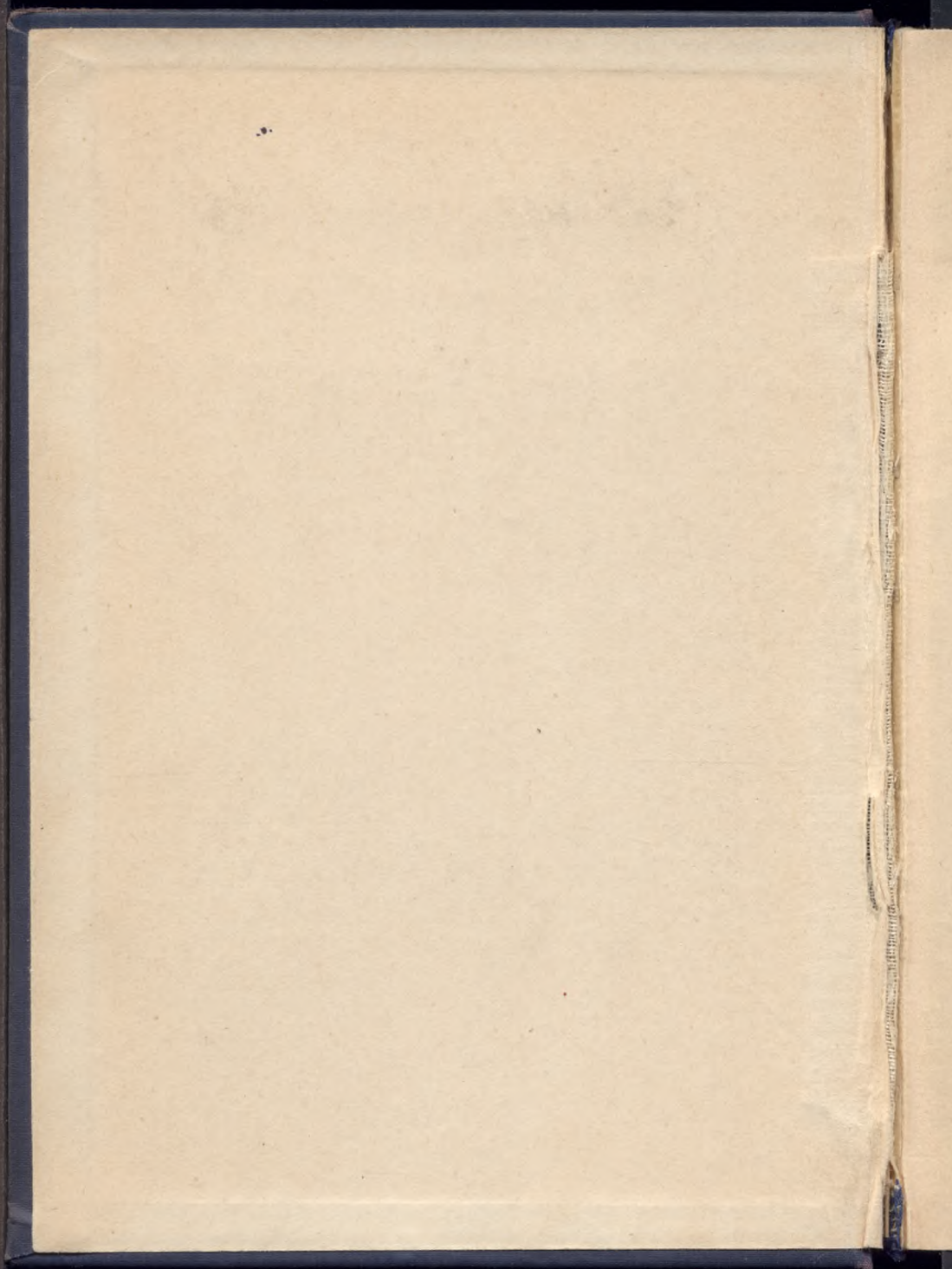

10.006/
156

33-9
MI A MAGYAR?

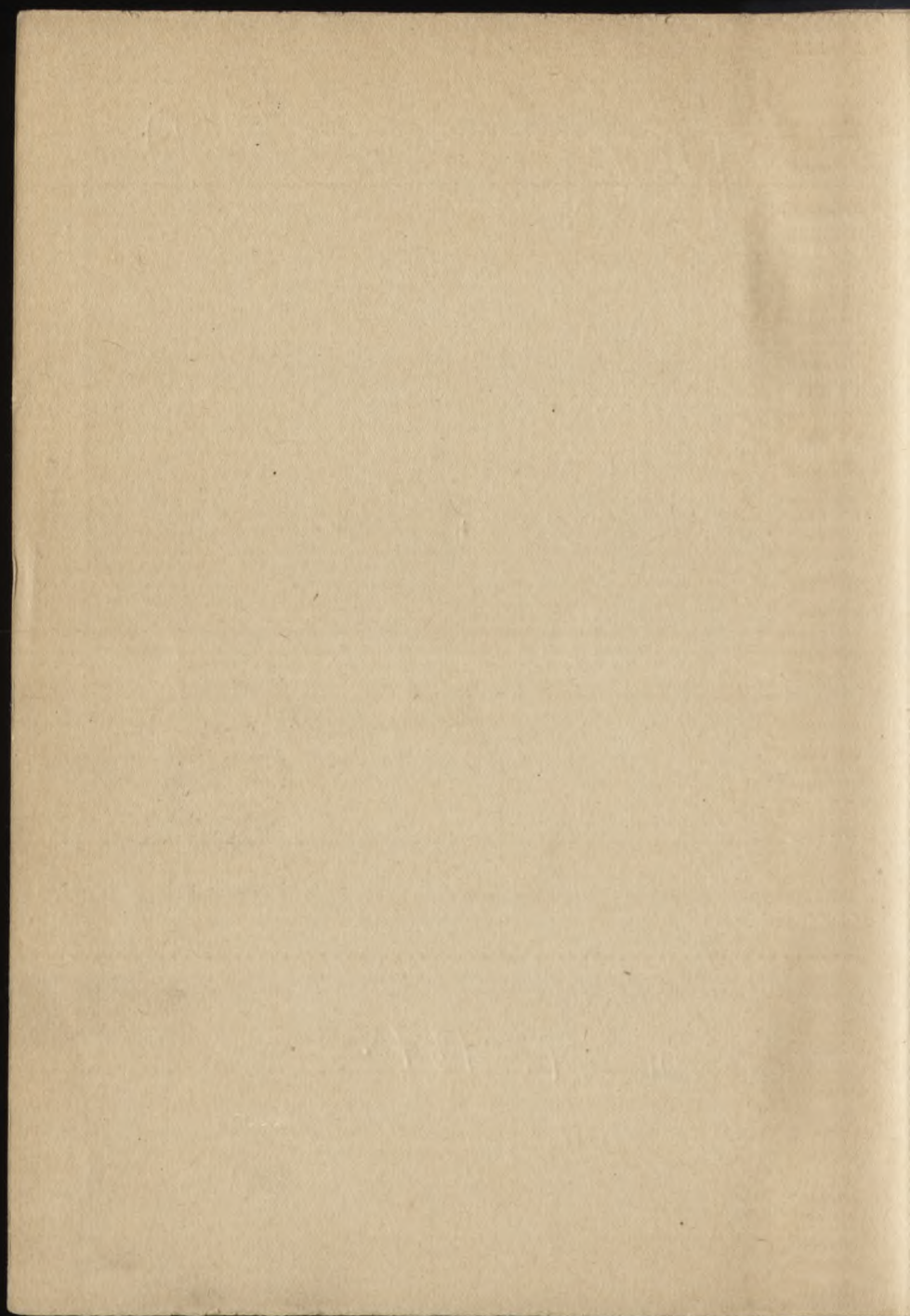

~~MB 43.865~~ ~~u 412~~

3347

⊗

~~III. T. 137~~

3347

MI A MAGYAR?

A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI
XV

HARMADIK EZER

E könyvet a Magyar Szemle Társaság tulajdonában lévő „Old
Kenntonian Face” anyadúcokkal ezerkilencszázharminckilenc
október és november havában szedte és nyomta az Athenaeum
Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest.

215/1942 L.w.

~~11. 2359~~

3347

MI A MAGYAR?

SZERKESZTETTE

SZEKFÚ GYULA

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
BUDAPEST

1939

V. K. ul. aj. 12-1

10.006/15b-

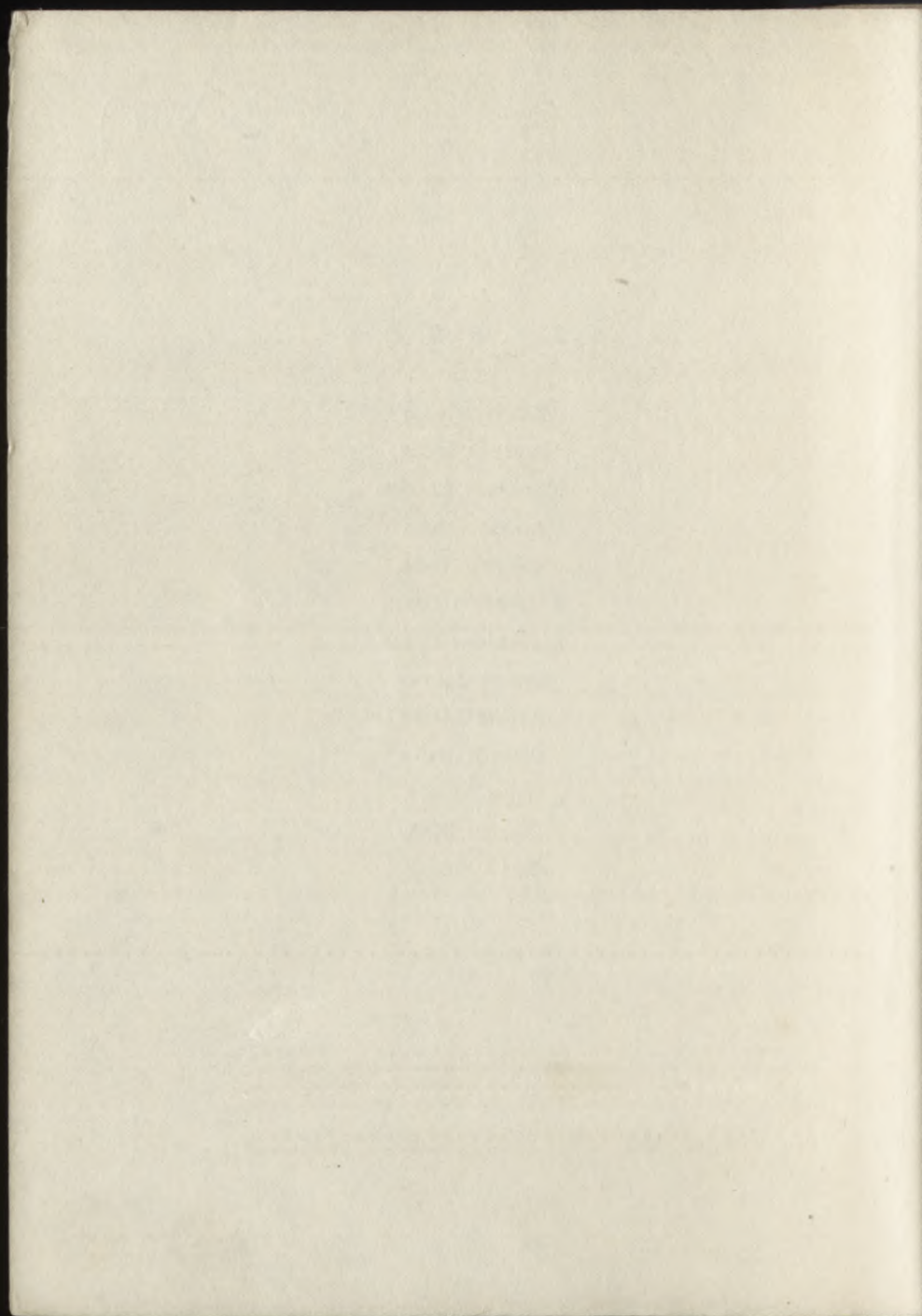
2003

Minden jogot fenntartunk

3347

S Z E R Z Ő K

BABITS MIHÁLY
BARTUCZ LAJOS
ECKHARDT SÁNDOR
FARKAS GYULA
GEREVICH TIBOR
KERECSENYI DEZSŐ
KERESZTURY DEZSŐ
KODÁLY ZOLTÁN
RAVASZ LÁSZLÓ
SZEKFŰ GYULA
VISKI KÁROLY
ZOLNAI BÉLA
ZSIRAI MIKLÓS

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA

NEMSOKÁRA HÁROM ÉVE lesz annak, hogy a Magyar Szemle szerkesztőségében négyen-öten, mindnyájan az ötvenévesek korosztályából, megbeszéltük ennek a könyvnek a tervét. Akkoriban még kevesen vették észre a láthatár szélén a felhőket, melyek még csak felvonulóban voltak és amelyekről még kevesebben képzeltek el, hogy egyszer majd sötét árnyakat vethetnek erre a napsugaras országra. Bevallom, mi sem éreztük a veszedelmek igazi nagyságát, de szorongó érzésünk volt és arra gondoltunk, hogy ezzel a könyvvel útbaigazítsuk azokat a jóhiszemű magyarokat, akik a kíméletlenül ránk rohanó szellemi áramlatok, propagandák káoszában, amikor magyar magyarra mutat mint rossz, gyöngé, hamis, beteg magyarra, nem tudják többé, mi is az igazi magyarság. Valami normafélének szántuk ezt a könyvet, hogy öntudatosná tegye az emberekben magyarságukat és megóvja őket a tévelygésektől, az illúzióktól, az ingoványba süllyedéstől.

Szándékunkat sokáig nem tudtuk megvalósítani; közülünk többieket hosszú betegség látogatott meg, — egyikünk, akinek nagy része van a könyv tervében, Horváth János, nagy sajnálatunkra le is mondott a részvételről — de az előmunkálatok megindultak, néhány kézirat már akkor elkészült és a könyv címét nyilvánosságra is hoztuk. Magunk sem gondoltuk, mennyire szuggesztív cím a *M i a m a g y a r?* és mily széles tömegekben keltett visszhangot. Kezdő és haladottabb írástudók egész sora vetette rá magát

a témára, megérezve annak az aktuális nemzeti érdeklődésben gyökerező voltát. Megindult a könyvek és cikkek lavinája, s benne ott kavargott a magyar jellem, a fajkép, a nemzeteszme, a nép, a mi a magyar?, a ki a magyar?, a mi volt a magyar? és mivé vált vagy lesz a magyar? kérdése, mindaz, amit mi is beleképzeltünk, mikor könyvcímünket megváltasztottuk. Az el nem készült könyv tehát nagy irodalmi termelést indított meg, s most, mikor végre mi is megjelenünk, kénytelenek vagyunk állást foglalni ezekkel az új irodalmi nyilatkozatokkal szemben is. Sőt még ezen túl is, könyvünk célját is módosította ez a könyvára-dat. A témáról eddig megjelent könyvek szerzői, többségükben, inkább személyes érzéseikkel ragadták meg a tárgyat, s megelégedtek önmaguk lírájának kifejezésével. Voltak, akik a közben főként gyülekező felhőket észrevéve, mégis bizakodóan ítélték nemzeti helyzetünkről, s mindarról, ami a magyarság központi problémája köré e nem túlságosan logikus években lerakódott; ezeknek az ő egyéni optimizmusuk adott megnyugtató feleletet a magyar lét kérdéseire. Mások nehezebb szívvel nézték a változások előjeleit, s nem tudván elhessegetni a sötét jövő félelmet, aggályait és lelki félelmüket kivetítették a témára magára; a pesszimisták, az idegállapotosok ez a t r a b i l e szemlélete csakhamar vigasztalan feketére festette multunk, jelenünk és jövőnk nemzeti kérdéseit. De csaknem mindannyian megegyeztek abban, hogy félelmükben, elkeseredésükben vagy könnyelmű reménységeikben korlátok nélkül kifejezték saját lelki tartalmukat, s ehhez képest a magyarságkérdés legújabb vizsgálatai csakugyan az alany képzetét és líráját fejezik ki, de annál kevésbbé a megvizsgálandó tárgy, a magyarság tényleges tulajdonságait. Érthető, hogy ebben a pozitív és tárgyilagos korlátokat nélkülöző irodalomban ott találjuk a hevesebb képzetű, akár pesszimista, akár optimista fiatalokat, s ott azokat is, akiket szakismerethiány és amatőr lelkialkat tett lírai dalosaivá annak

a magyarságnak, melyet saját személyi helyzetükben éppen el tudtak maguknak gondolni.

A mi könyvünk így jutott újabb feladathoz: kijelölni a határvonalat, melyen túl a fantázia és líra felelőtlenége veszi kezébe a magyar problémát, de amelyen belől lehetséges objektív módszerrel és eszközökkel megközelíteni, megismerni a magyarság lényegét. E feladatunk jelentősége annál nagyobb, minél inkább elszaporodnak a lírai magyarságvíziók, melyek a félénk és tépelődő, könnyelmű és vakhitű, mogorva és rossz-májú egyéni tulajdonságokat aggatják fel a magyarság fájára és elhitetni szeretnék, hogy csakugyan ilyen a magyar lomboszat. A valóságban nemzeti érdek felismerni, hogy az ily egyéni érzések és szenvedélyek méltatlanul színezik a magyarság képét, s nem kevésbbé nemzeti érdek, hogy ez elrajzolt képeket az asztalról lesöpörve, megtaláljuk az objektív tudományos megismerés módjait.

Ami pedig nem könnyű feladat. Áttanulmányozva az idegen népekről készült, tudományos igényű jellemképeket és azok módszereit, lehangolva fordulunk el tőlük. Már az elkészített jellemrajzok tartalma is lehangoló: ha a nemzeten kívül álló készíti el, tőle idegen népről, teli van kritikával és kevés elismeréssel; a megfordított esetben csupa sugárzó meglegedés, ön-elégültség szolgáltatja az alapszínt, ha a nemzethez tartozó írja le népe tulajdonságait. Vannak párhuzamos népjellemképek, többé-kevésbbé igazságosan elosztott fénnnyel és árnyékkal, de az adagolás mögött észre kell vennünk valamely aktuális érdeket, mitől távol esik az objektivitás és a humanizmus. Vannak jellemképek, melyeknek vaskos kötöttség végén kellene feltűnniük, de közben lapok százain az illető nemzet életének annyi oldalát kutatja át a szerző, csupa ismeretlen területet szaktudománya számára, hogy végül is alig jön ki valami megfogható, aminthogy megvakult tükördarabok szilánkaiból sem lehet tiszta és egész tük-

röt összeállítani. Ellenkező eljárást találunk azon könyvekben, melyek a nemzeti jelleget egyetlenegy tulajdonságra redukálják, s ezt a tulajdonságot üzik-hajtják keresztül a nemzeti lét és történet minden zugán és fordulatján. A legismertebb Salvador de Madariaga jellemrajza az angol, francia és spanyol népről,¹ mely e három annyira komplex, egész világokat magában foglaló és története folyamán magából kivetítő népet egy-egy tulajdonsággal jellemez: az angol a cselekvés, a francia a gondolat, a spanyol a szenvedély népe. Igaz, hogy ezt a primitív általánosságot annál bonyolultabban keresi meg mindhárom nép társadalmi és politikai struktúrájában, történeti fejlődésében, nyelvében, irodalmában és művészetében, szerelmi, hazafias, vallásos életében. Elképesztő ellentétek és még hihetlenebb azonosítások rakétatűzésben minden realitás eltűnik, szellemes és szép játékká lesz a nemzeti jellem kutatása. Egy német művészettörténész, A. E. Brinckmann,² valamivel több realitást biztosít eredményeinek, amikor saját tudományából kiindulva, a művészeti tényekből próbálja az olasz, francia, német népi jellemet körvonalazni, de egy nemzet jelleme nem korlátozódik soha még oly széleskörű térre sem, minő a művészet, s ezért a kitűnő szakember kénytelen lesz egyéb idegen terekre kalandozni, s többek közt ily megállapításokat tenni: Descartes filozófiája tagadja a lelki állaggal ellátott erőt, mint az anyag mozgatóját, ami francia álláspont, holott „minden német élet alapelve” ép ez a lelkes erő, a német művészetnek is ez az örök mozgatója. „Deutsche Kunst arbeitet kontrapunktisch”, ilyen és hasonló nyilatkozatokból épülnek fel nemzeti jellemképek, s ezek bizonyára alkalmasak arra, hogy a mai művelt szemlélőt gyönyörködtessék a szellem váratlan asszociációival, de alig képesek arra, hogy a valóságot visszaadják.

A két említett könyvből meg kellett tanulnunk, hogy egyetlen ember, legyen az kitűnő szakember vagy a modern világ szellemiségének mégoly kiemelkedő alakja is, képtelen a nem-

zeti jellem összetett jelenségét pontosan, a valósághoz ragaszkodva leírni. Igaz, majd minden nemzetnek van jellemrajza legnagyobb fiaitól, azoktól, akik őt leghevesebben, legszenvedélyesebben szerették, de ezek a jellemrajzok az elkerülhetetlen lírai vonásokon kívül a *hic et nunc*, az adott időbeli és társadalmi körülmények színfoltjait is hordozzák. Széchenyi bizonyára érezte az örök nemzet szárnyacsapását, de amit ki tudott fejezni beszéddel és betűvel, abban kétségtelenül több volt az a *kori* nemzetből, százada magyarjaiból, mint az ősökéből. És hol vannak ma Széchenyiek, nálunk és más népeknél?

Ilyen módszertani töprengés során kellett felismernünk a kutatás korlátait és belenyugodnunk abba, hogy fantázia és líra elemeit akkor tudjuk a legbiztosabban távoltartani tudományos munkánktól, ha mindegyikünk a saját szakmájára korlátozza magát és ott az ő speciális tudománya módszereit alkalmazza. Ily módon a nemzet képe sok vonásból fog adódni, bár előre bizonyos volt, hogy az egyes szaktudományoktól szolgáltatandó vonások egymáshoz hasonlatosak lesznek. Az egyes vonások azonban tudományos úton ismertetvén fel, pozitív bizonyosságot nyernek anélkül, hogy a szaktudomány határain túl nyúlnának, s ezzel ködbe vesznének. Mindnyájan tudjuk, hogy tudományunk eredményei a nemzeti léthez képest arasznyi életűek, de ameddig a mai módszerekkel megállapított eredmények érvényesek lesznek, bizonyosságukat kétségtelenül emeli az a körülmény, hogy egyszerre több szaktudománynak köszönhető. Az a nemzeti jellemvonás, melyet például nyelvész, ethnografus és műtörténész egyképpen felismer a saját eszközeivel, bizonyára reálisan létezik, s vele a nemzeti életben is számolni lehet. Talán nem kell külön rámutatnunk, hogy az egyes szaktudós tanulmányok szerzői a részletekben egymástól eltérő eredményekre is juthattak; ezek az eltérések, melyek azonban nem érintik a lényeges kérdéseket illető egyhangú megegyezést, minden egyeztetés nélkül jelennek meg a

könyvben; a szerkesztő óvakodott attól, hogy munkatársait bármi-kép is korlátozza. Némileg más a jellege a két első tanulmány-nak; ezek szerzői szabadabban, a nemzeti költő, szónok, lélek-búvár és lélek gondozó intenciójával közelítik meg ugyanazt a célt, mint a többi szerző a saját külön szakmódszerével.

Tudományosanabbán képzett olvasóinknak fel fog tűnni a nemzetfogalomra vonatkozó terminológia változatossága: népet, nemzetet egyes szerzők változtatva emlegetnek, s nép, nemzet, nemzetiség, nacionalizmus, nemzet- és kultúrállam fogalmát egyáltalában nem definiálják. A hazai és külföldi erre vonatkozó irodalom áttanulmányozásából arra jutottunk, hogy mindezen fogalmak értelme rendkívül ingadozó és alig lehet két szerzőt találni, akinek nézetei azonosak volnának.³ De célunkat illetőleg felesleges is lett volna ezen fogalmak elméleti fejtegetésével bajlód-nunk; feladatunknak azon magyarság megismerését tekintettük, amely redliis valóságként él itt előttünk, köztünk, bennünk, élt tegnap és tegnapelőtt, s fog élni holnap is, tekintet nélkül arra, hogy népnek, nemzetnek, nemzetállamnak vagy bárminek nevez-zük is. A feszültségeket, melyek a magyarság redliis lényében és alkotásaiban felismerhetők, úgyis megrajzolja mindegyik szer-zőnk, s a hozzáértő észre fogja venni, a szellemi élet mily széles köreire terjed ki kutatásunk: benne nép és nemzet, történet és Európa, magas és mély kultúra, test és lélek és szellem, tenyész-élet és szervezett társadalom egymást felváltó, egymásba fonódó működését mind megpróbáltuk lerajzolni. Mert mind együttvéve adja azt, amit nemcsak nevezünk, hanem érzünk magyarságnak.

¹ Anglais, Français, Espagnols.

² Geist der Nationen. Italiener-Franzosen-Deutsche, 1938.

³ A magyar problematikára tanulságos és tartalmilag is, ellentmondásaikat nem tekintve, leginkább elfogadható két munka: Csekey István, A magyar nemzetfogalom, 1938 és Joó Tibor, A magyar nemzeteszmé, 1939; 1. mellettük Trócsányi György idevágó tanulmányait.

A MAGYARSÁG

IRTA

RAVASZ LÁSZLÓ

MA TÖBBET FOGLALKOZUNK azzal, hogy mi a magyar, mint eddig. Azért, mert megérettük: sürgősen szükséges a magyarság öntudatosítása. Ebben van jó is, van rossz is. Rossz az, hogy valahányszor okoskodunk egy érzés felett, maga az érzés kezd másodrendűvé válni. Amikor elmélkedünk a szerelemről, az érzés nem olyan erős, mint amikor reflexió nélkül, vakon és mélyen szeretünk. Viszont jó benne az, hogy minden természetes érzés, vagy magától értetődő állapot az öntudatosítással elkülönül, kitisztul és megerősödik. Sem a honfoglalók, sem a kurucok nem kérdezték, mi a magyar. Tudták, hogy magyarok, létük egy volt magyarságukkal, s érezték, hogy bennük a magyarságot pusztítanak el, s a magyarságban őket. Magyarságuk existenciális volt s legkevésbé a lét szokott gyakorlati kérdés lenni. Ma azonban finom repedés választja el egy mástól a magyarság és az existencia fogalmát. Felbukkant itt is, ott is az életkérdés világosságával az a nagy kérdés, hogy vajjon kell-e a magyarságért a létet, illetve a létért a magyarságot feláldozni? A kisebbségi, vagy szétszórtságban élő magyarokra gondolok elsősorban, de gondolok más népek életpéldájára: osztrákokéra, csehekére, tótokéra; nem utolsó renden azokra az emberekre, akik a zsidótörvény következtében kerülhetnek ilyen döntés elé. Érthetően, egyre általánosabbá válik az a felismerés, hogy nemzetünk fennmaradása öntudatosabb és erősebb magyar-

ság kialakulásától függ. Szükség tehát a magyarságot erősíteni. Az erősítés lehet fizikai és szellemi, de fizikai is csak akkor, ha előbb szellemi, azaz öntudatosító.

Ez az öntudatosítás két nagy részből áll: egy ismereti és egy akarati részből. Jobban kell ismernünk, mi a magyar és jobban kell akarnunk, ami magyar. Megértés és becslés az a két tevékenység, mellyel létünk gyökerét, a magyarságot megerősíthetjük, nemzetünket megmenthetjük és felvirágoztathatjuk. Kétségtelen, hogy a magyarság az egyetemes emberi szellemnek egyrészt egy olyan minősége, amely beláthatatlan sokféle tényrendszerben testesül meg, másrészt egy olyan magatartás, amelynek bizonyos cselekvésekben és alkotásokban meg kell valósulnia. Ebből következik tárgyunk elágazása s dolgozatunk fő két része: a magyarság, mint tény és a magyarság, mint érték.

A MAGYARSÁG, MINT TÉNY

ELŐSZÖR A MAGYARSÁGOT úgy kell vizsgálnunk, mint egy csomó ténynek az összefüggő rendszerét, sőt mondhatnám, hogy egy csomó összefüggő tényrendszert. Nem kérdezzük most, hogy jó-e a magyarság, vagy rossz, hasznos-e, vagy káros, értékes-e, vagy értéktelen, kíváncsok hogy legyen, vagy ne legyen: egyszerűen megállapítjuk, hogy van, itt előttünk jelenik meg, kiterjed a térben, végbemegy az időben, tehát az emberi ismeret azt mondja: adottság, a hit azt vallja: teremtmény. Tudomásul kell vennünk, hogy van és rászánjuk magunkat, hogy megismerjük. A magyarság előttünk egy óriási és szövevényes valóságdarab, s mindenestől fogva ontológiai világképünknek egyik fontos alkotórésze.

Ha hozzáfogunk a magyarság megismeréséhez, már az első

lépésnél kiderül, hogy ez bizony igen nehéz dolog, a tárgy nagyságánál és bonyolultságánál fogva egyaránt. Nagyságánál fogva átnyúlik a lét különböző méreteibe. Pl. a magyarságot vehetném tárgyi és vehetném alanyi értelemben. Tőlem független, egészen más, mint én, s ha én nem vagyok, magyarság akkor is van, mint ahogy volt addig, amíg nem születtem és lesz, amikor már én nem leszek. Ez a magyarságnak tárgyi képe. De a magyarság bennem is megvan, mint személyiségemnek egyik döntő fontosságú belső minősége. Ha pl. elveszne odakünn a magyarság, elszüljedne úgy, mint a Szent Anna tó meséjében a gonosz várúr kastélya és birtoka, bennem akkor is megmaradna s élne, mint képek, érzések, ítéletek, alapmeggyőződések és elszánások szétszakíthatatlan szövedéke. Mindebből én újra meg tudnék alkotni egy kis darab magyarságot, s ha gyermekeim, házam népe, környezetem átvenné belőlem ezt a lelki valóságot, újra megeredhetne tárgyi életfolyama is. Jártam amerikai gazdaságokban, s ott egy-egy kis tanyán tiszta magyar világot találtam; ház, udvar, szérűskert, bútor, étel, ital, képek, könyvek, emlékek, érdeklődések, vágyak, tervek annyira közösek és ismerősök voltak, mintha csak egy marosmenti atyafi házában tettem volna látogatást. Kanada nyugati részén nagy magyar telepek vannak, többezerholdas magyar parasztgazdák gyűlnek össze s vasárnap délutánonként csöndes pipaszó mellett elpolitizálgatnak. A magyarság tehát lehet tárgyi és lehet alanyi dolog.

Másik megoszlása a magyarság valóságának az, hogy a magyarság félig természet, félig szellem. Embertani, földrajzi tény-szövedék, akár ha azt nézzük, milyen a fajtája, akár ha azt, miképpen függ össze a természettel és hogyan alakul a természet kényszerítő következményeihez képest; de ugyanakkor szellem is a magyarság, mert egy nép életében, alkotásában, észjárásában, jellemében és történelmében jelenik meg, tehát tárgya a néprajznak, néplélektannak és művelődéstörténetnek. Azonkívül

a magyarság sors is, észszerűtlen és megdöbbentő összefüggése embernek és világnak, állandóságnak és erőhatásoknak, lényegnek és formának, eleveelrendelésnek és szabadakaratnak, egyszerűval olyan valami, ami átnyúlik a metafizikai megismerések világába.

E nehézségek nemcsak a magyarságnál tapasztalhatók, hanem minden más népnek a megismerésénél. Nem csoda, ha legyőzésükre különböző mód s z e r e k keletkeztek. Egyik módszer az, ha egyik nép legjellemzőbb vonásait, azokat, amelyek nyilvánvalók és szembetűnők, leírom s rögtön összehasonlítom egy másik népnek megfelelő, de valójában mégis különböző vonásaival. Minél többféle oldalról, többféle kapcsolatban végzem ezt az összehasonlítást, annál inkább elérhetem, hogy a végén az összes egybevetett népek jellemét megközelítően megismerem és ábrázolom. Ez az összehasonlító módszer. Másik módszer az, amikor elmondom egy nép kialakulásának a menetét abban a sorrendben, amint a természeti és földrajzi viszonyok történelmét alakították és történelme folyamán visszahatott ezekre a viszonyokra. Ez volna az eredeztető vagy genetikus módszer. Szeretik követni az emberek azt a módszert is, amikor valamely más-honnan, rendesen világnézeti előfeltételekből vett magyarázó elvet átsugároztatnak minél több lehetséges tényen s ezzel a sajátosságnak nagy részét megokolni vélik. Ez a magyarázó módszer. Újabban általánossá vált az ú. n. dialektikus módszer is, amely egy roppant nagy és bonyolult ismereti tárgyat azzal jellemez, hogy merőben ellentétes ítéletek ikerpárjait alkalmazza rá mindaddig, amíg az egész ismereti anyagot ezekbe az ellentétes ítéletekbe beleillesztette. Miután feladatunk az, hogy a lényeges és jellemző vonásokat, azt, ami a magyarságban általános és különös, állandó és változó elem, úgy kapcsoljuk egybe, hogy egyik a másikat megvilágosítsa s a szükségyszerűség és igazság érzését keltse, magam részéről leghelyesebbnek az ú. n.

intuitív módszert tartom. Ez igyekszik megragadni a magyarságnak belső alkatát, azt a goethei ősmintát, a schopenhaueri ideát és ennek tárgyasulását látja a külső jelenségekben. A külső jelenségek egybegyűjtésére használhatok összehasonlító vagy dialektikus módszert, végezhetek származtatást vagy magyarázást, végeredményben azt csinálom, hogy az alapvető jelentésekkel igazolom a részjelentéseket és a részjelentésekkel világosítom, dolgozom ki és juttatom teljes érvényhez az alapjelentés igazságát. Nem áltatom magam azzal, hogy ez a végleges és helyes módszer, csupán azt állítom, hogy végezetül is minden módszer ide jut s ezt cselekszi; jobb tehát akkor ezt megvallani.

Az elmondottakból az is nyilvánvaló, hogy egy ilyen tárgynál roppant nagy lehetőségek vannak a tévedésre. Miután a magyarság nemcsak tárgyi, hanem alanyi dolog is, igazán csak magyar ember tudja megmondani, hogy mi; ha másvalaki látna hozzá, benne is a magyarságnak, mint alanyi valóságnak, valamilyen formájában élni kellene. De ez nemcsak a tárgyi megismerés lehetőségének a feltétele, hanem alkalom arra is, hogy rokonszenv és ellenszenv, szeretet és gyűlölet vegyüljön bele a kutatásba. Az elfogultság kovásza magában a műben szörnyű pusztítást végezhet. Lehetséges az, hogy a goethei mintát nem pillantom meg, hanem ahelyett sajátmagamnak többé vagy kevésbé igaz és szellemes ötletét helyezem bele a megismerendő tárgyba. Ebből az következik, hogy a beláthatatlan tényrengetegből csak azokat veszem ki, amelyek ötletemet igazolják, minden mást, tudva vagy öntudatlanul, elhallgatok. Megtörténhetik az, hogy a magyarságot nem önmagában akarja valaki megérteni, hanem egy másik nép életkörülményeit, jellemét alkalmazza reá s pl. a némettel, a franciával méri a magyart. Nagy tévedésekre ad alkalmat, ha túlságosan hiszek e tárgyban mások, főképpen nagy magyarok nyilatkozatának. Megtörtén-

hetik, hogy egy ilyen nyilatkozat nem a tárgyi megismerés eredményeit hozza hideg, észszerű megállapításban, hanem egy izgatott és szenvedélyes lírai kitörést. Milyen helytelenség volna a prófétai kitöréseket, a szent harag látás beszédét egy nemzet hideg és ítéletes jellemzéséül fogadni el. Mindezeket a hibákat szinte egyesíti magában dr. Prohászka Lajos könyve: „A vándor és a bujdosó”. Amellett, hogy ebben a könyvben egy kiváló szellem és jeles író nagyrabecsülendő irodalmi értékeit látjuk, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy hamis képet rajzol a magyar lélekről. Először azért, mert a németből akarta megérteni a magyar szellemet, másodszer azért, mert a magyar szellemet a német torzképének látja; azután profétikus nyilatkozatokat, főképpen Széchenyi és Ady izgatott, feddőző, ostor-suhogtató nyilatkozatait a magyar lelki minőség hű és valódi képéül állítja. Végül a tények felsorolásánál nagy egyoldalúsággal tolmácsol és hallgat el. Mindezekből egy elvetélt, megromlott magyarság-eszményt hoz ki. Ilyennek a hirdetése pedig alkalmas arra, hogy csakugyan ilyené tegyen egy népet, ha abban egyébként is megvan a hajlandóság a szegénylegényes, kurucos, céltalan, hontalan bújdosásra, garabonciás diákok és futóbetyárok termelésére. N é h a hasonlít a magyar ahhoz, amilyennek Prohászka festi, de csak a kivert, letört, csatát vesztett és bitang magyar.

Ezekután megpróbálom elmondani, hogy milyennek látom a magyarságot. Fájdalom, szakmunkát nem tudok írni; ezt talán ma még más sem tudna. Egyetlen előnyöm, hogy a kérdés minden ágában egyformán műkedvelő vagyok, tehát egyes kérdésekben való különös szakszerűség nem fogja zavarni a képösszhangját. Nincs is más igényem e fejtegetéssel, csak megmutatni: a kor egy adott pontján egy magyar ember minek tartja a magyarságot.

SAJÁTSÁGOS LEHETETT a magyarság belső tapasztalásában az az egymást kirekesztő ellentét, amely a honfoglalás előtti és utáni életérzéseket egymástól megkülönböztette. Azelőtt övék volt a világ egyik legnagyobb fensíkja, határtalan pusztaságaival, korlátlan barangolási lehetőségeivel; azután bekerültek a Kárpátövezte medencébe, körülfogta őket egy óriási gránitkarám, a Kárpáthegység félkaréja, s a nyílást elzárták az Alpok nyúlványai. Ezt a területet a magyarság soha sem tudta teljesen kitölteni; nagy összefüggő foltokban helyezkedett el benne és engedte, hogy közötte az itt talált vagy ide bevándorolt idegenek építsék meg a maguk életüket. Maga a terület földrajzilag és főképpen éghajlat dolgában szintén tagolt: a Kis-Alföld a pitvar, Erdély a szerszámos és a fegyveres kamara, az Alföld maga a nagy ház, a nagy lakószoba. Magától tagozódott tehát az ország dunántúli részre, duna-tiszai síkságra és erdélyi medencére. Mindegyiknek más a földje, más az éghajlata, mindenik külön gazdasági egységet alkot. Ne csodálkozzunk rajta, ha a történelem is fejlesztette ezt a tagoltságot és hozzájárult ahhoz, hogy a nyugati és a keleti magyar lélek között különbség támadjon. A nép, mielőtt idejött volna, már erős keveredésen ment keresztül, itt pedig ezer esztendőn keresztül szakadatlanul rajta szűrődött át a germán, szláv és török néprétegek közlekedése. Történelme folyamán sokszor irtották ki a nép jelentős részét s előbb természetes folyamatképpen, a történelmi nyomás hatására következett be nagy bevándorlás, később öntudatos és messzirenéző telepítési politikával igyekeztek fajiságának erejét meggyöngíteni. Mégis magába olvasztott teméntelen idegenséget és magyar szellemiségét rányomta a beolvadt elemekre. Ma már nem lehetne megmondani, hogy a legtisztább és legtörzsökösebb magyar rétegek közül is melyik volt merőben idegen származású. Társadalmában különböző rétegek alakultak ki. Katonanemzet, pászternemzet, földművelő-

nemzet, politikusnemzet egyképpen a magyar. Ha azt nézzük, hogy történetének mi volt az a végső hatása, szinte azt mondhatnám, összbenyomása, amelyik lelkületét különösképpen alakította, azt mondom: mindig árvának érezte magát a nagy világban, mindig idegen volt számára a körülötte levő világ és ő is a körülötte levő világ számára; mindig a lét és nemlét kérdésével volt elfoglalva, az élet és halál kockajátékát játszotta; valami megfoghatatlan végzetszerűség jellemezte történetét: ha egy kicsit megépült, elbukott; viszont legmélyebb elbukásából hamar lábra állott; mindig készen állt a legrosszabbra is, de azért nyugodtan végezte munkáját. A fenyegető lehetőség legkevésbé sem zavarta, s midőn a csapás bekövetkezett, úgy fogadta, mint valami természetes eseményt, régvárt vendéget. Szigetlakókban, akiket időnként elsöpör és tönkretesz az árvíz, vagy tűzhányóhegyek oldalára telepedett községek lakóiban alakul ki ez a lelkület; szántanak, vetnek, mintha semmi sem fenyegetné őket, s mikor jön az elemi csapás, minden erejüket összefogva igyekeznek menteni azt, amit lehet. Nem panaszkodnak, nem jajgatnak, távol áll tőlük a képzelődés, aggodalmaskodás. Ezzel valami nyugodt egykedvűség alakul ki bennök élettél és halállal szemben. A magyar ember az életet nem habzsolja nyugtalanul, mohón, mintha ma akarná felhajtani a holnapi kelyhet is s ha eljön az órája, felindulás és jajveszékélés nélkül dobja el a félig kiivott kelyhet. Nem csodálkozik, nem panaszkodik, nem szereti ha szánják s a holnapi nap árnyékával nem sötétíti el a máét.

S ha most közelebbről nézzük s megkérdézzük, hogy milyen ennek a népnek a szellemi alkata, észjárása, azt mondhatjuk, hogy a magyar szellem tagolt, nagy egységekben dolgozó, egyenletes, egyszerű, tömör. Látszik ez abból, hogy a magyar nyelv képekkel dolgozik inkább, mint fogalmakkal, hasonlít ahhoz a festőhöz, aki nagy foltokkal ábrázol, egységekkel mondja el a

részleteket is. Hasonlít ahhoz az épülethez, amelyben a falat a kövek nehézkedése tartja össze inkább, mint a közéjük rakott vakolat vagy az összekötéseknek és kapcsolásoknak finoman kidolgozott rendszere. Beszélgetésében is átlag kevés szóval él, sokat mond a hangsúllyal s lényeges társalgási tényezője a szünet. Nem hajlamos az elvonásokra; az absztrakció egy bizonyos magassága már nem érdekli, üressé és értelmetlenné válik számára. Nem hajlamos rendszerezésre sem, szereti a világ képét nagy egységekből állítani össze s köztük éppen csak a legszükségesebb kapcsolatot létesíti. Rendszercsinálási kedvtelése sohasem volt. Tömör annyiból, hogy gondolkodása és kifejezése súlyos; nincs meg benne a pattanó, szikrázó könnyűség még akkor sem, ha a játékos kedve egészen kifejlődött. Realinak kell mondani a magyar szellemiséget és józannak. Egészen távol áll tőle a spekuláció, nem hajlamos az ábrándozásra. Realitása azonban nem teljes: minden magyarba beleszakadt egy foszlány a puszták tündéri igézetéből, a délibábból. Helyhezköötöttsége és az előtte feltáruló rettentő távolság készteti arra, hogy túl a lehetőségeken elgyönyörködjék távoli álmok csillogó foszlányaiban. De lehetetlen magyar Don Quijótét elképzelni, aki lóra ülne, hogy megússza a délibábok vizét. Szeret mesélni és mesemondásába a saját maga világát, életét viszi által egy megnagyobbított és megszépített világ boldog lehetőségei közé. A bojtárlegény királyfi lesz, a királyfi bojtárnak öltözködik; a gonosz mostoha csele felsül, a fiatalok boldogok lesznek; aranynyájak legelnek aranymezőkön, de sem kozmikus csodákat, sem átöröklött démonológiát, sem dualista világcsatát mesemondásában nem találunk. Első emlékei a keresztyénség felvételekor elpusztultak, mesemondásának történelemelőtti eredete eltűnt s azt lehet mondani, hogy mesevilágából lényegesen hiányzik a mult.

Napsütötte pusztákon, fénnyel betöltött völgyekben, kedves,

sugárzó dombokon élte le életét, Közép-Európának legszárazabb és legnapfényesebb földjén: nem csoda, ha tiszta, erős színeivel mély és igaz távlat, zavartalan valóságlátása nagy világossággal kapcsolódik. Szellemisségében is sok a napfény; tiszták, biztosak a méretek, nem mosódnak el az alakok; lényét öntudatlanul is világosságból valónak tartja a magyar. Amit nem ért meg, neki meg kell magyarázni: magyarrá és világossá tenni. Nincs érzéke a félhomály, az ismeretes chiaro oscuro iránt. Meséiben, költészetében nem szerepel a köd, az angol-szász és germán mondavilágnak ez a legfontosabb hangulatszinálója. Világossága miatt idegenkedik a miszticizmustól, az értelmi miszticizmustól éppen úgy, mint az érzelmitől. Amaz túlságosan elvont, emez túlságosan idegen és férfiatlanul érzelmes volna számára. Mindehhez hozzájárul szellemisségének egyszerűsége. Nem a primitívseget értem ezen, hanem az ősi tehetőségnek gyermeteg egészségességét és természetességét. A magyar lélek nem bonyolult, nem dekadens, nem kiélt, ereje nem „halk remegésekben” áll, jaj lett volna neki, ha kard és eke helyett „halk remegésekkel” akart volna ezer esztendeig fennmaradni! Egészbenvéve férfias nép; ahol igazán magyar a magyar, ott a férfiak a szebb példányok, a nő csak kísérezene a férfiasság vezérszólamához. Sok tartalékerő rejlik még benne: ezer év óta van itt és még egyáltalában nem kopott el. Itt-ott látszik a kifáradás egy-egy önmagába házasodó rétegnél, főképpen a szaporaság megszűntében és a kényelmesebb foglalkozás keresésében, de ez helyi tünet. Okos keveredéssel, elegyítéssel és megmunkálással ez nagyon hamar eltűnhetik.

Kedélyét tekintve, a magyar lélek uralkodó vonása a nyugodt, talán egykedvű külszín alatt elraktározott és rendbentartott érzelmesség. Ezért van benne valami ellenmondó, néha meglepő. Sokszor nem olyannak bizonyul a magyar, mint amilyennek vártuk. Ez nem a lelke hamisságától vagy erkölcsi

álnokságától van, hanem kedélyének a belső feszültségétől. Alapjában véve hallgató; nem is igen van kivel beszélnie, sem szántás-vetés, sem pedig verekedés közben nem lehet társalogni. A társalgás vagy kézműves, vagy papirosemberek foglalkozása. Ebből következik, hogy mondanivalói felgyűlnek s ha éppen nem történik meg vele az, ami a pásztorokkal, hogy a felgyűlt mondanivalót sem mondják el soha senkinek, ez néha kikívánczozik s ha jó emberére akad, poharazás közben beszédessé válik. Komolyságát néha átüti meglepő jókedve. Jókedvében mindig van valami komoly és fájó vonás. Ha gátló képzeleti meglazulnak és lelke kicsordul, előttünk áll a sírva vigadó magyar, aki:

Ugy megdalol, táncol, vígad,
Hogy a szíve majd megszakad!

Ezekbe az ellentétekbe azonban nem könnyen megy át, bizonyos erőszak és törés kell hozzá, ami az érzelmek erejét és a kifejezés hevét fokozza. A csendes ember így válik duhajjá, a szelíd mérgessé és szilajjá. De azután — éppen ezért — hamar elviharzik, visszaesik egykedvűségébe, vagy zákányos lehangoltságába. Mozdulata tempós, megfontolt, szinte ünnepélyes, de tánca felülmulja a forgósél sebességét s szívesen veti magát nyerget nem ismert vad ménre s az ember és állat eme nagy-szerű párbajában rendszeren az ember győz.

A magyar erkölcsöt nézve, uralkodó vonását a férfiaságban látjuk. Ezzel együtt bizonyos keménység jár. Közeli szomszédság ide a büszkeség, a rátartóságig. Ez bizony sokszor az üres gőgig fokozódik. A rátartiságból következik, hogy szeret imponálni, bár neki, alapjában véve nem imponál senki. Büszkeségből fényűző is tud lenni. Sohasem a maga érzése, szüksége és kívánsága szerint, hanem mindig azért, mert vala-

mit meg akar mutatni, reprezentálni akar. Férfiasságába kegyetlenség is vegyül néha, de éppen úgy beleszövődik a nagylelkűség is. Nem érzékenykedik, nem sápítózik, tettének következményeitől nem riad vissza, azt vállalja, de sokszor a gyengét futni engedi, az ártatlant nem bántalmazza s ha jótettet kell visszafizetni, kedve telik a bőkezű fizetésben. Mindamellett alaptermészete szerint ragaszkodik a földhöz, erősen összeszövődik a lelke ezzel a világgal; kevés benne a transcendentális hajlam. A földhöz való ragaszkodása ösztönös önvédelem. Mint ahogy az akác 8—10 méter mélyre nyújtja gyökerét a sivó homokban, hogy a pusztító szelek ellen szilárd réteget kapva megálljon, úgy a magyar lélek is nagyon mélyen belebocsátotta gyökereit ebbe a földbe, a laza magyar homokba, hogy a történelem szele el ne söpörje innen. Rátartisága, kedélyének zárt-sága, belső emberének a mélysége, csak kirobbanó formában való megnyilvánulása és férfiassága érteti meg velünk azt, hogy a magyar ember szemérmes, legbelsőbb valójában nem szeret mások előtt megjelenni; vallásban, szerelemben, barátságban kerüli a könnyen csobogó lírát s mivel nagyon komolyan veszi érzéseit, szereti elrejtetni.

Ezeket ismerve, természetesnek találjuk a magyart a maga különös és jellegzetes életformáiban. Első helyre a virtuskodást teszem: ez különös magyar életforma. Oka az, hogy a csöndes, egyhangú és egykedvű életben felgyűl egy csomó energia, a férfias természet keresi a veszedelmet, a rátartiság mindenre képes, ha kételkednek a fogadkozásában; a „majd megmutatom én” magatartás következik a magyar lélek imponálniakarásból. A halál, mint minden turáni eredetű népre, reá is kevésbé félelmes s az egész virtuskodás azért is alkalmas életforma, mert összesűrítve, hirtelen lepergő, bámulatotkeltő cselekménysorozatban az egész erőkészletet felhasználja, s azután visszavonulhat a maga régi, csöndes helyére. A magyarságnak

a sportban való teljesítménye is sokkal inkább a nagyszerű, kivételeket felmutató virtus, mintsem a tervszerű, céltudatos edzés és rendszeres gyakorlat eredménye. Másik jellemző életformája a magyarnak a dekórum-keresés. Először tekintélytartás, azután méltóságtudat, majd ünnepélyesség, végül reprezentáció; pompázó felvonulások, akár lakodalmak, akár országgyűlések legyenek. Ilyenkor kiderül: mennyi ízlés, mennyi szín, mennyi pompakedvelés van a magyar emberben, akár barokk főúr, akár egyszerű paraszt. Itt látom a magyarázatát annak, hogy különösen két vallás tett mély hódítást a magyar nép szívében: egyik az egyszerű, világos, kemény, autonómiát adó és eleve elrendelést hirdető kálvinizmus; másik a színes, pompás, látványos katolicizmus, felvonulásaival, nagyszerű szertartásaival, csodálatos vizuális élményeivel. A magyar embernek tagolt, tömör, kisebb összefüggéseket megtartó szelleméből, azután erőteljes egyéni hajlamaiból, továbbá abból a tényből, hogy aki az ő fajtája, az családtag, aki nem az ő fajtája, az idegen vagy ellenség, egyszóval: a Kárpátövezte karám világhelyzetéből következik, hogy szereti a pontos határokat, akár gyepű, akár barázda, akár jogszabály. Roppant élesen vitatja: kinek meddig tart a hatásköre. A maga portáján elismeri a gazdát úrnak, de nem engedi, hogy beleszóljon a szomszéd dolgába. Ez fejtette ki a magyarnak rendkívüli jogérzékét s ez a nagyon kifejlett jogérzék építette ki a magyar alkotmányt, a közjogi vonatkozású hatáskörök megállapításának ezt a nagyszerű intézményét. Az alkotmány egy állandó jogalkotási önvédelem a mindenkori királyi hatalommal, főurakkal, lázadó jobbágyokkal, rendi Magyarországgal, nemesi előjogokkal, hatalmas szövetséges államokkal szemben. A hadviselést és igazgatást a magyar férfi főfoglalkozásképpen űzte s ez éppúgy katonanemzetté tette, mint politikusnemzetté. Politikusnemzetnek, szakadatlanul jogi kérdéseket megoldó embereknek, legfőbb fegyvere a szónoki

beszéd, ezért a szónoklás a magyarnál éppen olyan állandó és jellemző életformává lett, mint pl. a görögöknél, ahol minden kérdésben egy millió alkalom szerint váltakozó esküdtbíróság döntött és akár magánjogi, akár közjogi, akár egyszerű érzelmi vagy értelmi döntésről volt is szó, két fél érveinek gondos meghallgatása és lemérése után jött létre a döntés. A magyar szónokiasság az idők folyamán értelmi jellegéből sokat veszített, mind nagyobb szerepet talált benne az érzelmi és a morális, azaz a rábíró elem. Ennek oka a magyar természet súlyosságában, szemlélődő voltában, nehézkességében rejlik. A magyar hajlik a keleti lomhaságra, a kor pedig gyors és nagy cselekedeteket kíván, tehát a magyar életben állandóan zengett egy sarkalló, ösztökélő, lelkiismeretbe nyilaló profétikus szó a megmentő cselekedet érdekében. A legmeggrázóbb profétizmus mellett ez az érzelmek felduzzasztásával, esetleg a nagy alkalmak aprópénzre váltásával és a zengő szavakkal való játékos visszaélés által az örök profécia komoly, sürgető, jeremiási hangja mellé odaállította a hazafiaskodó, egyesületeskedő retorikának pohárköszöntős szózuhatagát. Ez egyik magyar bűnre vezet át, a szavattyúságra, majd a szószátyárságra, néha szájhősködéssre.

Világos dolog, hogy a magyar életforma a tervszerű és szótlan engedelmeskedés helyett a rendszeres ellenzékiesség. A magyar sohasem volt összetapadó nép, mindig laza összefüggésben élt, s inkább nagy egyéniségeket tudott termelni, mint nagy népet. Mi nagy egyéniségekből összetevődő kis nép vagyunk, míg ismerünk kis egyéniségekből összetevődő nagy népeket. A magyarnak már említett nehézkessége, jogászai gondolkozásmódja, autonómiát kereső természete engedelmességre nehezen kapott rá, ezért hamar ment ellenzékibe, de ha olyan gazdája akadt, aki kemény kézzel összeroppantott minden ellenzékiességet, megjuhászodott és szót fogadott. Minden nagy király ellen állandóan összeesküvéseket szöttek, minden nagy magyar király először a határon belül

verte le az összeesküvőket, azután ütközött meg a határon kívülről jövő ellenséggel.

Ez a sor betetőződik a magyar aktivitás csúcspontjában, a magyar katona életformájában. Soha senki az ellenkezőt nem állította, minden igaz ember, akár barát, akár ellenség, megerősítette, hogy a magyar egyike a legjobb katonáknak. Itt nem a hadvezéri lángelmékről beszélek, nem is háborús társadalom szervezéséről, a hadseregigazgatásról, ezekben vitatható a magyar különös kiválósága. Beszélek magáról a háborús foglalkozásról s annak gyökeréről, a halálos veszélyű verekedésről. Ebben páratlan volt a magyar ezeréves történelme során bármikor. Az elvezített világháború, s a Trianonban széttört Magyarország páratlan értékű ajándékot és hős személyiséget állított elénk: a magyar katonát.

Mindeddig a cselekvő, vagy pedig pozitív életformák áttekintését végeztük. Van egy másik sorozata is a különös magyar életformáknak. Ezek között első helyen említem a magyar türelmet. „Nem az a legény, aki üti, hanem, aki állja”. Ez az ismerős szólás fejezi ki a magyarság rendkívüli passzív hősiességét. Más nép hasonló kedéllyel és értelmességgel százszor forradalomba ment volna, a magyar azonban tűrt. Nem a jámbor, élheteretlen, gyáva és lemondó türelem ez, hanem az elemekkel harcoló magyar léleknek a hihetetlen erőpróbája, amellyel példátlan terheket tud elhordozni. Ennek a türelemnek az elfajulása a tehetetlen beletörődés, a patópálos lelki magatartás. Ez is magyar vonás, szomorúan magyar; az egykedvűségnek olyan foka, amely a világon semmit sem tart érdemesnek arra, hogy megmozduljon érte. Van ebben valami fáradt érzéketlenség, kipusztulása az ép reflexeknek. A magyarnak még van egy utolsó, nagyon jellemző életformája: az, ahogy meg tud halni. Élni nem mindig tud, halni mindig szépen hal. Ezért olyan megrázó a Szózatban a „jobb kor” és a „nagyszerű halál” dilemmája. A magyar passzi-

vitás itt megint hősivé válik, csodálatos erkölcsi tartalmat nyer s az ilyen halál, mint valami misztikus kenyér, nemzetékek életét táplálja. A magyar ezer szép halállal váltotta meg jogcímét az egyetlen csúnya életre.

A MAGYARSÁG, MINT ÉRTEK

A MAGYARSÁG ONTOLÓGIAI KÉPE mellé most tegyük oda az axiológiáit is. A magyarság nemcsak valóság, hanem érték is. Érték először kozmikus szempontból, a teremtettség jogán. Belehelyeztetett ebbe a világba, önálló és tiszta léthez jutott, épp annyi jogcíme van élni, mint bármely más létezőnek e világon. A magyarság kell, hogy legyen, azért, mert van. Lehet, hogy valakire nézve káros lehet, hogy másvalaki helyette jobbat ajánlana: Isten nem ezen a véleményen volt akkor, amikor megteremtette és a világba belehelyezte.

A magyarság értékét biztosítja az is, hogy az emberi szellemnek sajátos minőségét adja, olyat, amelyet e világon senki más nem ad, csak a magyar és a magyarral az emberi szellem gazdagabbá és változatosabbá lesz. Ezt érezte ösztönszerűen Széchenyi, mikor arról beszélt, hogy az emberiséget meg kell ajándékoznunk egy nemzettel: a magyarral. Lehet-e nagyobb ajándékot adni az emberiségnek, mint egy önálló, tiszta formájú, egyeneslelkű nemzetet?

Ezt meg is tette a magyar. Ezer esztendő alatt egy darabnyi földön teremtett egy önelvű, egyéni művelődést. E nagy mű megalkotásánál nagy erkölcsi és szellemi erőkről tett tanubizonyosságot. Keményen dolgozott, szorgalmas és takarékos volt, bátran verekedett „tékozva híven életét” és vérével öntözte ezt a földet. Sorsdöntő órákban erkölcsi felelőssége tudatában és bölcsességgel járt. Ezzel létrehozott, kifejlesztett egy nyelvet, e

nyelvben egy európai mértékkel is megbecsülendő irodalmat. Létrehozott társadalmi rendet, jogrendszert, alkotmányt, európai szempontból is értékes alkotást. Hitéről bizonyóságot tett, alkotott műremekeket, igazat mondott és jót tett, bűneit megbánta, megvezekelt érte és reménységét nem engedte kilobbanni. Mindezzel a Közép-Dunamedence vezető nemzetévé vált. Kiegyenlített és összefoglalt, elválasztott és egybekapcsolt ellentétes művelődéseket, sokszor saját teste és saját lelke pusztulása árán.

Mindebből azonban még csak az következik, hogy a magyarság eddig értéknek bizonyította magát, kozmikus szempontból épűgy, mint emberi és történelmi szempontból, de nem következik az a nagy dolog, ami pedig reánk nézve lényegesen döntő: a magyarság nemcsak állapot, hanem feladat is, nemcsak olyasvalami, ami létezik, hanem olyasvalami is, aminek lennie kell. A magyarságnak is alaptörvénye az, hogy legyen. Ezért olyan mély a Széchenyi látása és olyan helyes az ő tanításának összefoglalása ebben a mondatban: „Magyarország nem volt, hanem lesz.” Ezt eredetileg Széchenyi így mondta: „lennie kell”; egyszerűen nem prófétált vele, hanem élénk írta a nemzet kategorikus imperatívusát.

Van tehát két íratlan törvény, s ez a kettő egymással összefügg. Az egyik az, hogy minden magyar ember köteles minél jobb magyarnak lenni, a másik pedig ez: magyarnak kell tartani azt az embert, azt a gondolkozásmódot, lelkiséget és cselekvést, amelyik ilyen meg ilyen. Meg kell keresnünk tehát a magyarságra nézve a helyes szabályt. Mi a magyarság normája?

Először állapítsuk meg a helytelen szabályt. A legáltalánosabb az, amikor egy nép vagy csoport magát a norma egyetlen letéteményesének véli s fenntartja azt a jogot, hogy ő dönt, ki mennyire üti meg a mértéket. Ez a jelenség egyetemesen emberi. Minden erkölcsi szabályozásnál előállott egy csoport, vagy

társaság, s azt igényelte, hogy az ő kezében van a kánon, a mérővessző, ő jogosult ítéletet mondani a helyes és a helytelen felől; egyedül bírja és egyedül illetékes alkalmazni a mértéket. Igen sokszor megtörtént, hogy egyetemes érvényű mértéknek mondta azt, amit ő saját maga a maga érdekében állapított meg. Ki ne látná ezt a gondolatot érvényesülni pl. a politikában? Azt lehet mondani, hogy ez a természetes politikai forma. Egy párt, vagy csoport azt igényli magának, hogy ő állapítsa meg, ki a hívő, vagy a hitetlen, a becsületes, vagy a becsstelen, a jó hazafi, vagy a hazaáruló. Nem ritka eset ez Magyarországon sem, hiszen mi különösképpen politikus nemzet voltunk. Ezért volt az, hogy századokon keresztül keleti és nyugati magyar nem tartotta egymást jó hazafinak. Kuruc és labanc állandóan hazaárulóztá egymást; hatvanhetes és negyvennyolcas szintén így cselekedett s mai nap sem ritkaság az, hogy a liberális és konzervatív irányzatú ember egymást nemzetárulással vádolja.

Nem segít ezen a dolgon az sem, hogyha a magyarságra nézve akár általánosságban, akár valamelyik rész-jelentésére különösen a multnak egyik-másik tiszta megfogalmazását vesszük alapul és azt általános szabállyá szélesítjük. Különösen látszik ez az erkölcsben és a művészetben. Az erkölcsben ott, ahol az egyszer magunkévá tett és a gyakorlat által beidegzett életformát gyermekeink vagy unokáink számára egyedül lehetséges formának tartjuk. Különösen érthető ez, mikor az erkölcsi életnek nem nagy, alapvető kérdéseiről van szó, hanem az alkalmazott etikának egyik-másik időleges kérdéséről, pl. a szokásokról, divatról, modorról. Mindaz, ami a magyarságból erkölcsi vonatkozás, főképpen ami a magyar embernek a nemzeti életben való erkölcsi magatartására vonatkozik, könnyen e csoport alá vehető. Épígy látható ez művészi vonatkozásban is. Egy nagy mester megoldási módjai, ezek a nagy győzelmek szabályokká válnak az iskola falain belül s a tanítványok nem tudnak más művészetet elképzelni, csak azt,

amelyik ezeknek a törvényeknek hódol. Ez az epigon korszak bölcsessége és minden művészi korszak epigon, amelyik egy lángelme eltűntétől a másik lángelme megérkezéig tart. A „közbeeső idő”-ben érvényes ez a szabály. Mindenütt, ahol azt keresik, hogy mi a magyarság az irodalomban, a művészetben, könnyen megtörténhetik, hogy egy klasszikus korszaknak, vagy egy nagy géniusznak az alkotásmódját egyetemes szabállyá szélesítik, s ami attól eltér, az nem magyar. Különösen az irodalomban, s különösen a legújabb időkben tehetünk erre vonatkozóan tapasztalatot. Nagy tehetségeket magyartalannak nyilvánítottak azért, mert másképpen írtak vagy alkottak, mint a művészetükben felléptükig uralkodó lángelme cselekedte.

Itt emlitem meg ennek negatív formáját, amikor a magyarságot a maga egészében valaki műveletlennek, elmaradottnak és ízléstelennek tartja, s azt hiszi, hogy a magyarság azonos a bundaszaggal, bürgepaprikással, kifent bajusszal és káromkodással. Aki európai műveltségű ember, az nem lehet magyar, mert európaiságot csak német, francia, angol szellemiséggel lehet elérni. A magyar csak paraszt lehet és sohasem lehet európai. Ismerjük ezt a hamis és gonosz, hála Istennek lealkonyulóban lévő felfogást.

Mindezek a megoldások a norma logikumának a félreértésén alapulnak. Megfelelnek arról, hogy minden norma csak mint forma lehet állandó; mihelyt tartalommal megtelik, többé nem szabály, nem mérték, hanem tény és eredmény. Pl. a norma csak azt mondhatja az irodalmi alkotásra nézve, hogy a magyar nyelv szellemével, kifejező erejének szélesítésével, a magyar történelmi folytonosság és a néplélek alkotásainak felhasználásával örökbecsű irodalmi mű alkotására törekedjünk. Ezt a normát nagyszerűen betöltötte Arany János, de Arany János maga mégsem norma, mert túl és kívül rajta még mindig érvényes a szabály, s el nem képzelhető, hogy minden irodalmi alkotás arany-

jánosi stílust viseljen, mert ez a magyarság alkotó géniuszának az elnyomorítása lenne. Nem lehet azt mondani, hogy csak az a politika magyar, amelyik akár a kurucos, akár a negyvennyolcas, akár a liberális, vagy totális állameszmét szolgálja, mert ezzel örökre elnyomorítanók a magyarság politikai géniuszának a szabad működését. Csak azt állíthatjuk, hogy olyan politikát kell követni, amelyik az egész magyarságnak, a magyarságnak, mint életegységnek fizikai, szellemi és erkölcsi megerősítéséhez, átnevezéséhez vezet, s a magyarságot mennyiségben és minőségben egyaránt fokozza.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy nincs sehol egy olyan tárgyi vonás, amely akár az irodalomban, akár a művészetben változhatatlan kánonul, mérővesszőül elismerhető volna, s amelyikről azt lehetne mondani, hogy ami ezt a jegyet magán hordozza, az magyar, amiből hiányzik ez a jegy, az nem magyar. Eltűnt korszakok, vagy megkövült művelődések alkotásait vizsgálva, történeti szemmel meg lehet pl. állapítani, hogy az ilyen meg ilyen építkezési forma tiszta görög lelemény és mindenütt, ahol jelentkezik, görög hatásra lehet következtetni, de mindaddig, amíg a görög szellem élő és alkotó szellem volt, nem lehetett volna zárlatot csinálni és azt mondani: a görög szellem ezentúl ezt meg ezt a mintát köteles követni, különben nem nevezhető görög szellemnek. Perikles-szel nem záródott le a görög szellem, nem záródott le Justiniánus-szal sem. Lehetséges pl. azt mondani, hogy Délkelet-Európában bármely nép zenéjében jelentkező pentatonikus forma kétségtelenül magyar hatásra vezethető vissza, mert a magyar zene valóban pentatonikus, de nem azért, mert magyar, hanem azért, mert ága és része annak az ősi ázsiai művelődésnek, amelynek bizonyos népfajokra és területekre érvényes szabálya a pentatonikus zene.

De azért balgaság volna azt gondolni, hogy a norma csak üres szabály és nincs benne semmi tartalom. Ugyancsak van: az

élet. A norma ugyanis nemcsak logikum, hanem élet is. Mint logikum egy formai szabály, független a mindenkori tartalmi megvalósulástól, hogy mindenikre érvényes lehessen. Mint élet, önelvű, titokzatos, megmagyarázhatatlan, magát eltartó létező. Nem tud más alkatot öltetni, csak ami a teremtettségéből következik, például a bojtorjából sohasem lehet füge, de akárhányszor testesül meg, sohasem lehet azt mondani, ez a végső tökéletes forma, mert az élet mindig nagyobb, elsőbb, mint a gyümölcs, s nem a fa függ a gyümölcstől, hanem a gyümölcs a fától. A normából azt, ami logikum, később ismerem fel, azt, ami élet: benső megrendüléssel, intuitíve megragadom, — ha van benne érzék iránta. Lehet, hogy nincs, s akkor örökre titok marad előttem. Mihelyt megragadom, meg is ismerem. Ez az ismerő munka két ágra oszlik. Egyik abból áll, hogy megismerem és öntudatosítom magamban a lényegét alkotó tartalmi vonásokat (ezt végeztük el az első részben) és lassankint megalkotom a norma formális, szabályozó természetéről szóló ismeretemet, tisztába jövök az érvényességével. (Ezt tesszük itt, a második részben.) Három lépésről van tehát szó, itt és most a magyarságnál. Egy alapmegrendülésről, ősi örök igenről, amellyel felfogok és visszhangozok egy titokzatos érzelemfeletti életet. A második és harmadik lépés elágazó: egyikkel megismerem ezt az életet a maga ezerféle megvalósulás formájában, s azt mondom: ez az, ez is az. A másik ágazat értékelő: akarom, szeretem, gyakorlom azt ami magyar, mint életfunkciót, mert abban az életem nő és hozza meg gyümölcsét.

Kiderül tehát, hogy a magyarság az irodalomban, a művészetben, tudományban, egyszóval az öncélú értékmegvalósítás terén nem anyagi, tárgyi alkatelem, hanem egy becsülő viszonyulás a magyarsághoz, mint értékes szellemiséghez. Az irodalmi, művészeti és tudományos alkotást magyarrá egy bizonyos lelkiség teszi, amely

magában a műben vagy szerzőjében, illetve a kettő összefüggésében rejtőzködik és onnan sugárzik széjjel. Ennek különféle fokozatai és megnyilvánulási módjai vannak. Első az, hogy a magyarság örül önmagának, kedve telik önmagában, szereti azt, ami magyar. Ez valójában nem egyéb, mint az a magától értetődő tény, hogy a magyarság, mint valóság addig terjed, ameddig a magyarságnak, mint értéknek érvénye ér. Szereti mérhetetlenül ezt a földet, minden más föld felett, ahol ezeréves történelme lejátszódott. Szereti a magyar embert a maga külsejében, belsejében önmagáért, nem azért, mert mint egyén rokonszenves, hanem azért, mert magyar. Hazánkat sem azért szeretjük, mert szép, hanem azért, mert a mienk. Ki volna olyan balgata, hogy édesanyját azért szeretné, mert szép, bájos, előkelő? Édesanyánkat azért szeretjük, mert az anyánk, s nem változtat a szeretetünkön, hacsak nem fokozza, az a tény, hogy csúnya, beteg, elhagyott és szegény. Gyermkeinket sem azért szeretjük, mert kiválóak, szeretetre méltóak, sőt jobban szeretjük az eszesnél a fogyatékos és az egészségesnél a bénát. Amikor magyarokká lettünk, nem szabad választásunkból lettünk magyarokká; ezt így vettük, létünknek, sorsunknak alkotórésze a magyarság. A magyarság szeretetében tehát az Amor Fati végzet-szerűsége rejlik. A magyar ember szereti a fajtáját, minden hibája ellenére, s minél hibásabbnak látja, szeretete annál forróbb és emésztőbb iránta. Szeretnünk kell mindazt, amit ez a nép ezen a földön alkotott, a történelmét, a nyelvét, az alkotmányát, a művészetét, egész művelődését. Éreznünk kell, hogy a magyar művelődés a mi lételemünk, s úgy vagyunk vele, mint a hal a vízzel, rajta kívül nem tudjuk elképzelni magunkat és oda bárhonnan vissza-visszatérünk. Szeretnünk kell a magyarságot, mint ajándékot, akár sors, akár küldetés. Igent kell mondanunk erre az eleveelrendelésre, s alázatosan, de határozottan kell vállalnunk minden következményét. Amelyik műből ilyen magyarság

érezhető ki, ott mindegy, hogy az író milyen nyelven beszél, milyen alakokat szerepeltet, milyen világba helyezi művének személyeit, az az író és az a mű a magyarságnak, mint értékelési irányzatnak egyik élő darabja.

Mindebből az is következik, hogy a magyarság nemcsak valóság és érték, tény és szabály, hanem ezenkívül még hivatás, küldetés is. Minden magyar emberre áll pl. az a kötelesség, hogy minél jobb magyar legyen. Legyen jobb magyar általánosságban és részletekben is. Általánosságban szellemi erőinek a magyarság körül való központosításával, magyar öntudata fényesítésével, elmélyítésével, a magyar élet- és sorsközösség minél bensőbb átélésével. Részleteiben pedig a magyarság különböző megvalósítási módjának a fejlesztésével. Ez azt jelenti, hogy próbáljuk minél jobban és minél helyesebben beszélni a magyar nyelvet, nemcsak grammatikája, hanem muzsikája szempontjából is. Igyekezzék minél jobban megismerni a magyar történelmet, mint olyan valamit, ami az én életemnek, sorsomnak hátrafelé kivetített, legyezőszerűen szétfeszített alkotórésze. Vegyek fáradságot arra, hogy ismerjem meg a magyar embert a maga néprajzi sajátágaiban és alkotásaiban. Vegyem körül magam azzal, amit a magyar lélek alkotott művészetben, tudományban, néprajzban. Érezek roppant felelősséget, amikor a nemzet sorsáról kell határoznom és egész életemet rendellem alá a nemzet és benne a magyarság érdekének. Tudjam megvédeni a magyart ellenségeivel és önmagával szemben is. Mutassak rá arra, ami a magyarban szép, jó és nemes, s ezt ne engedjem kétségbevonni vagy elhomályosítani; de lássam meg a magyar hibákat és bűnöket, s indítsak kemény harcot ellene. A bűnt mindig gyűlöli a jóakarató ember, de leginkább akkor, amikor a szívéhez legközelebb eső lényeket pusztítja. Mindent el kell követnünk, hogy népünk magához térjen, bűnbánatot tartson, elforduljon vétkeitől és előre haladjon az új életben. A prófécia tüze, az ítélet keserű-

sége és az ostromlás súlya egyenes arányban áll a szeretet mélységével és igazságával. Ebben a magyarságért vívott nagy etikai harcban egy ponton bizonyosan győzelmet arathatok, egy embert meg tudok szabadítani nemzeti bűneink és gyarlóságaink bilincseitől: önmagamat. Ha kicsiny vagyok is, lehetek nyereség a magyarság számára.

Magyarnak lenni nemcsak tény, nemcsak érték, hanem küldetés is, művészi szenvedély, alkotó vállalkozás, megvalósítandó életcél. Mondhatom tehát, hogy magyarság az a szenvedély, amely ezen a földön mindent magyarrá akar tenni, legelsősorban azt, ami különben is az. Mondhatom, hogy nagy összeesküvés, titkos forradalom, vérszerződés arra, hogy a döntés pillanatában uralkodó gondolattá az váljék bennünk, amittől magyarabbá lesz a magyar, s a magyar szellemiség becsületesebbé és nemesebbé váljék.

Végül még csak azt kell megállapítanunk, hogy a magyarságnak mint erkölcsi és szellemi valóságnak a tömörítése, a fokozása kétféleképpen történhetik: egy formai és egy tartalmi úton. Formai úton akkor, ha minél inkább öntudatosítom, minél tisztább fogalmat alkotok róla, tartalmát minél bensőbben és biztosabban ragadom meg s minél határozottabban és szenvedélyesebben mondok igent és áment a magyarság fényére és becsére. Másodszor azzal, ha a magyarságot formai tényezőnek nézem és minél nemesebb *e m b e r i* tartalmat igyekszem elhelyezni benne. Két egyformán jó magyar közül magyarnak is az a különbség, aki igazabb, becsületesebb, hívebb és önfeláldozóbb. A magyarság akkor lesz teljessé, ha minél tisztább öntudattal és minél nemesebb erkölcsiséggel párosul.

A magyarság a tiszta szellem és jó akarat úgy, amint ennek a népnek természeti, szellemi és történelmi egyéniségében megjelenik mint tény és megvalósul mint érték.

A MAGYAR JELLEM RŐL

IRTA

BABITS MIHÁLY

1. MI A MAGYAR?

KÜLÖNÖS KÉRDÉS, látszólag egészen egyszerű, valójában nagyon is bonyolult. Őszintén szólva, még megérteni is nehéz, nem hogy felelni rá. Mi a magyar? Felesleges vagy természetes kérdés ez? Úgy tör föl belőlünk, mint egy létprobléma, korszerűnek látszik és sürgősnek. Soha izgatottabban nem kérdeztük, mint ma. De ha egy kicsit sarokba szorítanak, kiderül, hogy voltaképp magunk se nagyon tudjuk, mit kérdezőnk?

Mi a magyar? Mit jelent ez a mi?, mit jelent a m a g y a r és mit jelent itt a kérdőjel? Próbáljuk elemezni. Nem azt kérdezzük, ki a magyar, hanem hogy m i a magyar? Hogy ki a magyar, azt tudjuk magunkról, hisz mi magunk vagyunk a magyar. De mi az a magyar, ami vagyunk? S most nem az önismeretről van szó, nem valami lelkiismeretvizsgálásról, nem arról, hogy milyen a magyar? Nem is a jellemzés érdekel annyira. A meghatározás érdekel. Mi a magyar? A jellemzés csak eszköze itt a meghatározásnak. A magyarság lényege érdekel, az, ami benne sajátos és összetéveszthetetlen, ami mindentől megkülönbözteti.

A faji vonás tehát? Nem éppen, vagy egyáltalán nem. Semmi esetre sem valami testi vagy törzsi jelleg, fizikailag örö-

kölhető. Antropológiai kutatásokból nem remélek sokat megtudni arról, amit én keresek. Petőfi, ki nem is volt tiszta magyar faj, többet mond nekem errenézve, mint az antropológusok minden koponyái. A magyarság, amelynek lényegét kérdezem, történelmi jelenség. S ahogy történelmileg kifejlődött, nem testi, hanem szellemi jelenség. Az átöröklés, mely folytonosságát biztosítja, nem testi, hanem lelki. A testi átöröklés hatása inkább ellenkező itt, az egyre színez és változtat. Hiszen a magyar kevert és állandóan keveredő nép, Szent István óta s egész bizonyosan már azelőtt is. Vajjon mit nevezhetnénk itt jogosan alapszínnek, legrégebb rétegnek, „ősmagyarnak”? S azonos-e ez még azzal, amit ma magyarnak ismerünk? Legalábbis, nem árnyalódott és gazdagodott-e azóta, a felismerhetetlenségig?

Hogyan ragadjam meg az ilyen alakuló, időbeli valóságot, mely mint egy kibontakozó növény az évszakokon át, nyújtja el életét egy évezred mozgó közegében? Nehéz módszertani kérdés: hol keressem azt, amit keresek, melyiket fogadjam el igazi magyarságnak? Próbáljak visszatérni az ősihez, elképzelni a magot, mely még nem is hasonlít a felnőtt palántára? Vagy csak a kifejlődött növényvel törődjek, a jelennel, az érett virágzással? Vagy ez viszont talán már inkább hervadás, talán a virágzás már mögöttünk van, s az igazi magyarságot valahol közbül kell megtalálnom, újabb történetünk valamely dicsőséges állomásán? Zavartan pillantok végig századainkon. Kép kép után sorakozik előttem, a magyarság változó arcai, mint egy film szalagja, végtelenig szaporítható kockákkal: melyik az igazi?

Persze, mindegyik igazi. De egyik sem teljes arca a magyarságnak. Olykor alig mutatnak valami közösséget s némelyik szinte idegenül néz ránk. Értelmüket s azonosságukat az előzők és következők sorozatából nyerik. A film egységes: egyetlen kép, az idő dimenziójában. Az egészret kell tekintenem, egyszerre látnom multat s jelent, mint egy kép szélét és közepét, a jövőbe

ívelő vonalakkal. Mert ennek a képnek egyik oldalát még függöny borítja.

Egyszóval a magyarság élő valami s kiterjedése az időben van. Lényegének vizsgálatát nem alapíthatom pusztán mai formájának ismeretére. Ez elégtelen volna; lapos, mélység nélküli vetület, véletlen síkján a jelennek. A lényegét és maradandót csak más vetületekkel való összehasonlítás sejtetheti meg. De éppoly kevésbé lenne elegendő alap az ősi vagy „eredeti” magyarság feltárása és visszaidézése, ha ilyesmi sikerülhetne is. Az a magyarság, amely bennem él, már sokkal többet és mást jelent, mint az ősi és „eredeti”. Én nem az ősit akarom visszaállítani, én ennek a ma-létező és bennem is élő magyarságnak mibenlétét és jelentését kérdezem. Ehhez szükségem van az egész történelemre. Régire és újabbkoriga egyformán.

De mit jelent itt az, hogy „kérdezem”? Úgy érzem, a kérdés minden szavát könnyebb megvilágítani és megérteni, mint magát a kérdőjelet. Miféle feleletet tudok elképzelni egy ilyen kérdésre? Ha a magyarság bennem él, közvetlenül s belülről ismerem lényegét. Minek akkor még kérdezni azt? Nincs a világon szó, mely többet mondhatna róla, mint az én belső, közvetlen érzésem. S mégis, mihelyt egyszer a gondolat fölmerült, ellenállhatatlan kívánság ösztönöz, hogy lefordítsam ezt a szavak és fogalmak nyelvére. Hogyan lehetséges az ily különös műfordítás? Hogyan fogjak hozzá? Vannak-e szótárak, glosszák, lexikonok, hogy megkönnyítsék, vagy utat mutassanak?

2. TUDOMÁNY VAGY KÖLTÉSZET? — A KÉRDÉS TÖRTÉNETE

SZERENCSÉRE NEM VALAMI határozatlan és tartalmatlan hangulat vagy lelkiállapot szavakba öntéséről van szó, nem efféle költői feladatról. Sietek ezt, ahogy mondani szokták,

leszögezni. A magyarság, melyet az életből és könyvekből ismernek s magamban is érzek, éppenséggel nem határozatlan s még kevésbé tartalmatlan. Tartalma maga a nemzeti hagyomány: azaz sorsemlékek s szellemi és érzelmi élmények összessége. Külső megjelenése pedig a magyar jellem és viselkedés, mely tapasztalatilag megfigyelhető s szavakkal kétségtelenül körülírható.

Csakhogy, mint mondtam, ezer arca van. Ezerféleképpen eltér önmagától és pedig nemcsak időben, hanem térben is. A viselkedés változik koronként és különbözik egyénenként. S maga a magyarság lelkitartalma is folyton hullámzik a társadalmi osztályok és nemzedékek között. A hagyomány szétágazik s olykor maga magának ellent mond. Mi biztosít ennek az egész sokrétű jelenségsomónak egységéről és összetartozásáról? Egyelőre csak egy belső érzés, s éppen ez az, amit a logika nyelvére szeretnék fordítani. Vagyis szavakba foglalható összefüggések átlátásával helyettesíteni. Ez annyit jelent, hogy meg kell keresnem a közösséget és titkos kapcsolatot, amely belső érzésemnek magukban a tényekben megfelel. Feladatom nem a kifejezhetetlen kifejezése, hanem egy határozott s pontosan kijelölhető tüneményesorozat ösztönszerűleg érzett egységének észbeli megértése. Ami már nem költői, hanem tudományos feladat.

De számunkra egyúttal valóságos életfeladat is. Rácszmélés nemzeti kilétünkre; szembenézés avval ami vagyunk és ami bennünk van. Nem csoda, ha izgat, s mióta fölmerült, mint tudatos cél és munkaprobléma, nem hagy többé nyugton. Csoda, hogy olyan későn merült föl. Ezer évet éltünk már e honban, s alig-alig jutott még eszünkbe módszeresen vizsgálni magyarságunk jelentését és jelentőségét. A nagy szótár, amelyet kerestem, magyar-érzésünk önmegértéséhez, máig sem készült el. De még glosszákat és szójegyzékeket sem igen találok, egészen a huszadik századig. Az érzés nem kívánt tudatossá válni. Elég volt önmagának.

Nem mintha a magyar szellemekben egy-egy pillanatra föl nem villant volna magyar-voltunk mibenlétének problémája azelőtt is. Ez mindig olyan pillanatokban történt, mikor a magyarság önérzése valamely okból bizonytalanná vált, vagy veszélyeztetve érezte magát. Ahogy némely természetbölcselek tanítják: a tudat a bizonytalanság reakciója. Széchenyi úgy döbbsent rá magyarságára, mint egy ritkuló kincsre, mely veszőfélben van. Zrinyiek izgalma, Kölcseyek és Kemény Zsigmondok töprengései viharlabdának dobták föl a kérdést, sorsunk különböző fordulóin. De ez csak a látnoki pillanatok kérdése volt, maga a lírai hevület kizárta a módszeres vizsgálatot. Erre idő se lett volna. Ilyesminek csak akkor van először nyoma, mikor a magyar élet és szellemiség a világháború előtti években nyugalmas csúcsra ért. A lendület magaslatának holtpontjára... Bizonytalanság érzete fogta volna el ezen a csúcson is? Mindenesetre kívülről akarta látni magát, összehasonlítani az idegennel, megkeresni helyét, tárgyalagos mérleget készíteni értékeiről.

Én magam is így jutottam először a problémához. Egy régi tanulmányomban a magyar irodalom értékét vizsgáltam világ-irodalmi szempontból. Ehhez a kutatáshoz látszott szükségesnek, megrajzolni a „magyar jellemet”, legalább vázlatosan, s főbb vonásaiban, mint ahogy a kritikus jellemzi az író egyéniségét, akinek műveiről beszél. Iparkodik egységben látni az ellenmondó adatokat, s reménytelenül is tapogatózik valamely *faculté maîtresse* felé. Az én feladatom persze némileg más volt és sokkal bonyolultabb. Az író akit bírálnom, vagy méltatnom kellett, kollektív lény, egy egész nép, egy nemzet! A magyarság tájszíneit kellett kielemezni, a magyar lélek végleteit kinyomoznom. Csak így remélhettem, hogy megsejthetem a korlátokat, melyek a nemzeti egyéniség körvonalait megadják. Munkám nem lehetett más, mint kísérlet. Módszerem ugyanaz volt, amit a kritikus az írók jellemzésénél alkalmaz. Felhasználtam a rendelkezé-

semre álló életrajzi adatokat, azaz magát a történelmet. De megállapításaimat főleg magukra az irodalmi művekre alapítottam, nagy költőink munkáira. Ezek szándéktalanul is a legőszintebben tárják föl a nemzeti lélek mélységeit. Hisz a nagy irodalom csak a lelki valóságból meríthet, s ami egyszer kivirágzott a költészetben, annak mély gyökere kell, hogy legyen a lélekben.

Látszólag hasonló módszert követtek a probléma újabb vizsgálói is, akiket a háborúutáni magyar sors tragikus fordulata tett elmélkedőkké és kutatókká. Most aztán itt volt a bizonytalanság, sors és veszélyek soha parancsolóbban nem kényszerítettek az öneszmélésre. Nemzeti létproblémánk előtérbe nyomult, s a „nemzetkarakterológia” divatos tudomány lett. Az európai nacionalizmus áramlata is kedvez ennek a kutatásnak. Könyvek és tanulmányok mind sűrűbben foglalkoznak a magyarság jellemzésének kérdésével, s ezek többnyire szintén költőink és bölcseink idézeteiből indulnak ki. De igazában mégsem egészen az én módszerem ez. Ők nem azokat a helyeket idézik, ahol a magyar lélek mintegy önkénytelen árulja el titkait, s külön, tudatos szándék nélkül leplezi le magát. Ők kész kijelentéseket keresnek, tudatos vallomásokat, nagy magyarok nyilatkozatait a magyarságról, amelyekkel a saját feltevéseiket tekintélyi érvek gyanánt támogathassák.

Ez más, kényelmesebb és kétségesebb. A tudattalanból föltörő költészet a lélekről mindig igazat mond. A készakart és tudatos nyilatkozatokat viszont sok minden befolyásolja. A honfiak és nemzeti látnokok szavait ritkán sugallja tudományos cél. Ezekben inkább megdöbbenéseik és vágyaik kitörését kell látni. Gyakran politikai és nemzetpedagógiai szándékaik vannak; azokat a kor eszményei diktálják, melyek nem is magyar eredetűek. Egy szerelmes vers megbízhatóbb forrás lehet a magyar karakterre nézve, mint a költő legszebb kijelentései a magyarságról. Különben is — hányféle színben látta már a magyarság önma-

gát! Egy és ugyanazon író műveiből a legellentétesebb nemzetképeket olvashatom ki. Alig juthatna valami eszembe, amit például Ady-idézetekkel igazolni ne tudnék.

A mai kutató távol áll attól, hogy közömbös tudós legyen. A magyar jellem vizsgálata az ő számára nem öncél. Őt igazában a magyar sors érdekli. Erről az események hatása alatt, politikai reményei vagy félelmei szerint, már meg is van a maga elmélete. A magyar karakter fogalmi megragadására azért van szüksége, hogy ezt a sors-elméletet tudományosan alátámasztassa. Sors és jellem közt titkos összefüggést lát, s önkénytelenül is oly módszert keres, melynek segítségével a jellemet sors-elméletének megfelelően rajzolhatja meg. Legalkalmasabb erre éppen az a módszer, mely a nagy magyar szellemeknek a magyarságról való gondolatait gyűjti össze. Ezekből azt lehet kiválogatni, ami az előre megtervezett gondolat-építménybe készen illeszkedik.

A magyar „nemzetkarakterológia” legjelentősebb előmunkálata Prohászka Lajos könyve: *A Vándor és a Bujdosó*. Prohászka német műveltségű gondolkodó, s figyelmét teljes erővel megragadta az a döntő befolyás, mellyel a német szellem és hatalom az európai magyar sorsot mindig fenyegette, s a mai világ helyzetben különösen fenyegetni látszik. Szerző és időpont egyformán hozzájárultak, hogy ez a könyv a magyarság jellemét és lényegét a német jellemmel és lényeggel való viszonylatában vizsgálja és világítsa meg. Prohászka elgondolásában a két jellem, magyar és német, valahogyan megfelel egymásnak, bizonyos értelemben szimmetrikusak. Ez az elgondolás már magában hord egy egész eszmemenetet, s az író ennek az eszmemenetnek illusztrálására gyűjti és csoportosítja adatait és idézeteit. De nem megy tulságba a dokumentálásban; úgyszólván csak pár közismert történeti tényre, s néhány Ady-sorra és szólamra támaszkodik. Tárgyát inkább „metafizikailag” ragadja meg. Megpróbál rögtön a lényegre tapintani, egy sűrű jelentéssel átitatott szóban,

s aztán ebből kiindulva halad tovább. Egyáltalán érzéke van a sugalmas, festői szavakhoz, azokat keresi ki, állítja össze, hozzájuk formálja elméletét. Baj, hogy a magyar karakterről írván, ő maga nélkülözi a magyar realizmust és józanságot. A szavak és gondolatok elragadják, néha szinte megszakad minden kapcsolata a valósággal. Gondolkodása, a gondolatok fűzésének módja, sőt még stílusa is, inkább német, mint magyar.

Műve mégis szép és jelentős kísérlet, s erősen hatott is, kivált „szellemtörténetészeink” ifjú gárdájára, akik maguk is német igézet alatt állnak. Velük szemben viszont a költők és írók is mind-sűrűbben eszmélkednek magyarságukról. Ők tudományos igény nélkül, rendszertelenül, s töredezetten jegyzik le megfigyeléseiket s gondolataikat; kérdésük: „mit jelent magyarnak lenni?” inkább a sorsot kutatja. Mintha kutat használnának tükör helyett. Egy kicsit szédülnek. Néha mégis tiszta vonásokat látnak meg a mélyben, és bátran elmondják, amit láttak. Ilyen könyv az Illyés Gyuláé: *Magyarok*. Itt nincs rendszer és tudományoság. De annál több a mondanivaló, vagy akár probléma, hogy a tudósoknak legyen min tünődni. S főleg, ami itt van, az mind magyarul van.

A rendszertelenség jobb, mint az idegen mintára formált rendszer. A magyar tény elveszti alakját, s fölismerhetetlenné válik, ha oly eszmevázba erőlteted, melyen a *made in Germany* bélyege olvasható. Szekfű Gyula méltán nélkülözte Prohászka könyvében a „magyar irodalom önelvűségét”. Itt azonban nem pusztán az irodalom önelvűségéről van szó, egy tudományos mű önelvűségéről. Maga a magyar szellem önelvűsége vetődik föl! Ezt csak önmagából lehet megérteni. S csak önmaga mértékével szabad mérni.

3. NEMZETI TUDOMÁNY — A MÓDSZER PROBLÉMÁJA

A MAGYAR LÉNYEG ÉS JELLEM tudománya tehát teljességgel nemzeti tudomány. Nem lehet úgy tekinteni, mint csupán egy részét valamely általános nemzetkarakterológiának, amely közös szempontokból és azonos módszerekkel, egymáshoz való viszonylatukban vizsgálná például valamennyi európai nemzet sajátos jellemét. A mi kutatásunk független és „immanens”. Semmi köze külföldi szakmunkákhoz, s német idézetekhez. Magának kell útját kiépítenie. Tárgya, célja, forrásai és módszere szerint egyformán nemzeti.

Mint ilyen, megfelel korunk nacionalista szellemének, s kaput látszik tárni mindazon ellenvetések előtt, melyekkel a korszerű, világnézeti divatok nyomán igazodó tudományokat illetni szokták. Vissza kell utasítanunk ezeket az ellenvetéseket! Hogy a magyarság mind izgatottabban forduljon kutató ösztönével lényének és létének problémái felé: ehhez nem volt szükséges külföldi divat, vagy világnézeti áramlat. Nem is lett volna elégséges. Ehhez az utolsó évtizedekben átélt magyar sorsnak végzetes megrendülései kellettek. S ezek bőséges magyarázatul is szolgálnak, önmagukban.

Nincsen egyébiránt megírva sehol, hogy világnézeti áramlat, vagy kordivat nem hozhat létre érdemes tudományt. A „század szelleme” vezeti az emberi kíváncsiságot, s érdeklődést kelthet oly kutatás iránt, melynek tudás-gyümölcseit az utód-századok fogják élvezni. A nacionalizmus tudományait nem egyszer érte komoly szemrehányás, hogy azt hangsúlyozzák, ami az embereket elválasztja ahelyett, hogy szellemi kapocs, s egyesítő erő gyanánt jótékonyan működne ebben a széttépett világban. A nemzetkarakterológiát illetőleg ez a szemrehányás talán nem is volt mindig egészen jogosulatlan. A tudósok által több-kevesebb elfogulatlansággal megfogalmazott jellemzésekben a népek közti

vetélkedés keresett és talált magának táplálékot. A magyart azonban nem éri gyanúja ily vetélkedésnek. Ő nem hasonlítja magát senkihez a fölébekerekedés alattomos szándékával. Inkább nagyonis meg van győződve a maga kicsiségéről. De nem is akarja magát elválasztani senkitől. Érzése szerint úgylis túlságosan elszigetelt, magányos. Ha nemzeti jellemét keresi, azzal éppen a lelki kapcsolatot keresi, az egységet, mely minden magyart összefűz, azt a kevés embert a világon, aki magyar! S helyét keresi az európai nemzetek közt: nem elválni tőlük, hanem közjük állni. Önmagát keresi, nem mások nyomán, mások példáját irigylve és utánozva, hanem csak magának, magáért, magából kiindulva, a maga módszerével. Erre bizonyosan joga van! Épp tisztán nemzeti célja és módszere óvja meg és választja el szerény töprengését a korszerű tudomány vetélkedő nemzetjellemeitől.

Úgy érzem tehát, hogy nemzeti jellemünk lényegének az a vizsgálata, melyet egy fiatal tudósunk a mai filozófia divatból jött műszavával „a magyarság egzisztenciális tudományának” nevezett, semmiféle külön igazolásra vagy indoklásra nem szorul. Jogossága, érdemessége, lélektani szükségessége vitán fölüll áll. Más kérdés, hogy lehetősége szintén ennyire vitán felül áll-e? Először is, pusztán a magyar tényekből kiindulva, a kívánt „immanens” eljárással, el lehet-e jutni e tények megkülönböztető lényegének és egységének megismeréséhez? Van-e a tényeknek egyáltalán ily lényegi, belső egységük, önmagukban nézve? Nem csupán az idegennel való összehasonlításból, mintegy a maradékok módszerével, állapítható-e meg, hogy „mi a magyar?” Erre igazában csak maga a vizsgálat felelhet. Hátha belső érzésünk hazudik, s a magyarság csak egy véletlen, történelmi gyűjtőfogalom... Elszántan fogunk a kutatásba, ígérve magunknak, hogy őszinték leszünk, s hívek ahhoz a becsületességhez, amelyet apáink szintén a magyarság lényegi vonásai között szerettek föl-sorolni.

Az első lépés: mérlegelni a módszer teherbírását. Ehhez pontosan ismerni kell építőanyagát és veszélyeit. Itt van előttem a magyarság életrajza, a történelem, s lelki eseményeinek naplója, az irodalom. Itt van azonkívül körülöttem a mai, széttépett Magyarország eleven, bár nem nagyon vidám mozgóképe. Ismerek magyarokat, s ismerem magamban is a magyart. Ennek a rengeteg anyagnak legnagyobb veszélye az, hogy mint anyag éppen-séggel nem tiszta. A magyarság tényei nem mind magyar tények.

A történelem vegyesen mutatja a magyarság reakcióit és az európai áramlatok hatását. A „nemzeti” irodalom egy része még abban is visszhang, amiben nemzeti. Felsőbb rétegeink Nyugathoz idomulnak. A nagy magyar szellemek egyúttal a nagy kiröpülők és tanulók. Mondják, a kevesekben él a nemzet; de épp ezek azok, akikben leginkább változik, s elüt önmagától. Talán a „magas kultúra” helyett a mélykultúrához kellene fordulni... Ha a művelt labirintusban eltévedünk: talán útbaigazíthat az őskor, vagy barbár népiség. A magyar életben úgysis azt szeretjük legmagyarabbnak látni, ami ősi, népi és primitív. A folklóre azonban megtanít, hogy gyakran éppen az ilyesmi a legnemzetközibb. Az ősi népszokások, mint a népmesék és balladák, világrészeken át ismétlődnek. Hol kapjuk hát magát a magyarságot, tiszta és sajátos állapotban, vagy hogyan tudjuk azt elkülöníteni, mint egy elemet, amely csak vegyületekben fordul elő?

Nemzeti hiúságunk arra ösztönöz, hogy mindenben ami derék, nemes és rokonszenves, különlegesen magyar vonást lássunk. Legmeggyőzőbb és legmegnyugtatóbb, ha az egyszerű, pátriárkális és természetes előkelőségű viselkedésben és lelkiségben keressük a nemzeti jelleget. Könnyen elhitethetjük magunkkal, hogy ez a faj ősi rétegeiből való maradvány, s nem látszik valószínűtlen eszményítésnek, hisz a hajdankori durvaság és kezdetlegesség képzeivel társul. A durvaság és kezdetlegesség viszont az erő

képzetét idézi, s csöppet sem ellenszenves, vagy szégyenletes. Ez az egész gondolatmenet annyira kínálkozó, hogy úgyszólván minden népnél egyforma magátólértetőséggel merül föl. Ez okozza, hogy majdnem minden nemzet a saját eszményien jellegzetes típusát hasonló vonásokkal szereti rajzolni. A magyar vendégszerető, lovagias, harcias, büszke, bátor és nyílt. De ha megkérdem a castiliait, vagy a szerbet, egészen bizonyosan az is vendégszerető, lovagias, harcias, büszke, bátor és nyílt. Sőt a japán, vagy az arab is ilyen. Valamennyi jogot formál e primitív erényekre.

Hozzájárult ennek az internacionális „nemzeti” típusnak kialakulásához az irodalom is. A legelső nemzeti öneszményítés, mely európai kultúránkban megjelent, irodalmi mintát adott minden későbbi nemzet számára. Ez a legelső a római volt: a külön nemzeti jellem problémája először a rómaiakat foglalkoztatta. A görög csak a „barbárral” állt szemben, nem egyenrangú nemzetekkel. A spártai és az athéni ellentéte nem volt nemzeti ellentét, itt egy és ugyanazon nemzet szellemének két pólusa nézett farkasszemet. Annál több oka volt a rómainak, éppen a göröggel szemközt, érezni különbözőségét. S érthető, ha nemzeti öneszményének vonásait is ez a művelt és kifinomult görögséggel való dac sugallta. Így képződött a latin költők aranykor-eszménye, mely az „igazi rómaid” az ősiben, a romlatlanban és durván-egyszerűben látta. Az újabbkori nemzetek készen vették át ezt az ideált, a klasszikus műveltség hatása alatt, s nem csodálkozhatunk, ha például Berzsenyi elképzelése az igazi magyarról meglehetősen hasonlított ahhoz, amelyet Horatius már kissé szkeptikus sóhajjal idézget, mint az igazi római eszményét.

Ezt az irányzatot, mely a valódi nemzeti jellemet a primitívben és ősiben kereste, csak még támogatta kultúránk minden újabb áramlata. Így romantikusaink kéjelgései a régi dicsőség tündöklő vigaszában. Vagy nemzeti klasszicizmusunk költőinek

népies demokratizmusa. Sőt a kiegyezés utáni idők történeti látásmódja is, mely mindenben az eredethez akart visszanyúlni, s a hajdani formák iránt érdeklődött.

Pedig éppen a történelmi nézőpont figyelmeztethetne, hogy egy szellemi jelenség lényege csak teljes időbeliségében ragadható meg. A gyümölcs benne lehet a csirában, s a fizikus számára a kezdősebességek ismerete maradéktalanul jellemezhet egy egész bonyolult folyamatot. A szellem azonban a szabadság birodalma. Itt minden pillanat újat hoz, s az eleven lényeket mindig csak utólag lehet megpillantani, ahogy mondtam már, az egész addigi mult, régibb és újabb, egyforma figyelembevételével. Az ősi és kezdetleges vonásoknak semmivel sincs itt nagyobb jelentőségük, mint a későbbieknek. Sőt az eleven szellemi jelenség a fejlődés folyamán egyre gazdagabbá s sokszínűbbé válva jobban elkülönöződik más jelenségektől, mint primitív állapotban. Ahogy a parasztkultúra nemzetközibb a magas kultúránál, úgy az sem áll, hogy az egyszerű parasztság élete jellegzetesebben nemzeti volna, mint az úri osztályoké. Ellenkezőleg, a primitív népelet mindenütt meglepően egyforma vonásokat mutat, s inkább csak viseletben, s külsőségekben különbözik, mint jellemben és gondolkodásban. Maupassant parasztjai nincsenek olyan messze a Móricz Zsigmond parasztjaitól. Gyakran bukkanunk egy-egy külföldi közmondásra, vagy apró jellemvonásra idegenországbéli népeletből, amely éppoly meggyőzően hatna ránk akkor is, ha a mi népünk lelkivilágának jellemzésére hozná föl valaki. Orosz környezetrajzokban magyaros vonásokat érzünk, éppen azért, mert összetévesztjük a parasztot a magyarral.

Hasonlóképpen nem szabad túlbecsülni a magyar őskor gyér adatait. A krónikák tudvalévőleg eléggé száraz-elvontan és nemzetközi egyszínűséggel jegyezték föl ezeket az adatokat: a középkor, amelyből ránkmaradtak, elvont látású és nemzetközi szellemű korszak volt. A kutatók szinte górcső alá veszik a sza-

vakat, hogy értelmükön messze túlmenő jelentést olvassanak ki belőlük. A krónikás például fukar szavakkal értesít, hogy a magyarok vezérükül választották Álmot, mert „nem dolgában a legjelesebb” ő volt. Ebben semmi különösebben jellemző nincs. Vezért más népek is választottak már, s vezér többnyire az lesz, aki „nem dolgában a legjelesebb”. Egy újabb magyar nemzetjellemző mégis jelentős tényeket vél meg tudni ebből az ártatlan pár szóból. Sőt nem habozik ezen az alapon elképzelni és körvonalazni „a magyar nemzeti szellem első, ősi rétegét”. Megállapítja, hogy a magyar lélek „értékrendszerének közép-pontja s egész struktúrájának meghatározója a hatalom értéke” s „ideálja az úr”. S minthogy a magyar voltaképpen csak Álmos megválasztásával alakult nemzetté, megállapítja azt a „meglepő” történeti tény is, hogy nálunk, magyaroknál, a nemzeti szellem „léte megelőzi magának a nemzetnek a létét”. Amiből ismét igen messzeható következtetéseket lehet levonni. Erről eszembe jut az a másik fiatal kutató, aki Árpád fejedelem jellemét, mely felől egyébként a világon semmit sem tudunk, részletesen meg meri rajzolni abból az egyetlen krónikás adatból, hogy Árpád a hozzáérkező követeket sátra előtt „sétáltatva” fogadta. Ebből már nyilvánvaló előtte, hogy „békészerető, megfontolt, egyességre hajló” fejedelem volt. Sajnos, mindaz, amit az ősmagyar jellemről fecsegünk, nagyrészt ilyen spekulációkon épül.

4. FAJ, NYELV, TÁJ, TÖRTÉNET

MINDEZEKET TEKINTETBE VÉVE nem nagyon tudok bízni abban a kínálkozó kiindulásban, amelyet az ősi és primitív magyarság vizsgálata adhatna. Miből induljak hát ki, hol kezdjem kutatásaimat? Voltaképp mindegy, hogy miből indulok. Egy nemzetnek, mint egy embernek jelleme, egységes

és szerves valami; a lényeg, melyet meg akarok fogni, mindeütt jelenvaló és mindent összeköt. Itt minden egyformán középpont s egyformán lehet kiindulás. Ez éppen a kutatás eredményességének egyik próbája és biztosítéka. Biztosítéka és próbája annak, hogy a magyar jelenségek között belső egységet és összefüggést sikerült találni...

Nem áltatom magamat azzal, hogy egyszeriben rátapintok a lényegre s mintegy metafizikailag megragadom. A lényeg nem ilyen egyszerű valami, hogy egy szerencsés szóval vagy egyetlen fővonás hangsúlyozásával azonnal kifejezhető volna; ne legyünk oly mohók! A metafizikai vizsgáló tévedése éppen ebben áll: azt hiszi, hogy a jellemet, mint valami gondolati dolgot, szavakban lehet kivonatolni. Meg lehet találni benne a főmondatot, az alanyt és állítmányt. A jellem azonban történeti dolog, azaz életbeli, s nem hasonlítható logikai szerkezetéhez. Itt nincsen főmondat, sem fővonás; a *faculté maîtresse* csak a kritikus fikciója, „munkahipotézis”. A lényeget nem lehet egyetlen szóval megnevezni, hacsak nem azzal az egy szóval, hogy magyar, mint egy ember lényegét a nevével. Lassú, türelmes útra kell indulnunk, a lényeget majd megfogjuk útközben. Apránként talán majd elősugárzik, látszólag keveset mondó vonásokból, melyek egymástól kapnak jelentést, mint egy arc vonásai. A filozófus munkája helyett a regényíróé vár ránk: az elemzés.

A regényíró elsősorban a jellem alakulását akarja megérteni. Ezért megpróbálja fölbontani a lélek szövetét a szálakra, melyekből szövődött. Az ember lelke a faj adottságaiból s a környezet hatásaiból szövődik. Egy nemzet lelkének képzetvilágát „egy ország, egy föld, egy éghajlat színei s egy történet viszontagságai alakítják ki, egy faj temperamentumán átszűrve”. Ezt a mondatot régi tanulmányomból idézem, ahonnan sokat fogok még idézni, esetleg változtatva s macskaköröm nél-

kül. Óhatatlan, hogy amit ott írtam, azt itt helyenkint meg ne ismételjem. A magyar kevert faj, de ez nem jelenti, hogy jelme ne lenne egységes. A magyar nép nem két-három fajtanak egyesüléséből keletkezett, mint például az angol, hanem számtalan apró fajtöredéknek egyetlen erősebb törzsbe való beolvadásából. Ekként lett egységesebb és mégis sokszínűbb sok más népnél, lelkében s a lelkét kifejező kultúrában is. Az erősebb törzs, mely a többi beolvasztotta, igazában már eltűnt a ráarakódott rétegek alatt s tisztasága talán már történelmünk kezdetén is kérdéses volt: minden kétely lehetséges itt. Egységét azonban ráhagyományozta az előállott új közösség lelkére és kultúrájára. Amely tovább működött helyette, mint beolvasztó erő.

Persze nem kell itt mindjárt valami magasrendű, tudatos kultúrát érteni, irodalommal és műremekekkel. Kezdetibb fokon kultúra maga a nyelv. A magyar másként oldotta meg a nyelvi problémát, mint például az angol vagy épp a francia, mely akármilyen egységes is ma, eredetileg szintén kevert faj. Az angolnál a nyelv maga is vegyes, keveredett s elemei máig tisztán különválnak. A francia viszont külföldi kultúrnyelvet vett át, a latint, hogy elrontsa és továbbfejlessze. A magyar-nál győzött a győztes törzs nyelve. Ezt magával hozta, távoli őshazájából; különös jellegű, mondhatnám, exotikus nyelv ez, az ittlakó vagy beköltözött s lassan beolvasztott néptöredékek akármelyikének nyelvétől teljességgel idegen. Érthető, ha nem tudott egyikükkel sem testvéreileg felemássá keveredni. De még csak fölvenni sem belőlük lényegi elemeket, melyek különleges valóját elváltoztathatták. Mégis átgazdagodott hatásaikkal, s nincs talán nyelv Európában, amely anyagában tarkább s ahogy mondják, heterogénebb színekből szövődött s alkatában mégis ennyire egységes és egyénien különös.

S még hozzá ennyire friss. A magyar nyelv szavai kevésbé

halaványak, mint más elhasználtabb nyelvek szavai. A szóból idővel klisé lesz, vagy algebrai jel, már csak jelent, de nem ábrázol. Ami ma csak betű, valamikor kép volt. A magyar „konkrét idióma”, közelebb még ehhez a képszerűséghez, mint például az árja nyelvek, melyek távoli multjukból már egy értelmi kultúra emlékeit hozták. A nyugati szó szinte nemzetközi, magába itta az egész szellemi Európát. Az elvont és átvitt értelmek fokozatos rétegződése elfedte eredeti színét. A képzeletet körvetve izgatja, a gondolaton át. A magyar szó átlátszó. Közte és jelentése között úgyszólván semmi sincs számkra, történetét csak nyelvünkön belül ismerjük. Rendszerint semmi másra sem tudjuk visszavezetni, a magyar szó egyéniség. Ahogy egyéniség például a magyar rím is, vagy a magyar mondat; aki magyarul gondolkodik, az nem gondolkodik sémákban. A magyar szó majdnem tulajdonnév, egyenest a konkrét tárgyat nevezi meg. Az idegen hatások tarka kultúrája természetes, konkrét tarkaságba ojtódott itt bele, mely még ma is ős benyomások frissességét őrzi.

Ez a nyelv vette tehát legelőször is át az eltűnt és elkeveredett ősfaj szerepét, őrizni és formálni azt a szellemi képződményt, amelyet magyarságnak nevezünk. „Nyelvében él a nemzet”, mondták régebben s ez a magyarságra nézve majdnem szószerint igaz is. „Valami mágusi befolyása van nyelvnek a nemzetre, s viszonythatóságok által egyiknek a másikra”, írta Széchenyi a *Világ*-ban. Napjainkban divat a nyelv szerepét kicsinyelni. De éppen a magyar az a nemzet, amely legkevésbé kicsinyelheti. A magyar nyelv tudása magában még bizonynyal nem tesz magyarrá. A vezetékek nem teszik az áramot. A magyar nyelv közeg és vezetékek, melyben a magyarság eleven lelkiárama továbblétezik. Ez az áram a faj mélyeiből indult és indukálódott; de a nyelv vette föl és vezette tovább. S a nyelvhez szegődik még ebben a szolgálatban a kultúra, iroda-

lom és művészet, mely a nyelvnek mintegy meghosszabbítása s polifónikus fölerősítése.

Ezek nyilván maig átmentettek egyet-mást, ami eredetileg az ősfaj sajátja volt. Ma már gyökeres öröksége oly magyaroknak is, kiknek ereiben az ősvérből egy gyűszűnyi sem folyik. Kölcsey még vérbeli őseire gondolva pattogtatta a hexametereket:

Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak,
Nyugati ég forró kebelem nem tette hideggé...

Mi azonban semmivel sem érezzük a Kölcsey lelkét például keletibb hőfokúnak, mint a Petőfiét, akinek családja nem származott az Ete vezér egyenes neméből. A keleti forróságot talán nemcsak a nyugati ég, de a nyugati vér sem tudta mindig kihűteni... Csakhogy ki elemezhetné ezt ma még ki? Ezer év tellett el, vérünk elkeveredett, szavaink megszaporodtak és kicserélődtek. Átváltozott és kicserélődött képzetvilágunk, lelkünk tartalma is. Az ősmagyarok akárhonnan jöttek, bizonyos, hogy mi ma már pontosan itteni nép vagyunk, s életünk színeit nem Kelet vetíti, hanem túlnyomórészt s ezer év óta már ez a Kárpátoktól Adriáig terjedő földkaréj, melyen a magyarság kalandos története lefolyt.

Itteni nép vagyunk, itt összeverődött fajtákból keveredtünk nemzetté. Életmódunk itt lett olyan, amilyen lett. Képzeletünk, érzésvilágunk, egész kultúránk, az itteni tájak és éghajlat színeiből, benyomásaiból, hangulataiból szövődött. Nemcsak ez a föld őrzi életünk és történetünk emlékeit, mi is elválhatatlanul hordjuk magunkban legkisebb gyermekségünkől kezdve ennek a földnek ezerféle emlékeit. Mi magunk vagyunk ez az emlék. Ha van nép és ország között mély összefüggés és lelki kapcsolat, bizonynyal megvan ez a mi népünk és országunk között! Persze az ezeréves országot értem, a hegyektől félkör-

ben koszorúzott földet... Ennek minden része résztvett a kapcsolatban; politikai véletlenek nem számítanak itt. Ez a szép, kerek terület a magyar lélek szülőágya és nyújtózó matraca, ez a magyar vér vegyítőedénye s kultúránk festékespalettája. Ha Keletről hoztunk egyetmást magunkkal, jellemvonást és lelkiisajtságot, abból is alighanem csak az maradt meg bennünk mostanig, amit ennek az országnak levegője táplált. Aminek ez az itteni éghajlat kedvezett; amit ennek a tájnak benyomásai erősíteni tudtak. Például képzeletünk színgazdagsága, vagy hangulataink változékonysága, vagy flegmánk „méltóságteljes” nyugalma.

A fantáziát mindenesetre elég színessé nevelhette ez a táj és éghajlat maga is. A magyar tájat nehéz jellemezni, mert nagyon sokféle. Szinte vidékenként különböző; ebben a mindössze-sen nagy hazában szokatlan-sok színt és alakot vált a föld. S még az időjárás is csupa szeszély, bolond, átmenetek nélküli változatosság. Minden évszaknak megvan a maga meglepetése, és minden környéknek a maga klímája. Mintha a természet is meggyékre szabott volna, autonómiát adva a tájisteneknek. S mégis milyen egy és egységes ország ez, kikanyarítva, mint egy leszelt kenyér, kikerítve a többi világból, külön „magyar glóbus”! Oly egység, hogy hiába darabolták szét évszázakra, mihelyt lehetett, magától összeállt megint. Ha rendszerben és szimmetriában akarnék tetszelegni, azt mondanám, a magyar föld is egységbezárt sokféleséget mutat. Akár a heterogén kölcsönzavakból fölgazdagodott magyar nyelv. Vagy maga a sok fajból keveredett s mégis csak egynyelvű és egylelkű magyar nemzet.

A nyelv minden más nyelvtől különböző, s a nemzet „testvértelen ága nemének”, idegenül áll Európában. Mily nekirvaló hely volt ez a bekerített, kisvilágnyi ország, hol külön lehetett, közel és mégis távol! Azok, akik legújabb időkben a magyar lélek titkait kutatják, sokat emlegetik a g y e p ű s z e l-

l e m e t. Értve ezen azt a különös hajlamát a magyarnak, hogy elkerítse és elsáncolja magát. Ha ez sugallta az országválasztást, keresve sem találhattunk volna jobbat.

Vajjon a magyar „finitizmus” bűnét kell-e ebből kikövetkeztetni? A szándékos megfeneklés vágyát, az élettől való elzárkózását, a véglegesség kóros szomjazását, amely a szellem öngyilkossága? Annyi bizonyos, hogy, akármilyen elsáncolt hazát szereztünk is, az élmények elől hiába akartunk volna itt elbújni. Mégha nincsenek is a gyepükön kapuk. Amiken át minden időben bőven ömlött hozzánk az idegenség. Ez a föld elég élményt adott magában is.

Márcsak egy utazás is, az országon végig! Ahogy mondtam, a tájak valóságos antológiája... Egy írónk még a háború előtt azt írta egyszer, hogy „mihelyt a vonat Marchegnél átlépi a magyar határt, valami szürke vegyül a táj színébe”, s a „magyar táj igazi színe a szürke”. A következtetés nagyon is ugrik; ez csak annyit jelent, hogy a magyar tájszínnek közt a szürkének is van képviselője. A háború előtti *intellectuel* vonatról nézte a magyar vidéket, Bécs és Budapest közt. Én szülőföldemet, a nyájas Dunántúlt, mindig kéknek láttam, „kék tájnak”, azon osztályozás szerint, amelyet Ruskin ad a tájakról. Erdély viszont, emléemben, a barna; de mindez túlságosan is egyszerűsítő beszéd. Erdély igazában maga is sokszínű, s a Dunántúl is az. Tarka itt ég és föld, sőt még az ember is, mert a magyar sehol sincs egyedül. Pécsen a cifra sokácot bámultam, Fogarasban a lógósüngű oláht. Még az Alföldre is lejártak a tótok. A fajok olvasztótégelyében vagyunk; de egyelőre hadd maradok a tájak színeinél. Szürke, kék és barna, nyájas és zord! Elegáns és barbár. Bérc, völgy, szelid dombok, virágos mező és homoksivatag. Egy kis magyar tenger. S méltóságos folyam, s vadul bugyborgó patakok. Minden van itt, bizonyos, hogy unalmas táj is van. De ez is csak kaland. És

mellette kaland a szomszédság. A délibáb hegyeket mutat a rónának. Lelkünk a tájlelkek egész skáláját énekli, ha nem is léptünk soha túl a gyepün. Az időjárás tréfát űz velünk és színházat játszik. Nem csoda ha költészetünk is tele színnel-képpel. Líránk csúcsa Vörösmarty tüzes pompázata és a tükörelkű, kifogyhatatlan Petőfi. Halvány lírikus nálunk alig akad. „Csak össze kell hasonlítani egy magyar költőt például Leopardival”, írtam régi tanulmányomban.

Mit mond a magyarság jelleméről ez a gazdagsága a környezet benyomásainak? Igazában még semmit. A magyar jellemet nem lehet a magyar tájból levezetni, mint ahogy a Taine-féle iskola akarta levezetni például a skót balladák hangulatát a skót táj színeiből. Ilyen sajátlagos magyar táj nincs is. Igaz, a Nagy-Alföld pusztáit külföldi vendégeink eléggé sajátlagosnak találják... De ez csak egy vidék, egy regionális szín, a magyar tájak sorozatában. Mellette ott van Erdély, egy kis Skócia; a Dunántúl olasz egeket és dombokat idéz; a Felvidéken német motívumokra bukkan a festő. A magyar lelket nem egyetlen sajátlagos táj színei nevelték, hanem e sok és sokféle tájék benyomásainak évezredes összejátszása.

Tarka táj és ingatag időjárás! Változatos föld és változékony ég! S vegyük ehhez most még a történelem viszontagságait. Ez is időjárás, s hozzátartozik az országhoz, mint az időjárás. Szép hazánk rossz helyen van. Nyugat és Kelet határvidéke ez, népek keresztútja. Ütközőpontja a kultúrának. A magyar úgy ült itt le, a Kárpátok körbástyája alá, ahogy a pásztor leül a viharban s maga köré keríti subáját. Ha zuhog a zápor, mindenki finitista. S való igaz, hogy nem lehet a magyarnak külön, jellegzetes tulajdonságául fölírni a harciasságot sem. Próbált volna csak nem lenni harcias!

Kereste vagy nem kereste,
De harcolni kellett.

A harciasság, amit magával hozott, csak olyan volt, mint minden vándor népé. Kergetve, nyomva jött-e a magyar, vagy kalandra jött, Nyugat csillogásaitól csábítva, mint egy fiatal ragadozómadár, aki szereti a fényességet? Kaland és fényesség nem hiányzott, de a kockázat és siralom se. A magyar történet a viszontagságok és valószínűtlenségek sorozata. Ragyogó dicsőségek ormairól hulltunk a végveszélybe. Egyedül voltunk és meztelen, a gyeptű nem védett. Nekünk kellett védeni a gyeptűt. Utban álltunk, nagyobb erők néztek rajtunk át farkasszemet. Muszáj volt harcolni és reménytelen. Ravaszul kellett evickélni különböző örvények között. Néha úgy elfogytunk, magunk se találtuk magunkat. Néha a magyar is idegen volt, néha az idegenből lett a legjobb magyar. Néha már ott álltunk, a végső bukás partján. A csoda mindig az utolsó percben jött. De a csoda se segített véglegesen. Minden bizonytalan maradt, még a föld is ki-kicsúszott lábunk alól, az ország darabokra tört, majd ismét összetapadt, megmentő és ellenség szerepet cseréltek, minden kétértelmű volt, minden lehetséges. Mi magunk jóformán tehetetlenek voltunk, szinte csak szemlélői saját életünknek. Hősköltemény vagy tragédia helyett mesét éltünk. Memóriánk nemcsak színnel, hanem kalanddal is teli, lelkünk megedződött minden csodálatosra és nevetségesre. Képzletünk buján termi a mesét és anekdótát. Ez is egyike a „keleti” vonásoknak, amik Nyugaton sem sorvadtak el. A csodát már nem is tudjuk nélkülözni, kell az, mint a mindennapi kenyér. Történelmünk legkalandtalanabb kora egy nagy, felelőtlen mesélőt szült, akit a nemzet költőjévé fogadott, Jókait. Ugyanez a kor volt a híres anekdótázások kora is, az úri kvarterkáké. A végzet ekkor már ott suhogott fölöttünk, messziről hallható szárnycsapásokkal. A magyar föl se nézett, látott ő már különbet is. Látott már csodát is, eleget.

5. A MAGYAR OKOSSÁG TERMÉSZETRAJZÁHOZ

AMIT EDDIG IRTAM, az a magyar lélek tartalmáról szólt, képzeletvilágáról. A magyar lélek minden, csak nem szegény s nem halvány. Sokszínűvé kellett fejlődnie. Ahogy a faj és nyelv már predesztinálta, s a táj és történet nevelte.

Igaz, az alföldi magyar élete nyugodt és egyforma. Ő talán még hegyet se látott, mint mások viszont nem láttak alföldet. De éppen ez a sok változat, mindenik a maga sajátos világának jellegzetességével, együtt adja ki a magyar lélek teljes mélységét és gazdagságát. Mint egy sztereoszkóp testvérképei, melyek egymástól mind némi részletekben különböznek...

Egyszóval a magyar lélek tarka és duskáló, színek és benyomások, tájak és emlékek szokatlan sokfélesége gazdagítja. Csakhogy e benyomások s emlékek gazdagságával, konkrétságával és változatosságával nem mindig áll arányban mélységük. A magyar, hozzászokva a viszontagságokhoz, éppen az a lélek, akinek egy és más csak „katonadolog!” Föl se vesz holmi kis karcolásokat. Annyi változást átélt már, annyi bajt kiállt! Ő már születésétől edzve van. Annyi tájat látott, annyi fordulatát az időjárás hangulatainak... Mindez valami józan és fölényes bölcsességet szűrt le e nép lelkében, régtől fogva. A nil admirari bölcsessége ez, a magyar ember nem igen szeret csodálkozni. A Vándor és Bujdosó szerzője azt mondja erre, hogy nem is tud csodálkozni. Csak a némettől tanult csodálkozni. A csodálkozás a „vándor” életformája, akit a végtelenség vágya hajt, s ez éppen a német. A valóságban azonban mindannyian vándorok vagyunk, míg élünk és a csodálkozás nem az egyik vagy másik nemzet kiváltsága. A nil admirari mást jelent, már a görög bölcsnél is. Nem képeségről, hanem magatartásról van itt szó. A bölcs szájában élet-

szabály volt ez: óvakodni a dolgok túlbecsülésétől, helyesebben a részletek túlbecsülésétől, mert a világ egészében csoda. A magyarra nagyon is rászakadt ez az egész csoda, kisebb csodák neki már nem csodák. A csoda maga az élet, teljes gazdagságában; ha egyszer ezt elfogadta, a részletek már nem kábítják el. Mondhatni, nem imponál neki semmi. Nincs is szava erre a fogalomra.

Ami persze nem jelenti azt, hogy ne tudna a dolgok pompájában gyönyörködni. A fiatal ragadozómadár kedvtelve szállt minden fényesség felé, s a külföldi krónikások nem egyszer emlegetik a rabló magyarok gyermekes örömét a csillogó tárgyakban, fegyverekben. Ragadozó kedv és művészi ösztön nem állnak mindig oly távol egymástól. A magyar később is szerette a pompát! Erről mindig ismertek bennünket. Királyaink és kiskirályaink elégszer kápráztatták az idegent. Még Mohács idején is, a magyar primás túlragyogta Rómát. Hunyadi Mátyás népe vagyunk, s az Eszterházyaké. Ime, megint egy „keleti” vonás. Vörösmarty, drágaköveivel s aranyzsinóraival, igazi magyar költő.

Egyszóval, örülni tudunk a csillogásoknak. A világ csillogásának is és szó sincs róla, hogy az étellel és benyomásokkal szemben közömbös vagy fáradt volna tán a magyar! Egyáltalában nem. De túlságos mélyen nem hatnak azok rá, hozzájuk szokott és hozzájuk edződött. Irodalmunk is mutatja ezt. A magyar líra jellegzetes műformája az úgynevezett „dal”, könnyed csapongásával, mely minden benyomást röptében megragad s már el is ejt megint. Ez a gazdagság és röpkesség jellemzi a magyar kedélyt legegészségesebb állapotában. A magyar költő típusa ebből a szempontból Petőfi, akinek verseiben úgy kergetik egymást az élet különböző benyomásai, mint az áprilisi mezőn a felhők árnya a napfényt. Ebben az egészséges impresszionizmusban, ebben a könnyen gyógyuló és túl-

röpülő edzettségben, ebben a vidám tárgyilagosságban a magyar lélek önmagára ismert.

Vígkedélyű, csapongó, derűs nép hát a magyar? Sajnos, erre nem sok oka lenne. De éppen azért nem búsul ok nélkül, s tovább, mint az ok tart. Petőfi legalább olyan, mint a tükör, amelyen nem hagy nyomot a legfeketebb kép sem: noha igen egészségesen tud kétségbeesni. Ezért mondják, hogy a magyar érzés mindig egy kicsit „szalmaláng”. Ady nem oly derűs, mint Petőfi, s nem is annyira kifelé fordult tükör. Benyomások helyett inkább sorsérzések villannak dalaiban, hetyke, dacos, kéjes, keserű vagy baljós . . . De ezek is kifogyhatatlanul váltogatják egymást. A magyar nem rágódik egy-egy érzésen sokáig, nem mélyíti ki magában, nem temetkezik bele. Nem kenyeré a tárgytalan kesergés. Ez a fajta líra hiányzik belőle. Semmiféle érzés sem teszi vakká a többi világra. Aranynál nincs nyiltabb, figyelőbb világszem, pedig ő ugyancsak búsongó és töprengő lélek. „Túlérző fájvirágnak” nevezi magát. De már csak az is, hogy ezt ilyen jól látja és tudja . . . Igazában ő is csak akkor búsul, ha oka van. S ha a kesergés nem áll arányban az okkal, ő maga érzi azt legjobban! Fölénnyel, sőt humorral tud gondolni a saját bánatára. Csúfolódik magán, hogy „elefántnak néz szunyognyi bajt”. „Ámbár nagyobb is ért biz engemet”, teszi hozzá tárgyilagosan.

Ez a józan és tárgyilagos fölény a világszemlélet realizmusát jelenti. Ez elsősorban szemlélődő realizmus, nem gyakorlati, mint például az angolé, amellyel némelyek összehasonlították. A látás realizmusa ez. Oly nép magatartása, mely megtanulta folyton figyelni a rátóduló ezerféle hatást és benyomást, noha jól tudja, hogy igazában úgyszólván tehetetlen azokkal szemben, akár az időjárással. A magyar éppen az az ember, aki lustán kiáll a kapuba, pipázva nézelődni, lesni a felhőket. A látás fölényes, tiszta, nyugodt, nincs benne semmi

homály, semmi miszticizmus, vagy metafizikum. De annál több a szín és valóság.

Nem épp a szó szerinti látást értem, s nem a festőket hívom tanukul. A magyar festészet nagyrészeének naturalista-impreszszionista jellege nyilván csak történeti véletlen. Ámbár nem véletlen maga a színek és látás művészetének oly hirtelen és gazdag kivirágzása hazánkban, mihelyt csak mód volt rá, hogy kivirágozzék. De legyenek koronatanuim most is a költők. Nálunk még a líra is csupa realizmus és leírás. Petőfi és Arany egyformán realisták. A Tündérhonba igyekvő Csongort váltig kíséri a sáros lábú Balga. A világirodalom legtisztább rajzú s legtárgyilagosabb tájfestő verseit a tüzes lírikus Petőfi írta. Itt minden gazdag és éles és konkrét. S nem beszélek modern regényíróink naturalizmusáról. De a legromantikusabb Jókai is mily élethűséggel tudja ábrázolni e színes világ apró figuráit! Akár középkori festőink a Krisztust ostromozó bajszos hajdút. A magyar képzeletben semmi sem marad általános, halvány vagy eszményi. Még a legelemibb szárnyalás is, vallási vagy érzelő révület, megtart valami kapcsolatot a földdel. A mi papunk Pázmány Péter, a vaskos szavú, testes képzeletű. Illyés Gyula figyelmeztet a Fazekas Mihály *Esti Dalára*, melynek „első két szakasza még csupa lehelet, de a harmadik szakaszban hirtelen

A mocsáros nép kuruttyol,
Prüccsög a sok kis bogár,
Réce hápog, fűj palattyol!”

és így tovább. Zrinyire gondolok, a régi Zrinyire, aki fenséges tárgyú s klasszikus mintájú époszának dörgedezései közt sem mulasztja el megfigyelni, hogyan ül le a török, „összehajtván lábát”. És Berzsenyire, ki fellengő érzések és eszmék röpében is látja önmagát, amint szenelője mellett gubbaszt és bajuszát tépi.

Az ilyen látásmódot szoktuk érezni különösebben magyarosnak.

Ez mindig egy kicsit a humor határán van, ahol nem is lépi át ezt a határt. Fölény kell hozzá és nyugodt szemlélődés. Csak a fölényes nyugalom tarthat szüntelen szem előtt ily apró vonásokat. Akit meg nem veszteget és el nem vakít semmi. Mindent észrevenni és semmire rá nem csodálni... A *nil admirari* bölcsessége ez, s elsősorban csakugyan magatartás. Mászóval parasztflegma, és megfigyelhetjük a magyar parasztban. De megfigyelhetjük éppúgy a magyar úrban, sőt a politikusban vagy diplomatában. Abban például, aki legsajátlagosabban magyar közöttük, Deák Ferenc. Sőt, akármilyen meglepően hangzik, azt mondhatnám, hogy ez a realisztikus magatartása kiváltképpen alkalmassá teszi a magyart a politikai és diplomáciai szerepre. Aminthogy, Mikszáth szerint, már a magyar paraszt is született diplomata. A jó diplomatának legelső kelleke, hogy ne „imponáljon” neki semmi: azaz éppen a *nil admirari*. Nem szabad, hogy valami elkábítsa vagy befolyásolja ítéletét, akár külső benyomás, akár túlságosan erős érzelmi visszahatás. Egészséges és igazi magyarnál ettől nem is kell félni. Ő az, aki nyugodtan és szinte fölénnel jár Európa nagy diplomáciai termeinek parkettjein, ámbár távoli, kis nemzet gyermeke, melynek sorsa többnyire a nagyobb és bolderabb nemzetek politikájától, gyakran csak jóindulatától függ. Ő az, aki ragyog és kápráztat, mint Rákóczi Ferenc vagy Andrássy Gyula. Ő az, aki hideg szemmel figyeli meg a hatalmasok egymásközi viszonyait és titkos szándékait s fölhasználja őket egymás ellen, miközben valamennyit megnyeri magának nyugalomával és őszinteségével.

De nem adtam-e túlságosan is fényes képet a magyar politikusról? Szegény, gyámoltalan kis-nemzeteknek nagyon is hajlamuk van ilyenféle szerepléseiket túlbecsülni. Hiszen a végét

kell nézni mindennek! Rodostóra gondolok és Turinra... S mégis, akárhogy is, az az egy bizonyos, hogy a magyar nemzet ma is él, s rég elpusztult volna, ha politikai meggondoltsága fenn nem tartja. Sajátságos módon, harcos és tüzes nemzet létére országa megmaradását mindig inkább evvel biztosította és vitte tovább, mint kényszerült vagy virtuosos harci tetteivel. Jellemző, hogy európai helyzetét és lehetőségét igazában azzal alapozta meg, hogy lemondott a harcról. A fiatal ragadozómadár, megtépázva, de ép karmokkal, fészkebe vonult, nem zsákmányolt többé, sőt fészkebe bocsátott idegen szárnyasokat. S azontúl is egész élete a józan megalkuvások sorozata, a lehetőségekkel való folytonos számolás. Először csak az idegennel és az idegenséggel alkudott meg, de aztán megalkudott az ellenséggel is. Sokáig csakugyan egyiket a másik ellen játszotta ki. Majd megalkudott a hatalmasabb államtársal, tisztán mérlegelve a körülményeket s legyőzve lázongó érzelmeit. Végre, a világháború után, a tiszta látásnak és keserű önuralomnak ismét kemény próbáját kellett adnia.

Némi pótlásra szorul hát az a sommás megállapítás, hogy „a magyar harcos nemzet”. Bizonytal többet mond, ebben a vonatkozásban is, aki azt mondja, hogy „a magyar politikus nemzet”. De nem úgy értve, mintha politikailag cselekvő volna. Hisz legnagyobb politikai teljesítményei nem is cselekedetek! Legnagyobb cselekedete akárhányszor a cselekvéstől való tartózkodás! Nem cselekvő, hanem szemlélődő, aki nyugodtan néz körül, és mindig jól tudja, mikor nem szabad és mikor nem érdemes cselekedni. Már helyzete is erre utalja. Cselekedettel többnyire csak ronthat. Egyetlen önvédelme az óvatosság. Így lomhának látszik, egykedvűnek: valóban esze ágában sincs tülekedni. Ha van keleties vonás a magyarban, ez a lusta, szemlélődő természet az! S engem, bevallom, meglep, hogy a legnagyobb és legjelentősebb magyar nemzetkarakterológia ezt oly

kereken tagadja. Szerinte „téves nyomon jár az, aki a magyar meggondoltságot a keleti ember szemlélődő, lusta egykedvűségével hozza vonatkozásba”. Őszerinte ezt a tulajdonságunkat nem hoztuk készen magunkkal Európába, hanem itt tanultuk. Éspedig igazi suhanc tanulók módjára. Ez „iskolázás eredménye”, a latin szellemmel való „átítatódás”.

Dehát a latin szellem egészen más! A latin „meggondoltság” egyáltalán nem szemlélődő, hanem cselekvő. Gyakorlati, mint az angol. S ami a magyart illeti, ez a meggondoltság jellemzett bennünket, amikor még szó sem volt köztünk latin szellemről. Már amikor a fiatal ragadozómadár abbahagyta a zsákmányolást. Már evvel kezdődött történelmünk! Már a latin szellemet ennek a meggondoltságnak nevében kezdtük tanulgatni, ezért iratkoztunk az iskolába. Persze, ami ebben a latin szellemben a mi hajlamainknak kedvezett, azt dupla eredményre sajátítottuk el. A *nil admirari* latin hirdetői lelkünkhöz szólottak. Horatius, a latin józanság költője, szinte magyar költővé lett.

S hogy „hol található fel Európán kívül ez a körülményeket mérlegelő, mindig kissé racionális életforma, melyik az a keleti nép...?” Erre felelni csak egy orientalista volna illetékes. Talán a „keleti” szó úgylis csak szimbolum itt... Talán ilyen keleti nép nincs is. De nyugati egész biztosan nincs! Körülöttünk csupa fürgé népek laknak, cselekvő, sőt tülekvő nemzetek. A magyart éppen ez különbözteti meg minden mástól, ez a szemlélődő nem-törődőmség. Hiszen mi is megmutattuk párszor a világnak; de hamar elúntuk: nem érdemes! Ahogy mondtam, nem honfoglaló kalandjaink a jellegzetesek, azokat bármely más nép éppúgy csinálta volna. A kalandok abbahagyása a jellegzetes! „Racionális életforma?” Bizonyos, hogy a szemlélődő élet, a tág és tiszta látás valami nyílt értelmességet nevel a lélekben, ez azonban a szkeptikus bölcs okos-

sága, sokat és tisztán látni mindig közömbössé tesz a cselekvés iránt. Ez nem céltudatos, mint a latin értelmesség. Inkább lemondó, legyintő! S nem annyira észbeli, gondolkodás-jellegű, sokkal mélyebb. Ez látványokból, élményekből szűrődött, s többnyire egyáltalán nem jut tudatra. Annál erősebbek az érzésbeli gyökerei.

Itt is a régi tanulmányomat idézem. A magyar nem tudatosan szkeptikus a cselekvés értékével szemben. De a jellegzetes magyar típushoz mindig hozzátartozott valami úgyismindegy-filozófia. Valami kényelmes és megvető nehézkesség, mely elválasztott minket a fürgéktől. Arany János jól ismerte ezt is, önmagában:

Nem dolgozom, csak ha valami hajt:
Egyébkor lusta mélabú temet...
S nem tagadom meg a keleti fajt...

Ez a lusta mélabú hatja át az Arany-fajta lírát is. Amely csupa rezignált nézelődés. Arany még hőseit sem tudja nagyon cselekvőnek elképzelni, még Toldi Miklóst sem. Polytonos töprengés és magában-füstölgés: ime a magyar Herkules, az őserő! Petőfi nyugtalanabb; szláv vérű. Ami megint arra val-lana, hogy ez a magyar „meggondoltság” csakugyan nem pusztá intellektuális hagyomány, hanem a fajban van... De azért Petőfi is csak úgy látja a magyart, Pató Pálnak, ha ostorozza is. Hisz már Vörösmarty is ostorozza ezt. Nem is említve Széchenyit, s a politikusokat. Viszont a Berzsenyi-féle horatiusi ideál legmélyén mégis ennek a patópálságnak egy magasabb és nemesebb formája lappang. Meglepő eszmény egy tüzes költőben! A magyar regények lapjain is nem annyira cselekvéseket, mint inkább történeteket kapunk. Vagy álom és mese kiszámíthatatlanságával, mint Jókainál, vagy sors-szerű végzetességgel, mint Keménynél... S talán evvel függ össze a cselekvést kívánó drámai műfajnak szegénysége is mélyebbgyökerű irodalmunkban.

Tehát a magyar nem nagyon cselekvő nép, inkább kételkedő; szkepszise azonban nem cinizmus, hanem józanság. Nem cinikus keserűség, legfeljebb vállvonó, kissé mélabús lemondás, jóindulatú, s fölényes humorral enyhítve. A híres magyar humor, irodalmunknak is egyik fővonása, tulajdonkép ily flegmatikus parasztbölcsesség: a nyugodt szemlélőnek fölénye a cselekvővel szemben. Nem csúfolódik, nem is irigykedik, mint más népek humora, nincs benne keserűség. A magyar sokat látott, tudja, hogy sok minden nem érdemes; de azért csak szeretettel mosolyog a világon, azokon, akik törik magukat. Mint a tapasztalt férfi a bohó gyermekén. Nem fáradtság ez, hanem edzettség. Katonadolog, láttam én már különbet is! És ahogy mondtam már, a cselekvést nem nézi le, sőt gyönyörködik benne. Néha, egy pillanatra, maga is elragadtatja magát valami nagy dologra, hogy erejét megmutassa. Nem is bánja meg aztán, mert semmitsem érdemes megbánni. De könnyen abbahagyja, a kitartó cselekvés nem kenyere. A magyar tudós típusa Bolyai, hosszú tétlenségeivel, hirtelen zseniális nekibuzdulásaival. A költőé Arany, sok töredékével. A festőé a birtokára vonuló, hosszú évekig ecsethez nem nyúló Szinyei.

Az ilyen karakter nem nagyon érvényesül a világban, mert nem is akar igazán érvényesülni. Hogy tovább idézzem magamat, ezúttal szószerint, „nem igen érzi érdemesnek. Otthon pipázik inkább, és jobban fogja szeretni földjét, mely leköti, családját, környezetét, mint a nagy világot és nagy cselekedeteket. A családi érzés sokkal nagyobb helyet foglal el a magyar költészetben, mint bármely más európai nép költészetében; Petőfi igazán világklasszikusa ennek. A magyar nép szeret mesélgetni kukoricafosztáskor az egyszerű királyfiról, aki „elment szerencsét próbálni”; de maga nem igen szeret szerencsét próbálni. A vándorló iparoslegények nem a magyar faj típusai. A magyar restebb és okosabb: csak képzeletben járja az óperenciákat.”

„Mint viszontagságos multú nép, annyi kalandon keresztül ment, nem sokba veszi már a kalandokat. Nem keresi, mert ismeri őket. Fantáziája tele van velük, nem veti meg őket, mesélgeti szívesen, gyönyörködik is bennük, de nem érintik már nagyon és akaratát kitartóan föl nem buzdíthatják.” „S ha külföldön kényszer, a katonaság, messze utakra viszi a magyar legényt, János vitéz, vagy az obsitos megtér ismét a falujába ezer kalandok után is; és a kalandból mese lesz. Minálunk a hazaszeretetnek is ez a konkrét lokálpatriotizmus az alapja, ez az okos otthon- és családseretet. Nem misztikus presztizzsel fellépő politikai frázisok, mint más nemzeteknél...”

6. AZ OKOSSÁG MÁSİK OLDALA — A JOG, MINT VALÓSÁG

EZEKET 1913-BAN IRTAM. Azóta sok minden történt, például nem egy „misztikus presztizzsel fellépő frázis” repült át a gyepon, s igényli hazafiságunk átszínezését. Változni látszanak az értékek, s amit ártatlanul, s tárgyilagosan megállapítottam, súlyos vád gyanánt hull fejére a magyarnak. A vándorló iparoslegény mithoszi hőssé nőtt. Az otthonülő magyar viszont bőszült bujdosóvá silányodott, aki reménytelen irigységgel néz a megdicsőülő vándorlegényre.

Erről szól a *Vándor és Bujdosó* című könyv. Le kell vele számolnom, s alig tudok ellene mondani. Ahogy olvasom, mintha a saját gondolataimat látnám, torzító tükörben. A magyarság magábayonuló, nyugodt fölényéből elzárkózott, bűnös önelégültség lett, kilátástalan „finitizmus.” Lusta és álmos elrejtőzés, melyet csak a reménytelen kitörések, meggyőződéstelen harcok sorozata szakít meg. Vajjon ismerte a könyv szerzője fejtegetéscsimet, hogy ilyen különösen visszhangozza? Ha nem volna rajza oly ellentétes hangulatú, s okoskodásának eredmé-

nye mintegy ellenkező előjelű az enyémmel, úgy hivatkozhatnék rá, mint aki megerősíti megállapításaimat. Ellene szólani, mint mondtam, alig tudok. Hiszen így is igaz, a magyar jellemnek megvannak a kóros elfajulásai, mint mindennek, s a betegség torzképe az egészségné. „A nagyvilágon ekkivül nincsen számodra hely” szószerint majdnem ugyanazt jelenti, mint az *Extra Hungariam non est vita*. Amely mondást úgy olvasok, kitergetve a bírói asztalra, mint a végzetes finitizmus bűnjelét.

Itt minden attól függ, vajjon szeretettel és belülről, vagy pedig kívülről nézem-e a magyart? Ha belülről nézem, akkor az *Extra Hungariam* is érthető és megbocsátható. Ha kívülről nézem, akkor *Szózatunk* idézett sora is talány és vétkes finitizmus. Minden nemzetnek megvannak a titkai, amik egyszerre teszik erejét és gyengeségét. A hibák rendesen azonosak az erőkkel. Csak a nézőpont más.

Vajjon ugyanilyen részigazság van-e abban is, amit a szigorú könyv a meggyőződéstelen harcokról és a magyarság elvtelenségéről mond? Meggyőződéstelen harc csakugyan volt elég, legalább ha azt értem ezen, hogy a magyar nem volt mindig meggyőződve harcának érdemességéről. Az elvtelenség azonban más dolog. Ez ismét fölveti azt a kérdést, amit egy ízben már érintettem, s amire a nemzeti köztudat oly heves igenléssel szeret felelni: politikus nemzet-e a magyar?

Némely értelemben kétségtelenül az. Nemcsak meggondoltsága, s ebből adódó politikai képességei teszik azzá. De azzá teszi eleven jogérzéke, s a jogokhoz való feltétlen ragaszkodása is, melyet a szigorú könyv, itt is torzító tükrön át vetítve, jogi formálizmusnak bélyegez.

Ez a jogérzet önkényt következik jelleméből. A magyar, ahogy megmutattam, éppenséggel nem cselekvő hajlamú nép. Ami annyit is jelent, hogy nem támadó. Megelégszik a magáé-

val, de ezt aztán szereti bekeríteni, ehhez ragaszkodik. Az ilyen lelkiiség természetszerűleg kifejleszti, valósággal kiválasztja magában a jogérzéklet. Lényege ennek valami állandóság szükségének érzése az emberi viszonyokban. Valami maradandóságnak követelése! Értve belső, szellemi követelést, mely amit követel, azzal, hogy követeli, már látja is és meg is alkotja. Ez a szükségérzet hozzátartozik a magyar lelkiiség lényegéhez is. Ellentétben a „vándor” lelkiiségével, aki a változást, az önmagából való kikelést szomjazza, s az idegent akarja meghódítani.

A magyar viszont ebben a változó világban „posztulál” valami állandóságot. Elsősorban már országának állandóságát. Ez a „szent korona területe”, egységes és változhatatlan, ezer esztendő óta. Más nemzetek növelhetik, vagy elveszthetik birtokaikat. Magyarország olyan, mint egy eleven test, melyet sem vagdalni, sem toldani nem lehet. A történelem tanúsága szerint minden toldás vagy hódítás hamarosan lehullott róla, s viszont elvágott részei előbb-utóbb újból összenőttek. De amíg ez nem történt volna is meg, a magyar mindig csak ugyanazt az egységes és teljes földdarabot tudja hazájának tekinteni. Az ezeréves jogállapot az ő szemében nagyobb és igazabb valóság, mint a politika véletlenjei által teremtetett változó helyzetek.

Ugyanily eszményi állandóság az alkotmány, a magyarságnak mintegy erkölcsi területe és birtokállománya. Ez ismét szilárd pont a világegyetemben. Az alkotmányt ezerszer megsértetik, kormányozhatnak nélküle, vagy ellene. Ha századokig tart is így, az igazi magyar az alkotmányt akkor is élőnek és érvényesnek fogja tekinteni. Ragaszkodik a „közjogi fikcióhoz.” Ahogy váltig ragaszkodnak jogaikhoz és kiváltságaikhoz a magyar családok, nemzetségek és egyes személyek is. Esetleg képzelt jogaikhoz, az ő saját külön magánjogi fikcióikhoz... Hisz jogász-nép vagyunk, s Magyarország a fiskális-paradicsom. A végtelen pörösködések országa! S nem kell hinni, hogy az anyagi

érdekek makacs hajhászása volna tán csak itt a mozgató-ok. A magyar igen sokszor megelégszik az elvi megoldással. Ez fontosabb neki, mint az összes anyagi következmények. Mi vagyunk azok, akik a „fülemüle füttyét” pöröljük... Közjogi helyzetünket illetőleg is elvi megoldásokkal elégedtünk meg hosszú időn át. Melyek a magyar történelmi viselkedés „vezérlő csillagai?” Az elvek fenntartása, s a jogfolytonosság. Ki a legjellegzetesebben magyar politikus? Deák Ferenc.

Egyszóval, a magyar realizmus mellett nem hiányzik a magyar platonizmus sem. Sőt magában a magyar realizmusban van egy adag platonizmus, mintegy annak a másik oldala, egy-azon ember képviselheti a kettőt. Bölcsen számot vetünk a valósággal, de alapjában igazi valóságnak nem a véletlen tényeket érezzük. Ahogy a magyar virtusnak sincs szüksége a tényleges érvényesülésre: elég ha „megmutatja!” Így nyugtat meg jogaink tudata is. A jogi helyzet valóságosabb a mi szemünkben, mint a tényleges állapot. Magyarország királyság-voltát nem érinti az a körülmény, hogy nincsen királya. A vármegye nem szűnik meg létezni, ha egy falatnyi föld sem marad is belőle. A magyar nem a szankciók lehetőségétől érzi függőnek a jogok érvényességét. A jog érvényes önmagában, már azáltal, hogy jog és akkor is, ha senki a világon nem ismeri azt el rajtunk kívül.

Mindez, ha akarom, csakugyan „jogi formálizmus.” De kétségtelenül szükség van erre a jogi formálizmusra az emberek között. S alig lehet felbecsülni, mekkora civilizációs szerepet tölthet ez be. Kivált világrészünknek azon az ingó, egyensúlytalan szögletén, ahová a magyart végzete leültette. A jogi állandóság szelleme ült itt le velünk, hogy megfogózzon és megtelepedjen; a posztulált erkölcs szelleme. Nagy dolog szilárd jogi elveket és hagyományokat fenntartani egy változó, s a nyers erő kényének kiszolgáltatott világban. Tapadni az „örökigazsághoz”, (hogy a

mult század egyik nagy magyarjának szójárását mondjam) viszontagságok és véletlenek záporai közt megedzett lélekkel. S talán ebben van a magyarnak igazi európai hivatása, még inkább, mint a kultúra védelmében a barbár Kelet ellen. A kultúra védelmének érdemét, ahogy erre már több író rámutatott, más, körülöttünk lakó népek is igénylik. Alighanem méltán. A jogi állandóság védelme azonban jellegzetesen magyar hivatás. Magyar érdem, habár talán magyar konokságból fakad, s magyar illuziókba feneklik. Ahogy mondtam, a hibák azonosak az érényekkel.

A vándor és a bujdosó monográfusa megállapítja, hogy a magyarnak nincsen „mithosza.” A mithosznak csupán csirái voltak nálunk. Ilyen csirák a „lázádo” és az „önfeláldozó” magyar eszménye. Sietek megjegyezni, hogy „mithosza” a magyar nem is pályázik. Ez a „mithosz” német fogalom, a német-álgörög gondolatvilágban gyökerező. Valójában csak a németnek van „mithosza.” Ne irigyeljük el tőle. Az „önfeláldozó magyar,” aki az idegenért vérét adja, az igazi magyarságban még mint ideál sem létezik. A magyar nem az idegenért adta vérét. Mikor az „európai kultúrát” védelmezte, csak azt védelmezte, ami az övé volt. A saját hazáját, a saját kereszténységét védelmezte. Mária Terézia idejében sem az idegen asszonyért akart meghalni, hanem a saját királyáért, *pro rege nostro*.

Épily mondvacsinált a „lázádo magyar” mithosza. A magyar nem lázádo. A „lázádo magyar” éppen úgy csak azt védelmezte, ami az övé volt, mint az „önfeláldozó.” A saját alkotmányát, a nemzet jogainak folytonosságát, magát a jogi állandóság elvét. Ezen az alapon akart és vélt állni, még mikor elkeseredésében túlment is. Lázádonak mindig csak ellenségei nevezték, ő maga sohasem nevezte így magát. Mikor királya ellen küzdött, inkább királyát tekintette lázádonak, mert az sértette meg a jogot, az elvet. Minden lázádása tulajdonkép sérelmi

politika volt. Mindig jogért és elvért lázadott, szabadságán is jogait értette, s történelme nem egy példát mutat, mikor nem csak életének, hanem nemzete érdekeinek is, a közvetlen nemzeti haszonnak, elébe tette az elvet, a jogot.

S ez volna hát az „elvtelen” magyar? Ez az a nép, amelynek „léthelyzetéből következik” az elvtelenség? ... S mégis egy szempontból csakugyan annak lehet őt mondani. Megértem, ha a németszabású nemzetjellemezés ilyen bélyeget ragaszt rá. Sokszor panaszkodnak a magyar paraszt különös „apathiájára” a politika iránt, aminél fogva tétlen tömegként lehet vele bánni. Ez lényegében nem más, mint a magyar történelmi „elvtelenség.” A magyart csak a saját jogai és szabadsága érdeklik, és semmi más idegen „elvek.” A körülötte röpködő jelszók közönyösen hagyják. A „misztikus presztizzsel fellépő frázisok” nem hatnak rá. A világnézeti élményt époly edzetten és flegmatikusan fogadja, mint minden más élményt. Az is inkább csak lelket gazdagítja és látkörét tágítja, akár a világ látványai és eseményei. Kulturális hatás, melynek cselekvésbeli visszahatása se nem gyors, se nem erős. Mélyen és egyoldalúan valamely világnézeti áramlat uralma alá nem igen kerül a magyar. A változásban is állandóságot kereső ösztöne nem rokonszenvezik az „értékek átértékelésével.” Ő tartós és változatlan értékeket ismer, s a változóra illő kétellyel tekint. Magyarsága és kereszténysége egymást erősítik ebben. A jog m a r a d és az igazság mindig egy. A változások majd elmúlnak, különben is egymást kergetik és egymásnak mondanak ellen.

S mégis, a magyar nyíltszemű és nyílt szellemű nép. Kultúrája kilencszáz év óta együtt halad Európáéval. Nyíltsága mély életbeli és történelmi okok eredője. Már fajunk is nyílt faj, s az idegent egy évezreden át vendégszeretettel ölelte magába. Nyelvünk a legmásfajtabb elemeket tudta befogadni anélkül, hogy jellegét elvesztette volna. Országunk sokszínűsége, történe-

tünk viszontagságai hozzászoktattak a benyomások folytonos záporához, az élmények váltakozásához. Ugyanezzel a nyíltsággal fogadjuk a szellemi élményt is. Irodalmunk egyik büszkesége a műfordítások sokasága és kitűnő volta. Joggal mondhatjuk, hogy szellemi kultúránk befogadóképessége nem kisebb például a németénél. Azzal a különbséggel, hogy a magyar nem billen úgy ki önmagából az idegen hatás alatt, mint a „vándor.” Nincs szüksége erőszakos aktusra, hogy újból magára találjon.

A magyar szellem végig egységes, s mégis állandóan nyílt és megértő. Ezt a nyíltságot még a finitizmus felfedezője is elismeri. Holott nincs a finitizmusnak teljesebb cáfolata és ellentéte, mint ez a nyíltság. De paradox módon, ami a „magyar finitizmus” jelszavában igaz és találó, az épp evvel a nyíltsággal függ össze. Aki sokat és sokfélét befogad, vagy megért, az kevésbbé fog kizárólagos hatása alá kerülni egynek és egyfélének. Kevésbbé fog „fölnülni” vagy „beugrani.” Így jobban tud az maradni ami. Bizonyos fölénnyel néz az idegenre, s nem nyújtózik mindúntalan a messzeségek és a „végtelen felé.” Megmarad a maga kipróbált, véges, de folyton gazdagodó világában. A magyar hagyta magán végigzúgni Európa szellemi áramait, jóhiszeműen és megértően. De semmivel sem sodródott a végletekig. A rajongó aszkéta, s a bogaras könyv-ember; Savonarola, vagy Don Quijote, egyik sem magyar típus. Noha szent szerzetesek, jó lovagok s tudós humanisták voltak nálunk is. Ha a koráramlat nemzeti sajátságainknak kedvezett, vagy nemzeti jogaink védelmében segíthetett, mélyebben is engedték magunkra hatni, mint például a reformációt. De semminek a magyar nem adta át magát soha annyira, hogy a maga jogáról és igazságáról elfeledkezett volna. Jó példa erre nézve Pázmány Péter, aki minden ellenreformációs buzgalma mellett is szükségesnek ítélte a protestáns Erdélyt, hogy „gallérunk alá ne pökjön” a német.

A magyar nem az eszmék és zászlók népe. Tudott küzdeni Európa változó eszméiért, de ezek nem hatották át annyira, hogy teljesen bennük és értük élt volna. Legfeljebb meghalt értük. Élni akkor is inkább csak azért élt, ami az övé volt, a maga igazáért, magában s maga szerint. Ez okozza az elvtelenség látszatát. „Nincs nép, mely ádázabb harcot folytatott volna elveiért, s ugyanakkor könnyebben adta volna föl elveit, mint a magyar...” Csakhogy amiért a magyar oly ádázul harcolt, igazában nem a század által fölvetett véletlen eszme, hanem a saját joga és igazsága. Vagy akár: délibábja. Minden eszme közömbös volt, ha ennek szempontjából közömbös volt. S ellenséges, ha evvel ellenkezett.

Nem a „fölülmaradás” hát vagy a „mindenre-okot-keresés” az, ami pártoskodásra és elvei cserélgetésére bírta a magyart. Elv és eszme bizonygyal gyakran látszhatott csak keresett oknak; de belül, a tudat alatt, mély és hűséges ösztönök hevítették a harcot. Az idegennek persze mindez rejtelem volt, akár az „esz-mét”, akár a politikai realitást nézte. Ő nem láthatott mást, mint a mindenáron való fölülmaradás szenvedélyét, vagy az öncélú pártoskodás ürügykeresését. Egyébként, ahogy mondtam, a nemzetek önarcképei, mind hasonlítanak. Az író, aki a magyarok pártoskodó elvtelenségéről panaszkodik, maga is hozzáteszi, hogy a pártoskodás oly bűn, melyről minden nemzet vádolja magát. Én még azt is hozzátehetem, hogy joggal. Már maga ez az önvád is pártoskodás, hisz igazában nem magunkat vádoljuk, hanem egymást. A pártoskodás általános emberi tulajdonság. És mégis, a magyar pártoskodás egészen különös valami, sajátos formákkal és jellegzetes motívumokkal.

Szenvedély és elkeseredés bizonygyal volt itt elég. De talán annál is jellemzőbb a sok megalkuvás és jogfenntartás, a „bujdosás” és „struccpolitika.” A bujdosás már Salamon királlyal kezdődött, sőt annál is előbb, Szár László fiaival. Régi kirá-

lyaink az örökösödési jog tisztázatlanságát sinylették. Később a nemzet maga is úgy viselkedett, mint egy király, aki a balsorsban, birtokon kívül, vagy kényszerű szövetségekben is fenn tartja jogait. Megalkudtunk az idegen hatalommal, hogy megvédhessük az ország birtokát a pogány ellen. Másfelől szöveteztünk a pogánnyal, hogy önállóságunk dacát megmentjük, a megalkuvás ellen. A pogányveszedelem régen megszűnt már, s a két párt még mindig létezett, különvált és harcolt. Mind a kettő jogokat és „fikciókat” őrzött, majdnem egyforma reménytelenséggel. Az egyik olykor a bujdosásban. A másik a miniszteri székben.

A bujdosás természetes kockázata annak, aki jogait sem elfeledni, sem érvényesíteni nem tudja. De csak történeti kockázat, s nem metafizikai szükségesség. Lehet, hogy a bujdosás a magyar élet romantikája. De tiszta romantika azt mondani, hogy a magyar a saját hazájában is bujdosó. Ez rossz lelkiismeretre vallana, pedig senki sem érzi annyira jogát, mint a magyar. Bizonyos, hogy sok minden zavarta birtokát. Volt úgy, hogy „nem lelé honját e hazában.” De még mikor más uralkodott is rajta és országán, a magyar, az igazi birtokos öntudatával, képes volt megőrizni fölényét. Ilyenkor sem nélkülözte a nyugalmat, sőt humort. A „passzív rezisztencia” igazi magyar életforma. Semmi köze a szláv türelemhez, vagy fanatizmushoz. A meggondoltság nem azonos a türelemmel. Ámbár a magyar kétségkívül türelmes nép; ahogy mondják, „az üngét is odadja,” legalább míg jussát nem érintik. Türelmes, mert nem hajlamos a cselekvésre. Még lázadása sem annyira cselekvés, mint inkább ellenállás. De türelme nem a „birkák s szamarak erénye.” A magyar türelem fölény, s nem alázat.

7. CSELEKVÉS ÉS ALKOTÁS

MÉGEGYSZER VISSZA kell itt térnem háborúelőtti tanulmányom gondolatmenetére. Ebben már benne van egy kicsit a „magyar finitizmus” eszméje is, annyi, amennyit igaznak érzek belőle. De benne egyúttal az utalás azokra a kitörésekre, amik bizonyítják, hogy a magyar türelem se tart örökké. A gondolatok akkor se voltak már egész újak. S mégis, ma se mellőzhetem őket, ha a magyar lélekről egységes képet akarok adni.

Egész a legújabb időkig — így írtam abban a régi írásban — a magyar haza a nemzetet jelentette, s a nemzet csak a nemesség volt. Jóformán egy nagy család, akármenyire nyílt, s ahogy a társadalomtudósok mondják „exogam”. A magyar egész lomha kényelmességével, s vendégszerető keleti konzervativizmusával ült benne ebben a nagy családban. Beszéltem már róla, hogy hazaszeretetének igazi alapja az otthon- és családszeretet volt. Bizonyos meleg családi büszkeség fejtett ki benne, meglehetősen különböző, a külföldön úgynevezett nemzeti büszkeségtől. S féltékeny gonddal örködött nagy családi nyugalmanak és méltóságának minden megháborítása ellen:

Az üngét is odaadja,
De a jussát nem hagyja.

Ez a „magyar szabadság” lényege, ahogy évszázadokon át értették: hogy senki ne háborgasson! Hogy senki ki ne zavarhasson nyugalomból, inerciából, kényelméből! My house is my castle, mint az angol mondja. Akinek alkotmányával, éppen ezért, a magyar alkotmány kezdettől fogva rokon is volt. A magyar alkotmány, a magyar szabadságszeretet

lényege is egy szóba foglalható össze, a Zrinyi jelszávába: Ne bántsd a magyart! Minden nemzeti küzdelem nálunk tulajdonképpen csak védekezés az ős nemzeti nyugalom, nemzeti kényelem, flegmatikus nemzeti méltóság valamely megháborítása, megsértése ellen. S bár egyrészt ezen alapul az európaias újítók ellen való felháborodás is, másrészt gyakran maguk az újítások, a nemzeti reformmozgalmak is ép a dacos kiütődésnek következményei.

Nagy nemzeti cselekvésekre, fellendülésekre a magyar majdnem mindig csak ily megháborítások, sértések hatása alatt szánta el magát. Azt lehet mondani, hogy nála a cselekvés is inerciából történt. Védekezésből a konzervatív inercia megháborítása ellen. Mária Terézia mindent tehetett vele, mert nemzeti inerciáját kímélte, abban dédelgette. Második József ellen, ki abból föl akarta rázni, rögtön a leghevesebb ellenállást tanúsította. Az ellenállás annál erősebb, mennél nagyobb az inercia. A nagyobb inerciájú tömeg, megmozdítva, mindig nagyobb reakciót mutat. Ezért hatja át ez a reakció, ez a hirtelen felbuzdult tetterő, ilyen pillanatokban a nemzet egész nagy tömegét, minden érzését, egész életét és irodalmát. Ez az oka, hogy nálunk a költészetnek oly sok köze van a politikához. Több mint más népeknél, ahol a nemzeti cselekvés nem a megbolygatott benső, családi nyugalom védelme, hanem egy állandó, kifelé irányuló, harcos erő, nemzeti féltékenységeken, hatalomvágyon, akarhatnámságokon alapuló.

A magyar irodalomban a haza problémája mindig a cselekedet problémája. Gondoljunk elsősorban Vörösmartyra és Széchenyre. És ennek nagyon mélyenfekvő oka van. A magyar mennél kevésbbé cselekvő nép, annál fájdalmasabban és haragosabban érez nyugalmaiból és méltóságából való minden kizavarodást. Pedig a kizavarodásnak nagyonis ki volt mindig téve. Ezek minden alkalommal bizonyos lelkifurdalást költenek föl

benne: önmagának tesz szemrehányást lomhaságáért és közönyéért. Nehezen mozdul a tettre:

ahhoz nem csekélyebb,
Mint bárki sértődés kívántatik.

De ha egyszer megmozdult, iszonyú, maró megbánással gondol hosszú mozdulatlanságára. Ez adja meg a magyar nemzeti irodalom morális jellegét, a magyar tragédiák örök alapját. Sőt általában azt a tragikus érzést, mely a magyar költészet mélyeiben mindig ott szunnyad.

Egy kissé hamleti tragikum ez. Bánk lelki küzdelme a tragédia elején tulajdonképpen az apathikus konzervativizmus és a sértődések által fölkelte harag, furdalás és tettvágy közötti küzdelem. Jellemző, hogy a magyar tragikus hősök bűne legtöbbször nem cselekedet, hanem mulasztás: mint Kemény hőseié majdnem mindig. Ez a pont az, ahol a magyar karakter látszólag egymásnak teljesen ellenmondó jelenségei egységbe foglalhatók. Ahol ugyanazon alaptulajdonságokból magyarázható például a Széchenyi örökké töprengő, magával küzdő forradalmi lelke, mint a hagyományos gravaminális politika. És a magyar paraszt flegmája, s a magyar nemes patópálsága, elárulja közös gyökerét az örök-dacos ellenzékeskedéssel, amely nélkül szintén nincsen magyar élet. Hamarfi és Rák Bende testvérek.

A régi tanulmány, mely a magyar nemzeti jellemet főleg az irodalom szempontjából vizsgálta, ezen a ponton a szónoki elem szerepére tér át, a „költögető, biztató, korholó” szónoklásra. Aki nehezen cselekszik, s aki ezt gyakran morális hiánynak érzi, az folyton akarátát kényszerül biztatni, s ez ép a szónoki. A szónokló magyar típusa a köztudatban él és sok nagy írónkban erős a szónoki hajlam, gyakran az esztétikai érték rovására. A magyar ember jobban szeret beszélni, mint tenni, nem erő, hanem akarathiányból.

Nagyot iszik a hazáért,
S fölsívít:
Hej, csak egyszer tenne is már
Valamit!

Hangsúlyozni kell azonban e szónoki természet morális gyökerét. Ez a folytonos önkorholás, önbiztatás valóban morális szükségletből fakad, lelkiismeretből. Éppen ez különbözteti meg egyéb nemzetek szónokiságától. A magyar szónoklat nem szellemi torna, mint a francia, nem is a szavak páthosza, mint a latin. A nagy magyar szónoklat egyáltalán nem értelmi természetű, de mégkevésbé érzelmi ömlengés. Az a lelkiismeret komoly szava. Az iskolákban Kossuthot és Deákot szembe szokták állítani, mint az ész és érzelem szónokait. Valójában mindkettő a nemzeti morális szónoka, bár teljesen ellentétes jellemek. Az egyik a magyar józanság képviselője. A másik a magyar szalmatűzé. De ez a kettő egy.

Moralizáló, szónoki nép tehát a magyar? Hogy így mondjam, csak szeretne az lenni. Csak kötelességének érzi folyton újra, hogy az legyen. Igaz jellege, ahogy megmutattam, egészen más. Igazi jellege szemlélődő, elég közömbös a cselekvésre, annál fogékonyabb a képek és benyomások felvételére. Ez még magában a szónoki stílusban, a szónokias irodalom eszközeinek karakterében is megnyilvánul. Csak össze kell hasonlítanunk egy szónokiasnak ismert magyar költőt például egy hasonlóan retorikus franciával. Mondjuk, Vörösmartyt Hugo Viktorral. Azonnal szemünkbe fog tűnni, hogy a mienknél az ötletek szerepét a képek és emlékek veszik át. A magyar szópompa egészen más, mint a francia. Míg a Hugoé szó- és ötletáradat, addig a magyar tulajdonképpen nemcsak szóbeli, nem is gondolatbeli, hanem látásbeli gazdagság. Kép- és metaforagazdagság. Nem eszmepompa, vagy szóbüszség, nem is valami elvont közterek dekoratív összeállítása. Inkább színpompa, hasonló a

magyar díszöltözetek keleties ragyogásához. Ez megfelel a magyar fantázia túlradó színgazdagságának és megfelel a nyelv konkrétságának is. A magyar nem annyira szavakkal gondolkodik, mint inkább képekkel. A magyar irodalomban kevés a szóvirág, a magyar valódi virágot, valódi képet, valódi emléket használ inkább...

Ami végső fokon azt jelenti, hogy a szónoki magyar igazában mégsem szónoknak született, hanem költőnek.

„Poétikus nép vagyunk”, mondja Illyés Gyula a *Magyarok* egyik lapján; de már Ady is „poétásnak” nevezte nemzetét. Poéta csakugyan van itt elég. A magyar falu jellegzetes típusai közül nem hiányozhatnak a verselő; s az Arany-féle Kósza Bandi egyáltalán nem képzeletbeli vagy kivételes alak. Nem maradt el a magasabb költészet kivirágzása sem. Sőt nem egyszer olvastam már a panaszt, többé-kevésbé nyílt és tudatos formában, hogy nemzetünk kicsiségéhez képest irodalmi kultúránk „túlméretezett,” irodalmunk és művészetünk, ami alapjában egy és összetartozó valami, aránytalanul sok és túlságosan magas. Ez kicsit paradox, sőt nevetséges is, mint minden panasz, amit épúgy lehetne dicsekvésnek fogalmazni. Túlméretezett volt-e az athéni kultúra, mert csak egy számban kicsi népcsoport csinálta? Vagy talán a kultúra elterjedésének arányai szabják meg érdemességét? Kevesebb embernek kevesebb könyv dukál?... De maga a tény tagadhatatlan. A mi kicsiny és ismeretlen népünk feltűnően nagy s magas értékű irodalmat és művészetet hozott létre, amely nemcsak egyes csúcsteljesítményeiben, de egészében is, hatalmas nemzetek teljesítményeivel kiállja a versenyt. Ezt lehetetlen nem látnom és éreznem, akármilyen mérséklettel iparkodtam is róla ítélni, éppen az idézett régi tanulmányban, az irodalomra nézve. Ma, amikor a kultúra ereje és szellemisége egész Európában hatványalanságban látszik, a tépett és megszegényedett magyar még min-

dig tartja irodalmának és művészetének színvonalát, mely semmivel sem áll a legjobb nyugati színvonalnál alacsonyabban.

Különös jelenség, de nem érthetetlen. Népünk, amely nehézkes a cselekvésben, époly fogékony és gazdag a látásban. Sőt a két dolog mélyen összefügg, alapjában egy és ugyanaz. Nem cselekvő, hanem szemlélődő nép vagyunk. Egy évezreden át élünk már ebben a folytonos meglepetéseket kínáló országban, kitéve a magas nyugati kultúra rádiumsugárzásának. Szellemünk nyíltsága, befogadóképessége sokkal nagyobb, mint mozgásunk szabadsága vagy lehetőségeink csábításai. A világ dolgaira bizonyos kétellyel és könnyel tekintünk. S az az erő, amit más népeknél levezet és elhasznál a cselekvés, nálunk a belső szemlélet gazdagságává alakul át, a lélek titkos gazdagságává. Ez a gazdagság látszólag haszontalanul halmozódik, nem igen jelentkezik, nem tesz szellemesebbé, sem ügyesebbé, inkább csak még jobban nehezíti a cselekvést, az életet. De néha, szerencsés körülmények között, s valami véletlen indítékok és alkalmak különös összejátszódása folytán egy-egy alkotásban fakad ki, mint a buggyanó forrás az átívódott földből, amelyre valahol a közelben egy másik alkotás felel. Az alkotások sora meg-megszakad, a viszonyok alig engedik ezt összefüggő kultúrává erősödni. A források vize nem egyszer elapad, elvész a homokban. Nem igen öntözik és táplálják a „nemzet” millióinak lelkét. Alkotásaink nem hatnak szélesebb néprétegekre. S ki tudja, megmaradnak-e a jövőnek, az idők viharában? S eljutnak-e az idegenség távolaiiba, hogy hírt vigyenek a magyar lélek gazdagságairól? De mégis megvannak, itt vannak, s a tény mégiscsak az, hogy egy messzirőljött és „testvértelen”, harcias és harcokban megtépett kis nemzet Európa egyik rejtett és zaklatott zugában a nagy nyugati kultúra hűséges letéteményesévé s önálló folytatójává tudott válni.

Az ilyen népnek egészen mások a létfeltételei, mint a cse-

lekvő és cselekvésben-boldoguló nemzeteknek. Nem annyira a kollektív fegyelemre van szüksége, mint inkább nyugalomra és szabadságra — az egyéni élet szabadságára, mely a nyugodt szemlélődést és alkotást lehetségessé teszi. A magyar hagyományosan és a köztudat szerint is a szabadság népe. Magatartása javíthatatlanul individualista. Azok, akik bánni akartak vele, sokszor tartották fegyelmezhetetlennek. Pedig a fegyelmezettség nem hiányzik belőle; de ez nem a cselekvés céljaira uniformizált tömegek fegyelmezettsége. A magyar fegyelem az egyén nyugalmanak és szemlélődő fölényének gyümölcse. Nem ellenkezik az egyéni szabadsággal, sőt feltételezi azt. A magyar fegyelem azonos a magyar flegmával. Ez a flegma pedig maga a magyar szabadság, a szemlélődő szabad lélek, mely úrnak tudja magát a maga házában, életében, s okosan, fölénnel, elvakultság nélkül tekint a világba. Ez a fajta szabadság teheti a magyart alkotóvá, azaz boldoggá.

Arra a pontra érkeztem, ahonnan a magyar élet egész dialektikája áttekinthető. Mert nincs igaza a metafizikusnak, aki szerint ez a sokréttű és jellegzetes magyar szellem nélkülözi a dialektikát, a termékenyítő ellentéteket. Semmiképpen sem áll, hogy „problémátlan” volna a magyar lét. S nem elég itt csak a kínálkozó s köztudatban élő problémára gondolni, Nyugat és Kelet örök felelésére kötöttünk és bennünk.

Néz Nyugatra, borus szemmel néz vissza Keletre
A magyar...

Ennél mélyebb dialektikus ellentétek is feszítik nemzeti lelkünket. Realisztikus, józan nép vagyunk, s ugyanakkor egy platonikus jogrend őrzői és eszmei bennlakói. Harcos és a harcok „étoszában” megedzett nép, s nemzeti létünket mégis mindig a harcok feladása s a bölcs politikai megalkuvás által biztosít

juk és visszük tovább. Szellemünk szemlélődő, közömbös és kéttellyel teli, s mindazonáltal igazi politikus nép a magyar! Lelki-furdalásig menő s szenvedélyes kitörésekre vezető vágy ég benne a cselekvés iránt. Viszont szemlélődő életformája s egész lelkiszerkezete cselekvés helyett az alkotásra utalják.

Ennyi feszítő ellentét nem lehet meddő és terméketlen. A lélek belső ellentétei talán gyötrelmet jelentenek, de egyúttal életet is és mindig új lendülést a jövőbe. Az egyes magyar, a költő például, ki ezt a feszültséget nagy erővel átéli, gyötrelmesnek, sőt halálosnak érezheti a magyar levegőt, a gátolt cselekvések és kelletlen muszájok közt. Ady ugart és haláltót látott. A filozóf olykor visszhangozza a költő érzéseit és látomásait. Kivált ha valamely új nagy költő hatása alá kerül s nem alkalmazza korrektívumul az egész irodalomtörténetet. Így lettek Ady sötét hangulataiból újabb gondolkodóinknál nemzet-karakterológiai és történetfilozófiai megállapítások. Ezek félre ismerik a magyar pesszimizmus igazi természetét. A költők és nagy magyarok pesszimizmusa bizonynyal őszinte, de nem mint hit, hanem mint döbbenet. S ebben a kétségbeesésben titkos erő lázad. Ez a pesszimizmus nem a csüggedés ingoványa. Ez inkább az élet feszítő rugója, a nekifutó lejtő. A költészet izgatószerre, mint Adynál. Vagy épp a cselekvése, mint Széchenyinél.

Egyszóval a magyar lét nem kilátástalan és nem gyümölcs-telen. Talán éppen nehézségeinkből és gyötrelmeinkből fakadnak erőink. Ennyit remélni talán még nem „vétkes” illúzió, a Szekfü Gyula-féle szigorú értelemben sem. Külső dolgokban nem sokat bízhatunk. Lehet, hogy elkerül bennünket a „hatalom és a dicsőség”. A villámok az Isten térdein fekszenek. A cselekvés útja megnyílhat vagy elzárulhat. De a magyar számára hivatás lehet a nem-cselekvés is. Ebben még rokonságot tartunk a bölcs és ősnagyalmú Kelettel. Számunkra hivatás le-

het az opponálás és passzív rezisztencia, hogy elődeink kedves latin szavaival éljek. Opponálás az idegenség hatmaskodása ellen, egy világ ellen, amely semmibe veszi az ősi, megszentelt jogokat, leborul a nyers erőszak előtt, s nem tűri az egyén szabadságát, a szemlélődés nyugalját, az alkotás boldogságát.

Multak öre lenni, s ellenállni a rohanó világ áramlatainak, nem könnyű feladat és semmiesetre sem tartozik a népszerű célok közé. Őseink veszedelmesnek és dicstelennek érezték a tespedést, s bizonytalanságuk volt. Az ellenállás azonban nem tespedés, s van mozdulatlanosság, amely biztosabb jele az erőnek, mint a mozgás. A pehely eléggé mozgékony, s gyorsan száll minden szélben, de ez csak gyengeségét mutatja. Az ellenállás maga a lét, s az inercia súly és hatalom. Kis nemzetek számára hovatovább az egyetlen. A cselekvést mindinkább a nagy népek monopolizálják; övék a „zúgó ár”, melyről Arany beszél, s amely „rombol és termékenyít”. A kis nép az,

amely ép e
Rombolásnak útban áll.

Feladata tehát őrizni a multat, a magáét és magában a világot. Ez a mult jelenti az eszményeket, amelyeket egy nagyon is dinamikus újkor felszabadult cselekvésvágya talán már semmibe vesz; jelenti a jog állandóságát, az erkölcs szentségét, az igazság érvényességét, s egyúttal a magunk életét is. Népi mondásunk szerint „az a legény aki megállja a helyét”. Soha nem volt ez igazabb, mint napjainkban. Oly időket élünk, amikor a mozdulatlan őrszem nagyobb hő, mint a rohamvezér.

A magyar ma hivatást teljesít avval is, ha ragaszkodik ősi, nemes és termékeny lomhaságához. Körülöttünk az újítások jelzavai zúgnak, s cselekedni valóban muszáj, amíg élünk, változtatásokra folyton szükség van. De számunkra ez csak muszáj és eszköz, nem pedig öröm és cél. S jaj a magyarnak, ha

egyszer egészen elveszíti öröklött nemzeti inerciáját, ezt a pompás és bölcs lomhaságot, mely ezer éven át megtartotta; ha átalakul s játékvá züllik a megingott élet zavaros erőinek. Legnagyobb szolgálatot akkor teszi a világnak, ha megőrzi nemzeti sajátosságait s megmarad annak, ami. Nemzet vagyunk, a szó régi, szellemi, jogi, erkölcsi értelmében; nem pedig faj a tülekedő fajok között, se nem valami nyomorult, kicsiny erőlködés a nagy erők félelmes csataterén. Csak nem akarunk ilyenné válni? Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak, keleti nyugalomban, mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkbaszállásra.

A MAGYARSÁG KÜLFÖLDI ARCKÉPE

IRTA

ECKHARDT SÁNDOR

A MAGYARSÁG nyugati rossz hírnevét a honfoglalás utáni hadjáratok alapozták meg. De az az arckép, amely a magyarokról ekkor kialakul, sajátos módon nem a tapasztalaton, hanem tudálékos írói véleményeken nyugszik.

Már az ókorban szokásos volt a nem-görög, tehát barbárnak nevezett népeket egy kalap alá venni és úgy külsejüket, mint erkölcsüket bizonyos hagyományos elvek szerint elképzelni. Így az antik írók kézről kézre adták egymásnak a barbár népek jellemzését; ezt követelte a tekintélyi elv és az irodalmi műfaji szabály.

Ma már Tacitus sztoikus germánjait sem veszi a tudomány teljesen hitelesnek: tudja, hogy Tacitus is sablonra dolgozott és amellet saját politikai tendenciáit vitte bele néprajzába.

Kétféle jellemkép alakult ki így a barbárokról, egy kedvező, tanító célzatú, mellyel az otthonvalókat buzdították az írók jobb erkölcsökre és egy kedvezőtlen, melynek az önexaltáció volt az alapja és célja.

Minket ez az utóbbi műfaj érdekel, mert a magyarok középkori és bizánci jellemzése a legtöbb esetben ennek a kedvezőtlen antik sablon-gyűjteménynek a fegyvertárából került ki. Nevezetesen egy ókori természettudományi elmélet szerint a népek jelleme az égövttől függ; a mérsékelt ég alatt élő népek a

legműveltebbek. Ezzel szemben minél északabbra megyünk, az Oceanus felé, annál hidegebb az éghajlat, annál vadabbak és harciasabbak az emberek. Arcuk mindig állatiasabb, beszélni sem igen tudnak, táplálkozásuk is olyan, mint a vadállatoké. Bizonyos zsidó biblikus, apokaliptikus mondák alapján aztán későbbi írónál e népek a kaukázusi Káspi-kapu mögé kerülnek, hová Nagy Sándor zárta volna Góg és Mágóg emez ivadékait, abban a biztos tudatban, hogy a végítélet előtt elötörnek onnan és előzönlík a földet az utolsó nap előjeleképpen.

Ezért kérdik 840-ben, a magyarok felbukkanása idején egy verduni paptól, vajjon ezek az újonnan előtörő barbárok az Apokalipszis-beli Góg és Mágóg népe-e és hogy megjelenésük csakugyan a világ végét jelzi-e? Mire a bölcs pap szentírásidezetekkel bizonyítja, hogy ez a hiedelem téves. De a cáfolt vélemény mindenesetre a legelső adat arra, hogyan látta a keresztény Nyugat a pogány magyarságot.

Azt az „északi” országot, ahonnan a barbár népek előtörnek, Scythiának nevezte el az ókor, melynek tényleg volt dolga a szkítákkal. Később minden északról, vagyis helyesebben keletről jött népet szkítának neveztek és Scythiából vezetik ki őket.

Igy lettek a magyarok is szittyák és kapták hozományul az ókor összes balhiedelmeit a scythiai származással együtt. A nagytekéntélyű Szevillai Izidor például 600 táján így foglalja össze a Scythia lakóira vonatkozó hiedelmeket: „Ezek közül néhányan a földeket művelik, mások olyan szörnyűek és iszonyatosak, hogy emberhúst esznek és embervért isznak.” Mikor aztán a magyarok betörnek Németországba, egy német krónikás, Regino elég terjedelmesen ismerteti művében ezt az új népet, de nem a szemtanuk hirádaása alapján, hanem Justinus és Izidor szittyajellemzését kivonatolva, s így jut arra az állításra, hogy „hír szerint” a magyarok nyers húst esznek, vért isznak és az ellenség szívét kitépik, hogy bátorságukat ezzel erősítsék. Ez a mese

tehát egy antik sablon ragadványa. Ez a tudákos ráfogás sorozatos rémségeknek lett a kiindulópontja, miket mind a honfoglaló magyarok nyakába varrtak. A középkori krónikások módjára a források, krónikák, évkönyvek egymást írják ki, pedig a magyarokat illető vérvádra egyetlen tekintély Regino „fámája”. Hol szó szerint, hol bővítő színezéssel halljuk ugyanazt: „nem emberek, de vadállatok módjára élnek, mert mint híre jár, nyers húst esznek, vért isznak... Semmiféle irgalom nem hajlítja meg őket, semmi kegyesség nem indítja meg bensőjüket” (Metzi Évkönyvek és Dandolo). Azon persze nem akad fenn egyetlen krónikás sem, hogy nincs olyan ember, aki a nyers húst meg tudná emészteni és aki meleg vért tudna inni víz helyett. Ugyanott észrevehetjük a kedvező szkita-néprajz elemeit is: korán tanítják lovagolni, íjazni gyermekeiket; lázadó, fondorlatos lelkűek, hallgatagok, inkább cselekszenek, mint beszélnek; lovon is tudnak harcolni, hátrafelé íjaznak. Egy II. Frigyes korabeli krónika más népjellemzésekből a nyers húsevés és vérivás vádja mellett még azt is tudja, hogy ló, farkas, róka és macska nyers húásával táplálkoznak a magyarok, kik úgy lepik el a Nyugatot, mint a sáskák. Aventinus még jobban kiszínezi a mesét: a megölt ellenség hasát felvágják, szívét megeszik, vérét megisszák, holttestek fölött lakmároznak és ugyanilyen vadak nőik is. Saxo évkönyvíró, az Auctuarium Garstense, a Szent-Trudperti évkönyvek, az Actus Brunwilerensis, Brémai Ádám, a Nagy Belga Krónika, mint a szajkók ismétlik ezeket a képtelen ráfogásokat, melyekért az ijedelmén kívül egy ókori irodalmi hagyomány felelős.

Aztán a krónikási tekintély és a szittya-magyar azonosítás címén a magyar történetírásba is behatol a vérvád. Maga a Névtelen Jegyző veszi bele történetébe: „Ámde utóbb a szóban lévő nemzet a háborúskodásba belefáradva, olyan kegyetlenné fajult, hogy némelyek szerint, haragjában emberhúst evett, meg emberek

vérét itta.” E helyen Anonymusunk az ú. n. *Exordia Scythica* című középkori kompiláció szövegét írta át elbeszélésébe, mely szintén — a magyarokról mit sem tudva — a scythákról állította fel a kannibalizmus vádját Izidor alapján. Innen került át szóról szóra a szörnyű mese Anonymus őstörténetébe, még pedig egy sztoikus, hősies szittya-jellemzés kellemetlen záróakkordjával. Első példája annak, — ami később oly gyakran fordul elő — hogy a magyar író nemzeti öntudatát a nyugati külföld befolyásolja, s még hozzá igen kedvezőtlen értelemben. A történeti valóságnak, a tényleg látott magyaroknak nyilván semmi köze ehhez az ostoba, irodalmi eredetű meséhez.

Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy a magyar kannibalizmus meséje mindenkor tudákos hagyomány maradt: nem hatolt ki az írástudók köréből a köztudatba, hiszen az első század dúlásai után megszűntek ezek a kellemetlen kapcsolatok a nyugat népeivel. Viszont ne gondoljuk, hogy a középkorral teljesen megszűnt e mesészerű hagyomány ereje. Korunk francia történetíróinál ma is fel-felbukkan; így Halphen, ki különben tárgyilagos és a magyarokkal szemben szinte barátságos érzületű író, ezt tudja a honfoglaló magyarokról: „Vadságuk szörnyű; azt állítják, hogy mint hajdan a húnok, a húst nyersen eszik és ellenségeik vérét isszák.”

Igy ne csodálkozzunk, ha oláh elemi iskolai tankönyvekben tanítanak hasonló rémségeket a kis gyerekeknek: „A magyarok nagyon kegyetlenek voltak. Akit elfogtak, azt megölték, szívéet kiszedték, felszeletelték és menten megették.” Egy másikban már így alakul az ókori mendemonda: „Levágták az ellenség fejét, a koponyájából kupát készítettek és ebből ittak. Az ellenség szívéet kivágták, feldarabolták, megették és embervért ittak.” Itt már a germán Rosamunda-történet elegyedik a magyar kannibalizmus meséjével.

Viszont igaz az is, hogy a magyarság első történetírója is

hozzájárult a tévhitek terjesztéséhez azzal, hogy némi enyhítéssel ő is feltálalta az ókor sablonos szittyá-vérvádját. Ugyanis a Névtelen Jegyzőnek az oláh történetíróknál igen nagy becsülete van, mert tudvalevőleg ő említ először egy „blaci” nevű népet, mely szerinte már a magyar honfoglalás idején Erdélyben élt és ezt a népet azonosítják a mai oláhokkal. De a nyershúsevő, vérivó és szívdaraboló magyar meséje állítólag amerikai tankönyvekben is felbukkan.

Az emberevő magyar meséjének van még egy újkori lecsapódása is. 1823-ban egy Walckenaer nevű francia író találta ki azt, hogy a francia mesékben előforduló emberevő szörny, az „ogre”, aki többek között Hüvelyk Matyit is fel akarja falni, a magyar pusztítások emlékeképpen rögződött meg a francia nyelvben és a magyarok ófrancia nevéből (Hongre) alakult. Bár nyilvánvaló, hogy ez a szófejtés hamis, hiszen a franciában sohasem volt a Hongre névnek Ogre alakja és az „ogre”, mint a többi román nyelv megfelelő szava a latin „orcus” = alvilág származéka, mégis kitűnő nyelvészeknél, történészeknél állandó közhely még ma is az emberevő magyar meséjének ez a tudós változata. Így Dauzat legújabb etimológiai szótárában is megtaláljuk és Seignobos hírhedt könyvében, „A francia nemzet őszinte története”-ben, mely magyar fordításig is eljutott, így ír a honfoglaló magyarok nyugati pusztításairól: „Vad szörnyetek benyomását keltették és semmi egyéb emléket nem hagytak hátra, csak az ogre-oknak adott nevüket, akik természetfölötti lényeket jelentenek, melyek megeszik a gyermekeket.” Szomorúan állapíthatja meg az elfogulatlan szemlélő, hogy az újkori európai történettudomány sok kérdésben nem jutott messzebb, mint ahol a magyar honfoglalás korában állott.

Ahogy szittyává, körülbelül úgy lett húnna is a honfoglaló magyar. Egyes magyar tudósok ugyan komolyan hisznek abban, hogy a magyarok már az orosz síkságról hozták magukkal a hún-

magyar rokonság hiedelmét, mert valószínűleg beletartoztak a nagy hún birodalomba. Bizonyos azonban az, hogy a Nyugat már igen korán, a magyaroktól függetlenül elvégezte a hún-magyar azonosítást és így mindaz, ami a húnok emlékét a Nyugaton terhelte, a magyarok nyakába szakadt. A középkori magyarság büszkén vállalta ezt a hún örökséget, mert jogalapot látott benne a honfoglaláshoz és mert nagy történelmi erő kifejtés forrását érezte Attila magyar össe emelésében és Attilának, mint első magyar királynak. hatalmában saját történelmi presztízset ismerte fel. Kézai Simon hún története jól mutatja, mint igyekszik Kun László történetírója kiküszöbölni mindazt, ami az európai kereszténységben a húnokra gyalázként tapad, hogy így a magyar história egy fényes történelmi fejezettel, a világhódító Isten ostarának európai eposzával kezdődjék. Ettől fogva ez a szerintem nyugati eredetű hún-azonosítás a szittyával együtt a magyar történelmi öntudat igen erős tényezőjévé lett, — különösen a magyar romantika korában — melynek varázsa napjaink turanistáiban még mindig él.

Másképp fest azonban a hiedelem nyugati arca. Nyugati ember nem igen érti, mi dicsőséget lát a magyar ember abban, ha a nagy világpusztító Attila húnjaitól származtatja magát. Némely régi középkori történetíró, így különösen Ammianus Marcellinus oly gyűlöletes, vadállatias képet rajzolt a húnokról, hogy a művelt Nyugat szemében Attila lett a barbárság netovábbja, a Sátán szövetségese, az Antikrisztus. Nincs helyem, hogy itt ennek a különben hamis beállításnak és a hún népre vonatkozó összes balhiedelmeknek részleteit ismertessem. Csak az olasz hagyományra hivatkozom, mely az Észak-Itáliát pusztító Attilával foglalkozik és a szárazföldről menekülő velenceiek városalapítását is a barbár hódító pusztításaihoz fűzi. A renaissance idejében aztán Attila már mint magyar király lép fel az olasz mondában, aki egy toronyba zárt királyleány és egy

agár vérfertőzésének szörnyű gyümölcse, kutyafüle van és szüntelen ármánykodik. Mindez érthetően nem emelte a magyarság külföldi tekintélyét, s itt újból azt az oláh tankönyvet idézem, mely a magyarokat kannibalizmussal vádolja: „Testalkatuk zömök, fejük nagy, szemük kicsiny, orruk tömpe, karjuk lelógó, mint a majmoké. Mindig lovon ülnek, rövid görbe kardot viselnek és úgy ordítanak, mint a vadállatok.” Az ősmagyaroknak ez a jellemzése pontosan Ammianus Marcellinus hún leírására megy vissza, azzal a különbséggel, hogy az oláh író elhagyta a neki túlságosan valószínűtlen részleteket.

A francia nyelvű hősi eposzban is felbukkannak a pogány magyarok, még pedig már a legrégebb és legjelentősebb, műfajt teremtő költeményben, a Roland-énekben. Mondanom sem kell: a magyarok Nagy Károlynak, a kereszténység hősének és apostolának ellenségei, a szaracénok táborában vonulnak fel a századok, bolgárok, „rómaiak”, — vagyis az eretnek görögök, — apúliaiak és palermóiak mellett:

Encuntre mei revelerunt le Seisne
Et Hungre et Bugre et tante gent averse,
Romain, Puillain et tuit icil de Palerne...

A magyar tehát „gent averse”, ördögi fajzat. Hogy miért kerülnek a Roland-ének keletkezésekor már százados keresztény multú magyarok mégis a pogányok táborába, az kiderül egy másik verssorból, ahol a mesés óriásokkal és a *húnok*kal vagyunk együtt említve a babiloni emir szörnyű seregében:

La premere est des jaianz de Malprose,
L'autre est de Hums et la terce de Hongres...

„Az első (sereg) a malprose-i óriásokból áll, a második a húnoké és a harmadik a magyaroké...”

Ebben a francia hősi énekben mindazok a népek, melyek Eginhard Nagy Károly-életrajzában mint Károly ellenségei szerepelnek, besoroztattak a pogány szercsenek táborába. A ma-

gyarok a húnok révén kerültek ide a jól ismert azonosítás miatt, a húnok pedig az avarok miatt, kik a középkori krónikákban állandóan hún néven is szerepelnek. Már pedig tudjuk, mennyi baja volt Nagy Károlynak az avarokkal, hiszen az ő fia semmisítette meg a pannoniai avar birodalmat, mint erről Eginhard is beszámol. A magyarok ellenszenves szerepe a francia hősi énekekben tehát szintén hún örökség, bár van olyan hősi ének is, — de csak egy — ahol a tényleges magyar pusztításokról beszámoló francia (fleury-i) évkönyvek szolgáltak forrásul ahhoz, hogy a vandálokkal együtt emlegessék és Isten átkát kérjék rájuk...

Az elfogult, klisékkel dolgozó középkori krónikásoktól és a félművelt énekesektől egyenes vonal vezet a magyar történelmet rosszul ismerő XX. századi történétíróig és az ellenséges indulattól fűtött tankönyvíróig. Könnyű ezekben a képekben és ábrázolásokban felismerni az ókor sablonos etnológiai képeit, melyek még ma is torzítják az emberek képzeletében, olykor tudat alatt, a magyar ember arcképét.

Mindezt a rosszat a gyűlölet vagy félelem érzése is színezi, úgy a középkori krónikás, mint az ellenséges tankönyvíró lelkében. Mert abban az arcképben, melyet egy nemzet a másiktól magának kialakít, a politikai indítékok adják a színezés erejét vagy a torzítás mértékét. Erre kitűnő példa a bizánci közvélemény, ahol nemcsak az ókori rosszindulatú sablonokat találjuk meg, hanem még az udvarló panegyrikus költők lekicsinylő — olykor a győzelem nagyítása kedvéért nagyító — tendenciájával is számolnunk kell. Már a honfoglalás előtti magyarokról tudósít Bölcs Leó, ki szerint a magyar vitéz nép ugyan, de álnok, zárkózott, barátságtalan és különösen pénzsóvársága miatt megbízhatatlan. Mindez messze áll a nyugati mesésen sommás jellemzésektől, de a kritika joggal mutatott rá, hogy különösen a pénzsóvárság és megbízhatatlanság vádja az ókori történétírásnak a barbár népeknél állandóan és makacsul alkalmazott sablonja.

Későbbi íróknál is találunk ilyen jelzőket és még kevésbé nyájasakat is: a magyar vérszomjas, zavargó, gyáva, szerződésszegő, alattomos harcmodora van, harchoz — értsd: a szabályszerűhöz — nem ért. Műveletlensége miatt vadállatokhoz hasonlítgatják. Mindezeket a vádak megértjük, ha ismerjük, milyen politikai és művelődési ellentétek választották el a két hegemoniára törekvő országot. Értékesebb és a tényekhez simuló adalékot jelentenek a ritka dícséretetek: a magyar nép szereti a függetlenséget és érzeke van a szellemi és lelki kiválóságok iránt. III. Béla idején már említik vendégszeretetét, szíves és barátságos modorát.

Mikor aztán már Bizáncnak is szüksége van a törökkel szemben a magyar vitézségre, megváltozik a hang. Immár nem bárbár, nem gyáva a magyar, hanem bátor, harban merész és általában harcias, mert a magyarok jellemvonásai közül éppen erre a harciasságra volt Bizáncnak már ekkor a legnagyobb szüksége. Arról is beszámolnak történetíróik, hogy Bajazid szultán a franciákkal együtt a „földkerekség népei közül a legderekből nemzetnek” mondja a magyarokat.

Nyugaton ellenben tapasztalatból szerzett, tényeken alapuló ismerete alig van a középkori világnak a magyarokról, vagy legalább is alig van effélének irodalmi nyoma. A tudós világ ismeri Szent István csodálatos eredményű térítését; tud kegyességéről, keresztény zarándokokat illető vendégszeretetéről: mindez azonban csak a szent királyhoz és nem néphez fűződik.

Szent László, sőt Nagy Lajos Magyarországaról és magyarjairól azonban semmit sem tud a nyugati közvélemény: legfeljebb itt-ott lehet meglelni Buda és Esztergom nevét a forrásokban. Így érthető, hogy Voltaire megvető gúnnyal kérdezi még 400 évvel később is: ki sejtette volna, hogy „Nagy” Lajosok éltek a Krapack-hegyek (Kárpátok) tövében?

Szent Erzsébet ellenben nagy dicsőséget hozott Magyarországra. Az a középkori német költő, aki elmeséli, hogyan jó-

solta meg az eisenachi udvarban a magyar földről jött varázsló Klingsor Erzsébet házasságát és életét, előkelő lovagvilágot fest Magyarországról, kegyes királlyal. De a francia nyugaton, Olasz-honban és másutt is a szentek nimbuszával díszítette a magyar nevet ez az alázatos szívű magyar királyleány, saját korától mind a mai napig.

A középkornak Magyarországra vonatkozó történeti tudata inkább meseszerű volt, de részben még ez a legendás atmoszféra is összefügg a magyar föld szentjeivel. A középkor ugyanis a legnagyobb hűséggel azt tartotta nyilván, hogy a magyar föld, Pannonia adta az egyháznak Gallia legnagyobb szentjét, Szent Mártont. Mikor Bouillon Gottfried keresztesei átvonulnak Magyarországon, az a tudat hatja meg őket legjobban, hogy Szent Márton szülőföldjét tapodják. A középkor csodálatosan naiv szinkretizmusával így lesz Szent Márton magyar királyfivá, ami némileg ellensúlyozza a barbár-szittyá-hún azonosítás ódiúmat. Még ma is sokszor emlegetik a francia katolikus írók ezt az érdemünket, ha rokonszenvesen akarnak írni rólunk.

És ezért lett a mesebeli Nagylábú Berta, Nagy Károly anyja is magyar királylány. A monda szerint Berta Florus magyar király és Blancheflor magyar királyné leánya s a magyar udvarból viszik a francia követek Pipin király nászágyába, honnan egy gonosz cseléd intrikája kiteszítja, úgyhogy csak hosszú kálvária után jut vissza a király udvarába. Ez a Nagylábú Berta, „Berthe au grand Pied” úgy lett magyar királylány, hogy a Szent Márton számára gyártott genealógiákban is szerepel egy Florus király... Nagy Károlyt, kinek anyját valóban Bertának hívták, tehát valami módon rokonságba kellett hozni ezzel a „magyar” királlyal. Csak egy romantikus átköltés szerzője ütközött meg ezen a meseszerű családfán és helyettesítette Florust Alpadus-szal, vagyis Árpáddal. Idővel aztán minden ártatlanul üldözött királylány magyar nemzetiséget kapott a nemzetközi mesekincsben.

A többi francia népköltő is, ha nem mind sorolja is népünket a pogány szaracénok közé, valami fantasztikus távolságból látja a magyar földet; legjobb esetben romantikus lovagvilágot képzel oda, mely semmiben sem különbözik más keresztény vagy a közben lovagivá nemesített szaracén népekétől. Afféle mesebeli ország, hol sok az arany és jók a harci ménék. A magyarok Amandou, Montluisant nevű városokban a dánok, vagy bizonyos keleti népek szomszédságában laknak. Van olyan belga krónika, ahol a húnokkal, trójaiakkal és pannonokkal azonosított magyarok állandóan a dánokkal és pannonokkal harcolnak. Ennek a mesebeli, fantasztikus lovagi Magyarországnak a képe öröklődött át a katalán regényre és románcra, a spanyol és angol drámára, olykor olasz közvetítéssel, s a Bandello novellájára visszamenő Musset-vígjáték, Barberine Magyarországaiban is csak egynéhány földrajzi név és a király neve történeti, a többi, a szereplő személyek neveivel együtt a képzelet vagy a cseh történelem adaléka.

A német középkor irodalmi öntudata sem bír határozott képvel Magyarországról és a magyarokról. Talán a Nibelungenlied Attila-Etzel királyának és húnjainak határozottan jóindulatú ábrázolása tükrözi vissza azt a viszonyt, mely a magyar királyi udvart a német énekesekkel összekötötte. Viszont Krimhild húnjai vitézek ugyan, de inkább csak azért győzik le a félelmetes erejű germánokat, mert túlerőben vannak.

Van azonban egy érdekes tanúságunk arra, hogy a német ember mi módon látta a középkor magyarját közvetlen közelből. Ez Ottó freisingeni püspök, ki 1147-ben utazott át Magyarországon. Részletesen leírja a magyarokat és megkapja őt a faji megjelenés különbsége: „Külsejük marcona, szemük beesett, természetük alacsony, viseletük vad, nyelvük pedig barbár, úgyhogy vagy a sorsot kell vádolni, vagy az isteni türelmet kell csodálni, mely e szörnyetegeknek ilyen pompás ország birtokba vételét

megengedte." A király testőrjeiről szólva is kiemeli marcona külsejüket és fegyverzetük ijesztő jellegét és legfeljebb annyit enged meg, hogy ezek fiai bizonyos nevelésben részesülnek és így „atyáik vadságából vesztenek majd valamit”.

Ha ezen kétségtelenül őszinte ítéletből fakadó leíráson elel-mélkedünk, azt a fontos megállapítást kell tennünk, hogy a magyar-ság keleti faji és műveltségi jellege az, ami ősidőktől fogva feltűnt a nyugati ember előtt, aki az egységes középkori városi műveltség köréből ide vetődve mindent kezdetlegesnek, vadnak, ijesztőnek lát és a tőle gyökeresen különböző népet szörnyeteg hordának tartja, mely nem érdemli meg elfoglalt országát. A különbözőségből ered a gyűlölet s az európai értelemben vett kultúra fölényérzetéből a lenézés. Ez a szemlélet egyenes vonal-ban jut el napjainkig a német közvélemény egy részéhez, sőt a német tömbön túlról érkező emberek egy része sem lát mást a sajátos magyar steppe-kultúrában, mely az éghajlattal, multtal és életmóddal szorosan és szükségszerűen összefügg, mint elmara-dottságot, nem méltányolva azt, hogy ha saját vérei gyarmato-sökként ide vetődnek, a fizikai környezet hatása alatt hasonló szokásokat és életmódot vesznek fel. A Freisingeni Ottó emle-gette mélyen ülő mongolos szemek, az övétől különböző fizikai külső és a szokatlan hangzású nyelv felébreszti a nyelvére és mű-veltségi megjelenésére büszke püspökben a fölény érzetét. Két civilizáció találkozott itt össze ebben az értéktételben s az össze-hasonlítás természetesen a keleti kultúra hátrányára ütött ki a nyugati ember szemében. Ez az átvonuló keresztes a felvilágoso-dás-korabeli német kispolgári pamflet-írónak őse, aki éppen olyan érzéketlenül szemléli a körülötte folyó magyar életet . . .

Valószínű, hogy az Árpád-ház számos nyugati házasságkötése, majd az idegen házak magyar trónfoglalása következtében és a magyar műveltség folytonos nyugatiasodása folytán később ked-vezőbb lehetett a magyarság képe azok szemében, kiket sorsuk a

magyarok közé sodort. III. Béla, Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond idején bizonyára már az idegenek is otthonosabban érezhették magukat magyar földön, mint korábban. Minderről azonban nem sokat tudunk. Legfeljebb az elvesztett nikápolyi csatával kapcsolatban hallunk a magyarok állítólagos gyávaságáról, hűtlenségéről — holott tudjuk, a franciák hirtelenkedték el az ütközetet — és az országon keresztül utazó Bertrandon de la Brocquière beszél a magyarok megbízhatatlanságáról, de maga megvallja, hogy ezt csak hallomásból tudja.

A németek, kiknek gyakran kellett összemérniök fegyvereiket az Árpád-kori magyarokkal, olykor nem titkolják ijedelemmel vegyes idegenkedésüket a csatákban félelmetes magyaroktól. Albert osztrák herceg 1291-ben azt írja róluk, hogy olyanok, mint a hidra: egy levágott fej helyébe harminc nő. Belül gonosz indulatúak, ravaszság fűti őket és az ember keze közül úgy csúsznak ki, mint a síma kígyó és a vereség után még nagyobb számban támadnak fel, mint azelőtt, a mocsarakból úgy bukkannak fel, mint a békák. A mosonvidéki mocsárgyepük magyarjának félelmes híre lehetett az osztrák hadak előtt...

De mikor a török a keresztény Európát fenyegetni kezdi, a magyarok harciasságából, mely addig csak a barbárság szinonímája volt, egyszerre erény lett s a kegyetlen, vad magyarok a kereszténység nemes védőivé, Krisztus atlétáivá lépnek elő. Mikor III. Ulászló lengyel király, a későbbi magyar I. Ulászló Lengyelországgal együtt Magyarországot az igazi hit falának és pajzsának nevezi, bizonyára már elterjedt európai nézetet tolmácsol. A Szentszék, mely a magyarokat megtérésük óta éppoly kedves gyermekeinek tartotta, mint bármely más nemzetet, — az első keresztény század szenttéavatásai ezt eléggé ékesszólóan bizonyítják — most különös melegséggel karolja fel a magyar védőbástya metaforáját és terjeszti el a nyugati keresztény világban. A renaissance kora ez, mikor nemcsak az egyes ember kezdi ér-

dekelní az írástudókat, hanem a népek egyéni jelleme is. Ekkor kezdenek az egymástól távolabb élő népek is tudomást venni egymásról.

A magyarok ezt a védőbástya-feladatot tulajdonképpen már Szent István óta ellátták, hiszen míg azelőtt ők is az Európa felé özőnlő keleti népeknek csak egyik csoportját alkották, a kereszténység felvétele és mai hazájukban való letelepedésük óta hátukat Nyugatnak támasztva védőgátként állták útját az utánuk jövő keleti népek rohanásának. A besenyők, kunok, majd a mongol tatárok áradásának hullámai mind a magyar Árpád-királyok magyarjain törtek meg. De minderről a Nyugat alig vett tudomást, mindössze a tatárjárás idején rémüldöztek és sajnálkoztak a magyarokon, míg a szomszéd osztrák herceg hidegvérrel pusztított versenyt a megmaradt nyugati országrészekben; majd történetírói rettenetes méltatlankodással írnak a magyarok szörnyű barbárságáról, mikor később IV. Béla seregei büntető hadjáratban pusztítják végig a határszéli tartományokat.

A török előnyomulása azonban az egész görög-latin humanizmust és legfőbb gyámolát, a pápai hatalmat élénken foglalkoztatta s így lett általánosan elterjedt európai fogalom a magyarság „védőbástya, védővár, védőfal, védőgát, védősánc, kőfal, oszlop, pajzs”-szerepe. Ebben a képben csak egyetlen nemzeti jellemvonás játszik szerepet: a magyar vitézség. Machiavelli jól foglalja össze a kor véleményét a magyarokról: „lakosai fölötte harciasak lévén, mintegy bástya gyanánt szolgálnak, úgyhogy a szkiták, kik velük határosak, — itt persze a messzebb eső keleti népekre vagy a törökökre gondol az olasz író — nem merészelik hinni, hogy őket legyőzhessék és rajtuk áttörhessenek. Gyakran nagy mozgalmak támadnak a tatároknál, miket a lengyelek és a magyarok föltartóztatnak. Gyakran büszkélkednek is vele, ha az ő fegyvereik nem volnának, Itália és az Egyház már több ízben érezte volna a tatár hadak súlyát”.

Az addig vérszomjas, szörnyű szittyákból egyszerre szittyaverő, a kereszténységhez híven ragaszkodó Krisztus-katonák lettek. Egynémely írónak, mint például a naiv francia Jean Lemaire de Belgesnek fel is tűnik a multnak és jelennek ez a csodálatos ellenmondása, holott a Nyugatnak csak saját tájékoztatlanságán illett volna csodálkoznia. Jean Lemaire különben a magyarokat még mindig szittyáknak tudja, kik a törökökkel együtt Trójából szakadtak el és így a törököket is a magyarok testvéreinek tartja: „És még ma is látni, hogy a magyarok szeretik és használják a török íjat és erősek és bátrak, mint a törökök, de azoknak büszke ellenségeik a keresztény hit miatt.” Itt is látni, hogy a külföld magyar-szemléletéből teljesen kiesett a keresztény magyar középkor, a szent Árpádfiak ismerete, hiszen a vad Nyugatpusztító szittyát közvetlenül a Hunyadiak korának törökverő magyarja mellé állítja képzeletében retorikai hatású kontraszt gyanánt.

Ez a védőbástya s a hozzá fűződő történeti hálaérzet eljutott a legmodernebb korig is és Magyarország a mai külföld megítélésében is, literátus és hozzánk jóindulattal viseltető külföldiek-nél sokszor szerepel, mint védőgát. Kossuth Lajos korában a szabadság ellenségeivel áll szemben, később olykor a pángermánizmus, a pánszlávizmus, újabban a bolsevizmus gátjaként emlegették. Napjainkban Hitler a kominternellenes egyezmény aláírásakor emlegette a magyarság hagyományos történelmi védőhivatását.

A képpel szemben csak elszórt esetekben emelkednek kifogások, így a magyarokat mélyen lenéző német drámaíró, Hebbel nem érti, miféle hálát várnak a magyarok az ő védőbástyaszerepükért? Hiszen magukat védtek, nem Európát! Vagy külön jutalmat adjanak annak a polgárnak, aki a vízbe esve kiúszik, csak azért, mert megmentett egy polgárt az államnak? Epigrammát is írt rólunk:

Polgárkoronát! Polgárt mentettem meg!
 Kiáltá a római bolond, midőn kimenekült a Tiberből.
 Koszorút Európa! Legyőztem a törököt!
 Kiáltja a magyar, pedig csak azért él, mert megtette!

Persze Hebbel nem gondolt arra, hogy a népek érdemei közvetettek is lehetnek és hogy a magyar vitézség nélkül az ő hazája is könnyen Bizánc és a Balkán sorsára juthatott volna... Ugyanígy gondolkoznak különben a századvégi pángermán regényírók is, mint Müller-Guttenbrunn.

Az antik Scythia-képzet különben még mindig kísért és például Ariosto azért nem kíséri el Esztei Hippolitot Egerbe, mert fél a zord éghajlattól és a nyers emberektől. A humanisták értékelése egyébként nem megy túl a harci erények magasztalásán: a védőbástya-magyarok e korban is eleget hallhattak barbárságukról és elmaradottságukról, mely alól csak Mátyás király és néhány bőkezű mecénás volt kivétel. Különben magának a magyar humanisták vezérének példája mutatja, hogy ők is elfogadták ezt az ítéletet, mely alacsonyysági érzést keltett bennük. Janus Pannonius szinte kitudja magát a magyar közösségből a humanista „barbár” fogalmának hatása alatt, mikor a mély Duna mellől küldi versét Galeotthoz:

Hol csupa jég a határ s zajlik a víz komoran —
 Gyöngé sorok, de azért ne csodálkozz rajtuk! e föld itt
 Barbárabb s ez is úgy érzik a műveimen...
 Hozd ide bár Márót, recseg itt Máró csudalantja,
 Jöjjön a nagy Cicero s néma leszen Cicero...

Ez a „kisebértékűségi komplexum” egyébként hasznos is, hiszen erre reagál a legerősebben a nemzeti öntudat s ennek köszönhetjük Anonymus magyar Gestájától Ady Endre dalaiig a magyar szellemi élet legnemesebb ösztönzéseit.

Ezzel összefüggésben a magyar vitézségnek európai híre van a török harcok idején. Nemcsak Aeneas Sylvius írja le magánlevelében, hogy ha a magyarok vérüket nem ontánák, akkor a

többi európai nemzeteknek kellene a vérüket adniok, hanem az egykorú német, francia és olasz források sem győzik magasztalni a magyar katonai érényeket. A horvát Georgievitz, ki magát Peregrinus Hungarusnak nevezi, így kiált fel (1554): „Melyik bátrabb nemzet mint a magyar? ... Ki veti meg annyira a sebeket, ütéseket, verést és veszélyt, mint a magyar?” A magasztalásokba olykor sok szájalom is vegyül, amit Voltaire aztán a magyar históriáról elmélkedve így összegez: „Valamennyi nép között, amely szemünk előtt e történetben elvonult, egy sem volt olyan szerencsétlen, mint a magyar”, hiába alkotott benne a természet erős, szép, szellemes embereket...

Ezt a magyar harciasságot a francia Jean Bodin az ókori klímaelmélet értelmében az éghajlattal is magyarázza, Magyarország szeles föld, tehát élénkebb és harciasabb nép lakja. (A francia azért udvarias és kellemes modorú, mert a mérsékelt éghajlat lakója.) A skót Barclay, aki a bécsi udvarnál is megfordult, talán már közelből látott magyarokat és részletes elemzését adja ennek a harcias készségnek. Szerinte az állandó harc és az idegen katonák jelenléte miatt vetették le régi egyszerű erkölcsüket és vadultak el, úgyhogy csak zsákmányra lesnek. A nemességet nemes arckifejezés, pompaszeretet, méltóságteljes fellépés jellemzi, előjogaira féltékeny.

A barokk-korban jelentkezik aztán a német polgári magyargyűlölet első megnyilatkozása abban a nemzetképben, melyet a türingiai Lansinus fest dialógusában a magyarokról. Párbeszéd formában kapjuk először a magyarság nagy dicséretét, a védőbástya érdemeinek újabb méltatását, mely Európának nyugalmat biztosított. De rögtön utána egy württembergi német szórja a magyarokra a gyűlölet mérgezett nyilait. „Minden, ami rosszat gyűlölet, félreismerés, neheztelés a honfoglalás óta a magyarokra ráköltött, hirtelen új, szörnyű életre támad”, írja a külföldi barokk magyar-kép monográfusa. Magyarország

Európa sírja, Mátyás dicsősége csak olasz hazugság, a magyar nép maga a Sátán. Nem a magyarok, hanem a németek mentették meg Európát.

Innentől kezdve ismétlődik német szerzők tollán a vád, hogy a magyar csak hadakozni tud, műveltségre képtelen. Efféle vádakra válaszoltak a Németországban tanuló magyarok, Czvittinger és Bod Péter, mikor az első magyar könyvészetet összeállították a gonosz indulatú állítások cáfolatára. Mindez nem segít, a pasquillusok és pamfletek ontják az újabb meg újabb groteszk arcképeket. Csúfolják a magyarok gögjét, önzését, szűk látókörét. A mintát persze mindig a magyar nem szolgálhatja.

Amikor aztán a felvilágosodás korában még a bécsi udvar reakciója is táplálja pénzzel ezt a magyar gyűlöletet, végleg kialakul a lusta, önző, zsákmányoló, zsarnok, népnyúzó magyar arcképe. Itt már minden tárgyiasság eltűnik, a legcsekélyebb érzék is hiányzik a történeti fejlődés szükségességei, a védőbástya-elfoglaltság következményei iránt. Egyesegyedül a nyugati felvilágosodási, civilizációs eszmény a kritérium és minthogy Magyarország a török alatt és a szabadságharcok utáni nehéz elrendezkedésében nem tudta egyszerre pótolni két század mulasztásait és a nyugati haladáseszménnyel szemben saját egyéni szükségletéhez mért nemzeti műveltségét publicisztikailag kidolgozni, — hiszen maga is lassan belesodródott a haladáseszmény rohamába — a német-osztrák kispolgári öntudat teljes önelégültséggel állapítja meg újra meg újra saját fölényét a gögös magyar úr komikussá torzított figurájával szemben. A magyar szegénység vád lesz II. Lipót fizetett firkászai tollán, akik városi kultúrájukhoz szokva és a jozefinista ideológiából élve egyszerűen képtelenek voltak arra, hogy a magyar történeti fejlődést és a sajátos magyar történeti és népi steppe-kultúrát megértsék és megbecsüljék.

Példaképpen hallgassuk meg a Bécsből a pesti egyetemi könyvtárba kinevezett Hoffmann Lipót Alajost, ki jó pénzért kémkedett II. Lipótnak és még tollával is harcolt az 1790. évi magyar reformországgyűlés forradalmi szelleme ellen. A magyar nemes önteltsége határtalan, mondja „Ninive” című szennyírá-
tában. A magyar nemes szerint a Corpus Jurisban minden benne van és a magyar föld mindent megterem, amire szüksége van. Idegen tudományra nincs szüksége. A tudatlanság nemzeti erény és rossz hírét költik annak, aki külföldön utazik és valami hasznosat tanult. „Egy falusi nemesember Magyarországon általában alig tud annyit, amennyit egy teherhordó Párisban!” A nemzetgyűlés paraszti csöcselék. Egy-egy félig megértett könyv, mint Rousseau Társadalmi szerződése, szolgáltatja frázisaikhoz az anyagot. Puncs és tokaji mellett lángol tűzre forradalmiságuk. Urbanitás és tudomány nem hazai növények. „Vad erkölcsök, fésületlen haj, borzas bajusz, dohányfüst és széles kard semmi más országban nem lehetnek a nemességnek ismérvei, mint Magyarországon. A tudatlanság sehol Európában nem tolja annyira ki kövér állkapcsát, mint a falusi köznemességnél, mely pusztáján disznót hizlal”.

Persze még ezt a disznót és a marhát is csak német pénzen tudja értékesíteni. Mert kereskedéshez nem ért. Egyáltalán nem lehet valótlan, „hogya a németek vezették be Magyarországon annak a módját, hogyan kell egy embernek élnie, nem mint valaminek, ami az ember és az állat között áll. Nem lehet tagadni, — és az okosabbak el is ismerik — hogy az a kis kultúra, ami van, a finomabb ízlés, a szelídebb erkölcsök, a tudomány szeretete, a műveltebb nevelés, az élénk ipar, a felvirágzó kereskedelem, a szépművészetek ébredése és más efféle dolgok tulajdonképpen a németek műve”, amit a németek a magyarok jólétének emelésére terjesztettek el. A németek a szittyák és húnok földjéből művelt országot teremtettek elő.

Ezzel szemben, ha még tovább tart a magyarkodás, akkor ki kell dobálni a lakásokból a székeket és diványokat, a nagy tükör helyére fel kell akasztani Attila és Rákóczi képét, a kirakott padlót fel kell tépni és vissza kell térni a pusztá földpadlóhoz; majd ezen alszanak a magyarok, mint őseik, a húnok. A pusztában építenek majd rablótárazakat vagy ölnyi mélyre vájt földgünyhókat. Lakájok helyett kanászok szolgálnak fel és ez a szép Arkádia méltó lesz újra a szittyák és húnok földjéhez. S ez a kép nem torzítás, — teszi hozzá — tessék csak elmenni a magyar föld távolibb vidékeire és megvendégtetni magát valami izig-vérig valódi falusi nemes embertől az ő sárkunyhójában!

A pártember dühén és a fizetett bérenc fölényességén felül érezzük ebben a groteszk karikatúrában a kispolgári felvilágosodás értetlenségét egy olyan világgal szemben, mely homlokegyenest az ellenkezője az ő városi kultúrájának. De ott lobog a hún-szittyá ősképe emléke is, mely a nyugati ember ítéletében sohasem szűnt meg a kultúrátlan barbárság példányképe lenni.

Hogy az a német felvilágosult kispolgári gondolkodás, melyet nem érintett meg a romantika nemesítő lehellete, mennyire ugyanaz maradt a magyarsággal szemben a múlt század végén is, mint a már-már feledésbe merült jozefinistáké, bizonyítja a pángermán irodalom magyarszemlélete. Vezérszónokuknak, Löhernek és követőinek műveiből ugyanaz az úrhatnám magyar terpeszkedik felénk, mint amelyről Hoffmann Alajos festette torzképét. A gőgös magyar úr megveti a német kispolgári szellemből élő kereskedői és ipari életformát; innen ered németgyűlölete. A magyar különben szenvedélyes, meggondolatlan vadász módjára lesi zsákmányát a politikában is. Adót nem fizet, az utakat elhanyagolja, csak uralmát akarja biztosítani, elnyomva a német kereskedő- és iparosréteget. Mindezt a hetvenes években Eötvös József és Jókai regényeiből állítja

össze Löher. Summa summarum: a magyarság mindent a német kultúrának köszönhet.

A vad, dölyfös magyar hol komikus figura, a bécsi vicclapok állandó alakja (Mikosch), hol meg gonosz intrikus, amellett, hogy könnyelmű, tékozló, különben hódítóan szép külseje van. Erős hajzat, összenőtt szemöldökök, Kossuth-körszakáll, keselyűorr, barna arcszín, alacsony homlok, keskeny ajkak, nőiesen finom fehér kezek, melyek a férfias külsőhöz élénk kontrasztot alkotnak: ez például Hans Wachenhusen Graf Betsány-ja. Vérszomjas, uralkodni vágyó, hencegő, képmutató, tapintatlan, káromkodó; egyébként elsőrangú lovas, felülmúlhatatlan céllövő és a nők fejét elforgató Don Juan. Így jelenik meg a magyar mágnás a kispolgári romantika szemében.

Ez a német nyárspolgári tipizáló felfogás tehát kizárja a nemes magyart az európai kultúra közösségéből. Ezzel az elképzeléssel összefügg az a mai német tudós világban is eléggé elterjedt nézet, mely szerint Magyarország csak afféle „Kulturgefälle”, melynek önálló, genuin kultúrája nincsen, mint például egy különben tárgyiasan gondolkodó fiatal német tudós a középkorról és magyar renaissanceról állította, hogy az csupán a német humanizmus visszfénye, elfeledve megemlékezni a túlnyomóan francia és olasz ösztönzésekről és az eredeti magyar indításokról. Ez a gondolat olykor még a francia publicisztikában is felbukkan, pedig nincs más alapja, mint az a szellemi vak-sággal megvert szemlélet, mely a kultúrát egyesegyedül a városi formára és pedig annak német fogalmazású polgári értelmezésére szorítja.

A magyarságnak visszataszító és a nemesi életforma groteszk kiszínezéséből eredő ábrázolása megtalálható mindazoknál a népeknél is, melyeknek politikai okuk van a magyarság ellen fenekedni. Ebben a táborban is a magyar dölyfös, semmittevő úr, aki csak élösködik a többi népből, melyet balsorsa alája-

vetett; minden kultúráját vagy a németektől, vagy a szlávoktól nyerte, mert a városi életre képtelen, csak faluján, birtokán vagy gögös kastélyában érzi jól magát; igazi otthona a pusztá, a kietlen terméketlenség és műveletlenség szimboluma, harciasága nem erény, hanem a zsarnoki hajlamok és primitívség járuléka. Nemcsak dölyfös, hanem kétszínű, zsákmányoló fajta. „Nation de proie”, írta a Felvidék visszaszerzésekor egy cseh barát francia politikus, visszaemlékezve erre a hagyományos torzképre és elfelejtve, milyen hiénaszerepet játszott éppen a magyarsággal szemben az a cseh nép, melyet most áldozatként tüntetett fel. Ezt a felfogást a német és szláv felvilágosodás köreiből kiindulva a pángermán írókon át az újabb időkben főleg a tót és oláh irodalom és a szlavofil francia politikai irodalom tette magáévá. Ebben a tipikusan centrifugális irredenta jellegű szemléletben a nemzeti öntudatra ébredő és így a magyarság varázsköréből kiválásra törekvő délvidéki német író, Müller-Guttenbrunn a magyarellenes németiséget képviseli rendkívül népszerű regényeivel. A törökpusztította magyar földre telepedő és kultúrát terjesztő szorgalmas, egészséges sváb paraszt kontrasztja a pipázó és állandóan részeg magyar úr, Thököly volt kuruca, kinek fiai is rablókhoz hasonló vadak és csak a vadászathoz és hejehujáshoz, asztal alá iváshoz értenek. „Mint egy vad élt ő és éltek fiai mérhetetlenül nagy jószágaikon, jobban garázdálkodtak, mint a törökök, harácsoltak, ahol csak harácsolni való volt.” A fiúk a frissen megölt vaddisznó szaga mellett ebédelnek és mulatnak. Csak 2000 juhára és 2000 disznájára büszke a földesúr. Mikor aztán, hogy birtokát el ne veszítse, svábokat telepít be földjére, csak sváb jobbágyot akar látni, mert az attól szedett dézsma sokkal kiadósabb. Egyik jobbágya termeszt az első burgonyát kertjében és a báró, noha még nem is tudja mire való, mindjárt a dézsmáját követeli a kultúrát terjesztő svábján. Csak anyósa, egy Erdődy grófnő

képviseli a családban a műveltséget, mert Bécsben és Párisban nevelkedett és éppen ezért megveti ezt az „ázsiai duhajkodást”. Mercy tábornok is elelmélkedik a visszahódított Bánság sorsán: a rómaiak óta ő lesz az első, akinek nyomán az ekevas feltöri az ősi rögit. („Der grosse Schwabenzug”).

Igy lesz a magyarok katasztrófájának következményeiből vád: az elvérzett magyarságról még csak tudomást sem vesz az új hódító és a magyar úr képviselője a barbár, ázsiai vadságnak. Még történelmi érdemeit is kétségbe vonják azzal, hogy hiszen a magyarok a török oldalán harcoltak és szinte ellenük kellett a németeknek felszabadítaniuk hazájukat.

Ugyanez a helyzet a többi magyar nemzetiség irredenta érzésű csoportjának irodalmában. Abból a tényből, hogy a magyar középosztály a régi háború előtti Magyarországon a közigazgatást kezében tartotta és hogy a jobbágyorsból felkerült tót és oláh parasztság középosztállyá emelkedésének olykor útjában állott a történelmi múltú magyar birtokos és a közigazgatást ellátó gentry, a magyar mindig mint valami érzéketlen, rosszindulatú zsarnok tűnik fel az önálló nemzeti életre törekvő csoportok szemében. Ugyanaz a népbarát irodalom, mely a magyaroknál Ludas Matyit vagy később Petőfi szatirikus verseit (A magyar nemes), Eötvös József regényét (A falu jegyzője) kitermeli, nemzetiségi vonatkozásban magyarelles beállítású és egy konvencionális, jórészt hamis magyar nemzetképet alakít ki a maga céljaira. Így a tótok nemzeti költőjénél, Országh-Hviezdoslavnál feltűnik a tiszta lelkű, eszményi tót paraszt és a buja, gőgös magyar uraság közötti éles ellentét. A tót népember tiszta, romlatlan, idillikus életet él, még gonosz urával is csak jót tesz. A háború utáni tót irodalomban aztán ez a beállítás még rosszabb színeket ölt: a magyar őrmester és tiszt korbáccsal, veréssel hurcolja a frontra a tót katonát a cseh legionistává vedlett Gregor-Tajovszky regényeiben. A magya-

rok a tótoktól még a pusztá élet jogát is megtagadják. „A magyar uraság robotosai vagyunk; ellenkezés nélküli rabszolgák. Nálunk már csak egy kérés él: engedjétek meg, hogy megélhessünk a halálig, engedjétek meg, hogy dolgozhassunk és a kenyérkét rághassuk, ha a száraz kérgét is... Verejtékünk legyen a tiéd, magyar uram, vérünk hulljon érted, vidd a gyermekeinket és ha kedved tartja, nevelheted őket ellenünk is...” Hogy mindez új keletű szemlélet és a népnemzeti romantikus demokrácia ideológiájából ered, azt nem kell bővebben magyaráznunk. Ékes bizonyosság, hogy ennek a magyargyűlöletnek és a megfélelő torzképnek nyoma sincs a XVIII. század előtt, hiszen a tót nemes is éppen olyan magyarnak tudta magát, mint a többi.

Az oláh népköltészet a magyarokat gőgösöknek, dicsekvőknek, büszkéeknek ismeri. Egyik néprománban magyar betyárral találkozik az oláh legény, mire azzal biztatja lovát, ne féljen, hisz a magyar nem veszedelmes, csak dicsekszik, a szája nagy, de nem nagyon harap. Ugyanúgy történetíróik, mint Jorga és mások, hamis történet szemlélettel csak a magyar gőg és nagyravágyás számlájára írják a magyarok nagy középkori terjeszkedését.

De a magyart még inkább jellemzi az oláh szemében „ázsiai” vadsága. Goga felhasználja Mikszáthnak egyik gúnyos megjegyzését, mely szerint a magyar államférfi olyan, mint az afrikai törzsfőnök, akin csak ott fityeg valami ruhadarab, teljesen magáévá teszi és elméletté fejleszti ki: a parlament színvonala valóban afrikai, a román képviselőket a turáni barbárság féktelenségével üldözik, a sarkantyús szolgabírák irodáiban vad parasztiság fojtogatja a román embert. A magyar „kultúrfölény” nem veszedelmes, mert egyszerűen nincs. „Csak vakarni kell az urat és kilátszik a paraszt”, teszi hozzá magyar nyelven, mintha ez valami közkeletű magyar közmondás volna. Higgadtabb gondolkodók is szüntelen emlegetik ezt az ázsiai nemzeti jellemet és vérmérsékletet; Slavici szerint a magyarok ázsiai érzelmei min-

dig befolyásolták gondolkodásukat és tetteiket, mindig módosították az ételelveket, melyeket az európaiaktól kaptak. Jó tulajdonságait elismeri ugyan, — a magyarban sok a produktív erő, erős akarat, munkabírási, — de alapvonásul a szilajságot teszi meg az oláh mélabújával és érzelmességével szemben. Köztudomású viszont, hogy a magyar köztudat a „vad oláh” kifejezéssel éppen az oláhságban ismeri fel azt a féktelenséget, mellyel az oláh köztudat minket vádol. Még nyelvünkben is csak a keménység, vadságot vélik felismerni. Nyelvünk általában a lovak nyelve: „limba căilor”. Nehézkes, darabos, Eminescu szerint kemény, a német nyelvnek egyszerű vetülete. Oláh cikkeken keresztül szűrődött be olykor még olasz tankönyvbe is a pusztamagyar barbár képe. A rozoga kunyhókban, melyek afrikai utakra emlékeztetnek, laknak a parasztok, a vad pásztorok, akik kóborcigány-életet élnek és a pusztai vadlovakat pányvával gyűjtik egybe. Tűz mellett éneklük tatárok zenéjére emlékeztető egyhangú dalaikat. A magyarok a régi idők barbárjainak egyes fiai, kik a románokat rabszolgasorban tartják.

Ebben a gyűlöletes jellemképben állandóan szerepel a magyarok ázsiai nomád jellemének emlegetése. A magyarok csak afféle hódítók, akik többségi népek felett uralkodnak, zsarnokoskodnak, mint a törökök, vagy hajdan a húnok, tatárok. Így írnak már 1849-ben a szlavofil francia újságok és így rajzolja a magyart a világháború alatt a cseh-oláh és a vele szimpatizáló francia-angol publicisztika. Az oláh szemléletben különösen sokat szerepel ez a motívum, mert hiszen csak megerősíti azt a hamis elméletet, hogy a magyarok a jövevények és nem, mint a magyarok állítják, az oláhok. Ezzel szemben az indo-európai-sághoz tartozás műveltségi fölénytudatot ad a valóságban lényegesen elmaradt oláh kultúrának. Így tevődik össze ellenségeinkben az a szemlélet, hogy a magyarság csak egy Ázsiából, tehát a barbárság kontinenséből előtörő jöttment rabló nomád nép,

melynek nincs helye a magas műveltségű szláv, „román” és germán népek között. E mellett a szemlélet mellett semmit sem számít a magyarság ezeréves kereszténysége, elhalványulnak szentjei, európai szolgálatai, erőteljes és zseniális nemzeti kultúrája. Ami a valóságból ezt a szemléletet táplálja, az a pusztainak mondott és képzelt alföldi kultúra, a harciasság, a lóra termettség, tehát mindazok a sajátságok, melyek a romantika szemében éppen szimpatikussá tették a magyarságot.

Evvel az Ázsiával különben úgy vagyunk, hogy szinte magunk erőltettük rá a külföldre. Az ősmagyarsággal foglalkozó tudomány pedig kétségtelenül megállapította, hogy a magyar a többi finn-ugor néppel együtt az orosz síkság őslakója, tehát bennszülöttebb európai faj, ha az orosz síkságot is Európához számítjuk, mint számos odavándorolt indo-germán nép.

Ezeket a nézeteket különben más külföldi tankönyvek is fenntartják. Angol tankönyvekben olvassuk például, hogy a magyarok feudálisztikus társadalmi rendszerben élnek, az arisztokraták birtokolják a földet, míg a lakosság többi része a parasztok és juhászok, akiknek a sorsa valamivel jobb, mint a jobbágyoké. A nemesek fölényesen viselkednek nemcsak alárendeltjeikkel, hanem szegényebb honfitársaikkal szemben is. De persze ugyanakkor halljuk, hogy a magyar lovasság Európában a legjobbak egyike, a magyar huszárok hírneve új szóval gazdagította az angol nyelvet.

Ahol sem felvilágosodás, sem imperializmus, sem irredentizmus, sem az osztályelnymatás érzése nem táplálja az emberek elfogultságát, mint a lengyeleknél, a nemzetképből hiányzik a foltok, sőt a lengyeleknél közhellyé vált a testvériség tudata — közmondás, hogy lengyel-magyar kétegytestvér — és a lengyel-magyar nemzeti karakter hasonlóságának érzése. I. Rákóczi György idejéből ismerjük már Wisniewiecki Jeremiás herceg nyilatkozatát, mely szerint „nincs nép, mely a lengyelek-

kel szokásaira és természetére nézve annyira egyeznék, mint a magyar: ugyanolyan fegyvereik vannak, egyforma a harcolási módjuk, életmódjuk is azonos, sőt néhány évvel ezelőtt ruházatuk is olyan volt, mint a minő most a magyaroké... Szóval egyetlen néppel sem egyezünk annyira, mint a magyarral..." S efféle nyilatkozatokat ma is hallunk úton-útfélen.

A felvilágosodás kedvezőtlen értékelése a racionális haladási gondolat jegyében ítélte el a magyarságot. A „polgáriasodás” eszménye elsősorban a városi lakosság terméke; már pedig a városi kultúrában a magyarság még akkor csekély részt vett, mert a külföldi rosszindulatú sajtó ösztönösen kikapcsolta magyarságszemléletéből a többnyire idegen eredetű és nyelvű polgárságot. A régi magyar városi műveltséget és az alföldi magyar városokat ez a szemlélet teljesen figyelmen kívül hagyta.

Egy új szellemi áramlatnak, a romantikának kellett jönnie, hogy az értékek fejük tetejére álljanak s hogy ami a magyar életben addig megvetésre méltó elmaradottságnak látszott, lelkes bámulókra találjon egyik napról a másikra. A romantikus lélek a városból a természetbe menekül és szabadságvágyának szomjúságától hajtva, felfedezi a magyar síkságban a saját lelkületéhez illő szimbolumot és a pusztai magyarban a saját képére formált szabad, természetes, szenvedélyei előtt korlátot nem tűrő embert s magában a magyar nemzeti jellemben lelkendezve ismer fel olyan vonásokat, melyek romantikus elképzelésének megfelelőek, vagy amelyeket egyszerűen beleképzelt.

Az első és döntő ösztönzés olyan német költőtől jött, aki maga is magyarnak, „deutschungar”-nak érezte magát s aki bizonyos mértékig belülről ismerte a magyar életet és gyermekkori benyomások alakjában vitte magával német földre a magyar táj emlékét. Lenau (Niembsch von Strehlenau) Miklós ezenkívül nem is a német kispolgárságból jött, hanem egy régi német nemesi család lezüllött sarjadékának volt a fia s így talán már

ezért is mentes volt a kispolgári előítéletektől. Romantikus lelke, mint később Petőfié, szabadon csatangol a széles magyar síkságon. Gyönyörködik a nyargaló ménesben, mely mint a pusztai zivatar robog el előtte, gyönyörűséggel jegyzi fel könnyed ritmusú verseiben a paták dobogását, a csikósok ostopattintását. Ő fedezi fel a németek előtt a nádfedeles tiszaparti kunyhót, hol a betyár mulatozik:

Ein Räuber singt: „Wir sind so frei,
So selig, meine Brüder!“
Am Jubeln seines Munds vorbei
Schleicht eine Träne nieder.

S míg a táj rajza igaz, megkapó, érezzük milyen hamis, romantikusan szubjektív, Lenau-szerű ez a Schiller haramiáinak magyar lelki rokona, ez a műbetyár (Heideschenke). Majd mulatozó magyar parasztokat fest, kik a tiszaparti kocsmá mellett körülülnek a tölgyfaasztalt és isszák a tüzes vörös bort és táncolnak az örületig a cigánybanda hangjaira, melyet a nagybőgő tart egységben. A verbunkosra még az öregek is táncra perdülnek és folyik a tánc hajnalig, még akkor is ropják, mikor már a cigány elhallgatott (Die Bauern am Tiszastrande). Általában a magyar ember szüntelen táncol, örületes szenvedéllyel. Hősi multja tornyosul szeme elé, harci kedve támad és kirohan a csárdából, keresve a törököt, hogy lekasabolja... Künn a holdsütéses tájban azonban csak a Tisza zúgása hallik. (Mischka an der Theiss.) A magyar harci kedvet, a halált megvető bátorságot ábrázolja daloló huszára, ki csárdáról csárdára járva mulatozik, nyakalja a bort, majd lóra kapva rohan a csatába, ahol a biztos, dicső halál várja. Lova gazdátlanul nyargal tova (Husarenlieder). A magyar önérzetet festi a Toborzó (Werbung) realista zsánerképe, ahol vad cigányzene mellett járnak a táncot napbaránított és bortól hevülő huszárok. A falusiak elmélázva hallgatják, különösen egy legény, aki anyjára gondol és akiben küz-

ködik a harci vágy és a családi otthon érzése. A toborzó őrmester gyávának nevezi:

Bist wohl auch kein Heldensohn!
Bist kein echter Ungarjunge!
Feiger Kerl! so fahre hin!

Erre aztán felcsap, mert felülkerekedik benne a büszke ősi magyar. Sok igaz, megfigyelt vonás van Lenau magyar életképeiben, de érezzük, mennyire leegyszerűsít mindent egy-két konvencionális tényezőre a fiatalon külföldre vetődött költő. Harciasság, mulatozó hajlam, hejehujázás, szabadságvágy a nemzeti jellemvonások, csikós, betyár, huszár, csárdában mulatozó paraszt a visszatérő típusok.

És mindennek a tetejébe a cigány. Itt siklik át aztán Lenau magyar életbrázolása a tiszta romantikus fantasztikumba, a magyar cigány magának Lenaunak tüzes és féktelen lelkét hordja és afféle romantikus hőssé nő a zeneimádó költő tollán. Az ő Mischkája valóságos Paganini, aki olyan hatású zenét varázsol elé hegedűjéből, amelyet éppen akar: megvadítja a huszárokat, hogy azok mámorosan rohannak a csatába, mert hiszen százados ősi dalokat játszik, melyek emlékeztetik őket arra az időre, amikor még a magyarok török vérben fürödtek, védve a keresztény országokat (Mischka an der Theiss). Olykor a költőnek húzzák ősi nótáikat a „rebellis” Rákócziáról (Die Heideschenke). Majd meg mikor a gróf megejti Mirát, a gyönyörű cigánylányt, aki afféle magyar földre, a Maros „vad habjai” mellé ültetett Mignon, a gróf lakodalmán olyan nótát húz Mischka, hogy a halál hideg szele csapja meg a vendégeket, borzongva elszélednek, míg a gróf lóra kapva, árokba zuhan és kitöri a nyakát (Mischka an der Marosch). Maga a költő döcögő szekeréről irigykedve szemléli a cigányokat, amint pipáznak, alszanak, hegedülnek (Die drei Zigeuner).

A cigánynak ez a túlhangsúlyozott és romantikusan ki-

színezett alakja hamisította meg aztán a német és francia közönség képzetében a magyarság képét is. Lenau tudta, hogy a cigány és a magyar nem ugyanaz, de aki őt olvassa, legfeljebb azt hiszi, hogy a cigány afféle muzsikus magyar, kiben a tüzes, zenés magyar lélek a legtökéletesebben jut kifejezésre.

Lenau ábrázolása kétségtelenül szimpatikus, sőt lelkes és akármilyen hamisnak érezzük is egyes részleteiben, még mindig igazabb, mint a német felvilágosodás ellenszenves magyarja. Egy nagy értéke van: az, hogy politikamentes, ami érthető, hiszen a magyar közösség egyik németajkú tagjának természetes megnyilatkozása s így inkább a közösségérzet melege fűti és nem a kívülálló bizalmatlanságával vagy gyökértelen kíváncsiságával „fedez fel” a magyarokat.

A német közönségben nagy sikere volt Lenau verseinek s így magyarszemlélete is elterjedt, hiszen érdekes, színes részleteiben megkapó képet adott rólunk és a szentimentális, érzelmes németek elé a teljesebb, szenvedélyesebb magyar lelket állította megbecsülendő példa gyanánt. Olyanféle jelenség ez, mint mikor Stendhal a szenvedélyes olaszt, Mérimée a féktelen spanyolt festi a kifinomodott francia társas kultúrától megcsömörödött. A magyar ettől kezdve a természet embere.

Viszont valószínűleg a magyar romantika és Petőfi nyomát viseli a magyar feleséget vett De Gerando szép leírása a határtalan magyar síkságról, mely a magyaroknak oly kedves szabadság-szimbóluma. A pusztában laknak még ma is Árpád hosszúbajuszú, sarkantyús bajtársai. A magyar katona maradt azon a földön, amelyet meghódított, lova mellette legel, mint hajdan a háborúban. A falvak házai is olyanok, mintha sátrak állnának egymás mellett s mintha az első jelle össze lehetne hajtani őket, hogy új táborhelyre vonulhassanak lakói. Fája nincs, mert az nem kell a keleti embernek. De kell a széles utca, hogy egyszerre száz ló nyargalhasson rajta. A lobogó „gagyát” még az V. szá-

zadi húnoktól örökölte. Lovas természetének megfelel a bunda (!), mely megvédi a hideg éjjeleken és a tél ellen is, s amellett biztosítja szabad mozgását. Büszke, sokat ad a becsületre, nem mohó, mint a német, nem lusta, mint az oláh. Természetes ékesszólás, vendégszeretet általános jellemvonása. Nyelve költői és melódikus.

Ilyen szimpatikus, de romantikus elemzéseket több német utazónál is találunk. Keveredik bennük a tényleges tapasztalat az irodalmi sablón emlékével.

Lenau óta a cigány képzele szorosan összeforr a külföldi szemében a magyar képével. Az a feltűnő jelenség, hogy a cigány magyar földön a magyar ember multságainak hű és nélkülözhetetlen társa, hogy a magyar zenét ő adja elő, a külföldön sokakban amúgy is azt a hitet terjesztette el, hogy a cigány és a magyar tulajdonkép ugyanaz a nemzet. A cigány pedig valószínű varázsló hírébe került, aki hegedűjéből a legcsodálatosabb hangokat tudja kicsalni, mint a Marosmenti Miska. A cigány lett a természet zenei és így leghívebb, legközvetlenebb kifejezése és így Liszt Ferenc benne véli felismerni a közvetlen „érzés” művészetét. Lisztet is Lenau befolyásolta a cigányról írt hirhedt romantikus könyvében, hiszen a „Három cigány”-t franciára fordítva ki is adja itten. Liszt szerint „a cigányok korlát- és határnélküli függetlenségük szükségét — mely jellemük megkülönböztető vonása — amaz örökös, majd zajos, majd mogorva mámorból merítik, mely a természettel való szakadatlan érintkezésükből származik... Érezni: létök foglalatja, érezni akarnak bármi áron.” Így lett a cigány a romantika legdédélgetettebb és bizonyos fokig legtökéletesebb szimbóluma.

Lenau és Liszt még közvetlen szemléletből ismerte a magyar és a cigány közti faji és nemzeti különbséget. De az a külföldi, aki sohasem járt földünkön, ösztönösen is összekeveri a cigányt a magyarral, hiszen a francia forradalom óta elterjedt nemzet-

fogalom értelmében, mely egy ország határain belül faji különbséget nem ismer, a magyar cigány is csak magyarnak tekinthető. A konfúzióhoz még hozzájárult, hogy Liszt téves elmélete szerint a magyar zene a cigányok sajátos terméke és a magyarok csak tőlük tanulták el dallamaikat és bár rapszódiait, melyekben a cigányoktól hallott magyar dalokat írta át zongorára, „Rapsodie hongroise”-oknak nevezte, könyvében a benne feldolgozott dalmunkincset a cigányok sajátjának mondja. Ezzel szemben „Magyarország teljes joggal magáénak nevezheti ezen művészetet, melyet gabonája, bora táplált, csodálata ápol, mely az ő árnyékában nőtt, szeretete által kifejlett s erkölcsével oly bensőleg van összenőve, hogy minden magyarnak leggyöngédebb s legdrágább emlékeivel fonódik össze”.

Ma már tudjuk, hogy a cigánynak a magyar zenéhez csak annyi köze van, hogy keleties színű előadásával kiszínezi, bandájának igényeihez alkalmazza, előadja. De a külföldi ember nem disztigvál és egybekapcsolja képzetében a magyart a cigánnyal, sőt elég gyakran a cigányok „bohémien” elnevezésén keresztül a csehvel. E sorok írója egyszer bemutatkozott egy hollandi tudósnek, mire az így kiáltott fel: „Alors vous êtes Tchigane?” Nem, magyar! mondtam. „Oui, oui, Tchigane, Tchigane!” ismételte makacsul. Ha ez az egyetemi tanár, aki pedig Budapesten is megfordult, így van tájékozva, képzelhetjük, hogy mit tud az átlagember a magyarokról...

A magyar és a magyar rendezők segítségével előállított külföldi filmekben mindenütt ott találjuk a cigányozó vidéki magyar urat, aki olykor kikapja a hegedűt a primás kezéből és maga húzza a nótát az osztrák grófnő fülébe elkeseredésében. Ennek még van némi reális háttere. Annál hamisabb kép alakul ki a szilaj cigánylány alakjából, ki a Marosmenti Miska óta bevonul az irodalomba és összekeveredik a magyar úri élet leírásával. Tudjuk, hogy Lenau romantikus témáját a magyar-

német származású Carl Beck „Jankó” című regényéből vette, illetőleg barátjával, Beckkel akart versenyre kelni, mikor megírta. Csakhogy Becknél a leány Jankó csikóslegény menyasszonya, Lenaunál meg a cigány leánya. De Beck is írt verses elbeszélést cigány és gróflány szerelméről. Tehát már a magyar földet ismerő német romantikusoknál felbukkan ez a lehetetlen felfogás a magyar úri osztály cigánybarátkozásáról.

Fontane, az elmélyedő lélekelemzéséről ismert porosz regényíró magyarjai ennek a cigányos vad típusnak a képviselői. Ő már azonosítja a cigány és a magyar jellemet. Regényének hőse, kinek neve a regény címében is szerepel, az öreg Gróf Petőfy (!) így jellemzi saját magyar parasztjait: „Tulajdonkép mind olyanok, mint a cigányok, vagy egérfogókereskedők. Mind karcsú és barna, hosszú hajuk van és jóindulatúak és mindig nevetnek. De egyikben sem bízom. Huss, már eltűnt egy kanál! Minden úgy megy náluk, mint valami összeesküvésben.” Toldy nevű ispánjáról meg ezt mondja: „Mindig magyarosan rabiátus és mindent gyűlöl, ami császári.”

Legjellemzőbb eset Claretie-é, aki „Le prince Zilah” címmel regényt írt egy Zilah András nevű magyar hercegről, akiben egyesítette mindazt, amit ebben a barátságos liberális romantikus korban a magyarokról tudtak. (Ő is járt nálunk és könyvét budapesti emlékeknek szánta.) Ez a fényesen költekező, atillában járó és kalpagot viselő mágnás, kinek őse 1566-ban esett el Mohácsnál Hanksa nevű felesége mellett, jelen van, mikor apja 1849-ben hősi halált hal a csatatéren, miközben a cigányok rázendítenek a Rákóczi-indulóra. Ott a holttest mellett eszébe jut a „csárda” (= csárdás?) legendája, hogyan táncoltak a foglyul ejtett magyar lányok a törökök ostorcsapásai alatt. A száműzetésbe vonuló fiatal gróf Velencében egy olasz grófnő palotájában ismerkedik meg egy Laszlo Marsa nevű cigánylánnyal, akiben a kifinomult párizsiasság vegyül „bizonyos gőgös

vadsággal". Cigány anyját, akit Tisza Laszlonak hívtak (!), egy garázda orosz herceg rabolta el az 1849-iki dúlás közben és e házasságból született Marsát titokban nagy magyar honleánynak nevelte. Párizsban kishíri lovakat hajt és Bundás és Duna nevű dán agarak futnak kocsija mellett. Ősi emlékek ébrednek a Zilah Andrásba szerelmes Marsában, mikor egy uszályrakomány cigánnyal találkozik: „Látomásában elképzei a pusztában táborozó rongyos cigányokat, a végtelen síkot, a levendula és a zanót illatát és a csillagos ég alatt húzott dalokat". Claretie párizsi regényt ír a cigánylány életéből, ahol hemzsegnék az értelmükből kiforgatott nevek. Marsa végül is boldogtalan szerelmében megőrül, majd cigányok muzsikája mellett húnyja le a szemét, akik azt a nótát húzzák, hogy: „Csak egy kislány van a világon”...

A magyarság külföldi hírnevének fénykora a szabadságharc volt. Ennek megfelelően alakult a magyar ember képe is, nem, rokonszenves vonások rakódtak rá: ez egyszer Európa legnagyobb része is úgy látta a magyart, mint maga a magyar nemzet. Persze csak a liberális, szabadságmozgalmakért lelkesedő európai közvéleményről beszélhetünk itt, mely a magyar honvédet diadalmas harcaiban a szabadság bajnokának és bukásában a zsarnok és reakciós Ausztria áldozatának tekintette.

A kedvező légkört különben már a romantika előkészítette. Lenau és iskolája az egész németül olvasó közönség előtt szimpatikus színekben, szinte a rajongásig menő lelkesedéssel festette a magyar síkság lakóját, aki a szabad élet szimbolumává lett a városi élettől undorodó ifjúság szemében. A Lenau nyomán keletkezett szimpátia és a forradalom iránti lelkesedés fűti Heinét is, mikor 1848-ban jól ismert sorait írta:

Wenn ich den Namen Ungar hör,
Wird mir das deutsche Wams zu enge,
Es braust darunter wie im Meer,
Mir ist's, als grüssten mich Trompetenklänge...

Lenau harcias magyarja új életre kelt, a szabadságharc mintha igazolta volna a német költő huszárképeit. Heine a magyart a „szabadság utolsó sáncának” nevezi és igaz részvéttel szemléli dicső bukását. A 19 éves Ibsen ugyanily melegséggel versel a magyarok büszke hősi nevére, mely mint a harci kiáltás hallik a győzelemre rohanó bátor csapatok előtt! A magyar újra a hősi nemzet ebben a korban és ez a nézet a vereség után sem csökken, sőt Kossuth agitációja folytán csak erősödik. Se széri, se száma azoknak a német, francia és egyéb íróknak, költőknek, kik a hősi magyar nemzetet magasztalják, bukásában siratják, vigasztalják.

A franciáknál különösen Victor Hugo és liberális romantikus forradalmáriskolája méltányolta a magyarok vitézségét és tekintette a magyar nemzetet a szabadság bajnokának. Clémence Robert 1851-ben írt regényében Debrecent teszi meg szabadsághősei kiindulópontjának és a magyar környezetet a romantikus képzelet számára igen szimpatikus színekben festi ki. A magyarok rendkívül kényesek becsületükre, a szabadság tántoríthatatlan bajnokai, tudományuk, műveltségük mélyen a multban, a honi talajban gyökeredzik, mert a latin nyelvet a legtovább tartották meg. (Ez ma is gyakran idézett érdem a franciák szemében, akik ebben olykor a latinitással való szellemi rokonság egyik kritériumát látják.) Magyar alakjai mind csupa férfiszépség: Emeric szőke, fehérpiros, szabályos arcú; Manfréd barnabőrű, a veleszületett nagyság és nemesség bélyegét hordja magán. Mindez, gondolom, Boldényi (Szabó Pál) nagy könyvéből ered, melyet Kossuth Lajosnak ez a francia földre vetődött ágense ugyanazon évben adott ki s ahol nagyszámú francia munkatársával együtt olyan részletes és rokonszenves képet festett a magyarokról, hogy félszázadon át belőle, meg De Gerando könyveiből táplálkoztak mindazok, akik rólunk valamit tudni akartak.

A harcias erényeket különben még a magyar ügy ellenségei is elismerték. A szlavofil francia lapok legtekintélyesebbike, a *Journal des Débats* 1848-ban a horvátok pártját fogja e szavakkal: „nekünk tetszik ez a jó lovas és nagyhangú fajta; tetszenek, mint ahogy elvégre a gaszkonok is tetszettek mindenkor Franciaországban. Mi az egyenlőség hívei és demokraták vagyunk, de mi mindig szeretjük a nemesi erényeket és hibákat. De ez még nem elég ok, hogy megvessük a horvátokat”. A *Débats* gúnyoros cikkírója nagyjában egy ma is eléggé elterjedt nézetet képvisel. Ma is a francia demokrata kispolgár valóban ellenséges érzülettel nézi a számukra szokatlan és igazságtalan magyar világot, de a legtöbb esetben a benne rejlő és beléje nevelt heroizmus miatt mindig némi szimpátiát érez a magyar huszár, a magyar harciasság és lovagiasság iránt. A *Revue des Deux Mondes* az 1849-iki magyar sikereket nagy ellenszenvvel szemléli, de nem tudja megtagadni elismerését a magyar katonai erényektől. Kossuthban az „ázsiai ékesszólást” emlegeti, de aztán így ír: „Azért bár kijelentjük, hogy a magyar faj a világ legigazságtalanabb ügyéért harcol, el kell ismerni, hogy tűzzel harcol. Ez a harci játék, ez a lovassági és tűzérségi háború merész csapásaival és a magyar ember élénk és tüzes természetéhez csodálatosan illő rajtaütéseivel előnyös színben tünteti fel.”

Petőfi forradalmi költő-szerepe, majd hősi halála, regényes eltűnése csak megerősítette a külföldet ebben a véleményében és alakja sokszor szerepel ezután mint a magyar jellem legtökéletesebb kifejezése.

Ezen a szemléleti síkon sokszor emlegetik a magyarok jellemvonásaképen a büszkeséget, mely ellenséges tollban gőgnek iratik. Coppée verset írt a pazarló mágnásról, Benko Istvánról, aki szegény jobbágysai közé megy táncolni nehéz díszmagyarjában, melyet rosszul odaerősített ékkövek és aranyak díszíte-

nek. A szegény nép között mégis akad egy öreg, „igaz magyar”, aki elnéz a lehulló drágaságok után kapkodó szolganép feje felett és mikor a „mágnás” kérdezi, miért nem vett fel ő is valamit a földről, csak ennyit mond Victor Hugora emlékeztető csattanóval: „Le kellett volna hajolnom”.

Francia íróknál egyébként többször felbukkan a francia és magyar nép temperamentumbeli rokonságának emlegetése is: a magyar is époly hősie, lovagias és élénk, mint amilyennek a francia ismeri magát. Bornier 1880-ban verssel fogadja a Párisba utazó magyarokat, ahol megemlíti, hogy a franciának hasonló erényei vannak a szenvedések idején. „Lovagok, hősök és költők népe” a magyar, mint a francia.

A magyar lovasnép, ma talán kevésbbé, mint régen, de a külföld sematizáló ítéletében nehezen halad a felismerés, hogy a viszonyok a magyar alföldön is mennyire megváltoztak. Napjainkban megjelent angol cikk méltatja lótenyésztésünket és huszárainkról mint valami archaizmusról beszél — a huszártiszt a francia bor iránti megvetésből sampányert itat a lovával — és megállapítja, hogy a „csikos” olyan valami, mint a cowboy, kozák vagy gaucho, egyenesen Attila és Dzsingisz-Kán leszár-mazottja! Már mint gyerek nyereg nélkül lovagol, kengyel nélkül ugrik a lóra! „Fehér, lobogó inge, gyapjúbundája, széles karimájú kalapja, fényes lovagló csizmája és tarka hímzése ott-honos jelenségek a széles mezőkön. Furulyájából különös és finom, szinte földfeletti dallamok bugyborékolnak elő, melyek kíséretül illenek a délibáb titokzatos tündökléséhez.” Mindez persze összefügg a „puszta” képzetével, ahol „nincsenek utak és vasutak...”

Ez a puszta szabad népe, hol Attila lovainak nyerítését hallja a francia költő; ott nőnek a magyar nép fiai a szabad szélben, tisztán, mint szerelmük, szabadon, mint szívük (Bornier). Petőfi centenáriumának ünnepére írt versében Mistler,

ki különben a háború után elég gúnyoros szentimentalizmussal festette meg a nyomorral küszködő trianoni magyarságot (Ethelka), látja a pusztákon rohanó lovakat, a délibábot, az ég felé repülő pacsirtát és a hullámzó aranykalászokat. Petőfi Alföld-kultusza újabb, konkrétebb színeket adott a Lenau rajongásából kialakult pusztamagyar arcképéhez.

Érdekes azoknak az utazóknak az esete, akik itt Magyarországon figyelik az életet. Jól lehet látni náluk, hogy lebeg a látottak mögött az az előre elképzelt arckép, amit már otthonról magukkal hoztak. Így Tissot hirhedt „Voyage au pays des Tziganes”-ja már címében mutatja, hogy a Lenau—Liszt-féle cigányromantika hatása alatt áll. Nem győzi ismételni, hogy a magyarok ázsiaiak s szerinte a hetyke szabómester, akivel találkozik, azért olyan büszke, mert olyan országban szab, ahol az emberek még félmeztelenül járnak! De tudja, hogy a nép harcias és vígan megy a halálba. Majd kimegy ő is a „pusztába”, mely egy óriási steppe, nyugalmas, mozdulatlan, csendes, mint egy holt tenger. A magyarok természetesen a szabadság lelkes hívei. A magyar méltóság annyira feltűnik neki, hogy a parasztokat mind megannyi arisztokratához hasonlítja. A falusi piac rögtön az ázsiai népek táborozására emlékezteti. Mindenáron betyárt akar látni és Jókai mosolyogva világosítja fel, hogy azok már csak az ő novelláiban találhatók. De a legnagyobb lelkesedéssel a cigányokról ír. A cigány a teljes szabadság embere, minden nemes érzés megfér szívében, a leghűségesebb szolga stb., stb. Ennyi elfogultságot jelent az irodalmi hagyomány és még napjainkban olyan kritikus elme, mint a kétségtelenül sok újat és eredetit meglátó nyelvész Sauvageot, a magyar asszonyok hangjában rekedtséget érez, mert azok szerinte a pogány magyaroktól rabolt szláv asszonyok utódai, kiknek ejtése ma, ezer év után sem idomult ehhez a férfias nyelvhez. Itt is a honfoglaló barbár képe lebeg az öntudat alatt, még

hozzá egy jóindulatú, képzett és a magyar nyelvet ismerő nyelvész emlékében...

De ne legyünk túl szigorúak az idegenekkel szemben. Nem egyszer magunk szolgáljuk ki a torzítás hajlandóságát.

A magyarok nagy barátja, Madame Adam, mikor itt jár, igyekszik tárgyilagos képet alkotni magának a magyarokról, mégis minduntalan kitör az ő rajzából is a hagyományos irodalmi arc, hiszen még a határt sem éri el, kísérője, Pázmándy Dénes máris Savanyu Józsi históriáival traktálja, úgyhogy magyar földre érve mindenütt keresi a nemeslelkű magyar haramiákat, ami igazolná, hogy anyja miért reszketett, mikor a magyar földre elindult... De, mint könyvének előszavában mondja, mielőtt magyar földre ér, vonzotta őt a magyar hősiesség hírneve, a franciákkal rokon nemzeti lélek és bizonyos patetikus hangulat fogta el várakozásában. Egy gróf Somssichban ismeri meg az igazi, büszke, hősi magyart. S mikor a ménest megpillantja: „Mintha a húnokat látnám, amint megjelentek Európában ellenállhatatlan hullámokkal feldöntve az akadályokat...” A pusztá megtisztítja lelkét és felszabadítja a személyes szenvedélyektől. A cigányok régi harci dalokat játszanak — mint Lenaunál — és újabban csárdásokat, melyekben pásztorok, betyárok, parasztok éneklük gyűlöletüket, bosszújukat, hősi érzéseiket és szerelmüket.

És még napjainkban is akad francia verselő (Diamant-Berger), aki „Tziganes” címmel egy értünk, magyarokért lelkesedő verskötetet ad ki, ahol a „pusztán” nyargaló „houzard” egész uniformisa szerepel, gyönyörűséggel részletezve, ahol a „czikos” rohan vad lovaival a vályú felé:

Le czikos ne connaît ni limites ni règles;
Sa patrie est la plaine où l'on peut galoper,
L'herbe chétive où l'on s'arrête pour camper,
Et le ciel où planent les aigles.

Il déroule sa tente avec ses compagnons
 Et s'endort aussitôt que la puzta se voile,
 Mais jamais un czikos, dans sa maison de toile,
 N'a retiré ses éperons.

„A csikós nem ismer se határt, se szabályt; hazája a síkság, hol nyargalni lehet; a hitvány fű, hol megáll, hogy tanyát üssön és az ég, hol a sasok lebegnek. Kigöngyöli sátorát társaival és elalszik tüstént, mihelyt a pusztá sötétbe burkolózik, de soha egy csikós vászonházában nem vetette le sarkantyúját.”

Muta, a révész lánya is csak pusztán nyargaló lovasokért és a huszárok „rekli”-jéért lelkesedik, „tananát” táncol a cigányok tüzes muzsikájára. Elmélázva követi a költő a pusztá magányosát, a gulyást is, aki szerelmes és győzelmi dalokat dudorász, miközben ménesi borát szopogatja és nyilván Lenau nyomán leírja a toborzót és a tiszaparti csárdában dorbézoló huszárokat. De ott van a vak koldus, a „guzlár” is, aki nem tanulta meg ugyanazokat „a ragyogó himnuszokat, melyeket Rakoksy énekelt”, de eltanulta a Bakonyerdő százados tölgyeinek fájdalmas hangját. Csakhogy a „gitanák” sem törődnek vele, mert csizmáikat vállukra kapva követik a „houzard”-okat; csak egy egyszerű (primitif) pásztor hallgatja pásztorbotjára támaszkodva, mint egy szobor, a guzla hangjait.

Lenau, Petőfi és talán egy IBUSz-utazás emléke keveredik itt spanyol cigány és szláv etnikai reminiscenciákkal. A költő verseihez „Zsolt de Harsanyi” írt előszót, aki örül, hogy felismerheti e színes képekben „Magyarország egyik arcát”!

Hogyan viselkedett a magyar nemzeti öntudat ezekkel a bőségesen jelentkező elnagyolt vagy torz ábrázolásokkal szemben? A kedvező romantikus kép kialakulását — főleg cigánykultuszával — maga is segítette, sőt az idegenforgalmi propaganda és a filmrendezők révén állandóan táplálja is, amennyiben a magyar filmkép se túlságosan üt el attól a romantikus, regényszerű és népszínmű-képtől, melyet maga is elfogadott önmagáról. A torz és rosszindulatú ábrázolások azonban természetesen

mindig idegenek maradtak lelkétől s ha a magyar közvélemény a kilencszázas évek óta erős kritikával illette is a romantikus, liberális nemzetfelfogást, mindig igaztalannak érezte, amikor a nagytömegű parasztságra épülő magyarságot élősdí, zsákmányolón úri népnek tüntette fel a centrifugális erők harsány sajtója.

Ellenben mindazt, amit saját felfogásával egyezőnek talált, minden időben segített begyökeresíteni a külföld emlékében. Az emigráció idején (1851) Boldényi metszetekkel illusztrálta nagy francia nyelvű propagandaművét. Egyik ábrán, mely „Magyar ember díszben” felírást visel, lovon ülő kucsmás, zsinóros, atillás, kacagányos, kardos, bajszos magyar urat látunk ficáncoló lovon. Egy másik képen, mely csárdában táncoló magyarokat ábrázol, cifraszűrös paraszt nézi, amint a virágot tartó legény gombos, zsinóros dolmányban és feszes, sujtásos nadrágban táncol; inge kilóg a dolmány alól. A nézők között díszmentes nemes úr is foglal helyet. Egyik metszeten csikóst látunk karikás ostorral kezében és puskával a vállán.

Napjainkban az idegenforgalmi propaganda hasonlóképen szolgálja a külföldi vázlatos, egy-két benyomásra szorító igényeit.

Az idegen országokat járó utasnak nem az a célja, hogy olyasmit keressen a külföldön, ami kellemetlen érzéseket ébreszt benne, vagy pláne amit odahaza is megtalál. Sőt azt lehet mondani, hogy mindenki, aki egy országot meglátogat, már bizonyos eleve elképzelt fogalmakkal megrakodva érkezik és ezek megerősítését várja a megtekintendő országtól.

Bizonyos az is, hogy az átlagember más népekről csak olyan sommás ábrázolásokban gondolkozik, amilyeneket egy-egy híresebb költői mű, regény, opera, vagy operett rögzített meg emlékébe. Mint ahogy a mi emlékünkből Carmen, a cigánylány és a toreador a jellegzetes spanyolok, úgy képzei a külföldi a népek érintkezésére jellemző sémával a magyart vagy „feudá-

lis", sujtásos, pazarló nagyúrnak, vagy pusztai betyárnak, vagy jobbik esetben csikósnek, rosszabbik esetben cigánynak.

Előttém fekszik az Eucharisztikus Kongresszus belgáinak egy igen kedves, velünk melegen rokonszenvező kiadványa, ahol megírják, mekkora kő esett le szívükről, mikor a szentgotthárdi állomásra befutott a vonatuk. „Utána elindul a vonat az óriási Pusztán keresztül, melyet viharos szél söpör végig és elcsigázva alszunk Székesfehérvárig, ahol a vonat 6 órakor megáll.” S a szöveget kísérik szép hortobágyi felvételek, csikósokkal, ménesekkel s ezzel a szöveggel: „a Pusztta roppant nagy nyájainak őrei kísérik a kirándulókat”.

Igy látták az éjszakában a derék belgák a nagy magyar síkságot Szent-Gotthárd és Székesfehérvár között a kezükbe adott fotografiák segítségével, de nem csoda, hisz minden külföldi tankönyvben Magyarország jellemző tája a „puszta” a maga félvad, lótenyésztő népének emlegetésével. Nem egyben a Dunántúl is „puszta” megjelölést hordoz s a Duna-palota étlapján az angol tudós tiszteletére adott ebéden ott díszileg a „Hungarian Cowboy” képe, amint egy remek magyar bikát tart szarvánál, háttérben a gémeskút, pihenő gulya; egy másik példányon a „Hungarian Csikos” pompázik cifraszűrben mint cowboy-kollegája. S tudjuk azt, hogy Debrecen városa jelentékeny idegenforgalmat bonyolít le azzal, hogy az idegenek százainak bemutatja a Hortobágyot, mint a hamisítatlan magyar élet keresztmetszetét. Ugyanígy szemlélik elragadtatással Bugacot a Kecskemétre utazó idegenek százai.

S az idegen nem csalódik, mikor a magyar félnomádgazdálkodás maradványaiban ösztönösen eredetiséget keres és talál. De így aztán kiesik érdeklődési köréből a szántóvető magyar, a magyar munkás, a magyar szőlősgazda, a magyar-székely favágó, a magyar iparos, a magyar hivatalnok, tudós, orvos, katona stb. és azzal a szent meggyőződéssel megy haza, hogy

itt a Hortobágyon ismerte meg az egyetlen igazi magyar életformát.

A filmben német szövegírók és felvevők alakították ki a hagyományos magyar kliséit. Az UFA „Magyar Rapszódia”-jában lovasok és betyárok száguldanak a pusztán át, mint Lenau verseiben. A primadonna, Röck Marika állandóan négylovas hintón utazik és a „Tavaszi parádé” hősnője 1880-ban szénászekérrel érkezik Bécsbe. De a magyar rendezők is kiszolgálják a külföld exotikum-szükségletét. Bolváry Géza egyik filmjében egy párisi francia ügyvédnő négylovas hintón utazza be Magyarországot és szeretőjével egy falusi házban találkozik „en pleine puszta”. Liszt Ferenc is ugyanígy utazik a neki szentelt filmen, majd a vihar elől a csárdába menekülve ismerkedik meg cigányzene mellett egy fiatal magyar grófnővel.

Mikor így a külföldiek magyar nemzetképét összeállítjuk, nem szabad elfelednünk, hogy minden országban akad egy-két, néha egy-egy tucat író, utazó, aki elfogulatlanul nézi a magyarokat is: ezek nézeteivel, érdekes elemzéseivel itt nem foglalkozhatunk. Egy-két jó könyvnek a hatása igen nagy lehet külföldi vonatkozásban, de nem igen befolyásolja az általános képet, amit rólunk a külföld magának megalkotott. Ilyen esetben jellemzőbb, ha egy egyszerű átlagember elképzeléseit vesszük figyelembe.

Ha pedig ezt nézzük, akkor arra a szomorú megállapításra juthatunk, hogy a külföldi emberek átlagos többsége még nemzeti és népi hovatartozásunkkal sincs tisztában. E sorok írójának többször kellett udvariasan tudakozódó, vagy érdeklődő embereket arról felvilágosítania, hogy a magyar ember nem „osztrákul”, nem „szlávul” és nem cigányul beszél. Mert ez a három nézet eléggé el van terjedve a „művelt” nyugaton; az osztrák azért, mert iskolában tanították, hogy Magyarország Ausztriához tartozik, a szláv és cigány valószínűleg pedig a

bohémien-cseh-cigány azonosítás alapján. 1849-ben egy lyoni chansoníró, Alexis Champagne lelkes ódát ír, melyben kijelenti, hogy a magyarok, a szlávoknak hős leszármazói nem hajtják többé korbács alá fejüket és felszólítja a „transzilvániakat, szerbeket és moldo-valachokat”, hogy álljanak a derék „madjar”-ok csatásorába a kozákok ellen, hiszen Franciaország is a magyarokkal tart!

A magyar nemzetnek tehát két sematikus arca van a külföld szemében, vagy jobban mondva ugyanannak az arcnak kettős megítélése forog meglehetősen kritikátlanul a külföldi közvéleményben. Az arc egyik oldala általában szimpatikus, bár kissé anakronisztikus csökevénynek tünteti fel a magyarságot: lóra nőtt és lovagias, nemes arcélú úri nép, mely örömét leli a harcban, mulatságban, cigányozásban; alapjábanvéve barbár ázsiai jövevény, vad hún-szittyá őseire emlékeztet. A cigányok révén zenei tehetség híréhez jut és velük sokszor összekeveredik a külföldi ember szemében. A háttérben ott terjed el a „puszta”, mint a magyar nép egyetlen tájformája, ahol igazán otthon van, a végtelen síkságon, vad ménesek között, átadva magát harcias multba merengő érzelmeinek, hol lenge magyarban, hol meg zsinóros atillában a csárdában mulatva, bort nyakalva kivilágos kivirradtig. Ázsiai nomád ösztöne képtelenné teszi városéletre, városai, falvai olyanok, mint a nomád törzsek sátorai. Történeti multjából a vad hún-szittyá ős lebeg a köztudatban, kissé idegen test a nagy indogermán Európában, javára iratik azonban védőbástya-szerepe a keleti és egyéb veszedelemekkel szemben, mire harcias katonai erényei teszik alkalmassá. De ha politikai gyűlölet társul az ítélethez, akkor csak annyi marad meg belőle, hogy a magyarság „corps étranger à l'Europe” (Suarès), amely a keresztség olaja nélkül ma is csak sátorozó török nép volna a „román Alpok” és a Duna között.

Hogy mennyire a szimpátiának és antipátiának dolga az

általános képnek ez a kétféle interpretációja, bizonyítja annak az ujságírónak az esete, aki az 1885-iki francia írók kirándulásának résztvevője volt és mégis, mivel Aradon útitársaival összeeszett, a magyar lelkes fogadás és lakomázás hatása alatt Magyarországon „egy fenyvesekből, csárdásból és tokajiból álló keretben csak középkori barbarizmust lát, egy régi feudális világot, arisztokratikus félszegségeivel, felsőbb társadalmi osztályokat, melyek sértő szájalommal viseltetnek a néppel szemben... s erkölcsi romlottságot, melynek kiáltó szimboluma a fertelmesen erotikus tánc, a csárdás.” Elég volt egy egyszerű hangulatváltozás ahhoz, hogy ami fehér volt, egyszerre fekete legyen. A társaság másik résztvevője, D’Ulbach éppen a csárdást teszi meg lelkes és magasztaló könyvének címéül, ahol a régi recept szerint végtelen pusztáról, szabadságról, magyar temperamentumról áradozik.

Az elképzelésben többnyire a nemes ember ma már kissé elavult típusa lebeg az idegenek szeme előtt, akár kedvező, akár kedvezőtlen színezésben. Ezért még azoknál a nemzeteknél is, melyeknek polgári öntudata ellenséges érzülettel viseltetik a magyarok iránt, az arisztokrácia bizonyos szimpátiával nézi nemzetünket. Példa erre a franciáknál gróf Gobineau, a németeknél gróf Keyserling.

Gobineau híres „*Essai sur l'inégalité des races humaines*”-jében szerepelteti a magyarokat, kik bizonyítékul szolgálnak ahhoz a tézishoz, hogy a fajok változatlanok. De Gerando munkái alapján cáfolja a német és angol tudósokat, akik a fajok változóságát azzal bizonyítják, hogy szerintük a satnya finn fajból a magyarok izmos, nemes megjelenésű, harcias fajjá alakultak. A magyarok Gobineau szerint „fehér húnok”, kik között számos árja törzs lakott, melyek mongolos törzsekkel keveredtek és ez magyarázza a magyarok kissé mongolos megjelenését, amellet, hogy tökéletesen európai (árja) jellegűek. „Semmi sem

jogosít fel arra, hogy feltegyük, miszerint a különféle éghajlatok és szokásváltozások egy lappból, vagy egy osztályból, egy tunguzból vagy egy permiből egy Szent Istvánt csináltak volna." Anélkül, hogy Gobineau fajelméletéről hosszabban elmélkednénk, kiérezhetjük ebből a jellemzésből azt, mennyire becsülhette Gobineau a magyarokat, hiszen a szerinte legnemesebb fajta, az árja közé emelte őket „fehér hún”-elméletével.

Napjainkhoz közelebb a német filozófus Keyserling juttat „Európa spektrum”-ában előkelő, szinte egészen kiváltságos helyet a magyaroknak. Valóságos missziót tulajdonít ennek a még el nem használt népnek, amely kikerülte a demokrácia felőrlő folyamatát. Szerinte a magyar a legarisztokratább nemzet, amely ma még Európában található, de míg a többi nemzet arisztokráciáját megrontotta a modern kor egységesítő kalmár-szelleme, a magyarokban még ma is lehet tanulmányozni azt az embertípust, az arisztokratát, mely Európában minden nagyszerűt létrehozott. Az arisztokrata ugyanis az egyetlen, az egyedülálló, független ember, aki csak ad és nem kap, mert személy szerint szabad, nagylelkű és önfeláldozó. Könnyelműsége is ezzel a szabadsággal függ össze. Valami hazai német mondást idéz, mely szerint

Verstand hat jedermann,
Vernunft Husar und Edelmann,
Aber Witz nur Magnat und höhere Geistlichkeit.

Magyarország, Európának ez a rezervációs területe őrizte meg a hódító szellemet, mely Európát megteremtette. Innen van fölénye a többi szomszéd népekkel szemben. A magyar éppen olyan őszerejű, mint bármelyik szomszédja és nem kevésbé ravasz. A „Herrscher”-típust különben a turáni vérkeveredés adja itt is, mert hiszen a nagy hódítók: Attila, Dzsingisz-Kán, Timur Lenk turániak voltak, sőt Leninben és Clemenceauban is

voltak tatár faji vonások. Pompaszeretete, hiúsága keleti. Józan, metafizika híján van, mint a keleti népek. Csupa fantázia és akarat, kevés érzéssel. Született úr és legfeljebb a formális jogászi téren alkotó. De a jövőben Európának példát adhat azzal, hogy a polgári formát átugorva új életformát teremt a tepsedő modern életben.

Keyserling arcképét néhány magyar arisztokratacsalád, így elsősorban gróf Apponyi Albert szolgáltatta, de nyilvánvaló, hogy a régi hagyományos romantikus magyar is benne él e képben, hiszen az író tanulmányát a cigányzene elemzésével kezdi, melyről ugyanolyan fogalmi vannak, mint Liszt kortársainak. A magyar nótá megfelel az ő dionysosi alaptermészetének. A lassúban a szabad formátlanág, majd a gyorsból a nomád lovasrohamot vagy visszavonulást érzi ki. „Tiszta arisztokrata zene”, mely nem keresi a kiegyenlítődést. Élet és halál, bánat és öröm koordináták benne, megfelelnek egymásnak.

Tudjuk, milyen hamis tétel származhat abból, ha valaki a cigány repertoárjából, az alig százéves magyar műdalból és az egyetlen formára szorított csárdásból akarja kiolvasni a magyar jellemet. Lenauhoz képest Keyserling magyar szemlélete csak szegényedést jelent, mert Lenau legalább a parasztságot, tehát az átlagosabb magyart ismerte. De soha szimpatikusabb magyarízát a magyarság bizonyos megjelenési formájának sem azelőtt, sem azóta nem kaptuk. Ehhez az arisztokrata osztályöntudata és nemzetek feletti összetartó érzése kellett.

A magyar társadalom „feudális” hírneve sem volna olyan általános, ha nem lebegne a külföldi ember emlékében a nagy szolganépséggel rendelkező magyar mágnás kiskirály képe. Az eucharisztikus kongresszus külföldi beszámolóin a díszmagyarba öltözött képviselők tribúnjén is csak a magyar „mágnások” kasztját látta a különben igen jóindulatú külföldi tudósító.

A magyar nép csak „pusztai” requisitumaival szerepel a

külföldi szemléletben, úgy, amint a romantika azt egyszersmindenkorra kialakította. Ezt a pusztai magyart is hol elmaradott ázsiaiinak, hol a szabadság és a szenvedélyes, természetes élet mintaképének ábrázolja a külföldi sajtó, aszerint, amint ellenséges érzés vagy lelkes szimpátia fűti.

Minden olvasóm szegezhet ellenem olyan német, francia, angol és egyéb könyveket és tanulmányokat, ahol a magyarságról alapos és tárgyilagos jellemzést találunk, ami távol áll attól a sematikus képtől, melyet fennebb vázoltunk. De céлом nem az volt, hogy a magyarságra vonatkozó külföldi irodalmat ismeressem, hanem hogy kifejtteni próbáljam az európai köztudatból azt a felületi képet, mely az átlagemberben begyökeresztett s amin a legtárgyilagosabb könyv is csak keveset tud változtatni. Mint látjuk, ez a kép majdnem mindig a politikai helyzet függvénye. A középkorban a magyarság és a Nyugat közti ellentétek alakították ki a mindjobban halványuló ellenszenvet, majd meg a török veszedelem adott hírt Európának a „védőbástyáról”. Az újkorban, míg az abszolutizmus ellen vívtuk önvédelmi harcunkat, a magyarság volt a szabadság katonája, hősi, nemes nemzet, mely fölényesen pazarolja vérét a közös eszményekért, de mindjárt elnyomó zsarnok, élősd, mihelyt a német kispolgár imperializmusával, a pánszlávizmussal vagy dakoromanizmussal találja magát szemben.

*

Az antik néprajz közhelyszerű barbárjellemezéseiről *Graf András*: Antik hatások a korai bizánci irodalom etnográfiai tudósításaiban. *Egy. Phil. Közl.* 1933—34. Góg és Magóg népéről 1. *Eckhardt Sándor*: La légende de l'origine troyenne des Turcs. *K.-Csoma Arch.* 1932, 422. Az emberevő magyarokról u. a. Az emberevő magyar meséje. *M. Nyelv* 1927 és A magyar kannibalizmus meséje. *Erd. Múzeum* 1930, 89. A forrásokat 1. *Gombos Albin* nagybecsű gyűjteményében: *Catalogus Fontium Hist. Hung.* I—III. 1937. *Halphen* könyve: *Les Barbares*, Alcan, 1926, 323. A *Seignobos*-idézet *Baráth Tibornál*: *Debr. Szemle* 1933, 196; a könyv a magyarra is lefordított *Histoire sincère de la nation*

française 1933, 93. Vö. u. a. A dunai táj francia történetírás tükrében. Századok, 1937, különösen 203 kk. Az oláh tankönyvekről névtelen cikk: Magyarország, 1929.

A magyarok bizánci megítéléséről Gyóni Mátyás: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Budapest, 1938. A Nagylábú Berta magyar származásáról és Szent Márton magyar királyról Király Ilona: Szent Márton magyar király legendája. Budapest, 1929. A romantikus átköltésről Hankiss J. Debr. Szemle, 1934, 330. Szent Erzsébet francia hírnevéről Gábel Asztrik: Regnum (1937) 80.

A francia hősi énekben szereplő magyarokról Karl Lajos: La Hongrie et les Hongrois dans les chansons de geste. Rev. Langues Romanes LI, 1908 és Eckhardt Sándor: Franco-Hungarica. Mél. Baldensperger. A fantasztikus belga krónikáról u. a. Egy. Phil. Közl. 1931. 74. A katalán-magyar vonatkozásokról Brachfeld Olivér: Magyar vonatkozások a régi katalán irodalomban és a katalán népballadában. Bpest, 1930. Voltaire gúnyos megjegyzéséről Eckhardt S. Rev. Et. Hongr. 1927.

A Freisingeni Ottó és Bertrandon de la Brocquière-idézetek Szamotánál: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1891. (Olcsó Kt.) Albert hg. levelét I. Gombos: Catalogus I.

A védőbástya-metáforáról Terbe Lajos: Egy európai szállóige életrajza. Egy. Phil. Közl. 1936; Győry János: A kereszténység védőbástyája. Minerva, 1933. és Szekfű Gyula: Magyar történet. XVI. század. A Machiavelli-idézet először Terbénél 314 l. Jean Lemaire-ről Eckhardt S. Sicambria 1928. 21. Janus Pannonius verse Berczeli A. Károly fordításában: Magyar Költő Magyarul, Janus Pannonius (Szeged 1934.). Hebbel magyarellenes jegyzetéről és verséről Szidon G. Károly: Hebbel és Magyarország (Gragger, Phil. Dolg.) és Koszó János: Das romantische Ungarn in der neueren deutschen Dichtung. Deutsch-Ung. Heimatstbl. I, 22.

A régi renaissance és barokk-kori magyarszemléletre vonatkozó adataink Turóczi-Trostler Józsefnél: Zum weltliterarischen Streit um den ungarischen Charakter. Bpest, Ranschburg 1939; u. a. Pester Lloyd 1939. jan. 26 és 28. A pángermán írók ismertetése Pukánszky Bélánál: Nagynémet eszmék irod. visszhangja. Bpest, 1936. (kny. Bp. Szemle 1936. május), 191. l. A magyar renaissanceről Valjaev: Neue Heimatsbl. I. 134 és 140. Vö. Nlle Rev. Hongrie 1936. II. 274. Hviezdoslavról Sziklay László, Egy. Phil. Közl. 1938, 361. Gregor-Tajovszky regényeiről Steier Lajos: Új tót elbeszélők. Magyar Szemle 1929, VII. 343. A lengyel idézet Divéky Adorján-nál: A magyar-lengyel érintkezések történelmi tanulságai. Bpest 1937. Az oláh népköltészet magyar vonatkozásairól Kántor Lajos: Magyarok a

román népköltészetben. Cluj-Kolozsvár 1933. (kny. Erdélyi Múzeum 1933.). Goga véleménye: *Inseamnărele unui trecuturi*. Arad 1911, 97. l. Slavici nézete: *Convorbiri Literare* V. és VII. Eminescu idézi C. Călinescu: *Opera lui Mihai Eminescu* I. 172. Az olasz tankönyvet idézi *Dezső Lipót*: Külföldi furcsaságok Magyarországról. Szombathely 1928, 35. l.

Liszt Ferenc hirhadt könyve: *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*. Paris 1859 és magyarul: *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon*. Pest, Heckenast 1861. *Carl Beck*ről és *Lenauról Heinrich Gusztáv*: Magyar elemek a német költészetben 1909 (Olcsó Kt.) és *Gragger Róbert*: *Beck Károly és a német politikai költészet*. Bp. Szemle 1909; u. a. *Mischka an der Marosch*. Phil. Dolgozatok szerk. *Gragger Róbert* (Heinrich-Emlékk.). A pusztai magyar német megítéléséről *Dukony Mária*: *Alföld a német irodalomban*. Bpest 1937.

De Gerando könyve: *Transylvanie et ses habitants*. Paris 1845. A szabadságharc német visszhangjáról *Leitgeb Pál*: *Az 1848/49-iki szabadságharc a német politikai lírában*. 1926. A francia sajtóról *Sipos Lajos*: *A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban*. Bpest 1929. *Clémence Robert* regényéről *Hankiss János*: *Debrecen a francia népszerű regényben*. Debr. Szemle 1923. 276. (Hankiss egy kisebb szintézist is állított össze a külföldi magyar nemzetképről, melyben főleg a lovas magyar és a bőkezű, de rokonszenves magyar mágus alakját elemezte: *Les caractères nationaux et leur représentation*. Un exemple: le portrait du Hongrois dans l'opinion mondiale. *Revue de Synthèse* 1931 és *Minerva* 1932. Számos adat vonatkozik tanulmányunkra *Hankiss János* egyik könyvében: *Lumière de Hongrie*. Budapest, Vajna 1935.)

Bornier versét idézi *Lelkes István*: *A magyar-francia barátság aranykora* Bpest, 1933, 154. *Lovas* érnyeinket magasztaló angol cikk szerzője *V. Creed*, *Parade* c. folyóiratban 1938. dec. (Idézi az olasz *Minerva* 1939. febr. 67. l.) *Mistler* verse: *Echo du Danube* 1923. febr. 13. A *Tissot*-idézeteket l. *Rose Bohuss*: *Victor Tissot*. Debrecen 1935. *Sauvageot* a magyar nők rekedt hangjáról: *Découverte de la Hongrie*. Paris, Alcan 1937. 16. l. *Mme Adam* könyve: *La patrie hongroise*. Paris 1884. *Diamant-Berger* kötete: *Tziganes*. *Les Cahiers de la Cité* no. 1. Collection „La Caravelle”. A film konvencionális magyarságképéről (*Ortutay*) *Lovass Gyula*: *La Hongrie du film*. Nlle *Revue de Hongrie* 1937. 564. Az eucharisztikus kongresszus belga résztvevőinek képes beszámolója: *Salve Regina*. 28e année, 3e trimestre 1938. *Alexis Champagne* ódája *Sipos-nál* id. m. 78. *Suarès* gyűlölködő tézisééről l. Nlle *Rev. Hongr.* 1935. I. 174. *D'Ulrich* esetéről *Lelkes István*, id. m. 257. l.

A MAGYAR ÖNISMERET ÚTJA

IRTA

KERESZTURY DEZSŐ

AZ ŐSIDŐK HOMÁLYABÓL egy lovasember alakja bontakozik ki szemeink előtt, amint a volgamelléki pusztán nyugodtan áll és figyel... Nyugodt; nem fél és nem képzelődik... a messze pusztai képeken és erős világításban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat... A többiekért vigyáz és el van szánva mindenre... Várja a jövődőt és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége lesz. Lelke ennek az erőnek érzetével s a fajtájához való ragaszkodással van tele." Ez a volgai lovas „A magyar irodalom kis tükré”-nek első lapjairól lép eléink, annak a magabiztos szellemiségnek hordozójaként, amelyet Beöthy Zsolt, az ezredévi ünnepek idején, oly ragyogó színekkel idézett fel a magyar irodalom letűnt századaiból. A büszkeséget sugárzó, lapidáris kép hű megtestesítője lett a századvég uralkodó rétegeiben kialakult szépségeszménynek. Mély és széleskörű ígézetére jellemző, hogy még ma, a közelmúlt ropant történelmi kataklizmája után is itt kísért közöttünk.

Hogy az „ezeréves Magyarország” nemzedékének nemzeti öntudatában mennyi volt az illúzió, a gőg, a balsors haragját kihívó hybris, ma már világosan áll előttünk. A kor csillogó felszíne alatt egyre erősebb lökésekkel jelentkeztek is az ellenzéki erők s a magabiztos nemzedék magyarság-képén újra és újra átütöttek egy mindegyre szorongóbb és keserűbb nemzet-

élmény sötétebb színei. Az új század második évtizedében a derűs kor bajlító, zord és vádoló költője, Ady előtt az ősmagyar harcosból „eltévedt lovas” lett. Abban a pár éve megjelent tanulmányban pedig, amelynek szerzője, Prohászka Lajos, a leghatározottabb formában fejtette ki önszemléletünknek ezt a pesszimista változatát, a volgai lovas helyét egészen elfoglalja a megújult tragikus sorsszemlélet szimboluma: a bujdosó. „Alig, hogy a magyar megtelepül ezen a tájon, bujdosás lesz az osztályrésze. Testét örökké sebek borítják, tagjait folyton a szét hullás veszedelme fenyegeti . . . minden magyar magános, elárvult strázsa, sokszor maga sem tudva, hova és kihez tartozik . . . Ez a magyarság sorsa immár négy évszázad óta. S ebben az örökös hányattatásban vált mindinkább hontalanná, valóban „szellemi bujdosóvá” saját hazájában.”

Minden nemzetben megvan a törekvés arra, hogy egyéniségének eszményét, sorsának látomását, létének értelmét szuggesztív, közérthető formában megrögzítse. Az ősmagyar lovas és a bujdosó alakját ugyanez a törekvés igyekezett a magyarság történelmi, népi s szellemi egészét kifejező szimbolummá növelni. Honnan van, hogy az eredmény ilyen rendkívüli mértékben elmentmondó? A megváltozott korhangulat nem nyújt elégséges magyarázatot, ehhez mindkét alaknak túl nagy a multja s túl mély és széleskörű a hatása. S egyébként is: a hasonló ellentmondások hosszú sorát figyelhetjük meg a magyarságról vagy Európa bármely nemzetéről kialakult képzetek egész világában. A zavar okát a tárgy természetében kell keresnünk. Egy nemzet élete annyi változékony elemből tevődik össze s az egész átpillantását vágynak oly kevés biztos fogódzót nyújt, hogy még a leggazdagabb szellem is szükségképpen csonkán látja a valóságot. Hozzájárul ehhez, hogy kevés mai területén a vizsgálódásnak nyílik ennyi tér a látás élményszerű szubjektivitásának, az eszményi vagy önös szándékok befolyásának érvénye-

sülésére. De még a legmélyebb erkölcsiségű s legtárgyilagosabb szemlélő is megakad a kifejezés nehézségénél; egy bizonyos határon túl kénytelen szimbolumokhoz folyamodni. Szimbolumok tartalmát pedig szavakkal kimeríteni lehetetlen; mondatainkkal legfeljebb utalhatunk gazdag s rejtőzködő értelmük felé. Rendkívül egyszerű azonban az összetett valóságot ezekkel az utalásokkal helyettesíteni. Ez történik akkor, ha e szimbolumok az utcára kerülnek, irányok és áramlatok kezére, a politikai harc fegyvertárába, népszerű írók s alkalmi szónokok kellékei közé. Az életből tan lesz, az élményből jelszó, melynek birtokában bárki is a nemzeti lélek és sors bölcselőjének érezheti magát.

A nemzeti közösség mibenlétéről s kialakulásáról sokféle elmélet szól, abban azonban mind egyetért, hogy a fejlődés betetőzője, a közösség összetartozásának talán legfontosabb kifejezője a nemzeti öntudat, vagy kissé átfogóbb s mélyebb jelentésű szóval a nemzeti önismeret. Ha az a felfogás, hogy a közösséget az teszi nemzetté, hogy annak tartja magát, nem fejezi is ki a teljes igazságot, bizonyos, hogy a nemzet az önismeret által emelkedik ki a pusztán csak tenyésző lét formájából; ebben a síkban szemléli önmagát, multja emlékezetét, jelene adottságait s jövője álmait; ebben nemesedik nyers életösztone hivatástudattá, túlhabzó életerejé erkölcsi eszmények vagy politikai célok által irányított vállalkozássá. „Tévedni a halandó gyöngesége, de önismeretre törekedni az Isten parancsa, a világvégzet, mely az egyéneket és népeket csalódásaik által bünteti”, fogalmazza meg a magyar sors minden vizsgálójának alapérzését Kemény Zsigmond.

Az önismeret anyaga rendkívül sokrétű. Eredet és hivatás kérdései, fajta és műveltségbeli szépségeszmény, hagyomány és reform, a hazai táj képei, a sajátosnak érzett életformák alakváltozásai, történelmi hősök és alkotmányos intézmények, fölénytudat, erények és hibák: a sort hosszan folytathatnók. Egy nép

önismerete tér és idő adottságainak s az emberi erők vállalkozásainak, a történelem folyamán megörögződött formáknak s az újat teremtő emberi akaratnak küzdelmében kristályosodik ki; sors és magatartás összefonódása határozza meg keretét s tölti meg tartalommal. Tény is, tétel is. Föld, nép és történelem tényei s a sorsot megkísértő emberi akarat tételei között pedig ott kavarog, mindkettőt táplálva s mindkettőből táplálkozva, az élmény derülő-boruló, félhomályos rétege, melyben egyre tisztuló öntudatosodás felé szűrődnek a lét változatos benyomásai s amelyben támasztékot, lendítő erőt keres a sorsot újra és újra megkísértő akarat. Külön kell tehát választanunk legalább ezt a három réteget: a tényekben megvalósuló, az élményben felderengő s a harci vállalkozásokban tétellé fogalmazott eszméket.

A nemzetről szóló képzetek nem élnek a maguk teljes világosságával, mélységével és gazdagságával a közösség minden tagjában. Amint a hitnek, az önismeretnek is vannak lángelméi. A közösség nagyobb része csak e kivételesek tanítását származtatja tovább vagy szegül azok ellen; a maga szűkebb szemhatárán belül, korának s környezetének befolyásaitól vezettetve, részleteket lát csupán. S végül a nemzeti öntudat részeseinek kell tartanunk azokat is, akiknek a nemzetről csupán általános, élményszerű képzeteik vannak, akiknek feladata nem a tudatos választás a lehetőségek közt, hanem a nyugodt hit abban, amit a hagyomány, a szokás, a szűkebb közösség szelleme közöl velük. Bizonyos, hogy a nemzeti érzésnek és öntudatnak nem minden fázisa nyer világos megfogalmazást, időtálló kifejezést. A történelmi fejlődés ezen a téren is folytonos alakváltozást jelent. De ha a nemzedékek változása közben sok minden feledésbe megy, vagy időszerűtlenné válik is, az újban mindig ott érezhető a mult öröksége s azoknak az állandó eszméknek sugárzása, amelyek felé a nép történelmi útja fordulóin át halad. A nemzeti önismeretnek megvan a maga belső folytonossága: legfőbb eleme

a tények, élmények és célok korszerű változásaiban is megnyilatkozó történelmi azonosság tudata. Annak tehát, aki a magyar önismeret kérdéseivel foglalkozik, első feladata az, hogy a történelmi változások szeszélyes és ellentmondó hullámzásában a ma forgalomban lévő képzetek történelmi gyökereit megkeresse, a magyar önismeret fejlődésének fővonulatát követve, a történelmi azonosság tudatának folytonos, napjaink zűrzavarában is ható sugárzására rámutasson.

A POGÁNY MAGYARSÁG önszemléletéről alig mondhatunk bizonyosat. A tárgyilagos kutatás csak arra építhet, ami nemcsak tudatosodott, hanem hozzáférhető formában kifejezett is nyert. Amikor pedig a magyarság a maga létének mibenlétéről és céljáról kialakított eszmevilágát maradandó formában is megőriztette, már a keresztény-európai kultúra részesévé lett. Az új műveltség az uralkodó család kezdeménye volt s elsősorban ennek szolgálatában állott. Természetes tehát, hogy a nemzeti öntudatot kifejező irodalom, mindenekelőtt a történetírás, mentől régebbi emlékeit vizsgáljuk, annál inkább udvari jellegűnek mutatkozik.

Önszemléletünk legelső emlékei a kereszténnyé lett magyarságról szólnak, arról a keresztény királyságról, amelyben valószínűleg tovább éltek még a nomád birodalmi gondolat és életforma elemei, amely azonban mégis elsősorban az egyetemes keresztény közösség részesének tekintette magát s eszményeit, hivatástudatát ennek szelleméből merítette. A magyar uralkodó Szent István óta apostoli király, a hit terjesztője, fenntartója és védelmezője. A szent országépítő keresztény öntudata és küldetés-hite az idők folyamán természetesen mind nagyobb rétegek tulajdona lett; az egyre mélyebbre ható térítés átszínezte az egész nép gondolatvilágát. Hogy a fejlődés folyamán a keresztény szemlélet mind többet felvett a hazai hagyományból is, ter-

mészetes. A magyar tárgyú egyházi irodalom már a XII. század elején telve van kereszténység és magyarság összeforrásának bizonyítékaival. Szent László udvari történetírója öntudatos természetességgel nevezi az ország keleti határán lefolyt küzdelmeket a kereszténység és pogányság harcának; abban a nagyfontosságú levélben pedig, melyet IV. Béla 1252-ben, a tatárok megújuló támadásainak hírére IV. Ince pápához intézett, már előttünk áll a magyarságnak a kereszténység jegyében fogantatott első s évszázadokra ható küldetéseszméje: Magyarországnak hivatása, hogy a kereszténység védőbástyája legyen.

Kétségtelen, hogy ezek az egyházi fogantatású és universalisztikus jellegű eszmék — különösen kezdetben — nem fejezték ki a nép egészének öntudatát. Az a világ azonban, amelyet „a kereszténység által elnyomott ősi magyarság”-ként szokás emlegetni, a maga dinasztia s később kereszténységellenes felkeléseivel eleinte inkább csak azt juttatta kifejezésre, hogy mit utasít el magától, mint azt, hogy miben látja a maga szerepét és értékét. Az utódok számára is hozzáférhető formában csak akkor kezdett megszólalni, amikor, a nemesség hatalmi helyzetének megerősödésével, mind nagyobb befolyást nyert a nemzeti eszmék alakítására s amikor már magáévá tette az új műveltség képzetkincsét és kifejezőeszközeit: a rendiség századaiban. Hogy e világi-nemesi öntudat mennyit őrzött meg a törzsek ősi hagyományából s mennyit vett át a királyi család körül kialakult tudós konstrukciókból, nem tudjuk pontosan. Bizonyos azonban, hogy nyomai már a XIII. századtól kezdve felismerhetők s hogy a XV. század végére már teljes fejlettségében kifejezésre is jut. Két legfontosabb összetevője a hún hagyomány és a szittyá-magyarság öntudata. Az első szerint a magyar király Attila utóda, az uralkodó nemzet a húnok leszármazója. A második szerint a magyarsághoz egyedül méltó életforma a hadban járó, hódító és uralkodó szabad emberé. Az első segítség-

gével eredetmondáját dolgozta ki, a másodikban magatartásának eszményeit rögzítette le az ősi származás s a katonai kiválóság adta jogokra építő nemesi társadalom. A szitty-magyar-ság leghangosabb hirdetői, a nemzeti elzárkózásnak s idegen-gyűlöletnek legféktelenebb képviselői, a köznemesség köréből kerültek ki; e világi-magyar öntudat kialakításában azonban a történelem nagyobb erői: a műveltség elvilágiasodása, a keresztény univerzalizmus felbomlása, a társadalmi s nemzeti forrongásokban felcsapó renaissance hatásai is szerepet játszottak. Nem véletlen tehát, hogy e szellem a maga legsugárzóbb s mind társadalmi, mind történelmi távlataiban legmélyebb hatású kifejezését Mátyás udvarában találta meg.

„Szent István meg Hunyadi Mátyás: két nagy áramlás kútfejei; s hagyatékuk egymáshoz való viszonyának koronkénti alakulása szabta meg műveltségünk s benne irodalmunk történelmi nagy változásait”. Horváth János e szavai nemcsak a fejlődés sodrára, de a kor öntudatára is vonatkoztathatók. Keresztény és világi magyarságnak, a Mohács előtti Magyarország e két vezető eszméjének küzdelme a XV. században ismét kiélesedett. A széthúzó erőket azonban egyelőre még egyensúlyban tartotta a magyar birodalmi gondolat hatalmának, eszmei és erkölcsi erejének sugárzása. A nemzeti király keresztény uralkodó is volt s a szittya önérzetben egyéniségét hangsúlyozó, harcias nemesség a kereszténység védelmezőjének tudta magát. S ha a magyarság az európai fejlődés sodrában állva kezdett is a maga nemzeti különállóságának öntudatos kifejezést adni, mint e nagyobb népközösség egyenrangú tagja léphetett a világ színpadára. A magyar főnemesség java Zsigmond korában az európai nagypolitika legfőbb színterein kapott szerepet; Mátyás egy hatalmas birodalom trónjáról nyújtotta ki kezét a császári korona után. Ez a birodalmi eszme természetesen nem közelíthető meg a nemzetállamról kialakult s ma közkeletű fogalmak-

kal. Nem nyelvében, sem nem faji egységében élt, bár a közös nyelv s a közös származás összetartó erői nem hiányoztak öntudatából. Kialakulásában elsősorban az alkotmány, az országolásban való részvétel, a társadalmi összetartozás s a közös életforma mozzanatai játszották a főszerepet. A keresztény és szittya magyarság képzetköre mellett ez az országló, birodalmi öntudat volt az a harmadik legfontosabb eszmeforrás, amelyet a Mohács előtti századok az utánuk következőknek örökségként átadtak.

KÖLCSEY FERENC „a magyar nép zivataros századai-ból” zendíti fel a „Hymnus” hangjait, ezét a csodálatos zsol-tárét, amelyben a magyar önismeret legkeserűbb mélyei nyertek kifejezést. A XVI. és XVII. század, amelyeknek képeit e nemzeti imánkká lett költemény sorai minden magyar ember képzeletvilágába bevésték, valóban történelmünk legviharosabb ideje. Az a tépett, sorsterhes keserűség, a kielégítetlen vágynak, az elfojtott szenvedélynek, a reménytelen reménynek az a dúlt pátosza, amely a magyar önszemléletet oly összetetté, borússá, ellentmondásokkal teltté teszi, ezeknek a századoknak öröksége. Az előfeltételek közismertek. Mohács után a magyarság elveszíti létének, hatalmi és szellemi egységének súlypontját. A király az országon kívül uralkodik s vannak pillanatok, amelyekben úgy látszik, a nemzet már csak a legmélyebb mélységben s a legmagasabb magasságban él: a nép életének a határokon átindázó, féléber tenyészetésében s a magános lángelméknek a határokat át-szárnyaló látomásaiban. S mégis ez a kor nemzeti önismeretünk kialakulásának egyik legfontosabb ideje. Elsősorban azért, mert a szétagolt országban mindinkább a szellemre hárul az egység megőrzésének, a közösségi tudat ébrentartásának szerepe: a magyarság e századokban inkább, mint valaha, nem hatalmi szervezet, hanem hit, élmény és öntudat kérdése. Ez a kor

oldja meg igazán a magyar irodalom nyelvét s ez zárja be a magyar írók egyszersmindenkorra népének világába.

Ha a birodalom elbukott is, hivatástudata a XVI. században még eleven valósággal él tovább, a magyarság még hazája feldúlt védfalán is úgy érzi, hogy a kereszténységnek pajzsát viseli. Bizonyos, hogy Európa népei közül ő őrizte meg legtovább a középkor keresztény univerzalizmusának élményét, hiszen a maga fennmaradását is szorosan összefüggőnek érezte a kereszténység fennmaradásával. Már Hunyadi János tudja, hogy a török-magyar harc életre-halálra szól; „vagy megszabadítjuk Európát a kegyetlen török uralomtól, vagy elesünk Krisztusért és mártír koronát nyerünk”. Ez a gondolat tér vissza a végvári magyarság minden megnyilatkozásában s ezt példázza Zrínyi hőskölteménye, a Krisztus mártírjává magasztosult magyar hős roppant misztériuma, a Szigeti veszedelem is. A magyarság nem csupán egy politikai hatalommal mérkőzött, hanem egy ellenséges hittel és életformával is.

De ha a török támadásai életformájának keresztény-európai jellegére eszméltették, a történelem másirányú erői arra kényszerítették, hogy létét és öntudatát nyugat felé is elhatárolja. A pusztulás századaiban mind jobban elhatalmasodó német befolyás növekvő ellenérzést, az egyre szaporodó erőszakoskodás heves visszahatást vált ki. A magyarságnak egyre inkább a maga függetlenségéért kell harcolnia. Bocskai „az egész magyar nemzetségnek életének és az mellett religiójának, szabadságának és javainak megtartása” végett emeli fel a felkelés zászlaját s a „két hatalmas császár között elfogyott nemzetségünk védővárát”-ul jelöli meg Erdélyt.

Bocskai, Bethlen s Rákóczi György kicsi országa néhány évtizedre meg is felel ennek a hivatásnak; elromlásával teljessé válik a magyarság önérzetének összeroppanása. „Mérhetetlen fájdalom tölt el bennünket, mert közeledni látjuk

azt az időt, amikor végképp elveszünk", írják 1593-ban a pozsonyi országgyűlés rendei s „inkább láttatik éntőlem állani szegény hazánknek végső pusztulása, mintsem megmaradása", jegyzi kilencven év múlva naplójába egy egyszerű, derék magyar. A nemzethalál látomásának sötét szuggesztiója már a legmélyebb rétegekben is érezteti hatását. S ha a törökellenesség a kulturális magasabbrendűség tudatával, a németellenesség a független szabadság érzésvilágával itatta át szinte az ösztönök legmélyéig a magyarságot, a nemzethalál réme létérzésének szorongó bizonytalanságát állandósította.

Azt, hogy még az ereje teljében lévő birodalom sem állhat vég nélkül ellen a tatárhoz s törökhöz hasonló hatalmaknak, a tisztánlátók mindig tudták. Ezért kért ellenök nyugaton segítséget a magyarság. Már a IV. Béla említett levelében megszólalt azonban magámaradottságának érzése; segítség helyett ígéret érkezik. „Nisi verba": a szólam évszázadokon át ismétlődik ezután. „Im az kereszténységet mind elészámlálánk s nyilván látjuk, ezektől sem lehet a segítség úgy, hogy a legyen fundamentuma az mi szabadságunknak... Mert akinek nem borja, nem nyalja", foglalja össze Zrinyi a segély lehetőségeit mérlegelő szemlélődésének summáját.

A világpolitikai erőviszonyok mérlegelése azonban, amely az elhagyatottság érzésén túl elsősorban földrajzi helyzetének veszélyes voltát tudatosítja a magyarságban, nem nyújt elégséges magyarázatot. A romlás igazi okait önmagában kezdi keresni a nemzet. A vád más és más ellen irányul, aszerint, hogy honnan jön; fejedelmek, urak, papok, katonák és parasztok egyaránt hibásaknak találtnak. S nemcsak a nagyok, egy Nádasdy, Pázmány, Bethlen, Eszterházy, Rákóczi látják s elemzik a romlást okozó magyar hibákat; a legmélyebb rétegekből is e kritika hangjai hallatszanak. „Szeretném tudni, honnét van nálunk annyi kegyetlen úr, csalárd és hűtlen szolga... papok bábalakjai... szí-

moniákusok, farkasok, bérencék . . . megvásárolható bírák, Bileám követő ügyvédek . . . erőszakosságok . . . a nép közt annyi panasz . . . mindenfelé annyi feldúlt ház, birtok és falu, rongyos város . . . hogy egyszóval mondjam, annyi rosszul kormányzott közügy?" A személyes sérelem csak izzóvá teszi Apáczai Csere János e szavait, de nem veszi el hitelüket. Még a népénekekben kifejezésre jutó társadalomkritika vádjai is ugyanezek. Valóban, ez a kor teszi a nép széles rétegeiben is tudatossá a magyar hibák hosszú sorát. De ebben a korban válik irodalmunk fővonásává a nemzeti hibák folytonos ostromozása is s ezekben a századokban fejlődik ki az a jellegzetesen magyar szemléletmód, amely a társadalombírálatot elválaszthatatlanul összekapcsolja a nemzet létkérdésain töprengő aggodalommal.

Az elhagyatottság s a nemzeti hibák felismerése csak a romlás okait tudatosítja. A százados balsors értelmét, a kor szellemének megfelelően, a vallásos szemlélet igyekszik megtalálni. Hogy az Isten bajjal, ellenséggel, romlással sújtja a bűnbeesett népet, az egész középkoron végighúzódó gondolat. Természetes, hogy a hitvitázók is felhasználják. A nép könyvévé lett Biblia hatása alatt egy zord magyar Oszövetség képei kezdenek kifermődni; a magyarság is Isten népének tartja magát, az Ő kezébe teszi le sorsát. „Büntetsz bennünket s méltán szenvedjük e rettenetes nagy veszedelmeket”, a bibliai magyarság e bűnbánó érzése csakhamar mély jelentőséget nyer: „azoknak háborúságot kell szenvedni, Istennek fiai kik akarnak lenni”, s kiegészül a végső bizalom szavaival: „Királyi nemzet vagy, noha te kicsin vagy, Az atya Istennek bizony te kedves vagy!” A keresztény szolidaritás elsüllyedt eszméje helyett mind melegebb fénnel sugárzik fel a szívekben az Isten képe. Az Ő rendeletére, aki már megelégtelte a magyarság szenvedéseit, vonja ki kardját az udvari emberből szabadsághőssé lett Bocskay, s tőle fogva II. Rákóczi Ferencig a nemzeti ellenállás minden vezére az ő parancsára

hivatkozik. A magyar hivatástudat szakrális jellege, láttuk, középkori örökség. Vallás és nemzeti érzés tökéletes összeforrottsága e zivataros századokban válik azonban az egész magyarság eltörölhetetlen élményévé.

„Fölemelé Kádár szemeit az égre, mondván: Uram, Jézus, jöjj segítségemre! Nosza vitézkedjünk, katonák, két kézre, Mert nem látok embert jöni segítségre! A zászlótartónak felszóval kiáltja, mondván: Vidd el fiam a zászlót más útra! Hogy mind el ne vesszen Urunk kevés hada, Mert Magyarországért meghalok én még ma! Kiontom véremet én szegény hazámért, Ezenel meghalok édes nemzetemért; Nem szánok ontani bizony érette vért, Mert én az Krisztustól veszek jutalombért.” Kődi Parkas János zord vitézi éneke így foglalja össze mégegyszer, a XVII. század közepe táján, a kor helyzetérzésének legfontosabb mozzanatait. Elhagyatottság és Krisztusba vetett bizalom, harci erény, okosság és áldozatkészség itt már mind egy eszmény, a „szegény haza” s az „édes nemzet” körül egyesülnek. A magyarság öntudatában ekkor nyer végleges formát az a felismerés, hogy hazájával, ezzel a veszélyes földdel, amelynek tájai már a költészet megszépítő világában is kezdenek feltűnni, elszakíthatatlan kötelékekkel kapcsolta össze a sors. „Elfussunk? nincs hová, sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem megyen... az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs, hanem Pannoniában. Hic vobis vel vincendum vel moriendum est”: Zrinyi csak egy századok óta szilárduló gondolatnak ad végleges kifejezést.

A nemzet szolgálata, a romlott haza megtartása és védelme: e századok minden megnyilatkozásán végighúzóódó eszme. Ennek jegyében alakulnak ki az egyént a nemzet egészével összekötő magatartás alaptípusai is. A végeken folyó vad katona-életet ez az eszme tölti meg tartalommal, a szittyá barbárság ezáltal

válik nemzeti erénnyé. Ez az eszmevilág formálja ki azonban annak a harcos magyar írástudónak magatartását is, aki a ló és kard zord világában is őrzi a könyv, a nemes szépség, a tiszta eszme és az igaz szó hatalmát. „Csak lopd el Hollandiának mesterségeit — írja Bethlen Miklós Misztótfalusi Kiss Miklósnak — és csináljunk Erdélyből egy kis Hollandiát”. A harci és művelődési erény mellett pedig mind nagyobb szerep jut a magyar politikai gényűs realista képviselőinek. „Nem vakmerőségre hívok senkit... hanem okosságnak mértékletességével és állhatatos szívünknek megkeményítésével akarnám, hogy előállnánk erre a nemzetünknek utolsó szükségére”, olvassuk az „Áfium”-ban. A romlás hullámverésében csak a legnagyobb vigyázat és óvatosság segít. „Elöl tűz, hátul víz, melynek részére hajlik az jó szerencse, kétlen ahhoz kell magunkat alkalmaztatni”, beszéli ki az „erdélyi politika” titkát Toldalagi Mihály. Ez már az elgyengült nép politikája, a kényszer bölcsessége. „Sem az dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, a dolgot önmagát nézzük”, jellemzi Bocskai ezt a magatartást. S Pázmány, mintha az ő szavait folytatná: „akarnám, hogy ezt a kevés magyarságot jobb időkre tartanók és egymást ne fogyasztanók”, írja az egyetértő Rákóczi Györgynek s ebben a gondolatban találkozik, érsek létére, a protestáns erdélyi fejedelemmel, Bethlen Gáborral is.

Hova lett ekkorra már a magyar birodalom? Csak dicső emlékezete él s közjogi fikciója. Aki a valóságra tekint, tűnt álomnak tarthatja csupán, képzelődők illúziójának, a tények szégyenéből menekülni akarók vágyálmának. S mégis e probléma körül, a valóságérzék s a régi nagyság emlékét őrző szellem vitáiban fejlődik ki a magyar haza és nemzetélmény mindmáig fennálló kettőssége: a kis- és nagymagyar magatartás ellentéte. Kurucság és labancság: e nevekhez a hűség és árulás, a virtus és taktika, a szabadság és elnyomatás, az irodalmi és politikai realizmus és ro-

mantika rendkívül összetett, nem egyszer zavaros képzetek fűződnek. A lényeg azonban, amely mögöttük rejtőzik: az említett ketősség. A mohácsi vész óta a magyar nemzeti szervezet szabad egysége csak a lelkekben élő eszmény; szimbólum, mint a „corpus sacrae coronae”. A politikai valóságérzék a helyzet elismerését diktálja, a „nagyobbakra néző” vágy a régi jogoknak, a régi nagyság igényének fenntartását. S ha az a történelem roppant földrendéseiben megőrizte a magyarság törmelékeit, ez a szétzilált részekben újra és újra fellobbantotta az egész öntudatát. Midőn Rákóczi kibontja a felkelés zászlaját, az Örök Igazsághoz folyamodik. Ezt képviseli, midőn az idegen elnyomás ellen, a magyar függetlenségnek, a nemzeti szervezet egységének helyreállításáért harcol. Harca egy történelmi pillanatra még egyszer összefogja a magyar önállóság erőit. Egy végső kimerültségében már önmagát is feladni készülő nép előtt bizonyossága annak, hogy fennmaradásához a valóságérzéssel egyenlő mértékben szüksége van a hősi álomra s az örök igazság eszméjére is.

A SZATMÁRI BÉKEKÖTÉSSEL a valóságérzék győzött a hősi álmon, a magyarság csaknem másfélszázadnyi időre leteszi a függetlenségét védő kardot. A *pragmatica sanctio*, amelyben az „*ex principio*”-magyarság, elsősorban a kiváltságait teljes mértékben megőrző nemesség is megnyugodhatik, s az eszközeit megváltoztató, hajlékonyabbá lett Habsburg-politika, amely Mária Terézia uralkodása idején jut teljes kifejlődésre, a békés fejlődésnek századok óta nem élvezett lehetőségeit nyitja meg a holtrafáradt nép előtt. S a magyar föld regeneráló erejére jellemző, hogy komoly belső és külső akadályok ellenére, a puszta hadszíntereken csakhamar ismét felépül az ország, a megújulás útját járó nép pedig a XIX. század elején egy mélységében és kiterjedésében egyaránt nagyarányú reformmozgalommal ismét a délkelet-európai fejlődés élére szökik. Ha a letűnt száza-

dok a vallás, a katonai erény s a függetlenség eszméivel kapcsolták össze a nemzeti lét kérdését, ez a kor a műveltségben látja fennmaradásunk és kifejlődésünk legfőbb biztosítékát.

A területileg is nagyjából helyreállított országban mindennek előtt az értékek számbavételének s a darabokra szakadt nép egységesítésének munkája indul meg. Az újkori gazdaság- és állampolitika alapjait ez a kor rakja le, s a szétzilált s ki-kihagyó tudatú nép fölött ez dolgozza ki a magyar barokk erősen konzervatív, rendi, katolikus és királyhű szellemének, a „Regnum Marianum”-nak világát. A Budára nagy ünnepségek közt hazahozott Szent Korona visszanyeri az elmúlt századok harcaiban elhomályosult jelentőségét. Sugárzásában újra kibontakozik és megerősödik az egységes ország látványát most már plasztikus képekben is megrögzítő Hungária-eszme s a magyar föld és nemzet sorsát elsősorban reprezentáló rendiség történelmi öntudata is.

Az ország megismerésére s a rendi barokkvilág megrögzítésére irányuló törekvések a XVIII. század közepe táján még harmonikusan kiegészíteni látszanak egymást. Céljaik ellentétes volta azonban hovatovább egyre világosabbá válik. A valóság tapasztalati feltárásától csak egy lépés az összehasonlításig. „Extra Hungariam non est vita”, ismétli a humanista bókot az önelégült nemesség; a közállapotok rosszak, az ország messze elmaradt a fejlődésben, válaszolják a helyzet nyugateurópai szempontú szemlélői. S mikor kimondják az eredményt: az ország újításokra szorul, egy évszázados nagy mérkőzés jelszavát hangoztatják: a magyar műveltség mellett a magyar reformot.

A reform útjai, módjai és eszközei sokfélék. Első fázisában, Mária Terézia uralkodása idején lojális jellegű. Hogy a fejlődés végeredményben az ország gazdasági kizsákmányolásához vezet, ahhoz az állapothoz, amelyben a magyarság egy „saját zsírjába fúló tartomány” sorsára jutottnak kezdi érezni magát, nagyobb-

részt a rendi ellenállás következménye. A magyar érdekek szempontjából is rendkívül hasznosaknak bizonyulnak azonban a királynő művelődési intézkedései: a megújított iskoláztatás nagyban hozzájárul annak az új szellemi elitnek kialakulásához, amely már a rendi világ határain belül kezdi képviselni a reform ügyét. A kilencvenes évekre már meglehetősen népes közvélemény hangoztatja a haladás gondolatát, amely mindinkább egyet jelent a felvilágosodással. II. József felvilágosult abszolutizmusára már nemcsak az egységes monarchia, hanem a magyar haladás eszméinek hordozói közt is sok rokonérzést talál.

Az uralkodó rendeletei azonban nemcsak rendi, hanem nemzeti érdekeket is sértenek, tehát a jobbak körében is megokolt reakciót váltanak ki. A szerencsétlen végű Martinovics-összeesküvés pedig, a forradalom eszméivel látszik azonosítani a haladásait. Így válik lehetővé, hogy az újítás ellenfelei ügyüket a nemzeti függetlenség biztosításának s a társadalmi rend megőrzésének ügyével azonosíthassák. A század fordulóján egymásra talál az abszolutisztikus és rendi reakció: Ferenc „Titus-i századának” évtizedeiben úgy látszik, mintha kihúnyt volna a reform lángja.

A XVIII. század rendisége nem minden alap nélkül azonosítja a maga hagyományhű szellemét a nemzetével. A Habsburgok nem egyszer leplezetlenül nemzetellenes támadásait ez az osztály védi ki; a jellegzetesen magyarnak érzett életforma még egy század múlva is az övének vonásait viseli; s nem kis részben az ő tekintélyének köszönhető, hogy az országot előzőnlő telepese-tömegek nagyobb fele hosszú időn át alárendeli magát a kevés-számú magyarság történet- és államszemléletének. Latinos, falusias, konzervatív műveltsége, egy süllyedőben lévő patriarchális magyar világ meleg színeit is hordozza: „A gazdag palotát itt lakja királyi szabadság S a gunyhók lakosit szent törvény jobb keze védi”. Berzsényi eszményített képét a haladás hívei nem fogadhatják el; ők az „irtózatoss” mult és barbár

jelen helyett, a „süppedt kalyibák” elegyengetett téerein, az általános emberi jólét műveit akarják felépíteni. Berzeviczy Gergely, aki az egész magyar eszmevilágot hajlandó lenne feláldozni egy sajátos Páneurópa oltárán, kimondja e szokásoktól s nemzetiségtől elszakadó újítás alapelvét: „Nincs szebb és nemesebb hazafiság, mint az, amely oda törekszik, hogy lakosai az ország gazdag, bőven termő, de elhagyott természeti kincseit kiaknázhassák.”

E két magyar magatartás, amelynek változatai egyébként jó formán történelmünk egész folyamán fel-felbukkannak, sokkal inkább torzképei, mint megnyerő vonásai révén válik a magyar köztudatban ismeretessé. Az utóbbi képviselői már a XVII. századbeli „Siralmas Panasz” szerint is „a magyarokról soha jót nem szólnak... híreket, neveket kisebbítik, az idegenek előtt merő béres szolgálkhoz... hasonlítják őket, hogy bennök politika, tisztességes rendtartás és csinos, tiszta magaviselet nincsen, hanem részegség, gondatlanság.” A reformkor irodalmában a „külföldieskedők” ezek, a Szélházyak, Kárpáthy Abellinók, akiket Széchenyi szavai szerint „semmi szebb vonzódás nem köt anyaföldjükhöz, mint egyedül jövedelmeik pontos elvárása”. A másik oldalon azok állnak, „kik, ha Szentírást nem magyarázol, akármit írsz, nevetnek; ha Corpus Jurist nem fejtegeted, semminek állítanak”, s az „igaz-véres, Bendeguz-fajú magyarok”, az „Elvesztett Alkotmány”, „A falu jegyzője” hősei s Oblomov magyar rokonai, a „Sulyosdi Simon”-ok és „Pató Pál”-ok. A „honn felejtett külföldieskedők”-nek s a „honi előítéletek tárnokai”-nak ezeket az arcképeit nagyobbára már annak a magatartásnak képviselői rajzolják meg, amelyben felvilágosodás és haladás ügye elválaszthatatlanul összekapcsolódik a magyar nemzeti érzésvilággal.

A magyar reform eszmevilága fokozatosan válik ki az általános emberi haladás gondolköréből. Bessenyei szemei előtt, akiben először mérkőzik a magyar ösztöneiből kilépni nem tudó

természet a felvilágosodás szellemével, még a közboldogság eszméje lebeg s első pillanatra úgy látszik, mintha még Kármán is a polgárosulásra gondolna csak, mikor a „nemzet csinosodása”-ról beszél: „A tudományok nem csak gyönyörködtetnek, hanem táplálnak is. Nyitva áll a becsület útja a merésznek, nyitva a kereskedés, a nemes mesterségek műhelyei; és nem méltóbb-e hozzájuk, jó birtokos és tehetős polgárokká lenni, mint ha azok maradnak, a mik: nemzetes betyárok?” A „csinosodás” útja viszont az anyanyelven át vezet: „minden nemzet a maga nyelven lett tudós, de idegenen sohasem”, kapcsolja össze Bessenyei a magyar nyelv kérdését a haladásával.

A fejlődés második fázisában az anyanyelv — tudomány — közboldogság gondolatmenetben a tudomány helyét hovatovább teljesen elfoglalja a nemzetiség. A magyar nyelv kifejlesztéséért s uralomrajuttatásáért folytatott harc lefolyása ismeretes. A küzdelemben kialakult közfelfogást a szállóigévé lett s annyiszor félremagyarázott jelszó fejezi ki a leghatározottabb formában: „Nyelvében él a nemzet!” Filozófiai háttérét Kazinczy még így fogalmazza meg: „mint-hogy Európának dolgait philosophusi szellem igazgatja, a Magyar nép csak azért nem enyész el, mert vele együtt egy sehol másutt nem található originális és szép nyelv veszne el”.

De valóban nyelvében él-e a nemzet itt, e sajátos fejlődésű földön? Mi lesz a következménye annak, ha a soknyelvű országnak, — amelynek népi egységét a pusztító háborúk s az idegen telepesek tömegei teljesen megbontották — ha a régi magyar világnak — amely a maga rendi szervezetével az ország egységét mégis biztosította — latinnyelvű alkotmányát a magyarnyelvű nemzetiség eszméjével helyettesítik? A problémát nemcsak kivételes egyesek látják. Magyarországon „a jólétre, erőre szükséges egységet alkotmányos változtatások igen, de nyelv, vallás vagy más erőltetések létre nem hozhatják...

ez országban a kapocs az alkotmány, de az enyvezet a deák nyelv volt", néz vissza 1843-ból, az új világ örvényeiből, a régi partokra Szűcs Abrahám, „a pipás nemesek” véleményének képviselője. Kisfaludy Sándor egy félszázaddal azelőtt ezt írja: „Átallyában, végig utazván most Magyar Országot és összehasonlításom után több Tóttot, Svábot, Oláhot, Németet találván, mint tiszta Magyart — s ugyanezt találván Erdélyben is, eljajdultam: Vége, gondolám, a Magyar Nemzetnek.” Megdöbbenése egy egész nemzedéké. S ha a divatba jött magyar életformák és külsőségek asszimiláló hatását látó optimista közvélemény a magyar államnyelv bevezetésétől azt várhatta, hogy „ennek következése egy fertály század mulva tizenkét milliom magyar lesz”, az illuziótlanok magyar helyzetérzése mind szorongóbbá válik. Kisfaludy Sándor még egy vonzó magyar mult szép regéit mondja a patriarchális békét lehelő kandallók meghittségében, Berzsenyi már korholó elégedetlenséggel állítja szembe a törpe jelent a hajdani nagyság megidézett árnyaival, Kölcsey és az ifjú Vörösmarty előtt pedig ismét fellebeg a zivataros századok látomása, a tér, hol „más faj állott a kihúnyt helyére”, a „sír, hol nemzet süllyed el”. Az ő magatartásukat azonban már a magyar létnek mélyebb és gyökeresebb szemlélete alakítja ki.

A nyelv jelentőségének túlbecsülésétől már Kármán óv: „a szó magában semmi... ne szót kovácsoljunk; dolgot, ne héjt, velőt, ne formát”. Ne utánozzunk, nyelvünk „az eredeti lélek és az öngondolkodás bélyegét hordja magán”, jelöli meg a helyes fejlődés útját. Így nyerne újra mind nagyobb jelentőséget a sajátosan magyarnak érzett jelenségek, a „nemzeti hagyományok” s a „nemzeti character” kérdései. Kölcsey szerint az igazi nemzeti litteratúra az lenne, „melynek műveiben ölelkeznék a hősi szép kor a jelenvalóval, emberiség érzelme a hazafisággal; mi pedig emlékezet és részvét által vissza-

visszakapatván, megőriztetnénk azon veszedelemtől, hogy a szüntelen előre és messze távozás alatt eredeti színeinket lassanként elveszítsük". Nemzetiség immár az élő szervezet, a magyarság megőrzésre érdemes, fölébresztésre és kifejlesztésre váró életerőinek összességét jelenti. Kazinczy „filozófusi szelleme" még csak egy „originális nyelv"-et akar megőrizni, Széchenyi istenségének parancsa szerint azonban már egy népet kell megmenteni és megtartani az emberiség számára.

A magyar művelődési eszmevilág önismeretét gróf Széchenyi István konzervatív reformrendszere jelenti. Az évtizedes viták minden fontos eleme összekapcsolódik gondolatainak a magyar Parlament és a magyar Erény közt ívelő rendszerében. „Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmaradásunkért annál erősebben rettegtem mindig azon okból, mert fajtánk anyagi, mind szellemi léte olly felette könnyű": ebből az alapélményből szükségképpen következik az, hogy „ha valami felemelheti még a hazát, ön boldogságára, Ura örök dicsőségére s hozzáillő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint Nemzetiség s Közértelmesség", azaz a nemzet egész erkölcsi lényének kiművelése. A nemesi rendből népi nemzetté alakuló magyarságnak feláldozott kiváltságai helyett erényeivel kell megtartania vezető szerepét az országban; s ez erények az új kor szellemének megfelelőleg a „kiművelt emberfő" erényei. Így nő ki Széchenyi mély erkölcsi ihletű gondolatvilágából az új hivatáseszme: a jó természete irányában, az Erény parancsai szerint megjobbított magyarság feladata, hogy a műveltség fáklyahordozója legyen.

A XIX. SZÁZAD ELEJÉRE a nemzetiség egy nagyobbbrészt ösztönös közösségérzésből humanisztikus eszménnyé növekedett: nemcsak élmény, hanem tétel, nemcsak örökre kapott birtok, hanem feladat is. A kultúrnemzet értékrendszerének tudatosodása se-

hol sem jelenti csupán a már meglévő állapot szentesítését; a szellem formáló, szervező erejére azonban a nemzetiségének tudatára ébredő Magyarországon sokkal inkább szükség van, mint másutt; itt nemcsak a magyarság felé hajló idegeneket, de a „nemzet örlelkétől” elidegenedett művelt magyarság jórészét is meg kell nyerni az eszmének. Ezért jellemzi a magyar fejlődést a fokozott tudatosság, szándékosság, nem egyszer erőltetés. „Mi a magyar?” kérdezi a felébredt s megzavart nép s a kor kétféleképpen felel. Változtasd meg élted, szüless újra, légy méltó jobbik önmagadhoz, nagy multadhoz, roppant feladataidhoz, mondja a kisebb javaréteg. Változtasd meg nyelvedet, öltözz újra, légy részese a nemzeti önérzetnek s boldogulásnak, mondja a népesebb tömeg.

A két felfogás közti roppant ellentét talán nem vezetne a nemzeti öntudat végzetes szakadására, ha mindvégig megmaradhatna a szellemi élet területein. A feszültség természetesen annál jobban nő, mentől inkább azonosíttatik a nyelvében élő nemzet a nemzetiségében élő állammal s tragikus végű kirobbanáshoz vezet akkor, mikor a magyarság a nemzetállam eszmévilágának ígézetében hozzálát ahhoz, hogy a soknyelvű rendi állam helyén megszervezze az egynyelvű nemzetállamot. Rendi konzervativizmus és népbarát reformizmus: mindkettő az egységes, egész Magyarország álmát hordozza szívében. Egy századon át tartó küzdelmük folyamán egészen nyilvánvalóvá lesz, hogy a magyar birodalmi gondolat s az újkori nacionalizmus egészséges, termékeny összhangolása emberfeletti feladat. A küzdelem azonban a magyar élet egész arculatát megváltoztatja, s ennek a változásnak folyamán mélyül tátongó szakadék az erkölcsei eszmény s a számító alkalmazkodás magyarsága közé.

A fejlődés menete az újítás híveinek látszik igazat adni. A reformot — immár egyre inkább a társadalmi és alkotmányos helyzet gyökeres átalakítását — mind nagyobb és zajosabb köz-

vélemény követeli. A „korszellem” csak azokat emeli, akik az ő izgatott szavait ismétlik. Széchenyi hangja egyre rekedtebben hangzik; a közvéleménynek Kossuth ad hangot, az új kor embere, akiben oly nagyhatású szövetségre lép a magyar szabadságvágy és uralmi-igény — s Kossuth szavai egyre forradalmibbak. Az új helyzet legsúlyosabb problémáit nem lehet észre nem venni; a közjogi, nemzetiségi, társadalmi és gazdasági nehézségek mind nyugtalanítóbban jelentkeznek is a köztudatban. A reform erejébe vetett hit azonban egyelőre elfátyolozza a gondokat. Az aggodalmaskodók hallgassanak; az országban a magyar elem képviseli a leghaladottabb, legemberibb és legrokonszenvesebb álláspontot. Szelleme, tekintélye s lendülete az együttélő népek számottevő rétegeit ragadja magához. A század első fele a magyarosodás első büszke korszaka.

Bizonyos, hogy a magyarosodás legerősebb munkálója ez évtizedekben még a reformmozgalom; sikerének előfeltétele azonban nem utolsó sorban a „romantikus Magyarország” élményvilágának kialakulása. A maga szokásaira, hagyományaira büszke tősgyökeres magyarság önérzetének megszilárdulását már a XVIII. század közepe óta megfigyelhetjük. Ennek a magyarságnak inkább külsőséges rekvizitumait kapják fel és népszerűsítik a Kalapos Király intézkedései nyomán felcsapó ellenállás hullámai, ez épít magának a korai romantika történelmi költészetében hősi és dicső hajdankort s ez kap most váratlan szövetségest az európaszerte elharapódzó magyar divatban. A „magyar varázs” színes és szépirodalmias képzeteinek első rétegét, a pusztaromantikát, elsősorban Lenau és követői népszerűsítik a magyarság körében is s meglehetősen sok a külföldi elem a második réteg, a biedermeier-idill és a népies életkép területén is. A vadromantikus táj — pár évtizede még „kietlen pusztaság” — háttéréből kiváló magyar vidéki élet — Kármán szemében még „egyptomi setétség”, „sivatag üresség” otthona — a költészet és művészet meg-

szépítő varázsában vonzóvá lesz; kultúrától meg nem rontott természetessége — az egykori „barbárság” — most értékke minősül.

E vonzóan felületes képleteket azonban az az eszme teszi igazán népszerűvé, amelyben a progresszió hívei az országos nehézségek leghatékonyabb orvosszerét vélik megtalálni: a szabadság. A végtelen pusztát, a függetlenségére kényes, kemény katonát s az alkotmányát védő történelmi magyarságot ábrázoló kép hamarosan kiegészül a szabadság eszméjéért harcoló nemzetével. A szabadság mindinkább azon kilencmillió felemelését is jelenti, „ki hű jobbágy s mily hű! jó katona s mily jó!”; a nép szabadságát tehát, amelyben a kevés számú művelt magyarság hovatovább nemcsak a herderi mélyréteget, a nemzeti egyéniség őrzőjét kezdi látni, hanem a számbeli magyar fölény legfontosabb biztosítékát is. De jelenti a nemzetiségeket meghódító eszmét is: „a szabadság — írja Kossuth — akkora olvasztóerővel bír, hogy annak, aki a szabadságot ígéri, a többi népfajok a szabadságért nemzetiségüket fogják odaadni.” S ha a nép a hódító eszmét megvalósító „1848-i törvények alatt — Kemény szerint — a föld felszabadításán kívül mást nem is értett” s ha a hagyományos németgyűlöletén túl keveset látó átlagnemesség a szabadságot a maga függetlenségével azonosítja is elsősorban: az eszme nagy gondolkodók, politikusok és költők műveiben egyre mélyebb erkölcsi tartalommal telik meg s egyre fényesebben sugárzik fel. Széchenyi „Istennek legszebb ajándékát”, a „mennyei szabadság”-ot nevezi az érett, igazságos, kifejtett ember és nemzet „legfőbb javá”-nak; Kossuth a magyar megújulás leghatékonyabb erőforrásának tartja s Petőfi a maga kivételes géniuszának legragyogóbb lángjait lobbantja fel oltárán. Érthető tehát, hogy midőn a negyvenes évek végére elviselhetetlenné fokozódó feszültség kirobban, a magyarság a maga küzdelmét szabadságharcnak

érzi s mikor függetlenségéért birkózik, harcbsiető költője a „világszabadság” lobogóját bontja ki a véres csataterek fölött.

A küzdelem, „mely világcsoda” volt, elbukik. Az ország elnémul. A jövőt, a roppant nyomás alatt mégis bontakozó életet csak a megfontoltság és a fegyelem óvhatja meg a teljes pusztulástól. A feladat a nemzet összes felhasználható művelődési értékeinek s teremtetőerőinek számbavétele, erőteljes, a magyarság lényegét példát mutató teljességgel kifejező szellemiség kialakítása. A nemzet létének újra értelmet kell adni, európai helyét újra meg kell találni, hivatászméjét ismét fel kell mutatni. Erre a feladatra vállalkozik az az elit, amely Deák Ferenc köré csoportosulva kialakítja nemzeti klasszicizmusunk szellemi világát.

Az országra nehezedő nyomás, amennyire akadályozza a magyarság fejlődését, annyira elő is mozdítja öntudatának feltisztulását. A vesztes mellől elrebbennek az érdekhazafiság vándormadarai; a népszenvedélyt megnyergelő politikusok elnémulnak, a megdöbben és határai közé visszahúzódó nép vezető rétegében az egymásra talált politikai és szellemi elit egyaránt a gyökeresebb, művelt és erkölcsi öntudatú magyarságból kerül ki. Ez a valóság sziklás és örvényes útjait járni kényszerülő csoport a magyar föld, nép, történelem és politika minden kérdéséhez önáltatás nélküli, nem egyszer már szinte bénítóan reménytelen realizmussal közeledik. Ha a közelmúlt jelszavai „haladás” és „szabadság” voltak, ezé az „önismeret”, a „szíven zsarnokoskodó ész”, a vágyakat megfékező belátás; ha annak fegyvere az agitáció, a felmozdított nép s végül a kard és puská volt, ezé megint csak a lelkiismeret, a tudás, a szellem, s az alkotmányos igazság lehetett. Zarándoki hűségű munkássága folyamán sikerül is viszonylagos véglegességgel megfogalmaznia az erkölcsi ihletű művelt magyarság klasszikus eszményét. Költői gyakorlatában a politikai élet hullámveréséből kiemelkedve

alkotja meg a magyar ízlés és emberség példaadó műveit; alkotmányos művével, a kiegyezéssel pedig még egyszer megkísérli, hogy a fennálló erőviszonyok s a magyar igények, a hatalom és a jog kibékítése által megteremtse a termékeny munka és fejlődés előfeltételeit.

Természetes, hogy Deák, Eötvös, Arany és Kemény művei csupán a szellem magános ormait jelentik. A közmagyarság önszemlélete tovább őrzi a katasztrófa előtt kialakult romantikus képzeteket, sőt kiegészíti ezeket a szabadságharc valódi és megszépített nagy tetteinek emlékezetével. Vidéki udvarházakban Petőfi bujdosik s népszerűsége árnyékában egy elfajult népiesség korhelykedik. A honfibú, minthogy szónokolni nem mer, allegóriákban keres kifejezést; Vas Gereben a „nagy idők, nagy emberek” tűnt fényét csillogtatja meg újra s a jövőt Kossuth külföldi sikereitől, Türr Pista puskától várja a Garibaldit éltető ifjúság. S ez az eszmevilág egy rendkívüli tehetség műveiben színes és változatos rendszerbe épül s mert művészi igazsága igen nagy, mindjobban megszerzi magának a valóság hitelét is: egy csodákkal megszépített világ káprázatában ekkor kezdi kibontani Jókai a magyar álmok és vágyak Ezeregy-éjszakáját.

Ezt a könnyű és vonzó nemzeti érzésvilágot használja fel a maga céljainak elérésére a XIX. század végére kibontakozó magyar kultúrimerializmus. A Deák eszméitől mindjobban elhajló fejlődés legfontosabb célja az ország gazdasági, politikai, katonai és nemzetiségi súlyának növelése, végső fokon a magyar nemzetállam megteremtése. Az erőfeszítések eredménye az első látásra lenyűgözően nagy. Ha a felszabadított, de magárahagyott parasztság lábai alatt kezd is meginogni a föld: az ország iparosodása, gazdasági és kereskedelmi megszervezése lázas iramban folyik. Ha az alkotmányos szabadság csak látszólagos is, a függetlenségi politika annál zajosabb elégtétellel veszi tudomásul a kétes értékű részletsikereket. Ha a nemzetiségi mozgalmak

milliók tömegeket szakítanak is el a magyar állameszmétől: az asszimiláció a magyar elem számarányának alakulását egyre kedvezőbbé teszi. Ha a magyar vidék egyre jobban elsivatagosodik is: az ország fővárosa európai méretű metropolissá növekszik. S ha egyesek a nemzeti szellem veszedelmes elszíntelenedéséről kezdenek is szólni: az aggodalmaskodóknak el kell némulniok a magyar tárgyú tudományok területén folyó kiterjedt pozitívista munka láttán. A millenniumi magyarság büszke önérzettel néz körül az országban s a „harminc millió magyar” nagyhatalmi álmát tapsoktól kísérve fejtheti ki a kor legnépszerűbb közírója, Rákosi Jenő.

A millenniumi magyarság nemzeti öntudata az ezeréves multból elsősorban a magyar birodalmi gondolatot, a nyelvében élő nemzetiség hagyományait s a magyar függetlenségi harcok emlékeztetét teszi magáévá. Az ország leíró rajzában az egység és magyarság elemeit emeli ki. A magyarsághoz való tartozás ismerető jegyeiként az állampolgárságot, a magyarnyelvűséget és az uralkodó eszmevilággal való egyetértést jelöli meg. Jellegetesen magyarnak a népies irodalom s a népszínművek joviális, érzelmes paraszti világát, de méginkább azt az „úri” életformát tartja, mely a nemzet politikai és társadalmi reprezentálásában vezérszerepet vivő dzsentri körében alakult ki. S ha a kereskedést, ipart, s az úgynevezett szabad pályákat nem érzi is igazán magáénak, társadalmi szépségideáljához méltónak, a haladást ezeken a területeken is a magyar műveltség teljesítményeként könyveli el.

A múltó évekkel, a mélyülő gazdasági, társadalmi és szellemi szakadékokkal együtt növekszik e századvégi szellem ellenzéke is. Az egymással is szembenálló ellenzéki erők vitájában természetesen nem alakulhat ki egységes és korszerű új nemzeti öntudat. S amily mértékben csökken az úgynevezett történelmi osztályoknak, e liberális nemzeti értékrendszer hordozóinak, ha-

talma és tekintélye, oly mértékben válik egyre teljesebbé a magyar öntudat zavarai is. „A mai Magyarország egy bátortalan, nagyobbarányú, de össze-vissza valami, egy káosz”, Ady keserű szavai már egy népes közvélemény felfogását fejezik ki.

A TRIANONI BÉKE egy független, nemzetiségében nagyjából egységes ország határai közé kényszeríti vissza a magyarságot; szétválasztja a liberális magyar nemzetállam egész hatalmi rendszerét. Az új helyzetben — mindenekelőtt az elszakított területek népével kapcsolatban — egyre égetőbbé válik tehát a kérdés: mi tartja fenn most a magyarságot, mely rétegekbe kell gyökeret vernie, ha nem akar a szelek játékává lenni, midőn az állam védő sátorát elvitte felőle a fergeteg? A nemzetiség megint a művelődés sáncain kénytelen megvetni lábát, a szellemi szolidaritás azon kötelekeit kell megerősítenie, amelyekkel a közös történelmi sors, a közös haza és rokon vér erői fonták össze a népet. A sors kérdéseire az egymásra következő nemzedékek más és más választ adnak. A forradalmak és az első békeévek zűrzavarán először a háború előtti Magyarországnak politikai multtal, országszervező gyakorlattal és társadalmi súllyal bíró uralkodó rétege lesz úrrá. Eszmevilága, ha alkalmazkodik is az új helyzethez, lényegében a régi marad: a világomlásra nem magabaszállással, hanem az ellenfél vádolásával felel; a bekövetkezett tragédiáért a „nemzetietlen, hazaáruló, destruktív, forradalmi” erők bomlasztó működését teszi felelőssé. A visszaállított tekintélyű társadalmi eszmények jegyében felnövekvő, hybrid, neo-dzsentrí-tenyészetben s a revizionizmussal kapcsolatban újra-éledő szónokias, üzletszerű vagy illuzionista hazafiaskodásban nagyobbára ennek a szellemnek népszerű változatai élnek tovább s ez ellen kell ma is legnehezebb harcot folytatniuk a „magunk revízióját” követelő és végrehajtó magyarság hordozóinak.

A háború előtti ellenzék radikális, forradalmi csoportjai az

összeomlás idején kompromittálják magukat; egyrészük emigrációba szorul, másrészük csaknem egészen elveszti befolyását a közvélemény alakítására. Egyre jobban szóhoz jutnak azonban azok, akik már a liberális eszmék uralma idején is egy mélyebb, töményebb és felelősségteljesebb magyar magatartás kialakításán dolgoztak. Az értelmiség nagyobb rétegei most találkoznak Adyval, akinek tépett, vádló, tragikus magyarságában önmaguk keserűségét felfokozva élhetik át. A jövő kérdéseire feleletet keresők Szabó Dezső előadásairól Prohászka Ottokár konferenciáira sietnek s asztalukon egymás mellé kerül a népből táplálkozó faji aktivizmust hirdető „Elsodort falu” s a kereszténység világteremtő erőit megidéző „Diadalmas világnézet”.

E három név a bizonytalanság első fázisát, az érületi, általános világszemléleti tájékozódás irányait jelöli. A huszas évek végére azonban lassanként kibontakoznak már a részletkérdésekben is eligazodást kereső realisztikusabb törekvések. A Bartók Béla és Kodály Zoltán nevéhez fűződő mozgalom a zene területén folytatja azt, amit nemzeti klasszicizmusunk a költészetben kezdeményezett: a magyar népi lélek mélyén élő ősi magyar szellemi kincseket megint felszínre hozni, a népi kultúrát a nemzeti műveltség természetes alapjává tenni. A „történelmi átértékelés” leghatékonyabb indításai Horváth János és Szekfű Gyula műveihez fűződnek. Az ő magyarság szemléletük szakít mind a századvég liberális-pozitívista történetírásával, mind a nacionalista multszemlélet magyar nyelvi elfogultságával és érzelmes hőskultuszával; a történelemben nemzeti életünk azonosságának biztosítékát keresik, azt az erkölcsi erőt, amelynek sugárzásában egymást kiegészítve találkozik össze „önmagunk lelki épsége és a művelt emberiséggel való szolidaritásunk”.

Ezekon a nyomokon haladva alakítja ki a maga öntudatát a fiatalabbak javarétege is. Ennek a nemzedéknek nevelője a kor, a kényszerűség s az ifjú tapasztalat lett; népe sorsának problémáit

a maga életében ismerte meg. Ez egyik magyarázata annak, hogy ha képviselői a nemzet kérdéseivel foglalkoznak, alig tudnak személytelenül szólni s azokat a kérdéseket is, amelyekben csak a tárgyilagos, tényeken alapuló megvitatás dönthet, hajlandók az erkölcsiség, egy egyedül lehetséges tisztességes magyar magatartás mérlegére vetni. Az ifjúságot mindig jellemző forrongó érzésvilágon túl, ezért is jellemzi magyarságszemléletüket inkább az izgatott, kínzó töprengés, mint a nyugodt hit, a kiegyensúlyozott önbizalom.

Dúltságuk, nyugtalanságuk azt bizonyítja, hogy koruk gyermekei. Nincs mód arra, hogy áttekintsük itt a mai magyar önszemlélet kusza és egymásnak nagymértékben ellentmondó képzeteit. „Nagy-magyar és kis-magyar út” megújított „Hungária”-koncepció és a „magunk portáján magunk urai”-magatartás háború előtti sovinizmusa, revizionizmus és Duna-konföderáció-tervek, kurucság és labancság újra kiéleződő ellentétei, „kultúrfölény” és „őstehetség”-kultusz, „sznobok és parasztok”, nyugateurópai szolidaritás és „turáni-szláv parasztállam”, liberális asszimilációs-politika és a „társadalmi egyensúly helyreállítása”, nyugati, keleti, és dunavölgyi hivatáseszmeék, turanizmus és regionális elzárkózás, disszimiláció és „törzsökös magyarság”, törtenelmi osztályöntudat és társadalmi reform, nagybirtok-védelem és falukutatás, „mély”, „híg” és „jött”-magyarság, szellemi honvédelem és fajvédelmi politika: e jelszavak csak kiragadott töredékei annak a zűrzavarosan hullámozó vitának, amelyben az igaz magyarság megtartásáért folyó nehéz küzdelem eredményei már-már elmerülni látszanak. S mégis, az eszmék zűrzavara mélyén, úgy tetszik, önismeretünk mindenkor alapvető kérdéseit és jellemvonásait ismerhetjük fel ma is.

Ha a magyarság önszemléletének eltörölhetetlenül fontos összetevője is a Kárpátok koszorúja által földrajzi s a magyar országló hagyomány által hatalmi egységbe foglalt táj, s ha a

magyar nemzetközösség fenntartásában tagadhatatlanul fontos szerepet játszanak is a közös származás, a törzsek és családok összefűző erői: magyarnak lenni elsősorban szellemi magatartás s nem vérségi elrendeltetés kérdése. Ha tehát van magyar faji gondolat, — amint hogy van — annak igazi meghatározója nem vérsajtjeink mitosza, hanem történelmünk szelme s erkölcsi egyéniségünk parancsa. A nemzetek állami egységének hordozója és védelmezője az országló hatalom, életformájának, hagyományának, erkölcsiségének őrzői és újrateremtői viszont a szellem emberei. A magyar fejlődés egyik legjellemzőbb tulajdonsága — láttuk — a mohácsi vész óta mind fokozottabb mértékben az, hogy az országló hatalom s a nemzeti génuszt őrző és kifejező szellem csak egy-egy szerencsés történelmi pillanatra találkozik. Ezért van a magyar író és gondolkodó sokkal inkább bezárva népe világába, mint a nyugat-európai. Innen van talán az is, hogy a magyar önismeret legmélyebb megnyilatkozásai annyira affektív természetűek. Természetes, hogy annak, aki a humanitás magas ormairól tekint le a szűkes világra, éreznie kell a szakadékot a nép léte és eszményei között s érthető az is, hogy a hatalom nélküli, vagy a hatalomtól üldözött szellem ezen a téren könnyen elcsügged vagy elvadul.

A magyarság önszemlélete nemcsak ma, de már századok óta türelmetlen tettvágy és halálos kétségbeesés közt hullámozik. Magasság és mélység azonban itt is csak egy középső rétegre vonatkoztatva nyeri el értelmét. Ezt a kiegyensúlyozó kedélyréteget fatalisztikus bölcsesség, valóságkedvelő józanság és melegen gyöngyöző jókedv jellemzik. Vér, táj, történelem együttesében mintha csakugyan Észak és Dél fonódott volna össze e szemléletmódban. Lelkesültsége valami közép a rajongó sóvárgás és a pusztító indulat közt; lehangoltságából hiányzik az északi elcsigázottság és a déli cinizmus; józansága mértéktartóbb, mint a német alaposság s emberibb, mint a gall racio-

nalizmus; fatalizmusa a tapasztalás bölcsessége, nem a kiábrándultságé, humora a bátor szív s a játékos értelem felelete a sors nyomására; quietizmustól, iróniától és érzelmességtől egyaránt távol áll. E pár vonás is jelzi: a magyar jelleg, ahogy az a nép tudatában is tükröződik, nem egynemű és átlátszó; a jellegzetesen magyar kedélyállapot összetett, árnyaltos. A legtisztább öröm mélyén is ott van valami nyugtalanító emlék iszapja, a vágyat a tapasztalás kényszere fegyelmezi, a szenvedélyt az ösztönökben hordott szemlélődő hajlam. Az önfeláldozás kitáruló lelkesültsége hamar átfordul a megbántottság dacos elzárkózásába, a nagy álmok szárnyán ott a valóság szürke pora is.

Önmagára eszmélésének folyamán a magyarság egyik legmegrázóbb élménye az elhagyatottságé, a testvértelenségé, a népi magányé. Vannak, akik ezt az érzést művelődésünk egyik mély ellentmondásából eredeztetik. A magyarság életcélja is, mint minden más népé — eszerint — az, hogy önmagát fejlessze. Alkotó erői azonban nem fejlődhettek szabadon; mint később érkezettnek, egy már kész világképhez kellett alkalmazkodnia. A mintakép túlságosan is élő és nyomasztó, hogysem a tanítvány legyűrhetné: a magyarság önmegtagadással lett európaivá s nem egyszer béklyónak érzi ezt a szellemi hűbériséget. Fegyelme, belátása keresztény és európai, emlékezete és vágya azonban az európai kultúra előtt vagy alatt élő erők szövetségét keresi; műveltségével otthon érzi magát nyugaton, de ösztönében a magánosság, az utat tévesztettség érzései nyugtalanoknak. Ha ez a magyarázat — amely egy XVI. századbeli s elsősorban politikai fogantatású élményt általánosít — nem is tartalmazza az egész igazságot, mégis önismeretünk egy jellemző vonására utal. Minden nép kész az elzárkózásra. A magyarság is szereti magánosságát büszke különállásnak érezni s hajlamos arra, hogy életének célját és értelmét a pusztá létörömben vagy a nemzeti önzés céljaiban keresse. De sok példánk van arra is,

hogy ez a nemzet szinte teljes önfeledtséggel tudta átadni magát egy-egy nagy, léte határain túl mutató eszme vonzásának. „A magyar az, akinek jellemzésére azt mondhatjuk el, amit a tökéletes emberről gondolunk”, azonosítja Illyés Gyula, minden magyar költő és gondolkozó után, az igaz magyarság eszményét a tökéletes emberséggel. Valóban, ha a magyar önismeret legfőbb eleme a népi magány érzése, legmélyebb értéke ez a tiszta, magas emberiségért folytatott szakadatlan küzdelem.

*

Az idézett írók művein kívül igénybevett irodalom: Hóman—Szekfű: Magyar történet, 2. kiad. Bpest, 1936. Prohászka Lajos: A Vándor és a Bujdosó, Bpest, 1934. Keresztury Dezső: Kelet és Nyugat közt. Magyar Szemle, XXI. köt. 1934. Joó Tibor: A magyar nemzet-eszme, Bpest, 1939. Deér József: Pogány magyarság — keresztény magyarság, Bpest, 1938. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Bpest, 1931. Ugyanaz: Az irodalmi műveltség megoszlása, Bpest, 1935. Benda Kálmán: A magyar nemzeti hivatástudat története a XV.—XVII. században, Bpest, 1937. Csabai István: A végvári magyarság és kultúrája, Bpest, 1939. Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon, Bpest, é. n. Farkas Gyula: A magyar romantika, Bpest, 1930. Ugyanaz: A Fialat Magyarország kora, Bpest, 1932. Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik, Bpest, 1933. Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig, Bpest, 1930. Ugyanaz: Aranytól Adyig, Bpest, é. n. Kodály Zoltán: A magyar népzene, Bpest, 1937. Keresztury Dezső: Az új magyar irodalom útjai, Magyar Szemle, XIII. k. 1931. Karácsony Sándor: Magyar lélek, Bpest, 1938. Ugyanaz: A magyar észjárás, Bpest, 1939. Illyés Gyula: Magyarok. Bpest, 1938. U. a.: Ki a magyar? Bpest, 1939.

MAGYAR EMBER, TÍPUS, FAJ

IRTA

BARTUCZ LAJOS

ALIGHA KÉTSÉGES, hogy az a hatalmas és bonyolult problémacsoport, amit ez a kérdés: „mi a magyar?” kifejez, igen sokféle tudományág illetékességének körébe tartozik. Az is bizonyos, hogy azt a legkülönbözőbb oldalokról lehet, sőt kell is megvilágítani. Mégis azt hiszem, nem túlzás, ha azt állítom, hogy a kérdés lényege s a vele kapcsolatos problémák nagy többsége mind tartalmilag, mind módszertanilag az embertan kutatási területén belül foglal helyet, vagy azzal igen szoros összefüggésben van.

Félreértések elkerülésére mindjárt itt megjegyzem, hogy embertan alatt nem száraz kraniológiát vagy oszteológiát, sem egyoldalú antropometriát vagy fiziognómiát, még csak nem is sablonos rasszmorfológiát értünk ma már, hanem modern, ú. n. teljességes antropológiát. Ez az új tudomány a társadalomban élő egész embert tanulmányozza, vagyis az ember összes öröklött és szerzett, mind testi, mind lelki tulajdonságainak zárt egészét alkotó együttesét, az azt befolyásoló ezerféle külső és belső milióvel együtt veszi vizsgálat alá. Mert csakis ilyen teljes, az egész embert egyszerre és egységes szempont szerint figyelembevevő kutatással kaphatunk feleletet az ethnikum és a rassz, az ember és a környezet bonyolult viszonyára, amely a jelen esetben a magyar ember és a magyar nemzettest alakjában áll előttünk. Ez a kérdés ugyanis, hogy „mi a magyar?”:

a test és lélek, faj és ethnikum, az öröklött és szerzett bélyeg problémáit együttesen és egymással való szoros kapcsolatuk alakjában rejti magában.

Egyszerűség kedvéért lássuk előbb a kérdést a testi típus, a szomatikus bélyegek szempontjából.

Vannak-e hát a magyar embernek, a magyar nemzettestnek olyan speciális testi jegyei, jellemző tulajdonságai, amelyek őt megkülönböztetik a világ minden más emberétől, minden más népétől? Herman Ottó úgy vélte, hogy a szem kifejezésében találta meg ezt a speciális magyar jegyet. Mások más testi vonásra alapítják állításaikat. Ezzel szemben a mind részletesebbé váló és mind nagyobb területre kiterjedő embertani vizsgálatok, a svéd Retziusnak éppen száz évvel ezelőtt megkezdett ez irányú kutatásait folytatva és kiegészítve, kimutatták, hogy egyfelől nincsen egyetlen olyan testi bélyeg sem, amely magában véve csak egy bizonyos embercsoportnak volna kizárólagos sajátja, azt minden más néptől megkülönböztető speciális bélyege s másfelől, hogy minden embercsoporton belül a különböző testi bélyegek az egyes egyéneken a legszeszélyesebb variációt tüntetik fel.

Elég kimennünk valamelyik magyar faluba s az embereket ott alaposabban szemügyre vennünk, hogy lássuk, miszerint az egyes testi bélyegek (termet, a szem, haj és bőr színe, a koponya, arc, orr, száj, áll alakja, a testtartás stb.) egyénenkint a legszeszélyesebb variációkban fordulnak elő s hogy egymás mellett él az alacsony, közepes és magas termetű, a kék, szürke, zöldes, sárgás, barna és fekete szemű, a szőke, barna, fekete és vörös-hajú, a kicsi, közepes, nagy, pisze, egyenes, sas, héjja stb. orrú, a keskeny, széles, alacsony és magas arcú, a rövid, hosszú, keskeny, széles, alacsony és magas fejű és így tovább. Hátha még az egyes bélyegek finomabb árnyalatait, kisebb variációit is figyelembe vesszük? Akkor valóban az egyéni meg-

különböztető vonásoknak olyan színes tömege áll előttünk, hogy az egypetűjű ikrektől eltekintve, aligha találunk két egyforma embert. Így azután nem csodálkozhatunk, ha bármelyik testi jellegünket vesszük is szemügyre, hogy minél inkább belemélyedünk a vizsgálatokba s minél több embernél tanulmányozzuk azt, az egyformaság, az egytípusúság helyett mindinkább a sokféleség, a ténylegesen előforduló variációk és kombinációk óriási száma tűnik szemünkbe s végül is elkedvetlenedve hagyjuk abba a kutatást.

Pedig éppen ez a részletekbe menő kutatás, a jellegvariációknak és kombinációknak tüzetes vizsgálata, gyakoriságuknak és földrajzi elterjedésüknek térképre való vetítése vezette el a tudományt annak a törvényszerűségnek a felismeréséhez, hogy bizonyos szomatikus jegyek bizonyos variációi együttesen fordulnak elő s hogy az emberiség a népek mellett, a népeken belül és felett, az együtt öröklődő szomatikus bélyegek által jellemzett természetes embercsoportokra, az ú. n. rasszokra tagolódik.

Talán nem árt, ha a felvetett problémában való biztosabb tájékozódás kedvéért kiemeljük, hogy az emberiség e kétféle tagolódása, e kétféle csoportja: a rassz és nép, lényegesen, sőt alapvetően különbözik egymástól. Lássuk hát őket kissé közelebbről.

A rassz a természet erői által az öröklés anyagában létrehozott öröklődő variációkból, mutációkból kiválogatódás és elszigetelődés útján létrejött, egy csomó együtt öröklődő testi és lelki bélyeg által jellemzett és minden más hasonló csoporttól különböző emberi alakcsoport, melyen belül az egyének eredetileg azonos örökségűek (homozygoták).

Ezzel szemben a nép a történelem eseményei által létrehozott és irányított olyan biológiai életközösség, amelynek van összetartozástudata (csoportöntudat) s amely a huzamos együttélés

által és alatt termeli ki öröklődő testi és lelki sajátosságai és az ezerféle miliő bonyolult kölcsönhatása alapján jellegzetes nyelvet, kultúráját, szokásait, életformáját, hagyományait stb.

Ime tehát a rassz öröklődő jellegbeli egységességet, típus-közösséget, a nép ellenben hagyománybeli egységességet, kultúra-közösséget jelent. A rasszjellegek szülőkről gyermekekre öröklődnek, a népi bélyegek generációról generációra hagyományoztatnak. Az előbbiek a történelmi idők számára állandók, az utóbbiak a történelem folyamata alatt is kisebb-nagyobb fokban állandóan változók. A rassz több-kevesebb jellegre kiterjedő örökségközösség, a nép közelebbi vagy távolabbi, valóságos vagy csak jelképezett vérrokonság, élő szaporodásközösség.

Itt azonban olyan ponthoz értünk, amelyen könnyen átsiklik, de gyakran el is siklik a felületesen gondolkodó elme, mert a vérrokonságot, közös leszármazást összecseréli a fajtisztasággal, egyrasszúsággal. Már pedig a vérrokonság nem jelent szűkségképpen rasszbeli azonosságot, épúgy mint ahogyan ugyanazon típusú egyének között igen gyakran semmiféle vérrokonság nincsen, hacsaknem Ádámról és Éváról. Sőt tegyük fel azt a nem valószínű esetet, hogy valamely nép összes egyedei hiánytalanul visszavezethetők volnának arra az egyetlen emberpárra, melytől az illető nép magát hagyománybelileg, vagy akár történeti forrásokkal igazolhatólag is, származtatja, ha tehát tényleg egy megszakítás nélküli zárt genealógiai láncolatot, valóban tiszta vérrokon csoportot alkotna, vajjon akkor beszélhetnénk-e egyrasszúságról? Éppenséggel nem bizonyos, mert az első pár, az illető nép ősszülei, lehettek egymástól eltérő rasszbeliségűek is. Sőt a népek hagyománya gyakran éppen ezt a kettős, apai és anyai ágon különböző eredetet örökíti meg. A népek nagy részénél egykor szokásban volt nőrablás és exogamia pedig egyenesen a többrasszúságot mozdította elő. Így azután semmi csodálkoznivaló sincs azon, ha dinári atyának nordicus jellegű

fiai, nordicus anyának alpi jellegű leányai vannak, — ha nem is az összes, de legalább a fontosabb bélyegek tekintetében.

Nem szorul ezek után részletesebb bizonyításra, hogy vér-rokonság és egyrasszúság, vagy fajtisztaság, mint ahogyan a laikusok mondják, két különböző, egymásból nem következő, sőt egymástól élesen elválasztandó fogalmak.

Am, ha az ősidőben, az egyes rasszok keletkezése idejében, a nép és rassz egy ideig fedte is egymást, már maga az az egyszerű alaptény, hogy a rasszbélyegek öröklődnek, a népi bélyegek pedig akár egyik generációról a másikra megváltozhatnak s a történelem folyamata alatt, bár lassan, de állandóan változtak is, kérlelhetetlen törvényszerűséggel megszabta a két csoportnak egymáshoz való viszonyát, egymástól való mind nagyobb fokú eltávolodását. Az emberi kultúra haladása, a népek izoláltságának megszűnése, a különböző faji sajátosságú népek ezer-féle békés és háborús érintkezése, szétválása és egyesülése tehát természetszerűen oda vezetett, hogy a népek rasszbelileg mind kevertbek lettek s ma minden nép, de legfőképpen a kultúr-népek, bonyolult rasszmozaikot alkotnak.

Ilyen tarka rasszmozaik a magyar nemzettest is, melybe a történelem eseményei úgy keleten, mint hazai ezeréves eseménydús története alatt Eurázia igen különböző rasszelemeit sodorták bele. A magyar antropológia feladata, hogy a magyar nemzettestet meglemezze, annak alkotó elemeit kimutassa s megállapítsa, hogy vannak-e azok között olyanok, amelyek a magyarságra speciálisan jellemzők, amelyek — népiesen szólva — „magyar típus” gyanánt a tudomány által is elfogadhatók.

Ennek a nemzettest elemzésnek legegyszerűbb módja az, ha sorra vesszük az Euráziában eddig megállapított rasszokat s az élő magyarságon eddig végzett rendszeres vizsgálatok, valamint a különböző régészeti korszakokból előkerült hiteles koponyák és csontvázak alapján kutatjuk, hogy azok a magyar nemzet-

testben felismerhetők-e és pedig milyen arányban és elterjedésben s mi a történelmi szerepük és jelentőségük.

Európa egyik legrégebben ismert s legjobban körvonalmazott rasszalakja a magas termetű, szőke hajú, kék szemű, hosszú fejű, keskeny arcú északi rassz. Régebben teljesen egységesnek tartották, ma már azonban a legtöbben három változatát különböztetik meg, ú. m.: a tulajdonképpeni északi vagy teuto-nordicus típust, a szélesebb alakú dalo-nordicus típust s a fenno-nordicus vagy proto-nordicus típust, amely az északi rassz jellegzetes bélyegeit már halványabban, a keletbalti rasszhoz közeledően tünteti fel. Hogy az északi rassz a magyar nemzettestben előfordul, az kétségtelen abból, hogy az ország keleti, nyugati és északi szélei felé a termet magasodásával kapcsolatban a fej hosszabbodik, az arc keskenyedik, a színezet világosodik, vagyis, hogy e három irányban a nevezett jellegek elterjedése szoros korrelációban áll egymással. De találunk nordicus típusú egyéneket szétszórva és kisebb-nagyobb foltokban az ország legkülönbözőbb részeiben is. A hosszúfejség általános hazai ritkaságából s az egyes jellegkombinációk gyakoriságából azonban megállapítható, hogy az északi rassz átlagos gyakorisága hazánkban nem lehet több 4—5 százaléknál. A családnevek elemzéséből, valamint a településtörténeti adatokból viszont kiderül, hogy a nordicus típusú egyének nagyobb része hazánkban idegen eredetű s részint telepítés, részint nőülés útján került a magyar nemzettestbe. E mellett azonban az is kimutatható, hogy kevés nordicus elem egyfelől már a honfoglalók között s az Árpádok családjában is volt, s másfelől az itt talált avar-gepida maradványokból olvadt be később a magyarságba. Kétségtelen tehát, hogy az északi rassz nem lényeges s nagyobb részében nem is eredeti alkateleme a magyar nemzettestnek s így a magyarság jellemző típusául sem tekinthető. Különben az alföldi magyar nép maga is „idegen”nek, „úri

fajta"-nak tartja a nagyon fehérbőrű, aranyszőkehajú és világoskék szemű egyéneket.

Még kisebb jelentősége van a magyar nemzettestben az alacsonytermetű, hosszúfejű, keskenyarcú, sötétszínű nyugati vagy földközítengeri rassznak (*mediterrán* rassz). Nincs ugyanis hazánkban egyetlen olyan terület sem, ahol az alacsony termet, hosszú fej, sötét komplexió észrevehetőbb gyakoriságban előfordulna. Országos gyakoriságát legfeljebb egy százalékra becsülöm. Abból, hogy gyakorisága az osztrák határ felé s másfelől a szélek felé fokozódik s a legtöbb mediterrán típusú egyén Csík megyében található, arra következtethetünk, hogy egy részük bevándorolt, egy részük pedig ősi rasszelem, mely már a honfoglaló magyarok között megvolt, a kő-rézkorban pedig hazánk lakosságának zömét alkotta. Jellegzetes magyar típusról tehát a mediterrán rassz esetében sem beszélhetünk, noha mongoloid jellegű alakja, az ú. n. — bár még elég problematikus — „*rjäsän*” típus a szélek és palócok között magyar eredetiségre vall.

Az alpi rassz, melyre a kisközepes termet, rövid, kerek fej és arc, tömpe orr, barna haj és szem jellemző, hazai és külföldi szerzők szemében jó ideig úgy szerepelt, mint a keleti elemeit elvesztett mai magyarság legjellemzőbb típusa. Ripley szerint a finn-ugor elem a honfoglalóknak alig egynolcadát alkotta, a mai magyarság pedig az alpi rasszal azonos. Lenhossék Mihály is azon a véleményen volt, hogy „a mai magyar ember típusában hiába keressük az ázsiai vagy mongoloid vonást... s alig különbözik az ausztriai németétől.”

Az kétségtelen, hogy a mai magyarság zöme valóban rövidfejű (*brachycephal*). A több ezer felnőtt magyar férfi mérete alapján kiszámított közép koponyajelző: 85.49 is nagyon közel esik az alpi rassz átlagos jelzőjéhez (85—86). Ha azonban a testmagasságot is figyelembe vesszük, kiderül, hogy a mai magyarság átlagos termete (167.02) lényegesen magasabb, mint az alpi

rasszé (163 cm). Ha viszont a különböző szomatikus bélyegeket egymással kombináljuk, megtudjuk, hogy a rövidfejűeknek majdnem a fele világos komplexiójú, több mint egyharmada pedig határozottan magas termetű. Így hát az alpi rasszra országos átlagban alig jut 15 százalék. Vidékek szerint természetesen a gyakoriság változik. Általában azt tapasztaljuk, hogy az alpi rassz hazánkban egyfelől a városi iparos- és munkásosztályban, másfelől vidéken ott fordul elő nagyobb percentben, ahol a családnevek, vagy történelmi okmányok alapján szláv vagy délnémet telepítés történt. Nyilvánvaló tehát, hogy az alpi típusúak nagy része nem eredeti alkotó eleme a magyar nemzettestnek. S csakugyan a honfoglaláskori sírok csontvázai is arról tanuskodnak, hogy közöttük alpi típusú aránylag kevés fordul elő.

Nyilvánvaló ezek után, hogy a magyar nemzettest rövidfejű elemei nagyobb részének eredetét nem az alpi, hanem más rövidfejű rasszok körében kell keresnünk. Ilyen pedig kettő van még Európában. Egyik a mérsékeltén rövidfejű, világos komplexiójú, kisközepes termetű *keletbalti* rassz, a másik a nagyfokban rövidfejű, magastermetű, sötétszínű *dinári* rassz.

Ha a termet, koponyaalak, szem-, haj-, bőrszín elterjedését hazánkban tüzetesen szemügyre vesszük, feltűnik, hogy dél és délnyugat felé az átlagos termet fokozatos növekedésével párhuzamban halad a koponya mind nagyobb fokú rövidülése és magasodása, valamint a szem-, haj- és bőrszín sötétedése. Azt is észrevevesszük, hogy ezzel a nagyfokban rövidfejű koponyával, melyen a nyakszirt lecsapott, nem alacsony, széles arc, mint az alpinál, hanem keskeny, magas arc, s erősen kiálló horgas orr kapcsolatos. Aligha kétséges, hogy itt a dinári rassz elemeivel van dolgunk. Sőt abból, hogy a mai magyarságnak 63 százaléka nagyközepes és magas termetű, 49 százaléka túlrövid fejű, 40 százaléka barnaszemű, 50 százaléka barnahajú, mindjárt azt is megállapíthatjuk, hogy a dinári rassz igen nagy szerepet ját-

szik a magyar nemzettestben. Gyakoriságát országos átlagban 20 százalékra becsülöm. Egyes vidékeken, így Dunántúl és az Alföld déli részein azonban a 30—35 százalékot is meghaladja. A nagykunoknak, jászoknak, hajdúknak egyik fő rasszeleme. De gyakori a palócok és erdélyi magyarok között is. A földművelő parasztság s főleg a kisgazdák között jóval gyakoribb, mint a városi lakosságban. Nem ritka a középosztályban, valamint a köz- és főnemességben sem. Erdélyben és Somogy déli részén s még inkább Göcsejben és Hetésben tetemes a szőke dináriak száma.

Kérdés már most, mi a jelentősége a dinári rassznak a magyar típus szempontjából. Abból, hogy e rassz gyakorisága az ország déli részei felé fokozódik, teljes joggal következtethetünk a dináriak nagy részének délfelől való bevándorlására. Ez a bevándorlás pedig hiteles sírleletekkel kimutathatóan a törökök előnyomulásával áll szoros összefüggésben. Különösen tanulságos e szempontból a mohácsi vész előtti és a török hódoltság utáni temetők emberanyagának összehasonlítása. Amíg előbbieik között aránylag kevés a dinári, utóbbiakban már szinte domináns szerephez jut. E mellett azonban hiteles honfoglaláskori temetőkkal az is igazolható, hogy a dinári rassz képviselve volt már a honfoglaló magyarok között is, bár gyakorisága akkor alig volt több 5—6 százaléknál. Ellenben feltűnő a dinári rassz gyakorisága a Duna—Tisza közén előkerülő jazyg-szarmata sírokból. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar nemzettestben szereplő dinári elemek egy része honfoglalás előtti, egy része honfoglaló magyar, nagyobb része azonban a későbbi századokban szivárgott be. Egyébként a legtöbb vidék magyarsága e típust nemcsak szépnek, de jellegzetes magyarnak is tartja.

A mérsékeltlen rövidfejú s világos komplexiójú keletbalti vagy keleteurópai rassznak a magyar nemzettestben való szerepére először Kollmann bázeli antropológus mutatott rá, bár nagy

hazánkfia, Bél Mátyás írta le először. Kollmann már benne látta azt a rasszelemet, amely a magyar-finn rokonságnak antropológiai alapját alkotja. Még energikusabban hirdette és bizonyította ezt Winkler boroszlói professzor. Azóta a vizsgálati adatoknak ezreivel tudjuk igazolni mi is, hogy a keleti finnek legfőbb rasszeleme: a keletbalti vagy keleteurópai rassz, a magyar nemzettestnek is egyik legfontosabb és legősibb rasszeleme.

Ha nem tekintünk mást, csupán a világos szem-, hajszín közel 40 százalékos s a hosszúfejtűség 8—11 százalékos gyakoriságát, már ebből nyugodtan arra következtethetünk, hogy a rövidfejtűek nagy része világos komplexióval kapcsolódik s így tetemes keletbalti elemnek kell lenni a mai magyarságban. Ha az említett hosszú- és középfejtűek mind szőkéék és kékszeműek, tehát nordicus rasszjellegűek volnának, akkor is több mint 20 százalék rövidfejtű, szőkehajú, és kék-szürkeszemű egyénnel kell számolnunk. Aligha tévedek tehát, ha a keletbalti rassz szerepét a magyar nemzettestben országos átlagban legalább 20 százalékra becsülöm. Gyakorisága az ország északi és keleti szélei felé haladva fokozatosan növekszik, nyugat és főleg dél felé pedig, kisebb foltoktól eltekintve, mindinkább fogy. Egyébként az ország minden részében és minden társadalmi rétegében meglehetősen gyakori. Ősiségét bizonyítja, hogy a hiteles pogány magyar sírok csontvázanyagának tanúsága szerint a honfoglalók között, a közrendű sírokban egyik domináns rasszalak. Kétségtelen tehát, hogy a keleteurópai rassz a magyar nemzettestnek nemcsak számban egyik legnagyobb, de fontosságban és ősiség tekintetében is egyik legjelentősebb rasszeleme s az előbbieknél sokkal nagyobb arányban és több joggal tarthat igényt a „magyar típus” jelzőre.

A mai magyarság nagyfokban rövidfejtű elemei egy részénél feltűnik, hogy azok nem oly magastermetűek, mint a dináriak, homlokuk inkább kissé rézsútos, s nyakszirtjük kevésbé le-

csapott. Ezek a dinárral rokon *előázsiai* vagy *taurid* rassz maradványai. Legszembetűnőbbek a megmagyarosodott örmények, csángók, székelyek között, azután a Kunságban, a Balaton környékén, Szekszárd vidékén s főleg olyan helyeken, ahol a török huzamosabb ideig tartózkodott. Gyakorisága országos átlagban legfeljebb 4—5 százalék. Ritka a honfoglaló magyar sírokból is, ellenben az avar és jazyg-szarmata temetőkből észrevehetően gyakrabban fordul elő. E rasszelem tehát a magyar nemzettestben kisebb részben ősi, nagyobb részben új, egyébként csekélyebb számánál fogva nem nagy jelentőségű.

Már 1910-ben kimutattam, majd 1921-ben fokozott mértékben újból felhívtam a figyelmet, hogy a matyók között, főleg a nőknél, de általában az Alföld északi szélein élő palócok között, továbbá Erdélyben s a Dunántúl sok helyén nemcsak mongoloid, hanem határozottan mongolid vonások is tapasztalhatók. Azóta végzett vizsgálataim és gyűjtött adataim e véleményemben még inkább megerősítettek. Kiderült, hogy ilyen, több-kevesebb bélyeg tekintetében mongolid jellegű egyének szórványosan az ország minden részében s minden társadalmi rétegében előfordulnak, a palóc, vagy palócos nyelvjárás vidékein pedig egyenesen felhalmozódnak. Néha már az első szempillantásra feltűnnek lapos arcukkal, kiálló járomtájukkal, befelé lejtő szemrésükkel, lapos, széles orrgyökükkel, egymástól távol álló mandulavágású szemükkel, sárgás bőrükkel, ritkábban felső szemhéjuk úgynevezett „mongol redő”-jével. Szinte azt hiszi az ember, hogy nem magyarokkal, hanem valószínűsége kínaiakkal, tunguzokkal, japánokkal, kirgizekkel, malájokkal, stb. van dolgunk, oly kirívóak bennük a mongolid-bélyegek. Ezt különben a már említett Winkler boroszlói professzor is észrevette.

Ezeknek a mongolid típusoknak hazánkban négy főfészeke van. Egyik és legfontosabb a palócság, ahol gyakoriságuk egyes községekben 20—25 százalékra is felemelkedik. A másik ilyen,

már jóval kisebb gyakoriságú központ a Dunántúl északnyugati része, pontosabban Győr, Moson, Sopron megyék területe. Harmadik elterjedési terület a Jász-Kunság s negyedik a Székelyföld. Ezenkívül még apróbb szigetek is vannak, aminő a tolna-megyei Sárköz, az Ormányság, a Maros-Kőrös szöglet, stb. És ha ezeket a mongolid arcokat alaposabban szemügyre vesszük, azt is megállapíthatjuk, hogy nem egységes típusúak, hanem közöttük a mongolid rasszkör mind a négy alakja képviselve van. Országos átlagos gyakoriságukat 4—5 százalékra becsülöm.

Kérdés már most, mi az eredetük és jelentőségük ezeknek a mongolid típusoknak a magyar nemzettestben. Többen hirdették a legújabb időkig, hogy a magyarság eredetileg mongolfajú volt s csak többszöri rasszkeveredés által vesztette el eredeti mongolid jellegét. Ebben a kérdésben a perdöntők a honfoglaláskori magyar csontvázak. Már pedig ezek tanulmányozásából kiderül, hogy a honfoglalók között a tiszta mongolid rassz alig egy-két percentben volt képviselve. Leggyakoribb még az úgynevezett europa-szibírid típus, amely főleg az ugorok között található. A magyarság mongolid fajiságáról beszélni tehát tiszta fantázia, amely ellenkezik a rendelkezésre álló hiteles adatokkal. Ezek szerint a mai magyar nemzettestben szereplő mongolid típusok legnagyobb részét nem származtathatjuk a honfoglalóktól. Ellenben magyarázatot találunk eredetükre az avarok csontvázakban. Egész csomó avarokori temető bizonyítja ma már, hogy az avarok egyes törzsei és vezető rétege csaknem tiszta mongolid rasszjellegűek voltak. Mi sem valószínűbb tehát, mint az, hogy a mai magyar nemzettestben szereplő mongolid elemek nagyobb része beolvadt avarmaradvány. Ez annál valószínűbb, mert egy részük ma is főleg azokon a területeken található, ahol egykor avarok és besenyők éltek.

Ha a magyar nemzettestben eddig kimutatott europid és mongolid rasszelemek valószínű átlagos gyakoriságát összeadjuk,

kiderül, hogy még közel 25—30 százalék gyakoriság marad fenn olyan nem mongolid rasszelemek számára, aminőkről még eddig nem szóltunk. A fentebb elmondottakból azt is tudjuk, hogy ennek a rasszelemnek túlnyomórészt barna komplexiójának, rövidfejűnek és középkörűli, vagy mérsékeltlen nagyközepes természetűnek kell lennie. Ilyen az europid és mongolid rasszkör széles érintkezési határán keletkezett, legnagyobb tömegben ma is ott élő úgynevezett *turanid* rassz. Régebben tévesen a mongol rassz egyik ágának tartották, ma azonban a szerzők legnagyobb része az europidek közé sorolja. Külön rasszalak gyanánt való felismerése és határozottabb körvonalú leírása Deniker-re megy vissza, aki jellemző vonása gyanánt kiemeli a fehéres-sárgás bőrszín, az egyenes haját, közepes termetet, rövid agykoponyát, egyenes orrt, sötét szem-, haj-, bőrszín. Ha ezt most még megtoldjuk azzal, hogy: — testalkata kecses, mozgékony, arányai szépek, törzse mérsékeltlen hosszú, végtagjai inkább rövidek, koponyajelzője 84—85 körül, homloka domború, széles, a nyakszirt rövid, de nem lapos, arca nem nagy, alakja az ovális és lekerekített négyszög között, elülről azonban kissé lapos jellegű, szeméi aránylag kicsinyek, szemöldöke alacsony, szája és álla kicsi, testmagassága 166—167 körül, — akkor előttünk áll az ázsiai lovas nomád török-tatár népek legjellegzetesebb típusa. Elterjedés tekintetében versenyez az összes többi rasszokkal, mert Szibériától Oroszországon keresztül mélyen be Közép-Európába, sőt egészen Franciaországig, s északról le Indiáig, Perzsiáig és a Balkánig kisebb-nagyobb százalékban mindenütt megtalálható. Hazánkba a turanid rassz először a húnokkal és avarokkal, valamint a jazyg-szarmatákkal, majd később a honfoglaló magyarokkal és kunokkal került be nagyobb tömegben. Az akkori rövidfejű elemek legnagyobb része a turanid és keleteuropid rassz között oszlott meg. A honfoglaló magyaroknak, a sírleletek tanúsága szerint, vezető rétegét alkották s ma is a színmagyar

területeken és a kunok között van a legtöbb turanid rasszjellegű egyén.

Ha azonban a turanid rassz hazai képviselőit összehasonlítjuk az ázsiai turanidokkal, akkor bizonyos különbséget is találunk a kettő között. Ezt a különbséget talán a legjellemzőbben úgy fejezhetjük ki és foglalhatjuk össze, hogy a hazai turanidok közelebb állnak az europid rasszkörhöz, mint az ázsiaiak, amit a mongolid talajtól való közel másfélezer éves elszakadás, s e házában nagyobbrészt rokon europid alakokkal való közel ezeréves kereszteződés teljesen érthetővé is tesz. A turanid rassznak ezt a hazánk földjéhez kötött, kifinomodott változatát neveztem régebben *kaukázusi-mongolid*-nak, s ezt nevezem újabban „Alföld rassz”-nak, mivel legjellegzetesebb képviselőit a nagy magyar Alföldön és Dunántúl találjuk. Ez az „Alföld rassz” felel meg a régebbi magyar szerzők „törökös magyar típus”-ának, s a mai magyarság típusai közül reá illik legjobban a „magyar típus” megnevezés kifejezés, úgy számánál, mint ősiségénél fogva. Gyakorúságát országos átlagban legalább 25%-ra becsülöm, a Tisza középső szakasza körül, Dunántúl egyes vidékein, Zalában, Somogyban, a Balaton környékén, Csallóközben, Győr megyében azonban a 35–40%-ot is eléri. A honfoglalók nemzettestének több mint $\frac{1}{3}$ -a turanid rasszjellegű volt.

Ime elvonultak előttünk a mai magyar nemzettestnek azok a rasszelemei, amelyeket benne a tudományos analysis eddig ki tudott mutatni. Egyben láttuk azok történelmi szerepét és ősiségét is. Vajjon már most melyik közülök az, amelyik a magyar nemzettest jellegét megadja, amelyikre azt mondhatjuk, hogy az a jellegzetes magyar típus? Nyilvánvaló, hogy magában egyedül egyik sem, mert egyfelől mindegyik előfordul igen sok más nemzettestben is, s másfelől a magyar nemzettestben egyik sem alkot közülök abszolút többséget, miért is mindegyiknek csak olyan jelentősége és fontossága van, aminőt arányszámánál és ősiségénél

fogva megérdemel. Ilyen szempontból gyakoriság és fontosság szerint a következő sorrendet kapjuk:

1. Turanid és Alföld rassz	25—30%
2. Keleteuroid rassz	20%
3. Dinári rassz	20%
4. Alpi rassz	15%
5. Taurid rassz	4—5%
6. Mongolid rasszkör	4—5%
7. Nordicus rassz	4%
8. Mediterrán rassz és egyéb....	1%

Ezek után azt kell mondanunk, hogy bár a kimutatott 8 rassz közül a turanid és az Alföld rassz a leggyakoribb, mégsem adja meg egyedül teljesen a magyar nemzettest jellegét, hanem csakis a többivel együtt. Vagyis nem a felsorolt rasszok külön-külön, hanem együttes arányszámuk az, ami jellemző, ami speciálisan magyar, mert a nevezett rasszok ilyen együttesben és arányban semmiféle más nemzettestben elő nem fordulnak. Ám ebből a rasszegyüttesből, ebből a speciális rasszbeli összetételből (rasszképletből) alakulhat-e ki a szemlélő számára valamilyen egységes kép, egy nemzeti típus?

Mielőtt a kérdésre felelnénk, lássuk előbb egész röviden a magyarság lelki alkatát.

AZT, AMIT A TESTI JELLEGEK terén magyar típusnak neveznek, a szellemiek, lelkiek terén a „nemzeti jellem” elnevezés alatt szokás összefoglalni. A múlt század első negyedében egész csomó kisebb-nagyobb értekezés látott napvilágot, amelyik mind a magyar nemzeti lélekkel, nemzeti karakterrel foglalkozik. „A magyarnak mindenütt és mindenben caractere van — írja az egyik szerző 1823-ban — még pedig állandó, bészárt és meghatározott caractere. De ezt csak az igaz magyar esmérheti meg, ki a magyar Geniust önn kebelében hordozza és a nemzeti Caractert érzi.”

Am ha a testi bélyegek taglalása terén nehézségekbe ütközünk, még fokozottabb mértékben áll ez a lelkiekre, szellemiekre. Itt nemcsak rendszeres vizsgálatokkal, de egyáltalán még csak kiforrott tárgyilagos vizsgálati módszerekkel is alig rendelkezünk. Ami anyag, megfigyelés eddig rendelkezésünkre áll, ha találkozunk is köztük éleselméjű meglátásokkal, vagy találó jellemzésekkel, azok csak egészen nagy általánosságokban mozognak, s a magyarság lelki alkatának csak néhány, egészen nyers vonását adják. Legtöbbjük pedig teljesen szubjektív megjegyzésekben merül ki, s inkább félrevezet, mintsem tájékoztat.

De hát hogyan ismerhetjük meg a magyarság lelkivilágát, lelkialkatának jellegzetes sajátosságait? Vajjon elég-e, ha beutazzuk az országot, s megfigyeljük, hogy hol, milyen szembetűnő lelki vonások mutatkoznak? Vagy talán célravezetőbb lesz, ha megkérdezzük a községek jegyzőit, lelkészeit, tanítóit, intelligens embereit, s tanulmányozzuk a költők, írók műveit, a közmondásokat, szállógéket stb., s azokból hámozzuk ki a magyarság lelki bélyegeit?

Ilyen népleírásokkal, népjellemzésekkel már a multból is bőven rendelkezünk, csak össze kellene gyűjteni azokat. S hogy milyen pompás jellemzésekkel találkozunk néha, megemlítem Bél Mátyást, aki 200 év előtt a következőket írta a csallóközi magyarokról:

„Ami a magyarokat illeti, az egész vidéken, amelyen szélteében megfészkelte e nemzet, aligha találsz fajbéliebbeket, vagy akik jellemvonaatokat jobban megőrizték. Mikor fajbélieknek nevezem őket, amaz ősi fajt értem. Az a régi faj ugyanis, amíg egész Magyarországon köröskörül annyi csapás által előőrölve és egyebűnne egészülvve ki, újjáalakult, a mi szigeteinken kitarott: bár nem teljesen tisztán, mégis anyira hasonló maradvá magához, hogy csak az dicsekedhetik azzal, hogy látott magyar embert, aki látott már csallóközi férfit. Innen van, hogy sehol sem találsz egykönnyen oly sok függő pecsétet levelet és régi írást, mint szigetbelieinknél. Őseik, dédőseik és szépőseik sorát a nemekek közül sokan, oklevelek hűségével bizonyítva, Szent István tiszteletreméltó régi koráig vezetik vissza. Zömök, inkább alacsony, mint magas testalkatúak, legtöbbször szürkés-kék szeműek, a napsütés megszokásától

sötét arcszínűek, féktelen, s a mezei munka elbírására fordított erővel. Egymás között élnek és így elég egyetértéssel. De ha valami méltatlanság történik velük, örömezt titkolják azt, amíg nem adódik bosszúállásra alkalom, amest egyesek a legszorgalmasabban keresnek, mások meg, ha csak eléjük nincs hozva, nem használnak fel. Mindenesetre, társaságon kívül szomorúak és szinte komorak; amikor bővebben lakomáztak, vidámak; de hajlandók a civódásra is, ha csak nincs jelen valaki, akinek a tekintélyét tisztelik. Itt szép dolognak tartják, ha valaki tisztességes foglalkozás által igénybe vétetik... Számúzve van a pozsonyiaknál a másutt kimondott és megerősített közönséges vélemény, hogy a mezei munka piszkos dolog; amit, ha kevesebben hinnének Magyarországon: kevesebb volna köztünk a munkátlan, hogy ne mondjam, pazarló ember és unoka, akiknek, mivel hogy ősi jószágocskájuk piszkos volt, immár szükséges, hogy az idegenek asztala legyen jószágú”.

Nem kevésbé értékesek egyes külföldi írók és utazók leírásai is, ha csak különösebb ellenszenv, vagy elfogultság nem vezette őket a magyarság iránt. Ezeket nemcsak kiindulási alapul, de sokszor tüzetesebb elemzésre is nagyszerűen használhatjuk.

Ha már most ezeket a különböző, hazai és külföldi szerzőktől származó lelki leírásokat, jellemképeket egymással összehasonlítjuk, érdekes megfigyeléseket tehetünk, s ha belőlük a magyarság komplikált lelkiállását még nem is fejthetjük meg, de mindenesetre értékes útmutatásokat nyerünk a követendő útra és módokra vonatkozólag.

Noha eme jellemzések túlnyomó részét az a törekvés vezette, hogy egységes nemzeti karaktert mutassanak ki, mégis azt tapasztaljuk, hogy bizonyos ismétlődő közös vonásokon túl e leírások meglehetősen szerteágazók, sőt sok tekintetben egymással ellentézők. Még ha a szerzőknek bizonyára nagymérvű szubjektív megítéléseitől el is tekintünk, akkor is feltűnő a vélemények nagyfokú szerteágazása. Aligha magyarázható ez mással, mint azzal, hogy az általuk megfigyelt magyarság maga is különböző lelkiállatú volt. Sőt, ha csak azt a néhány, az összes szerzőknél ismétlődő közös vonást vesszük tüzetesebben vizsgálat alá, amit az általános nemzeti karakter alkateleme gyanánt tüntetnek fel, s az egyes embereken sorra menve azt nézzük, hogy kiben, ho-

gyan vannak azok meg, ismét csak azt tapasztaljuk, hogy egyikben az egyik, másikban a másik vonás, vagy lelki tulajdonság-csoport van inkább képviselve. Odajutunk tehát, hogy az egyes emberek lelkialkatuk szempontjából éppoly sokfélék és éppúgy különböznek, mint a testi bélyegek tekintetében. Ezért nyilvánvaló, hogy ha a magyarság lelki alkatát elemezni, s a reá jellemző lelki típust, vagy típusokat megállapítani akarjuk, ugyanúgy kell eljárunk, mint ahogyan a testi típust, a rasszbeliséget tanulmányozzuk. Vagyis beható tanulmányok alapján meg kell állapítanunk mindenekelőtt, hogy melyek azok a lelki bélyegek, amelyek a lelki alkat megítélése szempontjából jellemző értékkel bírnak, azoknak mi a gyakoriságuk, milyen az elterjedésük, s más lelki jellegekkel való korrelációjuk. Itt éppúgy egyének tüzetes lelki vizsgálatán alapuló tömegvizsgálatra, adatgyűjtésre van szükség, mint a testi bélyegek tekintetében. Mert az olyan általánosságban mozgó leírásokból, hogy a magyar tüzes, kényes, büszke, egyenes, becsületre vágó, nagylelkű, szabadságot szerető, vitéz, szereti a bort és a szép lovat, a fáradást nyakasan győzi stb., sohasem jutunk el a magyar ember komplikált lelkialkatának megismeréséhez és megértéséhez. Nem sokkal mondanak ezek többet, — ha általánosságban igazuk van is — mint a testi típusra vonatkozólag az a néphit, hogy: „se nem szőke, se nem barna, az az igaz magyar fajta.”

Érdekes, hogy 117 évvel ezelőtt egy magyar szerző, Vedres István, már lényegében hasonló gondolatokat vet fel a Nemzeti Lélekről írott kis értekezésében.

„A Lélek jelenlétét test nélkül nem képzelhetjük. Hogy tehát egy nemzeti Lelket képzelhessünk magunknak, egy nemzeti Testet kelleit előbb formálnunk, mely amattól lelkesítessek. A nemzeti Lélek: a minden egyes embereknek, kik a nemzetet teszik, Lelkeik öszve vett gondolkodása módjából származik. Ha ez egyforma, a nemzeti Lélek is egyforma — mondja Vedres.

Am éppen az a nagy kérdés, hogy egyforma-e? Már fentebb láttuk, hogy aligha. Sőt, mivel a testi típus nem egyforma, nagy valószínűséggel előre állíthatjuk, hogy a hozzákötött lelki tulajdonságok sem.

Nézzünk most egy pillanatra az ország határain kívülre, vizsgáljuk meg idegen népek lelkialkatát, s állapítsuk meg, hogy vajon azok a lelki vonások, amiket a magyar nemzeti karakter bélyegei gyanánt különböző szerzők felsorolnak, csakugyan kizárólagos tulajdonai-e a magyar léleknek, avagy más népeknél is előfordulnak? Mert világos, hogy a magyar nemzeti jellem valójában csak olyan lehet, ami mint jellemző tulajdonság semmiféle más nemzetnél elő nem fordul.

Nem szükséges részletes tanulmányokba merülnünk, mert már felületes szemléletre is észrevevesszük, amellet az irodalmi leírások tömege is tanuskodik róla, hogy a nevezett bélyegek túlnyomó része nem áll meg, vagy nem végződik az ország határainál, hanem azon túl igen sok más népnél is megtalálható. A nyugodt, méltóságos járás, erő, ügyesség, nemes büszkeség, bátorság, komolyság, őszinte nyíltszívűség, becsületesség, magáratartás, lángoló honszeretet, nagylelkűség, vendégszeretet stb., amiket pl. Hunfalvy a magyarság országszerte közös jellemvonása gyanánt felsorol, s amik a magyarságban csakugyan kiváló mértékben megvannak, mind olyan lelki tulajdonságok, amik külön-külön sok más népre is jellemzők, főleg ha a jellemzést az illető nép maga készíti magáról.

Hol lelünk hát megbízható támpontokat? — Aligha másutt, mint maguknak az egyes lelki bélyegeknél rendszeres és módszeres tanulmányozásában. Az idevágó tüzetes vizsgálatok már közel három évtizede tartanak, s igen érdekes és jelentős eredményekre vezettek. Kiderült mindenekelőtt, hogy a lelki bélyegek, szellemi tulajdonságok éppúgy, mint a testiek, szintén kétfélék. Egy részük velünk született, öröklődő, s ezek a testi rasszjel-

gekkel állanak szoros kapcsolatban; más részük paratípusos egyéni szerzemény, s az ezerféle miliő hatásának köszöni eredetét.

Hogy a lelki-szellemi tulajdonságok egy része öröklődő, azt már a szorosabb értelemben vett örökléstani kutatások megindulása előtt igazolták a statisztikai tömegadatok, az ú. n. „teszt-vizsgálatok”, valamint a családantropológiai megfigyelések. Galton beható korrelációs számítások alapján pl. már 1883-ban arra az eredményre jutott, hogy a testvérek szellemi hasonlósága egymás között éppoly nagy, mint a testi hasonlóságuk. Viszont testvérek szellemi hasonlósága nagyobb, mint a nem testvéreké. A szellemi képességek és az általános intelligencia öröklékenységet bizonyították már Schuster és Elderton (1907), Thorndike (1905), Woods (1906), Heymans és Wiersma (1906—09), Peters (1915) stb. régebbi vizsgálatai, az újabban nagy lendületet vett ikerkutatások pedig teljesen kétségtelenné tették azt (pl. Gottschaldt 1939). Fontos tanubizonyságul szolgálnak itt a híres emberek, kiváló családok monográfiái (Moebius, Lomer, Galton, Reibmayr, Steinmetz, Davenport, Haecker, Ziermer, Stanton, Seashore, Bangert stb.), amelyek bizonyos tudományok, zene, művészet iránti hajlam, sőt kifejezett képesség, genialitás öröklődését igazolják. A pszichiatria viszont az abnormis, beteg, kóros lelki hajlamok öröklődésére sorol fel hiteles példákat, sőt újabban, Rüdin és iskolája, továbbá Lenz és Kranz, tudományosan kidolgozott örökléstáblázatokat. Mivel pedig a beteges szellemi-lelki hajlamok a normális lelkitulajdonságok mutációja által jöttek létre, egyik öröklődésének kimutatása a másikat is bizonyítja. Újabban (1938) Schultze-Naumburg 5 család 341 tagján 40 lelkitulajdonságot tett beható analysis tárgyává, s megállapította azok lényeges alapvonásait és öröklésmenetét.

Bizonyos lelki-szellemi sajátságok öröklődésének bebizonyítása egyúttal közvetve bizonyítéku szolgál az ú. n. „lelki rasszjellegek” létezése mellett is. Mert ha úgy beteges, mint normális

lelki-szellemi sajátságok öröklődnek, sőt egyes családokban, öröklésvonalakban felhalmozódnak s családokat, öröklésvonalakat egymástól megkülönböztetnek, akkor semmi akadály a sincs annak, hogy ugyanezen lelki-szellemi megkülönböztető bélyegek nagyobb embercsoportokban, a rasszokban is megjelenjenek s rassz-különbségek gyanánt szerepeljenek. De vannak ennek közvetlen bizonyítékai is. Már az említett „teszt-vizsgálatok”, amelyeket főleg az Egyesült Államokban végeztek nagy számban, kifogástalanul bebizonyították, hogy a szellemi teljesítmények, sőt a szellemi-lelki tulajdonságok nagy része az európid, negrid és mongolid rassz körben szembetűnő különbségeket tüntet fel. Petermann (1935), Lenz és Reinöhl (1937) kvalitatív szellemi rassz-különbségek létezését örökléstanilag is igazolták, Davenport és Steggerda (1929) kiváló vizsgálatai (mulattokon) pedig bebizonyították, hogy rasszkereszteződések esetében a szellemi tulajdonságok teljesen úgy viselkednek, mint a testiek, ami csakis örökléssel magyarázható, illetve azzal, hogy a rassz fogalmához nemcsak testi, hanem azonos módon öröklődő szellemi-lelki sajátságok, különbségek is szorosan hozzátartoznak.

Mindinkább kiderül tehát, hogy az emberiség természetes csoportjainak, a rasszoknak, öröklődő testi sajátságaik mellett öröklődő lelki bélyegek is vannak s bizonyos lelki, szellemi, jellembeli tulajdonságoknak regionális elterjedése a rassztípusok elterjedésével áll a legszorosabb összefüggésben. Mindez természetesen az egyéni lélek fogalmát nem érinti.

Nagyon érdekes lenne, de igen messzire vezetne, ha itt most sorra vennők az egyes euráziai rasszoknak összes megállapított, vagy vélt lelki vonásait és sorra vizsgálnók, hogy azok mennyiben és milyen elterjedésben találhatók a magyar nemzettestben. Igazán komoly eredményt azonban itt is csak az egész országra kiterjedő rendszeres és tárgyilagos rasszpszichológiai felvételekkel érnének el. De ezek, sajnos, éppúgy, mint az országok szoma-

tikus felvételek még mindig csak a jövőben megvalósítandó feladatok közé tartoznak. Ezért meglegszem itt most annak kiemelésével, hogy ilyen lelkialkatbeli különbségeket a magyarságban többen felismertek már a multban is.

Nagy Géza írja ezelőtt 37 évvel, hogy: „a magyarságban kétféle elemet lehet megkülönböztetni. Az egyik könnyűvérű, mozgékony, hamar fellobbanó, mindenhez könnyen alkalmazkodó, vállalkozó szellemű, áldozattól, s bármiféle kockázattól vissza nem riadó. A másik elem nehézkes, fontolgtató, makacs, mozgásba nehezen hozható, a megszokott rendtől nem tágitó, anyagi dolgokban számító, minden előttte bizonytalan kimenetelűnek látszó vállalkozástól tartózkodó, s a kevés biztossal megelégedő. Amattól indult ki történelmi életünk alatt minden haladás, emez tartotta fenn a magyarságot.”

Ma már élesebben látjuk a magyarságnak ezt a lelkialkatbeli differenciálódását, s azt a rasszbeli összetétellel hozhatjuk szorosabb kapcsolatba. Így pl. megállapíthatjuk, hogy a zárkózott, az idegennel szemben bizalmatlanabb, hallgatag, de ismerősök között hirtelen beszédessé váló, nagyobb fantáziájú, álmodozó, bánatában sírva vigadó lelkialkat a magyarság egyik fő rasszelemével, a keletbaltival függ össze. Ezzel szemben a nyersebb erő, a vakmerőségig fokozódó bátorság, nyíltság, a büszke, harcias természet, a hirtelen harag, mely könnyen meg is bocsát, az uralkodásra való hajlam, a törhetetlen hazaszeretet stb. főleg a turanid-alföldi rassz, valamint a kaukázusi s dinári rasszjellegű magyarok lelki típusának ismertető jegyei közé tartozik. Viszont az anyagiasabb, önzőbb természet, inkább a földhöz, mint hazájához való ragaszkodás, szűkkeblűség, nyárspolgáriasság, kitartó szorgalom, takarékoság, minden vonatkozásban bizonyos kicsinyesség stb. inkább az alpi rassztípus lelki bélyege. Mindezekhez járulnak azután még bizonyos mongolid lelki bélyegek, amik a magyarság lelki alkatának keleties színét betetözik, s az összes európai rasszo-

kétől különbözővé teszik. Ezt ismerjük azonban még legkevésbé. Ime odajutottunk tehát, hogy a magyarság, amint testileg, éppúgy lelkileg is bizonyos rassztípusokra tagolódik, vagyis, hogy a magyarság lelkialkata, éppúgy, mint minden más népé, szintén mozaikszerűen összetett.

MI HÁT AKKOR AZ, AMI JELLEMZŐ, ami a magyarságot minden más néptől megkülönbözteti, ami különlegesen magyar? Éppen ez a speciális testi és lelki rasszbeli összetétel, az europid és mongolid rasszkör vázolt elemeinek a nevezett arányban való együttes előfordulása.

De ez még nem minden, mert ez valójában még csak a természet által nyújtott nyersanyag, melyhez mester is kell, aki jó kötőanyag alkalmazásával a sokszínű és természetű anyagot összegyűrja, formálja, jellegzetes alakká, népegységgké, „magyar”-rá teszi. Ez a tehetséges alkotó mester a történelem, amely a különböző testi és lelki rasszbeliségű egyéneket, családokat, nemzetségeket és törzseket egy biológiai, szaporodási közösségbe, a nemzettestbe hozta, sodorta össze, amelyen belül az évezredek együttélése és egymással való állandó kereszteződés a vérrokon-ságot mind mélyebbé, mind többoldalúvá tette, a rendelkezésre álló testi és lelki örökséganyagot pedig hol differenciálva, hol újra kombinálva a nemzettest legkülönbözőbb részeibe eljuttatta.

Ehhez járult azután egy másik segítő mester, a természet, amely a magyar haza miliójének ezerféle tényezőjével: klímájával, szelével, melegével, napsütésével, vizében és terményeiben rejlő különböző hatóanyagaival a nemzettest emberanyagát ezer év óta idomítja, modellírozza s külső fiziognómiájában is egy-máshoz mind hasonlóbbá teszi. Sőt ez a milióhatás megnyilvánul a lelkiségben is, s egy csomó, bár nem öröklődő, de az embereket egymáshoz hasonlító lelki vonást hoz létre. Ezért van az, hogy a nordicus, az alpi, a mediterrán stb. rasszjellegű egyén a

lényeges rasszjellegek egyezése dacára is egészen más nálunk, mint Németországban, Svájcban, vagy Spanyolországban, mert a magyar földön, magyar ég alatt, magyar miliőben, a magyar biológiai és szaporodási közösségben, magyar lesz a fiziognómiája s magyar lelkiség sugárzik nemcsak a szeméből, de minden mozdulatából és tettéből is.

Arra a kérdésre tehát, hogy mi a magyar, antropológiai alapon a következőket felelhetjük.

A mai magyarság az euráziai rasszkörbe tartozó különböző eredetű és ősiségű öröklésvonalaknak, rasszelemeknek igen bonyolult összeszőződése, amelynek váza, fő anyaga ma is a honfoglaló magyarok által hozott örökséganyag. A magyar nemzettesten mint biológiai és szaporodási körön belül élő, egymással állandó kereszteződésben lévő vérrokon egyénekben generációról generációra öröklődő speciális rasszbeli összetételű testi és lelki öröklésanyagnak a történelem évezredes sodra és a magyar hazának adott természeti és társadalmi miliője által megszületett manifesztálódása az, ami a magyar lényeket adja, ami a magyart a világ minden más népétől megkülönbözteti.

A magyar lényeknek tehát három alaptényezője van: 1. a speciális testi és lelki rasszbeli összetétel, 2. a történelem által létrehozott és irányított biológiai életközösség, 3. a magyar haza állandó miliője.

Az évezredes magyar nemzettest, a magyar történet és a magyar haza a „magyar ember” alakjában oly szorosan összeforrtak, hogy egyiket a másik nélkül el sem tudjuk képzelni. Ha e tényezők egyikét elveszük, nem lesz teljes többé a fogalom, hogy „magyar”.

A magyar emberre biológiai alapon a szó szoros értelmében áll a költő szava:

„Áldjon vagy verjen sors keze,
Itt élned s halnod kell.”

NYELVÜNK ALKATA

IRTA

ZSIRAI MIKLÓS

EGY RÉGI magyar szokásmondás azt tartja, hogy az előkelő világpolgár németül a kutyájával, angolul a lovával, magyarul a kocsisával, franciául a szeretőjével, spanyolul az Istennel beszél. Hasonló nyelvjellemző elmésségek egybeüth is divatoztak, sőt helyel-közzel ma is fel-felsziporkáznak. Igazságosztó munkájukban rendesen csak a nemzeti érzékenységhez, ízléshez, elfogultsághoz, vagy esztétikai eszményhez igazodnak, a helyi viszonyok szerint csereberélik a szerepeket, szóval nem pályáznak a tárgyilagosság babéraitra. Ennek ellenére sokszor az elevenre tapintanak.

Nem érnek sokkal többet a komoly látszatú, tudományos igényű összehasonlító nyelv szerkezeti elemzések és tipológiai minősítések sem. Az eddigi gyakorlatban ugyanis vagy két, illetőleg egy-két nyelvnek szembeesítése, vagy pedig valamilyen nyelvbölcseleti elmélet tantételeinek zsinórmértékül vétele útján igyekeztek egyéni sajátosságokat megállapítani, jellegzetességeket ki-hüvelyezni, értékkülönbségekre következtetni. Több-kevesebb részlettanulásra ilyenféle eljárással is szert tehet az ember, de nyilvánvaló, hogy a munka eredménye jórészt az összehasonlítási alap, a mértékegység, vagy a filozófiai elmélet, áramlat megválasztásának önkényétől függ, nem is szólva azokról a szinte kiküszöbölhetetlen megkötöttségekről, amelyek a minősítésre vállalkozó kutatónak népi meg nyelvi hovatartozásából,

szakismereteiből, szempontjaiból, egyéniségéből, alanyiságából erednek: „When we begin to contrast the morphology of two classes of speech, there is a tendency to import our prejudices into the question, and to assume that the grammatical forms to which we have been accustomed are necessarily superior to those which are strange to us” (Sayce, *Introduction to the Science of Language* II, 374).

Misteli Ferenc, a nyelvi jellemzéstán egyik legtekintélyesebb képviselője, pályája elején csak gyarlóságokat, tökéletlenségeket látott a magyar nyelvben, később azonban dicsérő szavakban sem fukarkodott. Simonyiék tiltakoztak elítélő bírálata ellen, később viszont örvendezve tapsoltak dicséreteinek. Pedig az efféle ítélkezés annyit nyom a latban, mint a magasztalás: semmit.

Vagy hasonlítsuk össze két ugyancsak súlyos szavú nyelvtudósna a német nyelv szerkezeti jellegéről és értékéről vallott nézetét. Kluge ujjongva kérdezi: „Gibt es denn eine Kultursprache von höheren Vorzügen, von grösserer Bildsamkeit, von feineren Ausdrucksmitteln, von eindringlicherer Kraft?” Nincs a németnél tökéletesebb nyelv: „Unsere Sprache wird die Welt beherrschen” (Unser Deutsch,⁸ 12. l.). Meillet viszont nem fogy ki a gáncsból: „L'allemand n'est pas une langue séduisante. La prononciation en est rude, martelée par un accent violent sur chaque mot. La grammaire en est encombrée d'archaïsmes inutiles: les noms par exemple ont des formes casuelles multiples, différentes les unes des autres, qui n'ont même pas le mérite de se trouver dans tous les mots, et qui ne servent à rien puisque l'ordre des mots suffit le plus souvent à indiquer le sens. L'adjectif a des formes compliquées. Les phrases sont construites d'une manière raide, monotone. Le vocabulaire est tout particulier, tel que ni un Slave, ni un Roman, ni même un Anglais ou un Scandinave ne peut

l'apprendre aisément. L'aspect d'ensemble manque de finesse, de légèreté, de souplesse, d'élégance" (Les langues dans l'Europe nouvelle 255. l.). — Kinek van mármost igaza? Klugenak higgyünk vajjon, akinek nézetét, szavait besugározza a nemzeti önérzet, a büszkeség és a szeretet derűlato verőfénye, avagy a francia Meillet véleményét fogadjuk el, akinek a szemét elvakítja a politikai ellenszenv, sőt gyűlölet?

A magyar nyelvről szintén mondtak bírálatot itthon és külföldön, avatottak és avatatlanok egyaránt. Egész gyűjteményt állíthatnánk össze elismerésekből, hízegő alkalmi bókokból, tüzes ódákból, de csinos csokrot köthetnénk a jobbára idegen nyelvtípuson nevelődött szemlélet szűkkeblű kifogásaiból és a leplezetlenül csúfondároskodó ellenszenv vádjaiból is. Meddő vállalkozás volna ez ellentétes vélemények kiegyenlítésén fáradozni: a nyelvek különböznek egymástól, különböző nevezőjű törtéket pedig sem összeadni, sem egymásból kivonni nem lehet. A nyelvek értékelője ugyanolyan hibát követ el, mint az a természettudós, aki minden elismerését, lelkesedését — mondjuk — a gázlomadarakra összpontosítja. Holmi hazagondoló rangsorolás helyett iparkodjunk inkább a nyelvek alapvető anyagi és szerkezeti vonásait, egyéniségük titkát megismerni, állandóan szem előtt tartva, hogy az egyéniséget nem egy-egy állítólagos ritkaság, hanem az alkotó elemek és készségek összhangja, szervi stílusa szabja meg.

A NYELVEK ESZTÉTIKAI megítélésének alapjául főként a hangállományt, az egyes hangtípusok használati arányát, meg magasabb rendszerbe kristályosodásának szabályszerűségét szokás venni. A magyart ebben a vonatkozásban dicsérik is, gáncsolják is: elismerik hangállománya gazdagságát, megrojják használatbeli egyhangúságát.

Hangállományunk gazdagsága méltán fel is tűnhetik, mert

ebben megelőzzük a közvetlenül ismert nyelvek többségét. Köznyelvünk — néhány hiányt nem számítva — használja az egyszerű magánhangzóknek mind az elül, mind a hátul, mind az ajakműködéssel, mind az ajakműködés nélkül képzett alsó-, középső- és felsőnyelvállású rövid meg hosszú változatait, az egyszerű mássalhangzók közül pedig az ajkak, a fogak és az íny táján képzett zár- és réshangok zöngétlen meg zöngés változatait, az orrhangokat, úgyszintén az *l*, *r* hangokat, majdnem valamennyit rövid, hosszú, valamint ikerített alakban. Ha mindehhez hozzászámítjuk még a közkeletű összetett hangokat is, igazán nem csodálkozunk a hangkészletünk gazdag voltáról elterjedt véleményen. Bizvást állíthatjuk azonban, hogy a hanggazdagság, a választék nyers nagysága magában még nem jelentene számottevőbb jellegzetességet. Egyéniségre csak egyes ritkább hangtípusok használatából, a hangok különleges képzésmódjából, főként pedig a hangrendszer külső-belső összhangzatából lehet következtetni.

A német Schott az ajakműködéssel képzett rövid a hang és a jésített mássalhangzók (*ty*, *gy*, *ny*) kedvelésében, de még ennél is inkább a hangképzés tisztaságában látta nyelvünk egyik legfeltűnőbb akusztikai sajátosságát. Csatlakozhatunk hozzá: a magyarnak időtartam és zöngésség tekintetében szabatosan, pontosan kell hangjait képeznie, mert a hang időtartamának és zöngésségének jelentésmegkülönböztető szerepe van. Számtalan nyelvben elhanyagolható, el is hanyagolódik a rövid és hosszú, a zöngés és zöngétlen hang pontos megkülönböztetése, mi a legkisebb ily természetű hanyagságért szavunk érthetőségének kockáztatásával lakolnánk. Ime néhány beszédes példa a rövid-hosszú hangkorrelációra: *hat* — *hát*, *agy* — *ágy*, *arat* — *arat* — *arát* — *árát*, *ver* — *vér*, *veréb* — *véreb*, *veres* — *véres* — *verés*, *fele* — *felé* — *féle*, *kerek* — *kérek* — *kerék* — *kérék*, *török* — *török* — *törők*, *por* — *pór*, *hal* — *hall*, *kelet* — *kellet* — *kellett*,

had — *hadd*, *var* — *varr*, *főz* — *főzz*, *nőt* — *nőtt* stb.; zöngétlen-zöngéshangú szó párok: *por* — *bor*, *láp* — *láb*, *bab* — *pap*, *kép* — *gép*, *szak* — *szag*, *hat* — *had*, *tudás* — *dudás*, *termet* — *termed* — *dermed*, *telet* — *delet* — *teled* — *deled*, *fér* — *vér*, *fagy* — *vagy*, *fonó* — *vonó*, *mész* — *méz*, *kész* — *kéz*, *seb* — *zseb*, *sír* — *zsír*, *siker* — *zsiger*, *fattyú* — *faggyú* stb., stb. A kivételnek tekintendő *ad* — *ád*, *hagy* — *háy*, meg a népnyelvben terjedő *szőlő* — *szöllő*, *mező* — *mezző*, *erősen* — *erössen*-féle jelentéskülönbségnélküli mennyiségi változások részint történeti rétegetelődés eredményei, részint a mássalhangzó-ikerítésre való hajlam szórványai.

A hangképzés kötelező és következetes szabatosága nyilvánul meg abban is, hogy nyelvünkben alig jutnak szóhoz az egyebütt annyira közönséges agyonkurtított, elzöngétlenített, tökéletlenül mormolt magánhangzóroncsok. Magánhangzóinknak pontos időmennyiségi kimérttségét és éles zöngésségét az iskolázatlan fül is tüstént észreveszi és műszeres vizsgálatok is igazolják. Könnyű belátnunk, hogy a hangképzés ilyen tisztaságának már magábanvéve is fontos szerepe van a beszéd, a nyelv külső jellegének kialakításában. Nagyon találóan írja Illyés Gyula: „Nyelve férfias, nem az alkudozás, a meggyőzés, a latolgatás nyelve, hanem a kijelentésé, az ítéleté, az akaraté. Tagoló nyelv, minden szót erősen megnyom. Idegenek első hallásra vezényszónyelvnek érzik. Nem az. Nem parancsolót és engedelmességre váró csoportot idéz, hanem szabad pusztaságot, rajta két férfit nagy távolságra egymástól, akiknek minden betűt tisztán kell kiejteniök, hogy megértsék egymást; minden szó külön felröppentése után meg kell várniok, amíg az legyőzi a természet ellenállását, a fák és habok szószátyárkodását” (Magyarok 451. l.).

Általános az a nézet, hogy a nyelv szépsége — vagy nevezzük igénytelenebb szóval: szózatossága — a benne elő-

forduló zenei elemektől függ. Beszédünk legkönnyebben megfogható, vizsgálható zenei eleme a hangszalagok rezgése következtében keletkező zöngé. Tiszta telítettségben van meg a magánhangzóknak, alkotórésze az ú. n. zöngés mássalhangzóknak, hiányzik az ú. n. zöngétlen mássalhangzókból. Annál zeneibb, szózatossabb tehát a nyelv, minél kedvezőbb benne a zöngés hangoknak a zöngétlenekhez viszonyított használati aránya. Ezt a megállapítást a gyakorlatban, az összehasonlítható vizsgálatokban egyszerűsítve úgy szokták alkalmazni, hogy a magánhangzókat, mint zöngés hangokat szembeállítják a mássalhangzókkal, mint csak részben zöngés, vagy teljesen zöngétlen hangokkal. A meglehetősen egyező eredményű számítások közül Tolnai Vilmos táblázatát mutatjuk be, a nyelv után első helyen a magánhangzók, másodikon a mássalhangzók százalékadatát közölve:

finn:	51—49	magyar:	41—59
olasz:	48—52	francia:	41—59
ó-görög:	46—54	orosz:	40—60
spanyol:	45—55	német:	36—64
latin:	44—56	cseh:	35—65
török:	43—57		

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a zenei elemeknek ilyen egyszerűsített alakban való számbavétele torzított képet ad. Azal, hogy a mássalhangzókat válogatás nélkül zöngétleneknek vesszük, egyes nyelveket jogtalan előnyökhöz juttatunk, másokat meg megkárosítunk. Pl. a finn, amelynek alig vannak zöngés mássalhangzói, jócskán nyert, a magyar pedig, amelyben több a zöngés (36), mint a zöngétlen mássalhangzó (23), veszít az általánosításon. Sokkal helyesebben járnánk el, sokkal pontosabban megközelítően a valódi helyzetet, ha a magánhangzókat 2, a zöngés mássalhangzókat 1, a zöngétleneket 0 egységgel számítanók, vagy ha a magánhangzók és a zöngés mássalhangzók zön-

getelítettségének, illetőleg zörejtartalmának fokozati különbségeire is figyelemmel tudnánk lenni.

Nyelvünk hangalkati vonásai közül egy sem emelkedik ki annyira, egynek sincs akkora egyénítő ereje, mint a magánhangzók hangrendi összhangjának, illeszkedésének. A jelenség lényegét röviden abban foglalhatjuk össze, hogy az egyszerű szavakban vagy csak magas (= palatális), vagy csak mély (= veláris) hangrendű magánhangzó szokott lenni (*ember, vezet — róka, hallgat*), s a szótagos végződések, a ragok, jelek, képzők a magashangrendű szavakhoz magas, a mélyhangrendű szavakhoz mély hangrendű változatban szoktak járulni (*embernek — róká-
nak, vezettünk — hallgattunk*).

Ez a palato-veláris elkülönülés tán a finnugor alapnyelvből szállt reánk örökségül, esetleg csak különletünk kezdő szakában fejlesztettük ki. Ezúttal ez másodrendű kérdés. Kétségtelen azonban, hogy nemcsak szavaink hangtestére nyomja rá bélyegét, nemcsak az összefüggő magyar beszéd hangtani tagoltságának közvetlen előidézője, hanem testesebb illeszkedéses formánsaink nagy számát tekintve egész ragozásunk és szóképzésünk külső alkatát is megszabja. Az avatatlan idegenben rendesen az egyhangúság, a *vavavava — veveveve*-szerű elálmosító kelepészkalapálás benyomását kelti, az indoeurópai nyelvekre támaszkodó nyelvfilozófusok zöme pedig amolyan szellemi fejletlenséget, tunya esetlenségre valló pusztá hangfiziológiai folyamatot lát benne. El kell ismernünk, hogy a hangrendi illeszkedés beszédünk ötvözetét szemcsésebbé teszi, gyakran csakugyan egyhangúságot idéz elő, sőt többször egész szószörnnyetegeket hoz létre (*el nemzeti etlenedésében, alkalmazhatatlanabakat*).

A jelenségnek állítólagos gépies ürességét vitató fintorra és fennhéjázó néplelektani értelmezésére azonban érdemes néhány helyreigazító megjegyzést tennünk. A magánhangzóilleszkedés bizonyos különleges fajtája a minden nyelv életében nagy sze-

repet játszó hasonulásnak, letagadhatatlanul egy bordában szövődött tehát az indoeurópai nyelvek sokat magasztalt „Umlaut”-jával és „Brechung”-jával. Különbség csak az kettejük között, hogy az egyik előreható hasonulás (*herzog* > *herceg*, *halálnek* > *halálnak*), a másik pedig hátraható (*wolve* > *Wölfe*, *vo-gele* > *Vögel*). Az okát is meg tudjuk mondani, miért lett uralkodóvá nálunk az előreható hasonulás: nyilván azért, mert az első szótagunkon van a hangsúly, aztán meg fontosabbnak tekintjük a tövet a ragnál, az alapszót a képzőnél.

Az indoeurópai Umlaut nyelvtani szerepet tölt be, a nyelv-szerkezetnek hasznos része tehát — szokták tanítani, — a mi illeszkedésünk viszont nyelvtani funkció nélküli haszontalan kolonc csupán. Könnyű bebizonyítanunk, hogy ez a rovásunkra kiélezett ellentét a tények és összefüggések hiányos ismeretéből fakadt hazabeszélés. Igaz, hogy a magyar illeszkedés más, mint az Umlaut, de jelentőségben legalábbis fölér vele: szerves egy-séggé forrasztja össze a különféle elemek összetételéből keletkezett szótestet. Neki köszönhetjük aztán a hangrendi párhuzamok árnyaltkifejező finomságait is (*ez — az*, *csúcs — csücs*, *dob-ban — döbben*, *gomb — gömb*, *forगतag — förgeteg*, *kavar — kever*, *sustorog — sistereg*, *mağog — meğeg* stb.), szóképző eszközeink értékes gyarapodását is (*-ság*, *-ség*, *-hat*, *-het* stb.) és testesebb viszonyítórágjaink túlnyomó többségét is (*-ban*, *-ben*, *-ból*, *-ből*, *-ba*, *-be*, *-tól*, *-től*, *-ról*, *-ről*, *-ra*, *-re*, *-hoz*, *-hez*, *-höz* stb.). E szerint nem henye cafrang, hanem jellegalkotó készség, az életforma hatékony tényezője, szerves járuléka.

Míg a hangtani sajátságok a nyelvnek főként fizikai köntösét, esztétikai természetét szabják meg, a következőkben vázolandó alaktani alapvonások a belső lelki műhely titkait fedik fel előttünk.

A nyelvbölcseleti szakirodalom szinte kizárólag olyan indoeurópai nyelvű kutatók műve, akik a saját nyelvtípusuk tökéle-

tességének hitében vajmi csekély megértést és tárgyilagosságot tudtak, vagy akartak tanusítani az idegen nyelvtípusok sajátosságai iránt. Egy darabig a Steinthal-féle „lélektani” csoportosítás mondvacsinált szólamaival (Formsprachen — formlose Sprachen) áltatták magukat, majd az elszigetelő — ragozó — hajlító nyelvekre való alkattani osztályozás fellegrárába zárkóztak be. Legkirívóbb hibáikat időnként kitoldozták-foldozták ugyan, de dogmájuk lényegéből máiglan sem igen engednek.

Mit is tanít ez a nyelvosztályozás a magyarról? A magyar ragozó, összeragasztó (agglutináló) nyelv, azaz a jelentés módosítására, valamint a mondatbeli viszony jelölésére önálló szavakból elsovdadt képzőket, ragokat alkalmaz, azokat felületesen mintegy hozzáenyvezi a változatlanul maradó töszóhoz vagy alapszóhoz: áll-hat-at-os-ság-unk-ban. — Mennyivel finomabban működnek, mennyivel fejlettebbek a hajlító (flektáló) indoeurópai nyelvek! Azok a jelentésmódosulást és a szintaktikai vonatkoztatást a gyökér magánhangzóján végbemenő változásokkal jelzik: *nehme* : *nimm* : *nahm* : *ge-nommen*. Hamarosan kiderült azonban, hogy a hajlító nyelvek sem érik be a gyökérhangzó-változtatás csodaszerével, hanem a ragozó nyelvekhez hasonlóan nekik is igénybe kell venniök a ragasztékokat. Ezt az elvszerűtlen rendellenességet azzal a megállapítással mentegették, hogy a két ragozás között szembeszökő különbség van: szó és ragaszték a mi nyelvünkben könnyen szétválasztható, míg a hajlító nyelvekben szinte a felismerhetetlenségig összeolvad a kettő. Müller Miksa szerint „árja és turáni nyelvek között körülbelül olyan a különbség, mint jó és rossz mozaik között. Az árja szavak mintha csak egy darabból készültek volna: a turáni szavak világosan mutatják a varrásokat és rovátkokat, ahol az apró kövek össze vannak ragasztva”.

Súlyosabbnál súlyosabb nyelvesztétikai, művelődéstörténeti és néplélektani megállapítások, következtetések alapjául szolgált

ez a közhelyként elterjedt tanítás. Hirdették, hogy a ragozó nyelvek — a magyar is — kezdetlegeseek, a fejlődésnek alacsony fokát képviselik, vaskalaposan egyhangúak, nehézkesek, zsúfoltan szintetikusabb, gépies logikájuk miatt a szabad szárnyalásra és művészi tökéletesedésre alkalmatlanok. A fiatal Misteli még ennél is lesújtóbb kritikát mondott: „Az indogermánységben az elejétől fogva akadályok leküzdéséhez és munkához szoktatott szellem soha meg nem szűnik a maga szükségeihez képest a nyelvanyagot átalakítani; e munkának eredménye abban a roppant különbségben látható, mely pl. az ó-ind és angol nyelvek közt van. A két másik nyelv (értsd: a finn és a magyar nyelv) már keletkezésében kedvező helyzetben volt, s azontúlra fárasztó szellemi munkától fel van mentve, úgy, hogy fejlődési menetre egészen képtelen; amit tanultak, azt el nem feledik, de nem tanulnak hozzá újat; innen van csekély műveltségi hatásuk is”.

Csakugyan ily vigasztalanul sivár a helyzet? Bátran állíthatjuk, hogy nem. Nem az ösztönös önvédelem, hanem a jogtalanul elítélt vádlott igazságtudata tiltakozik belőlünk. A tárgyi cáfolatok és elvi ellenvetések egész sorát vonultathatnánk föl. Hogy Müller Miksa megvesztegető képénél maradjunk, jó mozaik vajjon a szanszkrit *bhārami*, *bhāraṣi*, *bhāraṭi* 'viszem, viszed, viszi', vagy a német *leben*, *legen*, *führen*: *lebte*, *legte*, *führte*, vagy a francia *rare*, *courageuse*: *rarement*, *courageusement* stb.? és rossz mozaik vajjon a magyar *kő*: *kövek*, *teher*: *terhet*, *vagyok*: *van*, vagy a finn *joki* 'folyó': *joet* 'folyók', *tehdä* 'csinálni': *teen* 'csinállok': *tekevät* 'csinálnak' stb.? A hajlító nyelvekben tehát éppúgy találunk rossz mozaikot, mint ahogyan a ragozóban is gyakori a jó mozaik. — Aztán a fő hangzójának hajlíthatóságát is csak a tájékozatlanság tekinti a hajlító nyelvek kizárólagos kincsének: magyar *való*: *volt*, *hó*: *havas*, *halok*: *holtan*, *ez*: *ide*: *így*, *az*: *ott*: *úgy*, *ház*: *haza*: *honn*; *lív* *lápš* 'gyerek': *laps*: 'gyereknek a'; *vogul* *vi γəm* 'veszek': *visəm* vettem: *vojen*

'végy'; osztják *amp* 'eb': *impəm* 'ebem' stb. A magánhangzóváltakozás e szerint nem szolgálhat válaszfalul, értékmérőül meg még akkor sem fogadhatnók el, ha tárgyilag helytállna. Nem mi berzenkedünk, egy bátorszávu német fakadt ki illetéknéppen: „Die Werteinschätzung der Sprachen nach ihrem gesamten Bau ist ein Spiel der Phantasie, die Einschätzung nach ihrer etymologisch verständlichern oder unverständlichern Flexion ist so töricht, als ob man den Wert der europäischen Armeen nach der grössern oder geringeren Sichtbarkeit der Hosennaht beurteilen wollte” (Fritz Mauthner, Beiträge zu einer Kritik der Sprache³ II, 309).

Nem azt vitatjuk, hogy a két nyelvtípus között nincsenek sarkalatos különbségek! Vannak, de másban keresendőek és más-ként értelmezendőek.

Az idegen meg szokott lepődni a magyar nyelvtan formagazdagságának láttára. Nem is csoda, hisz saját nyelvének 4—5 névszóragozási esete helyett itt 21 közkeletű ragos alaknak, a saját nyelvéből ismeretlen birtokos személyragozásnak s az ikes és iktelen, alanyi és tárgyas igeragozásnak paradigma-erdeje mered eléje. Meglepődhetik, sokallhatja, hibáztathatja, azonban mindez nem változtat azon a tényen, hogy nagyszámú alakjaink mindegyike hasznos munkát végez: egy-egy mondatnani viszonyítás vagy személyi vonatkoztatás szabatos jelölésére szolgál.

Ismeretes, hogy a mondatbeli viszonyoknak se szeri, se száma, s nyelve válogatja, mennyit ismer e viszonylehetőségek közül, s amit ismer, külön szóval, viszonyszóval (*prae-* és *post-*posítíóval), vagy viszonyraggal jelöli-e. Nyelvünk az indoeurópai nyelvekhez hasonlítva csakugyan bővelkedik viszonyragos jelölésekben, ellenben eltörpül egyes kaukázusi nyelvek mellett, amelyekben 47, 50, sőt 97 névszóragozási alak szerepel. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a ragkészletet a nyelv életében szüntelen folyó változások sodra hol apasztja, hol da-

gasztja. Az emlékekkel megvilágítható korban, szinte szemünk láttára fejlődött ki a mai magyar viszonyragok többsége, pusztult ki másfelől pl. a bolgár nyelv teljes ragállománya. Aztán a számbeli különbségeket semmi szín alatt sem tekinthetjük érték-különbségek jelzőinek: a bolgár a megmaradt egyetlen esetalakjával, az ú. n. casus generalisával és viszonyszók segítségével éppúgy meg tudja oldani a szükséges viszonyításbeli feladatokat, mint pl. a viszonyragokban duskáló kaukázusi lák nyelv. Röviden szólva: a nyelvek között nagy különbség van ugyan a ragozási rendszer gazdagsága tekintetében, ez a különbség azonban nem érinti a viszonykifejezés képességét, csak a módját, eszközeit. A ragozási alakkészlet gazdagságát bizvást nyelvünk egyik figyelemre méltó jellemvonásának tekinthetjük tehát, a nélkül, hogy a gazdagság pusztá tényéből akár kivételes fejlettségre, akár restellnivaló kezdetlegességre következtethetnénk.

A magyar viszonyragoknak a bőség mellett mindenesetre számottevő vonásuk, hogy elsődlegesen helyi viszonyítást szoktak kifejezni, s a hol? honnét? hova? kérdésnek megfelelően hármas rajokba tömörülnek. Az összehasonlító nyelvtudomány megállapítása szerint viszonyragjaink közül nyilván csak az *-n* (*fán*), az *-l* (*elől*), az *-á, -é* (*alá, fölé*) és a *-t, -tt* (*lent, ott*) ősi finnugor, illetőleg ugor-kori örökségünk, míg a többi vagy raghalmazás, vagy képző meg rag összeolvadása, vagy pedig önálló szónak elsorvadása útján a magyar nyelv különéletében keletkezett. A külön szóból agglutinálódott határozó ragjaink eredendő különlegessége, hogy személyraggal ellátva még ma is önálló életet élnek: *bennem, benned, benne; velem, neked, tőlünk, rólatok, hozzájuk* stb., akárcsak a névutók (*mellettem, feletted, nélkülünk*), vagy az egyszerű névszók (*kezem, kezéd* stb.). Ennek a szűk körre szorítókozó önálló életnek maradvány-jellege abból is kitetszik, hogy az ősi illeszkedés nélküli, illetőleg az önálló korbeltől hangrendi állapot őrződött meg: a *-ban, -ben* rag sze-

mélyragozott alakja *bennem*, a Halotti Beszédben még illeszkedés nélkül *milostben* (malasztban), *paradisumben* (paradicsomban), önálló szói alapja a 'belső rész' jelentésű *bél*.

A nyelvbolcseleti szakirodalomban sokat hánytorgatták a névszóragozás keletkezésének, a viszonyragok eredeti jelentésének fogas kérdését. A mi ragozásunk kialakulása a szembenálló két fő elmélet, t. i. a logikai-grammatikai és a helyhatározás (lokalisztikus) elmélet közül megfellebbezhetetlenül az utóbbit igazolná, ha persze jogunk volna egyből általánosítani. Nemcsak azt tudjuk bebizonyítani, hogy időhatározóink, aztán állapot-, ok-, cél-, eszköz-, társ- stb. határozóink végső fokon majdnem kivétel nélkül helyhatározói eredetűek, hanem még azt is sikerült kimutatni, hogy eredetileg a Wundt tanítása szerint külön csoportba kikülönített ú. n. belső determinációs ragok is a hely meghatározására szolgáltak. A *-nak*, *-nek* ragos részeshatározó itt-ott máiglan irányt jelöl (*falnak*, *hegynek*, *völgynek megy*), *-t* tárgyragunk pedig a helyhatározó *-t* folytatója.

Leíró szempontból a *hol?* *honnét?* *hová?* kérdésre felelő három irány megkülönböztetését tekinthetjük helyhatározó-alakrendszerünk legfeltűnőbb jellegzetességének. Olyan nagy e téren a keretkényszer, hogy etimológiai azonosság hiányában kiegészülés útján teremtyük meg a szimmetriát:

-ban, *-ben* / *-ból*, *ből* / *-ba*, *-be*
-n // *-ról*, *-ről* / *-ra*, *-re*
-nál, *-nél* // *-tól*, *-től* // *-hoz*, *-hez*, *-höz*.

Az irányhármasság váza a helyhatározók területéről átnyúlik az időhatározók parcellájába is, s a *hol?* *honnét?* *hová?* szellemében és párhuzamaként *miikor?* *mióta?* *meddig?* módosulataban érvényesíti hatását.

Alakállományunk gazdagságát igen nagy mértékben fokozza, sőt bátran mondhatjuk, megsokszorozza a birtokos személyrago-

zás. Csak egyetlen határozónak a birtokos személyragokkal ellátott paradigmáját kell felsorolnunk (pl. házban: házamban, házadban, házában, házunkban, házatokban, házukban; házaimban, házaidban, házaiban, házainkban, házaitokban, házaikban), s máris helyes fogalmat kaphatunk névszóragozási alakrendszerünk méreteiről. Magunk is meglepődhetünk egyes pontoskodó leíró nyelvtanok végláthatatlan ragozási táblázatainak láttára, könnyen el tudjuk tehát képzelni, mit érezhet és gondolhat egy olyan idegen, akinek az anyanyelve viszonyragban szűkölködik, a birtokos személyragozást meg egyáltalán nem ismeri. Pedig a birtokos személyragozás éppenséggel nem holmi elrettentő szer-telenedés, hanem nagyon is érthető előzményekből szervesen ki-fejlődött, igen célszerűen működő nyelvi készség. Az ismertebb indoeurópai nyelvek névmással szokták jelölni, mi pedig a birtokszóhoz tapadó raggal jelöljük a birtokos személyét. Azok tehát analitikusan, mi pedig szintetikusán járunk el, akárcsak a mondatbeli viszonyítás számos esetében. Ha azonban tudjuk, hogy a birtokos személyragjaink a birtokszó után állott névmásokból agglutinálódtak, már csekélyebbnek látjuk a két ellentétesnek tetsző eljárás közti különbséget. A szétágazásnak az volt a megindítója, hogy a mi nyelvünkben a birtokos személyét jelölő névmás a birtokszó után állván, elveszítette külön hangsúlyát, s hozzásimult, végül hangsúlytalansága következtében hangtestében is megkopva teljesen hozzátapadt a hangsúlyos birtokszóhoz, azaz önálló szóból toldalékelemmé satnyult, grammatikalizálódott. Hasonló irányú és eredményű fejlődést látunk a rokon uráli és az altáji nyelveken kívül a sémi-hámi nyelvtörzs tagjaiban, sőt szórványosan azokban az indoeurópai nyelvekben, nyelvjárásokban is, amelyek a birtokos személyét jelölő névmást a birtokszó mögé szokták állítani. Tanulságos példaként idézhetjük a gael *fodham* 'alattam', *fodhad* 'alattad' *fodha* 'alatta', az új-perzsa *pidaram* 'apám', *pidarat* 'apád', *pidarasz* 'apja', vagy

a nápolyi olasz nyelvjárásbeli *fratello* (< *fratello mio*) 'testvérem', *fratello* (< *fratello tuo*) 'testvéred' stb. alakokat.

A birtokos személyragozással célirányos lesz egybefoglalva kiemelnünk igeragozásunknak legtöbbet firtatott különlegességét, a tárgyas igeragozást. Bízvást összekapcsolhatjuk őket, mert nemcsak abban egyeznek meg, hogy nyelvünk alaktani gazdagságának egyformán bővízü forrásai, hanem glottogoniai tekintetben is közeli rokonságban vannak egymással. — A tárgyas igeragozás alakjai az alany személyén felül a tárgyat is jelölik. A magyarban az első, második, harmadik személyű alanynak a harmadik személyű tárggyal és az első személyű alanynak a második személyű tárggyal való viszonylatában használunk tárgyas igealakokat: látom, látod, látja, látjuk, látjátok, látják (őt v. őket) és látlak (téged v. titeket).

A legutóbbi időig az a nézet uralkodott, hogy az ilyenféle logikailag hármas tagozatú tárgyas igealakok szerkezetileg is három elemet tartalmaznak: az igeszót, az alany jelét és a tárgy jelét. Ez a magyarázó kísérlet elvszerű következetességében itt is agglutinációt tett fel, bár a tárgyjelölő elemet minden hangtani bővészkedése ellenére sem tudta megállapítani. Időközben kiderült, hogy a szó logikai és formai tagoltsága nem pendül mindig egy húron, hogy bizonyos nyelvi alakok külön jelölő elem nélkül is végezhetnek meghatározott funkciókat, hogy az agglutináció mellett az adaptáció, a beleértés is döntő szerepet játszik a nyelv életében. Melichnek sikerült bebizonyítania, hogy a várom, várod, várja-féle tárgyas igealakoknak a váram, várad, vára-féle birtokosszemélyragos alakokkal való összezsengése nem megtévesztő látszat, hanem a magyar tárgyas igeragozás azonos eredetű a magyar birtokos személyragozással, vagyis tárgyas igealakjainkon csak a cselekvést és a cselekvőt jelöljük, ellenben jeletlen marad a tárgy. Ez a megállapítás sokkal mélyebbre levilágít nyelvünk szerkezeti fundamentumába, mint eleinte gya-

nítottuk. Később még vissza kell rá térnünk, itt tehát csak azt a tanulságot vonjuk le belőle, hogy a magyar nyelvrendszer kialakulásában sem hiányzott a beleértés, a lélektani erők hathatós közreműködése, a hajlító nyelvek kizárólagos tulajdonságának hitt „wiederholte geistige Umbildung des lautlichen Materials”.

Viszonyító ragjainkkal számbeliség és tagoltság tekintetében joggal vetekszenek az új szó alkotására szolgáló toldalékok, a kicsinyítő, lekicsinylő, kedveskedő, becéző, nagyító képzők, a helyet, gyűjtőfogalmat, elvontságot, ellátottságot, összetartozást, hiányt jelölő névszóképzők, a gyakorító, mozzanatos, kezdő, műveltető, ható, visszaható stb. cselekvést jelölő igeképzők. Egyik-másik jelentéskategóriában egész sorozatok állanak rendelkezésünkre. Például kicsinyítésre-becézésre az elnyűtt ősi *-k*, *-g*, *-d*, *-l*, *-ly*, *-m*, *-n*, *-ny*, *-r* mellett ma az alábbiak között válogathatunk: *-ka*, *-ke*, *-cska*, *-cske*, *-csa*, *-cse*, *-i*, *-ika*, *-ikő*, *-cs*, *-csó*, *-cskó*, *-nkó*, *-dad*, *-ded*, *-di*, *-sdi*, *-ó*, *-ő*, *-kó*, *-kő*, *-ók*, *-ők*, *-óka*, *-őke*, *-ós*, *-ős*, *-ócs*, *-őcs*, *-da*, *-ce*, *-ci*, *-ica*, *-is*, *-us*, *-sa*, *-se*, *-si*, *-szi*, gyakorító ige alkotására pedig az egyszerű régi *-d*, *-g*, *-l*, *-r*, *-sz*, *-z*, *-s* mellett a következő képzőbokrok kínálkoznak: *-dal*, *-del*, *-dál*, *-dél*, *-lal*, *-lel*, *-logat*, *-leget*, *-dok*, *-dek*, *-dők*, *-dokol*, *-dekel*, *-dőköl*, *-dácsol*, *-décsel*, *-doz*, *-dez*, *-döz*, *-dos*, *-des*, *-dös*, *-log*, *-leg*, *-lög*, *-lyog*, *-nd*, *-ánd*, *-énd*, *-szol*, *-col*, *-cöl*, *-cál*, *-cél*, *-sol*, *-söl*, *-zsol*, *-zsel*, *-zsöl*, *-csal*, *-csál*, *-csol*, *-csel*, *-csöl*, *-kál*, *-kél*, *-gál*, *-gél*, *-kod*, *-ked*, *-köd*, *-rog*, *-reg*, *-rög*, *-köz*, *-kez*, *-köz*, *-dog*, *-dög*, *-kos*, *-károz*, *-kérez*, *-gat*, *-get*, *-dogál*, *-degél* stb. stb. Mennyi értelmi fokozat, érzelmi, hangulati árnyalat jelölésére nyílik így alkalmunk! Élünk is az alkalommal. Például az *ú n.* gyakorító igék csoportján belül kifejezhetjük a cselekvés többszöriségét (*vagdal*, *mondogat*), tartósságát (*álldogál*, *legelész*), elkezdését (*éled*, *gyullad*), akarását (*tudakol*, *marasztal*), sőt figyelmet érdemel, hogy egyazon képző az alapszó jelentéskörétől függőleg egymástól elütő értelmű vagy hangulatú

származéktípusokat alkot. Pl. -l igeképzőnk 1. eszköz-, szerszám- és hangszer-nevekhez járulva az eszközzel, szerszámmal való működést, dolgozást, a hangszeren való játszást jelöli: *kasza* — *kaszál*, *gyalu* — *gyalul*, *hegedű* — *hegedül*; 2. mennyiséget, távolságot, tulajdonságot jelentő melléknévhez járulva azt jelenti, hogy „ilyennek vagy olyannak tart, mond”: *sok* — *sokall*, *rossz* — *rosszall*; 3. színt jelentő melléknévekből — általában ikesen ragozva — valamilyennek látszást jelent: *piros* — *piroslik*, *piroslik*, *fehér* — *fehérlik*. Hasonló, sőt még fejlettebb polysemantizmust mutat -s névszóképzőnk: 1. rokonsági neveken, keresztneveken és állatneveken a kicsinyítés, kedveskedés, becézés jele: *apus*, *anyus*, *Julis*, *Maris*, *kutyus*, *cicus*; 2. színt és ízt jelentő melléknévekhez járulva a szín, az íz gyengébb árnyalatát, mérsékeltebb fokát, halványságát jelöli: *kékes*, *zöldes*, *édeses*, *savanykás*; 3. anyag-, eszköz- és szerszámneveken a vele bántó munkást, vagy előállító mesterembert jelöli: *asztalos*, *bádogos*, *kalapos*; 4. növény- és térszíni formanevekhez járulva az alapszóval jelölt növény elterjedtségét vagy a térszíni jelleg uralkodó voltát, illetőleg az ilyen helyen keletkezett helyiséget, pusztát, dűlőt, hegyet, erdőt jelöli: *fenyves*, *nádas*, *zsombékos*; 5. -ó, -ő képzős melléknévi igenévhez járulva szokássá vagy jellemzővé állandósult tulajdonságot jelöl: *rúgós*, *harapós*, *mulatós* stb.

Ez a találmány kiragadott pár adat és példa bizonyára kellőképpen szemlélteti új szó alkotására szolgáló nyelvi eszközeink bőségét, változatosságát, rugalmasságát, korlátlan továbbfejlesztésre alkalmas képességét. Ezeket a tulajdonságokat még az elfogult idegen is ritkán szokta kétségbevonni, csak rendesen félreérti, félreértelmezi, félreértékeli őket. Egyik fő elvi kifogása úgy szól, hogy mind a szóragozás-, mind a szóképzésbeli alakgazdagságunkat agglutinációval, önálló szavaknak alaktani elemekké nyomorításával értük el, az ilyen agglutinált elemek pedig csak egészen felületesen csimpaszkodnak a tőszóhoz, vagy alapszóhoz.

Erre az okoskodásra mindenekelőtt azt jegyezhetjük meg, hogy alaktani szóvégezteinknek csak egy része — a testesebb határozóragok csoportja, képzőink közül meg jóformán csak a *-hat*, *-het*, *-ság*, *-ség* — keletkezett önálló szóból. Ez az agglutináció azonban nem laza felületi tapadás, adhézió, hanem a hangrendi illeszkedés hasonlító hatása következtében szerves egybeforrás, kohézió. A magyar *házhoz* — *kerthez* — *földhöz*, *alhat* — *mehet*, *jóság* — *szépség*-féle ragozott, illetőleg képzett alakok mindenestre tökéletesebb összesímulásról, felszívódásról tanuskodnak, mint p. o. a latin *atrocitas* — *libertas*, *fortitudo* — *similitudo*, vagy a német *Kindheit* — *Krankheit*, *Mannschaft* — *Leidenschaft* stb. Az indogermanisták szüntelen a „Lockerheit der Anfügung” vádjával illetnek bennünket, pedig íme a maguk portája előtt is volna mit seperniök.

Súlyos kifogások érik nyelvünk alaktanát a képzők, jelek, ragok állítólagos zsúfolt egymásra rétegződése miatt is. Azok szokták ezt a szemünkre vetni, akiknek az anyanyelvük taglaló, analitikus. Ők jobbra különálló szavakat, segédigéket, névmásokat, viszonyítószókat, partikulákat használnak a képzet- és viszony-jelölés eszközeiül, míg mi összefoglaló módon, szintetikus formánsokkal oldjuk meg ugyanazokat a feladatokat:

franciául:	{ Jön velem a színházba? Venez-vous au théâtre avec moi?
angolul:	{ Házamban él. He is living in my house.
németül:	{ Holtodig eltartandlak. Ich möchte dich bis zu deinem Tode ernähren.

— Elismerjük, hogy egyeseknek könnyebben felfogható az analitikus német *er würde geliebt haben*, *er wird geliebt werden*, mint az azonos jelentésű szintetikus latin *amavisset*, *amabitur*;

azt sem tagadjuk, hogy környezetünkben ma több nyelv halad a formakoptatás, a viszonyyszavakkal, segédigékkel történő körülírás, az analízis irányába, mint fordítva. Ez azonban korántsem jelenti azt, mintha mi céltalanul összezsúfoltunk, áttekinthetetlenül nehézkesnek, a „modern” nyelvfejlődés megcsúfolójának érezhetnők és vallhatnók a hagyományos öklömnyi, kőhajításnyira, feleségestül, megfutamodnátok-féle többszörösen agglutinált szóalakjainkat. A svéd Collinder elbeszélése szerint a svéd-finn nyelvhatáron élő kétnyelvűek gyakran nyilvánítanak olyan véleményt, hogy könnyebb finnül, mint svédül beszélni. Ezt ő azzal magyarázza, hogy a finn viszonyragok elsajátítása kevesebb nehézséget okoz, mint a svéd viszonyzóké. — Mindettől függetlenül: „Diejenige Sprache steht am höchsten, welche am weitesten geht in der Kunst mit geringen Mitteln viel zu vollbringen, oder mit anderen Worten, die die grösste Summe von Bedeutungen durch die einfachste Einrichtung ausdrücken kann.”¹ Ha ez igaz, már pedig józan megítélésünk szerint igaznak kell lennie, akkor nemhogy restellkednünk nem kell, hanem büszkék lehetünk nyelvünkre, nyelvünknek viszonyító ragokban és színes szemléletességgel telített képzőkben való gazdagságára. Ne elméleteket olvassunk bele a tényekbe, hanem a nyelvi tényekből vonjunk le következtetéseket.

Fennebb már utaltunk arra a kétségbevonhatatlan megállapításra, hogy tárgyas igeragjaink azonosak birtokos személyragjainkkal. Ezt a meglepő egyezést csak úgy tudjuk helyesen értelmezni, ha feltesszük, hogy a mai névszó és ige közti különbség másodlagos elkülönülés eredménye. Ezen az ősi szófaji azonosságon nyugszik mondat szerkezetünk számos alapvető jellegzetessége, így az ú. n. névszói jellege is. A *fa növény*, a *fa magas* féle mondatokban névszó (*növény*, *magas*) szolgál állítmánnyul. Régebben hiányos, vagy kihagyásos mondatnak tekintették az efféléket, azt tartva, hogy az ú. n. állítmánykiegészítő mellől el-

maradt a copula-szerepű *van*. Kiderült azonban, hogy semmi bizonyítékot nem lehet e mellett a nyilván idegen szemléletből fakadt feltevés mellett felhozni. Vannak ellenben a magyarban jócskán olyan jelek, amelyek azt mutatják, hogy névszónak állítmányul használata ősi magyar sajáttság. Hivatkozhatunk az ú. n. nomen-verbumokra, minők: *fagy*, *halász*, *les*, *nyom*, *vész*, *zavar* stb., amelyek egyaránt lehetnek igék is, névszók is, alanyok is, állítmányok is („*a fagy tönkretette a vetést*” — „*az éjjel fagy*”); hivatkozhatunk azokra a képzőkre, amelyek válogatás nélkül járulhatnak névszóhoz, igéhez: *látatlan* — *járatlan*, *szívtelen* — *szüntelen*, *színez* — *kötöz* stb.; hivatkozhatunk azután az igeragozásunk rendszerében található nagyszámú névszói eredetű alakra: a *vagyon*, *teszen*, *veszen*, *leszen*-féle jelenidejű egyes 3. személyű igealakokra, amelyek ugyanolyan *-n* képzős igenévi származékok, mint a *vagyon*, *haszon*, *bizon* stb. névszók; a *volt* — *volta*, *látott* — *láta*, *ült* — *ülte*-féle mult idejű 3. személyű igealakokra, amelyek épp olyan *-t*, *-tt* képzős származékok, mint a *szülött* — *szülötte*, *megbízott* — *megbízotta*, *halott* — *halotta*, vagy akár a *tett*, *lét*, *hit*, *nemzet* stb. névszók. — Mellesleg hadd jegyezzük meg, hogy a névszói állítmányt minden finnugor nyelv kedveli.

Mondatunk felépítésében, a mondatrészek egymáshoz való viszonyításában részint ez a névszói jelleg, részint a fennebb már bemutatott szintetizáló hajlam közvetlen vagy közvetett hatása domborodik ki. Főként jelzőnk némely feltűnő sajátága mutatja ezt világosan:

1. A jelző a jelzett szó előtt áll: *jó ember*, *új ház*. Ez a szórendi kötöttség egészen természetes, sőt szükségszerű, mert hiszen csak így tudjuk megkülönböztetni egymástól a névszónak jelzői és állítmányi használatát. A fordított szórendű *az ember jó*, *a ház új* kapcsolatban a *jó*, illetőleg az *új* szó állítmány.

2. Minősítő jelzőül nemcsak melléknév, hanem bármilyen

névszó, különösen nemet, kort, foglalkozást, anyagot jelentő főnév is szolgálhat: *fiú-gyermek, bika-borjú, nő-ember* (> *némber*), *katonakomám, bíró uram, aranygyűrű* stb. A gyakori jelzői alkalmazásnak az lehet aztán a következménye, hogy egyes ilyen főnevek a mellénevek portáján is otthonosan mozognak (pl. *árva, ifjú, koldus, özvegy, szomszéd, vitéz*), sőt gyakran egészen melléknévvé vedlenek át (pl. *derék, dús, fiatal, fuvar, jámbor, kaján, ravasz* stb). — Ide vág a magyar tulajdonnevek szembeszökő szórendi jellegzetessége, a *Stadt Rom, l'Empereur Napoleon, William Shakespeare* stb. szerkezeti viszája, a magyar *Sopron megye, Mátyás király, Petőfi Sándor* stb. Ez a nyelvművelő szakirodalmunkban számtalanszor hánytorgatott szórend nemcsak logikusnak logikus, célszerűnek célszerű, hanem szöfűzésünk alapsajátságainak egyik eleven hajtása: a jelzőnek, akár közszó, akár tulajdonnév az illető, a jelzett szó előtt van a helye.

3. A jelző ragozatlan: *új házban, bíró uramat, Mátyás királyról*. A jelző ragozatlansága nyilvánvalóan azt mutatja, hogy a jelzős szerkezet lényegileg összetétel, szintetikus egység. Ez magyarázza meg azt is, miért marad a tőszámnévvel jelzett főnév egyesszámban: *három alma, hét csillagból*.

A mondatok összefűzésében, az összetett mondat szerkesztésmódjában aránylag kevesebb eredetiséget találunk. Azt szokás ezen a téren a legjellemzőbbnek tartani, tanítani, hogy mondatainkat általában egymás mellé rendljük s lehetőleg kerüljük a környező nyelvekben közönséges alárendelő formákat. Egyesek még ennél is tovább menve a közhellyé merevedett tanításból súlyosabbnál súlyosabb néplélektani meg nemzeti és társadalomtörténeti következtetéseket sietnek levonni. A nyelvi tények, a nyelvtörténeti adatok és a rokonnyelvek elfogulatlan vizsgálata meglepően más képet tár elénk. Kiderül ugyanis, hogy az alárendelés nem holmi kései idegen fertőzés, tűzzel-vassal pusz-

títanivaló rákfene, hanem ősi örökség: megvolt már a finnugor alapnyelvben is, mégpedig mind a kötőszó nélküli tiszta hypotaxis, mind a mellérendelésből származó másodlagos alárendelés változatában. Sőt dívott, fennmaradt egy harmadik leplezett formája is, az alárendelt mellékmondatnál egyenlő értékű igeneves szerkezet. A „Nézném a nap jöttét s lementét”, „Holtunk után becsülnek meg bennünket”, „Körömszakadtig tagadtott a vádlott” stb. mondatok jöttét, lementét, holtunk, körömszakadtig igeneve nyilvánvalóan mellékmondatot helyettesít, voltaképpen a főmondat keretébe szintetikusán bekebelezett névszói állítmányú mondat megkövülése. A rokonnyelvek sűrűn használják, kedvelik az ilyen szerepű igeneves szerkezetet. A régi magyarban is elég közönséges volt, utóbb azonban fokozatosan kiszorította a kötőszó nélküli és a kötőszós mellékmondat, úgyhogy ma már csak néhány állandó kifejezésben, elszigetelt szólásban tengődik. Elvijelentőségű kérdés, lehet-e a nyelvi tényekből a beszélő közösség lelki alkatára, népi jellemvonásaira következtetni. Lehet, de kockázatos vállalkozás, amely többnyire nem szárnyalja túl a kávéházi grafológia tudományát. Aki nem okult az eddigi kísérletek tanulságain, kudarcain, gondoljon a sok-sok évezredes érintkezések, beolvadások, népkeveredések és nyelvcserék okozta bonyolult eltolódásokra, zűrzavaros változásokra. A magyar és a vogul nyelv szelleme, szerkezete szinte teljesen azonos, a magyar és a vogul lélek, jellem viszont ég és föld.

Alkattani vázlatunk utolsó vonásának a szórend kérdését hagytuk. A magyarnak szabad szórendje van, vagyis a mondatrészek nem kötött egymásutánban sorakoznak fel, hanem alkalmi kiemeltségük szerint helyezkednek el. A kötött szórendű németben *Romulus gründete Rom* az egyetlen helyes szórend, míg a magyarban, vagy az ugyancsak szabad szórendű latinban célunknak megfelelően váltogathatjuk a szavak egymásutánját:

Romulus alapította Rómát, Romulus Rómát alapította, Rómát Romulus alapította, Rómát alapította Romulus stb.; Romulus condidit Romam, Romulus Romam condidit, Condidit Romam Romulus, Condidit Romulus Romam stb. — A magyar szórendnek tagadhatatlanul temérdek csínja-bínja, de ugyanannyi értéke és szépsége is van: megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a tartalmi, értelmi megkülönböztetésben, a kiélezés, színezés, árnyalás munkájában pedig stilisztikánk egyik legfinomabb művészi eszköze.

SZAZ ÉVVEL EZELŐTT így nyilatkozott a csodálatos nyelvtehetséggel megáldott Mezzofanti: „A magyarok, úgy lát-szik, még nem tudják, micsoda kincs lakik nyelvükben”. Talán csakugyan nem tudjuk még, de érezzük már. Annyit azért tudni is tudunk róla, hogy két szervesen összefonódó erő táplálja, elteti, neveli: a hagyományozott eredetiséghez való hűség-
 ges ragaszkodás és az alkalmazkodás, a korlátlan fejlődés képes-sége. — Hogy pedig érezni mit érzünk, annak tolmácsolására gyenge a szavam. Ravasz Lászlóval² mondom tehát: „Igen, nekünk a nyelvünk nagyobb kincsünk, mint a földünk, mert régibb, s akkor is él, amikor már a föld nem a mienk. Na-gyobb, mint a történelmünk, mert a történelem a nyelvben elfér, de a nyelv nem fér el a történelemben. Ezt az élő, zengő testet, ezt az óriási és közös műalkotást, kibeszélhe-tetlen szépségű lélekparkot maga az Alkotó teremtetten, sok ezerév finomította, fejlesztette, ápolta; dolgozott rajta az idő, az évszakok járása, természeti és történelmi erők. Lángelmék alko-tásaikkal gazdagították, felfedezőik kincseiket ide rejtették el, győzelmeikkel ezt szentelték meg. Igazán közös kincsünk: az egyetlen nemzeti vagyon, amelyből a szegény embernek is éppen annyi jut, mint a hercegnek, s csak annak nincs belőle semmije, aki maga dobta el magától. Titkos jegy, amelyről minden bábeli zűrzavarban egymásra ismerünk, címer, amelyet büszkén hordo-

zunk az emberi szellem mérkőző porondján. Leghűbb képünk, mert nem nyelvünk olyan, mint mi, hanem mi vagyunk olyanok, mint a nyelvünk. Bástyánk, lélekgyepünk, védelmi rendszerünk, hódító hadseregünk; szent kapunk, amelyik kizár és befogad, menedéket nyújt és otthonunkat jelzi. Nincs nemzeti vallásunk; művészetünk, tudományunk és jogrendünk éppúgy Európáé, mint a mienk, egyedül a nyelvünk a mi külön sajátunk és senki másé. Ezt beszélni és mívelni: az igazi *Ars Hungarica*".

*

¹ Jaspersen, *Die Sprache. Ihre Natur, Entwicklung und Entstehung* 309.

² Berzeviczy-Emlékkönyv 218.

A MAGYAR STÍLUS

IRTA

ZOLNAI BÉLA

A MAGYAR STÍLUS vizsgálata nem választható el a magyar nyelv karakterisztikumának föltárásától. A kettő — nyelv és stílus — lényegileg összefügg, sőt azonosnak mondható. A nyelv konkrét alakba öltözése már stílus és a stílust determinálja fátumszerűen a nyelv szókészlete és alaktana, amelyek kész formákat adnak a beszélő és író mondani-valójának.

A MAGYAR NYELV népszámlálási állapota ugyanazt a képet tükrözi, mint amit a népi struktúra elemzéséből nyerünk: minden népcsoport, amely a magyarsággal érintkezett és amely fölszívódott a magyarságba, nyomot hagyott szavaival a magyar szókincsben.¹ A magyarság számára a magyar nyelvűség tudata előtt, az egész magyar történelem folyamán egy nagyobb életkeret lebegett, mint amit be lehet zárni az anyanyelv szűkebb határai közé. A Kárpátok medencéjében uralmát és nyelvi fölsőbbiségét megalapító magyarságtól távol állott a gondolat, hogy törökkel hímzett ugor nyelvét az itt talált földrajzi világra rákényszerítse. A honfoglalás utáni századokban valóban szent-istváni kép tárul elénk: a magyar nyelv széttárja kapuit, fonetizmusát idegenszerű hangzatokkal, új szótag-kombinációkkal gazdagítja, mindenfajta jövevényt — szlávot, németet, latint, még egy-egy franciát és olaszt is — befogad és magyarrá ne-

mesít, úgyhogy az újkor elején, mikor végre a vulgáris nyelvek irodalmi életre ébredhetnek, a magyar nyelv már nem az orosz síkságok primitív melódiáit hordozza, hanem a Duna-Tisza-táj és a Kárpát-medence gazdagabb kultúráján és a nyugati államiság életharcában technikailag, eszközökben megizmosodva egy komplikáltabb élet realitásaira készült föl. A szláv szavak beözönlése arra vall, hogy a magyar artikuláció semmi nehézséget nem érzett az új hangkombinációkkal szemben, illetőleg, hogy könnyen át tudta alakítani ezeket a baráti néprétegből jött fonémákat az ugor-török szókinca analógiájára. A latinul szólás pedig második anyanyelve, első kultúrnyelve lett a magyar elitnek. Az újkor elején az ugor magyar nyelv — török, szláv és latin elemekkel megerősödve — készen áll arra, hogy a szóbeliség állapotából irodalmi nyelvvé emelkedjék és az alkalmi használat, a gyakorlati közszükséglet kielégítése mellett szélesebb körben megszervezett politikai, vallási, világnézeti célokat szolgálva, közüggye legyen.

A magyar nyelvben is megismétlődik a magyar csoda: szét hullani látszik egy szentistváni sokféleségbe és mégis szilárdan összetartja valami belső atomerő, valami ezeréves gravitáció, örök univerzum-alkotó törvény. Az ősi finnugor szóképzlet, az alapszavak számát illetőleg körülbelül felét alkotja a magyar szóanyagnak, ami azt jelenti, hogy származékaival és a jövevényszavak magyarképzős hajtásával együtt diadalmas és fölényes többségét teszi a tényleges szóhasználat anyagának.

Nyelvünk hallatlanul gazdag szóképzési lehetőségekben. Minden grammatikai kategóriát, mindenfajta jelentési és érzelmi árnyalatot ki tud fejezni képzők és igekötők segítségével. Ehhez járult még a tizennyolcadik-tizenkilencedik század fordulóján lezajló magyar nyelvújítás, mely páratlanul áll a világ szellemi mozgalmainak történetében. A magyar gondolkozás, szemlélet, társadalmi élet, államrend gazdagította önmagát a

nyelvújítás nagy kincsével, új kifejezési lehetőségeket adva és a kifejezési lehetőségekkel a lelki élet belső formáit alakítva differenciáltabbá és bonyolultabbá. A képzés-túltengésnek van azonban bőjtje is. Mindenekelőtt: az esztétikai hátrány, hogy igen terjengősekké válnak szavaink; a hangbeli variáció hiánya: éppen a leggyakrabban használt szavaink azonos kezdetűek és visszavezethetők néhány gyökre. Nyelvünk átlátszósága néha zavaróan világos... A képzési nyelvrendszernek az a hibája is mutatkozik, hogy az alapszó idővel kénytelen lesz sokféle és tőle idegen jelentést hordozni, de a képzett alakok belső szerkezete még visszautal az alapszóra. Az önmagából való végnélküli nyelvfejllesztés, ez a túlhajtott parthenogenezis, végeredményben unalmassá, sótalanná teszi a nyelvet. Szerencsére nyelvünk természetes ösztöne úgy segít az elszíntelenedésen, hogy tréfás, játszi képzésekkel keveri a komoly beszédet, onomatopoeitikus szavakat teremt és ezer éve folyton új, ismeretlen szerkezetű, expresszív idegen szavakat asszimilál magába. A képzés mellett legtermékenyebb belső gazdagodási forrása nyelvünknek az összetétel útján való szaporodás, ami nem a legideálisabb módja a nyelvgyarapításnak. A nyelvújítás nem fukarkodott az összetételekben: mindenáron magyarosítani akarva, nem vette észre, hogy voltaképpen németesíti nyelvünket az idegen gondolkodás szolgai utánzásával. A magyarítások általában nem szüntetik meg az idegen szót, de maguk is elhelyezkednek a szókincsben. Sok előny származott költői nyelvünkre az elvonásból: mintha nyelvünk egészséges ösztöne megtalálta volna a vélt vagy valódi gyökök kultuszában ellenmégét a képzők kóros elfajulásának. Nem érdektelen, hogy az irodalomba átvett népnyelvi szavak igen gyakran az idegenszerű, választékos stílusréteg jellegét viselik ma is.

A magyar szemlélet egésznek vesz és szintézisbe foglal olyan képzeteket, amiket az indogermán gondolkodás duálissal,

vagy többesszámmal fejez ki (pl. 'keze', 'lába', de 'fállábú'). Ugyancsak egységbe foglalja nyelvérzékünk a jelzőt a jelzett szóval, úgyhogy a jelzőt nem ragozza. Leginkább ellenkezik az indogermán gondolkozással a többesszám hiánya számnevek után. A magyar szintetikus szemléletre jellemzőek a tapadással keletkezett új szavak is, amik a mondatból váltak ki, egyszerű mellérendeltség folytán. Nyelvünk ősi szintetikus törekvéseit teljesítik be romantikus költőinknek sokszor bizzar, de mindig elemi erőt kifejező összetett szavai. Ami nyelvünk morfológiai alkatát illeti, azt mondhatjuk, hogy a magyar nyelvtan — szintézis és analízis hullámzásaiban szerencsés egyensúlyt tartva — igen hajlékony mindenféle formarendszer irányában. Szinte a szemünk láttára megy végbe az agglutinációs folyamat, amely specialításokat és érdekességeket termelt, amik az egyetemes emberi nyelv alakulás terén igen figyelemreméltóak. Igerendszerünkben követni lehet a fejlődést, amint primitívebb-konkrét gondolkozási formából absztraktabb képlet keletkezik. A magyar szemlélet számára a cselekvés mikéntje, lefolyása a fontos: ez az igazi élete a magyar igének, nem az absztrakt idővel való törődés. A tárgyas igeragozás abból az ősi gondolati egységből termett, mely ígét-névszót egybefog. A magyar igeragok oly szívós életerővel rendelkeznek, hogy gyökeret eresztenek ott is, ahol nincs verbum finitum, csak állítmány. A formativumok szintetikus rendszerével szemben nálunk is keletkeztek körülírással, analitikus formulák, mint a futurum újabb alakja ('jöni fog'). A magyar morfológia seholsem merevül egyetlen rendszer keretébe, hanem fönntartja magának az izoláló, flektáló és agglutináló gondolatformák szabad használatát és variálását. Vannak ragjaink, amik még mindig önálló életet is élnek... Nem lehet említetlenül hagyni, hogy a magyar nyelv az utóbbi hétszáz évben — csekély morfológiai ingadozás mellett — külső hangalakjában alig változott és dialektusai is keveset különböz-

nek egymástól. Azt kell hinnünk, hogy a magyar lelki egység élményéből fakad a magyar nyelv egysége; hogy a magyar lelkiség nem töredezik szét szellemi provinciákra. Pedig egyébként a magyar stílus örök aktivizmus, örök megújulás, különbözni-akarási az előzményektől. A szenvedő forma idegen a magyar gondolkozástól: a cselekvő igék dominálnak. A lelki élet szavai, az elvont fogalmak megjelölései, a magyarban épúgy, mint minden más nyelvben, konkrét elképzelésekre vezethetők vissza; de nálunk, nyelvünk képzős természete miatt kevésbé homályosult el ez a konkrét eredet, mint másutt. A magyar ember képekben gondolkodik és ez sokszor ártalmára is van nyelvünk logikai alkatának.

A MAGYAR EMBER, ha az élő szólást nézzük, nem pedig az írásban lefektetett nyelvet és könyvstílust, nem szereti a hosszadalmas, sokat „magyarázó” asszonyi beszédet. Merném megkockáztatni azt az állítást is, hogy a magyar nem színészi és nem szónokló nemzet.² A magyar beszédet a rezerváltság, a szenvedélyen való uralkodás jellemzi. Mintha a hallgatás, a „most-pedig-elnémulunk” attitűdje (Ady) volna egyik sarkalatos erénye vagy hibája a magyarságnak. Irodalmunk eddig legjellemzőbb hőse, Toldi Miklós, akiben a magyar ember ezeréves tulajdonságait érezzük összesűrítve, jellemző példája a kevésszédűségnek. A halk beszéd, amit Ady annyira kultivált, a „hős-igékkel” szemben, mintha a modern tragikus magyarság attribútuma lenne.

Ha azt a kérdést vetnők föl, hogy melyik az a megnyilatkozási keret, amelyben a magyar nyelv, a magyar stílus a legtöbbet, a legszebbet produkálta, amelyet a nemzet leginkább önmagának nevezhet, amelynek hatása mindenkihez szól, amelyben a magyar lélek leginkább önmagára ismer: akkor a lírát kell megneveznünk.³ A képszerűség, a hajlékony-szinte-

tikus, önmagát sokszorozó morfológiai jelleg, az érzelem szerepe a szavak megértésében, a konkrét szavak gazdagsága, a mondatszerkesztés egyszerűsége, a népiesség kultusza: mind arra vall, hogy a magyar a könnyű lírai dalban géniuszának megfelelő műformára talált. Bizonyos általánosítással azt lehetne mondani, hogy a magyar annyira lírikus, hogy nem tudja respektálni az objektív-epikus műfajok kötelező szenvtelenségét és személytelen modorát.

Generálisabb jelenség még a magyar irodalomban a szóképek túltengése, halmozása, a szemléletesség és a természetesség. Talán egy nyelvnek sincs olyan végtelen skálája, mint a magyarnak, bár a biedermeier-kor bizonyos redukciót, finomkodást hozott a természetesen egyszerű és őszinte, néha túlságosan is realista magyar stílusba. Kazinczy modern görögössége, elvont humanizmusa és a racionális nyelvújítás véglegesen szakít a pallérozatlanságában őszerejű nyelvygyakorlattal. A magyar költői nyelv Kazinczy óta nem bírja el a rútnak nyers ábrázolásait.

A nyelvi realizmus és a précieux finomkodás minden nyelv történetében váltogatja egymást. De talán mégis azt állapíthatjuk meg, hogy a természetesség nagyobb fokban nyilvánul a magyar nyelvben, mint a nyugati népeknél. Hosszú párhuzamokkal lehetne igazolni ezt a tételt. Bizonyítja még az a hármas jellemvonás is, amely a nyelveszménynek és stílustörekvéseknek minden magyar korra jellemző attribútuma, vagy legalább is polemikus problémája: az érzelmesség, az egyéni szabadság és a népiesség.

Ami az érzelmességet illeti, említettük a szubjektív hangot, amely irodalmunkban még az úgynevezett objektív műfajok hideg kérgén is áttör. A magyar író páncélinge alatt valóban meleg szív dobog, — hogy ezt az elkopott, de jellemző képet használjuk. Közőnyösség, a tárgy részvétlen boncolása: francia

stíluseszmény. A pannón költő lázban alkot, még akkor is, ha „lázát nem árulja” (Babits). Nem tetszelgünk a szuperlatívuszokban, mint az olaszok, vagy más nemzetek, kik „a hont ordítva szeretik” (Arany, Vojtina), de a szavainknak annál mélyebb jelentőségük van. Az udvariasság nyelve talán azért nem fejlődött ki a magyarban a franciához fogható mértékben, mert az udvariasság nálunk szívből jön, nem tud üres formulákká, klisévé sematizálódni. Még az alázatos megszólítás is egyesszámú tegezés: *Felséged!* A magyar értekező próza tele van szubjektív képekkel, hangulati elemekkel, a tárgy iránti lelkesüléssel; a francia a szerelmeslevelet is lehűti és racionális megállapításokba szorítja.

Négy századból vegyünk példát: a kódexek prózáját, Zrinyi hadtudományi értekezését, Gyulai Vörösmarty-életrajzát, mint a mult századi objektív tudományosság dokumentumát és Szabó Dezsőt, a modern romantikus stílus harcosát. Horváth János⁴ rámutatott arra a lírai ösztönre, amely a kódexíró szóhalmozásai, jelzőkben való dúskálása mögött elevenül működik. Minél gazdagabb, szövevényesebb, misztikus ornamentikával ékesíteni a hangulatárasztó, szeretettel körülvelt témát: ez a nyugtalan, égbeívelő gótikus stílus eszménye. Az áhitat érzelmes szavakban ömleng és édes szinonimákkal kiteljesíteni akarja a latin szöveget. Otrókoci Nagy Gábor kimutatta,⁵ hogy a latin „jaces in lecto contemplationis” platonikus kifejezést a magyar kódexíró a konkrétebb érzelmesség síkján így fordítja: „a lelki édeskedésnek ágyában fekszel.” „Édelgő jelzők, lágy és hő érzés” — írta Imre Sándor.⁶ A Nagyszombati-kódex szövegében magyar betoldások az aláhúzott szavak: „No én szemeim *sírjato* *immáron* és hullassatok *keserűséges könnyeket* és meg ne szűnjetek, a *keserűséges* sírástól és a *könnyhullatástól* és *óhajtástól*.” Mintha a meglevő boltozatokra a magyar misztikus lélek újabb és újabb, légies csúcsíveket rakna, égbe-vonzódásának naiv do-

kumentálására. Nyelvünk érzéki-érzelmi eszközeivel merész versenyre kel a latin teológia építőmestereivel és — többszörösen átérezve a mintául vett latin szöveg élményét — új expressz-sziókra törekszik. Minthogy nem adhat mást, mint mi lényege: a hideg, merev tömörségbe öntött racionális-oskolás latin nyelv ellágyuló, szétfolyó, gyermeki lírára olvad föl a magyar kódex-író meleg lelkében.

Cornelius Tacitus *Annales*ének II. könyvét kommentálva, az „orationem ducis secutus militum ardor” mondat kapcsán, a hadvezér Zrinyi a katonai eloquentiáról értekezik. Csupa megjelenítés, érzelmes elképzelés, elevenség, mozgás, amit a tábori ékesszólás dícséretére élénk dob. „Az eloquentia bőves dicsőséggel; szerettetti magát félelemmel, félteti magát szeretéssel; annyi villamása, amennyi koronája vagyon; uralkodik mindenütt, becsülteti magát mindenkor.” A retorikai alakzatokból (pl. *chiasmus*) Zrinyi lelkesedése beszél. „Istennek nagy ajándéka az.” És mintha egy modern nyelvmagyarázót hallanánk, aki a beszédet a maga intellektuális-érzelmi-fiziológiai egységében látja: „alig mondhatjuk az meztelen szókat eloquentiának; szükséges, hogy a kapitány ne reszkelve, és halovány orcával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt, mit a nyelve mond, az orcájának színe meg ne hazudtolja; az ő homlokán látja az alattvaló kinyomtatva mind a bátorságot, s mind a félelmet;... kézzel, lábbal, nyelvével fáradozzék és bátorságot mutasson.” Ez a lelkes elmélkedés tulajdonképpen annak elismerése, hogy a pusztá eloquentia önmagában semmit sem ér: bátor szív és tevékeny példaadás kell hozzá... Az élet itt is magával ragadja az író, mint a kódexíró barát korában: az írás nem életfékező, hanem életfokozó.

Gyulai Pál. Sokak szemében ő a magyar tudományos próza klasszikus csúcspontja, legharmonikusabb megvalósítója a magyar szemlélet stílusának. Miben látja Gyulai Vörösmarty nyelv-

vének és a magyar nyelvnek legnagyobb értékeit? Az érzelem-kifejezés gazdag lehetőségeiben — és miközben ezt a kritikus higgadtságával megállapítja, a tudós interpretátor maga is háta alá kerül az érzelem-kifejezés kínálókozó lehetőségeinek. (A magyar kritikus sokszor felülmúlja a szépíró.) A népies realizmus úttörője, propagátora és első magyarázója meglepő együttérzést mutat nyelvünk irracionális energiáival:

„Mily mindennapi szók vagy kifejezések válnak... az erő, méltóság, szenvedély, naivság ezelőtt soha sem hallott hangjaivá... Oly gazdagnak látszik kezei között a nyelv, mintha ő teremtené. A mondat értelme, az érzés hangulatja mily határozottan kiemelik az elavult, közdivatú, új vagy tájszók árnyalatait, sőt nyelvének ereje néha gondolatjai fogyatkozásait, képei hibáit is fedezni bírja, legalább hangulatba ringatja lelkünket, s valami rejtélyes bájjal hat képzeletünkre... A nyelv zenéjét senki sem érti jobban nála... Valami bűbáj van a nyelvében, amelyet lehetetlen analizálni. Vörösmarty genialitása itt nyilvánkozik a legrendkívülibb módon.”

Ime, a józan-realista Gyulai Pál, aki csodálattal teszi le a kritikus ész boncoló eszközeit, bevallva, hogy csak intuitív megérzéssel lehet megközelíteni a „bűbajt”, a költői nyelv rejtélyeit. És a lelkesülés öreá magára is átragad, fantáziája versenyre kel az analizálandó tárggyal: „Egyszerűség és erő olvad össze nála: kevés szóval sokat fejez ki... Vörösmarty lelkesülése omlik, mint a hegyi patak árja sziklára, s zúgása betölti a levegőt. Egyetlen és csapongó, mint a szenvedély, s olykor majdnem a szertelenig duzzad. Ódáiban egy vadregényes tájkép fönnsége tükröződik, melyben az ellentétek vegyülete és phantastikus alakzatok kiválóan hatnak képzeletünkre...” Az a stíluseszmény, amelyet ez a mimikri-módra tárgyhöz hasznuló kritika képvisel, kétségkívül az érzelmes, belső túlfűtöttségében örökké teremtő nyelv. Az a stílus, amely középutat foglal el a triviális szélsőségek és a biedermeier finomkodás között: ebben a stílusban önmagára ismerhet minden kor magyarja. Ez az a romantikusnak mondható stíluseszmény, amely irodalmun-

Ex uno disce omnes: különbözöm az elődeimtől, tehát magyar író vagyok; hideg érvelés, értekezés helyett érzelmeket akarok megmozdítani a szavaimmal, tehát magyar tudós vagyok. Így lehetne formulázni élesebb kidomborítással a magyar prózai stílust, mint az érzelmesség, a nyugtalanság prototípusát. Ebben megint a német stíluseszményhez áll közelebb nyelvünk, azzal a különbséggel, hogy a német szereti a sokatmondó homályt és logikai tömörséget, amely csak úgy érthető, ha kiegészítjük a gondolat közbülső láncszemeivel a konkluziót adó kifejezést... Franciában a kifejezés szépsége, expresszivitása, érzelmi valeurje kedvéért nem lehet fölálodozni a precíz értelmet: mindent explicálni kell, semmit sem szabad a szintetizáló értelemre vagy a megérző szívre bízni, még akkor sem, ha a stílus ezzel lapossá, színtelenné lesz.

A magyar érzelmességet költői szövegekből talán nem is szükséges bizonyítani. Szinte egész magyar líránk példa rá, hogy az érzelem tónusai mennyire dominálnak benne az értelmiek és a gúny fölött. A legkedveltebb, legáltalánosabb magyar lírai műfaj a népdal, illetőleg a népdalnak hitt műdal, amelynek modern, érzelgős változatai teljesen hatalmukba kerítették a magyar életet. Érzelmi fölfrissülésre zenéskávéházba járunk. Borozás és népdal: elválaszthatatlan társak. A németek katonazenénél, Wagner-melódiára söröznek: a szöveg nem játszik szerepet a tömeghangulat kialakításában. Nálunk azonban fő a szöveg, a muzsika csak kísérő, cifrázat rajta. És mégis, itt is, közelebb állunk a német lélekhez, mint a franciához. A francia társas dal a humor irányában fejlődött ki és kultusza nem tartozik bele a nemzeti sajátságok ápolásába. A németeknek van egypár hagyományos daluk, amiket örökké ismétlenek (Kommersbuch), de a dalszövegek szaporítása nem tartozik a társadalmi élet ambíciói közé. Nálunk minden szezon új „magyar” nótát hoz és mindenkinek megvan a maga „nó-

tája". A népdalszöveg hozzátartozik érzelmi életünkhöz. Aki sok népdalszöveget tud, könnyen népszerű lesz a társaságban. A cigányzenéhez vagy kabarézungorához alkalmazkodó magyar dal-stílusnak főtulajdonságai: néhány érzelmes szóra korlátozott szókészlet; a természeti képek kultusza; ellágyulás és primitív eszközökkel mély élettartalom éreztetése.

Hasonlítsuk össze a röpké lírai dalnak két reprezentatív remekművét, a német és a magyar irodalomból: Goethe Heidenröslein-jét és Petőfi kétstrófás sóhajtását: Temetésre szól az ének. A német háromstrófás, egyenként 7 soros vers, komplikált rímszerkezetével, merev pontossággal visszatérő refrénnel, mesterkelt drámaisággal, amiben nincs semmi konkrét, absztrakt személyekkel („Knabe”, „Röslein”): hideg mese, amely nem kelt bennünk mélyebb részvétet; tragédia helyett játék, gondos nyelvművészet, okoskodó szavak: „Half ihm doch kein Weh und Ach, Musst' es eben leiden.” A cím: „Heidenröslein” — tömör összetétel, amely pregnánsan akarja megjelölni a témát. Petőfi versének nincs címe. Az életből kiszakított beszéd, sóhajtás nem sorakozik definíció rubrikái alá, nem kívánja magát megneveztetni, elkülöníteni az élet többi mondanivalóitól. És mégis egység, mégis művészi keret, amelyet a tartalma izolál. Temetésre szól az ének... Címül a nyolcsoros vers első sora szolgál. Amint Badics Ferenc írta róla:⁹ „két sóhaj az egész költemény, mely eszmetársítás útján ébred s az érzelem igazságával hat.” A szavak valóban úgy jönnek egymásután, mintha csak egyszerű képei volnának az előttünk lejátszódó jelenetnek. Okoskodás helyett érzelmi asszociációk természetes sora:

Temetőbe kit kísérnek?
Akárki! már nem földi rab,
Nálam százszorta boldogabb.

Petőfi önmagáról beszél, első személyben. Goethe allegorikus történet mögé rejti az igazi élményt, amelynek érzelmi tar-

talma nem éri el Petőfi igen egyszerű eszközökkel kifejezett mélységét; két tragédia áll előttünk: az ismeretlen halott, akit a halálra vágó társalan költő irigyel.

Itt vizzik az ablak alatt;
Be sok ember sírva fakadt!
Mért nem visznek engemet ki,
Legalább nem sírna senki.

Goethe irodalmi félmultban meséli el a történetet és féltve megőrzi fiktív részvétlenségét. Petőfi jelenvaló cselekményt ad és önmagát, — önmagából is a legtöbbet, amit ember adhat: az egész életét. A természetes magyar nyelv nem szűrődik keresztül az értelem hűtő-retortáin, hanem közvetlenül lesz belőle költői stílus. A magyar stílusról való közfelfogás bátorítani látszik az érzelmesség kifejezéseit. Talán a magyar nép őszinteségéből is folyik ez a fölfogás, amely szerint a nyelv nem arra való, hogy elrejtse az érzelmeket, hanem arra, hogy kikiáltssuk őket a világba, amint ezt a mesteri egyszerűségben fogant székely strófa mondja:

Kinek meghalt szeretője,
Menjen ki a temetőre,
Irja fel a vas kapura,
Hogy szívének mi a búa. (Népk. Gy. III:158.)

AHOL AZ ÉRZELEM és a képek dominálnak, ott nem lehet szó arról, hogy a nyelv ideálja a világosság, a francia értelemben vett „clarté” legyen. A magyar író eszménye nem az, hogy keveset mondjon sok szóval, hanem az, hogy kevés szóval sokat, minél gazdagabb lelki tartalommal terheset. Ez a gazdagság szükségképpen a logikai alkat rovására megy. Lehr Albert idézi Arany Jánosnak egy mondását, amely a logikai világosság ellen szól: „Logika! ami agyonüti a költőt.”¹⁰ Van ugyan a magyar köztudatban egy illúziós hit arról, hogy

a magyar világosan beszél, s szereti az érthető beszédet. Talán a népgyűlésen igen, bár ott is érzelmi motivumok dominálnak, nem a tett halála, az okoskodás... Az ilyen kifejezések nyelvünkben, mint *beszélj magyarul* (= világosan, érthetően) és *magyarázd meg* (= érthető magyarsággal beszélj): éppen arra vallanak, hogy a magyar világosság csak eszmény, amit beszédünkkel nem szoktunk megvalósítani. Inkább azt mondanám, hogy az igazán „magyaros” beszéd nem a világosságot szereti, hanem az agyafurtságot, a ravasz, leplező fordulatot, a székelyes zárközöttséget, ahol harapófogóval jön a szó és fejtörést okoz. Közmondásainkban — amikkel neveltetésénél fogva minden magyar azonosítja magát — nem népünk primitívsége, hanem fejlett stílus-ügyessége nyilatkozik meg. PREGNÁNS, fordultatos, szűkszavú, ritmusos, tudós formulák ezek, nemcsak a magyarban, hanem más nyelvben is. Nyilván — ha népi eredetűek is — magasabb kultúrájú rétegek termékei, csak úgy, mint az úgynevezett népballadák. *Szegény ember szándékát boldog Isten bírja*: tökéletes vesszor-forma, maga a középosztály is az iskolában tanulja meg rejtett értelmét. Ilyen homályos, magyarázatra szoruló, szellemes kifejezések: *szeget szeggel, kí korán kel, aranyat lel, nem esik messze az alma a fájától*. A forma kedvéért szűken marad az értelem: *egyszer hopp, másszor kopp; hátán háza, kebelén kenyere*... Egész gondolatsor rövidül le velős mondássá: *Él magyar, áll Buda még!* A szójáték nem idegen a magyar nyelvtől sem, már Balassi él vele és az összes Echók visszhangozzák. Arany János pedig kisértetiesen tragikus szituációt éreztet a homályos kifejezésekkel, V. László balladájában: „Enyhít, miként a sír”. Itt is középuton állunk a német és a francia között. A szójáték logikai bravur, de a nyelvhomály lehetőségeit használja ki. A homály azonban elsősorban nem értelmi furfang, hanem érzelmi ködösség alapján jön létre. Példának hozhatjuk föl magát

Ábrányi Emilt, aki dicsőítő ódát írt a magyar nyelvről, telve csupa érzelmi motivummal, amelyek közül természetesen hiányzik a világosság-homály kérdésének fölvetése. De az a mód, ahogyan az egyébként józan Arany-epigon költő magát — józanságáról megfélekedve, képet képre halmozva — kifejezi: már a képhomály és érzelmes homály kategóriába tartozik. Ime két sor a kavargó képekből, amik jellemezni akarják nyelvünkben a harag kifejezését:

Nem szárnyal a vér-ködös égre más,
Csak ágyúdörej, szitok és zuhanás!

Vértől ködös az ég: képtől ködös a költői stílus! Való, hogy régi nyelvünknek voltak reális, racionális korszakai. Ilyen a tizenhatodik és a tizenhetedik század, ahol éppen a barokk emfázis nem homályosította el. Pázmányban „a legvilágosabb, köd és homály nélküli fejtegetések” kötik le a figyelmet.¹¹ De ez a sokszor sterilis világosság nem lehet örök sajátsága a magyar nyelvnek. Mihelyt többet akart a nyelv kifejezni a kézzelfogható valóságoknál, már elállott — Pázmánynál is — az expresszív homály problémája. A kódexíró keresi a latin nyelvhez emelő szavakat és a jelentések bizonytalansága miatt szóhalmozással explikálja magát. Kazinczy, Berzsenyi verseihez szótárt kell használnunk. Aranyt sem értjük a népnyelv ismerete nélkül; ő maga is megjegyzetezi a saját szövegét. Mennyi tudós alluzió, mennyi kép összeömlése Berzsenyiné!

Poeán! újra születesz nekünk;

Fürtöd' Mádi arany gerezd
S tündöklő amazon párta ölelgeti.

(A szonetthez.)

Ez bizony nem népi egyszerűség és magyaros világosság! Vagy

nézzük azt a dagályos homályt, mellyel Berzsenyi a gazdag-ságot akarja jellemezni:

Más az Atridák ragyogó dagályát
Tarka pórázon mosolyogva nyögje...

Irodalmunk is eljutott néha oda, ahol a XII. századi trubadurok voltak: a tudós homályhoz.¹² Néha nehéz is eldönteni, vajjon a mindent homályba burkoló érzés vagy a tudós nyelvmesterkedés, stilizálás vagy a kettő együtt okozza a hétköznapi világosság hiányát. Ilyen keveréke az elképzelések egyensúlyát megzavaró pindari hévnek és klasszikus könyvtárményeknek Berzsenyi dagály-dús szakasza:

Te, mint az orkán, s mint az Olympi láng,
Megráztad a gőztorlatok álpeszít;
S villám szavad megszégyeníté
A gonoszok s cudarok dagályát.

(Wesselényi hamvaihoz, 1810)

Katona József Bánk bánjában, amely legformátlanabb remekműve irodalmunknak, a szinte barbár erővel összehányt mondatok közül vegyük ki példának ezt a képzavaros, disszonáns zenéjű, félelmetesen csikorgó ritmusú, kísértetiesen homályos és mégsem primitív gondolatfűzésű részletet:

(Király.) Magyar?
(Bánk.) Vagy azt hiszed, hogy az engedi,
Mint egy kifestett kép, magát néhány
Szoros vonás közé szorítani? —
Nagy volt az a Hatalom, melyet kezembe
Tettél le. Itt dörgött markomban egy
Ország felébe mért ménkő csomó;
S még is kezét csókoltam volna a
Gyilkosnak, aki véretem megölte?
Csak azért, mivel hogy gyűrűjére egy
Rangbéli címer volt felmetszve? —

Az úgynevezett zeneiség is hozzájárul költői nyelvünkben a pusztán logikus-értelmi elemek háttérbeszorulásához. Ezt a

zeneiséget, ezt a kifejező homályt végigkísérhetjük Balassitól kezdve Berzsenyin, Vörösmartyn, Aranyon keresztül Ady Endréig és Mécs Lászlóig.¹³ Minden irodalomban így van ez; már Cicero írta a költőkről, hogy „vocibus magis quam rebus inserviunt.” Az érzelmes vagy tudós homály a magyar költőnek is erénye. Tudós homályban nem érzük el a francia intellektuális lírát (Paul Valéry), sem a német metafizikai költészetet (Goethe, Stefan George), de az érzelmes-ösztöni szimbolumokkal, allegóriákkal, merész képekkel játszó, „expresszív” homályban miénk a pálma. Madách Évája is a zenére figyelmez, nem az értelmes szavakra:

...ha dalt hallok és zenét,
Nem hallgatom a szűk korlátú szót,
De a hang árja ringat, mint hajó
S úgy érzem, mintha álomban feküdném:
A reze hangon messze multba szállnék... (VI.)

A MAGYAR NYELVNEK és stílusnak — a képek kultusza, az érzelmesség és az ebből fakadó sejtetés, homály mellett, ezekkel teljes összhangban — egyik legfőbb eszménye a szabadság, az újtásra, egyéni színre való törekvés; ökonomia helyett halmozás, hatáskeresés, az energiák szinte korlátlan kiélési lehetőségei:

Kiben erő van és Isten lakik,
Az szónokolni fog, vés vagy dalol...
S bár új utat tör, bizton célhoz ér.

(Ember Trag., X.)

A francia stílusideál lényegében a purizmus. Távoltartani a nyelvtől minden elemet, ami a hagyományos harmóniát zavarná. A neologizmus, tájszó, mondattani hanyagság, a megértést érzelmi irányba terelő, esetleg homályt okozó képek: nem francia eszmények és ha átmenetileg (pl. a romantika) a korlátok ledöntését, a nyelv programmszerű gazdagítását tűzi

is ki célul, a francia stílus igen konzervatív. Miniszteri rendeletek állapítják meg, hogy mit lehet írni. Már Fénelon (*Réflexions sur la rhétorique*) panaszkodott, hogy a nagy tisztogató verszegénnyé tette a francia nyelvet...

Nálunk nemzeti norma a nyelvfejlés. A mai nyelvsegegyítő, a meglevő nyelvanyagot variáló neopurizmus, amit főleg asszimilált, de gyöngé nyelvérzékű német honfitársaink és érdemekre pályázó de magyarul rosszul tudó zsidók propagálnak, — múlt jelenség; a nyelvújítás tudott nagy találatosságával alkotni, sőt semmiből is teremteni...

A nyelvfejlés nemcsak lelki és formai adottság a magyar stílus és az írók viszonyában, hanem szinte már törvény. Szabadságot az írónak! Aki tollat vesz a kezébe, máris nyelvújító, nyelvgazdagító, kép-faragó, stílus-forradalmár. Nemzeti ideálunk nem a nyelvsegegyítés, hanem a korlátok folytonos kiterjesztése; nem tilalomfa-állítást, nem a merev stílushagyományok kereteibe való beleilleszkedés, hanem a teremtő fejlődés.

A nemzeti klasszicizmus kritikus — Gyulai — nálunk egyszemélyben Petőfi stílus-forradalmának kiharcolója is volt. Gyulai nem tagadja meg a kétféle ideál közül egyiket sem. Vörösmarty stílusában azt dicséri, hogy „merészsége finom nyelvérzékkel párosult, ízlése alkotó erővel.” Négyesy László Vörösmartyban a nyelvköltőt ünnepli, akinek „nyelvfantáziája páratlan”, „bujá, merész” és akinek nyelvében sok az „újszerű, egyénileg teremtett fordulat” (*Magyar Nyelv* 1917:140). Ez a nyelvalkotó ösztön mindenütt megnyilvánul a magyar irodalomtörténet folyamán. Megható amit a múlt század huszas éveinek költő-nyelvművelő-íróiról mond Vörösmarty-életrajzában Gyulai Pál: „A nyelvészeti vitákban Helmezy vitte a főszerepet. Ő volt a legtermékenyebb és legmerészebb szócsináló. Folyvást csinálta az új szót, arra is, amire nem volt szükség.

Néha összegyűltek oly új szók alkotására, melyekre nagy szükség volt, s egyszersmind kötelezték magukat, hogy a megálapítottakat közösen fogják használni. Ez ülésekből kerültek a *bitor*, *zsarnok*, *tömör*, *tömeg* szavak." Helmeccy nyelvész-ményét legjobban azokkal a szavakkal jellemezhetjük, amiket ő maga Berzsenyi versei elé ír (1816) az újításokról (XXXIV): "...mintha bizony nekünk meg kellene s meg lehetne azzal az egynéhány scythia szóval érni, a mit kacagányos Apáink lóháton hoztak ki Európába... Több ideáink vannak, mint a Dentumogereknek; idea pedig szóval, szó meg ideával jár: hogy ne lehetne hát, sőt hogy ne volna szükség szavaink számát szaporítani?... No már szegény magyar Nemzet!... még a 17. században is mutattad jelét ősi szófaragó szabadságodnak, midőn a Tabacáról azt mondád, hogy légyen az magyarul dohány és lőn az magyarul dohány..." Helmeccy csak ott téved, mikor magyar csinálmánynak teszi meg a dohányt, amely török-délszláv közvetítésű arab szó.

Ezt az ősi szabadságot az újításban és a meglevő nyelv használatában minden magyar író szuverén módon megkövetelte magának. Innen van, hogy két véglet között nyelvünk és stílusunk mégis megtartotta az egyensúlyt. „Nékem az kecses, ami szokatlan” — zengette Kazinczy, aki — pedig ő klasszikus ízlésű volt — azt szerette volna, ha az író minden irányban szabad kezét kapna a nyelv minden lehetséges eszközzel való gazdagítására: „Hadd játsszák játékokat itt is a törvény, a szokás, analogia, euphonia, ízlés, régiség, ujság, magyarság, idegenség, hideg józanság s poétai szállongás...” Horváth János írja Petőfiről (1922 : 85): „belép a költészet szentegyházába a művelt ember tisztes öltönyében, de belép sarkantyús csizmában, fokossal is, mikor milyen viseletben találja lyrai kedvét az ihlet ünnepi harangja. Túlzásba azonban sohasem megy...” A nyelv gazdagításának követel-

ményét először Zrinyi propagálja a Zrinyiász bevezetésében, ahol bejelenti, hogy szántsándékkal idegen szavakat kever költői előadásába. Csokonai a Dorotya negyedik könyvének egyik jegyzetében nyilatkozik a szabad nyelvgazdagítás szükségéről: „Ha azt akarjuk, hogy jövőben a tudományokban, muzsikában, képírásban etc. előbb menjünk: sok szavakra s meghatározott értelműekre kell szert tennünk.” És ismét jellemző a nyelvi meggyőződés türelmetlenségére, — ami az egész magyar nyelvművelés történetén megfigyelhető — hogy szinte diktatori gesztussal kivándorlásra szólítja föl azokat, akik vele ellenkező véleményen vannak: „Aki az új szavakat nem tűrheti, mondjon le az új ideákról is. Elég tágas a Caspium homokpusztája! ott életében sem hall egy új szót is!”

Ez a türelmetlenség, amely az ellenkező vélemény eretnekégetésétől sem riad vissza, irodalmunkban három nagy háborúságot hozott létre: a nyelvújítást; a Nyelvőr orthologusi harcát a nyelvújítás túlzásaival szemben; és legújabban azt a hadjáratot, amelyet néhány tiszteletreméltó, de túlzottan purista nyelvművelőnk indított a rádió, a hirlapok és a hatóságok támogatásával. Seholy olyan életre-halálra nem harcoltak a nyelv körül, mint nálunk. Kötelező hagyomány és abszolút hatalommal bíró tekintély híján mindegyik küzdő fél a maga számára követelte a föltétlen szabadságot, az ellenféltől pedig a föltétel nélküli fegyverletételt. A gúnynak, lekicsinylésnek, gyanúsításnak minden motivuma fölmerült ezekben az ádáz nyelvi harcokban, ahol a szembenállók kölcsönösen kétségbe vonták egymás hazafiúi megbízhatóságát.¹⁴

A harc kitört, a harc lefolyt és a magyar nyelv került ki diadalmasan mindenkor a küzdelemből. Mert nyelvünk individuális behatásokra igen fogékony és — a szabadság elvénél fogva — nem merevedik kollektív hagyományba. A magyar stílustörténet a legmozgalmasabb és a leginkább egyéni veze-

tésű valamennyi stílustörténet között. Egy állandó fonala van, amely végighúzódik egész irodalmunkon: a természetes-népies-reális stílus, de mennyi egyéni kezdeményezés, ellenhatás mindenünnen! Igazi stílusforradalmi csak a magyarságnak voltak, amely politikában annyira idegen a fölforgatástól; a forradalmár francia a legállandóbb stílusú, nyelvtekintély-tisztelő nép. Nálunk egy író stílusa átformálja az egész országot. Balassi szókészlete és modora a kuruckorrig meghatározza a magyar érzelem formáit. Kazinczy stílusreformja eltávolítja az irodalmi nyelvet az élőbeszédtől és a választékosságot, finomkodást teszi uralkodóvá.¹⁵ De föllép Vörösmarty és a fantasztikum, a szertelen képek, a bizarr formák, a szinte pathologikusan egyéni szóhasználat felé ledönt minden korlátot:

... méreggel lejt az oroszlán, ...

S keble tüzét égő törként hordozza szemében.

Lejteget a párdúc s agyarogva vonítja bajúszát.

(Délsziget, I.)

Petőfi ismét évtizedekre leszállítja a költői dikciót a természetes beszéd nivójára, néha egészen a prózaiságig:

Szigorú körülmény

Ajkamat lezárta...

A negyvenes évek a költői képek virágzásának korszaka volt. Négyesy László írja erről a korról: „A kép akkor rendkívül kedves és — mondhatni — túlbecsült poétai eszköz volt, a romantika visszaélt vele, olykor Petőfi is modorosán halmozta. Ebbe az áramlatba került bele Arany is a Toldi estéjében itt ott és a Katalinban.” (Magyar Nyelv 1917:135.) Arany szintézise alól a századvég epigonjai nem tudnak szabadulni és a középutas, klasszikus-népi okosságot teszik meg főerénynek:

Ujító gyárt sok magyar szót,
 Oly idegen módra hangzót,
 Hogy a német magyarabb...
 Az ós. az meg azt tanítja,
 Jobb, ha csak a képzés szíttja
 S idegen gyök megmarad.

(Kozma Andor, Nyelvészet.)

Mikor Ady Endre „nyugatról” betör új időknek új dalai-
 val, nagy háborúság fogadja. Megkövezik a stílusforradalmárt
 és az új szavak védelmezőit hazaáruló-számba vétetnek. Miért?
 Mert nálunk nemcsak az irodalom, hanem a nyelv is mélyeb-
 ben nemzeti ügy, mint máshol és egy új stílustól, amely új
 lelket leplez, egy új szótól, amely a régít elhomályosítja: a
 kontinuitás megszakadását lehet félteni. Igaz, hogy ez a vesze-
 delem csak látszólagos, mert nyelvünk egészséges ösztöne kiál-
 lott minden stílus-zökkenőt, fonetizmusában pedig pláne ál-
 landó maradt, de a harc mutatja, hogy a nyelv iránt féltő ér-
 deklődés nem csupán esztétikai.

Megnyilatkozik a stílus örökös nyugtalanságában egy tra-
 gikus tulajdonsága a magyarságnak: az önmagakeresés, a for-
 máért való küzködés, belső vívódás, a soha-meg-nem-elégedés,
 a kifejezhetetlen kifejezésére irányuló vágy. Kifejezhetetlen
 azért, mert a magyarság sohasem elégedett meg azzal, hogy a
 művészi formatökélyben önmagát lássa, hogy az egyszer meg-
 talált stílust örökérvényűnek, az igaz magyarság tükörének
 ismerje el. Mindig marad valami irracionális ismeretlen, ami
 még megnyilatkozásra vár és aminek önkifejeződése aztán az
 egész stílusképet megváltoztatja. Nálunk a tartalom mindig
 fontosabb volt a formánál. A magyarság nem a formát keresi,
 hanem önmagának leglényegét, a definiálhatatlan, a nyelvében
 élni akaró magyarságot és ezt soha nem fogja nyelvvel meg-
 rögzíteni. Kétségbe kell-e esnünk a magyar stílus örökös újra-
 kezdéseinek? A stílus célja a küzdés maga.

Ez a jövőbe-érző magyarságélmény nyilatkozik meg mindenütt Szent István óta, aki többnyelvű országot óhajtott és ezzel azt is föladatunkká tette, hogy asszimiláljuk magunkba a velünk élő népek értékes szókincsét; a kódexíró fáradozásaiban, hogy építse nyelvünk gótikus tornyait, fölfelé ívelő páthoszt hirdetni, groteszk szobrok fintoraiban is méltóan a nyugati konstrukciókhoz és a misztikus fényszűrődések édességét árasztva; Balassi humanizmusában, tudós természetkultuszában, amely lelki szárnyakat adott a magyar versnek; Rimay vég nélkül tekeredő mondataiban, amikben nyelvünk kiállta a barokk ízlésnek minden teherpróbáját¹⁶; Zrínyi bátor magyarságában, mikor török, horvát, deák szókat kever strófáiba; Kazinczynál, mikor „görög tetőkre lépteti” a magyar dalt és — építő Palladio módjára — vállalja a rontás ódiumát, így panaszolva:

... a nyelvpcöczér
Régóta zaklat engem is, kit a
Külföld szerelme vétkes útra szédít.
Én a magyart németté tenni igyekszem,
És franciává, rómaivá, göröggé,
És rontom a szép nyelvet, szabdalom
Szavainknak farkokat, teremtem a szót,
A régít új formában fűzöm össze...

(Gróf Széchenyi Istvánhoz.)

A magyarság energiájának szintézise állítja Széchenyit is a nyelvesszmény szolgálatába, midőn fölismeri a nyelv „mágusi befolyását”, de teljes szabadságot ad az írónak a bűvös erő egyéni kifejtésére: „a legfenköltebb írók oly homályosak, hogy azok fenségét és mélységét, a velük rokonkeblűeken kívül, alig értheti és érheti el más”; — és midőn a liberális asszimilációban látja a magyarság gazdagodását: „ha honi szavunk csak egy árnyalattal is mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító, s az anyanyelvvel majd-majd összeforrandó szó iránt éppen annyi vendégszeretetet, mint amennyivel régi magyar

szokás szerint fogadjuk a jövővényt... az ember legszebb szabadságát, hogy szinte mindent kifejezhessen, ami lelkének rémlík, lelkében sejdül, benne rejtezik, ne áldozzuk föl színes előítéletnek...” A stílus szabadságáért való harc nemzeti probléma lesz Petőfinél is. Mindig előlről kezdődik a harc és — úgylát-szik — a merészebb iskolai klasszikusnak (Petőfi, Ady) először át kell mennie a purgatóriumon, hogy aztán egyszerre bevonuljon a tankönyv-halhatatlanságba. Petőfinek éreznie kellett, hogy „sínylődik a nyelv súlyos rabbilincsen” és szenvedte — legbensőbb egyéni és legmagyarabb nyelvesszményeinek megtestesülése miatt — az ízléstelenség, az aljas-erkölcsiség, az idegenszerűség, magyartalanság, hazaárulás vádját...¹⁷ Arany széljegyzete egy nyelvészeti cikkhez¹⁸: „Országutat akarnak; a költő olykor az ösvényen jár.” Tehát nem arra, amerre a tömeg, hanem egyéni utakon... Ady Endre gyötrődését — hagyománynak és szabadságnak tragikus szintézisét keresve, amelyben kifejeződik magyarság és új lelki tartalom — legjobban az ő saját zseniális önvalomásával jellemezhetjük: „Régi atavisztikus mérgek eredménye lehet a zseni. A prófétában se képesség a nagy távolhelyek játszi áthidalása, az új ige, a bátor szökellés, az ismeretlen ihletek átkölcsönzése, hanem muszájos koldusság... Az alkoholos zseni kénytelen újat mondani akkor is, mikor talán nem akar. Elvész a hatalma a szó-tár-szavak fölött, pathologikus kényszer, parancs, olyan logikai bukfencekre bírják, hogy önmaga elszédül, ha leírta, ha olvasta, hogy milyen újat és igazat írt le.” Ami azt jelenti prózai nyelven, hogy Ady belülről, ösztönösen teremtett...

Szabó Dezső az Elsodort faluban (1919, I:255) jellemez egy regényt, amelyet a főhős olvas és amelyben önmagára ismer. Mi pedig a zuhogó hatások, a mindent felölelni akaró világgép, vihareként zúgó stílus regényében, az orgona összes regisztereinek bűgésében magának az Elsodort falunak önjellem-

zését ismerjük fel: „A regény a századok nagy megraboltjának, Európa Hamupipókéjének, a magyar fajnak regénye volt. Egy mesés arányú, János-féle hősben bogozta egybe a mesét. Volt benne *kétségbeesett roppant humor, kilüktető zokogás, kihullott jajszó*. Hatalmas, világító típusokban ontotta maga elé, mint egy megtárt bányából, a faj csodálatos gazdagságát. Gyors rohanásban villantotta át tragikus küzdelmét az óriásokkal, akiket legyőz, s a piszkos, ravasz törpékkel, akik megeszik. Egy faj mélyének viharos, sodró előáradása volt ez a regény, egybeölelő, felkiáltó nagy fájdalom.” Szabó Dezső szinte szizifuszi munkát végez: az agyába tóduló képeket kell elhessegetnie, rendeznie, a forró lávát hűtenie, hogy stílus, nyelvben megfogható mondanivaló legyen belőle.

A magyar író belső, ösztönszerű megnyilatkozást ad, ahol a forma, a hagyományos szavak másodrendűek, és állandó változásban, forrongásban vannak. Éppen az ellenkezője ez annak, amit a franciák stíluseszmenynek elismernek. Benedek Marcell a lényegét találja el, Ady nyelvélmenyét jellemezni akarván: „mindent ki akart fejezni: a Mindent akarta kifejezni!” (Ady-breviárium. I : 228). Líránknak volt egy Balassi-korszaka, aztán lett Kazinczy-, Petőfi-, Arany-korszaka és végül Ady-szó-tára, Ady-képei, Ady-mondatfűzése nyomta rá bélyegét a magyar stílusra, még az ellenzőinek stílusára is, le egészen a mindennapi vezércikk Ady-élmenyéből fakadó frázisáig. Prózáink is az uralkodó lírai eszmenyéből táplálkozik. A magyar stílustörténetet néhány zseni csinálta és csinálja mindig újra. A francia irodalomban kisebbek a zökkenők, észrevétlenebb a formáció, az előkészítés, nagyobb a kollektivitás-fegyelem és ellanyhulókban, hosszabbak a hullámok. Verlaine óta nincs nagyobb forradalom, amely a francia lírát kiragadja valamilyen ismeretlen irány felé. A magyar örök-megújulást pedig példázza Kozma Andor verséből (Az ősi szellem) ez a konkluzió:

Ami örök bennem: fajtánk nagy rejtelme,
 A magyar hév — éled új időkre kelve
 S mint amaz új szellem dicső ihletése
 Ragad honépítő alkotó merésre.

Ady Endre is azt mondja magáról, prófétai ihlettel: „messze látok és merek.” A magyar stílus: merész újítók férfi-munkája.

NÉHÁNY KONKRÉT, modern példában mutassuk be az egyéni kezdeményezés mibenlétét. A képzőművészeti és zenei kritikák közismertek arról a nagy erőfeszítésről, amelyel terminológiába akarják szorítani a látási és hallási benyomásokat. Ilyen utánzásra természetesen a nyelv igen tökéletes eszköz. Meg is érzik a kritikus stílusán. Tóth Aladár írja, képek után kapdosva, új színeket keresve, Szigeti Józsefről: „Nem szólunk páratlanul fogékony, hajlékony és előkelő muzsikusszemléletéről... mindig *felajzott* képzeletéről... vonójának *elképesztően*... elegáns bravúráról...” (Pesti Napló, 1939 ápr. 23.). Galamb Sándor színi-kritikája Tamási Áron Tündöklő Jeromos-áról: „A mese szövege nem egyszer összekuszálódik, a hangulat és a hang jobbról-balra *billeg*, a dráma feszültsége és *kötése* helyett. Megkapja a közönséget... a *hegyes*, *furfangos*, *oldalozó erdélyi beszéd*.” Mintha novellista írta volna. A ritkább, vagy szokatlanul használt szavakat aláhúztam. *Billeg*: hangutánzó. A *kötés* is hangulatos szó. *Hegyes beszéd*: semmiképpen sem elcsépett jelző, újnak érezzük, a német *„spitzig”* véletlen találkozás, jelentése is más. *Oldalozni*: szemléletes, pregnáns, újszerű ige. Ha egy francia ember ezen a szövegen akarna magyarul tanulni, nem hinné el, hogy így csak az írók beszélnek, és hogy a szöveg csupa meglepetés: mert föl sem tételezi, hogy kritikusnak szabad ennyire egyéni módon csapongani. Expresszionista stílusban sem írnak lexikont Franciaországban: „... Az expresszionizmus érett

prózájában holtan bukik alá a metafora. [!] A szó meztelenül menekül az önkívületbe. [!] Nyílként fúródik bele a tárgyak kristálylelkébe. Legrejtettebb tartalma izzómelegen árad ki belőle. A főnév súlya átsiklik az igére. Minden szín a jelzőben halmozódik föl. A mondatról leolvad minden ékítmény. Ami megmarad belőlük, egyszínű ragyogás, tömörség, látomás látomás mellett...¹⁹ Olyan ez, mintha valami izgalmas detektív-történetet olvasnánk. Az előzőek után nem kell kommentárt fűznünk ahhoz a néhány mondathoz, amelyet Nyisztor Zoltánnak Tóth Tihamér halála alkalmával írt vezércikkéből (Nemzeti Ujság, 1939 máj. 7.) veszünk: „Szédületes tehetségüket bizonyára csillagokból hozták, de nyugtalanul vergődve sodródnak az élet hullámain, míg végre egy nekik való környezetben, sokszor gomolygó felhők, forradalmi lázongások, halálos tavaszok napjaiban magukra találnak és szellemük zuhogó szikráival, apostoli szívük varázslatos hullámaival olyan tüzeket gyujtanak, hogy valóságos népítelet emeli őket a püspöki székre.” De nézzünk egy átlagnívójú író. Véletlenül választottam egy elemkerült ujságnovellát.²⁰ „*Talantelen* bácsit hét év óta ismerem látásból” — kezdi a humorista és mindjárt első szavával tanuságot tesz arról, hogy a magyar képző önálló hangulattal bír és eleven, még akkor is, ha formatívummá élettelenedett: személynév csinálható belőle. A továbbiakban a következő képeket használja a szerző: „kifelé állt a szekerem rúdja”, „újságbetűkkel jóllakottan”, „meghökkennt tojás”... Aztán ezt írja hőséről: „Mint a *-talan*, vagy a *-telen*, ami megfoszt, de amellet maga se vitte annyira, hogy szó lett volna a maga lábán.” Nyelvani terminusok, mint élőlények... A további szövegrészben *pánikszerű posztóhalmaz*-ról beszél a humoros szerző: ismét komplikációs jelentésváltozással alakított kép. Ez a modern magyar prózaeszmény. De már Szemere Pálról mondhatta Tolnai Vilmos, hogy a szavak költője és megálmo-

dója volt,²¹ Arany Jánosról pedig azt, hogy az „Elveszett Alkotmányban, Aristophanes fordításában, leveleiben tucatszám csinálja a furcsa, torz és bohó szavakat.”

A magyar író nemcsak a szavakkal bánik szuverén módon, hanem a nyelv alaktanával is. Ahol teheti, kiszabadul a szabály alól és új formavilágot teremt mindenhatósága. „A szépíró — írta Kazinczy 1817-ben — nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetét segíheti, az neki mind szabad; akár engedi a Grammatica és a Szokás, akár nem... Sőt az író parancsolja, hogy úgy legyen és úgy lesz; sőt az író usussá csinálja, ami usus nem volt...” Babits az *imád* igéből a nyelvújítás korában elvont *ima* szót tovább analizálja és egy képzelt igét alkot belőle:

sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrlítő, őrlt imába!

(Nyugtalanság völgye, 1920:42.)

Vörösmarty a Hábadorban (1826) így beszélteti Csillát: „Te hát az *elhunyottnak* őse vagy?” — és ezzel a szokatlan-expresszív morfológiai variánssal a „magyar előkor” hangulatát érzeti. Gárdonyi, Heltai, Ady, Babits — minden magyar író föl lehetne hozni itt, újakat és régieket, akik a nyelv meglévő formarendszerén fúrnak-faragnak, bátor újításokat, képzéseket, elvonásokat gyártanak, akár emlékezve a népies szóteremtés önkényére, akár a pillanat inspirációjában ösztönszerűen újrateemtve az irodalom számára egy ismeretlen alakot.²² A mondatot egyszerűen nem szerkeszti meg a költő és rábízza az érzelmi ráértésre a kiegészítést: a „Ki várni tud” c. Ady-vers ajánlása: *Küldöm, ki érti*.

Irodalmunk stílusában forma és lényeg valami misztikus egybeolvadásban élnek. Nem a forma a lényeg és mégis lényeg

az új forma. Nem a mondanivaló minden és mégis a forma sokszor darabos, dadogva is monumentális, mert a mondanivaló belső ereje átizzik rajta. És minthogy nálunk a költők — bár nem logikus analízissel — mindig mélyebben fejezik ki a tudományos igazságot, mint a filológusok, idézzük tételünk zárókövének Babits sorait:

Mit nekem ön és élmény színe? Lelkem lelkebbre tekint:
 aki csak formákat épít, építménye nem múló,
 bánja is, állványának fenyve milyen erdőből való!
 légi ácsként fennen él rajt (s szökken a büszke épület!) —
 Kőműves! le ne nézz az útra, mert lenézni szédület!

(Nyugtalanság völgye, 21.)

A FRANCIA EMBERISÉGRŐL szaval és önmagára gondol. Az oláh rómainak nevezi magát, legkevesebb joggal a román nemzetek között — és nyelvét szívesen franciával cserélné föl. Az angol nem tekinti egyenrangú fehér embernek a kontinens-lakót, pedig nyelvét a hódító kontinensről kapta. A német gyűlöli a latin Európát, de tudat alatt imádja Itáliát és a francia fölényes szellemet: szüksége van, önserkentésül, a „Deutschland, Deutschland, mindenek fölött” elhitegető igéire és francia szóval nevezi a legnagyobb érdemrendet („Pour le mérite”). És a magyar? A magyar számára Európa a világ, hisz benne, mint abszolút értékben és a „keleti” származást keveset emlegeti. A nyugatos Kölchseynél költői affektáció a „büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak”. Mint a magyar történelem principiumaiban, a magyar nyelv életében is örökös harcban áll Kelet és Nyugat, amelynek harcában őrlődnek testi és lelki energiáink, amelynek húnok-harcából mindig megújulva kerül ki az örök magyarság.

A magyar nyelv sokkal szorongatottabb életre volt kényszerülve, mint az úgynevezett nyugati kultúrnemzetek önkife-

jezési eszközei, amelyek szabadabban fejlődhetek és régibb irodalmi talajon. A román nyelvek háromezeréves multra tekintenek vissza és bármikor visszanyulhatnak az ősi rezervoárba. A germánság is megelőz bennünket legalább hétszázéves irodalmi hagyománnyal. Nekünk a magunk erejéből kellett hozzá-asszimilálódni a Kárpátok medencéjében talált nyelvi kultúrához és a nyugati, délnyugati szomszédok kifejezésbeli, gondolkozási fölényéhez. Ma már egyenrangú fegyverekkel rendelkezünk és századok óta a mi nyelvünk vonzó bűvkörébe hullanak önkéntes asszimiláltjaink, akik apáik nyelvét odahagyva a magyar irodalomkultúrának válnak remekíró-apostolaivá. A kétnyelvű Zrínyi és a szláv Petőfi „szent átlényegüléssel magyarrá lettek” és a magyar nyelvet vitték diadalra a Tisza-Dráva tájain: „amely népnek két ilyen diadala van, annak nem kell félnie a haláltól”²³; a magyar nyelvnek, ha önkéntesei hangszerén ilyen hősi szimfóniákat tud zengeni, nem kell tartania semmiféle tübingai pályakérdéstől, amely már témafölvetésével szuggerálja, hogy a magyar nyelv kihalásra szánt, országépítésre alkalmatlan eszköz, fölösleges luxus a népek bábeli versengésében. (Kosztolányi válasza Mcilletnek: *Revue Mondiale* 1931, 121.)

Tragikus érzések és helyzetek övezik a magyar nyelv sorát. A „lenni vagy nem lenni” kérdése, mindjárt a honfoglaláskor. Van bolgár-török nép, amely elvesztette ősi nyelvét és szláv-idegent cserélt. Az ugor-török magyar nem olvadt föl a szláv tengerben. De ott lebegett fölötte — nyolcszázadoknak vérzivatarja közt — az egyházi és hivatalos latin nyelv, amelynek uralma alól a XII—XIII. században már virágzó lírák és epikus költszettek szabadultak föl Germánia és Frankhon tájain, mialatt nálunk a magyar szó még a „vulgo” címkéjét viselte és paraszti sorban, udvarházi használatra korlátozva, irodalmi levegőtől elzárva élt.

A nemzetnek éppen az a része, amelyik hivatva volt a

vulgáris nyelvet európai színvonalra emelni, kétnyelvű gondolatvilágban élt, ha ugyan nem háromban, mert a polgárság kialakulásával a németiség is számot tartott a magyar „nemzeti” anyanyelvnek ápolására. Soknyelvű szentistváni országunkban, a nyugati germánság és a déli törökség ütközői között szinte csodaszámba megy, hogy nyelvünk uralkodói jellegre tudott emelkedni; hogy volt idő, éppen a legviharosabb korszak, amikor a Balkán felé a magyar lett a nemzetközi érintkezések diplomáciai nyelve, sőt a moldvai fejedelemségben udvari nyelvvé emelkedett²⁴; hogy a legnagyobb elnyomatások idején, II. József alatt és a Bach-korszakban válik legbüszkébb kifejezőeszközzé a magyarságnak; hogy a trianoni kisebbségsorsra kárhoztatva meg tudott maradni — nyilván benső fölénytudatának erejénél fogva — a Felvidéken is, Erdélyben is „előkelő”, idegent asszimiláló nyelvnek. A latin hivatalos nyelv kiküszöbölésére irányuló évtizedes harcban a latin nyelv hívei hazafias érvekkel védtek a hagyományokat és az ország egységét féltették. Vegyük hozzá a magyar nép évezredes liberalizmusát az idegenekkel szemben: az erdélyi szászok, a szepesiek zárt nyelvegységüket megőrizték a középkor óta; a tizen-nyolcadik század elzászi-francia telepesei néhány évtized alatt elnémetesedtek; az ország fővárosától néhány kilométernyire ma is svábul, rácul prédikálnak. A magyar nyelv terjesztésére nem sietett királyi rendelet, mint a franciáknál (Villers-Cotterets, 1539). Ellenkezőleg, két ízben a germanizáció szorította ki iskolából és hivatalból nyelvünk jogait. Pesten a múlt század közepéig még díszes német színház hirdette a nyugati szomszéd ígét és a német színíelőadások — alsóbbrendű nívón — egészen a világháború végéig fönntartották magukat a fokozatosan megmagyarosodó fővárosban, ahol még ma is van publikuma egy német napilapnak. A magyarországi német irodalom bibliográfiája több kötetre terjed. A nyelvére büszke, lelki

sajátságait féltve őrző magyar — a legpolyglottabb kultúrájú... Jókai írja a mult század elejének németes szalonjairól: „magyar úrnőt magyarul szólítani meg a legdurvább gorombaságok közé számíttatott”. A magyar nyelv művelő a magyar nyelvet mindig valami más nyelvvel való vonatkozásban látja. „Szótár” számunkra ma sem jelent egyebet, mint: magyar szavakra fordítása egy idegen szókinsnek, vagy megfordítva. Magyarul magyarázó szótárunk csak a mult század közepén keletkezik (Fogarasi), de tisztán tudományos céllal. Nagyközönségnek szánt „magyar Larousse” ma sincs. A francia szótáriróadalom a tizenhetedik században már virágzik: a nemzet a szótárban ismer szellemiségére. A magyar író mindig idegen idiomák légkörében dolgozott és nem merülhetett önnyelvűségébe, mint a francia vagy a német költő, bár a tizennyolcadik században Németországnak is volt második kultúrnyelve: a francia, — és az olasz színház Párizsban is virágzott; de mind a két nép a tizenkilencedik században már teljesen egységes nyelvű. Íróink többnyelven olvasnak, — néha írnak is, mint a németes Bessenyei, Kazinczy, Széchenyi, Hugó Károly; a franciás Rákóczi, Fekete János, Teleki József; latin történészeink és nyelvtudósaink, a latinul verselő Vörösmarty, a görög hexametereket fabrikáló Babits. A német származású Nitsch Dániel professzor latinul írja német nyelvtanát a magyarok számára és egy tanítványával fordíttatja sárospataki nyelvre. Stílusunk évszázadokon át latinosabb volt, mint a nyugati népeké. Íróink előtt más nyelvek mintái állottak, amikhez hozzáfejlődnünk kellett. Utól is értük őket, de sokat belőlük tükröztünk le nyelvünkbe. Ha magunkra maradunk, valamely tengeri szigetországban, fejlődésünk harmonikusabb lesz vala, de lassúbb: talán Arany János még a régi jó Gvadányi hangján énekel. Mint a franciára a renaissance-kori italianizáció, nyelvünkre is serkentőleg hatott a kozmopolitizmus. Mikor leginkább európaiak voltunk, akkor

eszméltünk leginkább reá magyar önmagunkra. Ez ma már minden igaz magyarnak meggyőződése. Kodály Zoltán írja: „Ellentmondásnak látszik, de igaz: minél több közünk van az európai kultúrához, annál nagyobbra nő a magunké is. Az elzárkózás, műveletlenség a nemzeti vonásokat elsorvasztja”.²⁵ „Saját magyar jellemünk és szellemiségünk kifejtésére van szükségünk az európai kultúra valódi és örök értékeinek érvényesítése által” — mondja ki Makkai Sándor.²⁶ „Nyugatos” orientációjú mozgalmaink „mélyebben és szabadabban magyar” irodalmat hoznak létre.²⁷ A Racine-ból fordító Héló Kováts József a magyaros irány követői közé tartozott... A németesítő Adelungék hatása hívta életre a magyarító nyelvújítást. A kitagadott, Coriolánként Párisba bujdosó Ady újjáteremti a magyar líra stílusát: ő egyik legnépesebb költőnk.²⁸ A magyar nyelv — tízszeresen inkább, mint a német, a franciáról nem is szólva — fordításokon is nevelődött klasszikussá. Nemcsak a Biblia, mint Luther nyelvalkotásában, hanem az egész világirodalom szállította a gondolatokat, hogy magyar ruhába öltöztessük őket. Shakespeare ideái és nyelvünk szellemével kongeniális képei magyar költészetté lettek Vörösmarty, Petőfi, Arany nyelvén: beletartoznak örökké a magyar irodalom kincsei közé. Jellemző, amit Vörösmarty mondott 1841-ben: „Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteratúrának is fölé legalább a felével.” Nyelvünkre minden lefordítható. Talán a legnehezebben a német filozófia és Goethe metafizikai őstíkokat éreztető tudóstermészetes nyelve. De Ibsen szimbolizmusa, Verlaine zeneisége, Stefan George súlyos ötvösmunkája, Aristophanes vaskos röhéje, a spanyol drámák szökkenő dialogusa, Dante víziói, hol „a gondolat elvész csodás sejtelemben” (Arany), a Cicero-i körmondatok, a görög epigramma és alkaioi tömörség, — új életre fakadnak nyelvünk megtermékenyített talaján:

Ám terjessze a hatalmas
 Nyelvét, honját, istenit!
 Zúgó ár az, mindent elmos,
 Rombol és termékenyít.

(Arany, Kosmopolita költészet.)

A német is könnyen fordít, nyelve nem merev, alkalmazkodik idegen lényegekhöz, de próbálja valaki franciára tenni Shakespeare-t vagy Nietzsche-t!

Nyelvében él a nemzet. Ezt a jelszót azért kellett kimondani, mert nem élt, nem tudott élni nyelvében a nemzet. Mert a magyar nacionalizmus ragaszkodott a többnyelvűséghez, a latin nyelv szupremáciájához... De a magyarnyelvűségen belül is szembenáll egymással a népies-magyarság és az európai magyarság, Kelet és Nyugat örök harca. Jókai tiltakozik a latin szónak nyelvújított, hangulattalan és hagyománynélküli képzéssel való száműzése ellen: „mennnyivel hatalmasabb szó volt ez: *demonstrál*, mint a mai palángyás *tüntetés*”.²⁹ Horger Antal írja³⁰ a *patika* (lat. *apotheca*) szóról: „idegen ugyan, de hangalakja százszor kellemesebb, mint a nyelvújítás korában alkotott, nem magyaros hangzású *gyógyszertár*.” A középkori latin irodalom szuggesztíója — mondatképletekben, tükörszavakban — fölébe emelte kódexeink stílusát az élet nyelvének. Így kapja a középkori magyar mondatfűzés, szöveghangulat azt az eszmei és érzelmi jelleget, amely „a deákság misztikumába beavatottság sejtelmét árasztja”.³¹ A latinosságnak persze voltak hatalmas ellenzői is. Csak a legnagyobbat említsük: Széchenyit, aki a Hunniában (1858) érthetetlen gyűlölettel és elfogultsággal támadja a latin kultúrát: „A boldogtalan latin nyelv dúlta már bölcsőjétől fogva a magyar csinosodás szellemét”, — holott éppen a magyar csinosodás oly sokat köszönhet a serkentő latin példának. „Ez az embertelen bilincs — folytatja Széchenyi — tartotta vissza a magyart nemzeti eredetiségének s anyanyelvének kifejtésétől”. Kit tartott vissza anyanyelvének kifejtésé-

től? A Gellért-legenda szolgáloját? A kódexmásoló Ráskay Leát? Tinódi Lantos Sebestyént, a házaló rigmosos riportert? A török, olasz, lengyel dalokból tanuló Balassi Bálintot? A vallási életben és a világi tudományok terén van igazsága Széchenyi haragjának, de ott is, a „pápálkodókkal” szemben³² elterjed a protestantizmus és kivirágoztatja mindenütt a magyar igét; a tudományos nyelv pedig Nyugaton is latin marad a tizenhetedik század végéig.

NYELVÜNKNEK EZ A BEÉKELTSÉGE idegen nyelvek közé kétféle irányban mozdította meg a nyelvművelést és a magyar nyelv körüli eszméket: az európaiság és a magyarság irányában, amely két tényező szintéziséből kellett előállnia a halhatatlan magyar nyelvnek. Ismeretes, hogy az idegen szavak átvétele, az európai nyelvkincshez való asszimilálódás, milyen nagy mértékben hozzájárult nyelvünk gazdagodásához. „Valahány idegen szót — írja Tolnai Vilmos, nyelvünk halhatatlanságának dicsőségein elmélkedve (Magyar Nyelv 1924 : 55) — a nyelv befogadott, sajátjává tett, a maga természetéhez áthasonított, az mind az ő tulajdonává, műveltségének alkotórészévé lett, éppúgy, mint gyökeres magyarrá vált az alföldi kun, az alán jász, a torockói német, a zalai horvát.” Kevesen bélyegezték meg olyan éles szavakkal a purizmus és nacionalizmus azonosítását, mint éppen Tolnai Vilmos, az előbb idézett helyen: „Amely nép nyelvében sok a jövevényszó, az a nép sokat tanult a századok folyamán. Már pedig a tanulni vágyó és tudó nép nem parlagi, nem barbár. Aztán a nyelv tisztaságára hivatkozó okoskodás nem egyéb vak tudatlanságnál, mely még ma is azt hiszi, hogy vannak úgynevezett szűz nyelvek. Az ilyenről beszélő ember nem ismeri a művelődés hatalmas folyamatát, s nem ismeri a nyelvnek vele szorosan egybeforrt életét.” Már Szarvas Gábor — a nyelvünk „ázsiai tisztaságáért” magyaroskodó, de a magyar nyelv szelleméből keveset érző Bal-

lagi Mórral szemben (Magyar Nyelvőr 1881:65) — azt a nyelv művelő elvet képviselte, hogy „az idegen szók ellen hiába való volna valamely nyelvnek a védekezése.” Hivatalos köreink 1932-ben mégis jónak látták purista mozgalmat indítani, hogy nyelvünk *tiszta, zamatos* jellegét megőrizzük... A programnak mind a két szava jövevényszó, legszebb magyar szavaink közé tartozók. Igen helyes és szent dolog a nyelv művelés megszervezése, a magyaros sajátságok védelme gondolkodásunkban és stílusunkban, de sokan a nyelv őrzését kizárólag az idegen szavak üldözésére korlátozzák. Pedig a szó csak üres hangkombináció, semmi köze a nemzeti értékekhez; csak a nemzeti lélek melegénél, a mondatalkotás kohójában válik magyarrá.³³

NYELVÜNK, IRODALMI NYELVÜNK és a magyar stílus kialakulása szempontjából kétségkívül az „európaiság-magyarság” poláris ellentétének és szintézisének második tagja bír nagyobb jelentőséggel, ha a magyarságot a természetes magyarsággal, a népnyelvvel azonosítjuk. Népnyelv alatt nem kell dialektust érteni, sem paraszti-primitív beszédet, hanem azt a magasabb nivójú, idegen és főleg irodalmi-városi befolyásnak kevésbé kitett nyelvet, melyet mindenki megért, aki a „föld” közelében él, tehát abban a milieuban, amely a magyarságnak évszázadokon keresztül „*élettere*” (*espace vital*, *Lebensraum*) volt. A népi-vidéki jelenti egyúttal a „hagyományőrző” magyarságot is, amely közelebb érzi magát ahhoz az életformához és stílushoz, amelyet a tizenkilencedik század kozmopolitizmusával szemben „magyaros”-nak lehet nevezni.³⁴ Ebben a magyaros stílusban természetesen benne vannak mindazok az elemek, amiket a századok folyamán a magyar népiség magáévá fogadott, összes jövevényszavaink és az irodalmiság lesüllyedt része, az, amit magyarul nem lehet olyan jól kifejezni, mint németül, a „gesunkenes Kulturgut” fogalmával. Tény, hogy semmiféle nem-

zetnek nincs szava a saját tulajdonságainak fokozott vagy tisztább mértékben való megjelölésére. A német csak „német” tud lenni, a francia csak „francia”, — a magyar lehet „nyugatos” magyar, lehet egyszerűen magyar, de lehet „magyarabb”, sőt „magyaros” is, túlzásaiban esetleg már „magyarkodó”, vagy éppen „pórias” és „parlagi”. Ehhez hozzávehetjük, hogy minden nyugati kultúrnemzet a maga irodalmi kivirágzását, nemzeti klasszicizmusát egy absztrakt, a népiség fölé emelkedő, attól az általános emberi felé eltávolodó stílusban (Racine, Goethe) találta meg; nálunk ellenben világirodalom és népiség szintéziséből alakul, népi-romantikus programmal teljesedik ki a magyar irodalom, közel a néphez, vagy legalább is abban az illúzióban, hogy költői szenthegy és magyar pusztá egymásra talál benne... Van a magyar költői beszédnek külön ritmikus formája is, a „nemzeti versidom”, amellyel csak mi rendelkezünk: nyelvünk olyan hajlékony, hogy a mértékes verselésben fölülmúlja a latint, sőt még hangsúlyos ritmust is tud (Ady), mint a németek.

A népies magyarság, az eredeti, zamatos stílus eszméjét legjobban azzal a kritikával illusztrálhatjuk, amelyet Arany János írt Jókai nyelvéről 1861-ben (újra kiadta Tolnai Vilmos, Magyar Nyelv 1917:171). Ez a lelkes kritika egyúttal az egész népies klasszicizmus és a magyar stílus örök magyarosságát mindennél jobban jellemzi. Ime néhány részlet Arany önvalloásnak vehető szavaiból: „Magyaros kifejezés, s vele együtt magyar észjárás és gondolkodás teszi ragyogóvá és kedvessé (Jókai) legszebb lapjait. Írónk mintha egyetlen egyet sem felejtett volna azon tösgyökeres kifejezésekből, melyeket legelső nyelv-mestereinktől hallottunk: — értem a gyöngéd anyát, a játszótársakat, a nagytekintélyű kocsist, juhászt, dajkát, a nép embezeit... Mások az irodalmi szokott stíl utánzása miatt sokat felednek az élet friss és erőteljes nyelvéből... Nemcsak azon tájnak, ahol nevelkedett, hanem általán minden tájnak, ahol járt,

kifejezéseiből fölszedi azokat, melyek igen találók, vagy hézagot pótolnak... Találunk irataiban igen helyes megválogatással dunántúli, tiszavidéki, tiszántúli, erdélyi, sőt székely szavakat és kifejezéseket... Ily író a nyelvnek époly becsülendő gyarapítója, mint aki új szavakkal míveli a nyelvet... *Csak eszköznek s nem célnak tekinti a nyelvet*... Nem mesterkedik nyelvünkkel, hanem minél természetesebben használja fel annak minden természetes erejét és báját... *megérti a gyermek is.*"

Ebben a pár sorban benne van a magyar nyelv egész esztétikája. Mi szűrhető le ezekből az elvekből, amiket Arany és a klasszikus népiesség magáénak vall? Az, hogy klasszicizmusunk — folyton ismételnünk kell ezt — éppen az ellentéte a francia klasszikus stílusideálnak, kocsistól tanulja a nyelvet, az élethől merít, tájszavakat gyűjt, természetes akar lenni és a nyelvet nem tartja végcélnak... De egyúttal kerülése a német stílus-eszménynek is, amely főleg a prózában sokszor igen sivár tud lenni, kedélytelen és pedáns. A német Adelung „durvának tekintette a nép nyelvét, költészetét és ellenszenvvel fogadta a tájszavakat, amelyeket az írók vittek az irodalmi nyelvbe.” (Thienemann, Nyelvúj. tör., 6.) Nyelvünk két dologban valóban egyéniség: az idegen szókincsnek hatalmas asszimilációjában és a népiesség kincséből való folytonos megtermékenyülésben.

A népnyelv, mint eszmény, mint az egészséges nemzeti szellemnek kifejezője és megvalósítója, gondolkozóba kell, hogy ejtse racionális nyelv művelőinket és nyelvünk hivatalos interpretátorait. A népnyelv, a vidéki szólás, melyből nálunk az irodalmi nyelv kialakult — ellentétben az udvari, kancellári nyelvekkel, amelyet a nyugati irodalmak kanonizáltak — távol áll attól, hogy megfeleljen annak a mesterséges nyelvhelyességi és nyelvtisztasági elvnek, amit nyelvőreink követelmény gyanánt fölállítottak. A magyar falu romlatlan, tiszta nyelve: naiv illúzió. A paraszt maga is utánozza az urak beszédét³⁵ és alá van vetve

mindazon morfológiai, szemantikai, fonetikai változásoknak, amiken a köznyelv átmegy. A mai francia a vulgáris latinra vihető vissza, amely korcs, romlott, hanyag nyelv az irodalmi, „szabályos” latinsághoz viszonyítva. Illyés Gyula írja (Ki a magyar? Magyarok könyvtára 1, 16. l.), hogy Moszkvában találkozott mordvinokkal, akiknek boldogan mutatta be a magyar szavakat, rokonságunk ma is érezhető bizonyítékait. Egy mordvin ifjú erre azt a megjegyzést tette: „Miért rontottátok el ennyire a nyelvünket? Egészen elrontottátok!” Minden érték relatív a nyelvek történetében.

A népnyelv, mint „legfőbb eszmény”: legtöbb idegen szavunk népi úton terjedt el! Ha egy magyar író — a romantika és a realizmus szellemében — keresi a jellemző, válogatott magyarizű szavakat, például abból a célból, hogy színes leírását adja jellegzetes módon a székely háznak, akkor beírja novellájába a következő ethnographicumokat: *cserény, derék, gerenda, gerezd, eszterhéj, jászol, saroglya, ketrec, kas*, amikből nagyszerűen fölépíti a székely ház portréját. Valamennyi: szláv szó.³⁶ A nyelv célja: értelemkövetítés, legtöbb-ször érzelmes formában. Az utóbbi elem foglalja magában a nemzeti hangulatelemeket, a tősgyökeresség expresszív tényezőit. Ezeket a szükséges motívumokat teljes mértékben bírják az említett szavak, sőt — bátran mondhatjuk — nagyobb, erőteljesebb mértékben, mint a színtelenné vált finn-ugor szógyökök legtöbbje. Aki zamatos magyarsággal akar írni, az onnan veszi a zamatot, ahol megtalálja. Jól tudta ezt Arany János mikor a rác-oláh-magyar keverék népies életet akarta jellemezni a „Népdal” című balladában (1877), amelyben ilyen szavak csillognak: *guzlicaszó, csimpolyaszó* (oláh), *koló, dávoria* (szerb), a vége pedig:

„Juhaj! Közel már Alexinác, Knyazevác:
Engem Kevi-Rác, többet ugyan sohse' látsz!

Arany a mondatban kereste nyelvünk eredetiségét, nem a szavak testében... Az is illúzió, ha azt hisszük, hogy a népi szavak átvételével az értelmiségi nemzet lelke közelebb férkőzik a falusi tömegekhez. (Franciaországban, Angliában nem nemzeti eszmény a népiesség: ott a parasztot emeli föl magához szeretettel a nemzetfönntartó urbanizmus; Németországban legújában lett jelszó a „völkisch”, a falukultusz, a parasztdialektusok propagatív bekapcsolása az irodalomba: félő, hogy a német egység szenvedni fog miatta.) Mi, magyarok, jobbágyi szavakból főúri költészetet csináltunk; terméskövekből királyok szobrait faragta a magyar szellemiség. Néha vitrintárgy lett a népi *cafrangból*. Ilyen az „ostoba” jelentésű, személynévből lett dialektális *antal* közszó, amelyből a *précieux-biedermeier andalodik* lett, messzire feledve népi származását; Czuczor és Fogarasi szótárában olvassuk róla: „Igen szép kifejezése a lélek azon foglalkodásának, midőn a külső tárgytól mintegy megválva önmagában kezd merengeni, s homályos, de gyöngébb nemű öröm vagy búérzelmekre gerjed. Az ifjú szív, a szépet érző kedély, a szerelem titkos lángjától hevülő lélek andalodik el kiváltképpen. Ez ige működésében kevés erő, de annál több kedélyesség, gyöngédség mutatkozik. A költői kifejezések egyik ékebb gyöngye.” Egész poétika van ebben a magyarázatban és a szó története, amely szinte láthatatlan belső alakulással, nemesedéssel, természetes fejlődésben ment végbe: szerencsés pillanatait mutatja a népi és irodalmi világ egymást kiegészítő szerepének; az irodalom talál egy új gyökérszót, amit még nem koptatott, nyűtt el a sokképzős teherviselés, fölkapja és a legzebb ékszer faragja belőle:

A te ernyődnek kies alkonyában
Andalog szívem, Helikon leánya.

(Berzsenyi.)

HA MÁR MOST az eddig mondottak összefoglalásául és a magyar nyelvűség helyét keresve az európaiság két legjellegzetesebb véglete, a germánság és a francia szellem között, néhány generális kérdésre választ akarunk adni, megkockáztatva a valószínű ellenvéleményeket és az általánosítás, a szintézis lényegében rejlő hibákat is, — az alábbiakat mondhatjuk.

Mi a nyelv ideálja az említett három kultúrában? A németnél: spiritualizált papírn nyelv. A franciáknál: a klasszikus hagyományokat tiszteletben tartó irodalom. A magyarban: a természetes beszéddel és a népi élettel kapcsolatban levő nyelv. Mi az az irodalmi műfaj, amelyben a nemzet karaktere és stílus-eszménye legtisztábban, legszívesebben megnyilatkozik? Német: filozófiai értekezés. Francia: elbeszélő, objektív próza. Nálunk: vers, dal, líra. Romantikus nemzet vagyunk. Stílus és tartalom egymásra utaltsága a németben mélységet akar éreztetni, a franciában okosságot mutat, néha túlságosan is racionális laposságot; a magyarban az érzelmesség dominál. Ezért a német stílus-eszménye a jelentős homály, a franciáké a könnyű világosság, a magyarban a szemléletesség, az életesség, a fantázia teremtető ereje, a képes beszéd. Formai szempontból a német megelégszik egyénisége kidomborításával; a magyar teljes írói, kifejezési szabadságot követel magának; a francia normákat követ, regulákat vár és kap. Ebből a szabadságelvből folyik a magyar nyelv hallatlan gazdagsága szavakban, formákban. Életfönntartó principiuma nem az elzárkózás, hanem az asszimiláció, az idegen elemek befogadása és megmagyarosítása, a tájszavak, szinonimák³⁷ kultusza, a neologizmus, még túltengő formában is, az új kifejezések keresése és alkotása. Ezzel szemben a francia szellem purista, mert nem tud mit kezdeni az idegen szóval, de elzárkózik a saját dialektusaival szemben is: elve a nyelv finomítása, még a szegénység árán is. A tizenkilencedik századi

romantikát, amely megnyitotta minden irányban a sorompókat, kiteszítja magából a klasszikus francia szellem és germánnak bélyegzi. A német zárkózottabb, nehézkesebb a magyarnál, de szavakban gazdagabb a franciánál. A szabadság-elvből folyik nyelvünkben a belső gazdagodás nagy mértéke is, amit a finnugor képzős, agglutinációs szerkezet és tapadásos összetétel-képzés tesz lehetővé, végtelen variációját produkálva a jelentésárnyalatoknak. Mint valami „natura naturans”, teremtő tevékenységében önmagát sokszorozza a magyar nyelv, néha egészen buja vegetációt hozva létre. A francia igen korlátozott gazdagodási lehetőségek között él, a német képzőkben nem éri utól a magyart, de összetételeiben fölülmúlja. Ez a német tulajdonság a szintetikus gondolkozásra jellemző. A német mondat is terheesebb, komplikáltabb szerkezetű és szabálytalanabb, mint a magyar. Mintha a germán óriás nem tudna csak mérföldes mondatcsizmákban járni. A magyar mondat sokszor közel marad az analízis nélküli összképzet állapotához: ilyenkor a ráértés, a melódia tartja össze, a hangsúly kerekíti teljes értelművé; szerkezetében inkább mellérendelő. A francia mondat olyan, mint valami „harmonia praestabilita”, amelyben minden monasnak, a gondolat minden parányának törvényes rendben érvényesülnie kell. Teljes analízisban, föloldásban áll előttünk, ami a német gondolat-kozmoszban ködösen gomolyog. A francia morfológia is analitikus, a szavak viszonyát, a fogalmak módosulását lehetőleg tényezőkre bontva fejezi ki. A magyar egységben látja a dolgokat, néha az izoláló nyelvekhez hasonlít, lazán szintetizál, de a részek bármikor szétbonthatók és az alaktan is megenged bizonyos egyéni kezdeményezéseket; semmi rendszert nem követ a magyar gondolkodás merev következetességgel. A német nyelv-közösség provinciákra oszlik, amiket csak az irodalom tart össze (a svájci németiséget például nyugodtan lehetne két-németnyelvűnek nevezni); a francia centralizált köznyelv, ellenséggként áll

szemben az ezerféle falusi szólással; a magyar — nagyjában — úgy beszél, ahogyan ír; paraszt és úr, szomszéd és messzevalósi egyaránt megérti egymást. A francia alig vesz tudomást a latin ősanján kívül más nyelvről. A német nyugat és dél irányában minden nyelv és kultúra felé vonzódik. Keletre elzárkózik, Észak felé asszimilál. A magyar féltve őrzi nyelvét és irodalmát, de szabadon közlekedik Nyugat felé és a szentistváni keretek között nem idegenkedik az esetleges ellenségtől sem. Ha egy szimbolikus szóban akarnók összesűriteni mindazt, amit a három ország nyelvéről és stílusáról, nyelvkultúrájáról és stílustörekvéseiről mondani lehet, a németiséget talán legjobban a Kultúra szóval jelképezhetnők, a franciát az Ész lobogója tüntetné ki, a mi magyarul-szólásunk pedig az Élet képében jelenhetné meg, ami-ben benne van az is, hogy számunkra a nyelv nem holt klisék és absztrakt formulák összessége, hanem élő és éltető, a magyar élet örökké éledő, élesztő elevensége. Nyelvünk egyéniség, való-ban nemzeti nyelv, nemcsak az idegen nyelvcsaládok idiomáival szemben, hanem a rokonnépek együvé tartozó keretein belül is másfajta, mint például a kristálytisza, szabályos, édeskés, sziszegő, egyhangú finn, vagy az orosz tengerben létért küzdő mordvin. Egyéniség — és talán leginkább abban, hogy benne az egyéni kezdeményezés, az individualizmus szabadon érvényesülhet, sőt ennél is több: éltető principium, a közösséget nem megbontó, hanem kiteljesítő erő. Sehol nem tudott létrejönni individualizmus mellett olyan csodálatos nyelvegység, mint a magyar: egység, amely nem diszciplinán, kényszeren, központi tekintély hatalmán alapul, hanem önként, természetes hasonlúsá-l adódik az egymást kereső részek kohéziójából.

VESSÜNK EGY BÜCSÚPILLANTÁST azokra a dithirambusokra, amiket költőink és nyelvművelőink zengtek a magyar nyelv dicsőségére. Valamennyien érzelm kifejező erejét

dícsérik. Bél Mátyás, *Der ungarische Sprachmeister* c. könyvében (1729) azt emeli ki nyelvünkről, hogy a magyar nem hízelgéssel rábeszélő, mint a francia, de könnyen megnyeri beszédével az emberek szívét, sőt szavával állatokat is megfékez...

Csokonai (A magyar nyelv feléledése) a „durva” német nyelvvel hasonlítja össze a magyart, amely „szebb és alkalmazhatóbb nyelv a legkipiperézettebb német nyelvénél.” Aztán „vizimogor” nyelvünk fejlesztését sürgeti, mert „van ebbe erős és gyenge kifejezés, van numerus és harmónia, van sok termékeny radix és sok törzsökészó...” Legnagyobb értéke ennek a nyelvnek nem a gyakoriasság, hanem a költőiség: „Megalégedve s ezer gyönyörűségek között repkedett a te *harmóniás szavaidon* az én fiatal Musám.” Az európaiasság apostola, Kazinczy, szintén az érzelmek kifejezését dícséri nyelvünk képességei közt, amit méltán lehet a görög „báj”, a római „nagyság”, a francia „csin”, a német „erő”, a spanyol „hév” és a lengyel „lágyság” mellé állítani:

Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél
Nem tört pályáján: de szaladva, szökelve, sikamva.
Lángol keble, ajakán mély bánat keble sohajtoz,
S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdeli szerelmét. —
Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek állunk.

Az idő elkövetkezett. Ábrányi Emil a millenniumi évek patetikus hangulatában tudós versre ihleti kobzát s változó ritmusokkal festi a magyar nyelvvel kifejezett hangulatokat és érzéseket. Nyelvünk ájtatos imádat tárgya, de tud mindenfajta természeti és lelki jelenségeket utánozni, festeni; eped és olvad, csapong és játszi, komor, mint a gyászharang és földrengető, mint az ágyúdörej. Ábrányi éppen azt nem fogta meg, hangfestő versével, ami lényegbe vág: nyelvünknek csupán hangzatait, költői mesterfogásait mutatja be. Ilyenfajta játékokra minden irodalmi nyelv képes. Csak őszinte, józan kritika útján juthatunk el nyelvünk önismeretéhez. Veritatis luce menti hominis nihil dulcius.

Minden irodalmi nyelvre jellemző, hogy milyen formában jelentkezik a történelmi fejlődés folyamán. A német nyelv irodalmi kezdete a homályos átmenetekben, szétágazó törzs-kultúrákban alig állapítható meg. Nincs szöveg, amelyre azt lehetne mondani a sokféle emlék közül, hogy első dokumentuma a német szellemnek. Maga a germánság is szétfolyó fogalom, frank, gót, szász egységekre bomlik. Legnagyobb „régí dicsőségei” — a balkáni Ulfilas, a frank-francia súlypontra támaszkodó Nagy Károly — a mai német birodalom területén kívül működtek. A francia nyelv első dokumentuma: uralkodói szerződés, diplomáciai szöveg, a centrális hatalom megnyilatkozása, rövid, precíz és csak az államügyi lényegre szorítkozik. Az első magyar szöveg halotti beszéd és könyörgés. Latin eredeti nyomán készült, lírai hangú, terjengős, érzelmi motívumokban gazdag, biblikus mondat-sequentia; érzik rajta a stilizálás, egyszerű eszközeiben is a hatáskeresés, a nyelv erejének tudata. Közvetlen életközelségben jelöli meg a témát: *látjátok, feleim, mi vagyunk, por és hamu vagyunk*... A néphez szól és misztikus értelmű szakrális-görög igékkel végződik: *Kyrie eleison!*

¹ V. ö. erről a kérdésről bővebben Szavak sorsa, magyar gondolatformák c. tanulmányomat. (Minerva, 1938—1939.)

² V. ö. erről a kérdésről bővebben A néma nemzet c. megjegyzéseimet. Apollo. 1939.

³ V. ö. Líraiság és realizmus c. cikkemet. Magyar nyelv, 1939.

⁴ A magyar irodalmi műveltség kezdetei, 267.

⁵ A misztika kódexirodalmunkban, Debrecen; 1937: 71, 73, 82.

⁶ Középkori irodalmunk, Olcsó Könyvtár, 51.

⁷ H. Parigot, Le drame d'A. Dumas, Paris, 1899:39. Nem érdektelen, hogy a Fiescot (1782) már 1790-ben magyarra fordítják.

⁸ U. o. 72; a szögletes zárójelek szövegei tőlem valók.

⁹ P. S. vál. költ. Bp. 1902:136.

¹⁰ Magyar Nyelv 1917:143. Vö. ellenben Budapesti Szemle 1927, 205:473.

¹¹ Trócsányi Z. Régi m. nyomtatványok nyelve, 1935:25.

¹² V. ö. Gombocz Z. Magyar Nyelv 1926:60.

- ¹³ V. ö. a kérdésről bővebben Széphalom 1927:216 és Szóhangulat stb. c. dolgozatomban (Szeged 1939), Poésie-musique c. fej.
- ¹⁴ Boldogréti Víg László (i. m. 87) írta Verseghyről: „Vagyon e már az olyan Nyelvtanítónak ép esze, igaz hazafiúsága...”
- ¹⁵ V. ö. Horváth János, Petőfi S. 1922:121.
- ¹⁶ V. ö. Körmondat és tiráda c. tanulmányomat (Bp., 1929), amely a magyar mondat stílustípusaival foglalkozik.
- ¹⁷ V. ö. Széphalom, 1928:59.
- ¹⁸ 1875, v. ö. Voinovich Géza, Magyar Nyelv 1917:156.
- ¹⁹ Turóczi-Trostler cikke, a Benedek Marcell-szerkesztette Irodalmi Lexikonban (1927:835).
- ²⁰ Undi Imre, Ferde történet, Új Magyarország 1939 ápr. 7.
- ²¹ A nyelvújítás, Bp. 1929:18.
- ²² V. ö. ezekről bővebben Szóhangulat és morfológia c. megjegyzéseimet (Nyelvtudományi Közlemények 50, 1936:497) és Szóhangulat és kifejező hangváltozás c. dolgozatomban (Szeged, 1939). — A budapesti argot szereti az idegen szavégekkel való morfológiai játékot: *rendicsek* = „rendben van”.
- ²³ Szabó Dezső egyik előadásából: Szeged, 1939 ápr. 30.
- ²⁴ V. ö. Tolnai Vilmos, Magyar Nyelv 1924:59.
- ²⁵ Apolló 1939:100.
- ²⁶ Európai magyarság, Debreceni Szemle 1937:6.
- ²⁷ Szerb Antal, Magyar Irodalomtörténet, 1934, II:165. — V. ö. még B. Zolnai, La littérature hongroise, Bp., 1938:21.
- ²⁸ V. ö. Bakó Elemér, Magyar Nyelv, 1939:39.
- ²⁹ Idézi Gombocz Z., Jelentéstan, 1926:28. — V. ö. még: És mégis mozog a föld (I.), ahol Decséry gróf és Korcza „édes anyanyelvükön”, konyhalatinsággal beszélgetnek. A nádor így tanítja az országot: „Egy nyelvünk van, a latin. Ez a mi palladiumunk. A magyar földön a demokrácia új idegen nemzeteket fog alkotni s minket elenyészt.”
- ³⁰ Magyar szavak tört. 1924:39.
- ³¹ Horváth János, A m. irod. műveltség kezdetei, 1931:266.
- ³² V. ö. Szende Aladár, A 16. sz. nyelvszemlélete, Bp. 1938:38.
- ³³ V. ö. erről a kérdésről még: Széphalom X:49.
- ³⁴ Horváth J., A m. irod. népiesség, 1927:5, 9, 13, 29, stb.
- ³⁵ Vázsonyi Endrének van egy kitűnő nyelvész-tétikai érdekű novellája (Muzsaj, Ujság 1933 jún. 31), amelyben egy budapesti társaság erőltetett népieskedéssel beszél a falu bírájával, aki ilyen mondatokban válaszol: „Az export most csekély, a belföldi árat pedig leszorítja a túltermelés.”
- ³⁶ V. ö. Cs. Sebestyén, Das Székler Haus und die Gepiden. Siebenb. Vierteljahresschr. 1939:152.
- ³⁷ V. ö. pl. a részegség kifejezéseit, a *vén* szó szinonimáit. Szarvas G. a rögtön fogalomra 13 variánst sorol föl (Nyelvőr 1881:360).

A NAGY KÖLTŐK TANÚSÁGTÉTELE

IRTA

FARKAS GYULA

MINDEN IGAZI KÖLTŐI MŰ a művészi ihlet alkotása, melyben, ha még annyi szerzett tudás és tanultság halmozódik is össze, elsősorban a lélek szólal meg. Terminészetesen az egyéni lélek, mely mindig és mindenkor általános emberi, bármely nemzethez vagy fajhoz tartozzék is maga a költő. Minél nagyobb lángész azonban, annál inkább tükrözteti a költő azt a nemzeti közösséget is, amelyhez születésénél és neveltetésénél fogva tartozik. „Hol vedéd gyász tévedésed” — kérdi Arany János — a „kozmetropolitától”. „Hogy faját s a nemzeti Bélyeget, mit az rávésett, A nagy költő megveti? Hisz forgattam a javából, Én is egy párt valaha, Mind tükör volt: egymagából Tűnt nekem föl nép s haza.”

Ha azt keressük, hogyan fejeződik ki a magyar népi-nemzeti jelleg a magyar költészetben, akkor legkiválóbb szellemeinkhez kell fordulnunk, azokhoz, akiket a nemzeti köztudat — koronként talán váltakozó értékjelzéssel, de minden kétely nélkül — halhatatlanoknak érez. A csak tehetséges, tehát közepes költő könnyen kerülhet idegen befolyás alá; idegen eszméket tolmácsol kölcsönzött nyelven. A lángész mindig teljes önmagát adja, feltétlen mestere művészete anyagának, a nyelvnek, amely a nemzeti génusz legsajátabb alkotása. A mi különleges viszonyaink között a lángész már csak azért is az egyetlen értékjelző, mert a magyar irodalom kisebb munkásai között mindig sok volt az asszimilált, az olyan asszimilált, aki éppen csak saját

nemzedékében vált magyarrá és talán még gyermekkorában egy idegen kultúrában nevelődött. Az ilyeneket nem igen tekinthetjük a magyar népi jelleg tanúinak, mert a magyarság számukra legjobb esetben élmény és nem természetes lelki adottság. A nemzeti köztudat szerinti nagy költőink azonban Balassa Bálinttól Ady Endréig majdnem kivétel nélkül — apai-anyai ágon századokra visszamenően — a történeti magyarság soraiból kerültek ki. Ha költészetük kincseiből hiányoznék is ez a szó, hogy „magyar”, vagy „nemzet”, „nép”, ha egyébről sem énekelnének, mint szerelemről, természetéről, emberiségről, eszmékről, akkor is a magyarság lelkét fejeznék ki. — Két kivételt szokás emlegetni, az egyik Zrinyi Miklós, a másik Petőfi Sándor. Egyiküket sem tekinthetjük „asszimiláltnak”. Amikor Zrinyi Miklós élt és működött, a magyar nemes — bármely népiségből szakadtak is ki ősei — természetszerűen magyar volt. Zrinyi Miklós annak született, annak nevelődött, annak nyelvén írt, gondolkozott és álmodott. Nálánál igazabb magyart keveset ismerünk. Petőfi szülői házában „idegen szózat” is hangzott, de a levegő, a táj, a nép körülötte színmagyar volt. Hogy a költő magyarrá, a legnagyobb magyar lírikussá lett, az nem egyéni elhatározás műve volt, hanem — számunkra és számára — a sors nagy adománya. Igaz azonban, hogy Petőfi korbéli helyzete már egészen más volt, mint Zrinyié. A 17. században a nemzetiségi ö n t u d a t -nak is alig találjuk nyomát, a 19. század közepén pedig már véres harcokat idéz fel a nemzetiségi é r z é k e n y s é g. Zrinyi magyarságában senki sem kételkedett, Petőfi azonban már szükségét látta, hogy magyarságát (melyet különben szintén soha senki nem vont kétségbe) mindúntalan dokumentálja. Nemcsak külsőségekkel (így családi nevének magyarosításával), hanem költészetében is. Ámde, ha ez a magyarsága néha kissé tüntető is, költészetében a magyar nép vágya, álma, szerelme és szenvedése szólalt meg.

A nagy magyar költők sora, akik vizsgálódásunknál számba jöhetnek, elég szűkterjedelmű: Balassa Bálint, Zrinyi Miklós, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Katona József, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Arany János, Petőfi Sándor, Madách Imre, Vajda János, Ady Endre. — Ezek azok a költőink (ha a névsort talán még egy-két költőnk nevével — az élők közül is — ki lehetne is egészíteni), akiknek egész életműve nemzeti művelődésünk gyökeréhez tartozik. Szívesen fogunk azonban hivatkozni egy-egy nálunknál kevésbé jelentékeny költőnek (mint pl. a Kisfaludyaknak) jellemző alkotásaira, számba vesszük a régi és a népköltészet műveit is. Figyelmen kívül hagyjuk azonban a szépprózai irodalmat, noha ennek olyan nagytehetségű művelői akadtak, mint Kemény Zsigmond, Eötvös József, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán vagy Móricz Zsigmond. A széppróza mindenkor időhöz kötött és ha akadnak is egyes szépprózai alkotások, melyek évszázadokon át élnek, a széppróza nyelve évtizedről évtizedre jobban fakul, mondanivalója elavul. A vers, mint külön kifejezési forma, ezzel szemben örök frisséget, örök életet biztosít az igazi műnek és így nemcsak kifejezi a nemzeti lelket, a népi jelleget, hanem annak továbbfejlesztésében és kialakításában is jelentékeny részt vesz.

A magyar, mint minden népi jelleg, nemcsak örökölt faji tulajdonságok összege, hanem százados fejlődés eredménye is. Mivel a 16. század előtti korból csak egy-két szórványos költői emlékünk van, irodalmunk alapján nem tudjuk megállapítani, milyen volt a pogánykori és a középkori magyar. Mi csak a mohácsi vész utáni magyarral foglalkozhatunk. A mohácsi vész nemcsak a magyar sors, hanem a magyar lélek történetében is hatalmas cezurát jelent. Az Árpádok, Nagy Lajos, Mátyás diadalmas magyarjának helyét elfoglalja a küzködő magyar. Horváth János egy eszmekeltő tanulmányában ezt írja: „A Bessenyei

felléptétől Arany haláláig vivő jó száz év irodalmi szempontból egyetlen nagylendületű korszaknak fogható fel: a specielisan nemzeti irodalom nagy korszakának... E száz év szerves egysége lehetővé teszi, hogy lángelméit azonegy irodalmi áramlat képviselőiként fogjuk fel és caeteris paribus szólhasunk egyéni vagy faji változataikról." Horváth János „jó-száz esztendejét” bátran kiterjeszthetjük — ha csak a lángelméket tekintjük — visszamenően Balassáig, azután pedig egész Ady Endréig. Valósággal meglepő, mennyire azonos alapjában véve mindnyájuknak lelki magatartása. Kifejezési formáik természetesen korok szerint változnak, nyelvük alakul, fejlődik, gondolatviláguk bővül. Négy század nagy idő és a magyar irodalom, a magyar szellemiség sohasem volt elzárt melegházi keleti virág, hanem egyik gazdag ere a nyugati eszméáramlatoknak. Protestantizmus és ellenreformáció, felvilágosodás és romantika, klasszikus realizmus és forradalmi szimbolizmus — mind megtalálták lángelméjű magyar megszólaltatójukat. Bizonyára nagy szakadék választja el — időben, társadalmi rangban, világnézetben — a katolikus Zrinyi Miklóst, a grófot, a szablyaforogató, törökverő hőst a parasztivadék Arany Jánostól. Mint költők, emberek és magyarok: egy töről nőtt testvérek. Mert négy évszázad alatt a világon sok minden megváltozott, csak az ember és a magyarság sorsa nem változott. S így aligha követünk el erőszakot a történeti fejlődésen, ha a magyar költőket Balassától Adyig egy családnak tekintjük. Hiszen mi költészetünknek nem formai elemeiben keressük a magyar jelleget, hanem — légyen bár a kettő még olyan elválaszthatatlan is — lelki tartalmában.

Ez a lelki tartalom kétféle módon tesz tanúságot a magyar népi jellegről: mint szubjektív vallomás és mint objektív állásfoglalás. A lángeszű költő fajtájának legilletékesebb képviselője, költészetéből — még ha népe agyonkövezné is — népének

lelke szól. Ahogyan él, gondolkozik, érez, cselekszik — egyaránt népét jellemzi, eszményi csúcsokon. De a költő nemcsak magáról, hanem népéről is dalol. Epikus vagy drámai alkotásokban mintegy szembeállítja magát népével és sorsával, magyarázatot keres és ítéletet mond. Magyarázata és ítélete éppen annyira érvényes, mint önvallomása. A lángészt nem tévesztik meg, nem téveszthetik meg azok a szempontok, melyek szerint a külföld skatulyázza el az egyes nemzeteket és melyek erős öntudattal nem rendelkező népeknél gyakran az igaz önszemléletet helyettesítik. Így terjedtek el világszerte a magyarságról is megrögzött előítéletek, a magyar szenvedélyességről, vigságról, vitézségről, úriasságról, betyárságról, stb., melyek egy olyan korban, amikor a magyar öntudat aludni látszott, nálunk is hitlere találtak. (Majd itthon készült regények, színdarabok, operettek, filmek útján ismét a külföldre áradtak.) Az a magyar arc, melyet évszázadok folyamán legnagyobb költőink rajzoltak ki, életükkel és művükkel, sokban különbözik attól a képtől, melyet a világ és az utolsó évtizedek eltorzult magyar öntudata alkotott a magyarságról. A mi feladatunk nem lehet egyéb, mint felújítani és minden tipológus módszerszerzés nélkül csoportosítani mindazt, amit költőink rólunk századok óta tanítanak és jelképeznek.

A MAGYAR ARRÓL HÍRES a világon, hogy „úri” nemzet. Arisztokratizmusát érzi főjellemvonásának a külföldi kutató (Keyserling), és magyar irodalomtudós is akadt, aki költészetét elsősorban mint úri költészetet értékelte. Az „úriság” mai fogalma nagyrészt a 19. század második felének bomlási produktuma. A régebbi magyar „nemes”-ről beszélt és ez a fogalom nyelvünkön nemcsak társadalmi osztályt vagy rangot, hanem erényt, lelki nemességet is jelez. A magyar költőben nem az úri, hanem a lelki

nemesség, az emberi méltóság tudata világít századokat bearayozó fénnel. — „Ha egy úri ló-csiszárral Találkoztam s bevert sárral: Nem pöröltem, — Félre álltam, letöröltem.” — Ez az igazi magyar magatartás és nem az előkelőséget külsőségekben kereső, barokkos úrhatnáság.

A magyar költő számára mindenkor az „ember” szó volt a legdicsőbb jelző:

Az ember tiszte, hogy legyen
Békében, harcban: ember.
Méltó képmása Istennek,
S polgára a hazának,
Válassza ott, válassza itt
A jobbik részt magának

(Arany János: Gondolatok.)

Csokonai legfőbb vágya visszavonulni a magányba, ahol „ember és polgár lesz”. Petőfi lelkét-szívét boldogság tölti el, amikor — véres harcokban megpihenve — a pacstírtázó eszébe juttatja, hogy nemcsak „gyilkos eszköz”, hanem költő és ember is. Vörösmartyt gyakran fogja el a kétségbeesés, látván, mennyire megcsúfolják az „istenarcú lényt”, az embert:

Oh nem, nem! amit mondtam fájdalom volt,
Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A súlydéstől meg nem mentheték!
Hogy még alig bír a föld egy zugot,
Egy kis virányt a pusztá homokon,
Hol legkelendőbb név az emberé,
Hol a teremtes ősi jogai
E névhez „ember!” advák örökök.

A nagy, felejtethetlen magyar veressorok idézését még hosszan folytathatnók. Nem zúdulhatott a magyarra oly vihar, nem lehetett eléggé emésztő az ellene áradó gyűlölet, hogy költője valaha is megfélekezett volna eszményi emberiességről. Ady Endre a világháborúban hitetvesztett lélekkel is így dalol:

Ékes magyarnak soha szebbet
Száz menny és pokol sem adhatott:
Ember az embertelenségben,
Magyar az úzött magyarságban,
Újból-élő és makacs halott...

S megint élek, kiáltok másért:
Ember az embertelenségben.

És amilyenek a költők, olyanok a képzeletük alkotta örök magyar típusok. Bánk bán emberméltóságának büszke tudatában van, ez a tudat az, amely nem tűri sem a megaláztatást, sem a megalázkodást. Toldi ezért válik gyilkosává bátyja csatlósának, Ludas Matyi ezért veri vissza háromszor zsarnok urán a rajta esett sérelmet.

Az emberieség nem ismer társadalmi kasztokat és aki saját magában nagyra tartja az emberi méltóságot, megbecsüli másokban is. A magyar a honfoglalás óta megosztja hazáját más népekkel és szinte szünet nélkül véres harcokat vív pusztá léteért a környező népekkel. Mégis a magyar költészetben hiába keressük a más nemzetek irodalmában annyira kedvelt gúnyszavakat, vagy gyűlölködő kifejezéseket, melyek nem csak az ellenség, hanem minden idegen ellen is irányulnak. A magyar testvérenek érzi a haza minden polgárát és megbecsüli ellenségét. (Csak a kuruc harcok ádáz vérengzése, a szabadságharc elemészítő küzdelme csal ki a magyar költő lantján — nem is annyira gyűlölködő — mint csúfolódó hangokat.) A magyar ellenségnek is emberies. Toldi Miklós egy engesztelő szóra hajlandó megbocsátani a cseh bajnoknak. A Zrínyiász több szép sort szentel a török bátorságnak és amikor hőse végső kirohásra készül, felöltözik legszebb ruhájába, két zsebébe száz aranyat tesz, hogy ezáltal megbecsülje magát és azt, aki által majd életét veszti. Szondy György, a magyar költészetnek egyik kedvelt, sokszor és sokaktól megénekelte hőse, ellenfelére, Ali ba-

sára bízva végső küzdelme előtt legdrágább kincsét, két apródját. Aki sajátmagát igaz embernek tudja, felteszi azt még ellenségéről is.

Az emberméltóság tudatával együttjár az egyéniség tisztelése. A magyar nem tömegember, ezért nehezen fegyelmezhető és Istenén és királyán kívül nem igen hajlandó tekintélyt elismerni. A „Bánk bán”, melyet a legtipikusabb magyar tragédiának érzünk, tulajdonképpen egy embernek egyéni tragédiája, aki hazájáért nem nyúlna a gyilkos törhöz, ha emberi méltósága nem szenvedett volna sérülést. Toldi Miklós mindenkor a maga útján jár s amikor összeütközik a világrenddel, inkább visszavonul meghalni magányába, mintsem hogy alávetné magát. A mi nemzeti hőseink mind nagy egyéniségek, akiknek halálával vagy bukásával a közösség sorsa is megpecsétlődik, akárcsak Zrinyiéval a szigetváriak sorsa.

Az igazi egyéniség jegye a „felemelt fő és az üres kéz” (Vajda János). A magyar jellem, bár története folyamán sokszor és sokat romlott, nem ismeri a hízelkedést, a csalfaságot, az álnokságot, az emberi becsület áruba bocsátását. Jelentős költői műveinkben az intrikus szerepét rendesen idegen játssza, mint a Bánk bánban a német Biberach, „Buda halálában” a gót Detre. Amikor Lajos király „Toldi szerelmé”-ben elmondja a magyar uraknak, milyen csellel kívánja elfoglalni Prágát, Hédervári Lajos „ekkép zabolázza”:

Megkövetem szépen: tudja-e Felséged,
Hogy a cseh király hitt vala, mint vendéget:
S ha Te alattomban így ellene törnél...
Arulás ez, uram, a magyar embernél.

Bánk rettenetesen bűnhődik, amiért orozva ölt, noha Gertrud két legféltettebb kincsét sodorta veszélybe: feleségét és hazáját. — Toldi Miklós egy elsötétedő élet magányával fizet meg azért, mert egyszer kijátszotta a lovagi törvényt. Így látja a magyar

önmagát: nyíltszívűnek, szókimondónak, egyeneslelkűnek. Ezen erényeit érzi Petőfi is sajátosan magyaroknak és valóságos kultuszt űz belőlük — életében és költészetében egyaránt.

Az egyéniség — ily erényekkel gazdagon felruházva — csak szabadságban tud lélekzeni, aminthogy a költő is csak szabadságban tud alkotni. És ezért természetes, hogy minden magyar költő az egyéni és nemzeti függetlenség harcosa. Petőfi Sándor annak világviszonylatban is egyik legnagyobb lírikusa. Arany János megtörtén, örege így énekel:

Az életet már megjártam:
Mit szívembe vágyva zártam
Azt nem hozta,
Attól makacsul megfoszta.

Egy kis független nyugalmat,
Melyben a dal megfoglanhat,
Kértem-kérve:
S ő halasztá évről-évre.

A magyar egyéniség — költészetének tükrében — jellemzően férfiasnak tetszik. Amint a magyar paraszt házában az asszonynak nincs helye az asztalnál, úgy a magyar költészetben is háttérbe szorul a nő. Zrinyi szükségesnek tartja megmagyarázni, miért elegyít — külföldi mintára — szerelmi epizódokat eposzába. A legnagyobb magyar hőskölteményben, a Toldiban, az anyán kívül nincs is női szereplő. „Igy szerette anyját a daliás gyermek, Szívét nem bántá még nyila szerelemnek, Nem is lőn asszonnyal tartós barátsága, Azután sem lépett soha házasságra.” — A magyar szerelmi költők, Balassa Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor, Vajda János, Ady Endre — ha szerelmi verseiket élő nőkhez intézik is — tulajdonképpen a nőt, a szerelmet, vagyis sajátmagukat éneklik, szimbolizálva a nőt Caeliában, Lillában, Ginában, Lédában. (Irodalomtudósok máig is vitatkoznak rajta, hogy egyiknek-másiknak ki

volt a múzsája.) Talán csak egy kivétel akad, a legnagyobb magyar szerelmi költő, Petőfi Sándor, aki leplezetlenül a valóságot adja, legszebb szerelmi verseit a feleségéhez írván. Berzsenyinnél, Kölcseynél, Vörösmartynál, Aranynál viszont csak elvétve akadunk szerelmi versre. A magyar jellem férfiasságán kívül ennek oka bizonyly a magyar szemérem, mely visszariad attól, hogy szerelmi életét „közprédára” bocsássa. Ebben a sokat vádolt Ady sem kivétel, mert szerelmes versei, ha még oly szenvedélyesek is, nélkülözik a külső élményhez tapadó realitást. A nő háttérbe szorítása azonban szépen megfér a magyar jellemben a nő lovagias tiszteletével, a férfias szemérem pedig egészséges, férfias érzékiséggel.

A legférfiasabb hivatásnak a magyar mindenkor a katonait tartotta. A külföldi humanisták, akik magyar királyok vendégszeretetét élvezték, a magyarságnak (általuk különben lenézett) katonai erényeiben látták azt a különbséget, mely népünket az úgynevezett művelt nyugattól elválasztja. A katona-tudós ellentét magyar vonatkozásában százados érvényességgel helyet kapott a világirodalomban és erős hatással volt a magyarság önszemléletére is. Balassa Bálint, Rimay János, báró Amade László derűs versekben dicsőítik a vitézi élet szépségét. Zrinyi Miklós büszkén dalolja: „Nem írom pennával, Fekete téntával, De szablyám élivel, Ellenség vérivel, Az én örök híremet.” Nép-költészetünkben a katonadalok majdnem akkora helyet foglalnak el, mint a szerelmi énekek. A magyar irodalom kimagasló hősei: Attila, Árpád, Bánk bán, Toldi, Zrinyi, egytől-egyig mind katonák. Mátyás királyban az utókor költője nem a tudománytkedvelő renaissance-fejedelmet dicsőíti, hanem a bajnokot, aki egyéni bátorságáról tesz fényes tanubizonyságot. Petőfinél Kukorica Jancsiból is — János vitéz lesz. A felkelő nemeseket magasztalja Berzsenyi, örvendve, hogy régi dicsőségünk újra feltámad. A 48-as honvédek halhatatlan köl-

tője és hősi halottja Petőfi Sándor és még a békés Arany János is büszke rá, hogy ő is ott volt, ahol „halni volt esély”. A magyar költészet sok női jellemet fest, felmagasztosítja a szerető hitvest, az önfeláldozó anyát és a nőt általában mint a magasabb eszményiség képviselőjét látja. De még a nőben is szívesen dicsőíti a katonai erényeket. Az egri asszonyok, Rozgonyi Cecilia, Szilágyi Erzsébet, Toldi Anikó, Zrinyi Ilona, Széchy Mária... mindnyájan megtalálják a maguk énekesét.

A kard embere mellett háttérbe szorul a tollé — még a költészetben is. A magyar — sok keserű élettapasztalata is lehetett — elhitte a rosszakaratú külföldnek, hogy népe nem tudományra termett. Már Janus Pannonius úgy látja, hogy a költészetnek nem honja Pannónia. Virág Benedek inti a lantját: „Cifra bokrétát ne remélj azonban: Nem magyar földön terem a borostyán.” Vörösmarty szerint tragikus a magyar költő sorsa: „És így koszorutlan az ifjú megyen, Nem tudva, hol napja, hol éje legyen, S míg honja bolyongani hagyja, ki hal Bús éneke, tört szíve lángjaival.” — A szellem embere — így dalolják a költők mindnyájan minden korokon át Ady Endréig — magyar földön pusztulásra van ítélve:

Pocsolyás Értől elszakadt legény,
Sorvadva, várva itt tovább ne ülj.
Nem kellenek itt úri álmódók,
Menekülj, menekülj...

Dalaid könyvét dobd a tűzbe be,
Sorvadva, várva itt tovább ne ülj:
Pocsolyás Értől elszakadt legény,
Menekülj, menekülj.

Történelmünk megtanít rá, hogy a magyar hazát a vitéz, önfeláldozó magyar katona őrizte, védte meg ezer éven át, de megtanít arra is, hogy a magyar költő és tudós töltötte meg lélekkel. A szellem terén sem vagyunk egy népnél sem alább-

valóak. Ámde a legújabb korig még maguknak a költőknek sem jutott eszükbe, hogy a szellem emberét tegyék meg hősöknek, egy Janus Pannoniust, egy Szenczi Molnár Albertet, vagy Apáczai Csere Jánost. (Csak a legelsőt közülök vette Kisfaludy Károly egy kis darabja tárgyául, de nem is hősül.) Ők is — láttuk — ha nagy magyarokat, úgy katonákat énekeltek. Ez arra látszik utalni, hogy a magyar — évszázados önvédelmi harcában — mindig többre becsülte a katonai érdemeket a szellemieknél. Széchenyinek kellett jönnie, hogy új életszemléletet adjon népének, amint már Arany megírta róla:

Bizton, ezer bajunk közt, megtalálta
Azt, ami fő, s mindent befoglaló:
„Elvész az én népem, elvész — kiálta —
Mivelhogy tudomány nélkül való.”

A magyar jelleg fejlődése nagy utat tett meg Balassa Bálinttól Babits Mihályig, a tettek emberétől, aki karddal kezében hal meg, a könyvek emberéig, aki sebzett ajakkal béke után kiált. Költészetünk, irodalmunk, tudományunk története mégis azt mutatja, hogy ha küzdelmes multunk néha-néha elnyomta is a szellemi élet utáni vágyat (ami aztán tespedő korokban veszélyessé válhatott), a magyar képes volt a katonai és szellemi érdemeket harmóniában összeolvasztani. Nagy magyar volt Zrínyi Miklós, aki véres harcok között a világirodalom alkotásaiban keresett pihenést. És a legnagyobb magyar volt Széchenyi István, a vitéz huszárkapitány, a Tudományos Akadémia megalapítója... A sort a világháborúig folytathatnók. Nyugaton a humanizmus egyoldalú fejlődési áramot indított meg és szembeállította egymással a „nyers” katonát és a „pallérozott” tudóst. A mi különös büszkeségünk, hogy nálunk ennek az ellentétnek a kiegyenlítése lehetségessé vált — magas eszményi síkon.

A katonaember a valóság embere. A magyar bizonyára már őshazájából hozta magával valóságérzetét, hiszen mindenkor erősen kellett a talpán állnia, hogy el ne sodorják a rázúduló viharok. Aligha véletlen, hogy költészete a realizmusban érte el eddig legmagasabb betetőzését és hogy például a német romantika „kék virága” semmi hatással nem volt rája. A Zrinyiászban a csodás elemeket a költő éppúgy a valóságban élte meg, mint a megénekelt véres harcokat is. „Bánk bán” a lélekrajz valószerűségével döbrent meg. Vörösmartynak, akárcsak Ady-nak, a nyelve romantikus, egy dús képzelet csodálatos virága, de mindketten minden idegszálukkal benne állnak a magyar élet valóságában. Petőfi azt hirdeti, hogy csak az szép, ami igaz. Arany realizmusát — annyira köztudomású — szinte felesleges idézni, de még Jókai Mór is arra volt büszke, hogy ő realista költő. „Ábrándozás az élet megrontója, Mely kancsalúl, festett egekbe néz” — hirdeti Vörösmarty.

A valóságérzet nem hat bénítólag a költő képzeletére, hiszen — mint Arany János mondja — „nem a való hát: annak égi mássa Lesz, amitől függ az ének varázsa”. Mégis a magyar költő képzelete nem annyira a mesealkotásban (Jókai Mór kivételnek látszik), mint inkább a kompozícióban, a nyelvalkításban és újjáteremtésben tündöklök. Magához a meséhez mintha szükség volna valami valószerű fogódzóra: történeti eseményre, történeti vagy költői forrásra vagy pedig saját külső élményre. Jókai is azért hiszi magát realistának, mert meséinek majdnem mindig van valószerű alapja.

Valóságérzete a magyart józanságra és igénytelenségre nevelte. Bíborban született Konstantinos még a honfoglaló magyarok pompaszeretetét magasztalja. A magyar nemes és mág-nás mint a nagyúri fényűzés és pazarlás típusai élnek a külföld tudatában. A magyar költő életpályája és történeti tudata másra látszik tanítani. A magyart sorsa meghurcolta; valóság-

érzetét dicséri, hogy szükségszerű puritánságából erényt csinált. A Petur bán köré csoportosuló összeesküvők, mind régivágású egyszerű magyarok, gyűlölködve tekintenek az idegen királyné által kifejtett nyugati pompára. Toldi Miklós a nyers egyszerűség típusa, akit nem szédít meg olasz udvarok ragyogása. Amint Toldi Miklós szerzetesi gúnyát ölt, úgy a magyar költő is mindenkoron hasonlatos volt a szerzeteshez: e világi élettel, annak anyagi örömeivel vajmi keveset törődött és — abszolút, akár akart, akár kényszerült igénytelenségében — szemeit, ha nem is a túlvilági életre, de eljövendő századok adományozta halhatatlanságra függesztette. Hasonlítsuk össze például egy Goethe pompázó frankfurti szülőházát vagy weimari kastélyát azokkal az agyagpadlójú vályogos paraszti kunyhókkal, melyekben a legnagyobb magyar szellemek születtek, éltek és alkottak. A magyar költő Tinódi Sebestyéntől kezdve Arany Jánosig soha nem kívánt többet, mint: „Csöndes fészket zöld lomb árnyán, Hova műzsám el-elvárnám, Mely sajátom...”

A magyar költő a józanságból és igénytelenségből életprogramot alkotott, hogy mintegy leplezze szíve égő eszményiségét és életvágyát. Már Orczy Lőrinc azt hirdeti: „Aki lakni akar igaz csendességben, Szívét szorítsa be kisebb kerítésben.” Ugyanezt a gondolatot ismétli — magasan szárnyaló költői nyelven — Vörösmarty:

Amennyit a szív felfoghat magába,
Sajátunknak csak annyit mondhatunk...
Maradj az élvel kínáló közelben,
S tán szebb, de csalfább távolt ne keress,
A bírhatót ne add el álompénzen,
Melyet kezvedbe hasztalan szorítsz...

Berzsenyi a Horatius-i középszert dicsőíti: „Ó ti, elrejtett kalyibák lakói, Régi Jámorság s te arany Középszer! Üljetek mellém küszöbömre: vígan Látlak, öllelek.” Kölcsey azt éneklí, hogy e földön minden dicsőség csak hiúság, Arany szerint

„Földi ember kevésbé beéri”, Vajda János a valódi erdőbe vágyik: „Oh, milyen jó volna Abban a kis házikóban, Élni, éldélni szépen, Békességben, csöndességben!”

A magyar mélyen érzelmi lélek. Eszményisége és józansága közti összeütközés éppen ezért gyakran belső meghasonlást idéz fel benne. Józanságában mindig van valami szándékolt, eszményiségében valami tompított, önmeghasonlása azonban őszintén keserű hangokat csal ki lantjából. Elég Kölcsey Vanitatum vanitas című költeményére emlékeztetnünk, vagy Vörösmarty feljajdulására: „Az emberfaj sárkányfog-vetemény: Nincsen remény! Nincsen remény!”

Az önmeghasonlás vagy keserű kacajban tör ki (így írja meg Arany János a „Nagyidai cigányok”-at), vagy tétlen álmodozásba és melanchóliába süllyed, vagy a mámorban keres menekülést. Horváth János említett tanulmányában állapítja meg ezt a magyar kettősséget: „Csokonai ismert tarkasága, Berzsenyiben az erő és tétlen szomorúság, Kölcseyben vágy és önmagát sebző elégtelenség együttese, Vörösmarty bús pátosza, Arany emésztő „örök” kételye: szinte csábítanak az elemzésre. S mintha Kölcsey fejtegetése „a magyar karakteri szentimentalizmusról”, Himfy szép sora „a magyar szív kedvvel hártás sebei”-ről, de általában kritikusainknak s nagy költőinknek a magyar „sírva-vigadás” vegyes hangulatfajta iránti mély érdeklődése is azt igazolná, hogy amennyiben van magyar jellemű líraiság, az... elmélkedő hajlammal, tanulással, történelmi és magántapasztalatokkal eleve megfékezett, sokszerűvé tördelt, vagy vegyessé szívárványosodott, öröklött érzelmiség, mely ifjan mindent felölelni vágyik, csakhamar azonban erőlye megtörvén, békétlen elemeivel magába borul. Bizonyos józanság belső harca ez talán a költészet illúzióival: magyar kettősség.”

Ez a magyar kettősség, a belőle származó önmeghasonlás és

a magyar sors, együttesen kórokozói a magyar melanchóliának és a legtöbb magyar emberi hibának.

Minden külföldi érdeklődőnek feltűnik az a nehéz tragikus atmoszféra, mely az újabb magyar költészet alkotásait beárnyékolja. Humora keserűbb, mint bármely más nemzeté, tréfájának szatirikus az éle, legjelentősebb költői alakjai mosolytalan hősök, mint Bánk bán, vagy Toldi Miklós. Legnagyobb regényíróknak Kemény Zsigmondot valljuk, akinél még az erény is bűnné és tragikum forrásává válik. Bizonyára az sem véletlen, hogy „Az ember tragédiáját” magyar ember írta meg. Ha magyar költő tréfához, a nevetetés eszközéhez nyúl, azt legtöbbször politikai vagy nevelési célzattal teszi, mint Fazekas Mihály a „Ludas Matyi”-ban, Kisfaludy Károly vígjátékaiban, Arany János az „Elveszett alkotmány”-ban vagy akár Mikszáth az „Uj Zrinyiász”-ban. Berzsenyi, Kölcsey, Vajda, Ady nem ismerik a szívderítő mosolyt, ajkuk legfeljebb keserű, szívettépő kacagásra torzul. Ritka, szinte páratlan nálunk az olyan harmonikus, optimista egyéniség, mint amilyen Jókai Mór volt (talán ezért is vált a külföldön is oly népszerűvé), aminthogy magában áll Csokonai komikus eposza is, a „Dorottya”, ami szándékosan éppen azért készült, — a költő előszava szerint — hogy a magyar irodalomban ürt töltsön be. Valószínű, hogy csak a sorsa formálta a magyart búskomorságra hajlóvá. Nép-költészetünkben — bús hangok mellett — árad a természetes életöröm. Milyen napfényes képet fest Balassa Bálint a magyar vitézek életéről, mennyi vidámság tombol például a Csinom Palkó-ban! A székely észjárás szívderítő humora, melyet napjainkban Nyíró József, Tamási Áron irodalmi síkra emelt, ősi sajátságának látszik, aminthogy szinte magyar műformának tekinthetjük az anekdóta, melynek olyan jelentős irodalmi művelői akadnak, mint Jókai vagy Mikszáth. A magyar bizonynyal éppen úgy életörömről született, mint más nemzet fia, a búskomor-

ság „vérzivataros” századok folyamán rája rakódott, mint fénylő acélra a rozsdá. Innen van, hogy a magyarban oly gyorsan váltokozik a zokogó búbanat a kitörő és eget ostromló jókedvvel.

Bizonyos, hogy a magyar költészetben sok könny folyt. Irodalmunk hajnalán sírva könyörög bűnbocsánatért Balassa Bálint: „Sűrű könnyes szemmel Magát reád bocsátja. Legörögvén könnye orcáján, úgy megkövet, Magad is megszánád, látván mely keseredett; Mert zokogásokban, Siralmas szép szókban, Kér fejének kegyelmet.” És majdnem ugyanúgy századok multán Ady Endre: „Megbánni mindent. Törve, gyónva Borulni rá egy koporsóra. Testamentumot, szörnyűt, írni És sírni, sírni, sírni, sírni.” Kettejük között egy százados könnypatak. Zokog Himfy a maga szerelmi keserveiben, könnyekben dől lánykájának karjaira Kölcsey, Petőfi „Magyar vagyok” című dokumentációs költeményében így látja magát:

Magyar vagyok. Természetem komoly,
Mint hegedűnk első hangjai;
Ajkamra fel-felröppen a mosoly,
De nevetésem ritkán hallani.
Ha az öröm legjobban festi képem:
Magas kedvemben sírva fakadok;
De arcom víg a bánat idejében,
Mert nem akarom, hogy sajnáljatok.

Mind e magyar könnyek nem a férfiatlan ellágyulás, hanem a mély érzelmiség jelei. A magyar megveti a szentimentalizmust (mely nálunk csak egy átfutó irodalmi áramlatban jelentkezik) és néha érzelmiségét is igyekszik közönnyel palástolni, nehogy érzelmesnek látszódjék. Józansága és érzelmisége örökös harcokat vív benne, de érzelmeire hatva könnyebben lehet nála valamit elérni, mint akár erőszakkal, akár észokokkal. Arany János így jellemzi „Magyar Misit”:

Egy az, amit szíve érez s amit szája mond:
 Rászedi őt, megcsalja őt akármi bolond,
 Agyonütne, ha elvinnél tőle egy kovát:
 De egy szóért odaadja legszebbik lovát.

A mély érzelmiségnek és melanchóliának társa, a józanságnak és valóságérzetnek ellentéte a tétlen álmodozás. Így látja már Berzsenyi, aki maga is „biztos társának” érzi a melanchóliát.

A „keleti magyar tunyaság”, a „tétlen álmodozás” újabban már mint „turáni örökség” szerepel a magyar bűnök között. Valószínűbb, hogy a török harcok után bekövetkező tizedek szomorú következménye. Az irodalmi felújulástól kezdve költőink már nem tudják eléggé ostromozni a magyart, aki „hazája feldúlt védfalából Rak palotát heverőhelyének.” Vörösmarty hazafias költeményei — Széchenyi szellemében — nagyrészt tetteire buzdító szövegek, mert ő is jól látja, hogy a magyar: „Nagyot iszik a hazáért S felsívít: Csakhogy egyszer tenne is már valamit.” Petőfi Sándor „Pató Pál úr”-ban rajzolja meg a magyarnak torzképét, akinek életmottója: „Ejh, ráérünk arra még.” S ez nem is az ő hibája — mentgeti a költő, — mert Pató Pál úr magyarnak születék s hazájában így hangzik az ősi jelszó. Arany László már Hübele Balázsban látja a magyar típust és ily keserű szavakra fakad:

Elérni rögtön, mert folyvást, kitartón
 Haladni célra nem természetünk,
 Számítani sem, se időben, se térben,
 Hanem: „Hipp-hopp! mint gondolat, gyerünk!”
 Szerény kitartás nincs a szittya vérben,
 Lassú, kimért munkát nem tűrhetünk.

Vajda János „A virrasztók”-ban idézi a nagy ősokeket, akik vérökön szerezték a hazát, s míg ők immáron alusznak: „Mi virrasztunk ébren, haj csak Ébren is mi — álmodunk.” — A magyar bűnök legnagyobb költője, Ady Endre pedig így ír:

Pimasz, szép arccal látszik, hogy akar,
De közben búsan lekönyököl,
Nyög, sír, ez az én fajtám, a magyar.

Hogy az álmodozás és tétlenség nem „szittyá vérünk” öröksége, hanem az utolsó két évszázad történeti fejlődésének szomorú eredménye, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy korábbi költészetünkben alig találjuk nyomát. A magyar a 18. századig elsősorban katona-nemzet volt, sorsa soha nyugodni nem engedte. Legnagyobb hősei mind a tett, az erős akarat, a józan, világos és valóságghű életszemlélet emberei. Költőinek egész sora, Balassa, Zrínyi, a kuruc költők, Kisfaludy Sándor, maguk is katonák. Vajmi veszélyes volna, ha a tétlen álmodozást, a kitartás hiányát, a szalmatűzszerű lelkesedést elfogadnók eredendő bűnöknek, melyeket vérünkben hordozunk. Bár százados, de akut betegség jelei, melyből ki lehet és ki kell gyógyulni. Ezért hirdeti már Vörösmarty bizakodó hittel: „A győlöletnél jobb a tett, Kezdjünk egy újabb életet.”

A benső meg hasonlásnak egy másik ellenmérge: a mámor. Mindegy, hogy a nagy szavak, a szónoki páthosz vagy a bor mámore. „Éld a jelenlét Percét s óráját, Együtt lefutja Jó s rossz pályáját S együtt húny véled. Igyunk derűre, Igyunk borura, Úgyis hol kedvre Úgyis hol bura Fordul az élet” énekli a legeszményibb költő, Kölcsey Ferenc. S Vörösmarty még ke- serűbben: „Gondold meg és igyál: Örökké a világ sem áll, El- oszlik, mint a buborék, S marad, mint volt, a pusztá lég.” Kü- lönösen megrázó az idős Arany János verse:

Ez az élet egy tivornya:
Inni kell, ha rád jön sorja,
Az örömből, búbánatból,
Karcos borbul, kéjzamatból.

Az egész életében józan költő végül is sajnálja, hogy ezt a nyomorúságos életet nem mámorban töltötte el.

Ady Endrének költeményeiből ily részleteket bizonyára felesleges idéznünk. Hisz ő még egy tanulmányt is írt arról (Magyar Pimodán), hogy a magyar életet mámor nélkül elviselni nem lehet. Egy új erős nemzedéknek, mely cselekvésre születik és melynek erre tere nyílik, már nem lesz szüksége az ősi magyar józanságból a mámorba menekülnie. Legújabb költészetünkben a „mámor-versek” majdnem teljességgel hiányoznak.

AZ EGYÉNISÉG ÉRTÉKÉT az is meghatározza, hogy van-e és milyen a világnézete. A magyarról a közhit azt tartja, hogy idegenkedik minden miszticizmustól és nem bölcsekedő kedély. Ezzel szokás magyarázni, hogy „magyar vallássá” a puritán kálvinizmust emelte és hogy nem termelt jelentős filozófusokat. Költészetünk ellenkező tendenciákról tanuskodik. A katolikus hit a középkori századok folyamán a magyar lelki életnek benső tartozékává vált. Erről nemcsak a magyar szentek tanuskodnak, hanem azok a legendák is, melyeket a népi képzelet alakjuk köré font. Első verses emlékünk egy Mária-siralom, az első versszerző, akinek nevét ismerjük, Vásárhelyi András, egy Mária-ének költője. Legelső nemzeti eposzunkban, a Zrínyiászbán, a katolikus misztérium szolgáltatja a csodás keretet.

Elgondolkozásra késztet azonban, hogy a magyar szentek szinte mind az Árpádok királyi házából kerültek ki, hogy Máriában a magyar ősidőktől kezdve a magyarság nagyasszonyát tiszteli és hogy a Zrínyiász csodás eleme az egész égi világot a különleges magyar sors intézőjének tünteti fel. Nemcsak a magyarság valóságérzete könnyítette meg a protestantizmus diadalát magyar földön, hanem a vallásnak és a hazafias érzésnek ez az eredendő szoros kapcsolata is. A protestantizmus a nemzeti nyelven szólalt meg és így még magyarabbnak tetszett, mint a katolicizmus. Az ellenreformáció és költészetünk barokk

korszaka azonban nem volna megmagyarázható, ha megtagadnók a magyartól a katolicizmus iránti belső hajlandóságot.

A magyar vallásosság — költészetünk és irodalmunk tanúbizonysága szerint — még a katolikus emberben sem éri el az extázis hőfokát. Pázmány Péter, az ellenreformáció félelmes bajnoka, a magyar józanság és realizmus mintaképe. Irodalmi közhely, hogy soha nem az érzelemre, hanem mindig az értelemre kívánt hatni. Így a katolikus és protestáns világszemléletet magyar földön nem választja el olyan nagy szakadék, mint más népeknél. Ezért tudott Pázmány Péter kezét fogni I. Rákóczi Györggyel. A katolikus és protestáns magyar közti különbség nem annyira világnézeti, mint inkább kulturális jellegű, különböző irányú történeti fejlődés eredménye. Míg egyrészt a magyart valóságérzete és józansága megőrizte a szélsőségektől, érzelmi élete megóvta attól, hogy a felvilágosodás, vagy később a materializmus nagyobb pusztításokat okozzon lelki életében. A felvilágosodás következménye volt azonban, hogy a 19. század jelentős költőinek vallásossága már nem felekezeti jellegű. Apáti Ferenc Cantilenájától (1526) Ady Endre egynéhány harcos verséig számos sort idézhetnénk a magyar költészetből, melyek a magyar költőnek az egyházakkal szemben elfoglalt ellenséges, vagy legalább is tartózkodó álláspontját tanúsítják.

Egyben azonban minden magyar költő megegyezik: a felekezeti kötöttségtől mentes, de mélységes istenhitben. Ez az istenhit olyan bensőséges, istenközelségig szárnyaló vallásos költészetet termelt ki magyar nyelven, mely már kezdetében világirodalmi magaslaton áll. Elég Balassa Bálint istenes verseire utalnunk, Berzsenyi Fohászzkodására, Kölcsey Himnuszára, Arany Jánosnak „Fiamnak” című költeményére, Vajda János marcangoló, a vallásban vigaszt kereső kételyeire, Madách nagy életművére, Ady Endre Istent kereső megrázó vívódásaira. Ha akadunk is a magyar költészetben istentagadó versekre, azokat

bizonyára csak a pillanatnyi kétségbeesés szülte. A magyar rendületlenül és mélységesen hisz az egy igaz Istenben, a világ teremtetőjében és gondviselőjében. Ez az Isten keresztény Isten. Pogány mithologia idegen a magyar lélektől, és ha a romantika a (különben idegen eredetű) Hadúrban ilyen ősinek jelzett mithologia elmosódó körvonalait meg is rajzolta, az a romantika számára is csak eposzi keret, hagyományos cifraság volt.

A katolikus költőben talán intenzívebb a metafizikai vágyódás, a protestánsban a valósághoz tapadó józanság (bár kivétel — ilyen Ady is — mindkét táborban akad), mégis mindnyájuknak ez az abszolút keresztényi istenhit alakítja ki élet- és világszemléletét. Gyakran írtak már róla — és ezért itt talán elég emlékeztetni rá — milyen jelentékeny szerepet játszik a magyar költészetben a Halál. Egyszer, mint a költő társa, komája, máskor, mint rettenetes ellenfele, de mindig jelenvaló, szinte személyesített erő. A magyar halálköltészet a középkortól kezdve a legújabb időkig dúsabbnál dúsabb virágokat hajtott. Mintha a magyar még mindig közelebb állna a természet őserőihöz és misztériumaihoz, mint a nyugati ember.

A halálgondolattal együttjár a túlvilági életbe vetett hit. Talán Vajda az egyetlen költő, aki irtózik az örökkévalóságtól, de ez irtózása is csak hitének bizonyossága. „Az ember tragédiája” az ember Istenközelségének, az életfolytonosságba vetett hitének hatalmas költeménye. A magyar soha nem volt annyira józan, még a materializmus virágkorában sem, hogy a földi életben látta volna emberi sorsának beteljesülését. Arany írta — s mintha az ő szavaiból költői nemzedékek hitvallása sugároznék:

Ami annyi szívbe oltva
Elt világ kezdete olta,
Mit remélt a hindu, párz,
Amért lángolt annyi oltár,
Zengett Szionon a zsoltár:
Hogy nem addig tart az élet

Mig alant a testbe jársz,
 Hanem egykor újra éled,
 S költözzék bár fűbe, fába
 Vagy keresztül állaton:
 Lessz idő, hogy visszatérhet
 Régi nemes alakjába.
 Megtisztulva, szabadon,
 Vagy a „boldogok szigetjén”,
 Mint hívé a boldog hellén,
 Vagy az üdvezültek helyén,
 Mint reméli a keresztény,
 Lesz dicsőbb folytatása:
 Én azt meg nem tagadom. —
 Mit hisz a tudós? ő lássa.

A vallásnak és tudománynak ez a szembeállítás nem azt jelenti, hogy a magyar költő eleve lemond a végső okok kutatásáról és a bölcselekedésről. Irodalmi felújulásunk élén Besse-nyei György halad, aki verseiben és prózai műveiben egyaránt mélyenjáró bölcselekedőnek mutatkozik. Csokonai költeménye a Halhatatlanságról, Vörösmarty „Csongor és Tündé”-je — hogy csak egyes műveket ragadjunk ki — művészi példái irodal-munkban a nagyarányú filozófiai költői műnek, melynek nálunk olyan nagy világirodalmi reprezentánsa is akad, mint „Az ember tragédiája”. S ha Vajdára, Komjáthyra, Adyra gondolunk, ak-kor valóban érthetetlennek kell tartanunk azt a közhitet, hogy a magyar nem bölcselekedő kedély. Igaz, hogy sem magyar tudós, sem magyar költő nem teremtett új filozófiai rendszert, de viszont az elmélkedésre való hajlam jellemző magyar saját-ságnak látszik. A magyart talán csak realizmusa akadályozta meg abban, hogy — amint a költő sem tud „elvont ideállal dal-lani” — pusztá fogalmakból gondolatpalotát emeljen. Költői nem fogalmakban, hanem képekben gondolkoznak, amint ma-gának a magyar nyelvnek is egyik főkéssége a képszerűsége.

A magyar költő nemcsak a végokokon gondolkodik, hanem saját művészete belső titkain is. Horváth János abban a finom párhuzamában, ahol a frissebb magyarságú Petőfit szembeállítja

a gyökeres magyarokkal, e ponton véli érzékeltethetni a legdöntőbb különbséget: „Az érzelmi élet oly autochton érvényesülése, aminő Petőfit avatta lírikusi rendkívüliséggé, úgy látszik, nem magyar eredetiség, bármennyire annak tetszik, s olyanul fogadtatott is el (főkép a többi magyar írók alig ismerő külföldön) Petőfi óta és általa. Speciális magyar vonásnak látszik ellenben nagy költőinkben a tanulmányozó, reflektáló hajlam, mely tudós tanulmányokban, s tanszerű, vagy elmélkedő színezettel még lírai költészetünkben is érvényesülni szeret és tud.” Erre az elmélkedő hajlamra majdnem minden nagy költőnknek példáját idézhetnők, Csokonaitól kezdve, aki a Dorottyához bevezetőül egy értekezést írt a komikus eposzról, egészen Kölcsey, Aranyon, Babits on át a legfiatalabb költőkig, akik közt nem egy töri fejét még prózai köteteken át is, a magyar végzet kérdésein. A magyar költőben mindenkor találkozunk az elmélyedő elmélet-író a teremtmény művésszel.

A MAGYART EDDIG mint egyéniséget jellemeztük. Most meg mint nemzeti közösségének tagját kívánjuk bemutatni. Emberi tulajdonságai, amelyek egyéni életétől elválaszthatatlanok, közösségi életében is döntő szerepet játszanak. Erényei tették képessé nemzeti hivatásának betöltésére, hibái sodorták egyik katasztrófából a másikba. Emberiessége által vált lehetővé, hogy Hungáriát, különböző nyelvű és fajú népek duna menti közösségét felépítse, mert az idegenfajtajában is megbecsülte Isten képmását. Valóságérzete és józansága világosan megláttatták vele történeti és európai helyzetét és megóvták veszélyes kalandoktól. Férfiassága, katonajelleme — szünet nélkül ellenséges népektől övezve — biztosították fennmaradását, vállalása, tudománya és művészete Európa részesévé avatták, Istenhite megmentette nemzeti katasztrófák idején a végső kétségbeeséstől.

A magyarnak, mint nemzeti közössége tagjának, legfelölőbb (és legismertebb) sajátsága hazaszeretete, mely összes emberi erényeit tündöklőbbnek mutatja és összes hibáit elhalványítja. Nemzeti érzése koronkint nemcsak eléri, hanem túlhaladja a vallásos érzés, vagy a szerelmi szenvedély hőfokát. Világít már Balassában, aki szívszakadva búcsúzik édes hazájától, jó Magyarországtól és egész életművét betölti Zrinyi Miklósnak, aki nemcsak kardját, hanem tollát is a haza szolgálatának szenteli. — „Négy szócskát üzenek, védj jól kebeledbe, s fiadnak Hagyd örökül ha kihúnysz: A haza minden előtt”, írja Kölcsey. A magyar költő művével és életpéldájával igazolja, hogy számára a hazaszeretet nem költői téma, hanem véres valóság. Petőfi ifjú életét dobja oda áldozatul a szabadságharcnak. Vörösmarty a világosi katasztrófa után feljajdul:

Mi a világ nekem, ha nincs hazám?
Elkárhozott lélekkel hasztalan
Kiáltozom be a nagy végtelent:
Miert én éltem, az már dulva van.”

Ez nem a pillanatnyi kétségbeesés kitörése, hanem egy valósággal összeomló életnek sírfelirata. A magyarnál az egyén és a haza sorsa elválaszthatatlanul egybefonódik. Csak a kiegyezés utáni materialista korban válik egy rövid átmeneti időre a nemzeti érzés költői kifejezése puffogó frázissá, de még a hazafias frázis rossz költői is hiszik, amit mondanak. De aztán elérkezik Ady Endre, aki a fajszeretet új ígét hirdeti és akinél jobban a magyar sors miatt senki nem szenvedett: „Jaj, vajjon mit akar vele Ezredek bűne, súlya, átka, A Sors, a sorsa: A sorsom nagy tragédiája.”

A magyar nemzete sorsát pesszimisztikusan ítéli meg és ezért nemzeti érzése, ha nincs is lelkesedés híján, mégis csupa

fájdalom és szenvedés. Még az annyira derűslátású Petőfi sem tud könnyek nélkül hazájára gondolni:

Hazám, oly rég voltál te nagy, hogy
Nagyságod híre csak mese talán.

Már rég nem sírtam, s íme most
Pillámon egy könny rengedez.
Magyar nép, vajjon hajnalodnak
Vagy alkonyodnak harmatcseppje ez?

Berzsenyi lelkében Karthago, Róma, Babylon pusztulásának rémképe jelenik meg, ha a magyar végzet felriasztja álmodozásából. Kölcseynek szörnyű a látomása a magyarság és a magyar föld sorsáról: „És más hon áll a négy folyam partjára, Más szózat és más keblű nép.” Vörösmarty előtt felrémlik a nemzethalál szörnyű képe: „Vagy jőni fog, ha jőni kell, A nagyszerű halál, Hol a temetkezés fölött Egy ország vérben áll.” Ady a Duna vallomásaként közli riasztó proféciáját:

A Duna-táj bús villámhárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasok az esték.

A nemzeti érzés pesszimizmusa a mohácsi vész utáni történeti fejlődés szomorú eredménye, akárcsak a magyar melancholia. Szent László, Nagy Lajos vagy Mátyás király diadalmas magyarja aligha ismerte a nemzeti kétségbeesést, még ha emlékezett is Etelközre, Augsburgra, illetőleg a muhi pusztára. Történelmi sorsán kívül földrajzi és ethnikai helyzete is mindinkább kifejlesztette benne a sötétlátást. A magyar már nagyon korán rádöbrent arra, hogy magányos nemzet, talán a világ legmagányosabb nemzete. Nincs nép, mely segíthetne rajtunk, mondja Zrinyi, és nincs hazánk Pannonián kívül: „Hic

nobis vel vincendum vel moriendum est.” Ennek a prózai mondatnak ad örök művészi formát közel két század múlva a költő: „Hazádnak rendületlenül Légy híve oh magyar . . . A nagy világon e kívül Nincsen számodra hely; Áldjon vagy verjen sors keze: Itt élne, halnod kell.” — De már Rimay János így énekel: „Ki szánhat? Bánd magad nyomoruságodat, Mert nézi s nem érzi az csak romlásodat, Aki építhetné te szép országodat, Könnyen mulatja el csak záloglásidat.” A nyugatra néző és keletre visszatekintgető magyar, aki „testvértelen ága nemének”, nemcsak romantikus kép, hanem örök típus. Petőfi is így látja:

A Kárpátoktól le az al-Dunáig
Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar!
Szétszórt hajával, véres homlokával
Áll a viharban maga a magyar.
Ha nem születtem volna is magyarnak,
E néphez állanék ezennel én,
Mert elhagyott, a legelhagyottabb
Minden népek közt a föld kerekén.

A magányosság érzete a magyart történelme viharos századaiban a legnagyobb heroizmusra képesítette, a szabadságharc után bekövetkező nemzeti hanyatlás idején azonban a más által való gyámoltatás szükségét ébresztette fel benne. Arany László már „a politikák legmagyarbikának” tartja a „sült galamb-várás-politikáját”, a Csaba-mondát pedig jellemző magyar álomképnek.

A magyar heroizmusban mindig van valami a végső kétségbeesésből, viszont a legszélsőbb magyar kétségbeesés sincs valami — ha mégannyira indokolatlan — hit és remény nélkül. Ez a hit sugárzik Kölcsey Himnuszából, vagy Vörösmarty Szózatából. A magyar akar hinni nemzete jövőjében, akar remélni a reménytelenségben, s ha mégannyira elsötétül a lelke, akkor is, megtörtén is hirdeti: „Lesz még egyszer ünnep

a világon." A legpezzsimistább magyar költemények, mint Kölcseynek két Zrinyi-dala, mintha csak azért íródtak volna, hogy kihívják, kikorbácsolják — az ellenmondást. Ady már-már kiégő lélekkel dalolja: „Mint ragyogna az én jó magyarságom S tagadnám minden átkom, Minden csunya Jövőgondot kivetnék: Csak egy kicsit hihetnék.” — A reménytelen reménység magyarázza, hogy a magyar a magyar élet célját magában a küzdésben látja. „Mi dolgunk a világon?” kérdi Vörösmarty a sötéthangulatú „Gondolatok a könyvtárban” c. költeményének befejezésekképpen, s mindjárt felel is rá: „Küzdeni — erőnk szerint a legnemesbékért.” S ezért jellemzően magyar költemény „Az ember tragédiája”, noha a magyar sors egy sort sem kap benne, és magyar típus Ádám, aki végigjárva — csalódásból csalódásba bukva — az emberiség fejlődését, egészen a szörnyű eszkimójelenetig, véget akar vetni a maga és az emberiség életének, de még ez sem sikerül neki. S akkor felhangzik — indokolatlanul és magyarázat nélkül — az isteni szózat: „Ember küzdj és bízva bízzál.” Ez a magyar állásfoglalás a nemzeti sorssal szemben.

Küzdeni — e fogalom kimeríti a nemzeti hivatástudatot is. A magyarság hosszú századok óta úgy áll Európa előtt, mint a nyugati kultúra és a kereszténység védőbástyája. „Oh, én édes hazám, te jó Magyarország Ki keresztyénségnek viseled paizsát”, énekli Balassa Bálint. Nem kétséges, hogy nemzetünk ezt a hivatását példaszerűen töltötte be, politikai vezetői hangoztatták is, de a nemzet saját tudata szerint — költészetünk rá a tanubizonyosság — nem azért vészett, szenvedett és harcolt, hogy a Nyugatot megvédelmezze, hanem hogy a saját-maga fennmaradását biztosítsa. Harcolt a kereszténységért, de a sajátmaga kereszténységéért, belső életének értelméért, melyet a török félhold veszélyeztetett. „Kiontom véretem én szegény hazámért, Ezennel meghalok édes nemzetemért, Nem

szánok ontani bizony érette vért, Mert én az Krisztustól veszek jutalombért" (Ködi Farkas János: Vitéz Kádár István éneke. 1657 után). A magyar katona így érzett. A „vérzivataros” századokban nemcsak a „Nyugatért”, de a „Nyugat” ellen is harcolt, ha a nemzeti szükség úgy hozta magával. „Engömet kergetnek az kevély némötök... Engöm környülvettek az pogán törökök” sóhajt fel a bujdosó Bornemisza Péter. Ez volt századokon át a magyar sors. A költő a török-tatár áradásban nem látott egyebet, mint bűneink szörnyű büntetését, keresztény próbatételt, melyet igyekezett hőiesen kiállani — sajátmagáért, földi és túlvilági üdvéért, még ha vezetői tudták is, hogy harca egyúttal Európa védelme is. De az ellenség nemcsak Keletről jött, hanem Nyugatról is. Legszengebb harcaink, melyek a költészetben is dús virágokat fakasztottak, Rákóczi, majd Kossuth szabadságharca, a nemzeti önvédelmet szolgálták a Nyugatot képviselő Bécs ellen. Költészetünknek a nemzeti sorssal foglalkozó kimagasló alkotásai, a Zrínyiasz, „A magyarokhoz”, a Himnusz, a Szózat, Arany eposzai, — melyek mintegy villámfény mellett idézik fel a magyar multat — nem szólnak Európa védelméről, hanem csak a küzdelmes magyar sorsról.

Évszázadokon át az erdélyi önállóság megszűntéig és Rákóczi szabadságharcáig az önvédelem és az öncélúság volt a magyar nemzeti hivatás. Attól kezdve — az 1848/49-iki szabadságharc heroikus erőfeszítése kivétel — idegen fejedelmek idegen érdekek szolgálatába állították a magyar katona vérét és vitézségét. A hétéves háború, a napoleoni harcok, majd később a habsburgi olasz birtokokért folytatott csaták, Königsgrätz, pazarló bőséggel fogyasztották a magyar életerőt, mégsem akadt magyar költő, aki ezeket a küzdelmeket megénekelte volna. (A költő csak akkor szólalt meg, amikor Napoleon a magyar határokat lépte át.) E kor

katonatípusa — humoros formában — Háry János, tragikus mezben pedig a „mesebeli János”: „Bajban van a messze város, Gyürkőzni kell a Halállal: Gyürkőzz János, rohanj, János.”

Ahhoz, hogy a magyar ily veszélyek közt fennmaradjon, sok erényre volt szüksége. Állandó küzdelemre, kint és bent, erős történeti tudatra, kegyetlen önismeretre, álmodozás és illúziók nélkül.

A történeti tudat erőssége jellemző sajátosága költőinknek, akik szinte vérükben érzik nemcsak költő-elődeiknek hagyományait, hanem az egész magyar multat. Ezen „törvényszerűség” alól még egy olyan forradalmár sem kivétel, mint amilyen Ady Endre volt.

Mióta magyar költő magyar sorsról énekel, soha nem másban, mindig magában a nemzetben kereste küzdelme célját, tragikumának okozóját. Szkhárosi Horvát András 1547-ben így szólítja meg a magyar költők örök tárgyát: „Magyar nemzet! Nagy sok jót tőn teveled az Isten”, amikor bűneiért Isten „rövid időn, nyilvánban” megmutatkozó haragjával fenyegeti meg. Ez a motívum századokon át vissza-visszatér a nagy magyar költői művekben. A Zrinyiaszban Isten büntető ostorul küldi a törököt a magyarságra, mely sok jótéteményét rút hátlátsággal viszonzotta. Ugyanezt mondja a Himnusz költője, mikor rabló mongol nyilat és a török rabigát egykép Isten büntető villámának nevezi.

Ez a szinte önmarcangoló meaculpázás, költészetünk vezérmotivuma, teszi emlékeztetéssé Baróti Szabó Dávid költeményét („Egy ledőlt diófához”: „Nem volt külerőszak: ott benn, Önmagadban volt megölő mirigyed S titkos elejtőd”), megrázóvá Berzsenyi Dániel hatalmas ódáját „A magyarokhoz”, ez zúg fel Kisfaludy Károly „Mohács”-ában, Vörösmarty, Arany, Vajda számos feledhetetlen versében, míg aztán Ady Endré-

ben a magyar költészet megtalálja a nemzeti önvád legriasztóbb dalosát. Attól kezdve, hogy Zrínyi Miklós leírta e sorokat: „Én nem hizelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek, ... hanem im megmondom magadnak fogyatkozásodat”, a magyar költő legnemesebb hivatásának tartotta a magyar bűnök ostromozását, a helyes önismeretet. Azok a költők, akik csak magasztalni tudták, akik még hibáinak is hízelegtek, vagy rossz költők voltak, vagy frisskeletű magyarok.

A magyar nemzeti hibák legfőbbike az egyenetlenség. Már Tinódi kárhoztatja a magyar urak pártosságát. A magyar mindenkor hajlandóbb volt az idegent tisztelni és pártfogolni, mint önvérét. A vendégjogot magasra tartotta és készséggel megnyitotta országa kapuit privilegizált jövevényeknek, ugyanakkor, amikor honfitársát kimarta. „Gyűlöltünk mint kuruc, tatár, Bánkódtunk mint a puszta vár, Ügyünk azért sikert nem ért”, énekli Vörösmarty. — „Buda halála” a testvérgyűlölet eposza. S ha már a nemes a nemest gyűlölte, fegyelmezetlenül és tekintélyt rombolva, még nagyobb volt a szakadék nemes és jobbágy között. Jellemző, hogy a magyar népi képzelet bűbajos meséket sző a magyar parasztleányról, aki okosságával elnyeri a királylány kezét és a félbirodalmat, meg a királyfirol, aki parasztkunyhóban keresi meg jegyesét, de ha úrnak és parasztlánynak szerelmét énekli, azt csak tragikusnak tudja elképzelni (Kádár Kata). Régi költészetünknek egyik „kedvelt” képe, hogy a pórnak meg kell húzni a szakállát és elvenni marháját, hogy megalázza magát (Apáti: Cantilena, Csinom Palkó). „Ludas Matyi” talán az első költői kiállítás a magyar jobbágy mellett, Vörösmarty már Széchenyi szellemében küzd a nagy magyar egységért, míg aztán Petőfiben a sors megajándékozza a magyar népet forradalmi lelkületű harcosával. Az ő harcukat a magyar költők mindmáig állják.

A kíméletlen önismeretre való törekvés, mely éljen bár a gúny fegyverével (Petőfi: Okatootája, Arany: Eldorádó), osztorozzon bár még oly nekikeseredve (Ady), mindig forró hazaszeretetből fakad, költészetünk legragyogóbb jegye. A magyar irodalomnak nincs Coriolanusa. Másrészt a még oly magas hőfokú nemzeti érzés sem esik soha túlzásokba: a magyar — minden rosszhiszemű értelmezés ellenére — nem sovíniszta. Ebben megakadályozza az önmagával szemben elfoglalt kritikai állásfoglalása. A magyar sovíniszta költészet a XIX. század második felének csekélyértékű terméke. Éppen olyan kinövés, mint a „petőfieskedők” népnyelvi „sallangoskodása”, még ha olyan nagy mintaképet vindikál is magának, mint amilyen Petőfi volt. A XIX. század végének, a XX. század elejének jelentékeny költői az újkeletű „hazafiaskodásban” látták a magyarság egyik főhibáját, noha ez nálunk idegen növényzet, élősdifagyöngy volt, gyors elhervadásra kárhozott.

A MAGÁNYOSSÁGNAK, az önmagára való utaltságnak tudata, a nemzeti hivatásérzet öncélúsága nem jelenti a magyar költő művelődési elszigeteltségét. Alig volt olyan szellemi áramlat Európában, mely vezető szellemeinkben visszhangot ne keltett volna. Másrészt a magyar költő műveltsége mindenkor mélyebbgyökerzetű volt, mintsem hogy átfutó szellemi áramlatok eredetiségét veszélyeztethették volna. Az első jelentékeny magyar költő, akinek nevét ismerjük és akinek nevét korának művelt világa is ismerte, Janus Pannonius, európai jelentőségű humanista volt. A magyar nem hiába örökölte a római lélekkel áthatott Pannoniát: az ókori, görög és latin klasszicizmus szelleme volt az a biztos és széles alap, melyen a magyar művelődés palotája mindmagasabbra emelkedett. A magyar ízlést dicséri, hogy humanizmusa nem állt meg a római közvetítőknél, hanem a legősibb forráshoz, a görög költészethez tért visz-

sza. Sophokles Elektráját már a XVI. században magyar nyelven mutatják be, Bornemissza átdolgozásában, Zrínyi büszkén hivatkozik Homerosra, mint mesterére, Kölcsey gyermekként megtanul görögül, Berzsenyi a görög klasszicizmust idézi fel, nemcsak költeményeinek külső formájában, hanem szellemében is. Akad magyar költő, aki görög nyelven versel (Ungvár-németi Tóth László). Aranynak kedves olvasmánya Homeros és neki köszönhetjük Aristophanes vígjátékainak művészi fordítását. Maga a latinos szellem, az iskolázás, a közigazgatás és a politika latinnyelvűsége miatt, egészen mély rétegekig eljut. Nem meglepő hát, hogy a magyar költő az újabb korban is közelebb érezte magához a latin népek, olaszok, franciák lelkét, mint pl. a németét. Szentmiklóssy Alajos írja ez epigrammát: „Mély juta németnek; büszkén, mint hajdani Róma Hős fia, föllengez Hunnia hős fia is. Egyszerű az; ragyogó szép ennek nemzeti színe. Egymást fogják-e vajjon elérni? — Soha!” — A magyar költészet bizonyosan sokat tanult a némettől, rengeteg anyagot vett tőle át, de szellemet keveset. Érdekes, hogy éppen az ú. n. magyarkodó művek, minő Dugonics regényei, vagy tovább Kisfaludy Sándor regéi, az első népszínművek nagyrészt németből való átdolgozások. A német szellem inkább reakcióival hatott a magyarra (ellenhatást váltván ki), a latin pedig — mint Eckhardt Sándor igazolja — önmagához vezette és rejtett erőit szabadította fel.

Amint a magyar — egy különös, de gazdag színfolt Európa térképén — különböző történeti erők gyújtópontjában mindig megőrizte létét és állagát, úgy a magyar költő is, az igazán jelentékeny, minden külső hatás ellenére is nemcsak eredeti maradt, hanem koronkint — legnagyobb egyéniségeiben — felemelkedett az európai művelődés hőroszainak első sorába. A magyar költő európai jelenség, noha soha sem vágyott külföldi elismertetésre, külföldi dicsőségre. Arany János híres

vallomása minden nagy magyar lelki állásfoglalásának kifejezése:

Nem szégyellem, nem is bánom,
 Hogy, ha írnom kelle már,
 Magyaros lett irományom
 S hazám földén túl se jár;
 Hogy nem „két világ” csodája —
 Lettem csak népemből egy:
 Ővé (ha van) lantom bája,
 Ővé rajtam minden jegy.

Am terjessze a hatalmas
 Nyelvét, honját, istenit!
 Zúgó ár az, mindent elmos,
 Rombol és termékenyít:
 De kis fajban, amely épp e
 Rombolásnak útban áll:
 Költő az legyen, mi népe —
 Mert kivágní: kész halál.

A nagy magyar költő valóban mindig az volt, ami a népe, erényeiben, melyeket szerényen leplezett, hibáiban, melyeket kíméletlenül ostromozott. Mindenképpen eszmény, melyet ösztönösen élni és tudatosan akarni kell, hogy testvéreinek nevezhessük magunkat.

M A G Y A R I R O D A L O M

IRTA

KERECSÉNYI DEZSŐ

A MIÓTA ÖNÁLLÓ MAGYAR irodalomszemléletről beszélünk, akár tudva és akarva, akár az öröknek gondolt igazságok magától értetődésével, az Erdélyi Jánostól megfogalmazott következő elvnek engedelmeskedünk: „Nincs világirodalom, mely az egyetemes művelődésben úgy futna végig, mint az Apenninek Olaszországon; hanem van nemzeti irodalom, mely a nyelvek, élet és szokások, polgári és vallásos meggyőződések sokfélesége szerint, a történelem földjéből, mint a balatonvidéki hegyek a síkról, magaszerű alakulással emelkedik föl és betölt egy helyet a szellem országában.” A nemzet önmagát megkülönböztető és elhatároló akarata, a jóval korábban kialakult politikai tudatot követve, az írásban rögzített és közvetített szellemiség területén ilyen kizáró hangsúlyozással kezdte meg beláthatatlan időkre szóló érvényét.

Erdélyi Jánosnak ez a mondata azonban több századon át tartó fejlődés betetőzője. Míg az irodalomról való eszmélkedésben a középkori „litteratúra”-tól, az egyetemes latin írástudástól a „nemzeti irodalom” tiszta tudatáig eljutottunk, a fogalomalkotó tényezők folytonos szűkítését végeztük. A kizárólagos életű latinításhoz lassan-lassan csatlakozó, kezdetben fordításokkal simuló, majd önállóan is megszólaló magyarnyelvű írásbeliség ebben a fejlődésben a legfontosabb szereplő. Mintaadójától

és hosszú ideig való táplálójától elválva, majd fölébe is kerekedve, a „nemzeti irodalom” fogalmának kialakulási pillanatában egymaga vállalta mindazt a feladatot, amelyet a nemzeti élet és műveltség szükségletei kívántak. Megszervezte és kifejlesztette multbeli tényeinek számontartóját s ismertetőjét, az irodalomtudományt, ez pedig, megtartván a fogalmi alakulás végső eredményét, a nemzeti elkülönülést, ismét magába ölelte a latinságot is, mert felismerte ennek nemcsak korhoz kötött, hanem az egész történeti folyamatban is meglévő jelentőségét.

Közönségesen nem élünk a nemzeti irodalomnak e tágabb fogalmával. Az elkülönítés legkönnyebben érzékelhető jegyéhez, a nyelvihez, ragaszkodunk. „Az irodalom mindjárt az elemnél fogva, melyben alkotásait előállítja, mely a nyelv, azonnal különöség” — írja ugyancsak Erdélyi János. A „sivatag egyetemeség”-ből ezzel menekedhetünk a legkisebb erőfeszítéssel oly zárt és védett oázisba, melynek tápláló ereit és otthonos zugait ismerjük. Magános nyelvünkkel körülvett világunk nem egyszer annyira zárt, hogy benne fogolynak érezzük magunkat. „Poète prisonnier d'une langue secrète” — mondta Petőfiről, külföldön legismertebb költőnkéről, egyik francia fordítója. Amikor az az óhajtásunk, hogy kiáltásunkat messzebb is hallassuk, a nyelvi börtön rácsait döngetjük panaszkodva. Mily sokszor magyaráztunk sikertelenségeket, torzulásokat azzal, hogy íróink lefordíthatatlanok! De ugyanakkor panaszunk volt azok ellen a művek ellen is, amelyek könnyedén átröppentek a nyelvi börtön falain és esetleg oly magyarság-kép formálóivá lettek, melyet semmiképpen sem tudtunk a magunkénak elismerni. Ebből a panaszból jutottunk el mindig a vigaszig is: ha ennyire nem közvetíthető kifelé, akkor kétségkívül olyan, hogy minden másról meg is különböztethető. Ha mások nem értik, annál jobban értjük mi magunk. Értjük a nyelvet, mely ezt az irodalmat csak nekünk tudja igazán közvetíteni. Értünk ritmusokat, hangsúlyokat, melyekre

más fül süket. Látunk benne színeket és mozdulatokat, melyekre az idegen szem vak. Érzünk hangulatokat, megrázó és nyugtató tartalmakat, melyekre más léleknek nincsen rezdülése. Történünk összefonódhat másokéval, politikai életünk lehet az idegen akarattal való egyezkedés függvénye, irodalmunk a saját szellemünkre van szabva. Ha idegen elem tolakszik belé, szabadon választhatunk, hogy elfogadjuk-e vagy sem. Irodalmunk a miénk, minket szolgál és minket vezet. Így hisszük és valljuk.

Valahányszor a magyar irodalomszemlélet ezt az elkülönítő és ráismerő műveletet elvégezte, mindig sürgető gondok vezérelték, nem pedig valami hűvös megismerési szándék. Így volt ez mindjárt akkor, midőn először kezdtünk elmélkedni a magyar irodalom sajátságáról. A nemzeti irodalom tudatára azzal ébredtünk, hogy ez az irodalom még nincs. Kölcsey Ferenc szigorú igényessége fájó hiányt állapított meg, amint irodalmunk egészére és a saját korára rápillantott. Nincsenek olyan emlékeink, hagyományaink, melyek a nemzeti hőskor, e mítosz-teremtő ősidő anyagát lettek volna hivatva fenntartani, majd végül a nemzeti fejlődés „férfikorában” a művelt irodalmiság szilárd alapjává lenni. „A nemzeti hőskor hagyja maga után a nemzeti hagyományt; s a nemzeti hagyomány és nemzeti poézis szoros függésben állanak egymással. Ahol ősi hagyomány vagy éppen nincsen, vagy igen keskeny határokból áll, ott nemzeti poézis nem származhatik; az ott születendő énekes vagy saját tisztulást és folyamatot nem található lángjában süllyed el, vagy külföldi poézis világánál fog fáklyát gyujtani s hangjai örökké idegenek lesznek hazájában.” Ilyen a magyar irodalom: a hagyománytalan múlt és a kortársi irodalom egyaránt bizonyítja. A magyar írói sorsnak torzulásoktól, elferdülésektől való megmentése, valamint életszerű irodalmi közösségnek a létrehozása csak akkor lehetséges, ha irodalmunk ezt a hiányt valamiképpen pótolja, fejlődésbeli útját pedig a helyes irányba igazítja. Kölcsey előtt egy

pillanatra felmerült a „pórdal”, a népköltészet kincseinek felhasználása, de végső tanácsa a nemzeti játékszín, tehát egy írókat és közönséget a legközvetlenebbül összefogó intézmény megteremtése. Talán ez szerinte „azon való költői tartomány, melyben a magosított nemzetiség tulajdon hazáját föllelné”.

Egy nemzedék mulva beteljesedett, amit Kölcsey kívánt. A mult elveszett emlékeit, a legősbibb műveltség költői hagyományait nem lehetett ugyan elővarázsolni, de pótolta őket jelenvaló ihlet, az írók mult felé fordulása, a történeti tárgyú szépirodalom. Létrejöttek az irodalmi műveltség intézményei is. Mindez azonban még nem volt elég. Meg kellett lelnünk azt a valamikor elhagyott ősi termőföldet is, melyből idegen nap melege nélkül sarjadhat ki a nemzeti irodalom. Ez volt a népköltészet. Iratlan mivoltában bizonyára ugyanazok az erők termik és alakítják, mint amelyek azt az elveszített hőskorít. Idegenség sem érhette, hiszen elzártan és védetten élt. „A népköltészetben a nemzeti autochton szellem öntörvényadó nyilatkozását stőrül fakadt eredetiségét ismerjük el... A nemzeti költészet a határozottságot, melyre utalva van, a népi elem által éri el.” Így hangzott Erdélyi János megfogalmazásában a nemzeti irodalomról levés elve. Az elv valósággá is vált Petőfi és Arany költészetével.

„A magyar költészet újra érintkezik mindazzal, amitől elszakadt” — írta ekkor Gyulai Pál. Sikerült utólag megkorrigálnunk a fejlődésnek végzetessé és hazuggá válható menetét. Az, amit az irodalom ezután létrehoz, „idomban és tartalmilag magyar”, mert van olyan alapmérték, mellyel mérhető. De helyreállt a növekedésbeli folytonosság az időben hátrafelé is. Az irodalomtörténet az addig hibás alakulásának mondott multban is felfedezte a népi munkálkodó erejét. Nemcsak Beöthy Zsolt volgai lovása nézhetett nyugodt önbizalommal a szétterülő európai tájra, hanem az egész magyar irodalom is. Első s azóta sem

megismételt biztonságos tekintet volt ez. Egyszerre tudta átfogni a nemzet és az irodalom képét. Az önmagát megtalált irodalom mintegy hitelesítője volt annak, amit a politikai gondolat gyakran csak bizonyos fenntartással ismert el, hogy t. i. van önálló és a maga törvényei szerint alakítható nemzeti élet is.

Itt azonban nem állapodtunk meg. Elmozdulást kívántak a szakszerű irodalomismeret, az irodalomtudomány friss eredményei. Idegen források, minták, világot vándorló motívumok jelentek meg a magyar irodalom tényei mögött s egyre biztosabban kezdtük használni irodalmunk egyes korszakaival kapcsolatban a nyugati eredetű ízléstörténeti fogalmakat. De maga az élő irodalom is kimozdult helyéből. A kimozdulás iránya olyannak tetszett, mintha a „nemzeti” irodalom merő tagadása lett volna. „Általános emberi” — hirdette az új irodalom, „kozmetopolita költészet” — óvott tőle Arany. Végül az új törekvések oly folyóirat köré csoportosultak, melynek címlapján ez a szó állt: Nyugat.

Szükségyszerű következmény volt, hogy most a magyar irodalom sajátos arculatának újabb ábrázolásához kellett eljutnunk. Európában — írta Riedl Frigyes — minden században „közös szellemi éghajlat” van s így azonos időben mindenütt azonos szellemi áramlatok állnak elő és hatnak. Az irodalom ezeknek a szellemi áramlatoknak letéteményese. Egyetlen irodalom sem elszigetelt jelenség, tehát a miénk sem. Benne él a nagy európai irodalmi egységben s tartalomban-formában ugyanolyan élményei és megvalósításai vannak, mint minden európai irodalomnak. A nemzeti irodalomnak lényéhez tartozik a külföldről való állandó tanulás. A miénk története meg különösképpen azt bizonyítja, hogy a tanulással nemzeti mivoltában mindig megerősödött. „A mai európai művelődés óriás erejű áramlatával szemben nemzeti önálló osztályrészünket csak egy módon biztosíthatjuk és fejleszthetjük: ha mennél többet tanulunk a külföldről. Az önállóság ma tanultságot tesz fel.”

Irodalomszemléletünkben tovább halványodott az a sötét szín, mely a 19. század elején nem egy írónk arcát tette borússá, sőt ott kísértett még később is mindenkiben, aki akár a lényeket önmagáért keresve, akár a jövő fejlődés irányítására gondolva, az eddig megjárta útvonalon végigtekintett. De íme most kiderült, hogy irodalmunk szíve ugyanarra a ritmusra dobog, mint a sokszor vágyódva nézett nagy európai irodalmaké. Mi is az európai szellemi élet szervezetének vagyunk részei. Nem tévedtünk el tehát, nem is tévedhettünk el, hiszen sohasem kell keresgelnünk a haladás irányát: ez készen adva van a középeurópai szellem országában. Irodalmunk át is ment minden irodalom- és szellem-történeti mágnes értelmet, ízlést alakító erővonalain, hatásokat fogadott be, de ezeket magához idomította. Fejlődésbeli épsége s ennek dokumentáló ereje már olyannak látszott, hogy Bodnár Zsigmond kísérletet tett vele egy az egyetemes emberi szellem alakulására vonatkozó törvény, a történetfilozófiában oly gyakran felbukkanó hullámelmélet egyik fajtájának igazolására.

Hogy a magyar irodalom európai irodalom, ebben az észre-
 vevésben nemcsak újabb megnyugvás rejlett, hanem új problémák csírája is. Irodalmunk elérte azt a sajátszerűséget, mellyel teljes magunkénak, a nemzeti lélek hiány nélkül való kifejezőjének ismerhettük el. Hogy együtt halad és változik Európával, kielégítették műveltségi igényeink s nem kerestük magunkban a hibát a fejlődés menetéért. Azok a bizonyítékok pedig, melyeket irodalomtörténet és széptan tárt eléink a magyar szellem idegent áthasonító képességéről, megnyugtattak bennünket arról, hogy az európai közösségbe való beletartozás nem jár önmagunk feladásával. Elértünk addig a pontig, amelyet Erdélyi János így tűzött ki végső célul: „Ha nem csinál is zajt a világirodalomban, legalább elmondhassa magában: ez az enyém, vagy: ez én vagyok.” Az új hiányérzet azonban éppen innen eredt. Beletartozunk a világirodalomba, de mit érünk benne? — tette fel a nehéz kér-

dést Babits Mihály — olyan-e, hogy egyáltalában érhet benne valamit? Arany János intése, hogy a magyar író ne lépjen ki népéből, ne igyekezzék terjeszteni „honját, nyelvét, istenit”, már nem hangzott oly közvetlen igazsággal, mint korábban. „Mit ér, ha senki sem hallja?” s a senkin a világ volt értendő. A 18. század vége magyar írójának még csak az volt a feladata, hogy a magunk életén belül teremtsen európai színvonalú irodalmat, a 20. századié: — Széchenyi tételét felhasználva — hogy egy irodalommal ajándékozza meg Európát. Kölcsenynek azt az aggodalmát, hogy mikép lehet a magyar irodalom valóban magyarrá, Babits így élte újra: lehet-e világirodalmi értékké?

Válaszában több volt a jövőre tekintő reménység, mint a megvalósulások számbavétele. Azóta már a reményekből is némi valóság lett s irodalmunknak több alkotása lépte át, odakünn is komoly figyelmet keltve, nyelvünk határát, mint régebben. Nem is Babits felelete érdekel bennünket, hanem az az út, amelyen a feleletig eljutott. Megpróbálta kihallani a magyar irodalomból azt a különleges színezetű hangot vagy zenei mondatot, mely kihagyhatatlan alkotóeleme a világirodalom szimfóniájának. Elemzésével első, eredményei sok részében ma is megálló próbát tett abban az irányban, miképpen lehet az egész nemzeti karaktert az irodalom segítségével meghatározni. A magyar nemzeti irodalom innen kezdve nem csupán szép színes kép, melyre, hogy minél több kedvünk teljék a látásában, új és friss színeket rakunk a teljesség érdekében, hanem tükör, mely rejtett lelki arculatunkat, ennek is egészséges pírját éppúgy, mint sötét redőit, mutatja a belenzőnek. Gyakorlati szerepeket már eddig is vállalt. Ébresztette, művelte és fenntartotta a közösség öntudatát, teendőket jelölt meg, bírált és eszményeket sugalmazott, most a legmagasabbra nézett: eszköze lett a maga egészében, nem pusztán alkalmi megnyilvánulásaiban, a legnehezebb művetnek, a nemzet önmegismerésének.

A közelmúltban újra felmerült irodalmunk sajátságos alakjának kérdése. Németh Lászlónak irodalmunk legutóbbi száz-százötven esztendejéről rajzolt képére gondolunk. Most nem tekintve e kép időszerű politikai és irodalompolitikai, valamint személyes indulatbeli elemeit, vele mintha ugyanaz a sötét és tragikus színezetű vélemény tért volna vissza, amelylyel a kezdeten találkoztunk. A különbség az, hogy Németh László szerint nem valami történeti végzet, hanem — immár tudatos és szervezett alakulású másfél századról lévén szó — kártevő szelekció dolgozik a magyar irodalomban s ez olyan íróknak kedvez, akikben magyarságunk legfőbb gondjai csak halványan és bénultan élnek. Egyben ők azok is, akik az utakat eltorlaszolják a „mély-magyarság”-ból feltörni akaró szellemek előtt. A hirtelen elhallgató, az irodalompolitikai harcokba belecsömörlött, „rokkanva az éjszakáig érő”, korán elpusztult írók a magyar irodalom valódi képviselői. A többiek legfeljebb „literátorok”. Irodalmunk arca tehát, ahhoz a szellemhez viszonyítva, mely teremti, torzult és hamis. Az egész nem azoktól kapja jellegzetes vonásait, akik a magyar szellem megszólaltatói.

Németh László állítása, amikor első látszatra a négy évszázadja élő „litteratorum infelicitas”-t emeli értékmérő és válogató elvvé, valójában újabb nyomatékkal hangsúlyozza irodalmunknak ahhoz a különváló szellemhez való kapcsolatát, melyet nemzetinek nevezünk. Ez a szellem Németh László előtt, csak egyetlen ponton végzett mélyfúrás eredményeképp, szinte már tapintható valóság, az irodalom bizonyos jelenségeiből lepárolt esszencia. Kölcsey kizárta a nemzeti irodalom köréből mindazt, ami „a költés határára kívül” feküdt, Németh László azt, ami az ő kritiko-aszkétikus magyarság-eszményének nem felel meg. Kölcsey nagy tagadására a nemzeti klaszszicizmus szintétikus igenje volt a felelet. Hogy Németh

Lászlóéra is ilyen lesz-e a válasz, nem tudjuk. Az út vége a jövőben van.

Ez a körülbelül száz esztendő óta végigjáró áttekintés némely tanulsággal máris kecsegtet. Amikor ezt a szót: magyar irodalom kimondjuk, egyfelől bizonyos történeti folyamatra gondolunk, mely a végtelen idő valamelyik pontján elindult, majd más időpontokon változott, gazdagodott és nőtt. Valóságos élő szervezetre gondolunk tehát, melynek életfeltételeit ismerni véljük, magát a növekedést, a változást bizonyos értékrendszerre vonatkoztatjuk, s ebből az értékelésből kiindulva a fejlődést meghatározzuk, megítéljük, útját a jövőre nézve kijelöljük. Mindezt pedig azért, mert e folyamatot elválaszthatatlannul hozzátartozónak valljuk nemzetünk létehez. „Én hazai plánta vagyok, elsorvadnék idegen ég alatt” — mondta Kazinczy, s az író nemzeti kötöttsége áll az egész irodalomra is. Magyar nemzet nélkül nincs magyar irodalom. Ahogy azonban nemzetünket másoktól megkülönböztetjük eredete, faji alkata, az időben megtett útja, térbeli helye, nem utolsó sorban nyelve s mindezek együttes szellemformáló ereje tekintetében, ugyanúgy látjuk irodalmunkat is, pusztán már történeti alakulásában, magánvalónak és egyszerinek.

Mi magyarok ezt a történeti útvonalat, ennek emelkedéseit és kanyarulatait feszült figyelemmel, az érzékenységnek igen magas fokával szoktuk nézni. Amióta irodalmunknak újabb értelmű tudatos életéről beszélhetünk, gyakori egymásutánban tettük fel a kérdést: van-e magyar nemzeti irodalom, ott van-e már, ahol lennie kellene, olyan irányban fejlődik-e, mely egyetlenül helyes, nem tért-e olyan árutakra, melyek hanyatlásba viszik? Ez az érzékeny figyelmünk azonban nem az elvonatkoztatott műveltségi folyamatnak szól. Örömmel jegyezzük fel ugyan egy-egy műfaj vagy forma nálunk való megszületését, gonddal számontartjuk azokat az intézményes

kereteket, melyek az irodalomnak táplálói, vagy általában jelei annak, hogy az irodalom „él és virágzik”: de az életet és virágzást sohasem tudjuk elválasztani azoktól a tartalmaktól, melyeket az organizmus, az irodalom, hordoz magában és közvetít. Ama kérdéseink mögött, melyek az alaki természetű fejlődésre vonatkoznak, minduntalan ott rejlenek a tartalmiak is. Úgy van-e ott a magyar irodalom, ahol lennie kell, a z t mondja-e, amit mondania egyetlenül szükséges? Erdélyi János egy helyütt „a magyar irodalom idegzetét”-ről beszél. Aligha van találóbbr kép, mely e kettős látást úgy magába tudná foglalni, mint ez.

A MAGYAR IRODALOM eddigi élete folyamán négy ízben ment át gyökeresnek tekinthető átalakuláson. Az első lépést Szent István tette meg a magyarság keresztyén hitre térítésével. Tagjává lettünk annak az európai műveltségi közösségnek, amelybe ma is beletartozunk. Mert műveltségről és nemcsak hitről volt a döntő változásban szó, mégpedig oly műveltségről, amely az akkori Európában írásos alakban is rögzítődött és plántálódott tovább. A térítést végző nyugati papok behozták magukkal a tisztán vallásos keretben élő műveltségnek írásos eszközeit és közvetítőit, a könyveket, s bennük azokat a műfajokat, elmélkedéseket, imádságokat, bibliai és énekszövegeket, tanulságos példákat, legendákat, a keresztyén üdvtörténet némely forrásait, amelyek az európai keresztyénség életéhez hozzátartoztak. Készen kaptunk tehát egy nemzetek fölötti irodalmiságot, s ezt is az egyház egyetemes nyelvén latinul. A szellemi tartalmak, melyeket ez az irodalom őrzött és közvetített, a magyarságnak egészen újak voltak, s ezen felül csak annak a kezdetben idegenből jött, egyedül írástudó papságnak a tulajdonai, amely a hit terjesztésében és állandósításában munkálkodott. De ez az idegenből készen át-

emelt irodalom igen természetes folyamattal idomult a hazai szükségletekhez. A magyarságnak is lettek keresztyén hagyományai, már saját véréből való szentjei, kiknek példaadó alakjai zökkenés nélkül illeszkedtek bele az egyetemességbe, a nemzeti önelhatárolás kezdő mozdulatai pedig a keresztyén üdvtörténetből különválasztották a nemzet addig megtett történeti útját s kifejelesztették a magyar történetírás középkori formáit. Még mindig latin nyelven létrejöttek tehát a keresztyén hit magyar hőseihez fűződő legendák, énekek és geszták. Mind ezek közül nyilvánvalóan a geszta volt az, amelyik — ha a nemzeti mult egészét tartotta a szeme előtt — a legtöbb elemét volt kénytelen írásba építeni azoknak az ősi tartalmaknak, melyeket a magyarság az új hitre téréssel oly buzgón megtagadott. A gesztáíró fel is vette őket, először alkalomszerű engedménytevéssel, majd egyre kevesebb aggállyal, elvegyítette idegen anyagrészekkel s végül összeegyeztette a messze elmaradó multat az élő keresztyénséggel. A „nemzeti író”, e nagyjövőjű szó először őreá illett volna. De rá lehetne illeszteni azokra is, akik a keresztyén írásbeliséget nem így tartalmában, hanem nyelvíleg fűzték ahhoz a közösséghez, amelyhez születésüknél fogva tartoztak. A középkor végén, prózában és versben, magyarul is megszólalt mindaz a vallási értékű tartalom, amely az európai keresztyénség közös tulajdona volt.

A második nagy változás, apróbb-nagyobb előzményeit figyelmen kívül hagyva, Mátyás király uralkodásának idejével kezdődik. A renaissance s ennek irodalmi vetülete, a humanizmus, hozta a változást. Az a felsőbb réteg, mely a királyi udvarban és a főpapi székhelyeken élt, olaszországi tanulás vagy olasz mesterek nyomán meggyökerezettette azt az új irodalmi műveltséget, mely, nyelvben és formákban a latin-görög antikvitásra való állandó rátekintéssel, szakított a középkori kollektív vallásossággal s a laicizált szépség, valamint az ember magában

való értékességét hirdette. A magyar humanizmus is élt az újdonság eszmei és alaki vívmányaival. A magyar multat antikizálta, átvette a renaissance-irodalom emberközponti tematikáját, a világi műveltség és az egyén gondjait, örömeit és kedvteléseit, s magát az irodalommal való foglalkozást oly tudatosági fokra emelte, mely már igen közel áll a legújabb koréhoz. Emellett tovább folytatta az irodalomnak azt a „nemzeti” elkülönítését, amely a helyi szükségletekből már előbb megindult. Az európai humanizmus kiválóságaival való gyakori érintkezések kifejlesztették a nemzetek közötti műveltségi versenyt s a „Duna partjára plántált múzsák” nemcsak az egyéni írói teljesítmény büszke jelképeivé lettek, hanem azé a földrajzi tájhoz kötött irodalmi műveltségéé is, amely a további idő folyamán nevet is kapott: „res litteraria in Hungaria” és „magyar deákság”. Az irodalmi antikvitás tanulmányozásával együttjáró filológiai érdeklődés felhívta a figyelmet a vulgáris, a nemzeti nyelvre s megalapozta ennek jogait a szélesebb írásos használatra.

A humanizmus a művelt „literatúra”-ban meghosszabbította a latin nyelv uralmát. A reá következő reformáció és ellenreformáció viszont újra értékmérővé és irányítóvá tette a vallást. A műveltséget, beleértve a világit is, nem tagadta meg egyikük sem, de megszabta határait s bevágta korlátatlan útját a renaissance-szal elszabadult emberi egyéniségnek. A tudományos és erkölcsi célzatú, általában a „hasznos” irodalom mögött ott élt az a most már soha többé meg nem semmisíthető „haszontalan” igény, az érdekes, a „szép” históriákban, a tréfában, a szerelmi bánatban és örömben való gyönyörködés, amely minden szépirodalom csirája. Irodalmi létét úgy biztosította, hogy részben maga is tudományos és tanító ruhát öltött, részben pedig megmaradt a szövegközvetítésnek régibb, a kéziratosság fokán.

De kettős arcú volt ez az irodalom nyelvében is. A huma-

nizmus vulgáris-nyelvi érdeklődését a reformáció sem ejtette el, sőt továbbfejlesztette. Vallási céljai nemcsak a műveltekre korlátozódtak, s így azon volt, hogy olvasmánnyal lássa el azokat is, akik latinul nem tudtak. Az Ige „minden népnek az ő nyelvén” való hirdetése a könyvkiadásban is érezte hatását s az írásbeliséget, legalább a hitbuzgalom területén, újabb szálakkal erősítette a nyelven át tudatosodó nemzetiséghez. Nem egy elvi kijelentés hangzott el annak érdekében, hogy a nemzeti nyelv joga tágíttassék, de a tudós humanizmus örökének ellenállását ekkor még nem lehetett lebírni. Két és fél évszázadon át a magyar irodalom kétnyelvű. Kétnyelvűsége egyáltalában nem akadályozta abban, hogy követhesse és irányíthassa a politikai nemzet sorsát. De nemcsak időszerű eszközi szerepében lett nagyobb: gazdagodott a nyelvi, alaki és műfaji esztétikumnak a kort túlélő többleteivel is.

A 18. század második felében lépett irodalmunk életének harmadik szakaszába. A felvilágosodás, valamint a vele összefüggő s részben azonosult szellemi irányok, továbbá a kialakult nyugati irodalmak példaadó hatása nyomán a magyar irodalom kibontakozott a nyelvi és tartalmi kétarcúságából. Elbocsátotta magától a tételes hit kizárólagosan és egyetemesen kötő erejét, mondanivalójában, ábrázolásaiban laicizálódott. Eddig történeti szervezetének azt a részét fejlesztette önállóvá, amely addig tartalomban, sőt részben még nyelvileg is, irodalom alatti életet élt. A szépirodalom innen kezdve lett a literatúra legizmosabb tartó oszlopa, műgond és független artisztikum pedig elvszerűen elengedhetetlen alkatelemévé a magyar irodalomnak. Ez az irodalom nyelvében is teljesen magyar. A hazai nyelv „művelése” magának a nemzeti életnek a megerősítésében is az élre került.

A kezdetek idején azonban nemcsak arról volt szó, hogy a magyar nyelv az irodalmi használatban egyedül uralkodóvá té-

tessék, hanem oly irodalmi nyelv és stílus megteremtéséről is, amely mindazt ki tudja fejezni, amit emberi és nemzeti „haladás” sokrétű igénye az irodalomtól elvár. Racionális eszközökkel új, az élet fölé emelt, a szó legteljesebb értelmében „irodalmi” nyelv teremődött. Nem kis harcok árán. Újnak és réginek első irodalmi vitája, a magyar „querelle des anciens et des modernes”, nemzeti öntudatunk legérzékenyebb pontján, a nyelvben ment végbe. De győzött az új, mert az ő hívei voltak a korszerűbbek, a műveltebbek és a nagyobb tehetségek. Az addig való mult, nyelvileg és tartalmilag időszerűtlenné válván, messi távolba tűnt a jelen eredményei mögött.

A nyelvi és artistikumbeli, „felülről” indult előretörést hamarosan követte egy másik „alulról”. Az iratlanságban maradt népi költészet felfedezése, stílárís, műfaji és tartalmi sajátosságainak az irodalomba való bevitele meghozta a nemzeti jelleget, mert az irodalom, a népiesség elve értelmében, a magyar szellem különváló kincseit őrző legmélyebb rétegbe bocsáthatta le gyökereit. Nyelvi és formai műgond, történetiség és népiesség nagy szintézise: nemzeti klasszicizmusunk. Egyes formákat és műfajokat különösképpen a magunkénak ismertünk fel, s a „magyar széptudomány, szépliteratúra” tapogatózó és még élénken a multra emlékeztető megjelölések után kimondtuk a magasat és mélyet egybeölelő szót: magyar nemzeti irodalom. Írói közösségek, intézmények, írók és közönség egymás közötti viszonyát figyelő és felhasználó vállalkozások, kritika és tudomány törődtek ezután életével.

A legutolsó nagy lépést körülbelül századunk fordulóján tettük meg. Ekkor már nem megteremtésről és teljessé építésről volt szó, hanem a meglevő ízlés átalakításáról. A közízlésnek oly alapról kellett elmozdulnia, melynek szilárdságáról nemcsak megszokottságból és a rendszeres irodalmi nevelésnek engedelmeskedve, hanem a nemzet létérdekei szempontjából is meg

volt győződve. Az új írók pedig, úgy látszott, mintha éppen ezt az alapot tagadták volna, s ha a multhoz fordultak, szívesebben kerestek ősokeket az előbbi korszak merész elindítói, mint a nemzeti klasszicizmus megállapodott egyensúlyt tartói között. Mivel a világnézeti és politikai válságot mélyebben érezték, mint a nehezebben reagáló társadalom, az egyre magánosabbá kényszerülő ember különleges és különc személyességét, tiszta művészeti hajlamait, a politikai-szociális élet súlyos megítélését és a nemzetsors sötét proféciáit mondták a polgári haladás hitében és a nemzeti biztonság zavartalan tudatában élők fülébe. Embernek és nemzetnek új helyzetérzéshez kellett hozzászoknia. Mindez igen természetes együttjárt — bár korántsem olyan mértékben, mint a 18—19. század fordulóján — az irodalmi nyelv, a stílus megváltoztatásával is. Az irodalmi élet „hivatalos”-nak nevezett intézményei tagadva és tiltakozva, közönségünk nagyobb része pedig értetlenül állt szemben az újdonsággal. A magyar nemzeti irodalom, mint mondták, „kettészakadt”, s egyik fele még a nemzetietlenség vádjától sem maradhatott ment.

Az irodalom válságát csakhamar az egész nemzet és állam válsága követte. Az irodalmi harcok, melyek eddig is kerülték az elvi megvitatást, nem folyhattak le a nyugodt kiegyenlítődésségig. Valójában még ma is sajognak az adott és kapott sebek. Némi kiegyenlítődésség azért bekövetkezett. Közönségünk valamelyest hozzászokott a valamikor szokatlanhoz, íróink meg újra közelebb látták magukhoz azt a közösséget, melynek ők is predestinált tagjai. Egy évtizede tanui vagyunk annak, hogy ez a közösség megint a „nép”, teljes anyagi és szellemi vonatkozásaiban, s az „új népiesség” jellegéje tudatos visszatekintéssel idézte az 1840-es éveket. Talán útban vagyunk egy ugyanolyan teljesség felé, mint volt a nemzeti klasszicizmus, és ebben a 20. század művelt magyarsága ismer rá arra az irodalomra, mely

hiánytalan megszólaltatója az új tapasztalatokon átment nemzeti léleknek.

Az előbb vázolt négy lépés megerősíti azt, hogy a magyar irodalom európai irodalom. Korszakos mozdulatait a nagy egészhez idomulva teszi meg. Amikor az európai, azaz nyugati irodalmak szint váltottak, a miénk is velük tartott. Keresztység, renaissance, felvilágosodás, századvég irodalomformáló erőinek készségesen engedelmeskedtünk. Volt ezek között olyan is, a renaissance, melynek hangjára mi más nagyobbakat megelőzve hajoltunk, de valamennyinek útján mi voltunk kelet felé a legszélsőbb pont, ameddig elhatottak. De irodalmunk még pusztán az európai eszmék története alapján sem azonos ama vezető nagy egésszel. Lehetnek részletek, időszakaszok odakinti részletek és időszakaszok hűséges megfelelői, egészében, terjedelmében és minőségében mégis más. „Európaileg és nemzetileg fejlődünk Szent Istvántól mostanig” — írta Kemény Zsigmond — s akkor, midőn készen és örömmel, sőt büszkeséggel valljuk irodalmunknak Európához való tartozását, nem felejtjük el azokat a színeket sem, melyeket a „nemzeti”-nek az „európai”-val egyenrangúan komplex tartalma mutat.

A magyar irodalomtörténet rendszerint más időpontokkal jelöli meg a korszakos változásokat, mint amilyenekkel az imént tettük. „Igen bajos minket a közemberiség hajnala, dele, estvéje vagy déleste után mértékezní” — írta Erdélyi János. A határokat jelölő évszámok többsége a nemzeti élet nehéz fordulatainak dátumaival azonos. A magyar irodalom igaz, hogy vetülete és nyelvíleg elhatárolt változata az európai irodalomnak, de egyben oly emberi közösségnek a tulajdona, melynek mindenki mástól elütő történeti élményei vannak. Az alakulás korszakait elválasztó évszámok egyrésze (1526, 1711, 1919) olyan, amely a nemzet életének megroppanásaira emlékeztet. Bizonyos az, hogy irodalomtörténetünket nem pusztán a szeilemi multban

való könnyebb eligazítás szándéka vezette, mikor a magyar irodalom alakulását a politikai dátumokhoz fűzte, hanem oly belátás is, amely a nemzetközösségi élet és az irodalom között a szokottnál mélyebb összefüggéseket látott meg vagy tartott kívánatosnak. Az egyik ilyen mindenesetre az, hogy a politikai romlások után irodalmunk is egyike, ha nem a legszilárdabbika, azoknak a fogódzóknak, melyekbe belekapaszkodva tovább élhetünk és megállhatunk. Amikor íróink és tudósaink legelőször próbálták meg a magyar irodalom sajátosságának szavakba öntését, ez volt a legfelölőbb jegy, melyet megragadhattak. A gyászos évszámok után fellépő irodalmi jelenségek egész sorára hivatkozhattak, s a „magyar irodalom és nemzeti önérzet újjászületése” — ahogy Gyulai Pál a 18. század végét jellemezte — címül ott állhat majd minden irodalomtörténeti fejezetünk élén. A magyar irodalom a nemzetfenntartás eszköze — e sok változatban ismert igazság való voltát igen kevés nemzet érzi oly elevenen, mint a magyar.

Szintén nem mai megfigyelés az sem, hogy irodalmunk mindazokat a közös európai szellemi áramlatokat, melyek irodalomteremtők és alakítók voltak, a nemzeti érdek felé hajlította és használta fel. Már iménti történeti áttekintésünkben felmutattunk néhány ilyen tanuskodó vonást. A készen kapott középkori egyházi műveltség ugyancsak kész irodalmi kereteit aránylag hamarosan megtöltöttük a mi tartalmainkkal. Legendák és himnuszok tárgyukkal hasonultak hozzánk. A geszta-író oly torzító rajzolatokat utasított vissza, amelyekkel idegenek ábrázoltak bennünket. A magyar humanizmus öntudatra emelt egy a mainál még szűkebb terjedelmű, de nem kevésbé céltudatos patriotizmust. A reformáció irodalma abban segített bennünket, hogy Mohács után ismét a transcendensnek vetvén hátunkat, önmagunkat védeni és megtartani tudtuk. Felvilágosodás és romantika termette meg nálunk a nemzeti öntudat új for-

máját, s a századvég európai átalakulásából új magyar felelősségre való felszólítás hangját tudta irodalmunk kihallani és kihallatni.

Hogy azt az összefüggést, mely irodalom és nemzetpolitikai élet közt így fennáll, megállapítjuk, egymagában még nem elegendő. A hozzánk hasonlóan szorongatott helyzetű kisebb népek irodalmában is megfigyelhető ez a tünet. De rögtön igen különlegessé válik, ha meggondoljuk, hogy nálunk a szellemnek az irodalom körén belül végbement előrerugtatására, kisebb-nagyobb időközrel, a nemzeti élet megrendülése volt az idő felelete. Még legszerencsésebb volt az a kor, melynek mai értelmű nemzeti irodalmunk megszületését köszönjük, a 18. század végétől a szabadságharc leveretéséig terjedő idő. Hogy nemzetünk politikai keretének e korban való viszonylagos állandósága milyen csodálatos teljesítményeknek adta meg a lehetőséget, nem kell felsorakoztatnunk. Viszont az is eléggé ismeretes, hogy a szabadságharc bukása és a rákövetkező reakció még így is helyrehozhatatlan károkat okozott a fejlődésben. Nemzeti klaszszicizmusunk a politikai elnyomás idején alakult ki, tehát akkor, amikor a nemzet anyagi és szellemi mozgását százféle bilincs nehezítette. Eredményei nem is lettek úgy közkinccsé, amint kívánatos lett volna. Mégis, ismételjük, volt időnk, hat-hét évtizednyi, hogy a kezdettől a befejezésig eljuthassunk. Két másik alkalommal még ennyire sem voltunk szerencsések. A Mátyás-kori renaissance-ra Mohács, az 1900-as évek nagy kezdeményeire Trianon következett. „Európai” magyar irodalom és politikai magyar nemzet egymásbafonódó életét így sajátos interferáló mozgás jellemzi. A politikai gyásznapiak után mindig úgy tettünk, mint ahogy Arany írja a „Szent László fűvé”-ben: a dögvészért az új istennek való áldozást okoltuk. A nemzeti élet megrendüléseért felelősségre vontuk az irodalmat. Mohácsért nem kis részben felelt az udvari renaissance kénye és a

humanista individualizmus. Világos után egy kissé el kellett felejtenünk a márciusi ifjakat, Kossuthot, majdnem Petőfit is, legalább is jónéhány versét. Trianon után sem álltunk másképpen. Mily buzgó rostálást végeztünk és végzünk még ma is, hogy az 1900—1910-es évek irodalmi hagyatékából minél kisebb teherrel kelljen átugranunk az 1918—19-es szakadékok. Egyfelől valljuk, az ösztönösen irányító szellemére méltán büszke nemzet biztonságérzésével, hogy minden nemzetpolitikai haladásunk legigazibb előkészítője az irodalom, másfelől pedig minden összeomlásunk után le kell dobnunk magunkról egy darabját az irodalomnak, hogy tovább tudjunk élni. Ahányszor bizalommal tekintünk az irodalomra, ugyanannyiszor csalódunk is benne. Az antinomián csak egy módon tudunk segíteni: bizonyos tartózkodással, sőt némi gyanakvással, de mindig azzal a nekifeszüléssel, mely az irodalom életformáló erejét, bár nem semmisíti meg, csak erős szűrővel és válogatással engedni érvényesülni.

A MAGYAR IRODALOM azzal a természetszerű késséssel indult elrendelt útjára, amely a „nyugati” irodalmakkal való összehasonlításban minden középeurópai irodalomra nézve jellemző. A nagy kezdemények nem Közép-Európában eredtek, hanem nyugaton és délen. A nyugati keresztény műveltségi közösségbe való beleilleszkedésünk nem is úgy történt, hogy már meglévő ősi, pogány vallásos és hősi költészet vett magára keresztény ruhát s fejlődött át az új műveltségbe és irodalomba, hanem maga ez az új jelentette mindenestül az irodalmat. Átvevése pillanataiban a magyarságnak el kellett felejtenie és a műveltség alá szorítania irodalom előtti műveltségének anyagát és ennek hordozóit. Bár az indulásban történt késés igen természetes következmény volt, a mult elfelejtése pedig nem mondható ridegen teljesnek, mégis mintha ez a

kettő határozná meg a magyar irodalom sajátos fejlődés-menetét.

Lássuk előbb a másodikat, irodalmunk felejtő magatartását. Ezt figyelte meg legjobban Kölcsey is, amikor a „nemzeti hagyományok” hiányára rámutatott. Énekmondásunk költői termése végérvényesen elveszett, hasonlóképp semmink sincs legrégibb szerelmi dalainkból, az ú. n. virágénekekből, noha mindkettő meglétére nem egy bizonyítékunk van. „Mi magyarok — Arany János szerint — nem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy egy népileg naiv, de nemzetileg önálló irodalomnak a hajdankorból fennmaradt gyöngyeire büszkén mutathassunk.” Minden igazán mélyreható irodalmi újításunk szinte elvvé emeli ezt az akart elfeledést. Így tettünk a 18. század végén és a 19. elején. Kemény Zsigmond írja, hogy az újítás hangulatából „némi előítélet támadt a 17. század írói iránt is, kiknek művei tartalmasság és még nyelv tekintetéből is többnyire fölülmulták a későbbi kor terményeit”. De gondoljunk csak irodalmunknak a századunk elején történt változására. A mult iránt egy a kötelességünk: elfeledni! — kívánta az irodalmi reform egyik vezére, Ignotus. Magára a régiségre való rápillantás is ezt a tanulságot hirdette. Régibb irodalmunk előzmény nélküli oly kezdemények sora, melyeket nem követett szélesebb, terjeszkedő folytatás. A nemzeti nyelv jogainak tágabb érvényesítésére törekvő elszórt követelések több mint két évszázad ideje alatt sem tudtak tömörülni: mindenki magános volt, amikor ki mondta. Mikor pedig a magyar nyelv ügye megérett a győzelemre, egyetlen fordulással elfelejtettük, csekély kivétellel, a magyarországi latinságot.

Említettük már, hogy a magyar irodalom önszemlélete rendkívüli módon érzékeny. Könnyen engedünk az újság multat megtagadó kívánságának, de ez az érzékenység hamarosan megtéteti velünk az ellenkező lépést is. Újításainkban, eltávolodásainkban

mindig van valami hiányérzet, majdnem büntudat, mely a reformnak az egész irodalmiság szempontjából való tökéletlenségére figyelmeztet.

Mert hát csodás, végzetes fajta ez
S azok is, akik hozzá hasonultak:
Itthon hamar tagad és menekül
S ott künn tömjénnel tiszteli a Multat. (Ady)

Könnyen felejtünk, de aztán hihetetlen erővel tudunk emlékezni.

A hagyománynak, a felidézett multnak a jelenbe való beépítése meg-megújuló tevékenysége a magyar irodalomnak. Volt idő, éppen az erős újításé, amikor költészetünk arra vállalkozott, hogy pótolja az egész elveszett ősi történeti énekmondást, de még a soha létre nem jött naiv eposzt is. A nagy epikumok szövevényeiben énekmondó kobzosok járnak és Aranyballadákat énekelnek. Toldy Ferenc azzal, hogy régi irodalmunkat a nyugati tudomány korszakbeosztásának megfelelően rendezte, elérte, hogy ez a mult terjedelmében megnövekedett s élő cáfolatul állt azok elé, akik a „bús feledékenység”-et panaszták. Nincs meg ugyan naiv eposzunk, de voltak „mondakör”-eink, s ugyanígy volt már a régiségben is irodalmunknak „első virágzás”-a. Thaly Kálmán gyűjtése és utánpótlásai a multnak csak egyetlen kis darabját varázsolták élővé, és e mesterseges hagyomány nélkül sem Endrődi Sándor millenáris kurcsága, sem Ady Endre „beszélgetés”-ei nem képzelhetők el. Mióta újabb irodalmunk rájött arra, hogy a nyelvújítás cézurája a teljes hagyománybeli folytonosságot megakasztotta, nyelvi és formai átdolgozásokkal próbáltuk a megszakadt vonalakat helyreállítani. Zrinyi nem a kortársaknak, nem közvetlen utódainak, hanem Ráday Gedeonnak, Vörösmartynak és Aranynak nyújtott kezét.

Néz nyugatra, borús szemmel néz vissza keletre
 A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének;
 A könyörű eget, a földet vizsgálja hiába:
 Nem leli meg nagyait...

Nagyság csak a multban található. A keletre-nyugatra, égre-földre egyszerre néző magyarban nem pusztán a testvértelenség tétovasága rejlik. Nagyon is jól tudja, hogy mit keres. A multat keresi. És amikor a szükség úgy hozza, az irodalom meg is találja neki.

A magyar irodalom multbanéző jellegű: a nyomatékos hagyományelevenítés következménye ez. Nagyon is vonakodva követ oly útmutatást, mely kívülről igyekszik ezt az egyetemes magatartást befolyásolni. Széchenyi István író-kortársai, éppen a legnagyobbak, igen kevésbé vették át a kizárólagos előretekin-tés gesztusát. Gyulai Pál pontosan meghatározta azt a pillana-tot, amikor a magyar íróknak hirtelenül a jövő felé kellett fordítaniok arcukat: „Széchenyi meggyalázta a multat, a ma-gyar egyetlen büszkeségét s oly jövőndőt ígért neki, melyről még álmodni sem mert; kigúnyolta a nemzeti fájdalmat, a magyar egyetlen hű érzését... A költők voltak az elsők, kik befogadták a reményt és a hitet, de csak a kétségbeesésből emelkedtek ki, a nemzeti fájdalomról oly kevésbé mondhattak le, mint szíve mélyén az egész nemzet. Összeolvasztották a ket-tőt, a reményt és emléket.”

A multbatekintés műfaji következtetésekkel is jár. A történeti epika verses és prózai formái, a lírának közösségi és személyes emlékekkel terhelt, reflektáló, elégikus fajtái azok, melyeket leghamarabb ismertünk el a magunkéinak, később pedig gazdag változatokban fejlesztettük ki. Valamennyit beárnyékolja az a „szentelt fájdalom”, mely az irodalom multidéző képességé-nek végességéből, sőt tehetetlenségéből fakad. A mult, bár-mennyire invenciózus és színező képzelet varázsolja is elő, —

mert a magyar íróé ilyen — mégis csak mult, mely soha többé meg nem ismételtető. Valósággal „ezer év előtt” születni csak Petőfi és Zrinyi kiütközően aktív szelleme szeretett volna. Nemzeti himnuszunkban — az egyetlen Európában, melyet nem véres politikai mozgalom, nem személynek szóló hódolat, hanem elégikus költői multszemlélet teremtett — nincsen szó nemzetünk mindenek felett valóságáról, sem annak áhítatos ké-réséről, hogy Isten zavarja össze ellenségeink politikáját. S ami vér és romlás van benne, az is a mi vérünk és romlásunk. Oly költemény lett himnuszunkká, mely örökkévalón jelen panaszt a „zivataros századok”-ból szólaltat meg s még innen, a lírai transzponáltság e fátyla mögöl is még távolabbi mult felé tekint.

Irodalmunk a mult állandó felfedezője. A történelmet is inkább költőinktől tanuljuk meg, mint a tudománytól. Nem egyedüli szerepe ez irodalmunknak, de egyike a legfontosab-baknak. Nem vagyunk igazán a betű, a litterátum nemzete, de a multat tárgyazó művek azok, melyek a legkönnyebben sejtetik meg velünk az irodalomnak ennél a szerepnél még egyetemesebb és tágabb jelentőségét.

A MULTÉHOZ SOKBAN HASONLIT a helyzete a más-
sik ugyancsak időnként „elfelejtett” irodalomformáló tényező-
nek, a „népi”-nek, vagy „népies”-nek is. Feltűnése mögött min-
dig nagyon is világosan láthatók azok az időszerű politikai esz-
mék, melyek a nemzeti élet szociális-politikai szerkezetének meg-
változtatására irányulnak. Ebben a formájában még nem is
más, mint része valamely akár demokratikusnak, akár másmi-
lyennek nevezett általános európai szellemi áramlatnak. Mihe-
lyest azonban nálunk az irodalom területére ér s itt is megkezd
a maga átalakító munkáját, nem csupán időszerű politikai szí-
nezetéből veszít, hanem olyan gyógyszernek is tetszik, mely az

irodalomnak a nemzeti lélekhez legjobban hozzászabott, „egészséges” fejlődési útját van hivatva biztosítani. Petőfinél a népi gondolat még szorosan bele van ágyazva a politikumba. Azért kívánta a népnek az irodalomban való művészetelvi érvényesítését, mert így remélni lehetett, hogy idővel a nép jogai a politikai életben is érvényesülni fognak. Erdélyi János, Gyulai Pál, Arany János — az elmélet és gyakorlat apolitikusan teljessé kidolgozói — már az egész történeti életű magyar irodalom szemszögéből tekintettek reá. Az időbeli alakulás menetét maga előtt látva írta Arany, hogy „kétségkívül nagyobb nyereség lett volna költészetünkre, ha nem mintegy felülről lefelé, törül szakadva, vagyis inkább a törzstől soha el nem szakadva, tehát mindjárt eleinte a néptől fejlődik”. A magyar irodalmi népiességből, epigonjait nem tekintve, hiányzik is minden korhoz kötött alkalmiság, minden pásztori idill, műveltségellenes primitivizmus, „völkisch” mítosz vagy „populiste” proletárgondolat. „A népiesség — írja Horváth János — oly értelemben, mint nálunk kifejtett: magyar specialitás; nem mulékony demokrataság, nem merő romantika, nem színvonal-ejtés, nem pusztá naívkodó divat, hanem irodalmunk fejlődéséből és reális szükségleteiből kiserkentett nagy nemzeti gondolat.” A francia klasszicizmus latin, a német görög, a magyar pedig népi eredetű. Az irodalmat irányító szellemi erők között a népiesség nálunk az egyetlen, mely egymagában elég tud lenni ahhoz, hogy mindent egybefoglaljon. Örök ellentétek: nemzet és Európa, hagyomány és újítás, elit és tömeg tudnak benne összebékélni. „Nálunk a népiesség mint jelző szinte pleonazmus. Népiesség annyi, mint magyarság. Az a magyarság, melynek álmképe a legjobbaink képzeletében élt, akik közben a legjobb európaiak is voltak”, — mondja Illyés Gyula. Akár Aranyékra nézünk, akár korunk „új népiesség”-ére, a kép min-

dig ugyanaz. Nélküle, Erdélyi János szerint, „fejlődésünk oly sajátlan és hazug, hogy benne hálados elömenetel éppen nem található”.

Mert a népiesség ily egyetemessé törekvő gondolatának van egy nagyjában irodalomszociológiáinak nevezhető háttere is. A magyar irodalom léte (s vele a nemzeti élet döntő kérdéseire adott válaszainak sorsa) az olvasóközönség terjedelmének problémája is. Történeti útvonálának szaggatottságát, a magános írók visszhangtalanságát tapasztalván, tudatos törekvése, hogy minél szélesebb alapot teremtsen magának. Az igényes író a végtelen mélységű és számtalan változatú népiséghez való fordulással tehet olyan közelítő lépést közönsége felé, mely legkevesebb veszélyével járhat a művészi színvonal elvesztésének. Igaz, hogy „leereszkedik”, de ugyanakkor mélyül is, „tömeg”-hez lép közel, de ez a tömeg tán ismeretlenebb, mint a titokzatos egy ember. Stílelemek, formák, motívumok és mondanivalók egyidőben lehetnek az egyéni rátalálás hódítmányai és a közösség kincsei. Az író nem veszíti el önmagát és mégis „az, mi népe”.

Mult és népiség újra és újra való felfedezésében, ezeknek az irodalom fejlesztő és színező tényezői közé besorolásában rejlik a magyar irodalom úgynevezett konzervativizmusa. Az elfelejtett mult és az elhanyagolt népi gyökerek szoros megragadása nemcsak megizmosodását jelenti az irodalom magyar értelmű magánvalóságának, hanem visszafordulást, megállást, sőt nem egyszer az újjal, minden irodalom létszükségletével való ellenséges szembehelyezkedést is. Ha megtalálta az elvesztettet, a magyar író — függetlenül a személyes írói gondoktól és a mindig meglévő kortársi küzdelmekről — önmagát és népét oly együttállásban látja, vagy legalább is oly eszményien teljes együttállás felé haladóban, melyből kimozdulni és kitérni veszedelmes. Réginek és újnak összeütközése nálunk igen kevésbé a

formális ízlés ügye. Ilyenkor a legmagasabb lét-elvek küzdenek egymással. A 18—19. század fordulóján a „nyelv géniuszá”-t, századunk elején meg a „nemzeti szellem”-et szegeztük az újítás mellé. Mindkét esetben a magyarság ösztönös totalitásvágya próbált megküzdeni a továbbfejlődésben végzetesen bennrejlő megoszlással.

PEDIG AZ IRODALMI ÚJDONSÁG nagy mohón és egyeduralmi szándékkal szokott nálunk jelentkezni. Éppen az ő nyomásának engedve felejtünk oly hirtelenül. E mohóság okának azt a körülményt emlegetjük, hogy a magyar szellemi élet, mint az egész nemzeté is, valójában sziget vagy ostromlott végvár, gyepümögötti világ, általában valami igen erős határokkal körülvett terület, mely a folytonos és létét veszélyeztető támadások ellen úgy védekezik, hogy állandóan vastagítja az önmagát a külső világtól elválasztó falakat. A védőfal éppen az a megtalált totalitás, amelyet a multtal és a népivel történt találkozás hozott. Ezzel a munkával, önmagunkról alkotott eszményünk irodalmi megvalósításával néha igen sok időt is töltünk, hiszen nagy messzeségből és mélységből kell előteremnünk a multat és a népit. A szigetre ritkán jár hajó s az ostromlott várba gyéren juthatnak be a külső világ nagy változásainak hírei. Ezeket a híreket is többnyire nem a „népek hazája, nagy világ” juttatja el hozzánk abból a gondoskodásból, mely az előrsöt a főcsapattal összeköti, hanem ennek a védekezőn zárt világnak nagy utakat járó, nyugtalan vérű, képletes és valóságos peregrinusai. Nem gyáva fugitivusok ők, nem ezt a zárt életet megúnt békétlenek, hanem vakmerő hírszerzők, kiknek vakmerősége és bátorsága talán épp akkor a legnagyobb, mikor az új hírekkel visszatérnek és ezeket itt hirdetni kezdik. A példák számosak. Az egyik a latin műzsákat telepíti a barbár Ister partjaira, a másik a racionális gondolkodás töredékeit, a

harmadik a kifinomult műveltséget, a negyedik azt hirdeti, hogy a szigetet össze kell kötni a kontinenssel, az érnek meg kell találnia az óceáni torkolatot. Az új hírekkel visszatérők elmaradt és elkésett világot látnak maguk előtt. Az elkésettség fájó élményét maga az addig megtett történeti fejlődés is sugallja, hiszen már eredetileg is később indultunk, mert a létünkért vívott harcokban sok mindenre nem volt időnk, értékeink megsemmisültek s ami mégis megmaradt, az is csak kicsiny részében vált az egésznek szerves tulajdonává. Az az interferencia, amely az európai szellemi áramlatok és a magyar politikai élet között a nagy változások táján létrejön, ezekben a reformerekben válik különösen fájdalmassá. Hiányokat, elmaradást tapasztalnak némely műfajokban, formákban, sőt magában az egész irodalmi organizmusban: egyszer nincs például dráma, nemzeti eposz, esetleg szonett, máskor a még használt műfajok másutt már meghaladtak. Az az új, amelyet hoznak, szinte a nemzet földi üdvösségének záloga. „Vigyázó szemüket” a nagy, szerencsésebb fejlődésű, távoli világra vetik és szenvedélyes, sokszor ideges igyekekvéssel sietnek a haladás nyomába.

Nem könnyű utólélni. Az irodalmi reform „csupán a választott elmék” (Arany) szemében mutatkozik létszükségletnek. Gyorsan adaptálják az újat, ők a nagy felejtetők és multtagadók s növelik azt az aránytalanságot, mely az egyesek és a nemzetnek az irodalmi életben számbajövő egésze között fennáll. Reformáló vállalkozásuk szinte reménytelennek látszik, mert a visszatartó erők igen hatalmasak. A „szegény magyar költő” letörés-hangulata váltakozik ilyenkor a reménytelenül is alkotó vértanu-tudattal: az üldözött szarvasgím vezeti népét a szellem új és szebb hazájába.

Babits Mihály „Halálfiái” c. regénye hőséneke erdővári asztalára „mint előkelő madarak szálltak le” a Londonból hozott könyvek. Ilyen valószínűtlen távolból és idegen világból jöttek

jelentkezik a magyar irodalomban az újítás. Először is nem ismerjük el a magunkénak. Ahogyan az öregedő Toldi a királyi udvart annak „olaszos” fénye miatt hagyja ott, ugyanúgy hátrítottuk el kezdetben a „német moslék”-ot, a reformációt és a „francia” dekadenciát. Az újítást mindenek felett nem újnak, hanem idegennek minősítjük. Ha pedig idegen, akkor az életünkre tör. Úgy érezzük, hogy ki akarja húzni alólunk a teljes élet talaját, melyet nagynehezen meglettünk. Meg akar fosztani bennünket az e g é s z n e k attól a tudatától, melyre a magyar életet felépítjük. Annál is inkább, mert ez az idegen és új gyakran oly elkülönző, sőt finnyás arccal mutatja be magát, melyre riadtan bámul a közösség. Éppen ott, ahol a legérzékenyebbek vagyunk, a nyelvben és a stílusban — ez lévén az irodalom látszólag legfoghatóbb eleme — véljük ezt az „idegenes” elkülönülést súlyosnak és kártékonynak. Régi irodalmunkban a „magyaroknak magyarul” és „cicerói szócavargatás nélkül” írók fel-felhangzó panaszai a „tudósok” latinsága, majd az újban a vádak a nyelvújítás madárnyelve, végül a közelmúlt irodalmában a szimbolumterhesség és a „differenciáltság” ellen mind ide mennek vissza. Petőfi könnyebben jutott uralomra, mint Kazinczy s e párosítást egészen a jelenig nem nehéz megszoszorozni.

Nálunk ezért az irodalmi újdonságnak mindig két tulajdonsága fejlődik ki a megmaradást parancsoló környezet nyomása alatt. Az egyik annak hangsúlyozása, hogy bár új, „mégis magyar”. A másik az újító írók őskeresése magában a magyar irodalomban. Az új is hagyományt teremt magának: az örök törvénynek engedelmeskedik.

Irodalomtörténetírásunk észrevehetően idegenkedik is minden olyan fejlődésrajztól, mely előkészület nélküli, hirtelen változásokat mutatna. Riedl Frigyes ugyan „egyszer csak egy fiatal ember”-rel, Petőfivel, változtatta meg a magyar irodalom képét,

de azok, akik szintétikusabb látásukkal mélyebben átérezték irodalmunknak alakulásbeli nehézségeit, így Erdélyi János, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Horváth János, egyik fontos feladatuknak tudják, hogy az új „mint logikus láncszem” kapcsolassék bele az egész életébe. Nincs igazi fejlődésregényünk, de van annál több remekbe készült írói fejlődésrajzunk. Előzmények, források, minták felkutatása és organikus sorba való állítása, az irodalomtudomány e szívesen és nagy rendszerességgel végzett munkája, nálunk nem pusztán egy bizonyos tudományos módszer alkalmazása, hanem ellenállás is a változás váratlan és ideges ritmikájával szemben. Kazinczy a keserves harcok végső, saját személyére vonatkoztatott tanulságaként jutott el az „oly tüzes orthológ, mint neológ” egybelátásáig, de Kemény Zsigmond már az egész magyar irodalomnak kívánta — s a nemzeti klasszicizmus akkori szuggesztíójára bizton remélte is — azt a „Janus-arcot, a vissza- és előrenézést, azon adományt, mely a nemzetek irodalmának férfikorát jelzi s reményt nyújt százados művek alkotására.”

A MAGYAR IRODALOM „IDEGZETE” nemcsak működése ritmusában különleges szervezet, hanem egyúttal olyan idegpálya is, mely tartalmakat hord és közvetít. Hordozza a nemzeti műveltség tetemes részét, hallhatóvá és foghatóvá teszi s az öntudatnak egyre magasabb fokára emeli a nemzet szellemét; de közvetít befelé is, amikor maga az irodalom teremtetően és szervezően hat vissza a szellemre. A művek érző, gondolkodó és formáló egyesek alkotásai. Egyéni és közösségi ízlés, gondolat és érzelm, stílusok és formák bonyolult összegezései haladnak végig az idegpályán. De, ahogy Arany írja a magyar táncról:

Egy összeszótt-font tömkeleg,
Megfoghatatlan egyveleg,
Melyben a hány pár, annyiféle

A tánc alakja és szeszélye,
Még is azonegy zenemérték
Kormányozza mindenki léptét.

Mi ez az „azonegy zenemérték” a magyar irodalomban? Igen sokféleképpen szoktunk erre a kérdésre felelni. Megkereshetjük azokat az alaphangulatokat, melyeket az irodalom alkotásainak többségéből kiérezünk, összegezhethetjük az uralkodó s gyakran visszatérő eszméket. Az irodalmat funkcionális egységnek tekintve, innen indulhatunk, Taine elméletének megfordításával, az irodalom mögött élő magyar lélek meghatározására is. Ez utóbbi ugyan már távolabbi feladat, de irodalmunk alapvonásainak keresésében az utak kikerülhetetlenül keresztezik egymást.

A leggyakrabban észlelt és meghatározott vonás, itt is többször célzottunk rá: irodalmunknak a nemzeti lét ügyével összefűzött szerepe. Ami másutt csak válfaj, az nálunk majdnem az egész. A magyar irodalom a szolgálattelvés irodalma. A középkorban azzal szolgált, hogy biztosította a keresztyéniséget, mert a magyarság léte itt azonos volt a keresztyéniségevel. Mohács után ismét a vallás ügyén át szolgált a nemzet megmaradását. A megingott országot újra az Abszolútumhoz kapcsolta, felszabadított, bátorrá tett oly emberi erényeket, melyek a „két pogány közt” való megálláshoz segítettek. A magyar műveltség laicizálásával elvégezte azt a munkát, hogy — szakrális jegyekkel ruházván fel — magát a nemzetet tette meg abszolúttá. Távolabbi hatások befogadásával egyensúlyozott oly egyoldalú művelődési és politikai befolyásokat, melyek a földrajzi közelség természetes folyományaként túlságosan erősen próbáltak a magyar életben érvényesülni. A magyarság földi élete, egyik legnagyobb gondunk tárgya, továbbá nemzeti küldetésstudatunk az irodalom eszközi szerepe által emeltetett abba a magasságba, amelyben ma is látjuk. Nemzetfogalmunk, hiszen benne nyelv-

vet, közös multat és műveltséget hangsúlyozunk, nem pedig pusztán táji és faji összetartozást: az irodalom alkotása.

Ennek a szoros kapcsolatnak az okát már régóta tudjuk. Minden nemzeti szerencsétlenségünk úgy megtört bennünket, hogy egész létünket a megsemmisülés szélén láttuk. Európai elhelyezkedésünk, benne való történeti életünk alapkérdései igazolták az állandó veszélytudatot. Akinek az élete veszélyben forog, mindent megragad a maga védelmére és ellenálló ereje fokozására. De egymagában az, hogy a magyar irodalom tematikájának legállandóbb jegye a nemzeti szolgálattevés, nem különlegesen jellemző és elhatároló tünet. A kis népek irodalma általában ilyen. Bizonyára van azonban valami különbség annak a csomónak a keménységében, melyet nemzeti sorsból és irodalomból kötöttünk. Különség van abban a hőfokban, mely egymáshoz surlódásukból létrejön. Olyan nemzet, mint a magyar, amelynek irodalma meg-megújuló emlékezéssel utal a valamikori nagyságra, bensőségesebben éli át irodalom és élet kapcsolatát, mint azok, akikben az emlékezés nem telíti így a lelkeket.

A magyar irodalom annál természetesebb módon vállalta ezt a szolgálattevést, mert történeti fejlődése folyamán is aránylag csak későn, a 18. század végén kezdte meg azt a kibontakozást, amely a gyakorlati élet eszközeként élő irodalmiságból az ú. n. „tisztá” szépirodalom felé vezetett. Említettük, hogy a szórványos szépirodalmi kezdemények sokáig tudomány és erkölcsi haszon leple alá kényszerültek. Az oly következetesen szépirodalmi elv, mint a Kölcseyé, Balassát és Zrinyit kivéve (és őket is igen erős fenntartással), nem is talált olyat, amit a fejlődés szerves előképeként felmutathatott volna. Azok a küzdelmek, melyek a szépirodalmiság elismertetéséért a 18. század végével kezdődtek meg, több évtizeden át tartottak, noha a reformerek minden „irodalmi” és esztétikai gondjuk mellett a

nemzet felegyenesítésének ügyét is azonnal magukévá tették. Kölcsey írta, hogy a játékszín másoknak új, nemes gyönyörködés alkalmá, „nekünk pedig úgy kell azt óhajtanunk, mint hanyatló nyelvünk védelmét, mint enyésző characterünk palládiumát, mint sülyyedő lelkünk felemelő eszközét”. A politikum 19. századi eluralkodásával irodalmunknak ez a szerepe csak erősödött.

...engem fölver nyájas képzetimből
Komoly valónak súlyos ércakra;
Fajom keserve hangzik énekimből
Dalom nehéz koromnak jajszáva.

Igy mondta Eötvös József. „Én nem vagyok tudós vagy litterátor, én hazafi vagyok!” — ezt a kijelentést, korszerű változatokban, négy évszázad óta halljuk íróinktól, ahogy a „penna” és a „szablya” értékkülönbsége nemcsak Zrinyi Miklósról és korára korlátozódik. Sokáig csak írók és politikusok szobrai álltak tereinken, mert ábrázoltjaik már életükben is sűrűn átlépték egymás munkaterületeinek határait. Széchenyi István ugyanazoknak a széplelkű nőknek ajánlotta Hitel-ét, mint az írók az almanachokat. Izlésünk azokat az íróinkat fogadja el a legsímábban, akik műveikben mintegy a szemünk láttára cselekszenek. Hamar emeljük is őket „éltető eszmék”-ké és a gyakorlati erkölcs példázóivá. Költőink kettős tematikai jellegeiben (Kölcsey: „Zeng hazát és zeng szerelmet... a lant”; Petőfi: „Szabadság, szerelem...”; Ady: „Politika és szerelem”) az első hely mindig a cselekvést sugalló szóé. A magyar író cselekszik (néha még nemzete kedve és akarata ellenére is), szavai tettek, melyek jogszerűen esnek törvény és közvélemény ítélete alá. „A közdolgok együttfolytatásába beleszokott, de a literatori helyhez tetéséssel ismeretlen magyar — íratta Kölcseyvel saját kritikusi tapasztalata — figyelmessé lőn, midőn egyszer egy magános író szokatlan példával előállott s

ítéletét nyomtatásban elmondá. Szólani, így gondola magában, szabad; de ez a nyomtatott ítélet nem egyéb végzésnél; végzést pedig csak forma szerint összegyűlt törvényhatóság tehet." Általában kevés az érzékünk a műalkotás s vele az egész irodalom, e különös szellemi felépítmény sajátos logikája és lélektana iránt. „Igen derék politikai nemzet lehetünk, de itt az ideje, legyünk egyszer már irodalmi nép is” — kívánta Erdélyi János, s kívánságának azóta is csak vonakodva tettünk eleget. Babits Mihály mondja egyhelyütt, hogy minden magyar antológiának az lenne a feladata, hogy a híres ember mögött végre felfedezzük a nagy íróit is.

A „l'art pour l'art” dogmája sehol sem valami hosszú életű. Kizárólagos uralmi igénnyel nálunk nem is jelentkezett. Első, vékony, a romantikus idealizmussal vegyült formájában hamarosan „szobai költészet” és „almanach-líra” lett a neve. Másodszor, századunk elején történt fellépése után, alakulásában oly elhajlások mutatkoztak, melyek messze vitték az eredeti elvtől. Egyfelől összevegyült az írói szabadság mindig időszerű ügyével, másfelől pedig éppen legnagyobb hitvallójával, a „homo aestheticus” Kosztolányi Dezsővel, beletorkolt abba a mozgalomba, mely az irodalom nemzeti szolgálattelvését a legnépszerűbb módon példázza, a nyelvtisztításba és nyelv gondozásba. Mivel inkább csak az irodalmi reformok kísérő jelensége, eggyel szaporítja az újítással együttjáró ellentétek számát s egyideig növeli az irodalmi élet feszültségi felületeit.

„Bizonyos vagyok benne, — írja Illyés Gyula — ha az orvostudomány valami ok miatt egyszer csődbe jutna, az emberek a gyógyítást is az íróktól követelnék s árulást kiáltanának, ha azok illetéktelennek mondanák magukat a feladatra.” Élet és irodalom szintagmája már oly pregnáns, mintha az a kis kötőszó benne se volna. A magyar író az életnek ír az életről, azzal a felelősségtudattal, nem egyszer tartózkodással, mely a kényes

dolgokkal bánók sajátja, vagy riadva és riasztva, elborultan tépve-szaggatva magát és másokat, mint akinek hangja meghalásától életek függenek. Az irodalom közügy, de ez nemcsak az írói hang erejét mérsékli vagy fokozza. A lírai személyesség, akár vallomásban, akár ítéletben, mindig erős megütközést kelt, s huzamos időnek kell eltelnie, míg, e személyes színek elhalványultával, a közízlés elfogadja. „A mi költészetünk, — írja Kemény Zsigmond — bár nem volt szűkkörű, bár a külföld semmi behatásaitól nem lőn elzárva, bár a szabadság, egyenlőség nagy eszméit nagy szeretettel karolta fel: a forradalmi korszakok alatt sem feledte, hogy hivatása csak nemes lehet, s hogy Múzsza és bachansnő között nincs semmi hasonlatosság”. Irodalom és erkölcs nálunk egészen újkeletű vitáiban a kétfajta komolyság, írói és közízlésbeli, áll egymással szemben, s a vita mindig arról folyik, hogy ezt a komolyságot hogyan kell értelmezni. A cinizmussal senki sem száll vitába. „Az irodalom méltósága”, Gyulai Pál irodalmi elveinek e középponti magja, lehetséges, hogy időnként akadályos oly áttöréseknek, melyek az ember még ismeretlen lelki zugait fedezhetik fel, de olyan alap is, melyhez ismételten visszatérünk. Az írói erkölcs belőle meríti bátorságát és igazolását.

Élet és irodalom, de mondhatnók így is: valóság és irodalom. Amikor Vörösmarty ezt írta:

Én is oly dalt mondok világ hallatára,
Melynek égen, földön ne légyen határa,
A mit fül nem hallott, a szem meg nem jára,

mintha maga is érezte volna, mennyire ki kell lépnie a magyar valóságtisztelet kereteiből. Régi irodalmunk epikája „lőtt dolgok”-ról szólt, s a hitelességet, ha más nem, egy-egy „régicronica” igazolta. Nemzeti klasszicizmusunk a realizmus világáramlatának idején alakult ki s Arany „epikai hitel”-e is sokkal több,

mint egyetlen írói alkat szükséglete. Nyelvünk konkretizáló hajlama, mely szívesen él valóságízű példabeszédekkel, az elvonat foghatóvá tevő metaforákkal és megszemélyesítésekkel, a szemléletességet s a vele majdnem azonos jelentésű világosságot fejlesztette legpontosabban magához illő stíltulajdonsággá. Bármennyire nagy változásnak fogta is fel a közízlés a szimbolizmust, Tóth Árpádnak igaza volt abban, hogy „a Mallarmé-k és Rimbaud-k kusza és szeszélyes szimbolum-tömegeihez mérten Ady valóban magyar mérséklettel tartotta kordában a maga jelképes beszédét.”

Az élet- és valóságközelség általában olyan műfaji és stílusbeli képződményeknek kedvez, melyeket csak egyetlen kis lépés választ el a cselekvéstől. Régi irodalmunk túlnyomóan tanító jellege a maga egészében példa rá. Ennek az időnek legnagyobb alkotása, Zrínyi Miklós eposza, oly mintákra nézett, melyek nem a sürgető aktualitás jegyében fogantak, mégis kora magyarsága legégetőbb kérdésének elkiáltója lett belőle. Egyideig, főleg Vörösmarty Zalánjáig, ez a világirodalom hagyományai szerint legtárgyilagosabb műfaj úgy élt a magyar írói vágyakban, mint a nemzeti felemelkedés egyik elengedhetetlen eszköze. Még Csokonai tervei közt is ott állt a nagy, ősi tárgyú nemzeti eposz megvalósítása. Hogy a játékszín, a dráma modern formáinak megteremtésétől mily feladatok teljesítését vártuk, korábbi Kölcsey-idézetünk eléggé bizonyítja. Kisfaludy Károly drámái ebbe a kívánságba találtak bele. Fáy és Eötvös irányzatos regényeinek kellett Jókai tágabb képzelete előtt az utat kijárniok. Íróink hirtelen műfajváltásai, ösztönük ellenére való megmárádásuk az új úton, gyakran a külső erőknél tett engedmény folyományai.

Majdnem jelképi értékű, hogy magyarnyelvű irodalmunk legkezdetén egy szónoklatot és egy lírai költeményt találunk. Mindkét műfaj történeti fejlődése a legfolytonosabb is. Szóno-

kok és lírikusok nemzete vagyunk — szokták mondani. E jellemzés egyik felét, mert néha sajnosan igaznak érezzük, már jóideje szerelnők megváltoztatni. „Miért van oly nagy kelete nálunk a handázó szónoklatnak? — kérdezte elkeseredetten Erdélyi János. — És vegye komolyan akárki nemzeti jellemünket, nem adna-e cserébe szónoki erünkől, ha rajta költői volna váltható?” A szónoklat az alkalmas és a szükséges tette való rábírás műfaja s nekünk, akiknek a tett egyik legállandóbb kérdésünk, elhatározás és cselekvés közvetlen összekötőjének látszik. A renaissance esztétikai hagyatékából a „szép szó”, melyért állítólag oly sok mindenre hajlandók vagyunk, az „ékes beszéd”, az elokvencia haladt tovább a legkisebb zökkenő nélkül, sőt hosszú időre a világi műveltség mindent magába foglaló tartó-jává is lett. És ha a nemzeti élet gyakorlati ügyeinek vitelében igen megokolt panasszal ítéljük is el ezt a retorikus hajlamot, irodalomműveltségi szempontból nem lehetünk ily szigorúak. A műveltség tartalmi elemei, az irodalom szerkezeti és stílári konvenciói (ebből rengeteg persze sablonná is válva), formált kifejezés- és fordulategységek a szónoklat révén oly mélységekig hatottak, ahová az írás csak ügyel-bajjal ér el.

Líránk is őrzi a szónokiság vonásait. Kevés benne a tiszta monológ, de annál gyakoribb az a fajta attitűd, amely valakit, vagy valakiket lát maga előtt és hozzájuk intézi szavait. Négysesy László mondta a Petőfi-daltípusról, hogy az mindig egy párbeszéd egyik fele. Csekély tágitással áll ez az egész magyar lírára. Valakihez szóló „ének” volt a régi líra, s az admonitio és adhortatio patétikus hangja Berzsenyitől Babitsig még a legcsendesebb szavú versből is kihallatszik.

MINDEN IRODALOM, ha arra vállalkozik, hogy az őt kivetítő nemzet életének irányítójává legyen, kettős módon végzi munkáját. Ez a kétféleség az irodalomnak abból az

egyik lényegszerű vonásából ered, hogy az irodalom: kifejezés. Kifejezője annak, ami van és annak, aminek lennie kellene. Az irodalom ezzel veszi magára azt a helyhez kötött lírai jelleget, mely a saját körén belül való hatás erejét megnöveli, kifelé való érvényesülését azonban megnehezíti. Tartalmak, hangulatok ezer és ezer fajtájával, melyeket csak azok értenek igazán, akikhez adresszálvá vannak, határolja el a legbiztosabban a nemzeti közösség otthonos területét. Az irodalom ekkor célzások, képek, tárgyi és történeti allegóriák csak egyetlen kulccsal nyitható zárrendszere, s a hozzávaló kulcs az az azonosságtudat, mellyel az olvasó, mint történeti és minőségi közösség tagja, e tartalmakban önmagára ismer.

A nemzetélet ábrázolásában, meg- és elítélésében kétségtelenül az első hely irodalmunké. A politika is tőle kapja, rendesen erős késéssel, azokat a szempontokat, amelyekkel aztán ez végzi el, a cselekvésbe áthajolva, a maga bíráló tevékenységét. Ebben az irodalmi nemzetkritikában két hang az uralkodó. Az egyik irodalmunk emlékeztető magatartásának egyenes következménye. „Mi a magyar most?” — kérdi ez a hang, s a kérdésben mindig benne van az, hogy valamikor más volt. Idő és történet tehát végzetes alkalomadás a magyarságnak arra, hogy erényeit levetkezze és elkorcsosuljon. Azt a „mást” megtestesítik egyszer, amikor úgy látjuk, hogy az országvezetőkkel él vagy hal a nemzet, „a régi szent királyok”, majd kiemelkedő hősök, várvédők, hadak vitéz nagyjai s végül, a 19. századra, már maga az egész régi magyarság. Az a multbatekintés, mely az alkotások borongva-busongón lírai színét adja, itt válik érezhetően aktívvá. Aktuális erkölcsi és szociális helyzetképek keltik fel ilyenkor a multat: a „nyúzó urak”, a kevés zsoltosmájú papok, a széthúzás, az egymásra agyarkodó vezetők, a külön-külön vallásokban gyönyörködők, az elidegenedő nagyok, az érzéketlen tömeg és a szájas hazafiak. Velük szemben emeli fel az irodalom, az egyé-

niségnek és a helyzetnek megfelelő színezéssel, a régiség képét s vele azt a régi hibátlanságot, melynek megsemmisítője az irigy idő. Ha volna magyar Faustunk, az bizonyára nem azért állítaná meg az időt, hogy szépségét kiélvezze, hanem hogy megfordíthassa, nehogy a magyarság az idő kísértéseibe essék és megromolhasson. A magyar irodalom ezt a bűnbe és romlásba csábító időt, noha „egy istenkéz sem tartja vissza”, bírja minduntalan megállásra, hogy a magyarság az maradjon, vagy ismét azzá legyen, „ami igaz maga”.

Ez a nemzetkritika, bármennyire telve van is komor és éles rajzolatú képekkel, lényegében optimista. Oly tapasztalatokra épít, melyek mind azt bizonyítják, hogy a magyar igenis tud élni a megállított és megfordított idővel. A pedagógia, a nemzetpedagógia is, optimizmus nélkül céltalan és önmagát semmisíti meg. Hübele Balázs délibábkergető útja és a „Hunok harcá”-nak ma különösen időszerű tanulságai után is marad annyi alap, amennyi elég az élethez:

Védett okos ildom, ép, józan, erős ész,
Akarat, mely bátran nagy célja felé néz.
Száz vést kikerültél, rabigád áttörted,
Mi hajolt: hajlítád, ami nem: eltörted;
Bölcsen az időhöz idomulni tudtál,
Ha szunyókáltál is, még el nem aludtál

(Arany L.)

De már mérhetetlenül sötétebb és elevenbe vágóbb irodalmunknak az a magyarságképe, mely ugyan szintén aktuális helyzetlátásból emelkedik ki, de mutat, jelent és jövőt egybefogva, pantragikus vízióvá szélesül. Ez az a lírai pillanat, amikor

Szent Kelet vesztett boldogsága,
Ez a gyalázatos jelen
És a kicifrált kód-jövendő
Táncol egy boros asztalon...

Janus Pannonius „nostra barbaries”-étől egészen Ady Endre

„halál-tavá”-ig a rezignáció beletörődő kézmozdulatával, de sírva és átkozódva is, a magyar irodalom nem egyszer vágta már arcunkba azt az egyetemes ítéletet, melynek hallatára megdöbbenünk vagy sértődötten felháborodunk, aszerint, hogy a bűnbánatra és a magunkbaszállásra, vagy pedig az egyszerű elhárításra vagyunk-e alkalmasabbak. A magyar — szól az ítélet — balcsillagzat alatt született nép, sorsa felemás és tökéletlen, vaksággal és süketséggel van megverve, igazi nagyjait nem tudja felismerni és mártírhálálra ítéli őket, lomha, mikor cselekednie kellene, de „ha néha felgyúl vérapálya”, akkor céltalanul üt és vág, nincsen célja és nagy akarata, Isten és történelem minden logikus törvénye szerint el kell pusztulnia. A pokoljáró irodalom ilyenkor a nemzethalál szörnyű látomásával ér a felvilágra vissza. Ezt a fekete réteget, mely néha egészen elborítja a magyar irodalom más színeit, sohasem tudja a felszabadító kacagás szétrobbantani. Van egy kacagásunk, Arany János tett vele próbát 1849 után, de ez „kétségbeesett gúnykacaj” volt. Soha többé nem ismételte meg senki, úgy megriadtunk ettől az ismeretlen hangtól. Nem is akarunk megszabadulni a kedély e tragikus ködképeitől, mert a lényünkhöz tartozónak érezzük őket.

Ez már nem pusztá önbírálat, még kevésbbé a negatívumoknak az a tudatos nevelői szándéka, amellyel az író „ostorozza és megrázza” népét. A magyar írónak a halál völgyében való járását eddig még meg nem határozott ösztön igazgatja: talán a nagy nemzeti szerencsétlenségek elsüllyedt élményei, talán annak a nagy távolságnak az érzése, mely a magyar író és közönsége közt időnként tátong, vagy általában az ember fölé emelkedett ember („a fajából kinőtt magyar”) és a tömeg örök disszonanciája-e, nem tudjuk. Talán éppen erőnk paradox jele, hogy ilyen sötét mélységbe nézéssel is tudunk élni és alkotni. Irodalmunknak, sajtóságos fejlődésmenetén kívül, leg-

jobban megkülönböztető jegye, íróinknak pedig olyan út, melyen keresztül az egyetemes és a magyar humánus rejtezt tájaira érnek.

ANNAK ELLENÉRE, HOGY A MAGYAR irodalom a nemzet életével oly szoros közelségben él, mégsem teremtett olyan egyetlen emberalakot, akiben mintegy sűrítetten megtalálhatnók önmagunkat. A külföld sem irodalomalkotta ember jelképes egységében szemlél bennünket. Nem vagyunk sem Faust, sem Don Quijote vagy Oblomov nemzete. Amint — szerencsénkre — nincsen olyan egyetlen „mítosz”unk, melynek fanatikus gőze vinne bennünket a politikai cselekvés útján, hiszen kis népnek nemcsak egy útja van, ugyanúgy nem ragadtunk bele az önszemlélet egyetlen formájába. Viszont az tagadhatatlan, hogy irodalmunkban is élt a vágy — mint Arany János írja — „oly alakot idézni elő, mely a nép minden osztályában ismerőssé válva, mintegy az élők, a járóélők közé vegyül, idő folytán a nemzeti monda hagyományos alakjaihoz csatlakozik s az együgyűek előtt mint valóságos előszemélynek marad fenn emlékezete”. Van is több ilyen irodalomból életre kelt személyiségünk s bár létükkel nem hatoltak el oly széles rétegekig, mint Arany szerette volna, az irodalmi nevelés, valamint az irodalomnak az élet gyakorlati erkölcsére való áthatásai következtében, az általános nemzeti jellemkép részszerinti megvalósítóinak tekinthetők. János vitéz, Bánk bán, a fiatal Toldi, ezenkívül Jókai regényhősei ilyenek.

Van-e bennük valami közös vonás? Az, hogy tökéletes emberek. Akár Katona József vagy Arany János lélektanilag részletezett, akár Petőfi vagy Jókai egysíkúbb alakjait tekintjük, mindannyian Isten remekbe alkotott teremtményei. Egy részük az a „homo omnivolens et omnipotens” (Péterfy Jenő nevezte így nem kis iróniával Jókai embereit), akiben minden valósá-

gon győzedelmeskedő erő él. A valóság legyőzéséhez néha elég egy vaskesztyűs kéznek a hirtelen összeroppantása, de máskor a hidegvér, a körültekintés és a leleményesség sok-sok változatára van szükség, mert felhőbe kell kapaszkodni, hogy a hajótörésből szabadulni lehessen, bele kell ugrani a sárkány torkába, hogy a kardvas megtalálhassa a szívet. Nincs olyan akadály, mely meg tudna állni csodálatos képességeik előtt. Korántsem a valóságok elől való menekülés romantikus hősei ők, hanem a valóságok lebírói. Nem a soha nem látott kék virágot keresik, a tündérnek előbb meg kell jelennie látható és tapintható testben, mielőtt kalandos kereső útra elindulnának. Toldi eléri a kezdetben oly lehetetlent, vitézzé lesz, János vitéz eljut Tündérországba, ahogy Csongor is eljutott oda, pedig a hármas út kínzó bizonytalansága rettentette. Jókai zseniális mérnökei és gazdái nemcsak az emberi gonoszság eszén járnak túl, hanem a természet vak széelyein is. Igaz, ezt a végső, a valóságokon való győzelmet nem valami kitartó és szorgos munka szerzi meg, néha előbb álmodni kell róla, füllentő fantáziával, mint Hány Jánosnak, vagy úgy, mint Toldinak a viadalt megelőző éjszakán és inkább a pillanatnyi ötlet sugallata irányítja a cselekvést, mint az előre kitervelés, ... mindegy, a valóság mégis csak meghajol. „A magyar génusz megannyi huszártréfái” ők — ahogy Péterfy meghatározta — s minden hiperbolikus jellegüket elfelejtetik velünk a realitás kísérő elemei, nem utolsó sorban az a pátosz és humor, melyek mindegyike könnyen nélkülözi a kitartás és a hosszú lejárátú akarát erőit. Ha az irodalom, különösen a nagy változások idején elégedetlen is ezzel a népmeséből és magyar valóságismeretből összegyúrt embereszsménnyel, nem megsemmisíteni akarja, hanem kiegészíteni:

Munkabíró lelket kívánok, félni tudatlant,

S félni merőt: a mint a haza jobb ügye hí.

(Vörösmarty)

A magyar irodalom ilyen ember-remekkeléleti át a tragédiát is. De az a szorongás és sötétlátás, mely irodalmunknak egyik alapszíne, csak igen ritkán jut el az akciót követelő drámai formáig. A balladás és regényes végzetszerűség pontosabban fedi a mi tragikum-eszményünket, mint a dráma. Tragikus hőseink ritkán kezdeményezők, szerepük a tragédia lavinájának elindításában alig több, mint „a bűnné vált erény”, egy külső erőszakos hatás elhárítására törekvő reakció, egy könnyelmű és a következményekkel előre nem számoló cselekedet. Amint Petőfiig teljesen hiányzik irodalmunkból a korlátatlan egyéni cselekvési szabadság hangja, de annál gyakoribb az egyéni és közösségi sérelemé, a becsületben, az emberség egyetemes jogai-ban megbántottaké, ugyanúgy a magyar tragédia hőse sem az egyéni becsvágy vagy az eredendően megbillent fantázia áldozata. Bánk bán bukása mögött bemocskolt családi élet és egy ország nyomora áll, Kemény Zsigmond Gyulai Pálja fejedelme szolgálatában, Etele az árnyékkirály-testvér tetteinek megkorrigálásával, Török Bálint az „egyiket a másikkal” politikai kényszerben vétkezik. Balzac és Stendhal nagy ragadozói, Shakespeare Coriolanusa vagy Macbethje nem lehetne magyar tragédia főhőse, még kevésbé egy Egmont vagy Don Carlos elvont eszménységtől fűtött személyisége. Egy tragikus sorsú Tell Vilmos már inkább.

Az az út, melyet a műben végigjárnak, a folytonos romlás útja.

Mert a nagyra szülötteket

Naggyá lenni kaján végzet irigyli.

(Vörösmarty)

Az istenadta emberi tökéletesség megnyomorodik a jelen rákényszerített akcióiban. Csak a múlt lehet egész és tökéletes, mert ez már megváltozhatatlan. A magyar irodalom a maga teremtette tragikus hősökkel járhatja meg a teljes pusztulást, azt

a végzetet, amelytől egész népét félti. Vagy talán az egész emberiséget.

Ezt a szavunkat: emberség, abban a műveltséget és erkölcsi magatartást összefoglaló jelentésben, amelyben mi magyarok használjuk, egyetlen mai nyelvre sem lehet lefordítani. A humanizmus és a nálunk meghosszabbított életű latinitás ajándéka volt ez a szó, s teljes akkori értelmében megtartotta nemcsak irodalmunk, hanem népünk is. Magyarság és emberség nem egymást kizáró fogalmak. Ady Endrének erről a két soráról

Nagyot végezni mégis mi jövőnk,
Nagyot és szépet, emberit s magyart

azt mondja Illyés Gyula, hogy a nagy, a szép s az emberi után úgy áll ott a magyar, mint az „összeadás számoszlopai alatt az összeg.” A magyar író egy soha el nem érhető emberi szintézisre vágyik, azoknak az igen reális tapasztalatoknak a segítségével, melyeket egy egész nemzet sorsával való azonosulásból szerzett. Hogy az emberiségben, a népek hazájában gyakran oly fájón-keservesen csalódik, csak hitének mélységét és komolyságát bizonyítja. Vallja, hogy ha népe elpusztul, az emberiség is szegényebb lesz. Nehéz sorsú nemzet fia, de embernek lenni is nehéz. A földnek fájó ember, az „ember-utáni csend” döbentő látomása a kemény iskolát kijárt magyar író tulajdona. Ha ő szól,

Ember beszél, kinek a sors,
Az élet, évek és napok
Szívének gyökeréig fájnak.

Az ember legyen ember, kívánta változó szavakkal Vörösmarty, Arany, Babits, s Ady hozzátette, hogy még az „embertelenségben” is. Az „ember” tragédiáját, elhanyagolva, de a reménytelen vég felé is küzdve, alkotva haladó kozmikus sorsát csak magyar író írhatta meg.

KAZINCZY FERENC 1831-ben meglátogatta a váci siket-némák intézetét. Két fiatal ápoltat állítottak eléje. „Tudsz-e táncolni?” — írta fel nekik egy papírlapra. „A két fiú — írja — elnevette magát. A nevetés engedé gyanítanom a feleletet, de még világosabban akarám érteni, mely képet ragaszt a leírt ígéhez: s a fiú kerengést feste ujjával a levegőbe. Német, mondtam magamban, ha magyar volnál, bokáidat ütnéd együvé.” A magyar irodalom a néma magyar lélek közvetett megszólalása. Nem az egyetlen, de kétségtelenül az, aminek a szólására a mi lelkünk is a legérzékenyebb, mert emberi és magyar valónk szavát halljuk benne. Kihallatszik belőle — Gyulai Pált idézzük — „a szégyen és büszkeség, a dicsőség és balsors, az emlékezet és remény, a csüggedés és önbizalom küzdelme, ősi hagyományos lelkesülésünk, melyben az öröm mindig nyomasztó, a fájdalom mindig emel”.

A MAGYAR JELLEG A NÉPRAJZ TÜKRÉBEN

IRTA

VISKI KÁROLY

LEGALÁBB FÉLSZÁZADA, de egyes tárgykörökben száz esztendőnél is több ideje, hogy gyűjtjük-gyűjtögetjük magyarságunknak a népi, tárgyi és szellemi kultúrában jelentkező megnyilatkozásait. Gyakorlati szempontok és tudományos irányelvek változatos jelszavai szerint s rövid-életű tervszerűségek és alkalmi lehetőségek mértékével is meghatározva, ennek a százesztendőös gyűjtő-kutató, rendszerező munkának eredménye — a nemzetközi tudományosság mértékével mérve — nagyon szerény. Nagy hiányok területenként és tárgykörökben, földrajzi, népközi és történeti széttekintésben; egyik helyen erőpazarlás jelentéktelenségekre, másutt fontos, sürgős teendők ellátatlansága. Elmaradottságunk fő oka: a céltudatos, tervszerű munkára való szervezetlenségünk — s hogy mindjárt előrebocsássunk valamit abból, ami magyar: alacsonyfokú szervezhetőségünk. Szervezet és intézményes munkabiztosítékok dolgában ma sem állunk sokkal különben, mint a munka kezdetén, száz esztendővel ezelőtt. Ez a kutatók gondja. A másik nagy ok: annak a közmeggyőződésnek a hiánya, hogy nemzeti életünk kiteljesedése érdekében szükség volna a magyar szellem, a magyar lélek ismeretére; nem egyesekére, hanem a közösségére, amelyet egyszerűen népnek nevezünk. Ez a tudománypolitika gondja.

A magyar néplélekre fogott, közszájon forgó szólamok két

világos csoportba tartoznak. Az egyikbe a jobbra romantikus, népies-irodalmi, népszínművi, neokuruc szemléletűeké, a másikba a néppel együtt, vagy a népből élőké. Az egyik szerint például a nép fia bátor, nyílt, szókimondó, a másik szerint „huncut a paraszt, mihent egy araszt”. Az ellentmondás kibékíthetetlen. Száz hasonló ellentét-példa is csak azt igazolná, hogy a magyarság ismerete dolgában alig vagyunk túl az ösztönyszerű tapogatódzáson.

De valamit mégis csak tettünk, valamilyes ismereteink mégis csak vannak s ha ezzel a szerény készütséggel a kérdés, lényege szerint ma még nem is oldható meg, azaz a magyar néplélekről nem is alkothatunk formás, vagy éppen befejezett képet, legalább az irányt, amely felé haladnunk kell — néhány példával megmutathatjuk.

E mentegetődzés után hozzá is foghatnánk a felelet megfogalmazásához arra a kérdésre, ami elé ez a könyv a magyar néprajzot állította, ha nem kellene azokra is gondolnunk, akik a néprajzi szemlélődés módjában esetleg járatlanok. A jártasak bizonyára megbocsátják, hogy emiatt nagyobb kerülővel, lassabban közeledünk tulajdonképpen feladatunkhoz.

Az egyéni lélek, szubstanciája szerint, érzékeinkkel meg nem fogható, csupán megnyilatkozásaiból következtethetünk létezésére. Ami bennünk gondolkodik, ítéleteket formál és megszólaltat, ami érzelmeket ébreszt, ami cselekvéseinket megindítja és cselekedtet, az a lélek. Egyénenként olyan, amilyennek érzékelhető, vagy másként fölfogható megnyilvánulásai útján nekünk sajátosan, egyénien jelentkezik. A mindenütt jelenvaló néplélek, azaz a kollektív egységnek gondolt közösségi lélek megismerésére sincs más mód, mint nyilvánulásai útján közelíteni meg; lehetőleg a jellemzésre alkalmas megnyilatkozások összessége segítségével. E megnyilatkozások foglalata a nép hagyományos műveltsége: nyelve, költészete, zenéje, szokásai,

díszítőművészete, háza és házberendezése, öltözete, társadalmi magatartása, szokásjoga, hite, erkölcsisége, vágya, cselekedete stb., szóval hagyományosan alakult kultúrája teljessége. Mindenki közvetlenül tapasztalhatja, hogy a zólyomi tót, a kiskunsági magyar s a baranyai német vagy sokác között a fenti megnyilatkozások dolgában milyen különbségek vannak. Mi teszi őket különbözővé?

A mai néprajzi gondolkozás szerint sem a fenti megnyilatkozásoknak, sem ezek összességének, azaz a nép hagyományos kerek műveltségének kutatása, vizsgálata nem ezekért önmagukért történik. Történhetik ugyan ezekért önmagukért is, de ilyenkor a munka irányítója a nyelv-, irodalom-, zene-, művészet-, építészet-tudomány stb. érdeke. Ezért foglalkoznak nyelv-tudósok az élő nyelvjárásokkal, irodalomtörténészek a népköltéssel, zenetörténészek a népdallal, építészek a parasztházzal, művészetkutatók a nép díszítőművészetével. Vannak természetesen a néprajztudományban is specialistái a népnyelvnek, a népköltészetnek, népszokásoknak s egyéb megnyilvánuláscsoportoknak, de a megismerés végső célja mindezekben — ha nem is a kutató egyén, de a személytelen tudomány számára — nem a nyelv, a zene, a költészet önmagában önmagáért, hanem a mindezeket éltető nép, mint közösség s e közösséget irányító néplélek, népszellem. Mi volna a magyar népzene vagy népmese néprajzi értelmű kutatásának egyéb célja, ha nem ez: mi a helye, szerepe, rendeltetése és sajátos megnyilatkozási formája a zenének vagy a mesének a magyar nép életében? Miképpen vetítődik az érzékelhetőségek világába a magyar lélek, a magyar szellem föltehetőleg sajátos magánvalósága zenéje vagy meséje útján? A további, végső kérdés: miért így és nem másképpen? ha ezekre meg tudunk felelni, néhány lépéssel közelebb jutunk a magyar néplélek megismeréséhez.

MÁR MOST ELŐREBOCSÁTJUK, hogy ezekre a végső kérdésekre, főleg az utóbbiakra, ma még nem tudunk megfelelni. Nem tudnak megfelelni nálunk sokkal előrehaladottabb tudományú nemzetek tudós kutatói sem a magukéira, bár egyre jobban közelednek a megoldáshoz. Mint minden tudomány végső kérdéseire adott feleleteknek, végső tételeknek, a magyar néprajz végső magyarázatainak, tételeinek lehetősége is a módszeresen egybefoglalt részleteredmények mennyiségétől és minőségétől függ, valamint attól, hogy milyen mértékben keletkeztek ez eredmények szigorúan néprajzi tudományos szemlélet alapján, a fenti végső célok állandó szemmeltartásával. S ha szkeptikusan hozzátesszük, hogy maga az egyetemes tudomány sem befejezett soha, elgondolhatjuk, hogy olyan fiatal tapasztalati tudománynak, mint a néprajz, mik lehetnek mai „végső” eredményei. A tudomány egyébként ráér, csak a gyakorlat türelmetlen, amely alkotásait a bizonyosság alapjaira szeretné építeni.

Ezzel az óvatossággal szembe lehetne fordítani, hogy egy Madariaga, egy Keyserling ilyen előtanulmányok nélkül is nemcsak egy, de mindjárt több vagy egész csoport nemzet lelkiségének jellemzésével elkészült. Nálunk sem hiányoznak az inkább csak jelszószerű s csupán jelszóértékű öröklött vagy a mindenkori cél szerint szerkesztett megállapítások politikában, pedagógiában, esztétikában s egyéb ideológiákban. Lehetnek ezek igen tiszteletreméltó (szubjektív) meggyőződések eredményei s közülük egyik-másik később igazságnak is bizonyulhat, hiszen összefüggések meglátása, mintegy „látomása” intuitív úton is lehetséges, sőt nincs okunk tagadni a lényegintuitio, valami magasrendű lényegszemlélet lehetőségét sem.

Sok gondolkozó magyarnak például a német „népközösség” világos egésznek, jól, mondhatni véglegesen jellemezhető, s egyzersmind irigyléseméltó egységnek látszik. Nagy német gondolkozók azonban tartózkodóbbak. Goethe bizonyára a német

kialakulatlanság ellenében csodálja meg az angolok „tökéletesen teljes emberi mivoltát”. A németiségnek ezt a félkész állapotát Hölderlin fogalmazta meg eképpen: „Wir sind nicht, was wir suchen, ist alles.” Fichte szerint a német karakter csak eljövendő, Nietzsche-nek pedig az a meggyőződése, hogy „német még nincs, csak lesz, alakul”, ezért semmiféle meghatározással (definiációval) meg nem fogható. Szerinte a németiség ez alakulóban levő, ellenmondásokkal és meglepetésekkel teljes, befejezetlen állapotának oka „a legszörnyűbb (ungeheuerlichste) rasszkeveredés”. S itt egy pillanatra elgondolkozhatunk az emberi gondolatrendezés játékos kedvén: ebből a nietzschei jelzővel ellátott rasszkeverékből éppen napjainkban bontakozik ki a „tisza északi rassz”, mint egy nietzschei „felsőbb emberiség” ígérete, sőt gyakorlati jelenvalósága... Kinek van igaza?

ANNYI BIZONYOS, hogy már maguk a — mindig természettudományos értelmű — rasszkeveredések is egykori, talán még őskori, kőkori testi-lelki fajok, népek keveredésére is utalnak. Később még inkább szolgálta a keveredés ügyét a sok népvándorlás, az államhatárok változása, a telepítés, a szabad költözködés, városok alakulása, s újabban tudatosan és célzatosan az asszimilálást, beolvadást szolgáló nacionalizáló politikai törekvések és intézkedések, — hogy éppen csak figyelmeztetőül idézzünk valamit.

Európában s a minket különösebben érdeklő Közép- és Kelet-Európában, még inkább a mindenkori magyar birodalom határain belül olyan rassz, s főként olyan testi-lelki fajkeveredés történt, amit — aki kedveli a túlzó jelzőket — bátran felbokráztathat a nietzschei „szörnyű” igével. Mi magyarok s egyéb józanabb európaiak természetesen nem látunk ebben a keveredésben semmi „szörnyűt”, sőt nekünk, magyaroknak egyik sorsadta nagy tennivalónk — már az önmagában is ismeretlen eredetű

hét, azaz nyolc törzs egyesülése óta — a nagy keverés, amihez öblös, jól peremezett medencénk is megadatott.

Tudni méltó azonban, hogy bármely nép (nemzet) látszólagos egysége kérdésében országonként nagy különbség van abban, hogy a keveredés menete, itt vagy ott, kezdő, haladott, vagy befejezettnek mondható mozzanatában van-e. Laikus vélemény szerint — amely mindig a legszembezőkőbb jeleken alapul — a befejezettséget már a korán jelentkező egynyelvűség jelzi. Pedig írek-angolok, szerbek-horvátok-bolgárok, sőt korábban németek vagy olaszok, vagy fehéroroszok-muszkák nyelvi egysége nem mindjárt jelent azonosulást. A nyelven kívül minden, kultúrájával is jellemzett, meghatározott (determinált) fajnak, sőt fajtának, népnek, (tehát nem rassznak) száz más jelből tevődik össze népisége, lelki fajisága, amelyből egyes jeleket elhagyhat, vagy elcserélhet, másokat pedig maradandóan megőrizhet, mindig inkább tudat alatti, mint tudatos közösségi irányítással. E szerint, néprajzilag, a keveredés sok évszázados menetének egyes mozzanataiban lehetnek csak magyarul tudó tótok, svábok, cigányok s lehetnek csak oláhul beszélő magyarok, bármiként tiltakozik is ez ellen a néprajzi gondolkozásban járatlan s tisztán a nyelv alapján különböztető köztudat (példa az utóbbira: a „csángónak” emlegetett moldvai magyarok, „ungur”-ok magyarul már nem beszélő, de „valáh”-okkal világért sem keveredő csoportja). A jászok, kunok, székelyek népisége egymástól különböző, nemcsak azért, mert másként formálta őket történeti sorsuk és hivatásuk, társadalmi rendjük és rendtartásuk, népközi helyzetük, földrajzi környezetük, tájbeliségük, gazdasági kötöttségük s mindenekfelett — ezekkel együtthatóan — öröklött, azaz öröklődő mindenkori lelkiségük, hanem azért is, mert eredetileg mindenkinek más volt az etnikuma, s egyéb etnikus jegyei között egykor a nyelve is: jász, kun, székely(-magyar) nyelv; ma is más-más nyelvjárásban szólalnak meg.

A faji, azaz hagyományos műveltségbeli s ezzel szellemi, lelki egymáshoz közeledés mértékét nézve nagy különbség van abban, hogy például a magyarság közé kilencszáz éve települt-e német fajiságú népcsoport, mint az Árpádok hospesei, vagy csak százötven-kétszáz éve, mint egyes németnyelvű csoportjaink; még akkor is, ha amaz ma is németül beszél, emez pedig magyar nyelvre tért. Nem közömbös ugyanis, hogy megélte-e vagy nem a magyarság történeti testi-lelki életének lélekformáló kilencszáz keserves esztendejét.

Aligha van Európa jelenében vagy multjában még egy olyan nép, amelyet birodalma területén belül egészében, de részeiben is, úgy fogtak volna körül más fajiságú népcsoportok, mint a magyart. A magyarság helyenkénti műveltségbeli fölénye s különösen korábbi hatalmi helyzete nem mindenütt volt akadálya elfajzásnak; ezt nem csupán a nyelvcsereben, hanem — néprajzi szemléletünk szerint — a műveltségállomány más részeinek cseréjében is látjuk. A magyarság kisebb-nagyobb csoportjainak, etnikai egységeinek tehát éppen úgy lehet délszlávós tánca, oláhos öltözete, a ruszinságot jellemző vallása, németes dallama, szász háza, mint ahogy a szerbségnek magyaros étele, a tótnak magyar dallama, az oláhnak alföldi, az erdélyi szásznak erdélyi magyar öltözete. Ezeket a kölcsönös átvételeket a közösség, sajátos lelkisége szerint többé-kevésbé a maga állományához s ezzel önmagához asszimilálja; rendszerint annál inkább, minél tovább őrzi hagyományos javai között.

A népi közösségek kölcsönös közvetlen egymásra hatásán kívül meg kell említenünk egy másik nagy formáló erő és gyarapító forrást: a távolabbi nemzetközi eszmei áramlatokkal, újításokkal és divatokkal is érintkezést tartó magasabb társadalmi rendből az alantibb, szélesebb közösség egészébe vagy részeibe alászálló hatásokat. Ezeket a szállományokat a közösség részben visszautasítja, esetleg tudomást sem vesz róluk, részben azonban,

több-kevesebb idő multán, — mindig egyéni kezdeményre — egészében vagy részeiben, megértve vagy értetlenül elfogadja s ugyancsak lelkiisége szerint a maga javaihoz, tehát népi egyéniségét jelentő korábbi hagyományaihoz, azaz önmagához asszimilálja. Ezzel a szállománnyal gyakrabban megtörténik, mint az előbbi népi eredetű átvételekkel, hogy a közösség félreérti, félreérzi, félremagyarázza, vagy nincs meg a változatlan átvételre szükséges fonetikai, zenei hangsorbeli, közügyességi, mondjuk általában pszichofizikai arravalósága, s emiatt a cselekvés elvét félreértékeli (elméri), az epikus hagyományt félrebeszéli, a dalt félreértékeli, a díszítményt elrajzolja, mint ahogy maga szerinti értelmet ad meg nem értett szónak vagy legalább sajátos fonetikája vagy hangtörvényei szerint asszimilálja szokatlan alakjukat. Így lesz *Achilles*-ből: *Ág Illés*, *Lichtenstein*-ből: *Lik István*, a *scriin* (*schrein*) szóból: *szekrény*, sőt *szökröny*, az *esmails*: *email* (*schmalz*) szóból: *zománc* (a régi nyelvben még: *zomálc*). E népetimológikus asszimilálások szemléletes példáiból következtethetünk a kevésbé megfogható, vagy hosszú leírást, magyarázatot kívánó s ezért itt szóba sem hozható másféle átvételek sorsára, új környezetükben újra kezdődő életformájukra. Az asszimilálás gyakran oly mértékű, hogy a tudomány is csak nehéz, módszeres vizsgálattal tudja az asszimilált tárgyi vagy szellemi javak eredetét kimutatni.

Az érintkező népek és belső társadalmi rétegek jobbára békés, állandó egymásraható érintkezésén kívül időnként erőleyesebben alakító tényezők a népre telepedő idegen hatalmak s megosztott társadalomban az alsóbb primárius rétegre mintegy rátelepülő, a változtatás helyes vagy helytelen szándékával eltelt felsőbb rendek, amelyek törvények és szabályok, biztatások és tilalmak, engedelmeik és büntetések áradatával öntik el a népek testi-lelki életét. Tiltják a boszorkányokban való hitet, a pogány áldozást, a katolikus, protestáns vagy más tételes vallás hitét, a

felekezetté szervezkedést, a virágéneket, a karácsonyi alakoskodást, a kockajátékot, az italozást, a sarkantyút, a széleskarimájú kalapot, a cifra jármot, a vadászatot, a kéménytelenséget, a nád-tetőt, s apró-cseprő dolgok ezeredét; szabályozzák a lakodalmat, a szüreti mulatságot, az erdő használatát, a nádvágást, a fonóbeli szokásokat, a halászatot, a vetésforgó rendjét, a szürgallér nagyságát s száz meg száz más megszokott tevékenységet, munkát, szokást és formát, mégpedig minden közösség életében, hiszen ez a törvény, az állam, az uralkodás, a „regnálás”... Így vész el gyakran a régi örökségnek még az emléke is.

A világi idegen hatalmak közül kettő mért végzetes csapást a magyar életformára: a német és a török. Teljes idegenségükben hagyományainkkal egyiknek sem volt eredetileg semmi közössége. Lelkiségünk dolgában jó és magyar ebben a két csapásban csak az volt, amivel reakcióként visszafeleltünk, amikor erre időnként valamennyi erőt összegyűjthettünk. A tatárjárás e ket-tős sorscsapáshoz képest a mérhetetlen anyagi kár és vérvesztés ellenére csak múló mozzanat, amely lelkiségünkben kárt alig tett; megrettentett, de meg nem változtatott. De a hódoltság százötvenéves s délen majdnem kétszázéves barbársága, a végek örök nyugtalansága, leggazdagabb földjeink sivataggá tétele, vagy elnyomorítása, a hagyományörző kis közösségek (faluk) szétszórása, a lakosság örök futása, bujdosása olyan katasztrófa volt népünk és népiségünk történetében, amelyet — néprajzi szemmel nézve — sohasem tudunk kiheverni. Betetőzte ezt a csapást a rákövetkező német szellemű és szándékú telepítések sorozata, amely főleg a nagy magyar medence rendeltetészerű, fajokat összehangoló, lassú, de folytonos működését nagyon hosszú időre megzavarta, ha tán egyébként — minket most nem érdeklő — művelődési, különösen gazdasági tekintetben áldásos is lehetett nemzetünkre.

A sok irányú és más-más-kori és környezeti hatás, elegyü-

lés, keveredés nem volt mindenütt egyenlő mértékű és egyenlő hatású s a magyarság ezért sohasem is lehetett teljesen azonos összetételű, azonos megnyilatkozású, lelkiségű tömeggé. Nem is kell ezt bizonygatnunk, hiszen országszerte benne van a köztudatban, hogy egymással nem mindenben azonos etnikai csoportjaink vannak. Jelzésükre élnek köznyelvünkben a kiskun, nagykun, jász, matyó, hajdú, székely, csángó, kalotaszegi, göcseji, őrségi, sárközi, nyírségi, stb. megkülönböztető nevezetek. Még azt sem mondhatjuk, hogy a közös eredet, származás tudata e csoportokat egybefogja, hiszen a kunokban, jászokban, székelyekben mai napig él a magyartól különböző származás emléke.

Néprajzi értelemben tehát a magyar etnikai egységek egymással való azonosságáról nem lehet szó, sem a köztudat, sem a tudományos megfigyelések szerint, ha nagyobb számúak is az azonos jelenségek. Minden csoportnak, sőt ezen belül kisebb egységeknek, sőt községeknek is van bizonyos egyénies megjelenési és megnyilatkozási formája: néha egészen jelentéktelennek látszó csekélyiségekben is. (Példaként idézhetem az udvarhelyszéki siklódi székelyt, aki az előttünk, „a falu között” arcra, korra, ruhára fölismerhetetlenül távol, elfelé haladó emberről megállapította: „a járásáról úgy nézem, hogy szolokmai ember”.)

Ha az etnikus szellemi és tárgyi megjelenést, tehát a néplelek néprajzilag lehető megnyilatkozását nézve, a magyarság csoportokra oszlik, akkor arra a kérdésre, hogy néprajzilag mi a magyar, részletesen nyilván csak e csoportok külön-külön jellemzésével lehetne megfelelni, ha ezek a csoportok egymástól határozottan el volnának különíthetők. Valósággal csak egyes jelenségeknek vannak határaik, s ezek nemcsak az egyes csoportokon, hanem gyakran még az annyira határvetőnek gondolt más nyelv területein is áthaladnak s fokozatosan alakulnak át

vagy enyésznek el. A nép természetesen minderről semmit sem tud, s ami tárgyi vagy szellemi életének része, föltétlenül a magáénak vallja; ebből ered kultúrájához való bizodalma, biztonságérzete és műveltségbeli tudatossága (amiről később még lesz szó), annál élénkebben, minél több oldalról kerítik körül más etnikumú népcsoportok.

EGYIK TUDATOSSÁGFORMÁLÓ ÖRÖKSÉGE a természetfölöttihez való viszonyának formája. Sajátos vallásfelekezeti helyzetünkben ennek egyébként is nagy jelentősége van s más népiségjelző hagyománnyal együtt különösen érinti létünk, népközi létlehetőségünk kérdéseit. Ezért kissé részletesebben kell vele foglalkoznunk.

Hitvilágunk, s az ehhez kapcsolódó babona és szokáscsoport mind tartalma, mind elterjedtsége tekintetében, egyaránt szegényesebb, mint a minket övező szlávságé (ideértve a romanoszláv oláhokat is), viszont éppen ez érintkező magyar-szláv sávokon bővebb, mint egyebütt. Közelebbi rokonságban a szlávokéval van, akiktől, nyelvünk tanúsága szerint, a keresztyéniséget is tanultuk. A keleti hozománynak mutatkozó hit- és szokásmaradvány, ha ugyan egy része nem bizonyul újkori ozmántörök eredetűnek, mint az áldomás-csök, táltos, kopjás-temetés, stb., egyre csökevényesebb alakú s kisebb területen él, ha ugyan napjainkra ki nem vészett.

Eredetileg a keresztyéniséghez több hajlamunk nem volt, mint általában azoknak a népeknek, amelyeket pusztai világ-szemlélet jellemez: az elvontságok iránti érzéketlenség, a tépelődés, lelki elmerülés, rendszeres elmélkedés iránti hajlam hiánya, tehát a tételes tanítások iránti közömbösség, amiből a polgáriásodás emelkedettebb szintjén a versengő ideológiák iránti türelem magas foka fejlődhetik ki.

A népi világrend keretében a vallásfelekezeti szokás-

erkölcs, amelybe mindenki úgy születik bele, mint nyelvébe, zenéjébe, társadalmi szokásrendszerébe, hagyományos közösségi rendjébe. Ahogy vannak kétnyelvűek, kétzenéjűek, akadnak olyanok is, akik két felekezet templomába járnak, a naptárilag nem egyidejű ünnepeket mindkét félen megünneplik, s gyakran két nyelven is tudnak imádkozni; — káromkodni is. A „hét szentséget” gyakran emlegetik, különösen a pogányabb szórakozó hajlandó részen, de felnőttek közt is ritkaság, aki mind a hetet el is tudná sorolni. A Hízekegyet, Miatyánkot nemcsak pásztorok, tanyaiak és egyéb elhanyagoltabb rétegek nem tudják. Arról, hogy a vallásfelekezeteket egymástól elválasztó lényeges különbségekről rendbeszedhető ismeretük volna, szó sem lehet.

Amit általában nagyon jól tudnak a nép szerint „vallásos” templombajárók: a vallásfelekezetek, szertartások külsőségei; ezeket többnyire buzgón szemlélik, a rájuk tartozókat gyakorolják, kiki a magát; de gyakran a másét is. Hogy mi van a mise szövegében, az evangélium mely részét mikor miért olvassák — ismeretlen rejtelem; hogy a prédikációnak mi volt a lényeges gondolatmenete, keresztyén erkölcsi tanulsága: elhangzása után fél órával szinte senki sem tud számot adni. A keresztyén vallások gyönyörű szimbolikája, a szertartások mélységesen szép jelentésszerkezete a lélek maradandó, formáló érintése nélkül csendül vagy villan itt el évszázadról évszázadra.

Az istentiszteleten való részvétel valami különös, a mindennapiság keservéből fölemelő elrövidülés, rövid időre elzsongító állapot, amelynek mivoltáról nem tudnak számot adni. De az istentisztelet egyúttal alkalom a közösség s benne minden egyes magamegmutatására s előtte vagy utána világi dolgok megbeszélésére, egymással való ünnepesebb érintkezésre. Némelyek szinte csak effélékéért „templomoznak”, de sok helyen a gyakran majdnem üres templomok azt bizonyítják, hogy még ezért sem.

De nagyon értékelik Isten szolgáinak szép hangját, szónoki művészetét.

Az egyházon kívül vagy helyesebben a keresztyénség elemeivel elkeverve pedig tovább élnek, hatnak, félemlítenek vagy bizakodóvá tesznek azok az ősi természetfölötti vagy mögötti hatalmak, akiknek a mindkét rendbeli kuruzslók, tudósok, tál-tosok, javasok, helyenkint ráolvasó pópák a szolgálattevői, ruhájuk minden ráncában a babona és varázslat százaival vagy talán még ma is a Bornemisza Péter százezerével. Ezek a hatalmak jók és rosszak, s segítségük vagy rontásuk vagy csak tisztán meg nem jelenésük szerint illeti őket hála vagy átok és káromkodás, a foszladozó ősi hitvilág helyébe lépett keresztyén vallás úgyszólván csak névszerint ismert szentséges személyiségeinek szent-ségtelen emlegetésével. Pásztorok gyakran magyarázzák, hogy a káromkodás nem oda megy, ahová az imádság, de ezt csak az érti, aki a nép szellemvilágának kettős felekezetével, sőt egyazon szellem, hitvilági alak hol jó, hol rossz kettős személyiségével tisztában van, s tudja, hogy Orbánt tisztelik is, de a sárban is meghurcolják képmását.

Ennek nyilvánvaló kísérője, a mások felekezete iránti közömbösség, türelmesség, amit, ha valamivel tudatosabb volna, — népközi viszonylatban, sőt a szektázókat nézve még azonos népi egységen belül is — vallási liberalizmusnak nevezhetnénk. A szójáték voltában kétségkívül eredeti magyar közmondás ezt így fejezi ki: „minden vallás jó vallás, csak a kárvallás rossz vallás”. Ha ez nem csupán szólás, stilisztikai fogás, hanem lelkiségünk szava, valóban belső szózat, akkor mégis, közel járhatunk már a keresztyénséghez, amelynek — „lényege az igazságosság és a szeretet”. Talán nem is véletlen, hogy vallásfelekezetek szabadságát Európában magyar földön iktatták először törvénybe.

A VALLÁS TEHÁT — MONDOTTUK — szokáserkölc, tehát etnikus jel is, amibe beleszületünk, mint fajiságunk egyéb meghatározó hagyományába. Ezért beszél a magyar nép szász papról, rác templomról, oláh temetésről, magyar vallásról. Akiről Erdélyben tudják, hogy katolikus, református, vagy unitárius, arról az is bizonyos, hogy magyar; az evangélikus — szász; a görög vallású — oláh. A moldvai csángó, ha magyarul már nem is tud — „ungur” (magyar), mert — egyéb jelekről nem szólva — „magyar” a vallása, viszont a hétfalusi csángók egyéb jeleken kívül azért is „csángó magyarok” s korántsem székekelyek, mert egyik erdélyi magyar vallást sem „tartják”, hanem ebben is a brassai szászokhoz igazodtak.

Ha Erdélyben vagy egyebütt vallás és népnév egyet jelent, a nyelvi különbség sem egyéb öröklött, a közösséget jellemző hagyománynál, amibe szintén beleszületünk, mint a vallásba. S ebben a hagyománykülönbségben a magátólértetődő türelemnek éppen olyan magas foka jellemez bennünket, mint a vallás kérdésében.

Ha a magyar néppel kapcsolatban „kultúrfölényről”, vagy magyarul: lelki, szellemi emelkedettségről beszélünk, ez semmi-ben sem nyilatkozik megkapóbban, mint a körülöttünk s velünk együtt élő fajok, népiségek s az ezekkel gyakran egyet jelentő vallásfelekezetek iránti valóban fölényes türelemben, sajátos életformájuk magátólértetődő voltának természetes tudomásulvételében. Ezt az ősi gyökerű s ezer év megpróbáltatásaiban kinevelt hagyatékot mint a magyar lét alapvető testamentomát tartjuk; ígéit nem beszéljük, ősi psalmus hungaricus-ainkat nem énekeljük félre.

Ennek az elfogulatlan szemléletnek az alapja magyar népi voltunk, azaz magyarságunk tudatossága, tehát bizonyossága. A tudatosság foka országrészenként és szűkebb etnikai csoportonként változó, a más népiségekkel való szomszédság vagy

együttélés térbeli és időbeli (multbeli) mértéke szerint. Mert minél több módunk van a sokoldalú összehasonlításra, annál bizonyosabbá világosodik, hogy miben nem vagyunk másokkal azonosak, azaz miben különbözünk tőlük. A pontról-pontra, vonalról-vonalra, mozdulatról-mozdulatra aprólékosan ismert különbségek összegéből adódik itt vagy ott magyarai mivoltunk foglalatata. Egy színes vonal a ruhán, forma a fejkendő megkötésén, ízárnnyalat az ételben, tenyérenyi különbség a tűzhely magasságában, egy szent említése, a szóvalán köszöntés módja már kimutatja, hogy ki hová tartozik. Még inkább így volt ez a multban; s ennek a szemléletnek és szemlélődésnek magyar multja nem kevesebb, mint egész történeti, sőt — a törzsszerkezetek természetét nézve — történetelőtti multunk. Ebben a sokoldalú tudatosulási lehetőségben Európa bármely nagy népi közössége messze marad mögöttünk, egyszerűen azért, mert neki ez a lehetőség történetileg nem adatott meg vagy nem ilyen mértékben.

Tudatosságunk gyakran vegyül az önérzetesség, büszkeség s bizonyos zárkózottság lelki formájával. Ennek okát, a fentiekén kívül három történeti lélekalakítóban látjuk: az örökös kardforgatásban, újkori magunkraahagyottságunkban s népi társadalmunk egyes, de nagy terjedelmű részeinek különös alkatában. A két elébbi történeti megvilágítást mellőzve, szólanunk kell a harmadikról. Nemesi közösségek, az őrség, az alföldi kunok, jászok, hajdúk, az erdélyi vitézi telepítések, a szepesi lándzsások, a székelyek a multban kiváltságos, tehát nem jobbágy sorsú közösségek. Hozzájuk sorakozik a szétzüllesztett kiváltságos városok bujdosó polgárságának serege, s a valóságos, egyenként „kutyabőrös” magyarok társadalmilag régen alácsúszott s a parasztságban elvegyült sokadalma. Az elébbi csoportokon kívül a „kutyabőrösökébe” minden huszadik magyar beletartozott, holott például Ausztriában csak minden három-

százötvenedik. Ha mindezeknek e kiváltságos helyzetéből mára, sőt jóval korábbi időre is, alig maradt meg egyéb közérthetőségű bizonyság az okleveleknél, a néplélekben átöröklődött a hagyomány; nemcsak az egykori állapot pusztá emlékezete, hanem az átöröklődéssel járó megkopásokkal, csiszolatokkal és megfényesedésekkel formaváltozatokat teremtő lelki örökség; nemcsak a szimbolumként emlegetett sarkantyú, az ősök „véres kardja”, a kunok, hajdúk „kálvinista keresztye” (a fokos), hanem a tudat alatt lappangó, de fel-fel is bukkanó bizonyos lelki, magatartásbeli, néhol csak a családi kötelékben továbbélő hagyományos elkötelezettségek és elpecsételések is. Ebben a lelki örökségben mit sem számít az, hogy a kézzelfogható alig több egy „félsarkantyúnál” és „hét szilvafánál” vagy még ezeknek is csupán emlékezeténél. Az etnográfus jól látja, miképpen nőnek százezrek ősei testi-lelki javakkal és kiválósággal, növekvő fényben, ahogy időben egyre távolodnak. Ha népünk alapvető, széles rétegeiben, elsősorban természetesen a nem egészen elnyomorodottakban, itt vagy ott egész etnikai közösségekre jellemző, tartózkodással elegyült önérzetességet, „úri” kiállást, megszólalást és gesztusokat látunk, ezeket s más hasonló arisztokratikus jeleket — azt gondoljuk — inkább magyarázhatjuk az elébbiekkel örökségnek, mint valami misztériumnak, égből kapott angyali hozománynak. Bizonyára keletről is hoztunk valamit s a „nemes” magyar nemzet arcképének rajzához a török hódoltság is járulhatott néhány keleti színnel és vonallal.

Azokban az anekdótászerű epikus hagyományokban, amelyekben a világ teremtetésekor az Isten egyet-mást kiosztogat a népeknek, tartózkodása miatt rendszerint a magyar marad alul, vagy jár legrosszabbul. Szemérmes, „úri” tartózkodása miatt sűrűn ez a sorsa az életben ma is. Nehezen ejtjük a kérő szót.

Az iméntiekből azonban nem következik, hogy történeti

ismeretekről is lehetne beszélni. A legszűkebb környezet gyér, szűkszavú egy-két mondáján túl vége minden történeti érdeklődésnek. Semmi ismeret a nemzet egészére ható történeti események vagy akár krónikás adatok világából. Évszám csak egy van: 48, de nem sok idő múltán ez is eltűnik. Mintha ma is a keleti puszták időtlen életét élnők. Kossuth nevét még ismerik, Rákócziét is északkeleten, inkább mint a népköltés, sem mint a történeti valóság alakjáét; a hajdúk nem felejtik Bocskait. Királyi név csak kettő-három van: Mátyás s inkább csak Erdélyben: Szent László, Dunántúl itt-ott Szent István. Mátyás — az igazságos uralkodó hagyományaihoz tartozó, nagyrészt nemzetközi bolygó anekdoták gyűjtőszemélyisége. Ami nagyon régi, az „még 48 előtti”, „a csehek idejéből” vagy egyszerűen az „ántvilágból” való. A regések, hegedősök, énekmondók készletéből alászállt vagy hagyományából újabban keletkezett, egyébként büszkélkedni való népballadaköltészetünk eseményei nem köztörténeti érdekűek. A literátusok kezéből eredő, helytörténeti, részben verses, egyébként népies epika csak szórványosan bukkan elő kézíratos másolatokban (pl. a madéfalvi veszedelem, hódvilági veszedelem, stb.). A családtörténet nem terjed túl a nagyszülők szüleinél, csak ritka helyen ismerik a családfő „hetediziglen” való elődeit; de a nemesség-szerzőnek s a család esetleges régi kiválóságainak eleven az emlékezete. A következő első, második társadalmi emeletben azonban már jellemzően élénk a címerkutató, családfaszerkesztő tevékenység. Paraszti eredetével senki sem büszkélkedik.

MÉGIS — TÖRTÉNETI TUDAT NÉLKÜL — szeretjük az epikát, különösen a képzeletalkotta világrendét, amelynek egy törvénye van: az igazságosság. Mesekedvelő nép vagyunk s nálunk jobb mesemondó aligha van Európában. A mesét nemcsak hallgatjuk, hanem — amíg varázsa alatt vagyunk — hiszünk is

benne, mint egy emberibb, megtisztult világ lehetőségében. A meseshallgatás, ott, ahol igazi helye van: munkálkodó vagy pihenő gyülekezetben — feledhetetlen élmény. Mesénk a magyar hang és szó fordulatosságának, leleményének, szemléletességének ragyogása. A mesében mi, hallgatók is benneélünk, sőt a mese-mondás művészi alakulásában is részesek vagyunk. Nemcsak az a mester, bár mindenesetre főmester, aki mondja, hanem az is, aki kellő tapintattal — alig egy-két szóval — tódítja vagy árnyalja, aki megfelelő pillanatban a helyi, személyi vonatkoztatások szellemes intézője, mintegy a szemenszedve szólaló hallgató-kórus szószólója. Hozzáértő hallgatóság nélkül megbénul a mesemondó.

Ötszáznál több mesetípusunkban, Berze Nagy megállapítása szerint, legtöbb változat a tulajdonképpeni mesék típusából van lejegyezve, amelyeknek „hősei a nagy testi erő, személyes bátorság, jóhiszeműség, leleményesség és önzetlen önfeláldozás által tűnnek ki”. Ez az eszmény. Meséinknek megvan az állandó, magyar kifejezőforma- és fordulatkészlete, sok keleti elemmel („hol volt, hol nem volt”, „ahol még a madár se jár”, „szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál”, „ment, mendegélt heted-hét ország ellen” stb.; l. Solymosy Sándor mesetanulmányait.) A magyar mesében „nem mese” a hős lovagiassága s a mindenkori tökéletes igazságszolgáltatás. Szemléletesen alakul ki benne a mindenestől élő, sőt megszólaló világ képe: az ősi élő és élettelen környezet egyaránt való lelkessége, megelékesítése; elkülönülnek a világ régiói, felvonulnak a természetfeletti lények, megjelenedik az ősi társadalom, elvillannak a csodás elemek, fölbukkannak az ősvallás romjai, az ősi mennyország képei. Sok jel: magyar, vagy keletiségünk bizonyossága.

De kedveljük a világszerte kerengő trufaszerű meséket is, talán jobban, mint egyebütt bárhol Európában. Nyilván ebből az ősi jókedvű, tréfáló, csipkelődő trufakedvelésből nőtt nagy-

gyá a következő felsőbb réteg anekdótaszerelme. Kétséges, hogy ez a társadalmi rend, kivált politikus színezetű része, látná-e értelmét a magyar életnek anekdótázás nélkül. Mindig „fabulás” nemzet voltunk, akármennyit pirongattak érte régi mérges prédikátorok jobb- vagy baloldali felekezetben. Azok is maradtunk. Az anekdótázó művésznak nálunk fejedelmi rangja van, s nem egy jeles pályának ez a tehetség volt az elindítója vagy magasralendítője. A politikai életben rendkívüli értéknek számít. Nehéz helyzetek és hangulatok pillanatnyi felengesztelésében ez a műfaj különös magyar panacea, s ha kell, komoly kérdések félretételének legkipróbáltabb, szinte észrevehetetlen eszköze. Nem véletlen, hogy anekdótás stílusú íróink munkái terjedtek el a legszélesebb körökben, s hogy a táblabíró típusú Józsa Gyuri vagy Kocsi Sebestyén Gábor után az anekdóták gyűjtőszemélyiségévé két nagy politikusunk vált, az idősebb Andrassy és Deák, egyébként maguk is kiváló anekdótázók. Az is jellemző, hogy anekdótás könyveink kötetszáma közel jár a 300-hoz. Az ezeregy-éjszakát kitöltő magyar anekdóta-készlet igen nagy része nemzetközi vándoranyag, s ránk, alkotókédvűnkre és tehetségűnkre az a jellemző, ahogy ezeket a nemzetközi csavargókat magyar, szót nem sajnáló, de minden szó helyét, hangsúlyát kiszámító elbeszélő stílusunkban, az előadás ideillő művészetében, gesztussal és mimikával is megtetézve, a mi külön viszonyainkhoz, aktuális helyzeteinkhez, alakjainkhoz, világszemléletünkhöz, szóval a „magyar glóbuszhoz”, azaz magunkhoz asszimiláljuk, ha az eredeti forma mindjárt 500 vagy 1000 éves is. Az anekdótát ne tévesszük össze a „viccel”, az anekdótázót a „viccelővel”; ég és föld...

Jellemző művészeink közül ki ne felejtjük a másik büfelejtőnket, a táncot. A középkor óta „táncos magyarok” vagyunk mind a mai napig. „Tanchos kiral” vesztette el az országot Mohácsnál, s a hódoltság végén olyan táncdühvel ké-

szültünk a végső pusztulásra, amilyent — „nunquam vidi nec audiui” — mondja az egykorú idegen szemlélő. A „tánc pestise” — írja a régi kálomista prédikátor — még azokat is elkapja, „akiknek féllábok... koporsóban vagyon”, s példa van rá, hogy halotti torban is reggelig táncoltak. Egyike a rajtunk „regnáló”, elveszejtő bűnöknek. Választék is volt ebben az ősi bűnben, legalább hatvanféle táncunk, s hozzá a táncmozdulatok gazdagságához illő, finoman árnyaló táncműszók sorozata. A nyelv életének nem szokatlan tréfája, hogy ezt a hagyományos művészetünket — bizonyára valami divatos idegen forma átvétele óta — idegen szóval nevezi köznyelvünk. Pedig nagyon magyar volt ez a hagyomány. Még a mennyországba is szeretünk volna ezt a búfelejtőt magunkkal vinni. „Ki merészli tehát mondani, hogy ott [t. i. a mennyországban] tánc nem lenne?” — kérdi a XVIII. századi katolikus prédikátor, Csúzy Zsigmond; „ez a világi élet egy tánciskola” — vigasztalja hallgatóit. S minden meg lesz ott is, ami a tánchoz szükséges, — biztat a mohácsi vész táján a Sándor-kódex dominikánus apácája: „helynek szép volta, szélös volta, világos volta, erős volta, testnek szép volta, könnyű volta, ékös volta, erős volta”. Magyarul táncolni ezek nélkül nem lehet. S vajjon lesz-e ott zene, — kérdezi — hegedős, lantos, dobos, cimbalimos?” — „Létszön; éneköt is mondanak az táncban.”

De ne gondoljunk mindjárt az „úri” csárdásra; közismert formája, mint a neve is, a mult századi romantikából nőtt népiesség táncdivatjának magyarkodó kifejezése; többnyire nem egyéb paródiánál.

Táncunk lényeges része a férfiak egyes tánca, még páros táncban is önállósultan, fölszabadultan, úgy, ahogy Arany János az Öldöklő angyal-ban mesterien leírja. A pillanatnyi hangulat diktálta szabad, szeszélyes mozdulatok magyar ritmusú együttese. Egy német katonatiszt megfigyelése szerint (1792):

„vitézi tánc, amely a nemzet jellemét rendkívüli módon kifejezi; a szabad, korlátozatlan férfi mozgásművészete; eredetileg lovas nép haditánca”. Legtöbbet megőrzött belőle, már bizonyos katonás rendbe fogott formában, népünk néhány katonai eredetű vagy szabadabb csoportja: a kiskunok, székelők, hajdúságiak, aztán a kalotaszegiek, rábaköziek s a hétfalusi csángók. A katonás rend az egykori hajdútáncok s a XVIII—XIX. század fordulója verbunkos táncának hagyománya. Öltözet is kell hozzá s „örnek” (a ritmus végett) sarkantyú; frakkban-miben nem járható; már Csokonai megmondta, hogy

Ha ki csak vitézi módra nem öltözött,
S ha nincs sarkantyúja, csúf a többi között.

Ehhez a férfias, szabad, szeszélyes, virtuóz, komoly tánchoz képest a ma közismert, csárdásnak nevezett testmozgatás olyan, mint a multszázadvégi dalköltők „népdala” a nép — díszítményben, az egyéni előadás módjában annyira gazdag — zenéjéhez képest. Páros alakjában, ahogy még Arany is látta:

Száz pár mozog, egyszerre mind,
Lesz véghetetlen labirinth,
Egy összeszótt-font tömkeleg,
Megfoghatatlan egyveleg,
Melyben ahány pár annyiféle
A tánc alakja és szeszélye,
Mégis azonég zenemérték
Kormányozza mindenki léptét.

A zenei ritmus fegyelmén belül teljes szabadság, egyénenkénti magamegmutatás, belső, lelki irányítás szerinti rögtönzés, mondhatni pantomimikus kifejezés; akkor is, ha páros. Nem óra, nem kóló. Nem „olezánc — mint a német tánc”. A lassúját Apor Péter szerint „szép halkkal”, Gvadányi szerint „nagy méltóságosan”, Csokonai szerint „ázsiai gravitással” kell járni; éppen ezért járható „násznagyosan” (öregesen) is. A fiatalja és tudója követheti Gvadányi Rontó Pál-ját:

Tettem is előttük olyan figurákat,
Hogy szemek meredett, tátottak rám szákat...

A székely „legényes”-nek ma is a „figurádzás” a teteje. Keményen „ki kell rakni benne a pontot”. A szabadság tánca; hiszen Berzsényi szerint:

Titkos törvényt mesterség nem szedi rendbe,
Csak maga szab törvényt s lelkesedése határt.

A rekedt rikácsolás, süvöltözés, padlóromboló toporzékolás a népieskedő idegen eredetű táncmesterek s az újabban színpadon paraszttáncrevüket rendező s az előbbiekkal egy nyűstben szótt városi vállalkozók szárnyai alól csúfolja a magyar táncot.

Helyenként, például a Duna Sárközeiben, palóc vidéken, „énököt is mondanak az táncban”, de csak a nők körtáncában s a gyermeki ritmusos mozgású énekes játékokban. A jellegzetesen magyar férfitánc sokszor akrobatikus virtuozitása az énekszót már nem bírná el; legfennebb a mindig vidám, hangulatlendítő, ösztökélő pársoros táncszót. Ebből a műfajból gazdag, jellemző készletünk van.

Táncunknak tehát a ritmus a lelke. Tér adtán szívesen bizonygatnók egész életünk bármájának ritmikus hánykódását az égő munka — heverés, fellobbanás — hamvunkbahalás, éhezés — dárídó, mezitlábasság — páváskodás, sírás-vigadás, fecsegés — szótlanság, ellágyulás — keménység, lakodalmi sírás — torbeli nagy vígság hideg-meleg végleteiben, a tánc, „ázsiai gravitásának” és „rakott”, „ropott” kettősségének mértéke szerint.

Hogy gyermekjátékainkban a zene-költészet-tánc ősi hármas egységből s egyéb őshagyományból mi mindent megőriztünk, inkább az egyetemes néprajztudományt érdekli, ide ebből csak annyi tartozik, hogy éppen ebben a hármasságban milyen nagy

mértékű a magyar néplélek megtartó, konzerváló képessége és hajlama.

De a játékok szelleméből nem maradhat említés nélkül me-
netük fegyelmezettsége és szabályainak szigorúsága s magából a
játékanyagból a csoportos vetélkedésre különösen alkalmas, nagy
testi ügyességet kívánó labdajátékaink változatgazdagsága, kü-
lönösen a Tiszától keletre. Sok botos labdajátékunk és rokonai
a botforgatásban, a cél eltalálásának vagy elérésének feladatá-
ban nagy gyakorlatot, éber figyelmet, ügyességet, fegyelmet s
lovagiasságot kívánnak. Sokszor megfigyeltem, hogy négy-hat-
nyolc személyes kótya-játékban a „bent”, tehát kellemes hely-
zetben levő két-négy játékos siheder a vesztes feltételének szinte
alig észrevehető jelére, amit a „kint” levők talán észre sem vet-
tek, azonnal, együtt dobta le a botját, jelül annak, hogy a
játékot elvesztette; mint ahogy a vívás fegyelmében az szólal,
mégpedig nyomban, aki „tust” kap.

Játékgyakorlatunkból — ne érjen a romantika vádja! — aki
figyelte, megállapíthatta a fenti mellőzhetetlen játékerényekhez
szükséges, velünk született lelki örökséget. Alighanem ebben az
örökségben, ösztönös vetélkedő hajlamokban gyökerezik sport-
szeretetünk és sportbeli teljesítményünk.

A játékhoz adjuk hozzá pásztorainknak hivatásbeli fegyve-
rükkel, bottal, baltával mívelt meglepő mutatványait és botos,
baltás táncainkat, régi fegyvertáncaink e maradványait. Naiv,
vidám, sommás, takaros fogalmazású alkotótehetségünket pél-
dázák gyermekjátékszereink.

LELKISÉGÜNK TELJES MEGMUTATÁSÁRA valamikor
az előbbieknél sokkal többet vártunk a szóban élő hagyomány
bizonyos csoportjától. Régebben azt hittük, hogy példabeszédeink,
közmondásaink s egyéb szólásaink a magyar világ- és életszemlélet
legjobban eligazító kifejezései s valamikor — rendszerbe szedve —

gyakorlati életbölcseletünk mozaiktükrét csiszolhatjuk ki úton-útfélen megcsillanó tömegükből. Ma már tudjuk, hogy ezek a szólások közös-általános, mindennapi emberi tapasztalatok stilisztikai célra készült fogalmazásai s bennük a magyar néplélek csak annyiban mutatkozik meg, mint általában a nyelvi sajátosságokban, idiotizmusokban. Jellemzők lehetnek, de csupán a nyelvi megnyilatkozás szellemére. Nem a gondolati tartalom, mondjuk: gyakorlati tapasztalati elv a miénk nagy részükben, hanem a sajátos szemlélet s a szemléletes kifejezés magyar formája. Nem is dicsérhetünk tehát benne egyebet, mint Sylvester János (1541): „dicsirem az beszidnek nemessen valo szerzésit”.

A bibliai eredetű: „más szemében meglátja a szálkát, a magáéban a gerendát nem” — nálunk is bőven hallható szólásban kifejeződő általános emberi tapasztalatnak magyar szemléletű formája ez: „bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejú”. Nevelők, tanítók, közéleti prédikátorok otthon, műhelyben vagy gyülekezetben gyakran korholnak bennünket ezzel: „várjuk, hogy a szájunkba repüljön a sült galamb” s azt hisszük, hogy ezt a szólást a magába szálló magyar lélek alkotta örök magaserkentőjéül. Megnyugvással látjuk azonban, hogy a „legtüchtigebb” népközösségnek is szüksége van rá: „er hofft, dass die gebratenen Tauben ihm ins Maul fliegen werden”; s másutt, tekintettel a galamb mégis túlságos méreteire, van elegánsabb formája is: „il attend, que les alouettes lui tombent toutes rôties dans le bec”. Azt hinnők, hogy csak a magyar szellemből kelhet ilyen merészen könnyed szólás: „kinék a pap, kinék a papné”, pedig egyebek közt már a görögben is megvan: „allos hiera thelei, heteros hieraian”.

Természetesen a magyarban is vannak olyan eredeti formák, — s láttuk, szemléletek is — amelyeknek hiába keressük idegen párjait, különösen — idők multán hozzánk igazodott — ritmusukat, rímeiket, tehát alakíságaikat is nézve, mint például:

„vak vezet világtalant”, „szegény ember szándékát — boldog Isten bírja” stb. De ezek a formák csak idővel csiszolódnak ki; a „kutyából nem lesz szalonna” s számtalan más szólás a multban sokkal terjengősebb, formátlanabb volt, mint ma. Fejlődésüket Decsi: *Adagiorum... chiliades-én* (1589) kezdve Margalits gyűjteményéig (1896), amely már több, mint 25.000 címet tartalmaz, a kiadványok szép sorozatán figyelhetjük, s a távoli jövőben magyar tanulságait is leszűrhetjük, ha a mieinket az egyetemes irodalom 5000-nél több kiadványával összehasonlítjuk.

MÁR SZÓLTUNK ARRÓL, hogy a magyar nép több etnikai egységből, csoportból álló közösség, s hogy ezt a többféleségünket külön-külön tájbeliségével együtt a köztudat is számontartja: Ormányság, Hetés, Kiskunság, Nyírség, stb. Minél kisebb egységekből, községekből (falukból) áll egy-egy ilyen csoport, annál erősebb az egyes, mindenben azonos hagyományú közösség-egységek tagjainak összetartozási tudata, s annál bizonyosabb minden egyén abban, hogy e szűkebb közösség hagyományos törvényeinek uralma, de egyúttal védelme alatt is áll. Mindenkinek világos, félreérthetetlen a rá és más falubelire tartozó köteleességek és jogok sora, a szokás, megszólás, magatartás, munkálkodás, szereposztás módja, ami az élet minden apró-cseprő fordulatában, mozzanatában szabályként követendő. Ez a hagyomány: a közösségi iratlan törvény, amely e szűk határokon belül az életfolyamatnak nyugalmat, s a helyes cselekvés dolgában kinek-kinek bizonyosságot ad, mert mindenki ismeri és követi. Nem is lehet másképp a nevetségesség vagy kirekesztés következménye nélkül. Ezért közvetlen, határozott, bátor, tudatos a népbeli ember faluja sövényén belül s válik ügyetlenné, félénkké, gyámoltalanná községétől távol; viszont azért csetlik-botlik az idegen, az „úr” s válhatik nevetségessé

is a népbeliek otthoni körében. Vannak községeink, amelyek emberemlékezet óta — de a történeti tudomás szerint is — mindig azonegy helyben ülték, ahol ma vannak, s amelyekbe, hagyomány és történeti ismeret szerint, számottevő idegen elem sohasem települt, legfennebb gyéren, egyenként szivárgott. Ezek ősfarmájú, történeti életüket zavartalan, természetes folyamatban élt s élő községeink; a közösségi élet és közösségi lélek tökéletes alaki megnyilatkozásai.

Ezeket azért kell előrebocsátanunk, hogy fölfoghassuk a súlyát annak a tragikus fordulatnak, amely a legmagyarabb, mert a magyarság középpontjában megszállt, alföldi népünk középkori apró faluközösségeinek soha többé jóvá nem tehető fönt vázolt elsodrásával s földönfutóvá tételével ért bennünket a törökhódoltság átkával. Eredménye két magyar települési jellemző: 1. a korábbi viszonyainkhoz mérten óriási méretű faluváros és 2. a tanyavilág; két új, addig ismeretlen forma, ha úgynevezett „szállások” (bizonyos tanyaformáknak név szerint is elődei) már a középkorban is voltak. Az előbbi — terjedelme, az utóbbi — szétszórtsága miatt a hagyományos közösségi élet korábbi rendjének követésére már e sajátsága miatt is alkalmatlan. Közösségbeli együtteség még annyi sincs bennük, hogy az így egy közigazgatási keretbe tartozók ismernék egymást. Tovább bomlasztja helyenként a már úgy is szétszűllesztett szűkebb közösségű tudat elkevert csökevényét az ország különböző részeiből közéjük telepített akár magyar, akár más fajú „gyütt-ment” sokaság. A faluváros és tanya magyar formáján kívül itt, az Alföldön (főleg a faluvárosban) alakul ki a primárius néprétegnek sajátos társadalmi megoszlása: a „pásztoremberek”, földtelen „szegényemberek” és „parasztok” osztályszerű tagozódása, amely olyan egymással szemben álló rendekbe rakja a faluváros népét, amilyenre az ősfarmájú községek sorában nincsen példa. Fokozta a megoszlást az út- és

vasútépítések, de kivált a vízszabályozások során kialakult kubikosok összeverődése, az újon nyert területekkel s ezek intenzívebb (szemtermelő) hasznosításával járó betelepülő munkásszükséglet, a magas lélekszám miatti még intenzívebb kertművelésre való áttérés kényszere (paprika, zöldség, hagyma, gyümölcsstermelés), a meghódított homoknak a kezdet kezdetén holdanként 5 forintos csalogató ereje, a faluvárossal együttjáró nagyobb tisztviselő-, iparos- és kereskedőrend kinövekedése, stb. A faluvárosnak társadalmi, gazdasági, s ezzel egyúttal világnézeti megoszlását általában a következő szimbolikus értékű alakulatok jelzik: 1. kaszinó („urak”), 2. gazdakör (elsőbirtoklású jobbmódú kiscgazdák), 3. katolikus kör (református helyen új települők, „gyütt-mentek”), 4. népkör (földtelen szegényemberek).

Nem véletlen, hogy az ősfarmájú kisközösségekből kiforgatott, a sors által összekevert népelemekből minden terv és vezetés nélkül összerakott nagy faluvárosokban a magyar lakossági hagyományok állandó ütközései, surlódásai közt leghamarabb színtelenedtek el az életforma ősi bizonyosságai. A békés, világosrendű keretek, s a bennük öröklött tartalmak elvesztésével csak itt az Alföldön tapasztalható olyan fokú csoportonkénti zárkózottság, gyanakvás, ingerlékenység, egymás iránti idegenység, s valami kitapinthatatlan forrongó hangulat, amilyenhez még foghatót sem találunk ősfarmájú, az ország peremén élő, többnyire sokkal nagyobb nyomorban tengődő faluinkban. Legkönnyebben itt az „óvakodva vigyázó tanyaházak” között s messzi „városaikban” jutnak eszünkbe Ady — egyébként is annyira jellemző szavai:

Sem utóda, sem boldog őse,
Sem rokona, sem ismerőse
Nem vagyok senkinek...

Csak példaképpen említjük, hogy nyelvjárásközi kiegyenlítő

áramlatok az Alföldről indulnak el, s nagy faluvárosból kaptuk az első értesítést arról, hogy ott az emberek nem énekelnek.

A mi mostani szemlélődésünk során nem az a fontos, hogy milyen történeti, társadalomalakulati, vagy gazdasági okok nevelték fel ezt a csillapíthatatlannak látszó nyugtalanságot, hanem az, hogy ez a helyzet és eredmény középkori alföldi lelkiségünk nyugalmas, önmagához mindig hű folyamatos alakulását, vagy mondjuk fejlődését lehetetlenné tette, s nem tudott ható példaképpé erősödni körötte lévő etnikai csoportok számára. Más volt ez a nép később is, Buda visszafoglalása előtt, mint ma, rácok, tótok, oláhok, svábok tömegével is elszíntelenítve. Örök vagdalatásában is egység, ahol ügyel-bajjal megmaradhatott. Vattay szolgabíró így dicséri a kiskunokat 1670 körül: „Ti istentelen, nyakas, nemvármegyés, szófogadatlan, töröknek engödelmös szabadszállásiai, filepszállásiai, kunszentmiklósiak... jobban szeretném, 25 rác falúnak parancsolnék, hogysemmint tinektök...” Bizony a rácok, s a későbbi jövevények — mások voltak, könnyebb is volt nekik parancsolni.

A másik súlyos megmozdulás az együtteség örökletes lelki alkata ellen: a közösség végletes cserbenhagyása, azaz a tanya-rendszer kialakulása akár a szállások (tanyák) farmszerűsége, akár kettős gazdálkodású (tanyai termelés: városi háztartás) formájában. Ez a települési forma még kevésbé volt alkalmas valamely közösségi hagyomány átörökítésére, mint a faluváros. De mindkettő történeti kényszerből alakult magyar forma, ha vannak is többé-kevésbé hasonló külföldi párhajai.

Amit a közös magyar néplelek vesztett az alföldi települési, azaz közösségi formák szétzúzóódásán, pótolja az a vigasztaló felismerés, hogy új életforma keresésében és megtalálásában s ezzel az Alföld magyarrá mentésében egyetlen más magyar csoport, népegység sem alkotott olyan nagyszabású települési-gazdasági életmentő rendszert, mint az alföldi magyarság a maga sajátos,

részben egymással szorosan összetartozó faluvárosában és tanya-
rendszerében. Nem ment örökre világgá, hanem anyagi és lelki
áldozatok, veszteségek, keservek és zaklatások árán (különösen
a farmszállás népe) — csúffá téve mindenkit, aki maradiságot,
ósdiságot fogott rá (s fog még ma is) — új gyökeret vert s el-
terebélyesedett az ősi földön, megtalálván a földből élő gazdál-
kodásnak egyetlen lehetséges alakját. S vajjon ósdi, maradi-e az
a nép, amely a futóhomok sivatagjából ország jó hírére gyö-
nyörű veteményes és gyümölcsös óriáskerteket teremtett, he-
lyenként a bolgárokéval vetekedő szorgalommal? Viszont meg-
őrizte a mezőgazdálkodás épületek nélküli gyakorlását, mert
aridus jellegű éghajlatában nem látta szükségüket.

Nem lehetetlen, hogy a szállások, tanyák képében, különö-
sen fentebb említett kettős gazdálkodású formájukban valami el-
nem alvó, ősiibe vágyó hajlamot is megőriztünk egykori kétlaki
nomádságunkból, annál inkább, mert „nagy ősfoglalkozásunk”,
a nomád és félnomád állattenyésztés az Alföld „pusztáin” egy-
két évszázaddal ezelőtt is virágjában volt. Ennek a nomád,
extenzív állattenyésztő gazdálkodásnak lelki hagyományát és
tárgyi hagyatékát ősi örökségünknek kell tartanunk. Végso őri-
zője a nagy alföldi közlegelők kivált „maga kezére dolgozó”
pásztorrendje, amelynek szemében csak alacsonyabb rendű fog-
lalkozás a szántás-vetés. Nem is mondaná magát világért sem
„parasztnak”. Ő nem „paraszt”, hanem „pásztorember”. Külön,
sajátos, régi szabású kultúrája a parasztétól különböző; sokkal
derültebb, magabizóbb, elégedettebb világszemlélet, magatartás;
más hajlék, életberendezés, sajátos mozgékony-ság, mesterségbeli
tudás, művészet; jellemzően szemléletes, eleven beszédmód, ha-
talmas szókészlet, természetesen főleg az állatvilág, a nyájbeli
állat tárgyköréből, különösen a lóra tartozó-ból. Akár a paraszt-
ság nemzetközi azonosságokkal teli emberével és életformájával,
akár a földtelen szegényember (földmunkás, cseléd), vagy a

szomszédos pásztornépek kultúrájával hasonlítjuk össze, annyira sajátos rend, hogy mását országszerte hiába keressük. Nem véletlen, hogy a romantika legelőször bennük látta meg a sajátosan magyart s a mult század egész népies irodalma, művészete sokkal többet foglalkozott velük, mint a hozzájuk képest mérhetetlen tömegű parasztsággal.

Megfigyelhető, hogy az örökre földművelésre tért paraszt, kigazda hogy tud órahosszat gyönyörködni a közlegelő nyájában, kivált a ménesben s mennyi mondanivalója van közelében. Egyébként közöttük is a férfinép legszívesebben állataival egy fedél alatt, az istállóban tartózkodik, sőt hál, s jellemző alföldi tüzelős óljaiban itt gyűl össze „tanyázásra”, beszélgetésre a szomszédságbeli is. A ház asszonyoknak, öregnek, betegnek való. Messze is vagyunk a házban lakó nyugateurópai népek házkultúrájától. Jellemző, hogy országszerte szokásos, helyi jellegű háztípusaink változatos sorában a házfejlődés olyan kezdetlegeségeit is megtalálhatjuk, amelyek a középkorszaki sátorkulturával kapcsolatosak, mint például a körülpadkás ház padrészeinek külön-külön neve, aszerint, hogy melyik mire szolgál: evésre, asszonyi mázolóadásra, a vendég leültetésére, fazekaknak, víznek, stb. Így vagyunk a bútorral és a tűzhellyel is. Bármily sokféle is alakilag a magyar tűzhely, tüzelőhely, igazában napjainkig élt mindenütt a házbeli szabadtüzelő, hol főzésre-sütésre, hol egyúttal világításra és fűtésre is.

Ezekről a kezdetleges tűzhelyekről nőtte ki magát a ma már világszerte elismert magyar konyha, magyar szakácsművészet. De ehhez ezer esztendőre volt szükség. Viszont szégyelnivaló jellemzőnk, hogy népünk legszélesebb rétege a mindentermő „tejjel-mézzel folyó Kánaánban” gyatrán, észszerűtlenül, egyoldalúan, egészségtelenül táplálkozik, akár a szegényembert, akár a „zsíros parasztot”, vagy az Alföldnek azt a rétegét nézzük, amelyre a jó mód adta rá a „vastagnyakú” jelzőt. Mindenek

felett való eszmény a hús (ennek híján ma már a szalonna is), ahogy a „nagy ősfoglalkozás” ezt a legfőbb jót a „parasztta” lett magyarra is ráörökítette. Járuléka az egykori mindennapi kása („kása — Istennek áldása”) helyett ma már a kenyér, mióta búzánk elég van. De az Alföldön csak az a kenyér, ami fehér, még a szegényember szemében is. A húsnak köszönhetjük a „morbus hungaricus”-t, a csömört. Ez is a miénk. A disznóölés valóságos ünnep s napja szünet az iskolába járó gyerekek. A disznótornak hosszú listájú külön étrendje van s felér holmi kisebb lakodalommal. Hogy mi nélkül nem lehet bőséggel dicsekedni, Arany hajdúi így fejezik ki: „minden van, mint Árpádon, csak kenyír nincs, meg szalona”. A kenyér az első:

Élj mértékkel, lyukacsos, költ, puha kenyérrel,
De ne vegyed melegen, ne vegyed, ha béle sületlen,

tanítja a régi jó Hármaskis Tükör is. A tej nyugaton, a jobb módú erdélyi részeken látható, inkább savanyú, keleti formáiban; a vaját alig ismerik, legfennebb az olvasztottat, süteményben. Főzelékből, a téli szemeseket kivéve, csak a káposzta általános, fő fűszer a hagyma, az Alföldön a paprika, amely minden főzeléket, leben-húst pirosra fest: „magyar bors”, pedig nem régen kaptuk a Balkánról. Sokra ezeket nem tartják a húshoz képest.

A gyümölcs nem eledel, az általános szilvaíz mellett az alföldi szegényembernek — idejében — gyakran a dinnye a főelegelede kenyérrel, télen heteken át sült-tök, főtt krumpli nyers, savanyított káposztával s általában a gyér levesek, „löttyök”. Dunántúl a hajdinakása, Erdélyben a puliszka, a Felvidéken a burgonyából készült pépek, az Alföldön korábban a köleskása, újabban a laskafélék („száraztészta”, „lebbencs”) általánosak. Ebben sem voltunk konzervatívok; a jövevény tengeriről („török búzáról”), a krumpliról azt hinnők, hogy ezer év óta ezen élünk; az ősi kölest maholnap el is felejtjük.

Egykori nemességünk eszem-iszomjának vágya természetesen népünkben is megvan. A kiváltságos rendek bősége s otthonülő unalma, a holnap bizonytalansága nevelgette bennünk vendéglátó kedvünket és vendégmarasztaló szokásainkat. Az „extra Hungariam non est vita” szólás az evés-ivásban fáradhatatlan, latinul beszélő rendünk szólása. A szélesebb népréteg jobbmódú része a lakodalomban tesz ki magáért olyan, akár napokig tartó eszem-iszommal, aminek gazdasági bőjtje évekig is eltarthat. „Egyszer hopp, máskor kopp”. Nemzeti italunk a bor volna, de a kisüstért évtizedeken át csattog a politikai csetepaté.

E sok észszerűtlen primitívség ellenére megállapítható, hogy tehetséges szakácsok vagyunk, s nagy szakértők az ízelésben; nagy evők-ivók; „igyunk, hogy rongyosodjunk” — biztat a borközi szólás; „amit megesszünk, az a miénk”. A „szegények vagyunk, de jól élünk” úri szólás sem értendő az evés-iváson kívül egyébire. Nagyon értünk a fogyasztáshoz, de nagyon az elkészítéshez is. Elég például a káposzta, húsfélék, főtt és sült tészták ama hosszú sorára hivatkoznunk, amelyeket népünk széles rétegeinek asszonyai is kitűnően tudnak sütni, főzni, kiki a maga vidéke szerint valót. Szakácskönyvünk is bőséggel van. Ezek egyike már 1662-ben a halételek elkészítésének 189-féle módját ajánlja. Volt min ínycsiklandó hegyesre köszörülni.

NEM LANKADÓ BUZGALOMMAL hirdetjük, hogy „agrárország” vagyunk, holott a lakoságnak felénél nem sokkal nagyobb része foglalkozik a föld munkájával. Semmit sem akar enyhülni az a jelszó sem, hogy iparra semmi vágyunk, hozzá semmi érzékünk. Az etnográfus azt tapasztalja, hogy a kézi munkára termett, tehetséges embernek igen nagy a becsülete; sokkal nagyobb, mint a kétkézi munkásnak, még ha rőzsabokrot kell is kapálnia. Van is belőle bőven. A paraszti élet nehéz, testszorgató, pihenéstelen s fölötte a bizonytalanság — vihar, jég, fagy,

szárazság, tűz — örök nyugtalanító réme. Szűk reménységek és bő csalódások váltakozása. Örök egy helyben tapodás. A párhoidas embernek minden valamelyes gyarapodást meg kell éheznie s a családdal, öreggel, gyerekkel meg kell éheztetnie. Mindig szemmel kell tartanunk a tenyerünkbe írt két M betűt: „Markolj Magadnak!” s naponként emlegetni: „több nap, mint kolbász”. Ridegen, keményen, elszántan fogni mindent: élő és élettelen, embert, állatot, földet, családot, szomszédot. Földje és hasznosítása válogatja, hogy 5—10 holddal vagy nyolcvannal kezdődik-e az emberségesebb élet. Földéhség van; mert több föld több reménység. Hogy szeretet is van-e a föld iránt? Az is van. Mikor a szalontai jómódú parasztköltő (1912) visszaemlékezik rá, hogyan deelt apjával, hatéves korában tavaszi szántás szünetében a barázdaszélen, „lobogó tűz mellett”, ezt mondja:

Míg a giz-gaz tüze lobogott mellettünk,
Mezei pacsirta énekelt felettünk.
Pacsirtaénnkel lopózzott lelkembe
A kenyéradó föld forró szeretete.

De ha azt kérdezzük a szegényembertől, hogy néhány hold földet kívánna-e vagy hajdúságot a vármegyén, kalauzságot a villamoson, — a feleletekből ne szerkesszünk statisztikát. Nem a föld, hanem a földmunka szeretetére nem tudtuk magunkat ránevelni.

Nagy a becsülete tehát a mesterkedésre termett embernek. Űl az árnyékban, tesz-vesz, faragcsál, pepecsel s jobban él, mint aki odakint hőben-hóban az igát húzza. Hányszor halljuk: „aranyat ér a keze!”

A fa munkájában messze meghaladtuk fenyvesvidéki környezetünket. Kitűnően ismerjük a fafélék természetét, erre-arra való alkalmasságát. Eszköz, szerszám, díszmunka, ház és egyéb építmény tömege készült fából házimunkával, háziiparként,

vagy a had, utca erejével, mióta megültük ezt a földet. „Nagy ősfoglalkozásunk” hagyományaképpen szinte napjainkig virágzott nagy ipari „kultúrfölénnyel” bőr-, szőrősbőr-, gyapjúiparunk minden ága, pásztori munkától céhbeliig. Évszázadról-évszázadra fejlődő, gazdagodó konyhánk fokozódó igénye fejlesztette nagyra cserépedényigényünket, páratlanul sokoldalú fazekasmesterségünket. A magyar liszt növelte és finomította sütőiparunk minden ágát, a „kenyérsütögető” asszonyok mesteriségétől az idegenből asszimilált népies mézeskalácsosokéig és városi cukrászokig.

Kereskedtünk is a magunk módján. Száma nélkül volt iparosfalunk, — különösen hegyvidéken, ahol a föld nem elég az életre — s szekerező népe faluzva, vásárokon adta-cserélte kezemunkáját. De a „venni és eladni” sohasem volt kenyerünk. Ezt görögökre, örményekre, zsidókra bíztuk.

„NAGY ŐSFOGLALKOZÁSUNK”-kal járó s a természet-hez is igazodó szokás szerint ruházatunk jó része bőrből készült. A magunk foglalkozásából, az állattenyésztésből — s korábban a vadászból is — eredő bőrruha-hagyaték még ma is jellemző népünk nagy részének ruházkodására. Nyugaton már alig van nyoma. Egyébként Nyugat és Kelet között átmeneti állapotban vagyunk öltözetben is. Sok helyen még hagyományos anyagokból hagyományos formák készülnek, másutt a szegényember nemzetközi öltözete általános; ebben az utóbbiban össze lehet téveszteni szegényemberünket akár városi, akár falusi, a levantei vagy finnországi kikötők népével.

A multbeli, születés szerint kiváltságos rendünk kétségkívül ragyogó öltözetűek voltak, ha pompázni akartak. Ennek az öltözetnek férfiúi része lovas vitézi, ahogy mai maradványán, a „díszmagyaron” is látható: vitézi süveg, kard, sarkantyú is tartozéka. Ennek szerényebb mása a multban kisnemesi: városi

polgári öltözet s ebbe a csoportba tartozott a kunok, jászok, hajdúk, székelyek többé-kevésbé vitézi ruhaféléje is. Az úri rend nem győzi tiltani a jobbagyságnak a fegyver, csákós-süveg, csizma, daru- vagy kócsagtoll, kacagány, posztóruha, vitézkötés, s egyéb rendi jelek viselését. A széles néprétegeket is elfogta tehát már régen a színes, pompás, csillogó, kevélykedésre, „negédességre” alkalmas öltözködés vágya, a „bujaságnak, kényességnek” e szembetűnő bizonyága. Ebben is csak magyarok voltak. A jobbagyság fölszabadítása ezeket a gátakat elsodorta s valóban az öltözetek „buja” gazdagságú változatbőségét árasztotta szét az országban. Most derült ki, hogy a pompaszeretetek milyen rejtett vágyai szabadultak fel. Anyagra, színre, formára minden környező néphez képest páratlan gazdagság volt ez. Igazában csak ekkor alakult ki etnikai csoportjainknak a köztudat szerint annyira jellemző sajátos külön-külön ruhakészlete. A napjainkban folyó elszíntelenedés az Alföldről elindulva, terjed rohamosan, új formáiban is a „bujaság, kényesség” irányában. Ezt az irányt bárki megállapíthatja, ha a budakörnyéki jómódú sváb nők öltözetét, például ünnepi vastag kék harisnyáját, posztópapucsát, összehasonlítja távoli magyar vidékek divatos színű selyemharisnyájával, magassarkú lakk félcipőjével. Mintha „az a miénk, amit megesszünk” párjaként azt vallanók: „az a miénk, ami rajtunk van”. De azért a ruha mégsem minden. Ember is kell belé. Nem egyezünk az angol-lal abban, hogy a „jó ruhának minden ajtó megnyílik” (good clothes open all doors); még kevésbé a némettel abban, hogy „ruha teszi az embert” (Kleider machen Leute); de régen mondjuk, hogy „pénz emberség, ruha tisztesség”. De csak ami illő, azaz megillető, hogy ránk ne mondják: „szamáron bársony nyereg”; mint cigányon veres nadrág. Tán nem is annyira a ruha pompája, mint viselésének takarossága, delisége, nyalkasága, kényessége jellemez. A palóc lány földre támasztott tü-

körből nézi, nincs-e hiba száz ráncú tíz szoknyája fodorodásában. Más szomszédos vagy távoli nép is visel díszes és drága ruhát, de bizony sokszor szerintünk csak úgy áll rajta, mintha „villával hányták volna rá”.

Az öltözet pompáját anyag, forma és díszítmény adja. Az ősi bőr- és gyapjúposztó hátrál, de veszendőben van a forma és a díszítmény is. A gyári anyag olcsóbb, a formák kényelmetlenné kezdenek válni, s velük vész a hozzájuk kapcsolt díszítmény is. A pusztulás társadalmi oka a parasztságnak és a szegényemberek rendjének az a törekvése, hogy a „parasztság” külső jeleit letéve a felsőbbnek, elismertebbnek vélt réteghez közcledjék s lehetőleg el is keveredjék benne. Már a pásztor is jobbára csak ott tartja a régit, ahol erre — idegenforgalmi érdekből — rábeszélik, ráveszik. A korábbi, hagyományosan alakult formákhoz, színekhez, díszítményekhez való ragaszkodás csak a szélek felé, a peremek egyes területein erősebb, de ott sem sokáig. Így lassanként az anyag, forma, díszítmény korábban annyira gazdag örökségének végső és egyetlen értékelője, őrizője a múzeum üvegszekrénye, mint a korábbi zenei, népdal-hagyományé a múzeumi fonogramm. Az ezek helyébe lépő új — napjainkban van alakulóban; erről még nincs ideje nyilatkozni, de nem is tudnánk, mert a mai gazdasági, társadalmi viszonyok gyorsabb ütemű menetében nincs is módunk a gyors változást mindenütt nyomon követni.

Ami így igaz a ruhára, igaz a népművészet egészére is. A nép a korábbit, amit a maga számára a maga ízlése szerint készített, éppen olyan célszerűtlennek, haszontalannak vagy nevetségesnek tartja, mint a mai úri rend a múlt század divatjait.

A korábbi állapot, azaz a ma már javarészt muzeális emlékek vallomása szerint díszítőművészetünk az etnikai csoportok egységei keretében külön-külön sajátos megjelenésű. Emiatt ország szerint olyan változatos, sokrétű, színes, pompázatos,

amivel egyetlen szomszédunk sem vetekedhetik. A nép erről persze semmit sem tud, nem is érdekli, de kívülről, összességét látva, kétségkívül megállapítható. Együttal olyan történeti háttérű, amiben egész multunk, keleti örökségünk s az új hazában szerzett asszimilált művészeti állomány megmutatkozik. A félreértések, elrajzolások, művészeti népetimológiák újabbkori tömegében is annyira magyar, hogy semmi más kor és nép művészetével össze nem téveszthető. A díszítőművészet külön magyar nyelve ez; a magyar díszítő kedv, mód, tehetség sajátosan naív, naturális ábrázolásra nem törekvő, de a lényegest hangsúlyozó, kevéssel sommázó, lehetőség szerint a maga szemléletvilágából ihletődő, csoportonként helyi színezésű és formakincsű művészi megszólalása. Különösen szembetűnő a bőr-, vászon- és posztó-hímzések, tehát a ruhafélék, és a magunkkal hordozható apróbb tárgyak (tükrösök, botok, szarumunkák) gazdag sorozata. A népi jellegű kisipari termékek között a szücs, szűrszabó, fazekas emelkedik ki magyarságával; a cserépholmik a hímzések változatosságával vetekednek. Házunk művészi jellegzetessége Dunántúl, az Alföldön és Erdélyben egyaránt — fából, kőből, téglából, sőt vályogból (sárból) is — a formásabbnál formásabb oszlopos tornác, mint átmenet a szabadból a házba; ez a tornác időző, munkálkodó s nyáron hálóhely is. Hozzá foghatjuk előzőjét, a kaput, különösen a fejedelmi alkatú és díszű székely nagykaput, a székely „faragó molnárok”, a régi magyar várak „abrakos molnárai”, örököseinek remekét.

Népművészetünk egésze igazolja a leleményben, szerkesztésben, színérzékben, formában és díszítményben való „bujaságunkat” és a művészkedés megítélésében való „kényességünket”. Ebben is ínyeskedhetünk, mert dús szókincsű, színesen árnyaló stilisztikájú, külön hangsúlyozású, ritmusú művészeti nyelvünk van, vidékenként más-más nyelvjárással.

TÉR ADTÁN NEM VOLNA NEHÉZ folytatni szemlélődésünket, más példákat sorolva az előbbiekhöz. Hiszen bárhova nézünk, új európaiságunk jegyeiben is mindenütt van egy-egy vonal, szín, különös rezzenetű fény, vagy árnyék, más lendületű fogás, mozdulat, sajátos szemlélet, kép, magános hang, gondolat, ami a miénk, amiben mások, — magyarok vagyunk s ha akarjuk, tudatosan mások lehetünk ezután is. De mások leszünk tudattalanul is, legfennebb gyengébb vagy hiányzó önismerettel és öntudattal.

Minden magyar jel-jegyünknek, jellemzőnknek alkata mögött kellett, és kell lennie valami titokzatos irányítónak, ami ilyenné teremtette vagy formálta. Ez a titok a magyar közlélek: tízmilliónyi szemetükrében — akár kék, akár fekete bogarában — egy, oszthatatlan, magában való.

Külön magyar „néprajzi lélek” nincs, csak magyar lélek van s példáink csupán egyoldalú (néprajzi) útmutatások feléje, hogy az elül mondott, végső kérdésekre előbb vagy utóbb igazul megfelelve, közelebb jussunk megismeréséhez.

MAGYARSÁG A ZENÉBEN

IRTA:

KODÁLY ZOLTÁN

BIZONYOS KÜLSŐSÉGEKKEL, a magyar népdal és tánczene ritmikáival, a szó mélyebb értelmében nem teremtünk magyar zenét; ezek alkalmazása a maguk helyén igen előnyös és tetszetős lehet, de sem nem nélkülözhetetlen kellékei a magyar zenének, sem önmagukban azt nem alkotják. Felhasználták őket idegen zeneszerzők is anélkül, hogy zenéjük ezzel magyarrá lett volna. Brahmsnak magyar táncai példának okáért, bár igen szépek, de éppoly hamisítatlan német jellegűek, amilyen német katona a porosz huszár, atillájának dacára. A forrás, amelyből a magyar zene fakadhat és fakad, nem más, mint a művész erőteljes magyar egyénisége, mely önműködően nyomja reá a magyar bélyeget alkotásaira.”

Ezeket mondotta gr. Apponyi Albert a Zeneakadémia ötvenéves ünnepén tartott beszédében. Amennyire igaza van első és utolsó mondatában, annyira téved a középsőben. Ha van itt-ott magyartalanság Brahms táncaiban, amínthogy van, annak oka nem Brahms, hanem a szerző. Hisz e táncok majdnem egész dallam-anyaga magyar emberek műve, amin ő keveset, vagy semmit sem változtatott. Ha ettől is megtagadjuk a magyarságot, mi marad?

Célszerűbb lesz a legtágabbra vont körből kiindulni, ahol még valami nyomát találjuk a magyarságnak, s úgy jutni beljebb és beljebb, egyre sűrűbb magyarság felé. A nyelv kutatója még a latin oklevelekben itt-ott elszórt, vagy külföldi írókhoz

vetődött, eltorzult, félreértett szavakat is figyelemmel kíséri. Idegen zeneműben is felöltik néha egy dallamfrázis, egy ritmus, amiben magyar nyomokat ismerünk fel. Vizsgálunk kell tehát idegen szerzők magyarnak szánt, vagy akaratlanul magyaros műveit is. Megőrizhettek régi magyar dallamot, amire hazai forrásunk nincs. De átvett dallam nélkül is eltálálhatják, megközelíthetik a magyar jelleget. Külön magyar zenei idióma létének bizonyítéka már az is, hogy idegenek is megtanulhatják, s élhetnek vele jól-rosszul, mint egy nyelvvel. Viszont átvett dallam-anyaga ellenére is felülkerekedhetik a szerző nemzetisége, különösen magasabbrendű zenében. Beethoven orosz témákra épült műveit nem mondhatjuk orosz zenének, török indulóját töröknek. Skót dalaiban néha még a dallamot is a maga zenei nyelvezetéhez idomította. Mégis ott a „cantus firmus” s némely esetben kétnyelvű zenéről beszélhetünk: más zenei nyelvhez tartozik a kíséret mint a dallam.

De még ott is lehet kétnyelvűség, ahol nincs átvett nemzeti dallam, s nem is választható el a dallam a kísérettől. A zene nagymesterei szinte mindnyájan több nemzet zenei hagyományát összegezik egységes stílussá. Ez a stílus egy és oszthatatlan, ha tán életük folyamán változott is.

Palestrina olasz és flamand hagyományt egyesít új-olasszá; Lasso négy nemzet stílusában mozgott egyformán otthonosan, de uralkodó jellege az északi: flamand-burgundi, ami már eredetében is germán-román keverék. Bach olasz, francia és német stíluselemekből alkotta meg a maga német stílusát. Haydn, Mozart egyes műveikben legalább annyira olaszok, mint németek. Egynyelvű nemzeti tradíció jóformán csak kismestereknél található. S abban is ott van a már előbb beolvasztott idegen hatás. Mégis: a maguk nemzeti jellegét legjobban a legnagyobbak tükrözik, amellet, hogy nemzetfelettivé, más nemzetek számára is érthetővé tudják tenni.

Az első értelemben vett kétnyelvű zenét, amelynek fele (dallama) magyar, eleget írtak Haydntól Ravelig sokféle nemzet szerzői. A spanyolon kívül tán egy zenei idiómát sem próbáltak annyian utánozni. S ha ez *españolade-ok* és *all'ongaresek* nem is lehetnek a nemzeti jellemvonások első forrásai, megvan a maguk értéke. Annál nagyobb, mennél nagyobb a művészi rangjuk, s mennél mélyebbre jutottak a nemzeti sajátosságok megfigyelésében.

Legkevesebbet érnek a nemzetközi szórakoztató- és ponyvazene gombamódra termő magyariádái. Hamis magyarságuk egyenesen kártékony. Mint az az irodalom vagy film, mely a rosszul megfigyelt vagy elképzelt magyar életet hamisítja a nemzetközi közönség elé.

Annál becsesebb ránk nézve, ha kiváló művész ad kifejezést irántunk való érdeklődésének és rokonszenvének, akár művébe szőtt eredeti magyar dallamokkal, akár azok szellemét idéző saját ötleteivel. Valamennyiök közt Brahms jutott hozzánk legközelebb, s tudott még magasabb műformában is magyaros hangot megütni és végig megtartani.

Természetesen nem várhattuk e külföldi mesterektől, hogy helyettünk a magyar műzenét megteremtsék. Ez mégis csak az itt élőkre, a magyar sors osztályosaira várt, akik a nemzet életét élik, s a hagyománnyal állandó, mély érintkezést tartanak fenn. Akik számára nem alkalmi kirándulás a magyar hang, hanem otthon, anyanyelv.

Hogy a XIX. századnál hamarabb nem tudott világra jönni: annak megvan a magyarázata.

HA NYUGATI ORSZÁGBAN vetik fel a nemzeti jelleg kérdését, elsősorban a nagy formákban, szimfonikus és operazenében keresik. Mert nekik a többszólamú zene minden. Nem is tekintik zeneszerzőnek, aki, mint mifelénk ma is előfordul,

csak a dallamot „szerzi”, a kíséretet másra bízva, mert maga képtelen rá. (A párizsi „Société des Auteurs et Compositeurs” ilyet föl sem vesz tagnak.) Amint nem tekintenék festőnek, aki csak kontúrokat rajzol, s másra bízva a színezést, távlatot.

De nem volt ez mindig így náluk sem. A többszólamúság első írott nyomai alig ezer évesek.

A magyarok bejövetelekor még Európa is csak egyszólamú zenét ismert. A kezdődő többszólamúság még soká nem volt általános, egyes központokra szorult.

Egy 1547-ben megjelent latin zeneelméleti könyvben (Glareanus: Dodekachordon) olvassuk ezeket:¹

„Korunkban rég felvetett kérdés, mi érdemel nagyobb dicséretet: egyszólamú egyszerű dallam kitalálása, vagy több szólam hozzátétele, már meglevő, más által kitalált dallamhoz.” A XVI. században tehát még élesen különválnak a dallamszerző, *Phonascus*, és feldolgozó, *Symphoneta*, mint Glareanus elnevezi. Tudjuk, hogy a többszólamúság eleinte csak kész dal-
lamok feldolgozása. Az egyházi zene az ősi gregorián témákra, de gyakran világi *chanson*-okra is, a világi zene pedig jobbra ismert, közzsájon forgó dallamokra épült. Ezek szerzőit nem tartották számon, nevük csak kivételesen maradt fenn.

Glareanus úgy véli, hogy mindkétfajta zenei tevékenység inkább veleszületett ösztön munkája, mint megtanulható művészet.

„Ez lehet az oka, hogy olyanok is kitűnnek dallamok kitalálásában, akik a zenéhez semmit sem értenek.” Egy emberben is találkozhatik mind a két képesség, de ő azt vizsgálja, melyik előbbrevaló. A dallamnak adja az elsőséget. Mert ez a volta-
képeni első kitalálás, alapeszme, s mert hasznosabb: sokak gyönyörűségére szolgál, míg a többszólamú zenét az igen művelt emberek közül is valójában nem sokan értik. Dicsérik ugyan,

mikor hallják, nehogy műveletlennek látsszanak. De legtöbbször csak a dallamot tudják követni.

Glareanusból a középkor bonyolultsága ellen lázadó humanista és az akkoriban felmerült egyszerű népies ízlés embere beszél. Akár egy mai átlagos magyart hallanánk: „egy jó nóta többet ér tíz szimfóniánál”.

De ne feledjük: egyrészt Glareanus nem érte meg a többszólamú zene igazi fénykorát, Palestrinát, Lasso-t, akik sokszor szintén csak *symphoneták*, mint később még Bach is. Nem érte meg oly művek születését, amelyekben az alapul vett dallam csak ürügy: vagy hivatalosan kötelező, mint egyházi zenében a liturgikus téma, Bachnál a korál; vagy valami hagyományhoz kapcsolódás a célja, de sokkal több a kitaláló erő és eredetiség a „feldolgozás”-ban, mint a témában. Másrészt Glareanus önmagával is ellenkezésbe jut. Könyvében ugyanis több mint száz többszólamú darabot közöl, s ki nem fogy szerzőik, különösen Josquin dícséretéből.

Az idők változó forgása Glareanus kérdését újra meg újra fölvetette. Száz évvel utána már így ír egy nürnbergi karmester:² „... und weil solche Lieder keinen sonderlichen Gebrauch und Nutzen haben, auch mehrentils nur in *usu* und Übung bestehen, werden solche billich nichts geachtet.” De a dallam elsőbbségét tartósan sohasem vonták kétségbe. Dallam és kíséret a többszólamú zenében elvben egyenrangú tényező. A többszólamúság minden túltengésére a dallam újabb virágkora következett. S nemcsak a tanulatlan tömegek, a nagy mesterek is mindig nagyra becsülték.

Tanulságos erre nézve a XIX. század két ellentétes, de erősen többszólamú érzésű szerzőjének egybehangzó vallomása.

Wagner egész művészete az egyszerűtől, népiestől a lehető legtávolabb esik. Népdalok iránt sohasem érdeklődött. Brahms egész életén át vonzódott hozzájuk, sokat ki is adott kísérettel,

alázatos sympho-net a módjára. Magyar táncai is ide szá-míthatók. De főművei sokszólamú bonyolult alkotások. Wagner pedig az opera terjedelmét is előtte hallatlan méretekig nö-velte. Mégis mind a ketten rövid dalaikban látják zeneszerző működésük tetejét.³ S ismeretes mindkettejük rajongása Strauss János táncdarabjaiért.

Mindazáltal a többszólamúság 900 éves hatalmas fejlődése annyira hatalmába kerítette az európai lelket, hogy a tisztán egyszólamú zene iránt már alig van érzéke. Nem elégíti ki: hiányosnak, soványnak érzi. Kíséretet kíván tisztán egyszó-lamú fajtákhoz: a népdalhoz, a gregorián énekhez. S kívánja a zeneileg félművelt réteg is, noha csak a dallamot tudja teljesen felfogni.

A magyarság, bár eleinte együtt élte Európával a kultúra életét, a többszólamúság útján lemaradt. Egyrészt történeti okok-ból: nem fejlődhetett ki magyar városi élet, s benne a többszó-lamú zenét fenntartó, tápláló intézmények. Elzárt német váro-saink esetleges zeneélete, melyről különben nem sokat tudunk, a magyar életre semmi hatással nem volt. A királyi udvarból kisugárzó kultúrateremtő erőt pedig Moháctól máig nélkülöz-nünk kellett. A magyar zenei hagyomány tovább is külön élte a maga életét s akkor sem tudott az európai zeneélettel kapcsolatba jutni, mikor az rövid időre idáig nyújtotta ágait.

Talán, ha Mátvás Budája egy-két századig zavartalanul hat: megindult volna a zenében is valami. Idegen volt, igaz. De ide-gen volt Bécsben is az olasz opera és mégis a harmadfél-száz éves olasz invázió teremtette meg a nagy bécsi klasszicizmus talaját.⁴

Másik oka lemaradásunknak a magyar zene sajátossága. Ne feledjük, hogy a világ legnagyobb része, így az a régi keleti kultúrákör, melyből a magyarság is származik, mai napig tisztá egyszólamú zenével él.

Keleti egyszólamúság nem jól tűri az európai meloszból fej-

lett többszólamúság jármát. A többszólamúság ugyanis idővel módosítja a dallamstílust: a függőleges összetevő (a harmónia) befolyásolja a vízszintest: a dallam már nem csaponghat oly szabadon. Hogy a dallam a harmóniával együtt járhasson, először ritmusa egyszerűsödik, sőt szegényedik. De a hangmenet is kötöttebb lesz, jobban kezére jár a harmóniának. Öncélú dallamok helyett lassanként összhangot kívánó dallamok fejlődnek. A mai nyugateurópai dallam szinte magában hordja harmóniáit, az öncélú keleti dallam harmonizálása, amit természete volta-képpen nem kíván, mindig új, egyéni feladat elé állítja a symphonétát.

Mindazáltal a keleti zene többszólamúsítása lassan, de biztosan bekövetkezik. Nyomon követi az európai civilizáció útját. Előbb idegen zenészek segítségével meghonosítják az európai zeneélet formáit, egyideig az európai és hagyományos hazai zeneélet két külön ágban folyik tovább. Majd lassanként külföldön képzett bennszülöttek veszik át az európaias zeneélet vezetését is, végül megindul valamilyen szintézis a kettő közt: új nemzeti zeneszerző iskola keletkezik.

Ezt látjuk Japánban, ez történt nálunk és minden más országban, ahol nem művelték a többszólamúságot eleitől fogva: Oroszországban, a Skandináv, a Balkán államokban, legújabban Törökországban. Ez történt Észak-Amerikában, s mivel ott nem volt egységes ősi néphagyomány, hol az indián, hol a néger zenével kísérleteztek, s máig keresik az amerikai stílust. A föld népei zeneileg is közelednek egymáshoz. Ebből nem kell okvetlenül teljes egyformaságnak következni. Ha kialakul is valamilyen zenei világnyelv, ez csak kifejező eszköz lehet: a mondanivalót azontúl is csak a maga talajából szívhatja minden nép.

A MI ELSŐ SYMPHONÉTÁINK, néhány elszigetelt kísérletet nem számítva, mintegy 100 éve tűnnek fel. Eleinte alig

tehettek mást, mint készen átvett európai sablonokat alkalmaztak akár régebbi, akár magukszerzette magyaros dallamokhoz. (Idegen iskolákhoz csatlakozó epigonizmusuk a magyar fejlődés szempontjából nem számos.) Talán csak Erkel operáitól fogva lehet már a többszólamúság stílusában is nemzeti vonásokat keresnünk.

Ha például a német többszólamúságot jellemzi a kíséret bizonyos túltengése, Erkelnél észrevehető, mennyire őrizkedik ettől, mennyire vigyáz, hogy a dallam szárnyalását a kísérő apparátus túlságosan meg ne kösse. Dallamstílusa eklektikus, az olasz stílussal való nagy közössége nemzeti önállósága rovására esik. De vertikalizmusa latin mérsékletével olyan útra lépett, melyről a magyar többszólamú zene később sem igen fog letérni.

Mennél régibb valahol a többszólamúság, annál több lesz benne a nemzeti vonás, s annál mellőzhetőbb lesz a még meglevő egyszólamú hagyomány a nemzeti jelleg leírásánál. Hisz a nagymultú többszólamú zenékben a régi egyszólamú hagyomány jórészt felszívódott, s zavartalan fejlődés mellett az újabb dallamtermés a régiek szerves folytatása.

Zenénk mai állapotában nemzeti sajátságokat elsősorban az egyszólamú hagyományban kereshetünk. Fiatal többszólamúságunk csak másodsorban és nagy óvatossággal vonható bele a vizsgálathoz, amennyiben önállónak bizonyul külföldi iskolákkal szemben. Aki zenénket gyökeréig meg akarja érteni, annak az egyszólamú dallam gl'are'anus-i túlbecsülésével kell hozzá közeledni.

EGYSZÓLAMÚ MŰZENE

EGYSZÓLAMÚ ZENÉNK egyik ága műzene, másik néphagyomány. Irott emlékeink a XIX. század elejéig tisztára műzenét tartalmaznak. Akkor ébredt a tudatos érdeklődés a népdal

íránt, megkezdődött az addig íratlan szájhagyomány írásba foglalása. A század derekától sűrűn megjelenő gyűjtemények többé-kevésbé vegyesen közlik a kétféle eredetű dallamot, népdalok címe alatt. De a tulajdonképeni néphez csak a XX. század gyűjtői fordultak következetesen, erre az időre maradt a néphagyomány mélyebb rétegeinek feltárása.⁵

Műzenénk csak a nyomtatás korában jelentkezik. Tinódi „Cronica”-ja előtt (1554) nincs számottevő írásos feljegyzésünk. Utána mintegy harmadfél száz esztendeig nincs világi kótanyomtatványunk. Kézirat is alig valami: néhány lírai és táncdallam a XVII. századból. Csak a XVIII. század vége felé szaporodnak a dallamfeljegyzések.

Mi a magyarázata e, nyugati szemmel nézve, megdöbbentő szegénységnek? A török hódoltság sokat megértet, de nem mindent. Zene minden időben több volt itt, mint amennyit leírtak. Azonban a magyar zeneélet, mint általában az egyszólamú kultúrák, nem kívánta, nem használta az írást. Ugyszólván mai napig megélt nélküle. Ma is találunk elég cigányzenészt és úri dilettánst, aki kótaismeret nélkül ügyesen kezeli hangszerét, vagy dalol, s nagy dallamkészletet halmoz föl emlékezetében. Évezredes keleti kultúrák zeneírás nélkül élnek máig. Csak az európai többszólamúság tette nélkülözhetetlenné a zeneírást.⁶

A könyvnyomtatást azután egyszólamú új dallamok terjesztésére is felhasználták. Históriai és egyházi énekek már nyomtatásban indultak útnak, ha utóbb szélesebb körökben a régi módon, szájról-szájra terjedtek is el.

Ezért oly kevés a régi kótánk. Hogy abban népzene nincs: természetes. Ritkaság ez nyugaton is. De nálunk még egy külön oka is van. A keleti kultúrák nagy gyűjtőpontjaitól elszakadt magyarság minden kultúrát nyugatról kapott. Ezért elfogult lett magávalhozott ősi hagyományaival szemben, vezetői mindig azok ellenére akarták civilizálni és boldogítani. A nemzet mű-

veltebb rétege ezért vetette meg a néphagyományt Anonymustól máig, még ha nem is volt idegen eredetű.

Irodalmunk első írott emlékei fordítások, pedig tudjuk: századokkal előbb voltak már epikus énekeink. Azokat nem ítélték leírásra méltóknak, dallamaikat mégúgysem. Később is csak egyházi énekek láttak nyomdafestéket. Balassa világi énekei hajszálon mult, hogy mind el nem vesztek. A zenei írástudás még sokkal ritkább lehetett, mint ma. Ezt a tudományt nem pazarolhatták paraszti énekekre. Ezért néphagyomány feljegyzésére a XVIII. század vége előtt nem került sor. Ami írott emlékünk addig van, mind külföldi átvétel, vagy külföldi ösztönzés után induló próbálkozás. Ilyen Tinódi zenéje is.

Hogy van valami magyaros esés néhány dallamában, főképp rítmusában, az kétségtelen, hisz dallamait a szöveg recitálása szülte. De az is inkább új kezdésnek, bizonytalan tapogatódzásnak látszik, mintsem régi hagyomány folytatásának. Körülbelül ezt mondhatjuk el többi XVI. századi dallamunkról is.

Belső okokból bizonyosnak kell vennünk, hogy az ötfokú néphagyomány élete folytonos volt ezer év óta. Tinódi egyetlen dallamában van csak némi nyoma (Sokféle részögről), az pedig nyugati kölcsönzés, másodlagos ötfokúságával együtt.

A török hódoltság nemcsak az Alföldet tette sivataggá, hanem csírájában letaposta a XVI. században nekizsendült zene-kultúránkat is. Ezért nem lehetett folytatása Tinódinak, ezért veszett el egy csomó, énekszövegek fölött jelzett dallamunk.

Még jobban rejtőzik előlünk a tánczene. Első pár adatunk arról is XVI. századi, még pedig külföldi nyomtatványokban. Itthon nyomtatott magyar tánc 1820-ig nincs. Pedig ha egyéb nem, tánczene mindig szólt itt. Elszórt kéziratos feljegyzésekben is 50—100 éves hézagok mutatkoznak. Azokból ugyan sem jellegét, sem fejlődését soha meg nem ismerjük. Nyilván egészen írás nélkül adták tovább, szaporították nemzedékről nem-

zedékre. Még legtöbb magyar levegőt érzünk néhány XVII. századi lőcsei táncban.⁷ Idegen táncok régen is csakúgy elárasztották az országot, mint manapság. A néphagyomány néhány dallama azt sejteti, hogy egyik-másik a népig is eljutott. Alkalmasint ott kereshetjük az elveszett magyar tánczene jórészét is.

A XVI. század fejlett lantirodalma őrizte meg első adatainak. De például a brassai Bakfark műveiben eddig senki egy szikra magyarságot sem tudott kimutatni. Ilyen jelenségek erőszakos magyarrá minősítése tisztára illúziókergetés.

Hogy a XVIII. század vége felé szaporodnak a dallamfeljegyzések, azt Maróthi György kezdésének tulajdoníthatjuk. 1743-ban kiadott négyyszólamú zsoltárával és a mellékelt kisenetanítással elsőnek egyengette a kótaismeret útját. A debreceni és pataki iskola lett e nekünk új többszólamúság melege. Hozzánk került formája nyugaton akkor már régi és elavult. Mégis bölcsen tette Maróthi, hogy azt hozta be, s nem valami fejlettebbet, bonyolultabbat. Nekünk az is nehéz volt. Annak mintájára később megpróbáltak a diákok mindenféle magyar dalt is többszólamúvá tenni s újonnan szerzett tudományukat egy sor egyszólamú dallam feljegyzésére is felhasználták.

E pataki és debreceni melodiáriumok anyaga⁸ igen vegyes. Még ki sem alakulhatott egy jellegzetesebb magyar dallamstílus (ami benne eredetibb, a kuruckor hagyománya), már betört a barokk, idegen dallamképleteivel. Majd 1800 táján a németes jambusdallam. Az idegenség áradatában félénken üti fel fejét egy-két magyarabb dallamtípus.

Mikor a népiesség ráirányítja az irodalom figyelmét a népdalra, lassankint dallamát is kezdi észrevenni. Egyre jobban elválnak a magyar és nem magyar dallam útjai. Megjelenik a „Magyar Nóták Veszprém vármegyéből”, a félszázad óta alakuló új, úri tánczene összefoglaló gyűjteménye. (E „nóták-

nak" nincs szövege, néha a dallamra utólag próbáltak verset írni.)

Erre, a mai hallgatónak inkább csak külsőségeiben magyar zenére építi Erkel Ferenc első operáinak nyelvezetét.

Majd egyre többet írnak szövegre, s a tánczene mellé egy új, magyarosabb énekstílus fejlődik. A nemzet mintha újra megtalálná a hangját. A jambusdallamok lassankint elhallgatnak, az egész országot betölti az új hang, társadalmi rétegeket áthidalva, még eddig nem sejtett mértékben tágítva a magyar lelki közösséget.

A verbunkos megrekedt az előkelők klavírján, legfeljebb néhány jobb cigánybanda közönségéig jutott el. Az új dal a főrangúaktól (dalszerző is akad köztük: gr. Festetics Leó, a „Kondorosi csárda mellett” szerzője) a városi polgárságon át az egyszerű falusi népig eljut. Nyomtatásból indul, de szájról-szájra terjed, főleg a népszínművek révén. A szaporodó népdalgyűjteményekbe is bejut, bár kirívó bennök, ha nincs többségben. Mért e szerzők eleinte a népdal hangját még annyira sem találják el, mint az írók.

A fejlődés, mint az irodalomban, itt is egy eljövendő tehetség útját egyengette, de az a tehetség nem jött el. Egressy, Simonffy, majd Szentirmay együtt sem tesznek egy Petőfit, sem tehetségben, sem kultúrában, hisz valamennyien többé-kevésbé zenei dilettánsok, csak phonascus-ok. Munkásságuk inkább a Petőfi-utánzókéval párhuzamos.

Kétségtelen: ez az első tömeges megjelenése egy közérthetően magyar, népszerű zenének, amit még ma is mindenki annak érez. Fél századon át ez volt az ország zenei köztudata. Magyarsága nem mélyebb a népszínművéknél, hisz ugyanegy kor, ugyanazon szellem szülöttei.⁹ Egyoldalúságaik, hibáik is községek. De ily világos, közérthetően magyar kifejezőmódra bennük jutott először a magát kereső magyarság, mióta a XVIII.

század végén kezdődő szellemi újjászületés a zenében is megindult. Ez az újjászületés meg nem áll, zökkenők, katasztrófák ellenére máig folytatódik, a magyarabb magyarság felé.

Nagyritkán megcsendült a népszínműben is, másutt is egy-egy másféle, messziről-került dallam. Nem oly tetszetős, fülbe-mászó, nem oly hajrázó: zárkózottabb, keményebb. De mélyebben magyar, messzibb multba mutató.

Ez elszórt dallamok hívogattak arrafelé, ahol termettek, mikor a millennium mámora elszállt, s az itt maradt sivárságban egyre bizonyosabb lett: ez nem a teljes magyar élet, kell még egy mélyebb magyarságnak lenni, igazi arcát még rejtí előlünk.

NÉPZENE

BARTALUS GYÜJTEMÉNYÉBEN már 1883-ban jelent egy különös dallam, összesen négy változatban. (III. 8., 9., 79., VI. 4.) Nem tűnt fel senkinek, míg 1906-ban nagyobb számú rokona nem került elő. Ekkor világos lett, hogy e dallamokban a középázsiai, kínai ötfokú hangrendszer él nálunk.¹⁰ Nemcsak egyes, szórványos példákban, hanem átjárja a nép egész zenei gondolkodását s olyan dallamokban is felbukkan, egy-egy jellemző fordulattal, melyek voltaképpen egészen más, esetleg nyugateurópai hangrendszerbe tartoznak. Ötfokúság és pentatonizáló hajlam néphagyományunk alapvető sajátja. Európai szomszédoktól nem vehettük át: egyiknél sincs meg.¹¹ Már ebből valószínű, hogy a honfoglalók kultúrájának tartozéka volt.

De van rá közvetlen bizonyíték is. Legújabban előkerült néhány volga-uralvidéki dallam, oly népektől, kiknek ősei a magyarsággal nyelvi, faji vagy műveltségi kapcsolatban voltak. E dallamok nemcsak hangrendszerben egyeznek a mieinkkel, hanem dallamban, ritmusban is azonosak, valóságos variánsok.¹²

Minthogy azokkal a népekkel a magyarság sokszáz éve nem érintkezett, újabb átvételről, dallamvándorlásról nem lehet szó. Így hát csak a régi közös dallamkincs maradványait láthatjuk bennük.

Maga az ötfokúság még nem népi sajátosság, hisz számos, különböző nyelvű és fajú népnél megtaláljuk.¹³ Eredete és multja teljes homályban van. Legújabbban a matriarchátus kultúrájával akarják kapcsolatba hozni.¹⁴

Nemzeti jelleget a sokféle, magában semleges zenei elem egyszeri, sajátos összetétele ad. A magyar zene minden eleme megtalálható más népeknél is egyenkint. De így együtt sehol. Már az ötfokúság is elkülönül aszerint, hogy melyik hangja szerepel záróhangnak. Nálunk csak egy lehet záróhang (*gbcdf* sorban: *g*). További tényezők: a szerkezet, a dallamvonal, a ritmus.

Van a volgavidéki népekkel közös szerkezetünk: a „kétrétű”, benne a dallam első fele egy kvinttel mélyebben ismétlődik. Ez is magunkkal hozott sajátosság lehet, mert szomszédainknál ritka. Sok dallamunkban nincs meg már pontosan, hangról-hangra, de látszik, hogy valaha megvolt. Ezekben, de más dallamainkban is a vonal többnyire esik. (*Descending*.) Elején találjuk a legmagasabb, végén legmélyebb hangjait. Explozív kezdet, lelankadó vég, az energia feszültsége a kezdő pillanatban a legnagyobb, végéig egyre alábbhagy. Szalmatűz? vagy inkább támadó lendület, és lemondás arról, amit nem lehet első rohammal megnyerni? Hagyjuk az általánosítás ingoványos talaját. Bizonyos: a magyar dallamkincsben mindig kirívó és idegenszerű az ellenkező járású dallam: alul kezd, óvatosan, lassan felkanyarodik, s fent végzi. (*Ascending*.) Pl. „Elszegődtem Tarnócára bojtárnak”. Tehát a magyar jobb szereti a magasjárású, mélyen záródó dallamot, mint a mélyjárású, magas végűt.

A ritmus egyfelől a táncból ered, onnan hozza magával az ősi, ösztönös mozdulatok időbeosztását, hangsúlyait. Másfelől a nyelv nyomja rá bélyegét. Aszerint, melyik tényező érvényesül inkább, van egyenletes mozgású táncritmus, *tempo giusto*, és egyenlő ütemekre nem osztható *tempo rubato*. Táncdalunk már ritmusával elűt szomszédainkétól. Az átlagember aszerint fogad vagy nem fogad el valamit magyar zenének, hogy mennyiben emlékezteti ismert csárdásokra. A *rubato* szintén keletre mutató sajátság, szomszédaink, ha ismerik, alkalmasint tőlünk vették át. Benne a szöveg ritmusa mintázza meg a dallamát, strófánkint máskép. Vannak a szövegből nem magyarázható ritmusbeli sajátságok is, de általában a dallam a természetes deklamáció ritmusát követi (*parlando*).

A táncdalban a szöveg, alárendelt helyzeténél fogva inkább eltűr egy-egy félretolt hangsúlyt, bár legtöbbje itt is együtt jár a zenei hangsúllyal. A szótagok strófánkint változó kvantitása rendszeren itt is érvényesül, magához igazítva a dallam ritmusát.

Lehet nem ötfokú dallam is magyar? Dallam nélkül is tudunk magyar hatást kelteni, pusztán ritmussal. (Dobszóval.) Ha ilyen ritmus nem ötfokú dallammal társul, akkor is lehet magyar hatása, feltéve, hogy a dallam nem valami más néplegét hordozza. Minden nép dallamára egyes tipikus szerkezetek, figurák, hangkapcsolatok jellemzők. Ezeknek sűrű ismétlésében vagy mások kerülésében ösztönös, mélyen gyökerező hajlam jut kifejezésre. A magyar dallam tipikus hangkapcsolatai mind az ötfokúságban gyökereznek. A magyarnak is lehetett olyan korszaka, melyben, mint az említett urali rokon népek ma is, mást mint ötfokúságot nem ismert. Az ötfokúság a magyar melopoeia alaprétege. Minden más, bármennyire meghonosult és magyarnak érzik: jövevény vagy későbbi fejlemény. A magyarság kialakulása előtti időkbe mai eszközeink

kel még nem látunk bele. Török és ugor elemeket még nem tudunk megkülönböztetni.

Nem termelt a magyar ezer év óta újat, ami szintén jellemzi? Nem lehet jellemző az is, ahogy az idegen hatásokat magához hasonítja, vagy elutasítja? Kétségtelen: minden műzenei próbálkozásunkban volt valami magyar, Tinódi óta, mégha idegen elemeket olvasztott is be. Különösen magyar a XIX. század népies dalirodalma. Már általános elterjedése is bizonyosság, mennyire magára ismert benne a nemzet. Még a néphez is eljutott, annyira, hogy 1910 táján a középkorúak sok helyt nem tudtak egyebet Blaha Lujza műsoránál. A régi hagyományt félretolta náluk az új divat. Az öregek, a 70 év körüliek alig tudtak belőle valamit, ők a régít őrizték s átadtak belőle a harmadik nemzedéknek, amennyit az még át tudott venni. Szüleitől is átvett valamit, s a kettő frigyéből született az új hang, amely máig betölti az országot. Mellette a népies műdal hátraszorult, helyenkint egészen eltűnt. Benne új erőre kap az ötfokúság, mintha az ősi lélek felelne a nagy, felülről jött behatásra: itt vagyok még. A dúr-moll rendszer egyházi énekekben már egy századdal előbb kezd beszivárogni, de csak most, a műdal által jut végleg a nép közé. Tisztán csak kevés dalban marad meg tartósan, többnyire az ötfokúság elemeivel vegyül.

Ilyesformán képzelhetjük a felülről kapott hatások feldolgozását a régibb időkben is. Bár bizonyosnak látszik, hogy a XIX. századéhoz hasonló forrongás sem a magyar néplélekben, sem a zenében nem volt azelőtt soha. Nálunk most először ment végbe olyanfajta demokratizálódás, aminőt a nyugati népek a XVI. században átéltek. Innen a zeneélet sok hasonló-sága a magyar XIX. és a nyugati XVI. század közt.

Mint nyelvünkön, valószínűleg zenénken is nyomot hagyott minden érintkező nép, bár ezt ma még nem tudjuk kimutatni.

Szomszédainkkal való évezredes érintkezés eredménye a sok közös dallam. Néha nem könnyű megmondani, melyik honnan ered. Értelmiségünk leginkább még ezeket ismeri, s persze mind magyarnak tartja, mint legutóbb is a tót himnuszot. Pedig annak formája, ritmusa, helyzete a két nép dalkincsében: mind tót eredete mellett szól. Legkevesebbet talán a németektől vetünk át. Nem csoda: homlokegyenest ellenkezik már a két nyelv ritmusa és hangsúlya, ezenfelül a tisztán zenei sajátságok is ellentétesek.

Némi kétkedéssel kell fogadnunk azt az egységes jellemzést, amit a sokágú németiség zenei sajátságairól újabban felállítottak.¹⁵ De ha megáll, szinte minden pontjában ellenkezik a mienkkel. A német motívum majd mindig súlytalanul kezdődik, a magyar soha. A dallam ascendens, tercekből épül: a magyar descendens, kvartokon épül. A német szereti nyújtani és magas hanggal kiemelni a hangsúlyt. A magyar a hangsúlyos rövid szótagot sohasem nyújtja, s nem gondol az-
zal, hogy hangsúlyos helyre mindig magasabb hang kerüljön.

S ha a hangsúly megnyújtása egyik legfeltűnőbb német sajátság, ennek poláris ellentétékép a magyarban, mennél nagyobb az énekes egyéni, a vidék kollektív vitalitása, annál rövidebb a rövid hangsúly. A rövid-hosszú rendes 1:3 aránya 1:5, 1:7, sőt 1:15-ig élesedik.

A német dallam apró motívum-elemekből rakódik össze, a magyar szereti a nagyobb vonalat. A német dallamban nincs ősi ötfokúság, ahol van valami nyoma: átvett, másodlagos fejlemény. Végül a német szeret legalább kétszólamúan énekelni: a magyar soha, az ötfokú rendszer erre nem is alkalmas.

A tisztán ötfokú, archaikus stílus az őregekkel lassankint elhallgat. De a pentatonizáló új stílus még a műdalnál is nagyobb lelki közösséget teremtett. Minden falu minden lakója ismeri, még másnyelvűek közt is elterjedt.

Nézzük párhuzamosan az írott és íratlan hagyományt. Meddig világítanak a multba? Az írott alig 400 esztendőre. Inkább az európai ösztönzések tükre, a felülről és kívülről jött kultúra lábanyoma, mint a magyar gondolkodás ösztönös, magától lett kifejezése. Az íratlan hagyomány a honfoglalás előtti időkhöz visz vissza. Benne találjuk zenénk minden mástól különböző képleteit. Zenénk törzse éppoly rokontalan Európában, mint nyelvünk. Eredetiségéből ezer évnyi érintkezés, idegen hatás sem tudta kiforgatni. Régibb, mégis újabb, előbb az írott hagyománynál. Amit írás örökített meg, mind a múltó, változó réteghez tartozik, mindnek van valami avult íze. Megbecsülhetetlen kincs így is, s tán nem kell letennünk minden reményről, hogy még gyarapodik.

Az íratlan hagyomány viszonylagos gazdagságát az is magyarázza, hogy zavaró beavatkozás nem sok érte. Énekben, táncban szabadon nyilatkozhatott a néplelek. Minden másban elnyomta vagy eltérítette az élet sokféle gátja, a felsőbbség ezernyi rendelkezése. Hivatalos jellegű beavatkozást csak keveset tudunk, de ezek hatását szemmel kísérhetjük. Egyik az egyházi ének a XVI. század végétől fogva, másik az iskolai ének az utolsó 70 év alatt.

Az előbbi túlnyomóan idegen volt, s már azért is, de rendeltetése miatt is megtartotta különállását a dalkincsben. Bár volt idő, mikor a mindennapi életet erősen megszínezte. Ha akkor magyarabb alapokra tud helyezkedni, bizonyára mélyebben hat a nép vallásos fejlődésére.

Az iskolai ének a népben nem sok kárt tett. Igaz, hogy az iskola mindmáig kölcsönvett módszerekkel s részben idegen dalokkal tanított éneket, de mi jutott ebből a népig? Vagy nem is látott iskolát, vagy nem hajtották végre a tantervet. Hogy az iskolázottabb rétegek zenei érzéke elidegenedett, abban magyar része van az iskolának, óvodának. Ha régibb iskolai

énekeskönyveket lapozgatunk, jobban megértjük, hogyan tűrhette oly soká a magyar közönség a Liedertafel-stílust: csíráit az iskolában oltották belé.

Lássuk, hogy áll az értelmiség a régi és megújult hagyománnyal szemben? Nem ismeri egyiket sem, nem is kívánja ismerni. Elég neki a maga dala, ez a csenevész másodvirágzása a XIX. századnak. Felemás, „úri népzene”, éltető nedvek híján, makacsul ragaszkodik elavult formáihoz, s igazi művészi zenévé lenni nem tud.

Az értelmiség kivetkőzött a magyar nyelvből, elidegenedett a magyar zenétől. Ha találkozik vele: idegennek érzi. El lehet hinni, hogy őszintén. Akár asszimilált, akár „törzsökös”, nem közvetlen folytatása a népnek, nem él benne a nép kultúrája, mint a felnőttben a gyermek; más a lelke, nem érti a nép beszédét, zenéjét, baját, örömét.

Hosszabb ideig azonban egy népet sem lehet hajlamai ellére vezetni. Meg kell tanulnunk egy ország nyelvét, ha benne élni akarunk. Ha a népet érteni akarjuk, meg kell ismernünk zenéjét is. Hiszen magyar a XIX. század műdala is. (A mai városi ifjúság már azt sem ismeri.) De múló, felületi magyarság tükre. A néphagyomány az állandó, változásaiban is változatlan gránitréteg. Ott van még benne a honfoglalók dala: egyszerű barna ruhában, de elsodró lendülettel. Nem csoda, hogy a mai elfajzott magyar „elhül ős színe láttán”.

Az idők a honfoglaló lélek újjászületését követelik. Mindenütt meg kell ragadni, ahol még van belőle. Azt mondhatná valaki, az ősi réteg a nemzet műveltebb feléből már kiveszett. Hisszük, hogy csak alszik, még felébreszthető, tudatosítható. A magyarság sohasem alakulhat úgy át, hogy ez a réteg kihulljon lelkéből, akkor nem lenne többé magyar. Csakúgy, mintha a nyelvből kiveszne az alapszókinsz és szerkezet.

Történeti kutatás, irodalom, mostanában nagy kedvvel

bontogatja alkotó elemeire a magyarságot. A zenei néphagyomány nagy lelki egységről beszél. Eddig nem tudunk külön kun, besenyő, palóc, matyó stb. zenét kimutatni. Egy-két tatnyai székely és dunántúli dallam bizonyult eddig helyhez kötöttnek. Egyébként minden fajta dallam közös az ország minden részében. Meglepő egyezések akadnak a legtávolabbi vidékek közt. Naív tudatlanságból néha „székely dal” címén szerepelnek országszerte ismert dalok. Hogy a székelyek, sőt moldvai, bukovinai magyarok is tudják, amit mind az egész ország tud, azt bizonyítja, mily nagy a centripetális erő a magyarság legkülönbözőbb eredetű, egymással nem is érintkező összetevőiben.

Bár belejutna e centripetális erő sodrába az értelmiség is. A nemzeti egység nélküle is megvan itt: neki kell beleilleszkedni. Csak magát menti vele: a nép úgyis megmarad.

Ha van még lelki újjászületés a számára: itt megtalálja. Nem lehet magyar, aki nem iszik a magyar kultúra csodaforrásából. A kultúrában pedig benne van a népkultúra. Zenében majdnem teljesen azonos vele. Nem tekintjük művelt embernek, aki nem ismeri a magyar népballadákat. El kell jönni az időnek, mikor a népzene is a magyar műveltség alapköveihez számít.

TÖBBSZÓLAMÚSÁG

AKIK A KÜLFÖLDI MŰZENÉBEN élnek, de fejlődése történetét nem ismerik, nem igen értik, mi köze lehet a „primitív” népzenének a magasabb műzenéhez. Pedig a nyugati nagy népek műzenéje is a népzenéből keletkezett, mint minden nemzeti művészet. Csak századokkal előbb végbement, s részleteiben alig követhető fejlődés során.

Általában a XVI. században fejeződött be náluk a több-

szólamúságra való végleges áttérés. Odáig csak szórványosan művelték. Azóta nem is zene nekik, ha nem többszólamú. A XVI. század fejlesztette ki oly egyszerű, de mégis művészi formáit, hogy a széles rétegek számára is hozzáférhető, élvezhető lett.

A mi zenénk csak a XIX. században érkezett el ide. A század egész folyamán tapogatózva keresi többszólamú megtestesülését. Kezdetleges formáit (dudaszerű 3-szólamúság) már régóta ismerhette a nép, ha énekében nem alkalmazta is, túlzás volna hozzávaló érzékét is kétségbevonni. Ez érzék fejlődése azonban századokra megszakadt. Amint parasztságunk nem tudott idejére középosztályt kitermelni s bevándorlókkal vegyes rétegnek kellett annak funkcióit ellátni, úgy népzeneinkből sem nőhetett fel műzene. Nem volt türelmünk a magunk zenei formáinak lassú kiteljesedését bevárni. Gyorsabb, kényelmesebb volt az idegen formákat készen átvenni. Csakhogy velük idegen tartalom is bejött, s rátelepedett a magunkéra. Addig nem káros az idegen hatás, míg a nemzet a maga képére tudja formálni, vagy új ösztönzést merít belőle. Sőt, nem egy példáját látjuk a művészettörténetben, hogy idegen ösztönzés szabadította fel a nemzeti génuszt eredeti alkotásra. De ha nagyon egyoldalú s nagyon erős a hatás, veszélyessé válhatik. A latin irodalomnak a „Vos exemplaria Graeca” végzete lett. Mi is majdnem úgy jártunk.

Amint a XVI. században flamand, a XVIII.-ban olasz, úgy a XIX.-ben német zenészek árasztották el a világot, többnyire ők álltak az e században megszületett nemzeti stílusok bölcsőjénél, így a mienkénél is. Két nagy német hatás érte kezdődő műzenénket a XIX. században: elején a jambusdallam, végén a Wagner-opera. Mind a kettőt kihevertük, mind a kettőből tanultunk is sokat. De részben a magunk kárán.

Az első kiszorította az értelmiségből a magyar hagyományt,

s lett belőle a „nemesi népdal”, ahogy Szini Károly elnevezte. Nemzeti viszahatásképpen jött a 40-es évek óta az új népies dal gazdag flórája. De itt maradt emlékül a jambus, mai költőink jambomániája, s vele versformáink végtelen egyhangúsága. Ez az oka, hogy magasabb magyar dalirodalom máig se tudott kifejlődni. Költőink egymástól örökölték azt a végzetes balhitet, hogy „fenkölt” tartalom csak idegen formával fér meg. Végleg a jambushoz szegődtek, a magyar versforma dilettánsok és kontárok kezére maradt, s nem tudott tovább fejlődni. Pedig már Arany János megmondta, hogy idegen versformára csak idegen dallamot lehet írni. Ezért idegen ízű az egész magyar műdal-irodalom.

A Wagner-korszak ellenhatása a megújuló népzene kutatás és a belőle kiinduló újabb műzenei törekvések. Itt maradt belőle egy, a magyar lélektől idegen színpadi pátosz, a zene-szövedek mesterkéltisége és vastagsága, a rézfúvók kultusza. Ha van nemzeti ízlés a hangszínekben (és bizonyára van), a magyar nem szereti a rezesbandát és a nagy lármát. Különben nem tartott volna ki oly híven annyi ideje a kamarazene színe és hangvolumene mellett. Talán nem véletlen, hogy itt annyi kamarazenét írtak, noha ezidőszereint olyan a látszat, mintha ide kamarazene nem is kellene. (Sonate, que me veux-tu?)

Ha pedig a német műzenének azt a jellemzését olvassuk, melyet H. J. Moser írt a Magyar Zenei Lexikon számára,¹⁶ láthatjuk, hogy jóformán pontról-pontra ellenkezik a magyar ízléssel. „... Szereti a bonyolult lelki folyamatok félhomályát, a rendet kereső lélek küzdelmét az alakatlan elemek káoszával... Olyan jelenségekhez, melyekben a küzdelmes alkotás étoszát és szenvedélyét érzi, odatapad lelkének minden szálával és nem tulajdonít jelentőséget a formai megoldások nyilvánvaló gyöngeségeinek, technikai fogyatkozásoknak sem.” (Minden valamirevaló magyar zenész öntudatlanul is követte azt a

közmondásunkat: „ki minek nem mestere, hóhéra az annak.”) ... „szívesen keresi az elvont lineáris komplikációt, a mű és a lelki struktúra polifóniáját” ...

Brahmsról feljegyezték, hogy órákig el tudott gyönyörködni egy-egy bonyolult régi német metszetben, míg az alakok kaotikus nyüzsgésében el tudott igazodni. Kötve hiszem, hogy valaha magyar embernek gyönyörűség lesz olyan műalkotás, amelyet órákig kell kibogozni. Nem mintha csak felületes műélvezetre volna teremtve. Lehet órákig gyönyörködni oly műben is, amelynek közvetlen hatása már első percben érvényesül. A bonyolult metszet kibogozása, egy kép tárgyának, zenemű „programmjának” megértése tisztán intellektuális öröm. A közvetlen művészi hatás ettől lényegben különbözik.

Egyszerűség, világosság még nem zárja ki a mélységet. Sőt a legmélyebb művek sokszor egyúttal a legvilágosabbak. A magyar ízlés mindig a lényegre keresi s mindig idegenkedni fog oly művektől, melyek a belső ürességet bonyolult külsőségekkel takarják, de olyanoktól is, amelyekben értékes lényegre labirintyszerű külső rejt. A magyar nem szereti a ceremóniát, az üres formaságokat, de azért megadja a formáját, a módját mindennek. A gordiusi csomót inkább szereti kettévágni, mint kibogozni.

Ezért nálunk német zenéből csak az óiasz kultúrán nőtt nagymestereknek van igazi talaja, Schützről Brahmsig. Azoktól, akik a német „mélységet” latin formakultúra nélkül inkább vélik megtalálni, a magyar ízlés józansága visszariad.

Józanság a művészetben? Eppen a legnagyobbak közt találjuk a legjózanabbakat. Csak más a neve: forma, szerves egység, cél és eszközök egyensúlya, a rendező értelem uralma a forrongó anyag fölött. A mélységet nem a bonyolultságban keresni, hanem az egyszerűségben megtalálni.

Józan Dante, Palestrina, Mozart, minden nagy poeta impec-

cabilis. Józan Arany, s ennyiben tán egy fokkal magyarabb Petőfinél. De józan Petőfi is a „János vitéz”-ben és annyi másban.

Nem lehet egy nemzet jellemét egy jelzővel, egy formulával, vagy egyetlen művésszel meghatározni. Arra túlságosan összetett, sokrétű a legkisebb nemzet is. Csak századokon át kibontakozó teljes életével mutatja meg magát. De úgylátszik, fiatal többszólamú zenénk már alig egy százados léte alatt is elég egysegesen rámutat a nemzeti ízlés irányára, azzal, amit következetesen kerül és keres.

Amiben oly különböző egyéniségek, mint Erkel és Liszt egyeznek: a dallam uralkodó szerepe, gazdag, beszédes ritmusok, világos formák, tiszta színek, mind kedves a magyar ízlésnek. Amiben különböznek: egyiknél olasz, másiknál német elhajlás. Hogy Liszt műveinek nem elég magyar a levegője, természetes: nem élte eléggé a magyarság életét, nem ismerte kultúráját. Ifjúkori halványult emlékekre és írott, nyomtatott forrásokra volt utalva, ha magyarul akart zenélni. (Mikor szabadon írt, a „Neudeutsche Schule” alapítója lett.) Mégis: nem egy, régi, törzsökös családból származó zeneszerzőnk műveiben magyar jellegnek nyomát sem találni. Liszt, Erkel, Mosonyi régi családfa híján is közelebb jutottak egy magyar stílusideálhoz, mint korukban bárki más. Lelki magyarságuk többet tett, mint a vér. Ami gátat vetett törekvéseiknek: a magyar zenei önismeret akkori fejletlen állapota. A hagyományt nem ismerték, hogyan kapcsolódhattak volna bele? Meg közönségük sem volt elég, hogy bátorító visszhanggal kísérje útjokat.

A magasabbigényű többszólamú zene megértő közönsége nálunk ma is igen kicsiny. A nagy többség — még egyébként igen művelt rétegek is — zeneileg oly igénytelen, hogy a cigányzene többszólamúsága teljesen kielégíti. Már a népies műdal első virágzása óta mindig zongorakísérettel jelentek meg a lényegükben

egyszólamú dallamok, s ma sem igen hallhatók kíséret nélkül. Akár a nyomtatásban megjelent, akár a zongorán rögtönzött vagy cigányoktól hallható kíséretet nézzük: szinte kivétel nélkül gyarló fércmunka, a közízlés emelkedésének állandó akadály. Míg a közönség a többszólamúságnak csak ezt a torz, fejletlen alakját hallja, — mert oda, ahol jobbat hallhatna, elvből nem megy — hiába várjuk, hogy megnyíljon füle a jobbnak.

Régi kiadványok kísérete, erdélyi vagy bukovinai, továbbá román és szerb cigányok mai játékmódja sejtet valamit az egykori magyar cigányok többszólamúságáról. Rögtönzött kíséreteikben lehetett valami hagyományos, primitív eredetiség.

Ma ennek vége. Névtelen átíróik rákapatták őket egy sablonos, iskolás, gyámoltalan, kontár kísérő módra. Szinte tragikomikus: ha egyszer kivételesen régifajta népdalt vesz, vonójára a cigány, stílusából kiforgató, sablonos, németes funkcióharmóniákkal kíséri, mert erre nevelték. S ezt a kontárságot sokan magyarságnak nézik.

Ha külföldi tánc- és szalondarabokat be tudnak tanulni eredeti (és mesterség szempontjából kifogástalan) alakjukban: magyar daloknak magyar művészek által készített stílszerű és eredeti átiratait is meg tudnák tanulni, ha volna, aki tőlük ezt követelné. De nincs, s marad minden a régiben.

Nem vizsgálta még senki, milyen a harmóniaérzéke azoknak a rétegeknek, melyek még cigányzenét is ritkán hallanak, s csak egyszólamban énekelnek. Akármilyen, bizonyos, hogy fejleszthető, ezt bizonyítják a feltűnően szaporodó falusi dalárdák. Nem fog idegenkedni a legszélesebb magyar közönség sem a többszólamúságtól, ha az a magyar melosz sajátságaiból fejlődik ki, azokat nem nyomja el, hanem új világításba helyezi. Ha úgy érzik: nem vész el semmi abból, ami bennük él, csak még szebb lesz.

Nem mondom, hogy a többszázados távolság köztünk és a nyugati népek közt örökre megmarad. Gyorsabban is megfuthat.

juk a pályát, meg nem is kell minden népnek pontosan ugyanazt végigcsinálni. De a többszólamúság Rubikonján át kell lépünk, azután elválík, hogyan fejlődünk tovább.

A XVI. század óta nem voltunk annyira egy vonalban Európa fejlődésével, mint most. A népdalból való megújulás ott is majdnem minden országban új törekvések zászlaja lett, a mai s a XVI. századi népdalt egyaránt igyekeznek a zeneéletbe kapcsolni. A spanyol, francia, angol felújító kísérleteknél is nagyobb szabású a németeké. Ők az utolsó századok alatt elfajzott, életelen sablonokba fűlt népszerű dalaik elől a XVI. századba menekülnek, azt akarják újra köztudattá tenni.

Mennyivel könnyebb a mi dolgunk. Csak le kell hajolnunk a néphez, ott él és virul még az ősi zene, nem szorul mesterséges felújításra. Csak bele kell merülni, hamarosan megtaláljuk benne magunkat s a mai életet. Csak le kell vetkezni tudni a nemzetközi mázt, amivel magyarságunkat, hogy civilizáltabbat mutasson, átfestettük. Aki zenész elmélyed benne, megtalálja az utat a „népdalfeldolgozás” anyagi magyarságától a legmagasabb szellemi magyarság felé, amely, ha külsőleg eltávolodik is a népdaltól, láthatatlan, elthéhetetlen szálakkal kapcsolódik hozzá, mint termő talajához.

ELŐADÓMŰVÉSZET

AZ EMBER MINDEN ZENEI TEVÉKENYSÉGE összefüggő, zárt rendszer. Ha vannak nemzeti vonások a zeneművekben, kereshetünk ilyeneket az előadóművészetben is. De van a mozdulat, gesztus, tánc minden nemében, s nem utoljára a beszéd zenei elemeiben. Végül igen jellemző a társadalom viszonya a zenéhez.

Ismert, mélyreható különbség van az olasz, francia, német énekes és hangszeres stílus közt, féltékenyen ápolta nemzeti ha-

gyománya van mindnek. Az énekstílus a nyelvből születik, de hat a hangszerstílusra is. Nem véletlen, hogy a ritmus azoknál a népeknél jelentkezik különös erővel, akár a produktív, akár a reprodukív művészetben, akik nyelvükben is éles ritmuskülömb-ségekkel élnek, mint az olasz, francia, magyar. Az olasz énekes, hangszerész századokon át világszerte első helyen állt. A francia inkább otthon maradt, de az egész nemzetben tudatossá tette stílusát. Magyar földről mintegy 100 év óta hangszertehetségek hosszú sora került a világba, s a magyar előadásmód külön stílus lett, mely más nemzetekre is erős hatással volt.

Liszt és Joachim korszakalkotó jelentősége nem pusztán egyéni adottságukból nőtt. Stílusuk csíráját szülőhazájukból vitték magukkal. Előttük jóformán csak cigányhegedűsök előadásmódjában volt megfogható. Általuk és utánuk, számtalan tanítványuk révén önálló iskola lett. Jellemzi: a tónus tömörsége, sötét tüze, az énekszerű előadás drámai beszédessége. A ritmus ereje és plasztikája, a tempó módosításai, de nem önkényes ötletszerűséggel, hanem a kisebb-nagyobb szerkezeti egységek minél élesebb megvilágítása érdekében. Az utolsót nyilván Wagner is Liszt hatása alatt fejlesztette ki elméletben és gyakorlatban. (L. Über das Dirigieren c. írását.)

A magyar énekstílus még megteremtőire vár. Alapköve előttünk van, a népi énekmódban. Eddig nem alakulhatott ki, mert az Opera — egyetlen intézményünk, ahol tervszerűen ápolhatták és fejleszthették volna — túlnyomóan idegen műsorral volt kénytelen beérni. Már pedig az operafordítás nem alkalmas talaj eredeti magyar énekmód kitermelésére. Sőt mennél simább, annál jobban alkalmazkodik az idegen zenei frazeológiához, mely pedig a magyarral homlokegyenest ellenkezik. Ráadásul eredeti operáink legnagyobb része is fordításnak hangzik.¹⁷

A zenei főiskola lehetett volna a másik, énekstílus fejlesztésére alkalmas intézményünk. Azonban eddig nem tűzött maga

elé magasabb célt, mint hogy az Operát utánpótlással ellássa. Ezenkívül évtizedeken át olyan tanárok tanítottak éneket, akik magyarul rosszul, vagy sehogysen tudtak. Úgylátszik, gyökeres magyarság és európai kultúra találkozása az ének terén különösen ritka.

A MOZDULAT MINDEN FAJTÁJA, kezdve az egyszerű járáson, mélyen jellemző az egyénre, s így a nemzetre is. A mi néptáncunk a nemzeti jelleg változatos és beszédes kifejezője. Mégsem formálódott ki magasabb magyar stílus a táncban. Hivatásos táncművészeink az Opera színpadán túlnyomórészt a külföldi táncokat művelték, s egyáltalán nem ismerték a magyar tánc néphagyományát. A magyar táncot, mint színpadi rekvizitumot néhány kopott sablon szolgáltatta.

Újabban kissé jobban gondozzák a magyar táncot is. Azonban az Opera balettkarának néhány falusi autobusz-kirándulása, vagy a Gyöngyösbokréta bármily szorgalmas látogatása nem oldja meg a problémát. Nem lehet magyar tánc kultúra, míg nem jönnek olyan táncművészek, akik egyébként is benne élnek a magyar kultúrában, s magukévá téve, átélve a magyar tánc hagyományt, azt magasabb feladatokra alkalmassá tudják fejleszteni. S nem lehet ennek visszhangja a társadalomban, ha az maga nem karolja fel jobban a magyar táncokat. Száz éve faluról viték főúri palotába a csárdást. De ma is idegen tánc uralkodik a bálteremben, magyar csak mutatóba van, vagy éppen betanult csoportok, sőt hivatásos táncosok külön mutatványa. A többség csak nézi.

A BESZÉD ZENEI OLDALA csakolyan jellemző tulajdonsága minden népnek, mint a zenéje. A nyelv is énekel, a zene pedig beszél. Világosan érezzük a nyelv és zene dikciójának még eléggé fel nem derített, talán fel sem deríthető összefüggését.

Kérdés, megnyílnak-e a magyar dallam és ritmus végső finomságai olyan zenész előtt, akiben nem él a nyelv ritmusa és dallama gyermekkor óta? Valóban, Liszt műveiben találunk olyan ritmusképleteket, félretolt hangsúlyokat, „zenei magyartalanságokat”, amiket csak a nyelv nem tudása magyaráz. Viszont magyar író, kivált versíró sem juthat el mestersége csúcsáig zeneismeretek nélkül. Arany verselő fölénye zeneismeretéből ered, sokat köszönhet annak Kisfaludy Sándor is. Talán még a próza numerusa is zenei törvényeknek engedelmeskedik s a szónok sem lehet el kiművelt zenei érzék nélkül.

Nyelvünk zenei sajátságait még igen kevésbé vizsgálták, s így még alig tudatosak. Kétségtelen, hogy az idegen nyelvek tanulása, különösen zsenge korban, nagy veszélyt jelent rájuk. Ennek a veszélynek éppen legműveltebbjeink tudnak a legkevésbé ellenállni, idegen és magyar nyelvtudásukat ritkán tudják egyensúlyban tartani. A mérleg majd mindig az idegen nyelvek felé billen. Művelt rétegünk stílusban sem tud a feltoluló idegen minták szolgai fordításától szabadulni, kiejtése is tele van idegen nyelvek hangfoszlányaival.¹⁸

Pettenkofer szerint szenny mindaz az anyag, ami nincs helyén. A magyar kiejtés megtisztítása a rátapadt idegen elemektől egyik legégetőbb feladata volna minden rendű iskolának. Valószínű, hogy a nyelv zenei elemeinek tudatossá tétele nagyban segítené a zene alapfogalmainak behatóbb és gyakorlatibb tanítása.

ZENE ÉS TÁRSADALOM

A ZENE AZ ÉLETNEK olyan szükséglete, mint a levegő. Sokan csak akkor veszik észre, ha már nagyon hiányzik. Némely ember igen kevéssel beéri, mikor pl. éjszakákon át füstös szobában kártyázik. Mégsem élhet nélküle.

Hogy milyen és mennyi zenét fogyaszt: rendkívül jellemző minden népre és nemzetre. Ezért a zenei élet formái mindenütt mások. Változtak a századok folyamán, de mindig a nép vagy nemzet karakterét, annak esetleges változásait követték.

Az olasz zeneélet már harmadik százada az opera jegyében áll. Egy idő óta mindinkább tért hódít a szimfonikus zene. Az operettnek semmi talaja. A német zenei érdeklődés körülbelül egyformán oszlik meg az opera és szimfonikus zene közt. Hollandiában, Angliában nagy szimfonikus és énekkari kultúra mellett opera egyáltalán nincs, csak mint külföldi vendég. Látjuk, a civilizáció nivelláló hatása a zeneéletre nem terjed ki. Nincs két ország, melynek zeneélete teljesen egyforma.

Melyek a mi zeneéletünk jellemző formái? A nép, ott ahol még nem bomlottak föl a falusi kultúra formái, az ősi önellátással gondoskodik zenei szükségletéről. Mindenki dalol, magának is, együtt is, s a régi hagyomány, hogy napjainkig életben maradt, erejét és ellenállóképességét bizonyítja a városi befolyással szemben. A bomlás fokai szerint, sokféle falutípus van, a várost mindjobban megközelítő formákkal és anyaggal. A hivatásos cigányzenész megjelenése falun elég újkeletű. Még félszázaddal ezelőtt vagyonos helyeken is megelégedtek egy dudással a tánchoz. A dudás (citerás, tekerős) ugyan szintén kapott fizetést, de csak alkalmi zenész volt, más főfoglalkozásból élt. A cigánnyal a városi zene is egyre jobban terjedt és ma már a mezővárosok, nagyközségek zenei légköre alig különbözik a városokétól.

Zeneéletünk tipikus formája ugyanis még mindig a cigány melletti borozgatás. Középosztályunk nagy tömegei számára a zene még nem olyan lelki táplálék, amely nem tűr maga mellett testi táplálkozást, sőt némi figyelmet, koncentrációt kíván. Amint a Nemzeti Színházban sincsenek asztalok és a harmadik felvonásban még emlékezni kell az elsőre.

Ezért a magasabb zenét ápoló intézményeink közönnyel küzdenek. A 70 milliós Németországra 70 operaház esett, több mint 100 szimfonikus zenekar. E kulcs szerint nálunk 10 operaháznak kellene működni, s vagy 15 szimfonikus zenekarnak. De ha nem mérjük is állapotainkat a decentralizáció e bőségéhez, mely még a német fejedelemségek korában gyökerezik, bizonyos, hogy a magasabb zenének aránytalanul kevés nálunk a közönsége.

A kultúra palántái nem egyszerre nőnek, nálunk a zene maradt hátra leginkább. Kultúránk inkább vizuális jellegű, nagyműveltségű emberek zeneileg teljesen tájékozatlanok. Az egyoldalúan vizuális (francia) vagy auditív (német) kultúrák mellett ott az olasz példa, szerencsés egyensúlyával a kettő közt és nagy alkotásaival mind a kettő terén.

A cigány melletti mulatás, bár eredeti magyar szokás, még nem zeneélet, csak zenével kísért szórakozás, melyben naív módon nyilvánul az egyéni aktivitás ősi hajlama. A parasztnál természetes, mert kultúrájába harmonikusan beleillik, a városi művelt embernél kissé groteszk csökevény, egy általa alsóbbrendűnek tartott életformából hozta át mostani felsőbbrendű életformájába. Kétségtelen: hagyományszerű elem (bár multját nem látjuk világosan), csak az a kár, hogy tartalma, a zene már éppen nem hagyományos.

Értelmiségünk kultúrája nem a népkultúrából fejlett, szerves, homogén kultúra, hanem innen-onnan összekapkodott mozaik, a magyar és idegen elemek kellő egyensúlya nélkül. Nyelve: a nép és a régi irodalom gyökeres nyelvétől elidegenült, már csak külsőségekben magyar, lényegében fordítás-nyelv. (Részletesen kifejti Karácsony Sándor, Magyar észjárás c. könyvében.) Ilyen a zenéje is. Az elhagyott népzene helyett fejlesztett magának egy felemás, fél-vagy álnépi stílust. Népies sallangjai még visszavágyanak az el-

hagyott falusi életformába, de idegen elemei nem hoztak magasabb kultúrát. Ez a zene formában nem fejlettebb mint a népe: csakúgy egyszerű. Igénytelen és lényegtelen kísérlete veszteség nélkül elválasztható a dallamtól. Formában sincs felette, de tartalomban, etikai és esztétikai értékben, ízlésben, magyarságban mélyen alatta van. Hogy a nép beéri 20—70 szótagnyi dalstrófával, mint legnagyobb zenei egységgel, az nála igen fejlett zenekultúrát jelent. Ha az értelmiség felfogóképessége sem több ennél: az, egyéb kultúrájához viszonyítva, műveletlenség.

Hogy lehetséges ez? Hisz csak az érettségizett ember 6—8 évvel tovább járt iskolába, mint a paraszt. Ennyi idő alatt nem vitte többre a zenében? Nem, mert köznevelésünk a zenét sem mint általános nevelő eszközt, sem mint a nemzeti tudatosítás eszközt nem használja fel. Innen ered középosztályunk zenei pauperizmusa és magyar zenei érzékének bizonytalansága. Mert magyar zenei tájékozottságát az a pár nóta és csárdás jelenti, amit véletlenül megismert. Mint egész műveltségében, a zenében is féllábbal (a táncos lábával) idegen talajon áll. Sőt tán ez a nagyobb fele zeneismeretének. A bálokon szereplő töméntelen idegen tánc miatt alapos tanulmányokat végez a külföldi tánczenében. Itt már a cigányhoz is hűtlen lesz, gramofónlemez és jazz-zenekar szolgáltatja az anyagot. Angol nyelvismerete gyarapítására megtanulja és énekli e táncok szövegét is. S ez még jobb, mint ha a szörnyű magyar szövegeket énekli. Van egy réteg, mely teljesen ennek a zenének világában él. A magyarság számára már elveszettek tekinthetjük.

Ha itt-ott magasabb zenével találkozik, számára érthetetlen, akár magyar, akár idegen, mert ábécéjét sem tanulta meg. Általában messze el is kerül a olyan helyet, ahol efféle hallhatna. Más kérdés: Operánk és zenekaraink mindig a legjobb utat választották-e a közönség megnyerésére és nevelésére? Bi-

zony nem egyszer kínálták olyan táplálékkal, hogy joggal menekült vissza a cigányhoz.

Most azonban a rádió házhoz szállítja a nemesebb zenét is. Ügylátszik nem mindig csavarták el, legalább elegenden akadtak, akik levélben tiltakoztak a „komoly” zene túltengése ellen, sokallták a „Cé-durr, Bé-durr” és „ópusz” elnevezésű műveket.¹⁹

Igaz viszont, hogy a rádió komoly műsoraiban valamelyes tervnek, nevelő, vagy tájékoztató rendszerességnek árnyékát sem sikerült felfedeznünk. Pedig nagy hivatása volna e téren is.

Mert rendkívül vékony réteg az, mely igazi, mélyreható zenei műveltséget tudott szerezni, akár otthon, akár a zeneiskolákban. Annak is túlnyomó része a zsidóságból és az idegen eredetű városi lakosságból kerül ki, s így a magyar zene felől teljesen tájékozatlan. Nem ismeri egyik hagyományt sem, s ha véletlenül elébe kerül, egyaránt lenézi, akár néphagyomány, akár cigányzene, mert a magasabb műzene egyik ágába sem tudja beleilleszteni. Még a zenei szakképzés is csak néhány éve gondoskodik róla, hogy a leendő zenetanárok a magyar zenének legalább elemi kérdéseiben eligazodjanak.

A cigányról, mint a nemzeti hagyomány fenntartójáról kötetnyi frázist olvashattunk az utolsó évtizedben. Aki még nem látott cigányt kótából muzsikálni, láthat a Gyöngyösbokréta estéin. Nem ismeri ugyanis a falusiak dalait, s hogy kísérhesse, papíron kellett elébe tenni. Így is sok a baj a próbákon. Nehezen megy. Sokszor csak zavar a kíséret. „Se testem, se lelkem nem tudja bevenni ezeket”, mondta a primás. (Ethnographia, 1938, 427. l.) Pedig a Gyöngyösbokréta a hagyománynak csak csekély, felületi töredékét mozdította meg idáig. Annál kevésbé ismeri a cigány a mélyebb réteget. Hát akkor mit játszik tulajdonképpen?

Műsora jó része, talán a nagyobbik fele, nemzetközi szórakoztató zene. Közönsége ezt kívánja tőle elsősorban. Magyar

része: 1850 utáni csárdások, nóták. A XIX. századnál régibb pár darabjukat félkezünkön megszámálhatjuk. Az sem folytonos hagyomány náluk, hanem a millennium körüli felújítások eredménye. De főképpen és elsősorban élő szerzők nótáit játszószák. Ez volna „nemzeti hagyományunk”? Az avatatlan idegennel el tudjuk hitetni, ahogy gyanútlanul megveszi az álnépi iparművészet termékeit is. S vajjon hány érettségizett magyar tudná külföldi vendégét pontosan felvilágosítani: mi az, amit a cigánytól hall, s mi van itt még azon kívül?

A magyar közönség látóköretét tágítani kellene, de Magyarország felé is.

A cigány, a legjava is: félművész, akkor van igazán elemében, mikor félművészetet játszik. Magyar tánczenét, „talp alá valót” alig lehet jobban előadni. A magyar előadóstílus ritmikus hagyománya itt teljes virágában van. Már a lassú, érzelmes dalokban nem tudom hány magyar vállalja azt a nyivákoló, vinnyogó, a folytonos csúsztatás következtében betegesen érzélgős hangot, ami inkább a sátoros cigányok kocsi után futó rimánkodását fejezi ki, mint a magyar karaktert. Igen kevés prímást találni ma, aki a lassúban azt a nemes, heroikus hangot meg tudja szólaltatni, amiért Biharit magasztalták kortársai. Igaz: az újabb nóták egyre vízenyősebb siránkozása szinte követeli azt a könnyfacsaró előadást. A derű, az egészséges tréfa, minden időkben annyira jellemzője a magyarnak: jóformán elveszett belőlük. S ha igazi, magávalragadó táncritmust keresünk, azért is vissza kell mennünk a XIX. századba.

Az a társadalom, mely a cigányok mai műsorával minden zenei igényét kielégíti, művészi érzéke fejletlenségén kívül végtelenül megszűkölt nemzeti öntudatról tesz tanuságot. Azt bizonyítja ezzel is, amit egész életével: hogy a néphagyományban élő régibb, tágabb nemzeti lélekhez nincs köze. Ezért zárkózik el a néptől, bízza sorsára, ezért közömbös a nagy átfogó nem-

zeti gondolatok iránt. Végül ezért nem teljesíti azt a funkciót, amely nemzeti művészet megteremtésében a közösségre vár. Mély gyökerű művészet csak akkor keletkezik, ha milliók éreznek és gondolkodnak egyformán, s ezt egyeseknek sikerül kifejezni. A magára hagyott művész olyan, mint a vezér sereg nélkül, vagy a pap hívek nélkül. Legjava erejét nem fejtheti ki.

S itt nem segít, ha — mint pl. az újabb magyar zenének — külföldön is van közönsége, több, mint itthon. Sőt ez újabb veszedelem. Ha a művész nem érzi maga mögött a saját nemzetét, könnyen lankad az ereje, mint Antheusé. Vagy akarva, nem akarva, idegen ízlés felé hajlik. (Egy pillantás az ügy gazdasági oldalára: a magyar komoly zenének még nyomtatási költségét sem fedezi a belföldi fogyasztás. Kiadói üzletünk, kótanyomó iparunk fejletlensége miatt a kóták sem készülhetnek itthon, s így a szellemi export ipari és kiadói haszna nagyrészt külföldre jut. Szép sikerrel nevelünk szakzenészeket immár 60 éve. De semmit sem tettünk, hogy a zeneértő közönség is szaporodjék. Ezért nagyrészüket itthon nem jutott munkához. Fölösleges zenészeink azelőtt külföldön találtak kenyeret. Ma minden ország elzárkózik idegenek elől. Rákosi Jenő már a 80-as években vezércikkben tiltakozott az ellen, hogy magyar pénzen külföldnek neveljünk zenészeket. A kivándoroltakat rendszerint elvesztettük. A külföldön élő olasz zenész mindenütt hazája zenekultúráját terjesztette, olasz maradt. A magyar, mert nem vitt ki magával olyan kultúrát, amely szinte akarata ellenére megtartaná magyarnak, igyekezett beolvadni új környezetébe.)

Társadalmi életünk elavult, kisvárosias formái sem kedveznek a zeneéletnek. Nálunk elképzelhetetlen, amit Angliában falun látunk, hogy a földesúr családja, személyzete, a tanító és egyszerű munkások közös énekkarba állnak össze. Pedig az

angol csakúgy, vagy még jobban fenntartja a társadalmi korlátokat. De a közös munkával elérendő célt mindennek elébe teszi. Nálunk hiányzik az összeműködés, szolidaritás szelleme, ezért nem fejlődnek énekkaraink. Pedig számunkra ma és jóideig az énekkar az egyetlen járható út a nagy zene, a zenei közművelődés felé, mert a legkevésbé költséges. Nem a férfikar, korlátolt és művészetben inneni irodalmával, hanem a vegyeskar. De hol vagyunk még attól, hogy köztudattá legyen: amit a zene nagyjai mondtak a világnak, azt nem pótolja semmi más, s a nélkül emelkedettebb életet nem élhetünk.

„A magyar közéletnek kevés az esztétikai tartalma, hiányzik abból a levegőből, amelyben a társadalmunk lélekezik, a művészeti érzék szomja, hiányzik a bensőség melege” — mondotta Prohászka 1903-ban. Ma ugyanezt mondhatná, zenéről különösen. Vannak biztató jelek, de lényegében semmi sem változott, s a java tennivaló még hátra van.

JÖVŐ

E TENNIVALÓK RÉSZINT EGYÉNIEK, részint közösségek. Tehet-e valamit az egyén (az alkotó zenész) azonkívül, hogy veleszületett tehetségét végső gonddal kiműveli? Már ez is nagy munka. A zenész „nascitur et fit”, kiművelése soká tart és sohasem kész. De vajjon a magyarságot készen kapja bölcsőjébe? Nem. Születése még senkit sem tesz magyarrá. Azért is meg kell dolgozni.

Minél több szál fűzi a magyar élethez és kultúrához, annál magyarabb lesz, amit ír. De hol lehet abba a magyar életbe, kultúrába beleszületni? Ismét Karácsony Sándor könyvére utalok. A nyugati nagy nemzetek fia csak él, mert azáltal már eléggé angol vagy francia, — él és ír. Nálunk az értelmiség szülőlténnek valósággal ki kell harcolni a magyarságot a maga

számára. Ami körülveszi, mind idegen. Át kell vágni magát rajta, utat törni a magyarsághoz. (Hogy a falu szülötte első nemzedékben zenész lehessen, ahhoz előbb tetemesen meg kellene rövidülni az útnak a falu és város kultúrája közt.)

A magyar kultúra fellegvára még csak részletekben, darabokban van meg, a zenész sem talál ott kész műhelyre, azt maga kell hogy megépítse, szálanként összehordja, mint a fecske a fészket. A nagy nemzet fia kész fészekbe száll költeni.

A magyar író sem kap örökbe nyelvet, stílust: mind maga kénytelen megalkotni. Egyáltalán mindenfajta magyar művész csak úgy tud dolgozni, ha megfogta az eljövendő magyar kultúra víziójának varázslata. Ha az szinte kézzelfogható valóság számára. Másképp bajjal tudná elviselni a „reális” valóság számtalan hiányát és ferdeségét.

Itt érünk a közösségi tennivalóhoz. Mi lehet az egyéb, mint az elgondolt kultúra feltételeinek minél sürgősebb megteremtése, hogy valóra válhasson. Közszellem kell, mely óhajtja, szomszúhozza azt a kultúrát. Intézmények, amelyek érelik, ápolják. Eddig a magyar eredetiség jóformán intézményeink ellenére, lopva és élni akarásának végső megfeszítésével tudott megmaradni. Eddig kertünket úgy műveltük, hogy idegen palántákat ültettünk bele, s néztük hogyan senyved a nem neki való talajban, vagy hogyan burjánzik, elfojtva a kert régi nemes növényeit. Ezentúl a talajban önként termő növényt ápoljuk, nemesítjük.

Zenében: igen szerény kívánságoknak kell eleget tenni. Az iskolán át magyar zenei köztudatot teremteni, a néphagyomány, vagyis a zenei magyar nyelv, az egyetlen klasszikus magyar zene közkinccsé tételével: egy-két nemzedék alatt kevés fáradtsággal sikerülhet. Ahhoz sem kell sok, hogy ne csak a tanterv papírján, hanem valósággal tanuljanak meg kótát írni-olvasni. Ha már elhagyjuk az írástalan kultúrát, sürgősen át kell térnünk

az írásosra, különben betelepszik az írástalan kultúra helyére a kiírthatatlan analfabétizmus. Amúgy a régi kultúra minden értékét átmenthetjük. Város és falu egyaránt otthon legyen, magára és egymásra ismerjen az új kultúrában. Ma a városnak nem a kultúrája, csak az idegensége érthetetlen a falu számára. S a falut azért nem érti a város, mert magyar.

Sokan a város kultúráját féltik a falutól. Pedig a magyar urbanitás sajátos formái csakúgy a hagyományos, népi gyökerekből fejlődhetnek ki, mint a művészet. Fővárosunk tele van idegenséggel, a nagyváros nemzetközi külsőségein kezdve, egész a köszönés idegenből fordított formájáig s a beszéd hanghordozásáig. Ezek a nemzeti életbe sohasem fognak szervesen beleilleszkedni, annak elmélyülésével lassankint el fognak tűnni. Ami kevés magyar gyökerű városiasságunk van, arra féltő gondolat ügyel mindenki, aki a kultúrát akarja, hisz város nélkül nem élhet, magyar városi életben való hit nélkül el sem indulhat.

De a város felemelkedésében vegyen részt a falu is. Az egész ország szinte egyetlen nagy város legyen, ahol a falunak is jut anynyi a városi kultúrából, amennyire szüksége van. A városi ember otthon legyen falun is, s a falusi se legyen idegen a városban.

Ez nem utópia. A falu valósággal éhezik a kultúrára, s a város sem fog konokul ragaszkodni idegenségeihez, ha megérti: nem mind kultúra, ami idegen, s nem szükségképpen idegen, ami kultúra. Megérkeztünk az örök problémához: magyarság és európaiság szintézise, Szent Istvántól máig és örökké. Addig él a magyar, míg meg tudja oldani.

De hisz tőlünk keletre, délre, északra mind ezzel küszködnek a népek. Nekik könnyebb: indogermán a nyelvük, s a nyugat hatékonyabban segíti elő megoldásukat. A mienk legalább is közömbös előtte. Ha megoldjuk, magunknak oldjuk meg. Akkor, de csak akkor tudunk talán nekik is mondani valamit magunkról.

Magyar kultúra: örök harc a hagyomány és a nyugati kul-

túra közt. Béke csak úgy lehet, ha a népkultúra nő fel magas kultúrává, saját törvényei szerint, Európától csak azt veszi át, ami erre kell, s azt is szervesen magába olvasztja. Elérhetjük-e? Janus-arcunk lehet-e valaha egyakarátú, magával egyes lélek arca?

Egyik kezünket még a nogáj-tatár, a votják, cseremisiz fogja, másikat Bach és Palestrina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat? Tudunk-e Európa és Ázsia kultúrája közt nem ide-oda hányódó komp lenni, hanem híd, s talán mindkettővel összefüggő szárazföld? Feladatnak elég volna újabb ezer évre.

*

¹ II. könyv, 38. fejezet. A bőbeszédű pongyola írás szó szerinti közlésre nem alkalmas. Német fordítása, O. Bohn-tól könnyen hozzáférhető. Leipzig, 1888.

² J. A. Herbst, *Musica poetica*. 1643. Id. W. Dankert: *Das europäische Volkslied*. 1939. 54. l.

³ G. Jenner: *Brahms als Mensch, Lehrer und Künstler*. Die Musik 1903. II. 15. 187 l. Könyvalakban: Marburg, 1905 és 1930. — „Meine kleinen Lieder sind mir lieber, als die grossen.” — Wagner levelei Wesendonk Matildhoz. 1858. okt. 9. „Besseres als diese Lieder habe ich nie gemacht, und nur sehr wenig von meinen Werken wird ihnen zur Seite gestellt werden können.” — 1861. szept. 21. „Auch das Bleistiftblatt des Liedes fand ich, aus dem die Nachtszene (a Trisztán II. felv. ban) entstanden. Weiss Gott! Mir gefiel diess Lied besser, als die stolze Scene! Himmel, das ist schöner als Alles, was ich gemacht!”

Érthető: egy dal születése tanult zeneszerzőnél éppúgy nem „munka”, éppoly érthetetlen csoda, mint a naiv népköltőnél. Brahms azt is mondja: akkor jó a dal, ha el lehet fütyülni. Vagyis ha önálló élete, értelme van egy szólamban is. A népdal, mint műfaj pótolhatatlan maradt még a nagy zenei formák kifejlődése után is. Wagner a „Trisztán” matrózdalában egy képzelt népdalt írt, amely a maga szögletes mesterkéltségében elég erőltetett ugyan, de az egész mű stílusához képest mégis népdalféle. Jobban eltalálta a hangot Debussy a Pelleas és Mélisande 3. felv. ban.

⁴ H. Kretzschmar: *Geschichte der Oper*. Leipzig. 1919. 157. l. „Den grössten Nutzen aber zog von ihr die deutsche Musik. Sie ward durch die Italiener geschmeidig, und von der Oper her verbreitete sich die Liebe und Lust zur Musik auf neuen Wegen und auf neue Kreise. Die Entwicklung auch der deutschen Instrumentalmusik ging von der Oper aus; den Musikreichtum Böhmens, Österreichs, Süddeutschlands,

und damit unsere Wiener Klassiker verdanken wir der Opernliebe der Österreichischen Kaiser."

⁵ L. „A magyar népzene" c. tanulmányomat. Bpest, 1937.

⁶ L. „Néprajz és zenetörténet" c. dolgozatom. Bpest, 1933.

⁷ Kiadta Sztankó Béla. Magyar Zenei Dolgozatok 1. és Zenei Szemle 1927.

⁸ Kiadta Bartha Dénes: A XVIII. sz. magyar dallamai. 1935.

⁹ Magyaraltalanságok különösen a szövegtelen csárdásokban jelentkeznek. A nemzeti versformájú szöveg többnyire már ritmusával is biztosít valamelyes magyar hatást. Sok csárdás voltaképpen álcázott valcer, polka. Ilyenekből kerültek a Brahms-féle táncok magyartalan témái.

¹⁰ L. Ötfokú hangsor a magyar népzeneben c. dolgozatom. 1917.

¹¹ L. Bartók: Népzene és a szomszéd népek népzeneje. 1934.

¹² L. az ⁹ alatti munkában.

¹³ L. Szabolcsi B.: Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hang-sorok. Ethnographia, 1936.

¹⁴ L. W. Danckert cikkét. Anthropos 1937.

¹⁵ W. Danckert: Das europäische Volkslied. Berlin, 1939. 24. sk. lap.

¹⁶ „Német zene" címszó alatt — V. ö. ezzel egy gondolkodó német zeneszerző tanácsát: „Sok fiatal zeneszerző jobban tenné, ha ahelyett, hogy filozófiai és szociálpolitikai tárgyú szimfonikus költeményeket ír, előbb becsületesen megtanulná a formaalkotás elemeit." St. Krehl, Musikal. Formenlehre. Leipzig. Götschen. 1900.

¹⁷ Akik figyelemmel kísérték az Operaház 1913—20 körüli előadásait, észrevették, hogy ugyanazok a színészek jobb kiejtéssel énekeltek az olasz Tango Egisto, mint a Kerner István által betanított művekben. Kerner megelégedett olyan lágy, félig elmosódó kiejtéssel, aminő a saját, kissé svábos magyar beszéde volt. Tango, bár magyarul nem tudott, az olasz énekekben szokásos éles, gondosan kifaragott kiejtést követelte s ezzel is közelebb jutott a magyar kiejtés igazi mivoltához.

¹⁸ L. A magyar kiejtés romlása c. előadásom. 1938.

¹⁹ Vagy 30 éve a Petőfi-társaság a kultuszminisztertől anyagi támogatást kért egy nótaszerző tagja műveinek kiadására. Az indokolás egyik pontja így szólt: „A közönség is unni kezdi már az örökös Asz-durrokat". Nehéz ugyan belátni, hogy mért kell az adófizetők pénze a hazafias célra, ha már a közönség is alig várja a megváltó nótákat. De látjuk: a műveletlenségnek is van tradíciója: már akkor két r-rel írták a dúrt. Herczeg Ferenc, az akkori elnök alighanem olvasatlanul írta alá a kérvényt.

A MAGYAR MŰVÉSZET SZELLEME

IRTA

GEREVICH TIBOR

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE s vele a magyar művészettörténet ma holnap százéves lesz. 1846-ban indult meg Henszlmann Imre „Kassa városának ónémet stílű templomai” c. művével, amelyet ugyan csakhamar maga írója megtagadott. Rájött nemcsak arra, hogy a csúcsíves építészet nem ónémet, hanem francia eredetű, hanem hogy különösképpen a magyarországi Szent Erzsébetről nevezett kassai egyház elrendezése franciás. Ásatások, tehát elsődleges kutatások alapján végzett egész későbbi munkásságának szívósan védelmezett egyik alapgondolata volt középkori művészetünk, különösen építészetünk francia igazodása. Emellett szenvedelmesen kereste románkori székesegyházaink sajátos magyar vonásait. A valamivel ifjabb másik úttörő, Ipolyi Arnold munkáját régi művészetünk iránt hasonló lelkesedés vezette.

A magyar művészettörténet két nagy alapítójának tudása, módszere a kor legjobb külföldi színvonalán állott. Henszlmann az ó- és a középkori építészet arányairól szóló munkáját nagy elismeréstől kísérve mutatta be a francia Akadémián s 1860-ban, III. Napoleon támogatásával adta ki. Ipolyit már fiatal plébános korában conservátorrá nevezte ki a bécsi műemlékbizottság, amelynek kitűnő szakközlönye szívesen adott helyt dolgozatainak. Bennük a nagy kezdeményezők szent lángja, a magyar művészetért való rajongás lobogott, amely a későbbi nemzedékekben lelohadt.

sőt gyakran kishitűség és lekicsinylés váltotta fel. Nagytekinélyű historikusok, régészek és műtörténészek — csak Marczalit, Pulszky Ferencet és Ébert említem — megtagadták régi művészetünk értékét és eredetiségét, kétségbevonták a magyar faj művészi tehetőségét. Ipolyi hitét a magyar művészetben gúnnal illették olyanok, akik az ő alapvető munkássága nélkül egy sort se tudtak volna leírni, vagy akik sanda szemmel nézték az egyházművészet fellendítésére irányuló áldozatkészségét. A tudományos tárgyilagosság tiszta ragyogásával folytatta Henszlmann magyar építészettörténeti kutatásait tanszékének is örököse, Pasteiner Gyula. A kedvezőtlen szellemi és tudományos légkör azonban megakadályozta, hogy az „Oszták-magyar monarchia írásban és képen” c. nagyszabású kiadványban megjelent s ennek természeténél fogva helyrajzi rendben feldolgozott kutatásait történeti szerkezetbe foglalva, mint a magyar művészet első összefüggő történetét kiadja, amint szándékolta. Ez a konstrukció későbbi időre maradt, s művészetünk egész történetét tekintve, még ma is a jövő zenéje.

Az utóbbi időben megjelent néhány vázlatos kísérlet nem is annyira abban a hiányban szenved, hogy a részletkutatások még nem szántották végig az egész területet, mint inkább abban, hogy tisztázatlanok, ködösek és zavarosak, más-más íróknál egymással ellentmondóak a magyar művészet lényegéről és jellegéről, egész szerepéről és küldetéséről alkotott fogalmak. Nem lehet kielégítő az a szemlélet, amely ellenzót tesz régi művészetünk külföldi kapcsolatainak horizontja elé, s még kevésbé az, amely ezek mögött nem látja meg a magyar művészi lélek alakító erejét, s művészetünk történetét a külföldi, elsősorban a nem mindig igazolt német hatások és közreműködések mozaikképében tükrözteti. Az ilyen felfogás azzal a veszéllyel járhat és tényleg járt is, hogy elfogult külföldi írók (Pinder, újabban berlini tanár) kapnak rajta s érvül használják fel, midőn a saját nemzeti művé-

szetük határait erőszakosan kitolják kelet felé, s megkísérlik régi művészetünket német gyarmatként bekebelezni. Sietünk meggyezni, hogy ez ellen alább még részletesebben és nyomatékosabban emeljük fel tiltakozó szavunkat. Leginkább fogytékosnak mondhatjuk azt a beállítást, amely a letúnt századok hazai művészetét nem ismerve vagy lebecsülve, az újabb művészi élet forgatagától elkáprázva, a sajátos magyar művészetet a XIX. századtól vagy éppen — a Japán kávéház alapításától számítja. Régi művészetünk feledésbe merülésében része volt magának a Szépművészeti Múzeumnak, amelynek épp kötelessége lett volna a régi magyar szárnyasoltárok és egyéb jellegzetes emlékeink gyűjtése és megmentése. Első művészeti intézetünk e mulasztása a régi Nagy-Magyarországnak arra az idejére esik, amidőn a gyűjtés még nem ütközött nehézségekbe. Érthetetlen, hogy ez kívül esett programján. A hazai és a külföldi látogató azt hihette, hogy nem is volt régi képirásunk és szobrászatunk. Azt a néhány — egy híján — jelentéktelen, odavetődött darabot is a múzeumi termék sorozatától különálló teremben helyezték el, de ez is többnyire zárva volt. Biztos magyar műveket idegen iskolákba utaltak. Az esztergomi primási képtárt kellett felkeresnie annak, aki virágzó középkori táblaképfestészetünkkel és faplasztikánkkal meg akart ismerkedni. Örömmel látjuk, hogy a Szépművészeti Múzeumba új szellem költözött, s teljes jogaiba iktatja régi művészetünket, melynek legfőbb őre és őrzője.

RÉGI MŰVÉSZETÜNK KÜLFÖLDI KAPCSOLATAI
művészetünk történetének és nemzeti jellege megítélésének egyik legfontosabb és legkényesebb pontját érintik. Elvi tisztázása, a műtörténeti tények alapján elengedhetetlen és sürgős, mert az idegen hatások meg nem értéséből, idehaza és a külföldön egyaránt sok téves következtetést vonnak le. Rá fogunk jönni arra is, hogy sok esetben igen jelentős kölcsönhatások forognak fenn, melyeket

műtörténetírásunk adatilag már régebben feljegyzett, elmulasztva azonban azokat, kellő stílusvizsgálattal a magyar művészet hatóerejeként értékesíteni. A magyar művészet s az egész magyar szellem történetének egyik legszebb vonása, hogy a művelt külföldtől, az idegenből jövő új és újító áramlatok elől, amennyiben azok megfeleltek szellemi alkatának, nem zárkózott el az érzéketlenség vagy a rövidlátó önteltség drótsövényével. Az átvett korszerű idegen eszméket azonban a saját képére és hasonlatosságára tudta formálni, a maga vérmérsékletéhez, szükségleteihez és lehetőségeihez idomítani. Az új áramlatok magyar földön saját medret ástak maguknak, folyásuk és hullámverésük a magyar talaj geológiai alkatát követte, felületük a mi egünket tükrözte. A nemzetközi látás nem csökkentette művészetünk nemzeti jellegét, annak európai színvonalát emelte, lehetőségeit tágította, erejét felfokozta. Nemzetközi áramlatok az egész európai művészetet átszelték, anélkül, hogy a nemzeti művészetek határsorompóit ledöntötték volna.

A művészek épúgy vándoroltak, mint a stílusok. Különösen jellemző a mesterek vándorlása a középkorra, a középkor művészi munkájának egész szervezetére. Legtöbb országban, későbbi korokban is, hazánkban is, a céhek szabályai előírták a külföldi utazást. Mintakönyvek, receptek, standardizált ábrázolási típusok, építészeti műformák és arányossági formulák (*triangulatio*, *aurea sectio*) kézről-kézre, műhelyről-műhelyre jártak Európá-szerte. A keresztény egyháztól ihletett és irányított középkori művészetnél nagyobb szellemi közösséget, — mai szóval élve — együttműködést és szolidaritást nem ismer az emberi műveltség, s mégis ez a nemzeti stílusok első kialakulásának kora. A leg-sajátabb francia stílus, a csúcsíves építészet első emlékének, a st.-denisi apátsági templomnak díszítésében idegen mesterek is résztvettek, Suger apát meghívására: „*meliores quos intervenire potui de diversis partibus, de diversis nationibus*”. Idegen kö-

faragókat találunk az egyik legnagyobb és legjellegzetesebb olasz gotikus katedrális, a milánói dóm építésénél. Csak két nagyon jellemző példát emeltünk ki a sok száz és ezer eset közül. Közismert, hogy a középkortól kezdve, különböző korszakokban meny-nyi francia (normand), majd német, flamand, sőt magyar mester (a XIII. században ötvös, később festő) dolgozott Angliában, olaszok Avignon óta Franciaországban, s különösen a XVII—XVIII. században Németországban és Ausztriában, utóbb a reneszánsz és a barok idején hazánkban és Lengyelországban; és így tovább az európai művészet egész történetén. A külföldi kapcsolatokat egyik nemzet sem resteli, sok művész, író, költő vágyat érez más országok iránt, Olaszország, Róma után szinte honvágya van, bármely nemzet fia legyen is. Minden költő és művész egy kissé *civis romanus*. Goethe 1828 október 9-én azt írja Eckermannnak, hogy sohasem volt oly boldog, sehol sem érezte magát annyira embernek, mint Rómában. Fejedelmi és főpapi udvarok, gazdag és művelt városok dicsekedtek külföldi művészvendégeikkel. Művészi áramlatok gyakran mint ellenállhatatlan divatok harapóznak el, ha hatásuk ennél mélyebbre száll is. Gyorsan lángot vetnek, bárhonnan is hozta a szél szikrájukat. A nagy korstílusoknak egyik ország sem tudott ellentállani, siettek azokat befogadni és áthonosítani a saját hagyományaik és ízlésük szerint. Így történt Magyarországon is. Különös, hogy az egyetemes művészet fejlődésében és életében általánosan érvényesülő ezt a tényállást a magyar művészet helyzetét illetően tévesen ítélték meg olyanok, akik époly felületesen ismerték vagy ismerik a külföldi, mint a magyar művészetet, s ennek európai bekapcsolódását egynek veszik a nemzeti jelleg hiányával vagy csorbulásával.

A nemzetközi kapcsolatok ellenére sem jött létre nemzetfölötti művészet. Az egymást követő korstílusok mindenütt nemzeti fogalmazásban jelentkeztek. E sajátos vonásokat a különböző

országokra nézve beható vizsgálat tárgyává tették s tisztán látjuk például a román stílus nemzeti változatait, felismerjük azokat a változásokat, melyen a gotika Olasz- és Németországban vagy Angliában, a reneszánsz Franciaországban és Belgiumban, a barok Ausztriában és Bajorországban, stb. keresztülment, hogy csak a legszembetűnőbb példákat említsük. Ezt a munkát román művészetünkre nézve megkíséreltük beható részletességgel elvégezni, XV—XVI. századi festészetünkre, a magyar barokk építészetre vázlatosan rámutatni, míg a magyar reneszánsz és régi ötvösségünk stílussajátságait már régebben, mások is kimutatták. A munka még mindig hézagos, sérényen kell tovább dolgoznunk rajta már azért is, mert némely idegen írók, régi művészetünk felületes ismeretével egyre buzgóbban esnek neki művészi hagyatékunknak és sajátítják ki szemrebbenés nélkül. A német Akadémiától 1934-ben kiadott „Die deutsche Kunst in Siebenbürgen” c. munka a magát „Thomas de Colosvar” szignált XV. századi úttörő festőnkkel együtt sok más magyar mestert és művet sajátít ki jogtalanul a német művészet számára, holott — amint azt más helyen pontosan kimutattuk — a tényleges helyzet az, hogy az erdélyi művészetet, magát az erdélyi szász telepesek provinciális ízű művészetét is a legszorosabb szálak fűzik Magyarország többi vidékéhez és iskoláihoz, sőt a román korban több szál fűzi Franciaországhoz, semmint ahhoz a földhöz, ahonnan kivándoroltak, s ezek a francia hatások is a Dunántúlon keresztül, a magyar művészet kapcsolatai révén, nem pedig Németország közvetítésével jutottak Erdélybe. A nevezett német kiadvány egész történeti felfogására és beállítottságára jellemző, hogy a honfoglalást a „magyarok betörésének”, a honfoglalókat pedig „magyar hordának” nevezi. Schürer és Wiese társszerzőknek, a szépeességi műemlékeket tárgyaló s 1938-ban megjelent műve diszkrétebb hangszereléssel nagyjában ugyanezt a melódiát pengeti. Az erdélyi kötet előszavában Pinder, a német középkor

művészetének époly buzgó, mint elfogult bűvára, Felső-Magyarországot épúgy, mint Erdélyt, minden megkülönböztetés nélkül a „keletnémet gyarmati művészet”-be kebelezi; legújabb művében pedig többek közt Jákot, Egert és Kassát is beleszervezi a német művészetbe, oly megdöbbenő tájékozatlansággal, amely tulajdonkép minden tudományos vita alól felmentene. Ha tanai-
val mégis szembeszállunk, ez nemcsak azért történik, mert a mai politikai gondolkodásra kivetített műtörténetírásnak legjellegzetesebb képviselője s mert a Pázmány-Egyetemnek is egyideig cseretanára volt, hanem azért is, mert módszere és iránya a hazai műtörténetírók egy csoportjára, sajnos, nem maradt hatás nélkül, aminek elhallgatása udvariás lelkiismeretlenség volna. Kisebb baj, s inkább csak a német tudomány közmondásos alaposágába vetett hitet rendíthetné meg olyanokban, akik mást nem olvasnak, hogy Pinder úr Jákot Szt. Jáknak nevezi, s Kassát földrajzilag a Szepességbe helyezi, bár az utóbbi esetben bizonyos célzatosság gyanúja is felmerülhet. Nehezebben menthető, hogy középkori szobrászatunk oly kimagasló mestereit, mint a Kolozsvári-testvéreket és Kassai Jakabot (I. tábla) habozás nélkül sorozza a német művészek közé. A két szobrász-testvérnek nemcsak magyarsága tisztázott kérdés, hanem művészetük eredete is. A fejlett magyar ötvösségből nőttek ki, stílusuk, technikájuk, egész plasztikai felfogásuk oda kapcsolódik. Művészegyéniségük kívül esik a német szobrászat fejlődésén. A XV. század közepén működött Kassai Jakabot sem lehet a német szobrászat előzményeiből levezetni, ezt maguk a német kutatók is látják, noha kétségtelen, hogy bécsi működésének idejétől a német szobrászatra elhatározó befolyást gyakorolt. Ő vezette azt ki a késő gotika modorosságából és mozdulatlanságából az egészséges realizmus új útjára.

A magyar kutatás kimutatta, hogy stílusa szülővárosából, a kassai dóm egyik műhelyéből indult ki, ami logikus is, Pinder

azonban nem vett róla tudomást. Fel kellett volna vetnie a kérdést magától is, vajjon mit hozott magával Kassáról bécsi műhelyébe. A mulasztást talán azzal lehet magyarázni, hogy hiába kereste Kassát — a Szepességen. Elkerülte figyelmét az a körülmény is, hogy Kassai Jakabbal egyidőben és még ugyanannak a századnak, a XV. századnak további folyamán, valamint a következőnek elején több más kassai művész, szobrász, kőfaragó, festő, ötvös is dolgozott Bécsben, s rajtuk kívül egy egész kis magyar művészkolónia, amelyhez Jakab mester is tartozott. Az utóbbin kívül, hasonló időben két másik kassai mester dolgozott a bécsi Szent István-templomon, melynek egyik legbőkezűbb mecénása Korvin Mátyás volt. A nagy műbarát magyar királyra emlékeztet a templom piros-fehér-zöld színben csillogó cserépfedése. Szimboluma ez a magyar uralkodó áldozatkészségének éppúgy, mint a dómon dolgozott magyar művészek közreműködésének. Emlékeztetünk rá, hogy a dóm legrégibb részének, a még románstílusú főhomlokzati, úgynevezett Óriáskapunak gazdag szobrászi díszét a jáki műhely mesterei faragták. Az újabb kritika pedig megállapította, hogy a déli oldalkapu, a „Fürstentor” kődomborművét (Saul bukása) Nagy Lajos idejében a Kolozsvári-testvérek készítették. Tény továbbá, hogy köveinek egy részét magyar bányákban fejtették, s mint a középkorban általános szokás volt és ma sem történik másképp, a kövekkel bizonyára kőfaragók is érkeztek.

A XV. században fejlődése tetőpontjára érkezett kassai művészet más téren is előmozdította Bécs művészi életét és fejlődését. A korabeli bécsi festészet legkiválóbb táblaképsorozata, az ú. n. Schottenstifti mester műve a legszorosabban kapcsolódik a kassai főoltárhoz. Ez a mester valószínűleg azonos a Bécsben okmányilag 1494-ben kimutatott Kassai Jánossal s az ő hatásán jött létre a késő XV. századi bécsi festészet sajátos stílje, melyet a részletezőbb, aprólékoskodó, finomkodó elő-

adásmód jellemez az egyszerűbb, világosabb, összegzőbb látású, közvetlenebb életérzéssel telített kassaival szemben. Ennek a stílusnak kassai eredetét eldönti először az a körülmény, hogy a kassai főoltár a schottenstiftinél mintegy 15 évvel korábban készült, másrészt pedig az okmányoknak az a szilárd tanúságtétele, hogy míg ebben az időben Bécsben több kassai festő mutatható ki, Kassán nem tudnak bécsi festőről. A helyzet tisztább nem lehet. A kassai művészet kisugárzását külső történeti körülmények is magyarázzák. Két nagy hulláma érkezett az osztrák tartomány fővárosába, az egyik Zsigmond, a másik Mátyás korában, aki egyik építtetője volt éppúgy a Stephans-Domnak, mint a kassai Szent Erzsébet-egyháznak. De az utóbbit, a szentély boltozatán Zsigmond címere is díszíti. Zsigmond uralkodása alatt, Kassai Jakabbal inkább a bécsi s rajta keresztül az osztrák és a német szobrászatot érte jótékonyan a kassai hatás, megfelelően annak, hogy túlnyomórészt ekkor készültek a Szent Erzsébet-templom gazdag kőfaragványai, ekkor élte virágkorát a kassai kőplasztika. A kassai festészet pedig Mátyás király idejében gyakorolt Bécsben döntő befolyást, az 1474—77 közt készült s szárnyain 48 festett képmezővel bíró főoltár által, amely a világnak legnagyobb — s túlzás nélkül mondhatjuk — legszebb festett és faragott szárnyasoltára.

Midőn a magyar művészek, friss magyar művészzenik — a jáki mesterektől a Kolozsvári-testvérekig, Kassai Jakabtól Kassai Jánosig élesztgetik s előbbre lendítik az Ostmark lassújáratú művészi fejlődését, megélenkítik Bécs művészi életét, Magyarország nagy, erős, hatalmas birodalom. A jáki apát-sági templom építésének és pazar díszítésének idején, IV. Béla korában könnyen kiheverte a tatárdúlás epizódját s a távolkeleti hordákat gyors visszavonulásra kényszerítette, első ízben teljesítvén azt a hivatását a művelt Európával és a nyugati keresztény műveltséggel szemben, hogy azt a keleti

barbár áradatokkal és áramlatokkal szemben megvédelmezze. Nagy Lajos korában Európa egyik legmodernebb állami és gazdasági berendezésű, katonai, politikai és műveltségi erejével egyik leghatalmasabb birodalma. Zsigmond idejében a nemzetközi politika egyik legfontosabb tényezője és központja, uralkodója elnyeri a szomszédos német császárság koronáját. Korvin Mátyás alatt hatalma, tekintélye egyre emelkedik, műveltsége fényesen ragyog. A reneszánsz és a humanizmus új eszméit Olaszország után elsőnek vette át s közvetítette nyugati és északi szomszédai felé. Ebbe a keretbe illeszkedik a kassai művészet hatása az egyideig magyar uralom alatt álló Bécsben. Multunknak, államilag, hatalmilag és műveltségileg egyképpen dicső e századaiban Ausztria szerény határgrofság, majd hercegség, s felváltva német és cseh őrgrofi és hercegi családok uralma alatt állott. Utóbb bámulatos szerencsével magasba ívelt karrierje akkor kezdődött, midőn Mátyás alatt egy hatalmas királyság védelme alá kerül, s midőn több mint negyedszázad multán uralkodó hercege, Habsburg Ferdinánd a magyar királyi méltóságot is elnyerte. Ausztria Nagy Károly lehanyatló birodalmának keleti őrhelyeként keletkezett, s a nagy frank császár örökségének utolsó morzsáin élt. Keletebbre, Pannónia földjén a frankok foszlányait egy új, friss, tehetséges nép, a magyar s a szervezkedő új magyar állam szívta fel. A XVI. századig a magyar birodalommal szemben Ausztria hatalmilag és műveltségben alárendelt szerepet játszott. S bár a művészet nem függvénye a politikai helyzetnek, s igazi megnyilatkozásai a maguk útját járják, a szerencsés hatalmi, gazdasági és politikai adottságok lehetőségeket biztosítanak számára, amelyek a művészet belső erőit teljesebb kifejtésre képesítik.

A magyar történet tragikus határpontjáig, Mohácsig a művészet terén Ausztriával szemben Magyarország volt a többet adó fél. Ez a viszony később az ország szétdarabolása és az abból folyó vérvesztés következtében megváltozott, bár a közös forrás,

amelyből Ausztria és örökös tartományai, valamint, részben Bécs közvetítésével Magyarország és Erdély merítettek, Olaszország, az olasz művészet volt. Ausztria, vagy épp a nagyon kétséges osztrák nemzet vezető szerepét a XVII—XVIII. században túlozták az olasz barok hatásának, műtörténetileg sok tekintetben összefüggő azon a területén, amelyhez Ausztria, Bajorország, Csehország, Magyarország s bizonyos fokig Lengyelország és Szilézia tartozott, s amelyen belül az olasz, közelebbről római eredetű baroknak vidéki, nemzeti változatai keletkeztek. Az osztrák-magyar művészeti kapcsolatokat kedves szomszédaink sem mindig ítélték meg helyesen, amiért sok esetben magunkra vethetünk, mert a mintaszerű osztrák műemléki kiadványokkal szemben mi hosszú ideig lemaradtunk s mert magunk sem adtunk számot arról, amink van, sőt nem egyszer botorul lemondunk róla. Így történhetett, hogy a legutóbb, 1939 június—októberben rendezett s a „Dunavidék régi művészetét” bemutató bécsi kiállítás magyar miniátorok, festők, szobrászok és ötvösök alkotásaival, mint hamis ostmarki vagy bécsi tollakkal dicsekedhetett. A kiállítás legfontosabb darabjai magyar mesterek művei, vagy legalább is hangsúlyozottan magyar vonatkozásúak voltak: V. László miniált grammatikája, a valószínűleg Zsigmond udvarában is dolgozó, stílusában Kolozsvári Tamással nem egy tekintetben rokon Tübingiai János, akinek a törökverő Nagy Lajost ábrázoló főművét láthattuk a kiállításon, továbbá Kassai Jakab Madonnája a térdeplő donátorral, Nicodemus della Scala-val (I. tábla), a kassai iskolába tartozó mestertől a Schottenstifti oltár táblaképei, Mátyás király bécsűjhelyi serlege, amelyet a katalógus (igaz, megkérdőjelezve), a valósággal épp ellentétben III. Frigyes Mátyásnak adott ajándékakép tüntetett fel és a sorok között osztrák munkának tartott, holott alakjában és technikájában egyaránt a legjellegzetesebb magyar ötvösmű. És a sor nem is teljes, csak a legkirívóbb példákra utaltunk. Eltévelyedett szlovák testvéreink is megkísé-

relték a magyar műemléki állomány kárára egy soha nem létezett szlovák művészet kigondolását, bár örömük nem soká tartott.

Sajnos, az a helyzet, hogy a régi magyar művészet elismeretéseért két front, egy külső és egy belső ellen kell harcolni. Szerencsére egyre kevesebben, még mindig akadnak olyanok, akikben művészetünk multjával szemben valami különös félelemérzet, önkisebbitési gátlás él, amelynek szellemi eredetére és hátterére már rámutattunk. A tudományos módszer elégtelensége is hozzájárult ennek a különös mentalitásnak a létrejöttéhez. Másod- vagy sokszor a népművészet határát súroló harmadrendű falusi táblaképek ikonográfiai kölcsönzéseit közkeletű német metszetekből arra használták fel, hogy hamis és rövidlátó következtetéseket vonjanak le nemcsak az illető munkára és festőjére, hanem régi művészetünk egész igazodására, szellemére és jellegére vonatkozólag. Külföldi hatások és áramlatok, idegen elemek vizsgálatánál és azok megítélésében nem annyira az átvétel nyers ténye, mint inkább átalakulása a fontos, az az értéktöbblet, amit az átvevő nemzeti művészet sajátos szelleme hozzáad. Nemzetközi ábrázolási sémák és motívumok vándorlásában ezt a többletet, a nemzeti stílusakarat alakító hatását kell kielemezni és kiemelni. A tudományos módszer fogyatékosága és valami ernyedt szkepszis régi művészetünkkel szemben, együttesen magyarázza azt az egyébként érthetetlen kísérletet, mellyel irodalmunkban legutóbb régi festészetünk két legkiválóbb és a legbiztosabban megkonstruált egyéniségének, Kolozsvári Tamásnak és M. S. mesternek művészetét szétrombolni próbálták, bizonyos szomszédok tapsai közt. A kísérlet tulajdonképpen kívül esik a tudományos polémia körén, s említést sem érdemelne, ha — mint több más esetben — sajnálatosan és bizonyára akaratlanul alkalmat nem adna félremagyarázásra a dolgokat közelebbről nem ismerő oly külföldi íróknak, akik erre egyébként is hajlamosak.

Ha rámutattunk némely német és osztrák kutató rövidlátására és elfogultságára s közülük Pinder tanár úrral keményebb tornára is szálltunk, sietnünk kell megjegyezni, hogy a legkisebb szándékunk sincs általánosítani. Sőt ki kell emelnünk nem egy olyan német vagy osztrák szaktársunk nevét, — Brinckmann, Hamann, Loehr, stb. — akik a legnagyobb megértéssel és méltánylással viseltetnek régi művészetünk, régi és mai kultúránk iránt. Richard Hamann, a románkori művészetnek Európaszerte egyik legkiválóbb kutatója dunántúli román építészetünk stíluserejét bizonyos tekintetben a német fölé emelte. A. E. Brinckmann, a mai német művészettörténetnek egyik legmélyebb és legcsiszoltabb elméjű képviselője, aki épp annyira gyökeresen német, mint amennyire emelkedett gondolkodású európai, műemlékeinknek egyik legjobb ismerője, a magyar művészettörténészek munkájának s általában a mai magyar kultúréletnek egyik legnemesebb barátja. Freiherr von Loehr, a jeles bécsi numizmata megtanulta nyelvünket, hogy Hóman Bálint alapvető anjoukori magyar pénztörténetét tanulmányozhassa.

Épp mert barátokról és szomszédokról van szó, régi művészetünk kapcsolatát a némettel és másodsorban az osztrákkal sürgősen, minden elfogultságtól és begyökeresedett tévhitől mentesen tisztáznunk kell. Ez a vizsgálat hasznos lesz azért is, mert némely ponton rávilágít művészetünk európai elhelyezkedésére, s mert a nemleges körülhatárolással közelebb visz jelen célunkhoz, a magyar művészet egyéniségének megismeréséhez.

Bár a szomszédi viszonyból és Ausztriát illetően a négy századra terjedő uralkodói és állami közösségből bizonyos kapcsolatok már önmaguktól következnek, ezek éppenséggel nem voltak egyoldalúak, amint arra rámutattunk. A követel és a tartozás mérlege, különösen a középkorban, inkább Magyarország javára billen. Bizonyos stílusbeli párhuzamok pedig nagyon gyakran a közös olasz és francia forrásból fakadnak. Történeti,

egyháztörténeti, kultúrhistóriai okok és tények önként hozták létre a magyar művészet első századainak latin-mediterrán, olasz és francia igazodását, amit megkönnyített a magyar szellemi alkat összetétele. A magyar művészi alkotó képzeletet és képességet a római szellem, a lombard és a toszkán műgyakorlat, a francia középkor gazdag művészetének Európaszerte kisugárzó hatása nevelte, ugyanazok a tényezők, amelyek nagyobb bizánci befolyás mellett a német művészetet is megszületni segítettek. Az eredmény mégis két, pontosan elhatárolható, egymástól lényegileg különböző nemzeti művészet (a németre s a magyarra utalunk) létrejötte volt, mert különbözött az idegen elemek adagolása s különböző volt az a lelki tégely, melyben ezeket egybeolvasztották. Legújabbban, a mai politikai helyzetet visszavetítve a mult művészetére, az osztrák művészetet a némettel összevonják. Nem vitatkozunk e beállítással, amelynek művészettörténeti szempontból sok sebezhető pontja van, csak megjegyezzük, hogy fejtegetéseinkben különválasztjuk az osztrák művészetet a némettől, amint eddig, a nemzetközi műtörténeti irodalomban, a németben is szokás volt. Ha tisztán a nyelvterületet vennők csak alapul, s mellőznők a topográfiai, a vallási és a szociális szempontokat, különösen pedig a történeti összetartozásnak visszamenőleg nem korrigálható tényét, magán a német művészetben belül is egészen különös összefüggések és hasadások tűnnének elő. Kitűnnék az, hogy mennyivel közelebb áll a bajor művészet az osztrákhoz, semmint a frankhoz, távolabb a kölni iskola a svábtól, mint a franciától, mint Burgundtól. Észre kellene vennünk, mily éles demarkációs vonalat húzott a német és a német nyelvterületű iskolák közé a protestantizmus elterjedése. Meg kellene állapítanunk, hogy az osztrák barokot mennyivel szorosabb szálak fűzik a csehhez, mint — mondjuk — az úgynevezett porosz stílushoz. A művészettörténelem sok fontos jelenségét nem tudnók megmagyarázni, ha elfogadnók azt a túlságosan egyszerű képletet, hogy

a művészet a nyelvvel egyenlő megnyilatkozás. Ha így volna, ki kellene tépni a művészettörténetnek azokat a szép lapjait, melyek a flamand és a belga művészetről szólnak.

AZ ÚJABBAN DIVATOS VÉRSÉGI VIZSGÁLAT sem magyarázza a nemzeti művészetek jellegét, hanem inkább a nemzeti lélek alkata. A nemzetben gyülekező erők együttműködése és erkölcsi együttérzése, történeti edzettsége váltja ki, hozza létre az egyes nemzetek művészetének félreismerhetetlen, különleges vonásait. A faji érzés is elsősorban ezen erkölcsi indítékokból táplálkozik. Az antropológia megállapította, hogy tiszta fajok ma már nincsenek, a művelődés története pedig azt a tanulságot nyújtja, hogy mennél keveretlenebb a faj, annál merevebb és mozdulatlanabb a műveltsége. A művészet a szellemnek és a léleknek sokkal bonyolultabb megnyilatkozása, semmint a koponyavizsgálat mérőléccével, vagy a vérkutatás lombikjával meg lehetne fejteni.

A spirituális és a morális tényezők, a történeti együttélés döntő szerepét a nemzeti művészet kialakulásában és egész életében sehol sem lehet meggyőzőbben kimutatni, mint a régi, vagy az újabb magyar művészetben. A magyarság vezető szerepe ezer éven át a művészetben éppúgy érvényesült, mint az irodalomban vagy a politikában. A magyarság gényusa mégis a nem tiszta magyar származású, de magyar érzésű művészeket, költőket, államférfiakat, hadvezéreket, a nemzeti lélek éppoly hivatott és hatásos tolmácsaivá avatta, mint a törzsökös magyarokat, — hivatkozunk akár a két Zrinyire vagy Petőfire, Munkácsy Mihályra vagy a mai nemzedékből vitéz Aba-Novákra. Szent István óta a magyarság egy nagy erkölcsi és szellemi szolidaritás s ez a fogalmazás művészetünkre is érvényes. Okmányaink az Árpádok korától kezdve nagyszámú színmagyar művészről adnak hírt, s ma már nagyrészüket ismert művekkel is össze tudjuk kapcsolni.

Nemzetiségeink közreműködését sem tagadjuk, bár művészi életük többnyire a népművészetben merült ki, vagy kisebbségnyű helyi iskolákat hoztak létre (erdélyi szászok), ezek is belefonódtak azonban az egész országot átfogó nagy nemzeti stílusba. Ez a tényállás voltaképp feleslegessé teszi a némely külföldi írótól magyar művészekkel szemben megkísérelt névelemzéseket vagy genealógiai vizsgálatokat, annál is inkább, mert tudvalevően számos magyar család cserélte fel eredeti nevét a századok folyamán idegen hangzású névvel és viszont, másrészt pedig idegen fajúak vagy nemzetiségűek gyakran házasodtak össze a mi fajtánkkal. Német kézikönyvek szeretik aláhúzni Munkácsy német származását, holott nála magyarabb temperamentumú művészt nem ismerünk. Köztudomású, hogy a mester eredeti családi neve Lieb volt, de az idézett külföldi munkák már nem veszik figyelembe, hogy anyja a színmagyar Reök Cecilia volt, hogy bajor ősei már a XVIII. században Magyarországra költöztek és magyar nemesi családokkal kerültek rokonságba, s hogy a családban, Magyarországra települése után nem Munkácsy volt az első művész.

Minden barátság ellenére sem vagyunk hajlandók hasonló ferdítéseket és kisajátításokat elnézni. Türelmünk és hallgatásunk folytán csak a magyar művészettel lehet ilyen tréfát űzni? Jutna eszébe valakinek elvitatni Cézanne vagy Zola franciaságát azért, mert olasz eredetű családból származott? Assisi Szent Ferenc olasz voltát, mert anyja provençal-francia asszony volt?

Nemcsak az egyetemes művészettörténet, de maga a német művészet története is zátonyra futna, ha követné a vérből fakadt művészet zászlóvivőjét, Pindert, aki a német művészet jellegét, sorsát, vélt uralmát más népek művészete felett a „Kunst aus deutschem Blute” elve alapján helyezi sokszor egész ferde világításba. Ezen az úton megbotlanék magának Dürernek, a legkiválóbb német művésznek személyében, akit a legklassziku-

KASSAI JAKAB: Nicodemus della Scala. 1443.
München, Bayerisches National Museum.

M. S. MESTER: Három Királyok imádása. 1515 körül.
Prága, strahowi premontrei kolostor.

sabb német művészettörténeti író, Wölfflin, a német nemzeti művészet szimbolumának mond. Dürer édesatyja, az id. Dürer Albert tudvalevőleg magyar volt s Gyuláról, mint kiváló ötvös vándorolt Hollandiába, onnan pedig Nürnbergbe, ahol megtelepedett és megnősült. A család a békésmegyei Ajtós községből származott, s Németországban használt nevét is (Thürer = Ajtósi) innen nyerte. A legnagyobb német művésznek ez a sokszor elhallgatott kapcsolata Magyarországgal nem volt elszigetelt eset, s nem is szorítkozott csak e család genealógiájára. Magyar művészekkel a XIV. század óta találkozunk Németországban. Különösen a magyar ötvösöket látták szívesen. Az ötvösség egyik legnemzetibb művészetünk volt, amelynek rendkívüli fejlődési lehetőségeit az országnak nemes fémekben való gazdagsága biztosította. Sajátos magyar ötvösségi műformák és technikák keletkeztek. Jó anyag, ötletes szerkesztés, a zománcok különböző fajainak alkalmazása által színes, derűs pompa, finom s mégsem a részletekbe vesző, hanem az egészbe illeszkedő kivitellel tüntette ki a magyar ötvösműveket, amelyek éppúgy, mint mestereik keresettek voltak Sienától Nürnbergig és Krakóig, Angliától Moszkváig.

A magyar ötvösművészet sorra átvette a dívó korstílusokat, — gotika, reneszánsz, barok stb. — ezeken belül azonban hagyományos technikai és különleges formaérzése, kifinomult díszítő érzéke meg tudta őrizni a magyaros jelleget, s azt nehézség nélkül simította a kor ízléséhez. A magyar élethez és szokásokhoz, a magyar asztalhoz és ruházathoz illő külön típusokat teremtett, kupákat, serlegeket és ú. n. talpas poharakat, csobolyókat, díszkardokat és forgókat, női ékszereket, „általvetőket”, „koronkát”, „máslit”, amelyek a külföldre is elkerültek. De az istentiszteletet szolgáló liturgikus ötvösművészet terén is jellegzetes szép darabokat alkotott s a magyar művészi exportnak ezek is kedvelt darabjai voltak. Ma is találkozunk velük külföldi kincs-

tárakban és múzeumokban (Aachen, Monza, Rieti, Krakó, Gneso, Prága, Boroszló, London) s magyarságukat első tekintetre elárulják.

A magyar ötvösség jelentőségét bizonyítja nemzeti művésztünkben, hogy segítette a testvérművészetek: a szobrászat és a festészet fejlődését. A Kolozsvári testvéreknek az egész európai plasztikát megelőző úttörő művészete az ötvösműhelyből robbant ki. Michele Pannonio, a XV. század közepén a ferrarai udvarnál működő festő rejtélyét a budapesti Szépművészeti Múzeumban őrzött egyetlen hiteles művén, a „Ceres”-en a magyar jellegű ötvösművek szokatlan gazdag szerepeltetése oldja meg. A ferrarai iskolától ezen kívül a formáknak ötvösművészre valló hajlékony, sima s a felületen zománcos kezelése különbözteti meg. Pannoniai Mihály eredetileg bizonyára ötvös volt, mint ahogy nem egy firenzei festő kortársa az ötvösmesterségen kezdte, ami a pontos formakeresésre törekvő Quattrocento festészetnek jó kezdő iskolája volt. Egyike volt azoknak a magyar ötvösöknek, akik a XIV. és a XV. században Itália felé vették útjukat. Az ecset forgatását Ferrarában, Cosmè Tura műhelyében tanulta. A régi magyar festészet legkiválóbb képviselője, a XVI. század elején (1506) kimutatott M. S. mester is kapcsolatban állott az ötvösséggel, amint azt a liliei múzeumban őrzött s a Három királyok imádását ábrázoló táblaképe elárulja; ötvösművek, magyar típusú serlegek és ékszerek csillognak rajta, hasonlóan mint a prága-strahowi premontrei rendház négy táblából álló sorozatán, (II. tábla) amelyet M. S. mester, némileg már modoros, későbbkori művének tartunk. Úgy ezeken, mint a mesternek eddig kimutatott többi képén (Esztergom, Bpest-Szépműv. Múz., Hontszentantal, Lille) feltűnik az ebben a korban már meglehetősen szokatlan és ritka arany háttér, az ötvösség művelésének emléke.

A magyar nemes családból származott idősebbik Dürer Albert

Királyfej Kalocsáról. XII. század vége.
Budapest, Szépművészeti Múzeum.

ISMERETLEN KASSAI SZOBRÁSZ :
Alamizsnás Sz. János. Részlet. 1480 körül.
Kassa, székesegyház.

atyja, Antal is ötvös volt. Magyarországon, Gyulán űzte mesterségét, s műhelyében tanult a nagy Albrecht Dürer atyja és első mestere. Ez a magyar ötvösség legjobb korának tudását vitte magával Németországba, ahol művészetét megbecsülték, ami abból is kitűnik, hogy 1489-ben Hans Krug nevű társával együtt rendeltést kapott III. Frigyesztől. Népes családjából ötvös volt András fia is, aki megmaradt atyja mestersége mellett, s 1535 táján Krakóba költözött, amelyet ebben az időben a magyar ötvösök különösen szívesen kerestek fel. Dürer Andrást a lengyel király is foglalkoztatta. Az idősebb Dürert követte Gyuláról László nevű testvérének fia, Miklós, akit 1482-ben vettek föl a nürnbergi ötvöscéhbe; húsz évvel később Kölnben találjuk, ahol még 1520-ban is működik, N i k l a s U n g e r néven, ami világosan mutatja, hogy a család magyar eredetének tudata nem halványodott el. Az id. Dürer Alberthez hasonlóan Gyulán tanulta az ötvösséget, majd Szegeden működött s a XVI. sz. közepén Münchenben telepedett meg Szegény (Z e g g i n) György. Kiváló ötvös volt, éppúgy, mint fia Ábrahám, aki idegenben is megtartotta szép magyaros családi nevét. Mind a kettőnek több munkája maradt fenn. A XVI. és a XVII. században Nürnbergben mind több magyar ötvös tűnik fel, így 1533-ban a kassai E n d r i s (Andris, Endre) U n g e r, 1564-ben G r e g o r y U n g e r, 1616-ban H a n s B a l k, akit az illető okirat szintén magyarnak említ, stb. Még hosszú a Németországban dolgozott magyar ötvösök sora, amelyből a fentieket annak bizonyítására ragadtuk ki, hogy a magyar származású Dürer művészcsalád megjelenése Németországban s bekapcsolódása a német művészetbe nem véletlen kirándulás, hanem a magyar ötvösök szélesebb odaáramlásának hulláma, egy folytatólagos láncnak egyik szeme volt. Nem akarunk szerénytelenek lenni, — bár a műtörténet nem ismer szerény vagy szerénytelen tényeket — s Albrecht Dürer atyjának magyarsága alapján nem

vitatjuk el művészetét a németektől. Mégis emlékeztetnünk kell rá, hogy az öreg Dürer, mint művész, nem ment üres kézzel Nürnbergbe. Személyes művészi képességein kívül a virágzó magyar ötvösség hozadékát vitte oda, magyar gondolkodásának, művészi felfogásának adottságát és adományát, amelyet fia is örökségként kapott. Maga az ifjabb Dürer írja naplójában atyjáról, hogy kevésbeszédű volt, amiben az Alföldről odaszakadt mester jellemző magyar vonását ismerhetjük fel. De a Dürer művészetébe beszüremkedett magyarságot nem az ilyen elejtett megjegyzésekből óhajtjuk levezetni, bármennyire rávilágítsanak is a helyzetre. Dürer nagy tette a német művészet, közélebről a német festészet előhaladásában elsősorban abban állott, hogy világos, tiszta látásra, a mélyreható részletmegfigyelés mellett is a lényeg kihámozására, áttekinthető, értelmes képszerkesztésre szoktatta. A német művészetet a későgotika zavarából, töredezett formahalmazatából, elmerevedő modorosságából, kicsinyességéből ő vezette ki olyan alapvető szellemi tulajdonságok és szemléleti hajlam által, melyeket egyenes ágon atyjától örökölt, s amelyek a magyar művészi látásnak kezdettől, kibontakozásukban az olasz művészet sokszoros hatásától elősegített sajátosságai voltak. Ezek a veleszületett tulajdonságok vezették ösztönszerűleg Olaszországba, az olasz művészet megértéséhez, amire német művész előtte nem volt képes s ebben később sem érték utól. Az ötvösséget atyja műhelyében tanulta. A festészetben a nyers és darabos Wolgemut volt mestere. Később a colmari Schongauer gyakorolta rá a legnagyobb hatást. Művészi fejlődését úgy értjük meg a legjobban, ha e két idősebb festővel hasonlítjuk össze. A köztük lévő különbség nem a generációk különbözőségében, hanem a művészi alapalkatban rejlik. Wölfflin a német művészet sajátosságait, főként az olasztól való eltérés alapján nagy elmélyüléssel és finom elemzéssel vizsgálva, egyik fő vonását a művészi zavarosságban („künstlerische Un-

klarheit") látja. Ezt oldotta fel Dürer egyidőre, ha nem is örökre, atyja adoptált hazájának művészetében. Tanítványai újra a sötétben botorkáltak, s a nagyobbvonalúságra, a válogatott formai kifejezésre való törekvését tulajdonképpen nem ezek, hanem a baseli ifjabb Holbein fejlesztette lényegesen tovább. E fejtegetések önként vezetnek Dürer helyének megjelöléséhez a német művészetben. Bár elismerjük, hogy magasabb esztétikai szempontból ő volt a legnagyobb német művész, a német művészi szellem, az egész germán lélek legigazabb s legőszintébb kifejezőjének, a „legnémetebb német művésznek” nem őt, hanem a teuton erdők félelmes misztikumát szinte szimbolikus erővel megelevenítő Mathias Grünewaldot kell tartanunk, aki éppoly nagy művész, mint amilyen gyökeresen német volt. A kitörő, szenvedélyes, expresszionista, a jellegzetest torzan érzékeltető német művészi ösztönrel éles ellentétben áll Dürernek higgadt szemlélete, világos rendszerezése, formai választékossága, kifejezésbeli mértéktartása, ami nem ürességet leplez, hanem mindenkor megőrzi tiszta ítéletét. A helyes mértéket, annak szabályait behatóan kutatja. A természet sokféle jelenségét azaz a nyugodt szemmel tekinti át, amint az alföldi pásztor nézi a magyar táj végtelen horizontját. Dürert nem művészi vérmérséklete, hanem művésszé válása, iskolázottsága, beiktatása a német fejlődésbe teszi német művésszé. A magyar mag, atyja műhelyében művészi nevelésének kezdetén szintén kisarjadzott, de művészetébe mihamar más hajtóerők kapcsolódtak. Kétségkívül az ötvös gyakorlottságának és figyelmének köszönhetette egész pályáján végigvonuló formai gondosságát és hajlamát, különös készségét a fa- és a rézmetszet iránt.

A MAGYAR MŰVÉSZET LÉNYEGI MEGISMERÉSE-
NEK egyik legcélravezetőbb módja, ha a történelmen keresztül
éppúgy, mint ma érvényesülő állandó vonásait elsősorban a né-

met művészettel való összehasonlításból, a két nemzeti művészet között fennálló alapvető különbségekből vezetjük le. Ezt a vizsgálatot egyes részleteiben kiterjesztjük majd a többi nemzetre, a magyar művészet többi külföldi kapcsolataira, párhuzamaira és ellentéteire, egész európai helyzetére. Német példák egybevetésével azért kezdjük, mert itt mutatkozik a legélesebb ellentét s mert e téren történt a legtöbb félreértés és félremagyarázás.

A magyar művészet egyéniségének, a magyar művészi képzetet és látás sajátosságainak kielemezésére az *a priori* esztétikai kategóriák felállítása helyett ez a pozitív, induktív művészet-történeti módszer vezethet megbízható eredményre.

A látási formák tisztasága és zártsága, a tömör, egyszerű előadás, a tartalmi kifejezés érthetősége a magyar művészi akaratnak kezdettől fogva a némettől eltérő, sőt azzal ellentétes vonása. E vonások határozottan megnyilatkoznak már románkori művészetünkben, amely nemcsak azért fejlődött magas művészi fokra, mert mögötte állott Árpádházi gazdag művelődésünk s a nemzeti királyság hatalma, hanem azért is, mert az ösztönös magyar művészi sajátságok egybeestek a kor stílusának általános törekvéseivel. E sajátságoknak minden időben érvényes első, határozott megfogalmazását románkori szobrászatunk adja, akár a kalocsai királyfejet (III. tábla) említjük, — melynek értelmesen leegyszerűsített plasztikai formáival, nyugodt kifejezésével szembe-állítjuk a braunschweigi dóm hasonlókorú feszületének tépett és torz Krisztus-fejét, — akár pedig a jáki Krisztus és apostolok tömör erejét és biblikus nyugalmát hasonlítjuk össze az egykorú bambergi apostoloknak, a tartásban, a fellazított formákban és a viharzó redőzetben éreztetett lázas szenvedélyével. Kassai Jakab nagy újítása, amelyet hazájából hozott magával s oltott a német szobrászatba, az alakok szilárd kiállításában, az emberi alak szerves részének a burkoló ruhatömegetől való különválasztásában, az alaknak szabaddátételében állott. A magyar szobrászat már két-három

nemzedékkel korábban, Nagy Lajos idejében, a Kolozsvári-testvérekkel közvetlenebb érintkezésbe lépett a valósággal, mint a német. Kassai Jakab ezen az úton egy további nagy lépést tett s elérte azt a nagyszabású valóságlátást, azt a monumentális realizmust, amely annyira jellemzi az egész kassai XV. századi faplasztikát. Madonnája, tagbaszakadt, egészséges erejével, fenségben és szépségben fogant, újszerű arctípusa, az anyja ölében életvidáman ficáncoló, vasgyúró kis Jézus az új magyar művészi felfogás légkörében született meg; merőben különbözik ennek a kornak német alkotásaitól, a gotika modorosságában elakadt, kilengő testtartásban libegő, lábán alig álló, szokványos arckifejezésű Máriájától és csenevész testű kis Jézusától. Kis mérete ellenére nagyvonalúan mintázza meg s való élettel hatja át a freisingi oltár adományozójának, Nicodemus della Scalának térdrehulló alakját (I. tábla). Mozdulata, széttárt kezeinek hódoló gesztusa, egész magatartása felszabadul a gotika megkötöttségétől. A fej eleven realizmusa vetekszik Donatello legjellegzetesebb szoborképmásaival. Palástja szegélyének és infulájának vésett díszítményei, mellcsatja megerősítik az okmányok azon közlését, hogy ötvösséggel is foglalkozott. Újabb bizonyága annak a fontos közreműködésnek, melyet művészetünk megújulásában az ötvösség nyújtott. Nicodemus öltönyén, bő tunikáján és köpenyén a redőzet elhelyezése egyszerű és világos, szélesen és természetesen folyik, úgyhogy teljesen érvényre juttatja a test tartását s egyes részeinek cselekvő szerepét. Épp ellenkező a ruházat szerepe a korabeli német plasztikában: az alakot nem kibontja, hanem elrejt; a redők az alaktól független sémákat, bonyolult, zavaros képleteket követnek, százfelé töredeznek; a köpeny az alak lábainál felesleges bőségben szétterjed, hogy az alaktól független redők cik-cakos játékának mennél több teret biztosítson. A ruharedők túltengésének a XV. századi német plasztikában következménye, hogy a lábak eltűnnek, az alak elveszti

statikai biztonságát, egész tektonikai erejét és szervezeti igazságát, ami a német művészetnek akár az olasztól, akár a magyartól egyik fő megkülönböztető vonása, a román korszakban éppúgy, mint a gotikában, a reneszánszban, vagy a barokban. E lényeges stílussajátságok a német festészetben éppúgy kiütők, mint a szobrászatban s ellentétük a magyar festészetben és szobrászatban egyaránt mutatkozik.

A magyar formaképzésre, világos előadásra, józan, egészséges valóságlátásra rendkívül jellemző azoknak a fafaragású, színezett kassai szobroknak csoportja, amelyek Mária családjának tagjait ábrázolják, s ma a Szent Erzsébet székesegyház Mária látogatása-oltárának oromzatán állanak. A XV. század közepén készültek, s azt a keretet szolgáltatják, amelyből Kassai Jakab művészete kinőtt. Az alakoknak a XV. századi kassai kőplasztikával közös régies arányai, tömzi alkatukkal, aránytalanul nagy fejükkel a korai keltezés mellett szólnak. Remek karakterfejeket találunk köztük. Mesterük finom pszichológiai megfigyeléséről tanuskodnak, mégsem torzítanak, mint a német szobrászok és festők művei. Izes, jó magyar alakok és fejek is felbukkannak, mint Zebedeus és József, s szebb, magyarosabb női fejet sem képzelhetünk, mint e mester Madonnáját. A jellemzésbe a kezeket is bevonja, még pedig úgy, hogy rendszerint mind a két kéz gesztikulál, párhuzamosan vagy ellentett irányban, amit a főoltár Erzsébet-legendájának képein is megfigyelhetünk. A szimultán gesztus Kassai Jakab Nicodemusán is feltűnik. Az alul nem egyszerűen levágott, vagy csak mérsékeltén kanyargó köpenyek és tunikák redői egyszerűek, hosszan hullanak alá, s türemlésük követi a szabadon hagyott kezek akcióját és az alul kilátszó, arányos lábak elhelyezését.

A Mária látogatása-oltár oromcsoportozatának egyenesági leszármazottjai a dóm orgonakarzata alatt elhelyezett, 1480 táján készült, ugyancsak színezett faszobrok. Szent Imre alakja klasszi-

kus példája a redőrendszer tisztaságának, az alkat organikus kifejezésének, a világos szobrászi megjelenítésnek. Mesteri az a mód s az az önként adódó könnyedség, amint a művész Szent István köpenyének felső, függőleges redőit néhány öblös hullámzással átvezeti az alsó átlós hajtékokba. S megkap Alamizsnás Sz. Jánosnak finom realizmussal faragott, mély lelkeséggel és gyöngédséggel telített nemes feje (IV. tábla).

A magyar észjárásból folyó állandó és hagyományos, nemzedékről-nemzedékre örökölt jegyei ezek a magyar művészi elképzelésnek, a magyar stílusnak. Egyszerű redőrendszer, a lábak statikai biztonsága, zárt, összefogott körrajz tünteti ki, már a XIII. század fordulóján a veszprémi Gizella-kápolna a l f r e s c o festett apostolait, éppúgy, mint a már hivatkozott jáki kőapostolokat. Leegyszerűsített formák és redőformulák, tiszta, egyszerű rajz, világos képszerkesztés jellemzik az 1400 tájt festett báti diptychont, amely ugyanakkor, midőn elárulja az olasz, a sienai trecento-festészet hatását, ennek szintetikus előadását és lendületesebb vonalritmusát, a rokon, de mégsem azonos magyar formaérzés értelmében méginkább leegyszerűsíti és lassúbb ütemre fogja. Ez az alaptörékvés nem változik a mintegy fél-századdal fiatalabb II. csegöldi mesternél (Mária látogatása, Esztergom), aki a haladottabb kor igényét követve, plasztikai erőben növekszik. Az 1470—80-as évek kiforrott magyar stílusát is elsősorban világos képszerkesztés és a leegyszerűsített formaadás, a nyugodt és tiszta szemlélet különbözteti meg s e kor magyar táblaképeit és szobraikat ezek a vonások teszik egyszerűen felismerhetőkké. Vessük egybe a II. báti mesternek esztergomi Szent Katalinján a lakonikus, áttekinthető redőrendszert Moser azonos alakjának (Strassburg), vagy magának Schongauernek, e kor legjellegzetesebb német mesterének „Madonna im Hofe” c. rézmetszetén a földön szétterülő köpeny bonyolult, halmozott, töredezett redőivel, s a legélesebben fog

szembetűnni a két nemzet művészete közötti nagy elvi különbség, ami a lényegyet tekintve, olyan esetekben sem csökken, amidőn a magyar mester közkeletű német metszeteket vesz ikonográfiai alapul. A XV. és a XVI. század fordulóján, a régi magyar szobrászat legmonumentálisabb és legmagasabb rangú alkotásán, a kassai főoltár három, méretre is hatalmas alakján, a karján a kis Jézust tartó Márián, bibliai és árpádházi Erzsébeten (V. tábla) a ruházat rendkívül gazdag redővetésén ugyanaz az előkelő választékosság ömlik el, mint magukon az alakokon, testtartásukon, nemes arcvonásaikon, ápolt, kecses kezükön: a menyország királynéja körül finom udvari légkör lebeg. Mégis, ez a — talán Alexander nevű — nagy kassai mester a bő öltönyök és a széles fejkendők redőinek áramlását művészi számítással tudja a test funkcióját követő s mégis ritmikus, nagyvonalú egységekbe fogni. Valósággal mesteri fogás, amint Árpádházi Szent Erzsébet szép fejét kendőjével bekereteli, ezt széles lendülettel kanyarítja át a nyak alatt, s így az egész alakon belül szinte még egy külön mellképet vág el és mutat be. Német kortársa, Tilman Riemenschneider Szent Erzsébetjén (Marburg) a ruházat csupa apró törés, a fejkendő a fejnek s a nyaknak nem kiemelésére, hanem megzavarására szolgál. A részletek finom átdolgozásában ez is mestermű, — de a kassai szoborral ellentétés a művészi elgondolása, a fej nem oly sugárzóan szép, ellenkezően, póriasabb, öreg, morcos; lélekkel van ez is átítatva, de más lelkeségből fakad.

Már az eddigi példákon is a magyar művészetnek, a magyar lelkialkattal rokon egyéni vonásai gyanánt ismertük meg a világos látást és egyszerű, értelmes formai közlést, az emberi alak nyugodt és zárt, gyakran nagyvonalú bemutatását, a fejlett tektonikai érzéket. Régi és újabb művészetünk mesterműveinek egész sorozatát hívhatjuk tanuságtételre. Hivatkozhatunk a mateóci oltárnak, 1430—1440 körül Kassától Krakóig működött mesterére, aki főművén, a mateóci szárnyasoltár középso részén

ALEXANDER MESTER ? : A kassai főoltár szobrai. 1500 körül.
Kassa, székesegyház.

KASSAI MIHÁLY: Sz. János evangalista. 1516.
Kassa, székesegyház.

Szent István és Szent Imre alakját festette meg, a szárnyképeken pedig életükre vonatkozó jeleneteket tiszta előadásban, egyszerű, de határozott és kifejező vonalakra redukált formákban ábrázolt. A kassai Szt. Antal-oltár páros alakjait se lehetett volna kevesebb eszközzel és ugyanakkor érthetőbben szemléltetni. Alig megy túl a fogalmi ábrázoláson s szemlélete mégis teljesen meggyőző. A valóságot a maga eszközeivel szerkeszti meg, s ezek az eszközök a legkorszerűbb problémákat érintik, különösen a térbeliség érzetetését. Alakjai a szűkszavú ábrázolási módból folyó bizonyos merevség ellenére is cselekvőképeseek. Ért a jellemzéshez, a történeti jellemkép kialakításához. Szent Istvánt királyi méltóságában, Imre herceget szentségében éppúgy, mint vitézi erejében, kezében lándzsával, oldalán karddal, atyjához hasonlóan páncélban s díszes palástban ábrázolja. Egyénien alakítja a királyi öltözeteken és a háttérben kifeszített s kecses angyaloktól tartott kárpiton ornamentikáját, amellyel egyébként tarkarékoskodik. Egyéni utakon keresi a művészi fejlődést, oly korban, amidőn a valóság felfedezése Európaszerte mind gyorsabb ütemben halad. Kassai Mihálynak 1516-ban festett oltarán lekerekített formák, tiszta s igen fejlett térszemlélet a szemet messzire vivő hangulatos tájképen (VI. tábla), a bibliai jeleneteken (VII. tábla) egyszerű, mesterkéletlen csoportképzés, a külső szárnyképek alakjain nagyvonalú felfogás és határozott, szilárd kiállítás jelzi a XVI. század elején tetőpontjára jutott magyar festészet egyéni vonásait. E vonások kialakulását épp ekkor, a reneszánsz magyarországi kiérésének idején segítette az olasz művészet hatása, amelyre a két nemzeti lélek sok rokon vonása következtében szívesen reagált régi művészetünk. Kassai Mihálynál közelebből érezhetjük s nevén is nevezhetjük az olasz befolyást, amely a szelíd umbriai festészet, közelebből a kedves és üde Pinturicchio révén érte.

A magyar festészet már korábban érintkezésbe jutott Umbriá-

val. Az első, névleg és műveiben ismert magyar táblaképfestő, a középkorból előderengő új magyar festészeti stílus vezető egyénisége, Kolozsvári Tamás az olasz korai reneszánsz egyik úttörőjével, a fabrianói Gentilével jutott stílusbeli s valószínűleg személyi kapcsolatba, aminek megállapítása eszünkbe juttatja, hogy az okmányok Gentile de Fabrianónak Michele, Mihály nevű magyar segédjéről és tanítványáról tudnak. Mint idefűződő régészeti adatot fel kell továbbá említeni, hogy Bakócz Tamás Esztergomban őrzött miseruháját, casuláját ugyancsak Pinturicchio rajza alapján hímezték. Kassai Mihály tanítványánál, Babocsay Jánosnál az olasz hatás már teljesen felszívódott s a kerekded formaképzésben, az összegezett látásban megnyilatkozó magyar vonások már közvetlen olasz emlékezősek nélkül jutnak kifejezésre. Czottman Bertalan kassai patikus és neje epitáfiumán a magyarosan festett szentek dicsfényén olvasható latin névjelzések is magyarosan vannak írva: S. Pongracius, S. Sebastianus. Hasonló folyamat ment végbe a reneszánszkoriban magyar kő- és márványplasztikában. Az ú. n. Visegrádi Madonna, olasz mester műve magyar anyagban, esztergomi vörös márványban, jelképe az olasz-magyar művészet termékeny frigyének, egyike az új stílus példaadó darabjainak. A mintegy negyedszázaddal későbbi Báthory-Madonna (VIII. tábla) magyar művésze a finomabb és részletbemenőbb olasz formákat összevonta és lesimította, a kecsesebb olasz Madonna-típust meggömbölyítette, közelebb hozván a magyar formaérzéshez, melyet hiánytalanul fejez ki nemcsak a két főalak, Mária és az egész alakban egyszerű eszközökkel, de gondosan megmintázott kis Jézus, a Mária feje fölött koronát tartó két lebegő angyal is. Magyaros vonás a korona díszes kiképzése; egész formája a magyar ötvösség gazdagságára emlékeztet. Hasonló motívumot találunk, angyaloktól tartott koronás Mária feje fölött a brassói fekete-templo-m trónoló Madonnáján, melyet Mátyás és Beatrix címere

KASSAI MIHÁLY : Madonna-fej. Részlet. 1516.
Kassa, székesegyház.

ISMERETLEN MAGYAR SZOBRÁSZ:
Báthory András Madonnája. 1526.
Budapest, Szépművészeti Múzeum.

ékesít, s bizonyára Mátyás adományából, 1467-i látogatása emlékére valamelyik udvari művész festett. Maga a falkép az olasz Quattrocento festészetben annyira kedvelt Santa Conversazione-k magyaros változata, reneszánsz festészetünknek egyik kiváló, jellegzetes, eddig nem eléggé figyelemre méltatott alkotása. A déli kapu ívmezejében foglal helyet. Az egész ábrázolás olasz eredetű, de — hogy úgy mondjuk — magyarra van fordítva. A két főalakon, Márián és a kis Jézuson a firenzei korareneszánsz hamvas üdesége ömlik el, mégis van bennük valami idegenszerűség, ami nem olasz. Mária a régibb magyar falképekről, miniatúrákról, többek közt a képes krónikából, pecsétéről ismert trónon ül. A lábai alatt látható félhold naiv keveréke a Szeplőtlen Szűz és Mária Mennybemenetele ábrázolásának. A kétoldalt térdeplő Sz. Katalinnak és Sz. Borbálának is magyaros akcentusa van, s vonatkozásban állanak a királyi adományozóval, amennyiben Mátyás első felesége, Katalin, Korvin János anyja pedig Borbála volt. A két szent tisztelete egyébként általános volt Magyarországon, magában Brassóban is. XV. századi magyar oltárainkon gyakran találkozunk velük. A talaj virágokkal teleszórt pázsit. Nagyon szép a szélesen nyíló tájképi háttér, melynek lírai jellege Kassai Mihályt idézi emlékezetünkbe, bár ez későbbben működött. A két sarokban elhelyezett címereket gotizáló lombdísztetés fogja körül, ami szintén arra vall, hogy a kép olaszos vonásai ellenére sem olasz, hanem magyar mester műve. A szász keretlakosság provinciális művészetéhez nincs köze. Magyar Quattrocento ez a javából, Mátyás magasszintű udvari művészetének remeke. Tömör formaérzés idomítja magyarrá a fővárosi kőtárnak félalakos anglyalt, illetve Madonnát ábrázoló szobrait.

Az osztrák és bajor barokk szentek és angyalok viharzó szenvedélye vagy ellágyult nosztalgiája, szélsőségeken táncoló s nem ritkán hamisan hangolt egész skálája a magyar plasztikában lehal-

kul és lehiggad, mennél keletebbre megyünk, annál inkább kerülí a szélsőségeket, távolabb esvén a különleges német-osztrák barok búvkörétől. A bécsi udvari barok görögtüzének lángjai a nyugati magyar végeket és a Dunántúlt megperzselték ugyan, keletebbre és északon, attól lényegileg különböző, egyéni barok stílus keletkezett, amely mélyen a magyar talajban és a magyar lélekben gyökerezett. A II. Rákóczi György özvegyétől, Báthory Zsófiától 1670—80 tájt alapított s faragott kövekből épült kassai jezsuita, jelenleg premontrei templom (IX. tábla) zárt tömb-szerűségével, tiszta és egyszerű tagolásával a felsőmagyarországi reneszánsz építészet törekvéseinek örököse. Ugyanannak a szilárd tektonikai gondolkodásnak képviselője, mint amely a román templomoktól kezdve a gotika legjellegzetesebb hazai alkotásain: a kassai Mihály-kápolnán, dómon és domonkosrendi templomon (X. tábla), a budai helyőrségi s eredeti alkatában a Mátyás-templomon, a brassói „fekete” és a soproni „kecske”-templomon, a felsőmagyarországi reneszánszon és az erdélyi kastélyépítészen keresztül a Palatinus-stílusig és a klasszicizáló magyar kúriáig kifejezésre jut. Ugyane vonások: zárt és szilárd formák, — amint láttuk — a magyar stílusnak, a művészet különböző ágaiban és egymásra következő korszakaiban állandó és lényegükben változatlan ismertető jegyei. A magyar barok festészet egyik legegényibb mesterét, az ifjabbik Spillenberger Jánost leginkább a zárt képszerkesztés, az egyes alakoknak és csoportoknak tömegben jól összefogott egysége különbözteti meg a hazánkban is sokat működött osztrák barok festők lazább formai felfogásától és széteső kompozíciójától, amint azt a kassai származású festőnek a bécsi Szt. István-templomban lévő hatalmas oltárképén láthatjuk. Ugyanez áll II. Rákóczi Ferenc udvari festőjének, Mátyoki Ádámnak tömören előadott arcképeire.

Nem változnak a korábbi századokból átöröklött alapvonások

akkor sem, ha átlépjük a XIX. század küszöbét. Ha végigfutunk a század folyásával egyre izmosabb magyar tehetségein, olyanok fognak megállítani, szobrászok és festők, mint a magyar karakternek különösen erős és szuggesztív kifejezői: Izsó és Fadrusz, Madarász és Székely, akiknek művészete elsősorban az egyszerű és tiszta látáson, a statikai biztonságon, a formai tömörségen épül fel. Vessük csak egybe a legmonumentálisabb magyar szobrász kolozsvári Mátyás királyát vagy pozsonyi Mária Teréziáját a kor reprezentatív német szobrászának, Reinhold Begasnak szinpadias és agyondolgozott berlini Vilmos császár-emlékművével, vagy Székely Bertalan nagyvonalú történeti freskóit Rethel szét-töredezett formákban és vonalakban megfogalmazott falképeivel, s meglátjuk a szakadékot, amely a két művészi szellem között tátong.

TÖRTÉNETI EMLÉKEINK, de az újabb, a mai, az élő magyar művészet alkotásainak elemzéséből és más nemzetek művészetével való összehasonlításából más lényeges és állandó jegyeket is megállapíthatunk, amelyek az eddig leszűrtekkel szorosan és szükségszerűen összefüggenek, mert ugyanannak az alkotó géniusznak velejárói, ugyanazt a nemzeti szellemet sugározzák ki. Ezek a következtetések a legmerészebb történeti akrobatikát is megengedik, éppúgy helytállanak a multa, mint a jelenre nézve. Ilyen vonás a világos szemléleti tájékozódást célzó lényeges formák kiemelése, a valóság sokféleségének csökkentése. Az ábrázoló művészeteknél ez magyarázza a részletek halmozásától való idegenkedést, az egyszerű, de kifejező rajzot, az összevont plasztikai formákat, a tiszta térábrázolást s a képen a tér képzetét keltő építészeti részletek csekély díszítését, ami a báti, a jánosréti vagy a százszfalvi mesternek, a XV. századi magyar festészet átlagos törekvéseit oly tisztán bemutató táblaképein éppúgy kitűnik, mint Székely Bertalan pécsi falképein. A formák leegyszerűsítéséből

következő rokon vonás a képszerkesztés takarékosága, a kevés alakkal megoldott jelenetezés, ami elősegíti a tiszta képbenyomást és a tartalmi kifejezés érthetőségét. A magyar ember általában kevés beszédű. Kerüli a szószaporítást az előszóban éppúgy, akár a művészet nyelvén. A II. cseörgödi mesternek, a Krisztus töviskoronázása bemutatására (Esztergom) mindössze három, kitűnően jellemzett és jól beállított alakra van szüksége, míg a német Wolgemut és Grünewald ugyanezt a jelenetet népes csoporttá dagasztja, melynek kavargó, hadonászó, zavaros tömegében szinte eltűnik maga a főszereplő, s értelmetlenné válik a sok mellékalak ágálása. Az esztergomi képtár két kuruc csatajelenetén két lovas katona, egy kuruc és egy labanc viaskodása adja a kompozíció magvát. Szélesen festett alakjuk, 2—3 mellékalakkal teljesen kitölti a képteret, s a harc hevességét jobban érzékelteti, mint a német Reulingnak, ugyanott látható, a szentgotthárdi csatát és a sziléziai harcokat ábrázoló két népes és száraz csataképe. A magyar festő képei egész más stílusvilágot képviselnek, mint akár Reulingnak, vagy a harmincéves háború legnépszerűbb csataképfestőjének, a holland Philips Wouwermannak sokat utánzott művei. A képszerkesztés és a csoportképzés világossága, érthetősége, a kevés eszközzel való sokat mondás a magyar mentalitásból folyó jellemvonása művészettörténetünk java alkotásainak, akár a már említett példákra, középkori falfestészetünk jelenetes ábrázolásaira, XIX. századi epikai festészetünkre, vagy az újabb iskolák figurális festőire, Ferenczy Károlyra, Csók Istvánra, Szőnyi Istvánra, Medveczky Jenőre, stb. gondolunk.

Noha a magyar művészetnek világosságra és egyszerűsége, formai redukcióra törekvő *constans* vonásait könnyebb megértetni az ábrázoló művészetekben, festészetben és szobrászatban, azok építészetünket szintúgy megkülönböztetik. Műemlékeinkről mindenki leolvashatja őket, aki érti ezt a nyelvet. Ro-

A kassai egykori jezsuita, ma premontrei templom.
1670—80 körül.

A kassai Sz. Domonkos-templom. XIV. század.

mán templomaink egyszerű, zárt falsíkjaait és tömör faltömbjeit a korstílus is magyarázza, bár — mondjuk — a pisai, vagy a poitiersi székesegyház, a páрмаi Battistero külsejének erős tagolása, a francia és a rajnai katedrálisok belső terének emporiumos, oldalkarzatossá fellazítása a román stílus különböző nemzeti válfajaira mutatnak. A magyar román templomok alaprajza egyszerű, könnyen olvasható, a hagyományos bazilikális elrendezéshez jobban ragaszkodik, mint a különösen gazdagabb szentélyképzésű francia templomok, bár ezek hatása is kiütöközik. A legáltalánosabb típus a félköríves apszissal bíró, kereszt-hajónélküli három hajó, nyugati homlokzati és déli kapuval. A német alaprajzok nem így áttekinthetők, a homlokzaton nem ritkán hiába keressük a kaput, mert az oldalt nyílik; máskor úgy a nyugati, mint a keleti oldalon találunk kaput, úgyhogy első tekintetre bizonytalanságban vagyunk a homlokzat felől. A magyar gotika a csúcsíves építészeti rendszert leegyszerűsíti, ami nem a járatlanság, hanem a többi művészetekben is érvényesülő, határozott stílusakarat következménye. A gotika korában építőmestereink és kőfaragóink jártak és dolgoztak a külföldön, Bécsben, Strassburgban, Baselben, talán Prágában is, s ott nemcsak tanultak, hanem meg is becsülték őket, fontos munkákat bíztak rájuk. Éppenséggel nem voltak elmaradva. A Franciaországban létrejött csúcsíves rendszert nemcsak elsajátították, hanem annak jellegzetes, s a magyar építészeti hagyományt követő nemzeti változatát hozták létre. Nem másoltak, hanem újat és eredetit alkottak, még olyan esetekben is, amidőn kiindulási pontul, érthetőn, francia mintát választottak, mint például a kassai Szent Erzsébet-egyházon, amelynek alaprajza a braisnei St-Yvedet követi, felépítése mégis egyéni (XI. tábla), vagy a csütörtökhelyi Zápolya-kápolna, amely a párisi Sainte-Chapelle építészeti gondolatát veszi át. A gotikán belül sok új ötletet, szerkezeti újítást és eredeti megoldást hoztak létre építészeink. Hivatkoz-

zunk a kassai Szt. Mihály-kápolna szinte lebegni látszó tornyának merész konstrukciójára, a dóm ú. n. királylépcsőjének egymásba fonódó, kettős menetére, Kassai Istvánnak, a dóm egyik építőjének a gotika minden eszközét, fogását igénybevevő, kicsiben egész enciklopédiáját felölelő, páratlanul elegáns szentségházára, avagy mélyen benyúló nyájas déli kapujának kápolnaszerű kiképzésére. Említsük továbbá a pozsonyi ferencrendiek és klarisszák egyéni ízű kis tornyát, a brassói fekete-templom teres, világos szentélyének megkapó térhatását, az erdélyi templomerődöknek, a magyar harcos sorsot idéző különleges építkezését. Legjellegzetesebb és legnevezetesebb csúcsíves templomaink, a már felsorolt kassaiak és budaváriak, Sopron, Brassó, Lőcse, Bártfa, Garamszentbenedek, stb. a gotikus rendszert leegyszerűsítik. A falakat kevésbé bontják fel, kevésbé anyagtalanítják, mint a franciák, németek és németalföldiek, a külső támasztóívet mellőzik, mint legtöbbször az olaszok is, az alaprajz egyszerűbb, de mindig világos és áttekinthető. A magassági törekvés nem uralkodik annyira, mint Francia- vagy Németországban, a vízirányos tagolások, osztó és záró párkányok egyensúlyban tartják, ha nem is oly mértékben, mint az olasz gotikus emlékeken, ahol a horizontalizmus az ókori római építészeti hagyományának kötelezettsége, s ahol nem ritkán, a gotika szellemével éles ellentétben a vízirányos kiterjedés uralkodik s elnyomja, gátolja, lefogja a fölfelé törekvő struktív elemeket (Or San Michele, Loggia dei Lanzi, Bigallo, Frari, Toscanella stb.). Igazi magyar típus a zárt tömbű, nyolcszögletű, hasábos torony, úgy nagyobb városi (kassai dóm és Domonkos-templom, a restaurálás előtti Mátyás-templom, budai helyőrségi, soproni bencés-templom, lőcsei Jakab-templom), mint pedig falusi templomainkon (Gyöngyöspataj, Bélabánya, Nógrádsáp, Sopronbátfalva). Legtöbb esetben arányos ritmusú párkányok tagolják, mint a fenti példákon kívül a kolozsvári Mihály-templom felfelé karcsusodó szép tornyát. A torony olyankor is megtartja zárt for-

máit, midőn magának a templomnak gazdagabb a tagolása s falai áttörtebbek, aminek példáját a kassai székesegyház nyújtja. Gotikus templomépítészetünkre az is jellemző, hogy a torony nem teng túl, nem nyomja el tömegével és igényével magát a templomot, amint gyakran Németországban látjuk, ahol a tornyok nagy szerepe és szaporítása, túlsúlya már a román építészetben mutatkozik. Az ulmi székesegyház, vagy a bécsi Szent István-dóm tornya annyira uralkodik a templomon, annak tömegén és egész külső képén, hogy szinte az a helyzet keletkezik, mintha a templom csak a torony függeléke volna. Viszont ha a kassai dómra pillantunk, a templom egész rendszerével, tisztán tagolt, lenyűgöző hatású kötéssel világosan áll előttünk; külsejéről leolvashatjuk belső elrendezését, a szentély, a kereszthajók a külső is érvényesülnek, s a torony vertikális hangsúlya csak kíséri és kiegészíti az egésznek felemelő képét. Ezek egytornyú templomok. A kölni dóm vagy a szerényebb, de a német gotika szellemére nem kevésbé jellemző nürnbergi Lorenz-Kirche szélesen terpeszkedő s magasba törő két nyugati tornya a homlokzatot teljesen uralja, a széles főhajót a külsőn csak nagyon mérsékeltén képviselő homlokfalat összepréseli, miáltal az építészet egyik klasszikus szabálya: a külső és a belső egybehangolása erősen csorbát szenved. A magyar ellenpéldán, a garamszentbenedeki apátsági templom homlokzatán a két szilárd állású, hasábos torony távolsága tökéletesen megfelel a belső keresztmetszetnek; a köztük emelkedő homlokfalat nem elnyomják, hanem testőrökként őrzik, még jobban kiemelik, úgyhogy rajta a kassai déli kapura emlékeztető, szép, széles, kettős tagozású, gazdagon kiképezett, hívogató főbejárat is pompásan érvényre jut. Ezeken a példákön a két építészeti gondolkodás, a német és a magyar közötti különbség világosan szólal meg.

Gotikus építészetünkben a magyar román stílus örökletes vonásai ütköznek ki. Nem egy alkotásában és sajátágában szinte egy, csúcsíves formákban tovább élő késői román stílus para-

doxonát adja. Különösen a kisebb igényű, egyhajós falusi gotikus templomainkon élnek hosszú ideig a román szerkezeti hagyományok, ami könnyen érthető. Egyhajós román templomainknak érdekes sajátága, hogy a homlokzati torony gyakran akként ékeződik a templom testébe, hogy a bejárat a torony alsó részében nyílik, s ennek nyitott alsó szakasza egyúttal kis előterül szolgál. Rendkívül ügyes alkalmazása ez a nagyobb, háromhajós templomainkon megnyilatkozó s a magyar román építészet egyik legjellemzőbb azon szerkezeti különlegességének, hogy a tornyok üres alsó szakasza belenyílik, beleáramlik a templom belső terébe s a mellékhajók meghosszabbítása gyanánt szolgál. Egyhajós, egytornyos román templomaink említett sajátágát gotikus falusi templomaink is átvették s nem ritkán a barokk és a copfstílus idején is találkozunk vele.

Minden nemzet művészetének történetében kiemelkedik egy stílus, vagy stíluskorszak, amely rá különösen jellemző, mert azt létrehozta, vagy mert idegenből átvéve és átalakítva, magát abban tudta a legjobban kifejezni, az kísérte történelmének, nemzeti létének legszerencsésebb korszakát. Csak kevés nemzet dicsekedhetik, különösen az építészet terén azzal, hogy olyan stílust alkotott, amely nemzetközileg elterjedt. A keresztény korban csak Bizáncról, Francia- és Olaszországról lehet ezt elmondani, a többi művésznemzet hozzájuk képest csak adoptív, felvevő szereppel bírt, bár az átvett stíleket nemzeti vonásokkal ruházta fel, nemzetiekké alakította. Ez áll a németre éppúgy, mint a magyarra. A festészetben még Flandria és Spanyolország bírt nemzetközien oly újító, ösztönző szereppel, mint az építészetben a gotikára vonatkozólag Franciaország, a reneszánszra és a barokkra nézve Itália. Tulajdonképp csak két nagy építészeti alapstílust ismer a művészet világtörténete, a görögöt s ennek leszármazottait, a római, reneszánszot, barokkot és a gotikát, amelynek a román előzménye, előkészítője.

A magyar művészetnek legkifejezőbb, leggazdagabb stíluskorszaka, amelyben leginkább közelítette meg a legmagasabb mértéket s amely leginkább felelt meg gondolkodásmódjának és művészi temperamentumának, a román volt. Ugyanaz, mint a németnek a késői gotika, melytől sokáig nem tudott elszakadni.

A TISZTA ÉS JÓZAN SZEMLÉLET, világosságra törekvés, amelyet a magyar művészet különböző korbeli alkotásairól leolvastunk, s amely a művészet különböző ágaiban egyaránt megnyilatkozott, mégsem azonos a francia szellemet megkülönböztető racionalizmussal, amely a skolasztikában oly szilárd vázat épített a francia gondolkodásnak, s amely a gotikus építészetben oly fényes művészi kifejezést nyert. A mienk nem volt Descartes és az enciklopedisták racionalizmusa, hanem a költő Zrinyi Miklós és Széchenyi István éleslátása, absztrakt elméletektől mentes gondolkodásmódja, az életből merített okfejtése. Nem a francia *raison*, hanem a magyar józan ész. Ez a különbség a művészetben is fennáll. A XIX. századi festészet egyik főiránya, a Franciaországban keletkezett *plein-air* és a vele szorosan összefüggő impresszionizmus optikai pontosságával ugyanannak a francia *ratio*-nak megnyilatkozása, mint a középkorban a gotika. Magyar leszármazottja, a bölcsőjében Nagybányán ringatott magyar impresszionizmus szabadabban bánik a fény jelenségeivel, fakturája nyersebb (Ferenczy), de nem egyszer több erőtlől duzzad (Kosztka), színlátása sem tapad annyira az exakt megfigyeléshez, de annál több benne a magyar nép színfantáziájával rokon, talán tudatlanul is abból sarjadt zamat (Csók, Vaszary, Iványi-Grünwald).

Végeredményben racionalista volt az impresszionizmus és a postimpresszionizmus ellenhatásaként jelentkezett kubizmus. Megalapítója a francia Braque, s egyik legtudatosabb híve, az ugyancsak francia André Lhote, aki tollával is harcolt az új irányért. Matisse a Braque kiállításán használta először a „kubista”

elnevezést. A naturalizált francia, eredetileg spanyol Picasso csak leghangosabb, bár éppoly tehetséges népszerűsítője volt, s a világháború után Párisba sodródott idegenek, — köztudomás szerint főként oroszok és lengyel zsidók — az ú. n. École de Paris tagjai, nem mindig jóhiszemű művészi eszközökkel és műkereskedelmi irányítással csak kihasználták, s tisztulás helyett fokozták annak a kornak esztétikai káosztát. A kubizmus eredeti intenciójában, a természeti formák stereometriai átváltásával és elvont elemekből alkotott képszerűséssel közelebb rokona a francia gotikának, a csúcsíves építőrendszernek, ugyanúgy a logikai törvényszerűségek megvalósítója. Végzetes tévedése azonban az volt, s ott mondott csődöt, hogy absztrakt logikai elemekből absztrakt építészeti formák létesíthetők ugyan, mert maga az építészet sem dolgozik természeti elemekkel, az emberi alak s általában a természeti valóságok közlésére és kifejezésére azonban képtelen. Ma már a kubizmus és társai, az egyéb izmusok a művészettörténet lezárt fejezetét alkotják. Ismerjük tévedésüket, de értjük szükségszerű szerepüket is, amely az volt, hogy a vak művészi materializmust, a banális és kicsinyes valóságábrázolást, a megmerevedett, de pozícióját hatalmi eszközökkel és kiépített szervezeteivel védő akadémizmust meg kellett rohamozni s az első frontáttörést kiharcolni, ha ebben — mint az első tűzbe dobott csapatok mindig — el is véreztek.

A józan magyar látás a természettől, a szemléltető valóságtól elvonatkoztatott formáktól ma éppúgy idegenkedik, mint művésze multjában. A lényeges forma kiemelését, az absztrakciót, a nem lényeges és nem jellemző részletek kiküszöbölését sohasem vitte az értelmetlenségig, sőt éppen a könnyebb érthetőség érdekében választotta ki a lényegét. Művészetünk azokban az években, a háború utáni világpolitikai és társadalmi, szellemi és esztétikai válságban, amidőn a legkülönbözőbb, merész, sokszor elvadult újító irányok feltűntek s egyidőben valósággal divatba jöt-

tek, nem zárkózott el az idegenből jött irányoktól — ami a multból örökölt fogékonyságából folyt — s bár maga is válságba jutott, a művészi szélsőségek nem tudtak mélyebben gyökeret verni s egyes kilengések nagyon hamar lehiggadtak vagy elvesztették hitelüket. Braque és a többi ortodox kubista alig talált visszhangra. Az előtérbe jutott tehetségesebb festőink közül Kmetty már a kubizmusnak egy későbbi, a természettel összeegyeztetett formáját vette át. A finom érzésű Szobotka Imre is nagyon hamar visszaváltotta az absztrakt geometriai formákat természetieké; újabb zebegényi tájképein oly diszkrét hatással megnyilatkozó poetikus hajlamának nehéz lett volna térmértani elemekkel kifejezést adnia. Bizonyos fokig Egry József is tudomást vett a kubista törekvésekről, de az ő eredeti tehetségét és egyéni kifejezőmódját nem lehet a kubizmusba vagy annak bármely ágazatába beskatulyázni. Az öreg Schreiber maradt leginkább hű a régi bálványokhoz, bár ő közelebb áll a futurizmushoz, amely kezdetben (Severini, Soffici) szintén fenntartott kapcsolatokat a kubizmussal.

Sokkal inkább hajlott az újabb magyar művészet a természetet a kubistáknál nagyobb tiszteletben tartó Cézanne, az egész modern európai festészet e nagy felszabadítója felé, akinek szigorú formai számításában és konstruktív képszerkesztésében szintén a francia *raison*, ez a legmélyebben fekvő francia *qualité maîtresse* nyilatkozott meg.

A magyar látás végzetes elferdülésétől sohasem kellett tartani. A rút eszményítése, a festés vagy a szobrászi munka mesterségbeli kvalitásának, „szépségének” tudatos szétrombolása, — ami az *École de Paris* sekélyesebb, tehetségtelenebb részének programja volt, s amibe a modern német művészet, az „*entartete Kunst*” is mélyen belesüppedt, ami után oly mohón kapott az akkor mesterségesen összekovácsolt csehszlovák köztársaság művészete, s komolyabb veszély nélkül érintett oly nemes hagyo-

mányokkal bíró művészeteket is, mint a belga és holland, újabban utat találván a brit szigetre, — a mi művészi életünket, nagy tehetségekben oly gazdag modern művészetünknek valóban fényes fejlődését komolyan nem zavarta meg.

A formák tisztelete és a technikai kivitel tisztasága, becsületessége végigvonul művészetünk egész történetén, amelynek ezer éven át ápolt és kialakított hagyománya lett, vérévé vált. Festőink és szobrászaink ezt a vonalat ma sem adták fel s nem tért el tőle a közönség ízlése, a magyar esztétikai közvélemény sem, amely ugyan nem egységes, de magasabb rétegei tisztult elvekkel bírnak.

Formai választékosságra, az emberi alak megjelenítésének méltóságára, nemes ideáltípusok képzésére az olasz művészet szinte szünet nélküli hatása is nevelte festészetünket és szobrászatunkat. Az ókori klasszikus művészet kánonja biztos mértéket adott az olasz művészetnek, anélkül, hogy akadályozta volna a sajátos olasz alkotóerők kifejlését. A klasszikus formai pallérozottság, a klasszikus formai ideál többnyire olasz közvetítéssel, Itálián átszűrve jutott művészetünk vérkeringésébe, a magyar reneszánszba és romanizmusba, Ferenczy István szobrászatába, Polácz Mihály neoklasszikus építészetébe, legújabbán pedig a római magyar akadémikusok stílustörekvéseibe. Példaadása archeológiai értelemben sokszor nem is tűnik ki, inkább csak fegyelmező erejében mutatkozik. A lelki adottságon és hajlandóságon kívül az olasz és az attól közvetített klasszikus befolyás segítette a magyar formaérzés kialakulását. Kisebb mértékben részes volt benne a magyarországi provinciális római művészet, amely csökevényesen tovább élt románkori emlékeinken. Ez természetesen nem volt azonos a klasszikus művészettel, noha a pannoniai leletek igen szép római importtárgyakat is felmutatnak. A tulajdonképpeni klasszicista áramlatok később, közvetlenül Itáliából érkeztek s szívódtak fel művészetünkbe.

A meg-megújuló olasz hatásokat sem vettük át átdolgozás nélkül, s a rokon vonások mellett a különbséget is érezzük az olasz és a magyar formaalkotás között. Az olasz formai pátosz nem fűtötte a hűvösebb és mérsékletesebb magyar művészi képzelmet, s a képrendezés színpadí hatása is csökkentebb a mi művészetünkben. Arról sem feledkezünk meg, hogy az olasz művészet nagy korszakai ontották a rendkívüli tehetségeket, melyekkel a mi művészetünkben éppúgy, mint a németben csak egy-egy kirobbanó zseni mérkőzhetett.

A világosságra és áttekinthetőségre való törekvés kap meg régi templomaink belsejében, barok és klasszicizáló kastélyaink belső elrendezésében és külső tagolásában, régi városaink topográfiájában. A kassai dóm tágas térhatása, egyszeriben felfogható térképzése, napos derűje és világossága például élénk ellentétben áll a bécsi Stefans-Kirche nyomott és sötét belső terével. Szentélyének arányosan képzett csillagboltozata példája a kivrágzott magyar gotika e kedvelt boltozati típusának, amellyel szemben a bonyolult, szakadozott német hálóboltozat ugyanarra a különbségre mutat rá, ami a gotikus szobrokon és festményeken a túltengő, széttöredezett, zavaros redőképzés és az egyszerűbb, tisztább, racionálisabb magyar redőstílus között fennáll.

Magyar sajátosság, ha nem is kizárólagos, az építészeti szerkezet világos éreztetése a külső képen, ami nagyobb építményeken, világiakon és egyháziakon, a templomokon éppúgy feltűnik, mint a szerényebbekben. Kis méretük és egyszerű konstrukciójuk ellenére a helyes építészeti gondolkodásnak tökélyét képviselik s egyúttal tökéletesen fejezik ki a magyar művészi szándékot, a toronnyal hangsúlyozott bejáratí rész, nyugati homlokzat, a hajótest és szentély hármás ritmusával a csempezkopácsi, a borszónyi, a veleméri középkori román és gotikus templom. S ezt a képet kapjuk az északkeleti Kárpátok, az ú. n. Kárpátalja nem egy fatemplomán, mint pl. a középpapsai felsőtemplomon.

A töröktől el nem pusztított régi városaink elrendezésében is az áttekinthetőség, a józan, gyakorlati célszerűség tűnik fel. A várost rendszerint hosszú, egyenes út szeli át, amely belesik a fő kereskedelmi útvonalba, s amely közepén kiszélesedik. Ez a város szíve, itt emelkedik a nagytemplom, a középkorban az egész élet központja, amelyhez a lakosság élete a születéstől a haláláig hozzá volt kötve. Polgárait itt keresztelték, ide mentek az első áldozásra, itt tartották esküvőjüket, benne szólalt meg a lélekharang. Más országokban is a templom volt a városok bölcsője, növekedésük középpontja, ami azonban más-más elvek szerint történt. Rendszerint négyzetes tér képződött körülötte, városházával, kereskedelmi csarnokokkal s más középületekkel. Franciaországban és Németalföldön ebbe a főtérbe torkollott a főutca (Chartres, Reims). Olaszországban, ahol a tér, a piazza a városi életnek oly fontos tényezője volt, két nagyobb tér között vonult a főút, s az egyik téren a dóm, a másikon a városháza, a palazzo pubblico uralkodott (Firenze). A német városokban (Regensburg, Nürnberg, Bécs) a főteret centrálisan veszik körül a zeng-zugos utcák, amelyek közt sokszor nehéz eligazodni, az egész városkép zavaros. Krakóban és Varsóban a nagy piacból (rynek) sugárszerűen áradnak szét az utcák. A régi magyar városokban, mint Kassán (XII. tábla), Eperjesen, Besztercebányán, Egerben, Buda-Vízivárosban a főtértől kétoldalt fut a főutca s a város további sejtképződése a hosszanti főutcával párhuzamos és az ezeket összekötő mellékutcákkal megy végbe. Kassán a főutca kiszélesedett közepére, épp a dóm főhomlokzata és szentélye elé torkollik a két legszélesebb keresztutca, ami még áttekinthetőbbé teszi a város térképét, könnyebbé a tájékozódást és a közlekedést. Az utcáknak ezt a világos rendszerét a várfalak mentén, az egykori vársánc és vársétány (glacis) maradványaként széles körút övként fogja körül. Eperjesen a plébánia-templomnál szétáradó főútba lejtősen nyílnak bele a mellékutcák, vagy a mély

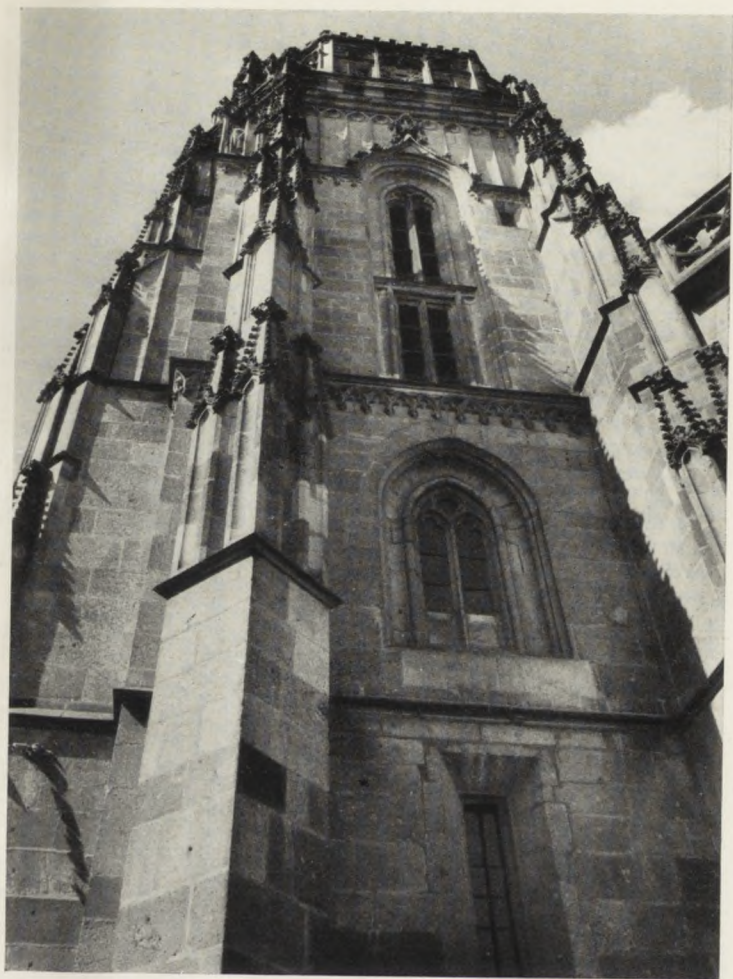
udvarral bíró átjáróházak, ami Sienára emlékeztet, aminthogy az egész város, fent a sárosi Kárpátok lábánál a régi kis olasz városok kedves, patinás benyomását kelti. De újabb városaink urbanizmusára, a legjellemzőbbek közül Debrecenre, Szegedre, Kaposvárra s magára a világmetropolissá növekedett Budapestre is a városkép nyájas derüje vagy széles nyugalma mellett a világos és nagyvonalú helyrajzi elrendezés nyomja rá bélyegét.

A MONUMENTÁLIS MEGNYILATKOZÁSOKBÓL leszállva iparművészetünk vagy a magyar népművészet apróbb és igénytelenebb termékeihez, bennük a magyar művészi léleknek azonos lélekzétvételét leshetjük meg. Régi ötvösművészetünk emlékein, gotikus kelyheinken, XVI—XVII. századi kupáinkon, talpas poharainkon, fedeles kancsóinkon, a kor nehéz küzdelmeiben sem sötét magyar életnek e jellegzetes darabjain ugyanazt a zárt formaadást, hajlékony formaérzékét, nagyvonalú alakítást csodáljuk meg, ami a nagyobb testvérművészeteket is megkülönbözteti. A körteformákban kivert s fedelükön ág-bogakkal díszített nagyváradi ámpolnák, a régi magyar ékszerek sok kedves naturalista ötlete — a rezgőtűk rózsái, a „másli” formájú s régi nyelvünkben így is elnevezett melltűk, eperformájú mellesatok, a buborékot jelképező gyöngyök, stb. — az egészséges, közvetlen természetlátásnak éppoly megnyilatkozásai, mint régi táblaképeink keresetlen természetlátása. A legjellegzetesebb magyar ötvöseljárás, a sodronyzománc virágmustráinak egyszerű stilizálásában ugyanaz a szintetizáló ösztön munkált, mint festészetünk és szobrászatunk nehezebb feladataiban.

A régi magyar ornamentika mindig kedvelte a könnyen folyó, nem bonyolult, tiszta és érthető motívumokat s előnyben részesítette a természetből kölcsönzött, különösen növényi eredetű díszítményt az elvont, geometrikus és az állati jellegű díszítményekkel szemben, ami viszont az északi, a germán ornamentikát

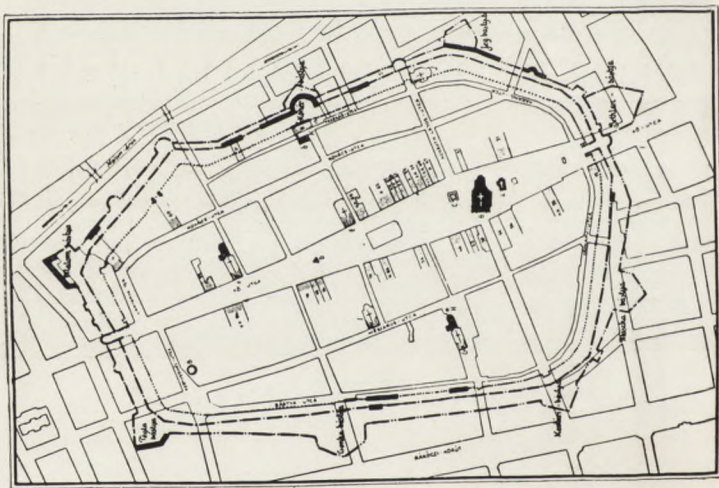
jellemzi, kezdve az írektől, wikingektől, a normannoktól. Kerülte az alapotívumok bonyolítását, elhomályosítását, ritmikai nyugtalanságát, amibe szívesen merült el a német ornamentika. Ha nem is rendszerezte azokat oly utólérhetetlen és hibátlan érzékel, mint az olasz, oly kifinomult ízléssel, mint a francia díszítőművészet, ízléses alkalmazásukra és egyéni alakításukra gondot fordított és sokszor idegen átvételekből is sajátos nemzeti formarendszert alakított ki. Figyeljük meg közelről a kassai főoltár predelláján (1470 tájt) a gotikus levélornamentika tiszta kezelését és világos formai érzékelését, a reneszánsz klasszikus ornamentikai vonalvezetéséhez közeledő folyamatos lejtését, s vegyük utána kezünkbe Schongauernek összegabalyított és zsúfolt gotikus levéldíszítményt feltüntető, hasonlókorú rézmetszetű lapját — s menten megérezzük a német és a magyar díszítőhajlam merő különbözőségét.

Tipikusan magyar az ú. n. „virágos reneszánsz” színes, kedves és vidor ornamentikája, amely főként az építészetben élt, különösen az erdélyi templomok famennyezetén, szószékein, az orgonakarzatok deszkamellvédjén, s kissé lazább fogalmazásban régi úri hímzéseinkről is ránk mosolyog. Legutóbb a gömör-pelsőci orgonakarzaton is előkerült, az 1629. évből, ami azt az eddig rejtve maradt tanulságot hozta, hogy Erdélyen kívül Felső-Magyarországon is viszonylag korán tűnt fel s hogy ez volt az útja Lengyelország felé. A magyar virágos reneszánsz élenken rávilágít arra a folyamatra, miként alakult át, miként aklimatizálódott a magyar talajban és a magyar művészet légkörében az olasz reneszánsz formakincse, amit a dekoratív plasztikában Mátyás, majd II. Ulászló pesthidegkúti vadászkastélyának némely márványfaragványán, fában pedig egyik-másik nyirbátori padon szemlélhetünk, ahol — mind a két helyen — olasz mesterek mellett tanulékony, de az átvett elemeket a saját módjukon átíró magyar segédek dolgoztak.

A kassai Sz. Erzsébet-székesegyház Mátyás-tornya.

XII.

Kassa város repülőképe és térképe.

A magyar „virágos reneszánsz” már népi művészetünk határmegyéjén áll, melynek gazdag ornamentikáját nyersebb és ösztönösebb kézzel ugyanaz a képzelet, ugyanaz a rendező és alakító készség hozta létre, mint egész díszítőművészetünket. Népi ornamentikánkat is a florealis elemek, virágok és levelek túlnyomó alkalmazása jellemzi, szemben a szomszédos s részben a velünk együtt élő népek geometriai jellegű díszítményeivel. Egész népművészetünk, festészetünkhöz hasonlóan, szereti az élénk kolorizmust, örül a mélytüzű, telt színeknek, melyeket sokszor csudás összhangba tud fogni, lefokozva rikító hatásukat. Mennyivel sápadtabb, erőtlenebb ezzel szemben akár a szlovák vagy a rutén, akár a szász és román népművészet kolorizmusa, rikítóbb és nyersebb a szerbek színfantáziája. Mindegyik más színérzéknek, a sajátjának engedelmeskedik. Ezek a tulajdonságok, több más jellegzetes vonással együtt, annak ellenére kiütököznek a magyar népművészetből, hogy vidékenként különböző skálában s más sajátságokkal keveredve jelentkeznek, s hogy nemzetiségi határvidékeken más népek kölcsönös hatásával is találkoznak.

Felvetődik a kérdés, vajjon régi művészetünk épúgy merített-e a népből, mint irodalmunk, melynek története népies írások, iskolákat ismer. S vajjon újabbkori nagy mestereink — gondolunk különösen a XIX. század második felére, gondolunk Munkácsyra, Székelyre, Mészölyre, stb. — épúgy gyökereznek népi talajban, fantáziájukat épúgy ihlette, kifejezési eszközeiket épúgy gazdagította a nép művészi világa és sokfajta művészi alkotása, mint a kor költészetét, a legnagyobbakat, Petőfit és Aranyt? Vagy ma, Móricz Zsigmond paraszti ereje, Kodolányi János elmerülése a magyar nép sorskérdéseibe, párhuzamos tünete-e szellemi életünkben a festő Pekárynak azzal a módjával, amint a falu népét és világát mű-primitív eszközeivel, némi ironikus mellékízzel ábrázolja s alapfelfogásában a néptől és annak

művészetétől idegen dekoratív céljainak szolgálatába állítja? — vagy rokon-e Diósy Antalnak és Bazilidesz Barnának azzal az átértékelésével, hogy a magyar parasztot dekoratíven ástilizált népviseleti bábbá alakítja, a lelket és az értelmet utolsó cseppig kiszíva belőle? — vagy azonos tünet-e a kerámiai plasztika kiváló mesterének, Gádor Istvánnak, technikailag tökéletes, mindig érdekesen és szellemesen előadott parodisztikus parasztfiguráival és domborművű jeleneteivel? Fel kell tennünk azt a kérdést is, egyet érnek-e az irodalmi és a művészeti őstehetségek? s végül azt, vajjon régi vagy új, mult vagy élő művészetünk fejlődésében, megtorpanásai után nekilendüléseiben, fel-frissülésében szintúgy szerepe van-e a népi indítékoknak, a népművészet példáinak vagy elveinek, mint ahogy irodalmi szemléletünket, nyelvünket annyiszor megújították a népies elemek?

E kérdésekre határozott nemmel kell válaszolnunk, annak ellenére, hogy a magyar nép művészi életének egészét tekintve, a nagy művészeteket a népi, etnográfiai művészettől meg nem különböztetve, ez utóbbinak önmagában nagyobb szerep jut benne, mint sok más népnél. Olaszországban például, különösen a művészetileg jelentős vidékeken alig volt és alig van külön népművészet, aminek főoka bizonyára az, hogy szuggesztív erejű nagy művészeik mindenkihez szóltak, a Mediciekhez épúgy, mint a legegyszerűbb *c o n t a d i n o*-hoz. Az egészen nagy művészek privilégiuma az, hogy mindenki megérti. Ez áll az írókra és muzikusokra, szónokokra és színjátszókra is. Giottót vagy Ticiánt, Donatellót és Michelangelót, a Sixtinát vagy a Porta del Paradisót minden olasz értette és érti, szakkönyvek és baedekerek nélkül is.

Művészetünk viszonya a néphez merőben más, épp ellentétes, mint az irodalomé, mint ahogy más tekintetben, a fejlődés menetében, a korszakolásban, a szellemi hatásokban sem lehet a magyar művészetet az irodalommal egy nevezőre hozni. Nem

ISMERETLEN KASSAI SZOBRÁSZ :
Allegorikus alak a kassai székesegyházból. XVIII. század.
Kassa, Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeum.

ISMERETLEN KASSAI FESTŐ :
Magyarországi Sz. Erzsébet születése. 1470—74.
A kassai székesegyház főoltáráról.

a saját, meredekebb és magasabbra vezető útját járó művészet merített a nép művészetéből, hanem inkább fordítva, ez vett példát a monumentális építészettől, a festészettől, szobrászattól, kiválasztva, lecsökkentve, átalakítva a saját igényeinek, gusztusának, lehetőségeinek megfelelően. A falusi népi építkezés így őrizte meg máig a magyar polgári barokk építészet és az úri kúria-típus csökevényeit, sőt helyenként a szecesszió utolsó nyomait. A parasztbútor is nem ritkán elárulja „úri” eredetét. A népi ornamentikába beleszövődtek, az alapmotívumokat adó keleti, perzsa és török elemek mellett, főként az olasz reneszánszbrokátoktól, bársonyoktól és a magyar úri hímzésektől közvetített reneszánsz, majd rokokó elemek. Érdekes volna tanulmány tárgyává tenni, miként csapódik le régi festészetünk stílje és ikonografiája a népies festészetben, keretelt képeken, templomi deszkaképeken, különböző alkalmi nyomtatványok, ájtatossági képecskék, ponyvák fametszetein. Középkori szárnyasoltáraink szobrai és barokk plasztikánk népi leszármazottjai is tovább élnek falusi betlehemeken s egyéb figurális faragványokon. Ujabban a falu mindinkább utánozza a várost művészi szükségleteiben, dalaiban, muzsikájában, beszédében, öltözködésében. Ennek a nivellálódásnak vannak szellemi, gazdasági és szociális okai. Az etnográfusok bizonyára sajnálják, meg bizonyos szép lelkek is, akik úgy vélik, hogy a paraszt kötelessége úgy öltözködni, hogy az ő elképzelésüknek megfeleljen. A folyamatot különböző mentőkísérletek ellenére sem lehet feltartóztatni. Az etnográfiai érzélgősség helyett inkább arra kellene törekedni, hogy a nép a változott életkörülmények közt, változott művészi berendezettségében is megtalálja a helyes művészi elveket, amit a maga biztos ösztönével és józan eszével jobban el is fog találni, mint a teoretikusan kiagyalt és központilag irányított akciók.

A falusi proletár öltözete mindinkább elveszti művészi rátar-

tiságát s közeledik a városi proletáréhoz. A pazarul díszített és színekben duskáló cifraszűrök, pruszlíkok stb. lassan a múzeumokba vándorolnak, vagy a városba költöznek. Divatos nyári vendéglők portásai vagy pincérlányai veszik magukra, bekerülnek az idegenforgalmi boltokba s bűnrészesei lesznek annak a magyar giccsnek, amelynek álarcában a magyarságot a külföldi turistákkal elképzeltetik, sőt káros propagandautakat tesznek a külföldre is. Nem tévesztjük össze ezt a hamis hangot azzal a szép és okos kezdeményezéssel, amely a modern női öltözködésnek ad magyaros ízt (Tüdős Klára), s amelynek igazi művészi választékossgal készült „kreációi” stílust adnak a magyar divatnak.

A népművészet a magasabb művészi szempontok érvényesítésével hasznosan tudta szolgálni a közelmúltban (Gödöllő) és tudja ma is az iparművészet fejlődését és magyaros törekvéseit. Szerepét helytelenül értelmezi azonban az utóbbi időben elburjázott sok vásári áru, amely a népies ornamentika tola-kodó és többnyire silány kivitelezésű alkalmazásában látja csak a magyaros jelleget, s ennek inkább félreismerésére, semmint kidomborítására szolgál. A magyar népművészet szellemétől, a magyar alkalmazott díszítőművészet igazi színvonalától távol állanak azok a mind gyakrabban létesített vendéglői kiképzések, amelyek a német sörházak berendezését öltöztetik magyar népszínműi gúnyába. Ebbe a kategóriába tartoznak a közönséget és a népet idehaza ferdén nevelő, a magyarságot a külföldön torzán bemutató paprika-filmek és revüoperettek, az egykori Hős-Terkák modernizált leszármazottjai.

Rég megbukott a millennium után örömharsonák közt felépített az a hamis építészeti irány, amely magyar építészetet úgy akart teremteni, hogy vakolatba burkolt idegen vázakra a cifraszűrök és mézeskalácsok díszítését tarka mázas cserépben, anyagtalanul, belső, szerkezeti összefüggés nélkül rakta fel. Ez a nagy tévedés egy zseniális magyar építész, Lechner Ödön, nevé-

hez fűződik, tehetségtelen és túlzó utánzói azonban hamar lejáratták. Ez a mondvacsínált magyar stílus mai megítélésben annál ellenszenvesebb, mert sok szecessziós dekoratív elem vegyült belé; szecessziós volt maga a keret is, amelybe a magyaros díszítőelemeket, úgy, ahogy, befoglalták. Lechnernek és követőinek fő tévedése annak a fel nem ismerése volt, hogy az építészeti stílust nem az ornamentika, hanem a szerkezet, az épülettömb arányjátéka, aritmetikája, a függőleges és vízszintes elemek viszonylata, a nyílások és az osztatok ritmusa határozza meg. Csekélyebb mértékben a népi építkezés, a falusi ház is adhat a városi, a monumentális építészetnek, bizonyos fokig fejleszthető, ilyirányú ötleteket, útbaigazításokat, bár ez a művelet, a magyar építészeti stílus ilymódú megteremtése is gyakran mesterkélt, erőszakolt, mert hiszen maga a falusi ház is sokszor a városi építészet redukciója, történeti stílusok naív maradványa.

Valójában történeti stílusaink rejtik magukban a magyar építészet sajátosságait. Amint fennebb kimutatni megkíséreltük, belőlük szűrhetők le azok az időtlen vonások, amelyek a magyar gondolkodásmódnak és érzésvilágnak, a magyar életviszonyoknak és adottságoknak kifejezői. Amint a népművészet mázával nem lehetett magyar építészeti stílust elővarázsolni, úgy egyetlen történeti stílusunkat sem lehet kiemelni és általános érvényre emelni, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy egyik vagy másik — a román, a reneszánsz, az újklasszikus — jobban megfelelt a magyar kifejezőmódnak s hazai virágzását egyéb okok is előmozdították. Minden stílus csak a maga korában érvényes. A múlt század historizáló stílusai, a század második felének eklekticizmusa tulajdonképpen új stílusok, bizonyos értelemben másod- vagy harmadvirágzású reneszánszok voltak, a sok plágium mellett is, amelyet elkövettek. Tiszteletreméltó tévedéseknek kell tehát minősítenünk azokat a törekvéseket is, amelyek a felsőmagyarországi reneszánszt, vagy a magyar, vidékies, sőt igénytelen falusi barok-

kot — amely sokszor nem más, mint sebtiben felöltöztetett gotika — akarták feltámasztani s belőlük kialakítani az új magyar stílust. Régészeti játék ez csak. Ezeknek, a ma már végkép időszerűtlen történeti stílusgyakorlatoknak építészeti hiábavalósága és nagy tévedése különösen akkor tűnik ki, ha képzeletben lehántjuk díszítésüket s az építészeti mag stílustalan marad. Egy-egy történeti idézetet, a mai építészet nyelvéhez idomítva még el lehet viselni, csupa régi idézetből azonban mégsem állhat a mai ember beszéde. A művészet órájának mutatóját sem lehet erőszakosan visszatolni. A művészet története, az építészet fejlődése rég megállott volna, ha Sugerus apát azt kívánta volna kőfaragóitól, hogy a st.-denisi templomot a cluny-i stílusban építsék, ha Lorenzo il Magnifico azt parancsolta volna Donatellónak, hogy Nicolò Pisanót utánozza, ha II. Gyula vagy X. Leó előírta volna Rafaelnak vagy Michelangelónak, hogy a Cimabue modorában fessen, ha Alessandro Farnese kardinális nem tűrte volna, hogy Vignola a római Gesù-templom építésénél új stílussal kísérletezzon, amiről akkor még nem tudták, hogy a francia enciklopédisták, csupa meg nem értésből, baroknak fogják nevezni. A magyar művészet története is elakadt volna a késő gotika hínárjában, ha Mátyás, a Korvin nem oly merész és el nem rendeli olasz vendégművészeinek és ezek magyar segédeinek, hogy a budai várat a reneszánsz alig feltűnt új stílusában építsék tovább és díszítsék. A művészet ma is előrelátások és gátlások sziklái közt tör magának utat. A mai magyar falfestészet sem született volna újjá, ha Hóman Bálint kultuszminister — miért ne jegyezzük fel az utókor számára — a maradibb közvélemény ellenére mellé nem áll és munkát nem ad Aba-Nováknak, ha alkalmat nem nyújt egy fényes tehetség kibontakozásának a neki legjobban megfelelő művészi területen. Mert akadt, valamivel korábban arra is példa, hogy egy ifjú magyar művésztől, mai modern piktúránk egy másik kiválóságától (Kontuly) hatósági-

lag azt kívánták, hogy Domenichino (1581—1641) modorában fessen freskókat.

Mai építészetünk igazi magyarságát csak a korszerű építkezésben lehet elképzelni, ahol minden tehetség szükségszerűen a maga magyarságáról adhat bizonyosságot, s ahol tudatosan is ki lehet fejleszteni és kidomborítani azokat az alapsajátosságokat, amelyek korok fölött jellemezték s a mai technikai haladás-hoz és esztétikai hajlamokhoz képest is jellemzik a magyar építészeti gondolkodást. A hiteles művészethetség magyarsága különleges színvonal és néprajzi kellékek nélkül is keresztül tör és félreismerhetetlenül megnyilatkozik. Kotsis Iván, Árkay Bertalan, Rimanóczy, Körmendy modern építkezéseiben felismerhetjük minden külsőleges történeti reminiscencia és népies sujtás nélkül is azokat a lényegi vonásokat, amelyek régi építészetünket is megkülönböztetik: a fegyelmezett tömegelosztást, nyugodt s mégsem nehézkes, inkább könnyed ritmusérzést, nemes tartózkodást és formai kiegyensúlyozottságot.

Az új anyagokból folyó műszaki újításokkal fellépő és ezek formai, esztétikai következményeit viselő, elsősorban is a célszerűséget és az új szociális követelményeket szolgáló modern építészet, felületesen nézve nemzetközileg egyforma, mégis, mélyebben szemlélve, éppúgy nemzeti jegyeket visel, mint a mult stílusai, sőt bizonyos, hogy nemzetibb, mint a mult század eklektikus építésze, amelyhez érthetetlenül ragaszkodnak ma is bizonyos konzervatív s magukat nemzetinek valló körök. Michael Kurz új bambergi temploma (Hl. Heinrichskirche, 1928) nem kevésbé német, mint a bambergi román székesegyház, a Notre Dame du Raincy Párisban, Perret műve éppoly jellegzetesen francia, mint akár a reimsi katedrális, Piacentini *Cristo Re* temploma nemcsak azért római, mert ott épült, hanem szellemében is az. A fascizmus nagyszabású építkezései a leghaladottabb elveket követik, egyúttal azonban gyökeresen olaszok. A Harma-

dik Birodalomnak, képzőművészetétől eltérően teljesen korszerű építészete sugározza a komor német erőt, a rideg tárgyilagosságot és rendet, a halmozott biztonságot. A harmadéve emelt új müncheni művészház, a *Deutsches Haus der Kunst* merreven sorakoztatott, hosszú homlokzati oszlopsora a kérlelhetetlen német fegyelmet éppúgy jelképezi, mint ahogy a tagoló elemek felesleges halmozódását jelenti, amiben a begyökeresedett német művészi ösztön szólal meg. Épp annyira jellemző és hagyományos magyar vonás a mi modern építészainknél a szabaddabb ritmus, a tagoló elemek leegyszerűsítése, nem a szegényebb, hanem a világosabb és tisztább megjelenítés céljából. Árkay Bertalan szélesebb oszlopállásaiban, íveinek meghúzásában, épülettömegeinek könnyebb kapcsolásaiban, falnyílásainak méreteiben és arányaiban szuggesztív magyar formaérzék, magyar nyájasság és derű mosolyog.

Több és jobb magyarság ez, mint amit közömbös építészeti szerkezeteken a népies ornamentika tolmácsolni képes, s történeti architektúránkhoz is közelebb áll. Régi építészettünk szerkezeti tömörítéséhez, egyszerű és világos tagolásához jól illett a díszítéssel való takarékoskodás. Hogy ez nem szegénységet vagy leleménynélküliséget, hanem stílust jelentett, még jobban szembe fog tűnni, ha például a káprázatos pompával díszített spanyol építészetre gondolunk, ahol a díszítmények gyakran elhomályosítják magát a szerkezetet. A nagybittsei Thurzó-kastély (1571), vagy a lőcsei Fő-utca 41. sz. házának monumentálisan kiképzett udvara, a sárospataki vár Perényi-loggiája szerkezetileg a legtisztább reneszánsz, az ornamentika teljes hiánya ellenére is, mint ahogy kétségtávol az a hasonlóan „dísztelen” firenzei palazzo Pitti, vagy a Medici-Riccardi-palatának szintén nyitott, íves oszlopcarnokkal körülzárt udvara. Bár reneszánsz építészettünk, megfelelő helyen és mértékben, különösen a kapuk kiemelése céljából (a gyulafehérvári székesegyház Lászy-kápolná-

ján, kolozsvári és lőcsei kapukon) nem idegenkedett az olasz reneszánsz ornamentális készletének magyar kőfaragóktól kissé darabosabban átstilizált alkalmazásától, a felsőmagyarországi reneszánsz a pártázaton meghúzódó igen jellegzetes, tektonikai érzésű, sgraffittós ornamentikát hozott létre. Barok építészetünk még a nyugati vidékeken sem szenvedett külső megjelenésében a díszítmények örömeiben, a Felvidéken meg különösen feltűnik a homlokzatok ornamentális tartózkodása, s ezzel a formaérzéssel nem ellentétes az a néhány szórványos eset, amidőn a falhoz símuló, finom hatású és festőien kezelt, nem tolakodó stukkó-díszítés élénkíti meg a homlokzatot, mint az eperjesi Klobusiczky-házon, az eperjesi és a kassai franciskánus templomon és néhány főutcai házon.

A magyar általában nem retorikai természet, csak időnkint azzá rontják. Inkább szófukar, keveset beszél, de világosan, egyenesen és értelmesen, ami művészetének is alapvető tulajdonsága. Nem is fellengős, nem ájultan szentimentális és barokstíljé sem az, ellentétben a délnémet-osztrák barokkal. Pátosza nem a kongó vagy csengő-bongó szavak akusztikája, hanem az erő sugárzása és a cicomátlan igazság megvallása. Ezt a magyar karaktert rakta fel erőteljes kváderkövekben a kassai premontrei templom építészé (IX. tábla) s ez testesül meg a Pázmány Péter és a költő Zrinyi Miklós magyar barok típusában. A kassai, mai premontrei, egykori jezsuita templom a Pázmány századában épült, aki két évet töltött Felső-Magyarország fővárosában, hogy a megrendült katolicizmust szavának és tetteinek erejével restaurálja.

Mily remek és igaz barok még a XVIII. század végén épült kassai tűzérutcai kerti pavillon, amely nyolcszögű főépítményének és a hozzácsatlakozó téglányalakú toldalékának zárt tömbjével, széles falpilléreinek és párkányainak értelmes tagoló funkciójában, falfelületeinek ritmikus dinamikájában, cikornyátlan derűjében sűríti magába építészetünknek s fejezi ki egész művé-

szetünknek magyar jellemvonásait. Konstrukciója éppoly szellemes, mint a kassai építészet kezdetén, félszázaddal korábban — más stílusban és más módon — a Mihály-kápolnáé, jeléül annak, hogy a kassai építészet rendkívüli alkotó ereje még ekkor, az elsődleges történeti stílusok életének vége felé sem lankadt el. A magyar építészet történetében eddig figyelemre nem méltatott e kis remekműnek Kassán még két további ikeremléke maradt fenn, s típusa rokon a szepességi kisebb méretű kastélyépítészet egy csoportjával. (Márkusfalva, Hunfalva.)

Mélyen helyi gyökerű magyar barokot képvisel az eperjesi franciskánus templomnak kiegyensúlyozottan tagolt, monumentális nyugalma homlokzata, amely a kassai premontrei és ferenc-rendi templom építészeti gondolatainak keveréke s azokat a tornyokon továbbfejleszti.

Történeti emlékeink vizsgálata azt mutatja, hogy hamis a magyar ízlésnek, a magyar művészi szellemnek olyan beállítása, mintha azt a pompaszeretet, a csillogó fényűzés, a pazar hajlam jellemezné. Épp ellenkező a helyzet, nemcsak a művészet, hanem az egész magyar életforma tekintetében. Művészetünknek ez a félreismerése romantikus irodalmi elképzelésekből, másrészt pedig a magyarság keleti származásának hamis következtetéseiből táplálkozik. A felületes közfelfogásban a Kelet és a pompa egyazon fogalom. Holott a Kelet óriási világa sem egynemű. Művészete többféle, kevésbé egységes, mint az európai kontinensé, ahol alapjában csak két nagy stílus-terület van, a rendkívül gazdagon fejlődött és szétágazott nyugat-római és a korán sémákba merevedett keleti-bizánci. Az előbbi a katolikus Egyház nevelte, az utóbbin az ortodoxia lett úrrá. Eltekintve attól, hogy a magyarság egyénisége mai hazájában vérségileg, a kereszténységtől újjáalakított erkölcsiségében, műveltségi igazodásában, egész életfelfogásában gyökeresen megváltozott, keleti rokonaink, amelyekről elszakadtunk, akár a finn-ugor, akár a turáni népeket tekintsük,

éppenséggel nem tűnnek ki pompaszeretetük által s művészetüket sem különbözteti meg a pazarló díszítés, ami inkább a távol délkelet sajátja. Egészen bizonyos, hogy a burgundi hercegeket, vagy a francia „napkirályt” több fény és pompa vette körül, mint Batu kánt és utódait. A magyar díszítőstílus kétségtelen keleti hajtásai, a honfoglalók magukkal hozott perzsa-szasszanida ornamentikája, később a jórészt olasz retortán átszűrt bizánci és a török díszítőmustrák is délkeletről érkeztek, ezeknél összehasonlíthatatlanul erősebb volt azonban az általános európai érvényű, nyugati elemek hatása, mintahogy a magyar ornamentika alapszerkezete, a kereszténység felvétele óta túlnyomóan a nyugati normát követte, különösen a monumentális művészetben.

A magyar művészet, a magyar művészi érzés keleti örökleteségű pompaszeretete az ezeregyéjszaka meséinek világába tartozik. Ott született a külsőségekben tetszelgő „műmagyar” típusa is. Ha ilyenrel ma találkozunk, annak nincs őse a magyar történelemben, nem rokona a magatartásában nem hivalkodó és mégis méltóságot árasztó magyar úr, amilyennek már régi századaink ismerték, s ami a magyar parasztot is a világ minden népei közt megkülönbözteti.

MŰVÉSZETÜNKNEK az eddig megismertekkel szorosan és logikusan összefüggő vonása a torzítástól való idegenkedés. Amint láttuk, inkább a nemes formákat kedveli s egyik legfőbb jellemvonása a mértéktartás. A szemnek nem kellemetlenkedni, hanem inkább gyönyörködtetni akar s a lelket nem zaklatja fel rémlátásokkal. Egész alkatában inkább optimista és derűs, szemben a német művészet sötétenlátásával, pesszimista világszemléletével. A drámai kifejezést nem fokozza a végletekig, az alakok arcvonásait nem torzítja el a fájdalom és a kétségbeesés, mint oly gyakran a német művészetben. Krisztus kínszenvedését és a vér-

tanuk halálát nem alakítja kínzókamrajelenetekké; mint a XV—XVI. századi német táblaképeken látjuk. A német formai érzés a jellegzetest gyakran a rúttal fejezi ki, az olasz s a vele rokon magyar művészi felfogás a formailag visszataszítót is meg-nemesíti, idealizáló vonásokkal vagy a lelki kifejezés szépségével. Az irtózat, az izgalom, a szenvedély felkorbácsolása a német mű-vészetet sokszor formai anarchiára vezeti. A drámai kitörés végle-tes realizmusában van az ereje. A legnagyobb és egyúttal a legné-metebb középkori német festő, Grünewald megdöbbentő realiz-mussal állítja elénk a felfeszített Krisztust, egy emberi roncsot, akiből hiányzik az isteni méltóság legkisebb szikrája is. Magyar kortársa, M. S. mester Kálváriáján Krisztus alakját nemes körvo-nalakkal rajzolja meg. Grünewald Magdolnája magából kikelten jajveszékel és tördeli kezét a keresztfá tövében, míg a magyar festő Máriaja csöndesen befelé szenved s könnyei végigperegnek fájdalmában is szép arcán. Hangtalan bánattal merül magába s kulcsolja össze megadóan kezét a kassai dómnak, ugyanezen időben, színezett fából faragott hétfájdalmú Szűzanyája. Az Is-ten akaratában megnyugvó ez a csöndes fájdalom hat meg és a nemes formai kifejezés kap meg faragott kálváriánkon és feszü-leinken, a kassain, bártfain, késmárkin és a löcsein, a remek-művű kis bártfai Pietán. Munkácsynak, istenségében és embersé-gében egyaránt fenséges Krisztusa, Pilátus előtt vagy a Golgo-tán, a magyar kálváriák Krisztus típusának késői leszármazottja, melyet épp azzal a mélységes magyarsággal érzett és formált meg, mint középkori művészei.

Régi festőink nem ritkán a drámába is enyhítő lírai vonáso-kat elegyítenek. Az esztergomi képtárnak vértanujeleneteket ábrázoló, 1480 körüli kassai sorozatát szelíd lírai hangulat lengi át, amit a tájkép is elősegít. Ugyanott egy, a XV. század kö-zepére keltezhető s Aranyosmarótról előkerült és egy vele rokon másik táblakép vértanui szelíd megadással, a túlvilági pálma örö-

mében hajtják fejüket a hóhér bárdja alá. B. E. mesternek, 1498-ra datált és az 1510 körül működött garamszentbenedeki mesternek vértanúcsoportján is mennyei nyugalom honol. Az umbriai és a bolognai festők (Perugino, Francia) álmatag mártírjainak rokonai s egész más családhoz tartoznak, mint szenvedelmes és kínban vergődő spanyol vagy német sorstársaik. Ha az esztergomi képtárnak az említett magyar mártírjeleneteket őrző első terméből átsétálunk a harmadikba, egy, a Wolgemut irányába tartozó, s Szt. Julietta elevenen megnyúzását nyers és kegyetlen valóságábrázolással visszaadó, ugyancsak XV. századi képen lemérhetjük a magyar és a német művészet lelki tartalma és annak formai kivetítése közti távolságot.

A kassai főoltár Erzsébet-ciklusának mestere egészen más kép dramatizálja a szent életét, mint hasonló korban a frankfurtsachsenhauseni festő. A drámai részekben is megőrzi a legenda költői hangulatát. Egyik gyermekét kezén vezető, a másikat karján magához ölelő özvegy Erzsébetet anyósa szinte gyöngéd simogatással taszítja ki ura várából, s a várnép szánakozva kíséri vagy néz utána a Wartburg falai mögül. A német festő jelene-tén Erzsébetet kegyetlen anyósa és szolgálói mint a fúriák sep-rővel űzik ki.

Átmenve a barok dagályos világába, az a féktelen szenvedelem, amely különösen a német barok szobrokban lobog, a magyar mesterek vésője alatt lehiggad, anélkül, hogy alakjaik elvesztenék a stílustól megkövetelt mozgalmasságot és felfokozott lelki életét. A természeténél fogva drámai lüktetésű barok magyar változatában inkább a líra felé hajlik. Barok szobrainkon az alak tartása természetesebb, nem annyira mesterkélt, csipőben kiugró, mint a német vagy osztrák barokban; a bő köpenyek redőzete kevésbé örvénylő, lendületes ritmusát nem akasztja meg az aprólékos feltöredezés, ami a német baroknak még gotikus öröksége; a körvonalak zártabbak, a belső kifejezés szelídebb és

nyugodtabb, az arcvonásoknál nem szaggatja meg a túlfeszített szenvedély. A magyar barokk plasztika akárcsak a gotika a németnél fegyelmezettebb. Stílusvonásait leolvashatjuk például Tornyosi Tamásnak kassai Szentháromság-szobráról (1720—22), a franciskánus templom homlokzatának fülkébe zárt alakjáról (1718—24), az 1750-ben Kassán polgárjogot nyert Hartmann Józsefnek, a dómból a Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeumba került aranyozott faszobrairól. Hartmann kis gyám-fejei, diszító alkalmazásuk ellenére a tiszta, objektív látásnak és karakterképzésnek remekei. A restaurálásakor barokk berendezéstől megfosztott dómból előkerült allegorikus női alakokat (XIII. tábla) ugyanazzal a kecses, de a barokk szélsőséges szenvedésgéssel tartózkodó formaérzéssel faragták, mint amellyel 1725-ben, a gazdag keretbe foglalt szép Szeplőtlen Máriát festették. Szinte klasszikus szépségű és nyugalma a bártfai múzeumnak, Angyali Üdvözlét Máriájáról, mellszobor formájában levágott feje, a XVII. sz. végéről.

Nem az érzelgős, hanem a mély baritonra hangolt, férfias líra csendül ki legjobb tájképfestőink, Paál László, Mednyánszky, Mészöly, Rudnay Gyula, Csánky Dénes, Szőnyi István műveiből, amint lírai az Esztergomba került kassai vértanúsorozatnak (1480 kör.), a szépassági Szent Antal-oltárok mesterének (1505), a szászfalvi mellékoltár festőjének (1515 körül), Kassai Mihálynak (1516), s a kassai dóm kanonoki sekrestyéjében őrzött ketős oltárkép mesterének, névszerint valószínűleg Babocsay Jánosnak tájképi felfogása.

Minden nemzet művészetének vannak lírikusai, s éppúgy drámai, dinamikus temperamentumai. A magyar festészet lírai hajlama azonban túlmege e szorosánvett műfaji tagoláson, mert egyike azon alapvonásainak, amelytől egész szemlélete függ. E szerepére régi művészetünkben már kellően rámutattunk, de legújabb festészetünk alakulásának éppúgy fontos lelki tényezője.

A modern művészet kereszteshadjárata Európaszerte az anti-materializmus lobogójával indult felszabadító útjára. Franciaországban a francia szellemben fogant dekoratív absztrakció (Gauguin és Matisse), a Cézanne konstruktivizmusától előkészített kubizmus, Olaszországban az olasz dinamizmustól hajtott futurizmus, Németországban a középkortól örökölt torzító expreszszionizmus hajtotta végre az azóta lecsöndesedett lázadást és kiforrott átalakulást. Az új magyar művészet is a saját művészi alkatának megfelelő módon vitte véghez a korszerű reformot. Mérséklete távortartotta a nyugati nihilizmustól, de a kor parancsa neki is szólt. A materiális valóságtól szabadulni akart s örökletes ösztöne a természeti formákat nem felrobbantotta, hanem líraian átköltötte, ami távolról sem azonos az irodalmi líra hamis művészi áttételével. Ebben rejlik a Szőnyi, a Bernáth, az Egry, Márfy stb. úttörésének jelentősége s egyúttal mély magyarsága. Végeredményben hasonló munkát végzett, dinamikusabb erővel, formai átértékeléssel és újrarendezéssel a gigantikus erejű Aba-Novák, a konstruktivista Medveczky Jenő és az éppoly szelíd zengésű, mint modernül kifinomult Molnár C. Pál. Valamennyi tudatos művész, s valamennyit a spirituális átélés is összeköti egymással.

RÉGI MŰVÉSZETÜNK egyik legszembevetőbb vonása a fejlett ritmusérzék. Sajátos lejtése van. Nem azonos az olasz klasszikus művészet hibátlan és méltóságteljes ritmusával, bár ehhez áll a legközelebb s bizonyos, hogy a magyar ritmusérzék fejlesztéséhez erősen hozzájárult a szinte szünetlen olasz hatás. Nem oly kecses és túlfinomult, de nem is oly keresett, mint a francia. S éppenséggel különbözik a nehézkes vagy izgalmas, nyugtalanul szakadozó német ritmikától. Könnyed és természetes, széles és szabadon folyó. Nem teng és leng túl, nem válik se játékosná, se tisztán öncélúvá. Hozzásimul az alakhoz

vagy épülethez, melyet kísér, s melyet funkciójában nem gyöngíteni, hanem erősíteni, nem megzavarni, hanem előmozdítani, még világosabbá és érthetőbbé tenni akar. Szerepe hasonlít a vezérdallaméhoz. Művészetünk belső melódiáját szólaltatja meg.

Ez a sajátos ütemű magyar ritmus lengi át már a XIV. századi szlávini és az 1400 körüli időben faragott ruzsbachi és hervartói Madonnát, XV. és XVI. századi szobrászatunk és festészetünk alakjait a kassai (XIV. tábla), lőcsei, bártfai oltáron, teszi különösen vonzóvá a kassai főoltár szekrényének karcsú alakjait (V. tábla), a Mária-halála oltár szárnyképeinek bájos női szentjeit, a lőcsei Vir dolorum oltár és Betlehem (Lőcsei Pál) szép Máriáját. Ez a nyugodtabb és egyenletesebb, tartózkodóbb, de kifejező, hajlékony és változatos magyar ritmus mérsékli barokk szobrászatunkat és festészetünket. Ez nyilvánul meg építészetünkben, járul hozzá barokk és méginkább klasszicizáló emlékeink magyaros jellegéhez, a Grassalkovich és Palatinus stíluson, az eddig még alig tanulmányozott kassai késő barokk építészen, melyet a homlokzat enyhe plasztikája, a tagolások könnyed ritmusa, a nem tolakodó, de rendkívül finoman kezelt részleteknek az egészhez simulása, derűs és könnyed össz megjelenés foglal egybe különleges stílussá.

A ritmussal függ össze a sajátos magyar arányérzék, amely az emberi alak ábrázolásában inkább a zömök, mint a túlkarcsú arányokat szereti, ami alól természetesen egy-egy mester vagy alkotás kivételt képezhet. A magyar szépségérzet inkább a szabályos és kerek, semmint a hosszúranyúlt arctípust kedveli. Általában a természethez tartja magát, azon nem tesz erőszakot. Ideálképzésében sem tér el sokban a valóságtól, melynek kellemeesebb, szebb vonásait, nem pedig a visszatetszőket keresi ki. A magyar mimika kerüli a grimaszt, akár a fájdalom, akár az öröm kifejezését nem túlozza. A magyar művészet típusalakjainak átlagos lelkiállapota a derűs nyugalom.

Középkori művészeink szobrain és képein, a román kortól kezdve a vatikáni magyar legendárium és a Képes Krónika miniátoránál, a nagyszebeni Kálvária freskó (1445) mesterénél, Rozsnyai Jánosnál, a kassai Erzsébet-ciklus festőjénél (XIV. tábla), a Mária látogatása-oltár szobrászánál, M. S. mesterig gyakran találkozunk félre nem ismerhető, jellegzetes magyar arctípusokkal és magyar ruhaviselettel. Ez magában még nem magyar stílus, mert hiszen hozzánk került idegen mesterek is megfigyelhették a jó magyar fejeket és felhasználhatták a magyar díszruha festőiségét, amint a barok korban meg is történt. Azonban ha más magyar stílusvonások is kísérik, ami a fenti példák esete, — a magyar stílus kifejezés tartozékai lehetnek. Sőt a magyar formai látással visszaadott fej és alak, gesztusával, egész magatartásával önmagában is elárulja a magyar művész kezét, akkor is, és akkor csak igazában, ha a fejen nem pöndörül magyar bajusz és az alak nem visel díszmagyart vagy lobogó gatyát. A magyarság a művészetben sem a néprajzi kellékek kérdése, igazi kifejezése nagyon mélyről fakad.

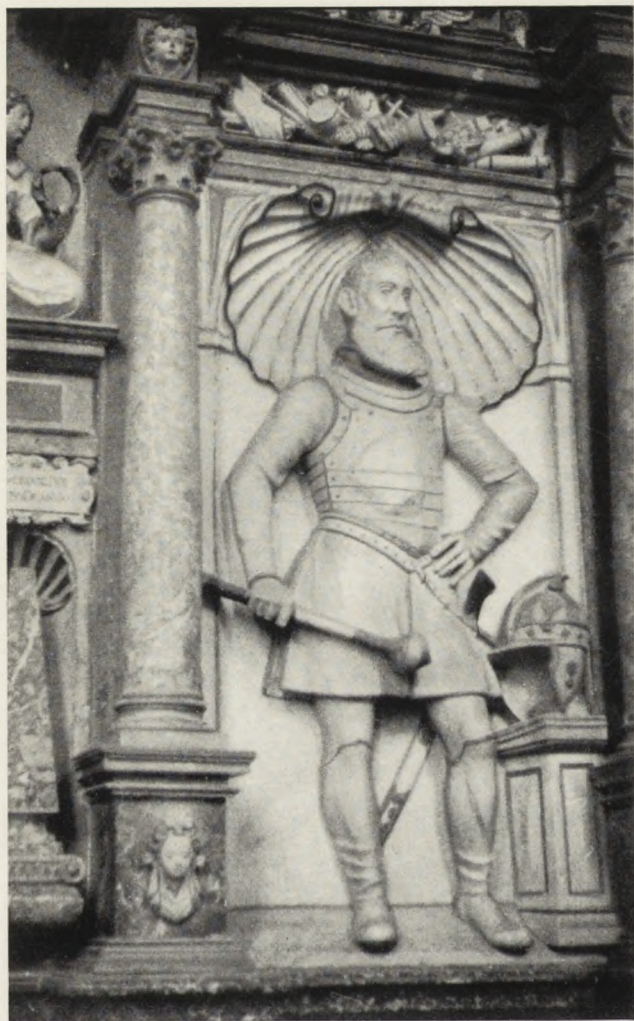
Vegyünk csak sebtiben néhány jó példát. Az első az esztergomi királyi palotából, illetve a hozzá csatlakozó udvari kápolnából. A baloldali ikerfülkék két szélső oszlopfejezete egyegy, hasonlóan körszakállas, bajuszos fejet ábrázol. Az egyiknek nemcsak hosszukás alkata és választékosan göndörített haja, hanem méginkább stilizálása és faragása rávall a francia mesterre, éppúgy amint a másik, rövidebb és kerek fej magyaros fiziognómiája, valamint tömörebb formaképzése és nyersebb technikája nem hagy kétséget aziránt, hogy az előbbinek magyar munkatársa faragta. Középkori Madonnáink és női szentjeink viruló telt arcán felismerhetjük a magyar típust és női szépségideált, olyankor is, midőn német és flamand telepeseiktől is lakott vidéken készültek, mert hiszen ezek, a századok folyamán keveredve, a magyar antropológiai alkathoz közeledtek, művészeti típusaikat

meg éppen a közös és egyetemes magyar fejlődés határozta meg. Igazi magyar szépség az 1500 táján faragott selmecbányai Szent Katalin (XV. tábla). Fejdíszének és ruhája mellkivágásának finomkivitelű ornamentikája és hullámos hajfürtjeinek fémszerű csavarása arra enged következtetni, hogy mestere az ötvösszer-számokat is virtuózan kezelte. Éppúgy képviselik az olasz női típust Simone Martini, Rafael vagy Ticián, a németet Schon-gauer és Cranach, a spanyolt Murillo Madonnái. A cseh-szláv antropológiai típus nagy nyomatékka jut érvényre a XIV—XV. századi festészetben, az egyik legnevezetesebb középeurópai isko-lában, sőt a virágzó cseh kódexfestésben is.

A művészi ábrázolás főtémája, az ember csak ritkán és má-sodlagos korszakokban, mint a neoklasszicizmusban és az irány-adó nagy stíleket követő manierizmusokban jelenik meg a mű-vészeti alkotásokon elvont emberi mivoltában. Egyébként meg-jelenítése a stílusképzés különböző változataiban alá van vetve az illető nemzet vagy faj fizikai adottságának, sőt tartásában, mozdulataiban, taglejtésében magánviseli a társadalmi és a nem-zeti életformák bélyegét is, az idegen mestereket utánzó seké-lyes művészek kivételével, akiket figyelmen kívül hagyhatunk. Természetesen, mennél kiválóbb a művész, annál inkább viszi bele alakjaiba a saját elképzelését, de egyúttal annál meggyő-zőbben és hatásosabban tudja kifejezésre juttatni nemzete for-mai akaratát, fajtájának lelkiségét éppúgy, mint testi létének jel-lemző vonásait. A francia könnyedség és kellem éppúgy áramlik IX. Lajos kódexeinek, a fontainebleau-i iskola, vagy Watteau, Fragonard és Boucher, a XIX. században Renoir vagy Degas alakjairól. A „Corteggiano”-ban irodalmilag megszemélyesített olasz emberideál formai választékossága és szellemi előkelősége sugárzik Rafael madridi bíborosáról és magát a Corteggiano szerzőjét, Baldassare Castiglionét ábrázoló arcképéről, Ticián Aretinójáról vagy Sebastiano del Piombo előkelő felfogású bu-

ISMERETLEN MAGYAR SZOBRÁSZ : Sz. Katalin. 1500 körül.
Selmecbánya, Múzeum.

ISMERETLEN MAGYAR SZOBRÁSZ :
Thurzó György síremléke. XVII. század.
Árvaváralja, várkápolna.

dapesti portréjáról. Dürer Pirckheimere vagy Cranach százszó-
lasztófejedelmek a vaskosabb és esetlenebb, de őszinte közvetlen-
ségében és megjelenésének erejében igazi német típust jelenítik
meg. Régi és újabb művészetünk éppígy képes volt a magyar ka-
raktert megörökíteni, méltóságában a szertartásos merevséget ke-
rülő, szabad és büszke tekintetű, nyugodt erőt mutató, örömeiben
nem bizakodó, bánatában és szenvedésében sem toporzékoló örök
magyar típusát az együttérzés melegségével kiformálni. Ez a hi-
teles magyarság lüktet középkori falképeink Szent László legen-
dáiban, szárnyasoltáraink festett vagy faragott nemzeti szentjeiben,
ez csillog a győri Szent László herma nyílt homlokán és erős te-
kintetében, ez domborodik ki Thurzó György árvaváraljai sír-
emlékének (XVI. tábla) harcos és dacos kiállású, buzogányos
alakjában. Ez a magyarság buzog Izsó Miklós szobraiban és bo-
rong Munkácsy örökérvényű, fojtott temperamentumú magyar
népi alakjaiban, Székely Bertalan, Madarász Viktor és Benczur
Gyula igazi magyar szemmel meglátott történeti hőseiben, ez a
magyar erő dagasztja Fadrusz Hollós Mátyásának páncélba öl-
tözött mellét. A méltatlanul elfelejtett Greguss Imre kuruc alak-
jainak és jeleneteinek magyarságát az akkor divó müncheni
szabványtól eltérő magatartásuk, egész lelki tartalmuk, a Piloty-
iskolától eltérő szcenikája, s a külső anyaghatás csillogtatására
irányuló ottani recept helyett a tömörebb és zamatosabb festői
előadás adja meg, — pedig Greguss Münchenben tanult és tűnt
fel egészen fiatalon, épp jellegzetes magyar kifejezőmódja ál-
tal. Csók István egyik újabb mesterművének, a „Keresztapa re-
gelije” c. képeinek magyarosságát a színes, napfényes, szabad és
széles festőiségen kívül az ábrázolt alak jó magyar vidékies típu-
sában, természetes derűjében és közvetlenségében találjuk meg.
Borbereki Kovács Zoltán bronzba öntött kubikosa a földhöz ra-
gadt magyar paraszt méltóságát csodálatraméltó erővel és egysze-
rűséggel fejezi ki. Állása és egész magatartása, amint két mezít-

lábát megveti, amint két hatalmas, munkás kezét ásóján nyugtatja, amint csontos, tatáros fejét felkapja s elnéz felettünk a messze rónaságba: annyira magyar lelki megfogalmazásában, mint amennyire az tömör szobrászi előadásában.

A magyar művészi megjelenítésre jellemző az ábrázolt alakok mérsékelt gesztusa, amiben kétségkívül a magyar vérmérséklet nyilatkozik meg. A magyar ember keveset gesztikulál, nem handabandázik, a kevés beszédet kevés taglejtéssel kíséri. Középkori szobraink és táblaképeink alakjai, nyugodt magatartásukhoz mérten csak kevés, de jellemző kézmozdulattal érzékeltetik akciójukat vagy segítik a belső kifejezést, amint azt megfigyelhetjük akár a kassai oltárokon, vagy Lőcsei Pálnál, a jánosréti mesternél, stb. Sőt a stílus általános követelményeinél is nyugodtabb, az olaszoknál, spanyoloknál, németeknél kevésbé heves az alakok gesztusa barokk szobrainkon és festményeinken. Munkácsy Krisztusa, a Pilátus előtti jelenetben isteni fenségének lenyűgöző benyomását méltóságteljesen kiegyenesedett alakjának, kezei teljes mozdulatlanságának köszönheti. Éppígy, Honfoglalás c. képén, amely érthetetlenül nem élvezi a magyar kritika kegyét, a fehér paripájára odacövekelt Árpád, jobbában a lova nyakára támasztott buzogánnyal, egyenes tartásának méltóságával érezteti a honfoglaló vezér fölényét a meghódolt tótok görnyedő, alázkodó vezetői fölött.

A „l'art pour l'art” hamis esztétikájának a magyar kritika bizonyos maradi köreiben túlhosszúra nyúlt uralma kizárta a művészi megismerésből a tartalmi elemeknek, a tipológiának és ikonográfiának éppígy, mint a művészetszociológiai tényezőknek vizsgálatát, pedig enélkül a magyar művészet egyéniségéről is csak csonka fogalmat alkothatunk.

A TISZTÁN MŰVÉSZI PROBLÉMÁK kiegészítéséül röviden szólunk kell még a magyar művészet színbeli, kolorisztikus

és technikai sajátságairól. Külön tanulmányt igényelne annak beható taglalása, milyen színérzékenységgel és milyen technikai kvalitásokkal valósítja meg a magyar művészet belső elképzeléseit, s mennyiben különlegeseek ezek? A magyar színtantázia túlnyomóan élénk, bár nem lármás és nem kápráztató. Inkább a mélyebb és tüzes, semmint a hideg és letompított színeket szereti, s ezeket egyszerű, de tisztán és jól hangzó akkordokba fogja. Ezzel a színtelfogással találkozunk legtöbb táblafestőnknél, középkori falképeinken, gyakran barokkori mestereinknél. A magyar kolorizmus hatását látjuk abban, hogy az osztrák származású, de legjobb műveit hazánkban alkotó Maulpertsch színezése magyarországi művein megélénkül, könnyebbé, áttetszőbbé, lazurosabbá, egyszóval festőibbé válik (Sümeg, Győr, stb.). Régi művészetünk kolorisztikus hajlamára vall középkori és barokk faszobrászatunk gazdag többszínűsége, ami ugyan mindenütt fellép, ahol a faplasztika virágzott, Németországban és Flandriában, közelebről Brabantban, Lengyelországban, Dániában és Svédországban, de sehol sem oly gazdagon, mint Magyarországon. Németországban és Brabantban sokkal nagyobb szerepe van a festetlen, nyers faplasztikának, mint nálunk. Az esztergomi királyi palota pazar polychromiáját, a falképeken és díszítő festésen kívül az ornamentális és a figurális kőplasztikának, ma is, kopása ellenére tüzesen virító színezése növeli. Polychrom kövekből alakították az elpusztult esztergomi székesegyház porta speciosájának és a kalocsai II. székesegyház főkapujának díszítését. Kétszínű — rózsaszín és szürke — mészkőből rakták az apátfalvi ciszterci templom homlokzatát (XIII. sz.). A szín öröme tette kedvelté már a XII. század óta (Esztergom, Kalocsa) az ú. n. esztergomi vörösmárványt, amely a magyar reneszánsz építészetnek (Budavár, esztergomi Bakócz-kápolna) és szobrászatnak egyik legfőbb anyaga lett s mint magyar export, Lengyelországban is elterjedt.

Régi és újabb festészetünkben egyaránt nyomon követhető egy másik, mélyebb és sötétebb, de nem tompa és egyhangú, az általánosabb élénk színadáshoz hasonlóan telt és festői színskála. Ez ad mély és meleg vöröses-barna színbenyomást a régi magyar festészet legmagasabb fejlődési fokán, a XVI. század elején Kassai Mihály és Babocsay János képeinek, ugyanakkor, amidőn a másik vonalon M. S. mester, gyöngéd rózsaszínjeivel, finom liláival, élénk fűzöldjeivel, amelyek közé erősebb hangsúly gyanánt egy-egy égő bíborvörös folt vegyül, az élénkebb, költőibb színlátást képviseli. Ugyanezt a kettősséget, ugyanebben az időben megtaláljuk a legsajátabb magyar ötvösműveken, sodronyzománcos kelyheinken és az ilyen technikával díszített egyéb egyházi szerelvényeken, amelyek közül a felsőmagyarországiakat a világosabb, az erdélyieket pedig a sötétebb színskála jellemzi. Viszont a XVII. és XVIII. században, az abban az időben kedvelt festettzománcos ötvösműveken Felső-Magyarországon a mélyebb (Szilassy), Erdélyben viszont az élénkebb színezés uralkodik.

Munkácsy és Paál László művészi temperamentumának, egész lelkialkatának, Székely Bertalan és Madarász nagyvonalú, elmélyülő történeti stílusának a mélyebb és sötétebb színskála felelt meg, ahogy Mészöly derűsebb hangulatvilága az élénkebb színezést, Benczurnak a felületi hatásokat kiaknázó szemlélete a kápráztató, szikrázó szín- és fényjátékot kívánta meg. Mednyánszky, Rudnay, Koszta, Szüle Péter, a fiatalabbak közül Barcsay mély tónusokra hangolt festőisége a Munkácsyból kiinduló, de a magyar középkori festőkig visszamenő festői hagyományt folytatja, míg a szélesebb áramlat, a nagybányaiakkal, szolnokiakkal, Vaszaryval és Csókkal, Márffyval és Pécsi-Pilch-hel, Szőnyivel és Aba-Novákkal, szóval a magyar kolorizmus legkiválóbb modern mestereivel más-más előadásban az élénk, változatos, sokszor pazar hatású magyar színlátomást csillogtatja meg. Ez a derűs, gaz-

dag színesség mosolyog népművészeti tárgyainkon is, bár némely csoportot (Habán-edények) és vidéket (Hódmezővásárhely, Erdély) a sötétebb és tompább, kevésbé változatos, gyakran egyhangú színezés jellemez.

Rá kell még mutatnunk a magyar ecset sajátos vezetésére, a magyar festészet műgyakorlatára, mely koronként változik s egyénenként is a legkülönfélébb lehet, mégis századokon át kialakult, örökletes közös jelleggel bír. A magyar festészetből és a magyar művészetből általában hiányzik, a középkortól a mai napig, az a mesteremberi gondolkodás, a kivitelnek az az úgynevezett tökélye, kínos technikai aprólékossága, a nyárspolgári esztétikának az az igénye, ami annyira jellemzi és megkülönbözteti a német művészetet, leginkább a XVI. századi „kismestereket”, s ami a német művészet egész szellemének, tolmacsoló-képességének megfelel. A magyar művészet egyszerűsítő formaképzése, világos és nyílt szemlélete viszont szabadabb, kevésbé részletező, gyorsabb kezű, közvetlenebb festési módot vont maga után. Egész más a magyar művész vonalmenete, mint a németé, amelynél, határozottsága ellenére, lendületesebb, más, mint a franciáé, amelynél vaskosabb és nyugodtabb, s inkább kerekítő és egyszerűsítő, semmint német módra töredezett vagy szakadozott, bár nem törekszik a klasszikus olasz felfogás stílusbeli szigorára.

Középkori táblaképeinken egészen különleges technikát figyelhetünk meg. A rajz az alsó vékony gipszrétegre gyors kézzel, lendületes, sötétkék, kereső vonalakkal van felvázolva, amelyek gyakran a felső festékrétegen és a lazurokon is átütnek a sötétbarna festékekkel határozottan húzott végleges körvonalak alatt vagy mellettük. Munkácsy képei különleges festői hatást kelt a tartalmas, mély, telt színek tónusszépességének, a figurális műveken nyugodtabb, széles, bársonyos, a tájképeken, virágcsendéleteken, interieurökön olykor szikrázva szárguldo ecsetvezetés va-

rázsának köszönhetik. A XIX. század utolsó negyedében, a müncheni iskola taposó malmába került festőinket első sorban a szabadabb festői előadás, melegebb és tüzezebb színlátás különbözteti meg a müncheni Akadémiának, még legkiválóbb, vezető mestereitől is. A teátrális kompozíció szokványos merevségének feloldásán kívül, ez emeli magasan Piloty és társai fölé Benczur Gyulát és Liezen-Mayer Sándort. A századunk elején festészetünket a megmerevedett, elsekélyesedő akademizmus uralma alól, francia hatás alatt felszabadító impresszionisták szabadabb és kötetlenebb, tónusban olykor nyersebb előadásukban nem követték a franciáknak, Monet-nak, Manet-nak, a neoimpresszionista Sisleynek és Seurat-nak szinte tudományos exaktsággal kiszámított, a fényjelenségeket tudatos biztonsággal lerögzítő, finomságokban gazdagabb festési módját, még a köztük leghidegebb szemű Ferenczy sem. A Nagybányáról elinduló magyar impresszionizmusnak Szőnyi köré csoportosuló továbbfejlesztői is hívek maradtak a szabadabb, egyéni tónusérzékű előadásmódhoz. Aba-Novák kirobbanó egyénisége sem érhetette be a művészi tolmácsolás száraz és kimért eszközeivel. Egyéni technikát alkotott magának, mely látzólagos zabolátlan önkényessége, zajos színessége és szédítően biztos rajzának rögtönzései ellenére tudatos elgondolásokon alapszik, s amelyet páratlan virtuozitással kezel.

A multban és a jelenben legkiválóbb mestereinktől használt szabad és kötetlen, nem kicsinyeskedő és nem kínosan pedáns, a magyar képfantáziának hűen engedelmeskedő technika alól vannak természetesen kivételek, amelyek többnyire kívül esnek a sajátos magyar előadásmódon. Ilyen Karlovsky Bertalannak, Holbein és Meissonier műveit őrző képtártermekben született szőrszálhasogató, a sejtanalizisba vesző, az anatómiát bőralatti nyersségében éreztető, a szövettexura legapróbb részleteibe elmerülő, s festői hatását a díszruhák rendjeleinek és gombjainak fényességére, a lakkos csizmák csillogására alapító technikája,

amelynek hatása annál kellemetlenebb, mert monumentális képméretekkal jut súlyos stílusbeli összeütközésbe. Ma már azt is tudjuk, hogy a sokaktól a magyar nemzeti művészet főképviselőjeként bálványozott festőnek ez a technikája nem annyira a művészi látás meggyőződésén, mint a fotografikus lencse képességén és vászonra nagyított pontos megfigyelésein alapult. Festési módja azzal sem lett magyarabbá, hogy kiváló közéleti modelljeit pazar díszmagyarba öltöztette és színpadias pózba állította.

MŰVÉSZETÜNK MAGYARSÁGÁNAK megvallása nem egyenlő a nemzeti öntömjenezéssel vagy önámítással. Tagadása nemcsak az önbecsülés, de az önismeret hiánya is. A multban és a jelenben egyaránt megnyilatkozó állandó, időtlen vonásait, mód-szeres egymásutánban, a fennmaradt emlékek és a mai élő művészet vizsgálata alapján igyekeztünk kimutatni s művészetünk egyéniségét megrajzolni. Ez a kép más nemzetek művészetétől különböző vonásokat tüntet fel, ha azokkal összeköttetést tartott is, rokonvonásokat árul is el, ami természetes, hiszen a magyar művészet Szent István óta az európai művészet közösségébe tartozik, azt a maga nemzeti stílusváltozásaival gazdagította és gazdagítja. Fejlődése, a közös civilizációs munka, a hatások és kölcsönhatások ellenére sem volt odaláncolva más nemzet művészetéhez, egyiknek sem volt és ma sem gyarmata, aminek bizonyítására, nem ok nélkül különös súlyt helyeztünk. Függetlenségét és történetien kialakult határozott egyéniségét a magyar sors legmostohább korszakaiban is meg tudta védeni, akkor is, midőn idegen művészek árasztották el az országot, akiknek nem sikerült a magyar művészetet jellegéből kiforgatni, sőt legtöbb esetben ők érezték a magyar szellemi éghajlat átalakító hatását.

Ha néhány szóba akarnók sűríteni a magyar művészet lényegét: azt a magyar szellemi alkatnak megfelelő nyugodt és tiszta szemléletben állapíthatjuk meg. A magyar művészet története

azonban nem pusztán a magyar látás története. A sajátos magyar érzés- és gondolatvilágnak kifejezője, a magyar léleknek tolmácsa. Ma is fennálló emlékeiben történelmünk igazi értelmének hitelesebb, szemléltetőbb magyarázója, mint akár a legpontosabb és legbővebb adatokat közlő okmány vagy egyéb írott forrás és kommentár. Történeti művészetünk nemcsak a faji magyarságé, hanem a vele állami, műveltségi és erkölcsi közösségben élő idegenajkú népeké is volt, egyik abroncsa az együvértartozásnak. Élő művészetünk nemcsak mai életformáink tükrözője, problémáink kovácsolója, vágyaink álmodója, hanem nemzetünk külföldi megbecsültetésének is egyik legeredményesebb bajvívója. De befelé a magunk megismerését és megbecsülését is szolgálja. Világosan válaszol, mint szellemi életünk minden más megnyilatkozása, arra a kérdésre: mi a magyar?

A MAGYAR JELLEM TÖRTÉNETÜNKBEN

IRTA

SZEKFŰ GYULA

MINT MINDEN TUDOMÁNYÁGBAN, a történelemben is csak nagy módszertani kétségeskedés és mérlegelés után foghatunk hozzá a népi jellem és annak kihatásai kutatásához. Bizonyára vannak történészek, akik ilyen vizsgálatot eleve is meddőnek tartanak, mert ismerik a történeti módszertan egyik alapelvét az emberi természet identitásáról. Az emberek mindenütt, minden korban, minden évszakban és éghajlat alatt ugyanazok, az élet ugyanazon törvényeinek engedelmeskedve sírnak és nevetnek, dolgoznak és henyélnek, csoportokba állanak és gyilkolják egymást. Éppen mert mindig egyformák, mert a természet fenyegető veszedelmeire és életet megkönnyítő bőségére, a baráti ölelésre és az ellenség nyílvesszőjére, ágyúgolyójára és repülőbombájára ugyanolyan érzésekkel és az érzésektől irányított hasonló tettekkel reagálnak: épp ez teszi lehetővé a történetírást, megengedve a Föld bizonyos pontján és bizonyos korban álló történésznek, hogy a bárhol másutt és bármely más korban lejátszódó emberi cselekményeket megértse és leírja. A madarak vagy páfrányok történetét nem tudjuk megírni, mert ezek természete más, mint a mienk, de viszont nincs emberi történet, melyet lefolyásában és motívumaiban pontosan meg ne ismerhetnénk éppen azért, mert minden ember természete egyforma.

Ebből persze az következik, hogy a történet alkotó erői és

azok hatásai is mindig és mindenütt ugyanazok, s ha mégis van különbség egyes korokban, éghajlat alatt, népek közt a ható erők munkájában, akkor ez a különbség szemmel láthatólag nem az emberi természet többféleségéből, hanem az éghajlatból, műveltségből, tehát külső természeti és történeti erőkből származik. Amint már Montesquieu és Voltaire óta közhellyé vált e természeti és kulturális erők hatása a történet legkülönbözőbb terein, erkölcsök, szokások, jog- és államélet kialakulásában. Ha tehát ma a tengereken uralkodó angol nép történetét másnak látjuk, mint az oroszét vagy olaszét, ez a különbség nem azon alapszik, mintha az angolnak más lenne az emberi természete, mint a többi népnek, hanem inkább azon, hogy különböző és egymástól eltérő természeti és történeti tényezők hatása alatt mindegyik nép története idővel más útra tért, azaz módosult.

De vajjon nem módosult-e ugyanazon külső tényezők hatása alatt, évszázados vagy évezredes külön, elszigetelt kultúra ölében maga az ember, maga a nép is? Ez a döntő kérdés, melyre ha tagadólag válaszolnánk, akkor minden siker reménye nélkül fogtunk légyen ehhez a vizsgálathoz. De viszont ha igenlőleg felelünk, — aminthogy így is kell felelünk — akkor már a módosulás, módosulhatóság tényének felismerésével sokat nyertünk: biztos kiindulópontot és egyúttal a kutatás számára parancsoló korlátokat.

Kiindulópontot: ha hosszú, mondjuk inkább, történeti jellegű külön élet változtatásokat, módosulásokat hozhat létre valamely embercsoportban, akkor mi sem világosabb, minthogy egy olyan hosszú ideig együttélő és olyan organikus embercsoport, minő a nép vagy nemzet, idők folyamán saját jelleget vesz fel, mely őt minden más néptől megkülönbözteti. Még testvéreitől, legközelebbi rokonaitól is, ha ezek tőle különböző történeti életet éltek. Innen a német és hollandi

nép külön jellege, nem is olyan hosszú külön élet eredményeként. Innen a magyar és keleti testvérei, a vogulok és osztjákok annyira ellentétes népi jellege. A lényeges az, hogy van népi jelleg és hogy ezt a népi jelleget a természet és történet alakítja, módosítja, változtatja, sőt ezek az ő szülői is.

És itt tűnnek fel a kutatás korlátjai is. Ha az emberi természet identitását, mint történettudományi alapelvet szemünk előtt tartjuk, akkor nem hihetjük, hogy mielőtt a népek tarkasága kibontakozott volna, mielőtt az egyes embercsoportok az ő saját külön természeti és történeti környezetükbe kerültek volna, ezen differenciálódás előtt is lehetett volna akár mely embercsoportnak, népnek is külön jellege. Azaz a népi jelleg nem örök, amint hogy tudjuk is, hogy például ember-tanilag minden nemzet, mely tehetséges és alkotó: keveredésből, azaz sok-sok hosszú ideig tartó módosításból állt elő, így az olasz, spanyol, francia, angol, magyar, még a német is. A kutatás során tehát szivárványthajszoló gyermekek volnánk, ha a nemzeti jelleg egy archetypusát akarnók megkonstruálni, melyből aztán kényelmesen levezethetnők az összes történeti magatartásokat, amelyeket az illető nép életében tanusított. Mindenki hajlonghat az „örök” nép előtt, csak a historikus nem. Beöthy Zsolt nem tudta levezetni a magyar irodalom évezredét a volgai lovastól, hasonlókép délibábos kezdemény volna történetünket is belőle, a nomád lovasból következtetni ki vagy például a „magyar paraszt” ideálképletéből, vagy akár, amire ma nagy a hajlandóság, Ady Endréből multunkat visszakövetkeztetni. A dolog nem ily egyszerű és ez szerencsénk, mert ilyen merev, változásoknak alá nem vetett népi jelleg esetén történetünk szintelen, problémátlan lett volna. De ne felejtjük el, hogy örök, változatlan népi jelleg csak elméletben képzelhető el, a valóságban a jelleg lassan alakult, a természeti, éghajlati, életmódbeli, táplálkozási viszonyok és a

szomszéd népek, ezek embertani és kulturális behatásaira. Az összehasonlító néprajz ezeket a kérdéseket állandóan magyarázza; minket ebben a kapcsolatban csak egy tény érdekel. Az embercsoport valamely tartós benyomás alatt felvesz bizonyos tulajdonságokat s mikor a benyomás abbamarad, az életviszonyok megváltoznak, ezek a tulajdonságok nem mindig tűnnek el nyom nélkül, megmaradhatnak, különösen ha hosszú behatásnak eredményei. Ha az angolszász nép hirtelen elvesztené tengereit és azokat csak száz év múlva nyerné vissza, nem kétséges, hogy ugyanoly természetes módon uralkodnék a habokon, mint korábban. Az eurázsiai pusztákat lakó nomád törzsek sem veszítették el teljesen ott szerzett tulajdonságaikat; voltak köztük, mint az avarok és ozmántörökök, akik csak igen nehezen alkalmazkodtak az új viszonyokhoz, nomád-lovas jellegük ellenállott a módosulás szükségének; az avarok így inkább elpusztultak s a törökök évszázados haldoklása is így, már rég tárgytalanná, értelmetlenné vált tulajdonságok makacs továbbéléséből származott. Ezeket tekintetbe véve elismerhetjük, hogy a magyarságnak nomád-lovas életében szerzett tulajdonságai sem multak ki; története folyamán itt is, ott is felbukkannak és így cselekedeteinek rúgói között a mai napig is számbavehetők.

Örök, változhatlan alapjelleg hiánya és a természeti és kulturális hatások mint igazi jellegképzők: mindez kizárja azt, hogy a népi jelleget elméletileg, filozófiai, morális, metafizikai alapon, vagy akár a társadalomtudomány és lélektan eszközeivel közelítsük meg. A népi jelleg alakul és alakítható, innen a nemzetnevelés lehetősége és reménységei. De a jelleg új formájában, mely egy-egy történeti fordultnál váratlanul felvetődik, nem kell mindig új vonásokat keresnünk; a természet és kultúra változásai folytán letűnt, elveszettnek hitt nemzeti erők újra feltörhetnek, vagy pedig amúgy is meglévő és ható tulaj-

donságok hirtelen új vegyülekben jelentkeznek: a korábban hatalmasok egy-egy „történeti krízis” hatására meggyengülnek és addig elhanyagoltak, sápadtak egyszerre kivirulnak. Itt persze nagy a lehetőség és változatosság, mint a történeti életben általában, — számunkra csak a tényleg lefolyt dolgok jönnek tekintetbe, s ezért sem lehet előadásmódunk egyéb, mint történeti: a magyar népi jelleget csak mint történeti képződményt, időrendileg elrendezett vizsgálattal ismerhetjük fel. Hogy pedig el ne merüljünk a történeti élet tengerében, partjain két fogódzónk van. Az egyiket a természeti és kulturális változások együttesen nyújtják: életbevágó változás, vagy hosszantartó, állandósult behatás könnyen átalakíthatja, ha nem is mindjárt a nemzeti jelleget, hanem annak belső összetételét. Így tehát elvándorlás, katasztrófák, évszázados kulturális behatás kulminációja, vagy megszűnése esetén a történésznek fel kell emelnie fejét, nem veszi-e észre a nemzeti jelleg változását, szegényedését, vagy kiteljesülését. A lovas-nomád életmód elhagyása, a letelepülés, a városi életmód, vesztett háború, s ennek következeként a nemzeti szabadság elvesztése, hosszantartó idegen uralom, kulturális téren katolikus, protestáns szellemiség, humanista vagy barbár szellemi áramlatok: mindez kihathat a nemzeti jellegre, bár nem tehetjük fel, hogy minden ilyen változásnak okvetlenül megvan a nyoma benne. Másik fogódzónk, évszázadokon át vándorolva, a nemzet belső összetételéből adódik, még pedig fajilag és társadalmilag. Mi sem természetesebb, mint hogy a nemzettestbe benyomuló nagyobb idegen tömegek megzavarják az eredeti tulajdonságok érvényesülését, hiszen ezek az idegenek korábban más testnek voltak tagjai, arról szakadtak le s így most jellegük és szerepük heterogén. Ezzel függ össze az asszimiláció történeti jelentősége. Nem kevésbé fontos szerepe lehet a társadalmi és abból következő politikai változásnak: az egyensúly eltolódásával korábban

befolyástalan társadalmi osztályok veszik át a nemzet vezetését, amelyekben egyes népi tulajdonok erősebben, vagy lanyhábban működnek, mint a korábbi uralkodóosztályban. Ilyenkor az egész nemzeti jelleg, látszólag, más képet mutat, sőt, ha előregedett és nemzetileg elfakult osztályok helyébe frissebbek lépnek, az sincs kizárva, hogy a nemzeti jelleg nemcsak látszólag, de valóban is megváltozik.

EGY HELYÜTT HÓMAN BÁLINT mesterien foglalja össze az egykorú görög, nyugati, szír, arab források alapján a honfoglaló magyarok lelki tulajdonságait: elélnk állítja „a honfoglaló magyart, kiben nem nehéz a szabadságot szerető, jogait ismerő, politizáló, idegenekkel szemben óvatos, körültekintő, sőt körmönfont, de alapjában nyílt szívű és egyenes, de sokszor állhatatlan, az élet küzdelmeiben bátor, munkabíró, nélkülözést tűrő, de a jólétet, pompát kedvelő, hallgatag és szófukar, de mulatozás közben kedélyes magyar paraszt lelki őseit felismerünk.” Ez a nézetem szerint legteljesebb jellemzés a mi további kutatásunk érdekében néhány vonásra redukálható, melyből a többi is könnyen kikövetkeztethető. Bölcs Leó kiemelte, hogy az egész nép szabadságszerető: Ἔστι... ἐλευθερὸν τοῦτο τὸ ἔθνος, továbbá, hogy főgondja, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék és végül, hogy törzsei „álnokságuk miatt minden bizalomra érdemetlenek.” Hóman fogalmazását alapvonásaira egyszerűsítve: a magyarok szabadságszeretők, vitézek és körmönfont politizálók.

Szabadságszeretetük bizonyára egész más tartalommal bírt, mint amit ma értünk alatta, aminthogy középkori viszonyaink megértését semmi sem zavarja annyira, mint ha 19. és 20. századbeli nemzetiségi fogalmainkat magyarázjuk beléjük. Szabadságszeretetük nem akadályozta az ősmagyarokat, hogy évszázadokon át más népektől vezetett államszövetségben éljenek, a

bolgárok, türkök, szavirok, kazárok uralma alatt. Ez az alárendeltségük időnkint oly erős volt, hogy kívülről nézve, népi egyéniségük is eltűnt, s őket gyakran a főnép, türkök, szavirok nevének nevezték. Itt azonban az a lényeges, hogy az eurázsiai nomád-lovas népeknél az ily formájú alárendeltség nem zavarta meg sem a népi egységet, sem az önállóságot, azaz a nép szabadságszeretetével még nem állott feltétlenül ellentétben. Amikor egy-egy ily nomád népet valamely esemény, vagy hirtelen támadt tehetséges vezére kiemelt a többi közül, s szomszédait leverte, nem semmisítette meg ezeket, hanem magához csatolta és további hódításainál támogatásukat igénybe vette, — lehetőleg előre küldte őket a csatában, önmagának tartva fenn a döntést, mikor ezek már elhullottak, vagy szétszaladtak. Harc és hódítás célja zsákmányolás lévén és minél nagyobb állattömegek és „kincsek” megszerzése, a már hegemoniához jutott néphez maguktól is csatlakoztak az útjába került népek, hogy a gazdag zsákmányban ők is résztvehessenek. Az így létrejött hatalmas államszövetségek ugyanily hirtelen pusztultak el, folytak szét, s kereteik széthullásával ott álltak változatlan népi egyéniségükben az alávetett népek, melyek ekkor vagy elindultak a saját hegemoniájuk megalapozására, vagy pedig más népek vetették alá magukat, hogy annak bukásával ismét felmerüljenek. A magyarok is túléltek váltakozó államszövetségeiket, s legfeljebb kulturális javakban gyarapodtak egy-egy ily kapcsolat folytán, vagy pedig az államszövetség felbomlásakor egy-egy menekülő, bolyongó „Lázadó” vagy töredék „Rész”-törzs csatlakozásával, aminő volt a Kabar- és Keszi-törzs.

A nomád államszövetségben az alárendelt törzs bizonyára nem rendelkezett — mai kifejezéssel élve — sem külpolitikai önállósággal, sem pedig hadi erejének önálló felhasználási jogával. De hadi ereje mégis önálló sajátja volt, mert az egész nép fegyveres tömegekből állott, s az államszövetség, tudomá-

sunk szerint, sohasem érintette a nép belső szerkezetét és annak belső kormányzási viszonyait. Amikor, Konstantin császár szerint, a magyarok a vezető kazár nép tanácsára fejedelmet választottak, ez sem állt ellentétben azzal, hogy az államszövetség nem befolyásolja a tagnép politikai életét, hiszen a fejedelemségek választásnak már megvoltak a magyar életben is előzményei, melyek azt szükségessé tették. A belső önrendelkezésben kell megtalálnunk a Bölcs Leótól meglátott szabadságszeretetet értelmét. A magyarok eurázsiai nomád szabadságszeretete megkívánta a nép egyéniségének önállóságát, azt, hogy ősi szokásai és szabályai szerint élhessen, azaz a törzsek és nemzetségek fejei, s a legfőbbek, a „hadnagyok” igazgassák az egészet. Az is valószínű, hogy még a vezető, idegen nép parancsait is ezek a hadnagyok közvetítették, az uralkodó nép kormánya ezekkel beszélt meg a mindkét nép és az egész államszövetség érdekében lévő hadi és külpolitikai dolgokat és azok végrehajtását. Azaz az alárendelt nép saját körében, saját jószántából és szervei által engedelmeskedett, nem pedig körébe helyezett idegen hivatalnokok vagy katonaság nyomására. Ebből pedig érthető, hogy amint a magyarság érintkezésbe jutott a keresztény európai világgal, akár annak nyugati, akár bizánci felével, az ott szokásos népi alárendelés és hódítás ellen kezdettől fogva egész szabadságszeretetének tiltakoznia kellett. A lovas-nomád világban az alárendelt nép egyenrangú harcos és zsákmányoló volt, az európai keresztény világban a legtöbb népet szűk határok közé szorították, keményen adóztatták, időnkint kirabolták és a nyugati császárság és Bizánc területén egyképpen idegen hivatalnokokkal próbálták kormányozni. A magyar szabadságszeretet az új, európai levegőben nem találta meg a lovas-nomád életlehetőségeket és kénytelen volt az új, ismeretlen veszedelmek között féltékenyen őrizni teljes, érintetlen függetlenségét. Más néppel államszövetségbe csak évszázadok múlva lépett,

amikor saját államának katasztrófája nem hagyott neki más életlehetőséget.

A vitézség és a politizáló hajlam a lovas-nomád szabadságszeretet kísérője; mindkettő benne gyökerezik az eurázsiai életmódban, mindkettő nem specifikus tulajdonsága a magyaroknak, hanem általános jellemzője a kínai faltól a Kárpátokig egy évezrednél tovább hullámzó pásztor-nomád népeknek, a mongoloknak és húnoknak csakúgy, mint a bessenyőnek és a kúnoknak. Mindkettő akkor lesz a magyarság jellemzője, mikor a honfoglalás után új viszonyok közt kiderült, hogy közelebbi és távolabbi szomszédjai idegenek ettől a lovas-nomád fogalmazású vitézségtől és politizálástól. A tőszomszédok, akikre részben ki is terjesztette uralmát a magyarság, sem vitézek nem voltak, sem politikai szervezetük nem volt. A lovas-nomád vitézség különben is feltételezte az egész nép harciasságát olyképpen, hogy az állami szervezet egybeesett a katonáival; ebben mindenkinek egyformán vitéznek kellett lennie; a harciasság az egyetlen lehető szellem, a vitézség az egyetlen lehető tartalma volt az életnek. Ilyen értelemben sem a szervezetlen szlávok, sem a már feudális keretekben szervezkedő olaszok és németek nem voltak vitézek, hiszen náluk már végbement a foglalkozási ágak szétválása, már voltak békés életmódot folytató osztályok és a nemzetnek csak egy része ápolta a harci erényeket. A magyaroknál pedig még minden szabad vitéz is volt és csak a rabszolgák nem gyakorolták a harci mesterséget. Ugyanez volt a helyzet a „politizálás” dolgában. A néprajztudomány a patriarchális (a matriarchális ellentéte) lovas-nomád „nagy család” és abból kifejlődött államok fejét abszolút uralkodónak minősíti, de nem tagadja, hogy az ily uralkodónak elhatározásai a nép véneivel, vezetőivel folytatott eszmecsere, tanácskozások eredményeként születnek meg. Ilyen eurázsiai, lovas-nomád értelemben még az Árpádok is abszolutisztikus uralko-

dók voltak, aminthogy bizonyos, hogy ha ők valamit erősen akartak, legalább is a XI. és XII. században, II. András koráig, azt véghez is tudták vinni. De ők is megbeszélték az ország ügyeit főembereikkel, akiknek sora a honfoglaláskori, hadiszínezetű hadnagyok óta erősen szaporodott és színeződött: a király senatusában a főpapok, világi főhivatalnokok és megyeispánok, s a nemzetségfők utódai, még idegen származású nagybirtokosok is helyet foglaltak. Freisingi Ottó püspök a XII. század közepén jellemzőnek találja a magyar életre, hogy az előkelők, „primorok” magukkal viszik széküket a királyi udvarba, s ott leülve „az ország dolgait tárgyalják és megbeszélik” és ugyanett teszi közülök a fagyos télen kiki a saját házában. Bölcs Leó politizáló magyarjai tehát a keresztény királyság idejében is megtartották ezt a sajátságukat, mely joggal feltűnt és idegenszerűnek látszott a német püspök szemében, aki a nyugati kereszténység feudális világában sokkal szigorúbb alárendelési viszonyokhoz szokott hozzá és természetellenesnek találta, hogy az urak „more patrio” beleszóljanak a király és udvara, főhivatalnokai politikai elhatározásaiba. Amikor pedig IV. Béla helyre akarja állítani az ősi abszolutizmust, melyet nem annyira ezek a beszélgetések, mint a király tényleges hatalmának elhanyagolása veszélyeztetett, és szimbolikus cselekedettel tűzre veteti az urak székeit, akkor már, évszázados társadalmi rétegződés eredményeként készen van a nemesi osztály, s az aranybulla értelmében a szentistvánnapi székesfehérvári törvénynapok továbbfejlesztésével az új, szélesebb politizáló osztálynak tanácskozó helye, a rendi gyűlés. Anélkül, hogy Anonymus visszavetített képleteihez, a vérszerződéshez vagy Pusztaszerhez kellene nyúlunk, vagy hogy a magyarságot születésétől kezdve eleve kiválasztott alkotmányos népnek kellene tartanunk, a történeti folyamat e közismert adataiból is bizonyos, hogy népünk kezdetől fogva politizált, azaz maga intézte dolgait, s a rendi

országgyűlések kifejlődésétől fogva mindenkor az elnyomatás, idegen uralom jelének tartotta, s így tiltakozott, háborgott és harcolt ellene, ha politikai véleményét meg nem kérdezve „parancsuralomnak” vetették alá. Ez a tulajdonsága méltán megkülönbözteti szláv, német és olasz szomszédaitól, akik nemzeti egységhez és ennek keretében saját sorsuk ily „megbeszélő”, tanácskozó irányításához csak a XIX. században, s akkor is igen fogyatékosan jutottak el. A magyar és angol alkotmány sokat emlegetett rokonsága sem igen állhat másban, minthogy mind a két nép a korai középkortól kezdve megszokta, hogy politikai dolgait megbeszélje s ennek érdekében tanácskozó és elhatározó szerveket fejlesztett ki magának. Az igaz, hogy az angoloknak ezek az évszázados tanácskozások boldogabb jelent szereztek, mint nekünk, de viszont bizonyos, hogy a magyarság „parlamentáris” történetében a feudalizmustól okozott semmi megszakítás nincsen; a lovas-nomád tanácskozást felváltotta a „sellán”, széken ülő tanácskozás, ezt a rendi gyűlésezés, majd a parlament. Igaza lehet tehát a szellemes mondásnak, mely szerint mi magyarok már akkor is tanácskoztunk, mikor még nem volt székünk, mert azelőtt nyeregben tanácskoztunk; bizonyos azonban az is, hogy a sátorlakó lovas-nomád magyarok nem ültek addig nyeregbe, mielőtt a sátor patkáján vagy szőnyegén el nem határozták, miért üljenek nyeregbe.

DE VAJJON A MAI HAZÁBAN megtelepedés és a kereszténység felvétele nem taszította-e ki a természetes fejlődés menetéből a magyar népet és elnyomva ősi tulajdonságait nem alakította-e át jellemét is? Ilyen és hasonló kérdések könnyen feltolakodhatnak, ha ismerjük az életmód azon gyökeres eltéréseit, melyek a lovas-nomád pusztai nép és a keresztény-nyugati letelepedett, földművelő és iparúzó élet közt vannak. Azzal is tisztában vagyunk a legújabb kutatások óta,

hogy a kereszténység a magyarságnak nemcsak vallási képze- teit alakította át, gyúrta egészen újjá, hanem állami és jogi gondolkodását is megváltoztatta. Még az Árpádok dinasztíája is, melynél mélyebben egy dinasztia sem gyökerezhetett népé- ben, kénytelen az ősi trónöröklési rendről lemondani és az Egyház kívánalmainak megfelelően új rendet tűrni el. A nem- zet büntető és magánjogi gondolkodása is megváltozott, ami természetes is, hiszen a lovas-nomád viszonyok mindörökre le- tűntek, s ami jogszabály és szokásjog azokat szabályozta, az új helyzetben már alkalmazhatlanná vált. Az új magyar jog, a szomszédos szláv államnépekéhez hasonlóan, a keresztény pol- gárosultságból nőtt ki és bizonyos, hogy reá a katolikus egyház- jognak nagy befolyása lehetett. Hadrendszerünk is megválto- zott, minthogy annak szociális feltételei is egészen újak lettek, hiszen a letelepedett, földművelésre áttért, magánbirtokot szerző magyarság nem fért el többé a nemzeti alapon megszerve- zett társadalomban; szétrobbantotta azt és helyébe a keresz- tény nyugati népekhez hasonlóan mélyen tagolt, egyenlőség nél- küli társadalmat épített fel. Mindez oly lényeges változást jelen- tett, hogy joggal felvethetjük a fenti kérdést: nem tűnt-e el nyom nélkül a magyarság ősi jellege?

Minden adatunk arra mutat, hogy nem tűnt el, sőt válto- záson is csak annyiban ment keresztül, amennyiben ezt az új viszonyok feltétlenül szükségessé tették. A „politizálás”, láttuk, tovább élt és kifejeződött a rendi testületekben; a vitézség he- lyébe sem lépett gyávaság: a magyar igazi katona maradt és vi- tézségén az egymást felváltó, új és új fegyverek, harci eszközök, taktikai és stratégiai felfedezések sem változtattak, a kopjától a repülőgépig. Ezeket magyar közönség előtt felesleges bizonyít- gatni. A lényeges mindezen jellemvonások gyökerének, a sza- badságseretnek alkalmazkodása az új, európai keresztény vi- szonyok között. A magyar nép a Kárpátok karéjában végkép

elszakadt rokonaitól; eleinte még Kelet felé vérrokon lovasnomád törzsek voltak szomszédjai, bessenyők, kúnok, de ezek már, az eurázsiai pusztá iratlan törvényét érezve, nem ismerhették el rokonnak a letelepedett keresztény magyart, aki zsákmányolásuknak éppoly tárgyává lett, mint a szlávok vagy bizánciak. Az utolsó rokonok így részben épp a magyarok csapásai alatt hulltak el, s eltűnésükkel vált a magyar nép igazán testvértelenné idegenek, szlávok, németek, románok között. A jellemkép teoretikus megrajzolói a magyar melankóliában és pesszimizmusban valami trauma-képletet szeretnének látni, ősi katasztrófák, kudarcok, elvetéltség tudatalatti emlékeit. Ezer esztendő óta élő nép soha nem lehetett multjában idegbeteg, különben nem érhetne volna meg az ezer esztendőt. A melankóliát, a nemzethalálón való elmélkedést amúgy sem tekinthetjük igazi nemzeti tulajdonságnak; csak akkor merül fel, mikor a nemzet tényleg veszedelmes óráit éli, s ilyenkor a pesszimizstikus gondolkodás megjelenése egyenesen a józanság, realisztikus világotan látás jele. A testvértelenné vált nemzet, tudatára ébredve, hogy itt többé nem remélheti fennmaradását vérrokon népek államszövetségétől, lezárta a kapukat és minden búskomorság, rossz előérzet nélkül alkalmazkodott az új helyzethez.

Ebben legfőbb eszköze az ősi szabadságseretet volt, mely most már levethette azon korlátozásokat, melyeket a lovasnomád államélet reákenyszerített. Mióta nincs többé a magyar-nak rokona, nem bízik többé senkiben, senkivel nem áll össze élet-halálra, s mindenkit a gyepűn túl lévőnek tekint, akivel csak a gyepük járhatatlan rengetegjeiben épült szűk kis kapukon át hajlandó érintkezni. És a kapukat maga őrzi, vagy az országába fogadott vérrokonaival őrizteti. A gyepük minden oldalról, kelet és nyugat, dél és észak felé megvédi; e nagyszerűen funkcionáló védelmi őrvonal mögött ősi életkedve hatalmas munkára ösztökéli, hogy szabadságát megvédje és minden-

kor biztosíthassa. Az, amit ma szentistváni államszervezetnek nevezünk, ennek a magyar életkedvnek volt munkája az ősi dinasztia legnagyobb sarja, Szent István agyán át. Szent István volt az, aki az ősi magyar szabadságszeretetet földhöz kötötte, tájakhoz, folyókhoz, a négy folyó és a Kárpátok országához. A nomád és félnomád magyar szabadságszeretete csak a nemzetiségek és törzsek szokásjogától őrzött, védett életet és még legföllebb a törzs nyári fűves legelőit, folyókmenti téli tartózkodási helyét szerette szabadnak látni; még a kalandozások korának magyarja sem zárta le határait, hogy azok mögül minél gyorsabban kitörhessen a gazdag nyugati vagy bizánci tájakra, melyekből élt és reájuk szinte éppúgy szüksége volt, mint saját szállásföldjeire. Csak Szent István vonta meg az éles választóvonalat, mely nélkül nincs önálló nemzeti élet: mi a haza és mi az idegen, külső föld. Az ő rendelkezései jelölték ki a szabadságszeretet méltó tárgyát, a hazát és a haza földjét, s az ő államszervezése bocsátotta a magyar szabadságszeretet rendelkezésére annak legfőbb eszközét, a magyar államot. Amit félretolt, a nomád szabadságszeretet, az új viszonyok között már úgyszólván külső végveszély és belső anarchia felidézőjévé vált, de amit helyébe állított, a haza, a föld, az állam és az államnak honvédő és nemzetfenntartó erői, mindenkor hatni fognak.

A magyar szabadságszeretet ettől fogva irányul Magyarországra és a magyar állam függetlenségének megvédésére. Ez a föld egységes, zárt, ugyanazon uralom alatt álló terület. Szent Istvánnak sikerült a Duna völgyében, a Kárpátok alján minden lakott területet uralma alá hajtani, s ezzel a magyar történeti folyamatot évszázadokra kihatóan megkönnyíteni. Más népeknek hosszú, keserves munkájukba került államterületük és népi egységük biztosítása, a széthúzó erők elfojtása, a külön kis területek és azok kormányzatai egybekapcsolása. Az első magyar király, könnyörtelenül legyőzve az erdélyi Gyulát, a ma-

rosi Ajtonyt, a somogyi Koppányt, a szabadságszeretet hajtóerejét kiterjesztette a Kárpátok vonaláig; az ő uralkodása óta már tizedik százada, hogy folyvást megújuló nemzedékek féltékenyen néznek a négy világtáj felé, nehogy itt vagy ott idegenek tegyék rá kezüket az ország részeire. A központ, a magyar állami kormányzat, ellenáll országrészek és határterületek leszakításának, s viszont a végeken sem vehető észre évszázadok folyamán, amíg még túlnyomóan magyar a lakosságuk, elszakadási szándék, szétforgácsolódási hajlam. Még a legnagyobb közigazgatási egység, Erdély sem akart soha elválni a többi magyar területtől mindaddig, míg Szolimán parancsa és hódítása rá nem kényszerítette az önállóságra. A nomád szabadságszeretet nagyszerűen alkalmazkodott tehát, karjaival szorosan átölelte azt a földet, melyet Szent István népe hazájának rendelt el. A magyar vitézségnek pedig, mint a szabadságszeretet derivátumának, nem a marhacsordák és ménesek számának gyarapítása és zsákmányszerzés lett többé a feladata, hanem a haza földjének és az állam függetlenségének megvédése.

A harmadik ősi tulajdonság, a politizáló hajlam, azaz politikai tehetség is tovább alakult Szent István működésében. Először mint politikai hagyomány, másodszer mint az új, keresztény nemzetközi élet eszközeinek és lehetőségeinek felhasználása. A nomád eurázsiai lovasnépek politikai hagyománya, mint láttuk, abban állott, hogy a hatalmi körükbe lépett más, kisebb, gyöngébb népeket és néptörödékeket nem nyomták el, hanem békében és háborúban társaikká tették. Bizonyára ez a hagyomány is érvényesült Szent István azon rendelkezéseiben, melyekkel idegen lovagokat, papokat, iparos mesterembereket hozott be az országba és kinek-kinek meghagyta a saját szokásai szerint, saját nyelvén való életet. A beköltöző idegenek kezelésének e szentistváni szelíd gyakorlatából fejlődött ki a középkori magyar államnak, mai szóval mondva, nemzetiségi vagy kisebb-

ségi politikája, mely az utóbb beköltözött nem-magyar népeknek: bessenyőknek, erdélyi szászoknak, szepesi és más német, olasz városoknak, oláh kerületeknek, rutén, vlach és tót hegylakók telepeinek, a síkság kun és jász lakóinak területi, személyi és kulturális autonómiát adott, s őket ezen önadta jogaikban évszázadokon át megtartotta. Igaz, hogy a középkorban az államterület szétforgácsolódása különböző területi autonómiákra másutt is szokásban volt, de a szentistváni államberendezés két alapvető vonásával eltért az akkori európai gyakorlattól. Az egyik az volt, hogy Szent István és utódai csak idegen néptöredékeknek adtak ily autonóm jogokat; magyar egyházi vagy világi fejedelemségek territoriális autonómiával soha nem alakulhattak ki magyar földön. Azaz az államélet egységét a magyar királyok mindig megóvták, kivételt csak akkor tettek autonóm területek alakításával, amikor idegen népelemek elhelyezéséről volt szó. Másrészt a beköltöző idegeneket privilégiumaikban meg is tartották, minek következtében olyan nemzeti-ségi harc, véres jelenetek sorozatával, mint például a német-szláv népek érintkezési vonalán, nálunk nem is ütött ki soha, amíg ez a régi rendszer életben volt, s amíg új idegenek tömege be nem költözött a török háborúk alatt és után. A magyar rendszer biztosította a belső békét és az idegenek megelégedését, s így bizvást tekinthetjük a magyar politikai tehetség, közelebről: józan realizmus bizonyítékának. Hogy benne határozott nemzeti politika és szabadságszeretet működött, azt világossá teszi az a körülmény, hogy a területi különállással visszaélő, s a magyarság veszedelmévé válható idegeneket, mint II. András a német lovagrendet, eltávolították az országból, s a XV. század eleje óta mind nagyobb tömegekben idemenekülő rácoknak sem adtak ily privilégiumokat, mert tudták róluk, hogy alkalom adtán szívesen cimborálnak a pogány törökkel. A főérdek a magyar nép és állam sérthetatlensége volt, de azo-

kat az idegeneket, akik beleilleszkedtek a magyar állam kereteibe, szívesen fogadták és támogatták. Az emberséges magyar kisebbségi politika és annak türelme ilyenképpen az ősi, nomád-kori politikai hagyományban gyökerezett, de az új viszonyok között új, életerős hajtásokat növelt.

Ez a politikai hagyomány azonban nem állt útjába az idegenek teljes beolvadásának sem. Tudjuk, hogy a „nagycsalád”, az „aul” nem vérségi kapcsolatot jelentett, benne idegenvérűek is felvételre találtak, egyéni „asszimiláció” az eurázsiai lovas-nomádok közt gyakori lehetett. Szent István sem vágta ennek útját, ebben is az ősi hagyományt alkalmazva megváltozott viszonyokra. Beköltözött német és olasz lovagjai magyar nőkkel házasodtak össze, magyar földesurak és magyar nemzetségek alapítói lettek. Azok a német urak, akik Koppány ellen diadalra vitték Szent István törzsi seregét, harminc esztendő múlva, maguk vagy fiaik, már mint magyar urak segítettek kiverni az országból II. Konrád német császár hadát. Idegenek szokásainak és életmódjának sértetlen fenntartása, de a nemzethez közeledő idegenek magyarosodásának megengedése és elősegítése egyképpen a régi politikai tehetség hagyatéka Szent István államában.

Az ősi tulajdonságok tehát, melyek a magyar nép vándoréletén örködték, továbbra is végigkísérték őt európai keresztény útjában is. A kereszténység felvétele és a nyugati civilizációba való beilleszkedés viszont végtelen sok új eszközzel és lehetőséggel gyarapította a politikai tehetség hatókörét. A lovas-nomád nép egyszínű élete most tarkult meg igazában, nagy feladatok, veszedelmek, sikerek rejtőztek a Kárpátok medencéjében azon nép számára, mely bele tudott törni a letelepedésbe és bele tudott tanulni az új eszközök használatába. Azzal, hogy az eszközök keresztények voltak, ellentétben az ősi politika eszközeivel, még nem sokat mondtunk, hiszen az „evilági” politika

eszközeit a keresztény hit a középkorban sem tudta megszentelni, a politika akkor is a „civitas terrena” dolga volt, erőszakkal, fegyverrel, alattomos eszközökkel. A keresztény népek mégis, bármennyire harcoltak is egymás ellen, képezték valamilyéle egységet, melyből a pogányok ki voltak zárva s amely egységnek bizonyosságul szolgálnak a Szentföld felszabadítására irányuló kereszteshadjáratok. Ebbe az egységbe Magyarország is beilleszkedett, nemcsak II. András kereszteshadjárate megrendezésével, hanem azzal is, hogy a magyar politikai génusz a kereszténységre térés után maga is hozzányúlt a keresztény szellem adta lehetőségekhez az állam erősítésére, a nép egységének és biztonságának növelésére. A király felkent személye, a korona vallásos ereje más nyugati népeknél is nemzetpolitikai szerepet töltött be, elkezdve a franciáktól egész a csehekig, de a szentkoronának egyik nép sem tulajdonított oly nagy összer tartó nemzeti erőt, mint a magyar. A lovas-nomád pogány fedelmek leszármazói most már csak akkor igazi vezetői nemzetüknek, ha Szent István koronája, a „corona angelica” megérintette homlokukat. A koronás király egész magyar szimbolikája és nagyon is reális politikai jelentősége nézetem szerint pozitív bizonyítéka annak, hogy az ősi magyar politikai tehetség töretlenül működött tovább és az új, keresztény anyagból geniális módon tudta kiformálni a nemzet fenntartására szükséges eszközöket. Az eredeti szabadságszeretetet most már keresztény gondolkodással valósította meg a nemzet: a szentkoronát hordozó király senkinek sem szolgálhatott, — ezt még I. Lipótnak is el kellett ismernie, s még a XVIII. század barokk regnum Marianum-ának magyarja is büszkén kiáltotta: nemini servivimus unquam — soha senkinek sem voltunk alattvalói. Az államterület egységének fenntartása is új erőt nyert a keresztény szemlélettől, a magyar állam és tartományai a szentkorona testvére és tagjaivá lettek, s a magyar korona sokkal

erősebb összetartó erőt sugárzott ki magából, mint akár a német birodalom koronája, mely egész országrészeket, német lakossággal, mint Svájcot, Hollandiát engedte, hogy kicsússzanak hatalma alól.

Ez a keresztény alapokra helyezkedett államkormányzás idővel még az emlékezetéből is kivetette a pogánykori politika eszközeit és módszereit, de megőrzött valamit abból a forma-érzékből, melyet mai kutatóink a magyar művészetben is megfigyelnek. Fantasztikus tervek, a reális talajtól ellendült és így biztos bukásra kárhoztatott vállalkozások nincsenek a magyar középkorban, amíg a nemzet politikai érzéke szabadon, önmaga törvényeinek engedelmeskedve alkothatott. Figyeljük meg: királyaink az országhatárt lassú, szívós telepítési munkával lépésről-lépésre tolták kifelé a Kárpátok rengetegeiben, s amikor végre elérték a hegylánc élein a vízválasztókat, a természetes határokat, megálltak és nem gondoltak a gyepűvonal továbbhelyezésére. A „természetes határokat” felismerték és respekálták, ez a tény magában is mutatja politikai genialitásukat, mellyel sok-sok más népet felülmultak és egyszersmind azt is, hogy a magyar uralom Kelet- és Közép-Európa határain békés állandóság és józan nyugalom uralma volt. És figyeljük meg azt is, hogy középkori királyaink közt nincsen hódító, aki ragadozó módjára ugrott volna a szomszéd nyakának s aki a szentkorona hagyományos övezetébe oda nem illő területeket vont volna be. A magyar királyok nem a „birodalom növelői”, — Mehrer des Reiches — őket a koronázási eskű a terület megtartására és visszaszerzésére kötelezi. A két első század Árpádjainak makacsul folytatott halicsi és horvát-balkáni hadjáratai nem hódítást céloztak, hanem az akkori közép-keleteurópai dinasztikus felfogás szerint a rokonoknak trónjukon való megtartását vagy visszahelyezését; ezek a háborúk a magyar politikai bölcseségtől független

dinasztikus epizódok voltak, ami abból a jelenetből is kiderül, amikor a magyar urak királyukat, II. Istvánt ott akarják hagyni, hadd ostromolja egyedül azt a ladoméri várat! Más értelme volt a balkáni előnyomulásnak, melyre a magyarság az onnan fenyegető veszélyek megelőzésére volt kénytelen; ezeket az idegen lakosságú területeket nem is csatolta be országába; mint bánságokat külön igazgatás alatt, többnyire odavaló bánok vezetése alatt hagyta meg, valami halvány emlékeként annak a módnak, mellyel lovas-nomád korában idegen törzseket csatolt magához. Keleten az oláh vajdaságokra csak akkor és rendszeren csak pillanatokig tette rá kezét, amikor saját biztonsága érdekében szükséges volt. Ugyanez volt a helyzet a nyugati határokon: Ausztria, Stájerország ügyeibe csak akkor avatkoztak, amikor — így II. Ottokár részéről — veszély fenyegetett onnan. Talán Nagy Lajos volt az egyetlen, aki a magyar politikai hagyomány útjából kitért, nem is egy, hanem két irányban. Egyrészt nápolyi hadjárataival, — Itália ege alá lovassereg élén vonulva a magyar király a német és francia uralkodók közé vegyült, elvetve a józan magyar mérlegelést, mely mindig tudta, érdemes-e és a nemzet érdekében van-e kimozdulni. Másrészt balkáni térítő működésével, amire az Egyház kedvéért vállalkozott, a magyarság igazi szükségétől függetlenül. Nagy Lajos bizonyára monumentális lovagkirályunk volt, de a magyar „észjárás” nem egészen sajátította el, talán kevésbbé, mint energikus, realista atyja. Az ő mély Szent László-tisztelete, Zsigmond királyéval együtt, talán úgy is értékelhető, mint a még nem régóta magyarnak bizonyosság-keresése magyarságáról, önmaga meggyőzésére.

És a századok egymást váltották, új és új nemzedékek keltek és hulltak a sírba, a keresztény Európa civilizációja új és új hullámokkal öntötte el az egykori nomád lovasokat. A román és gotikus szellemiség meghozta egymást követően a

maga politikai, vallási, öltözködési divatjait, új és új fegyvereket és mindennapi eszközöket, de mindezek a változások nem érintették a történetalkotó erőket, melyek a felszín alatt munkálva, a nomád és keresztény világ szintéziseként állandósították a magyar nemzet életét. A nagy változást a humanizmus és renaissance áramlata hozta magával, tudatosan elszakítva az állam transcendens kapcsolatait, melyek azt minden gyatra tévelygés és véték mellett is az „égihez” kötötték. Macchiavelli még meg sem született, mégis az ő elvei mozgatták meg az új légkörben élő politikusokat. Igaz, a Principe önző elvei minden politikában fellelhetők, mely ellenséges viszonyok közt akar egy népet vagy államközösséget életben tartani; emlékszünk, hogy már Bölcs Leó is álnokoknak nevezte a türkök, azaz magyarok vezéreit. Nagy azonban a különbség az elítélendő dolgok leplezése és nyílt bevallása között. A renaissance államférfiai nemcsak bevallották, hogy a keresztény erkölctől eltérően cselekszenek, hanem alkalmilag minden lépésüket a transcendens igazságszolgáltatástól függetlenül, azt egyenesen kihívták meg. A magyar politikai hagyománnyal, mely az elérhető és a szükséges korlátai közt szeretett maradni, bizonyára ellenkezett ez a szenvedélyes ágálás, nagyralátó mozgékonyság, mely a kirakatba tett halálos vétkek politikusaitól elkezdve, a groteszk megalomániás költőig minden renaissance-embernek többé-kevésbé jellemzője volt. A magyar politikát ebben a korszakban a két Hunyadi, atya és fiú, irányította. Az atya, akár oláh származású volt, akár, mint újabban gyanítják, Luxemburgi Zsigmond király fia, a hagyományos magyar erővel dolgozott, és egész egyénisége, hadvezetése és belső szervező munkája legszebb szintézise a keresztény színezetű magyar szabadságszeretetnek, vitézségnek és politikai józanságnak. Fia, Mátyás, már lelkében felszabadult a kereszténység és hagyomány korlátaitól; ő az első magyar király, aki tisztán egyéni hajlamból

külső hódításra indul: a cseh koronatarományok és Ausztria birtoka valóban nem volt szükséges a magyar boldogsághoz vagy biztonsághoz. De még ez a korlátlanul nagyraavagyó renaissance királyunk is mennyire aláveti magát a valóságnak, ellentétben idegen kortársaival, kalandos, szinte világuralmi tervek kovácsolóival, Merész Károlytól Miksa császáron át Podjebrád cseh királyig, aki egész szerényen csak Bizánc császára akart lenni. Corvin Mátyás németrómai császársága nem volt ily elérhetetlen álom s ami pozitív lépést magas céljának érdekében tett, az mind arról tanuskodik, hogy benne is élt a magyar politikai hagyomány. Diplomáciájával évtizedeken át végigtapogatja a németrómai terület erőit, melyiket tudná szolgálatába hajtani; pénzt, fenyegetést, fegyveres erőszakot mindig csak ott alkalmaz, ahol annak eredményéről szinte bizonyos; a kellő pillanatokat kivárva, otthon hatalmas hadsereget alkot, s ezt soha nem kockáztatja; céljait sokáig nem tűzi ki, de amikor elindul, szívósan megmarad az úton és végül is nagy kiterjedésű idegen területeket szerez meg; ezek kormányzásában a bennszülötteket is részesíti. Mindez a politikai tett és módszer nem egyedül renaissance, hanem magyar renaissance jellegű: Mátyás renaissance korlátlanságát a magyar politikai hagyomány kötötte meg. Ha életben marad és ha halálával nem indul meg Magyarország bomlása, hódításai bizonyára nem pattannak szét renaissance légbuborékként, mert gyakorlatias magyar belátás alapozta meg őket.

A KÖZÉPKORNAK EZ ARÁNYLAG EGYENES vonalú fejlődését végignézve, két kérdés merül fel. Vajjon a vezető osztály, mely ezt a hagyományos magyar politikát megvalósította, valóban magyar volt-e? és másodsor, hogyan viszonylott a nép egész tömege ehhez a vezető osztályhoz? Mind a két kérdés összefügg egymással s mindkettőre kielégítő választ tudunk adni az

utóbbi negyedszázad hazai társadalomtörténeti kutatásai alapján.

A vezető osztály, ebben nincs kétség, túlnyomóan, nagy többségében mindenkor magyar volt. Az Árpád-ház kihalása után, igaz, idegen származásúak ültek a trónon, de ezeknek tanácsosai is magyarok voltak, nagyrészt régi magyar nemzetségek leszármazói. Nem hiányoztak azonban, a szentistváni államgondolatok értelmében, idegen születésű főpapok, főurak sem, gyakran olyanok, akik csak első generációban, éppen akkor váltak magyarrá. Az olasz Gellért püspök, a francia Róbert érsek nagy szerepet játszott és nagy hatással volt a magyar dolgok menetére. Szent István teuton és olasz nagyurain elkezdve később is, főként királyi házasságok alkalmától elősegítve, jöttek be idegenek, akik a legmagasabb vezető osztályban helyezkedtek el, olaszok, spanyolok, franciák, lengyelek, „merániak”, szerbek és más délszlávok. Az egymást követő kormányokban négyszáz esztendő alatt végeláthatatlan hosszú sora követte egymást a főhivatalnokoknak, akiknek egyéniségét és családi kapcsolatait Hóman Bálint oly alaposan megismerte, mint másvalaki a saját korának embereit. Az ő könyvének átlapozása után nem lehet kétséges előbb kifejtett nézetünk: a középkori magyar politikát egészben véve született magyarok, még pedig régi családok tagjai intézték, ami egyszeriben érthetővé teszi régi hagyományok érvényesülését. A sok rendszerváltozásnál, amit főként erélyesebb királyaink eszközöltek, gyakran kerültek fel szegény, kisnemesnek mondható családok tagjai, de valódi homo novusok, akiknek ősei jobbágyok voltak, látható módon csak Mátyás királynak minden előítéllettől ment, a személyes virtù-t minden származási táblánál többre becsülő uralma idején. Ő alatta indul meg a délszlávok előretörése is az egyházi méltóságok és kormányhivatalok felé.

Nem kell azonban gondolnunk, mintha a kormányzó körö-

ket szellemileg is áthatolhatatlan fal választotta volna el a nép többi részétől. Az első századokban a politikát is intéző főrangúak többségének műveltsége még aligha vált el a népi műveltségtől; urak és „parasztok” ugyanazon népi nyelvet beszélték és Horváth János megmutatta, minő emberfeletti nehézségekkel született meg a középkor második felében a magyar nyelvnek európai keresztény kultúrát kifejező készsége. Legalább is a Zsigmond korabeli protorenaissanceig, amikor először kapcsolódik be a vezető osztály tekintélyes része a nyugati főrangú életbe, fel kell tennünk, hogy a vezető réteg ugyanazon magyaros légkörben élt, mint az alsóbb néposztályok, — Garai Miklós nádorról és Mátyás humanista püspökeiről ezt már nem tehetjük fel. Ami annyit jelent, hogy a hagyományos magyar politikát a XV. századig még nem vékony intellektuális réteg képviselte, az uralkodó osztálynak még megvolt a szellemi egysége a nemzet egész tömegével és nem égette fel maga mögött a hidat, mint később, a rendiség teljes kialakulása után. Az első századokban különben sem voltak a társadalomban mereven elkülönített osztályok. A település a XI. és XII. században ősi nomád szokásokból következő, földközösség kereteiben ment végbe s mikor már a faluközösségek is létrejöttek, ezekben igen sok fajta jogú és különböző uraknak szolgáló emberek szorultak össze. Több birtokos emberei közösen művelték ugyanazon földet s közöttük szolgák, szabadosok, szabad telepesek vegyesen laktak. A XII. és XIII. századi reánk maradt oklevelek az esetek százait sorolják fel, mikor e chaotikus viszonyokat felhasználva, a földesúri népek iparkodtak magasabb osztályokba bejutni, jobb kondíciójú népek közé. Ezeket a viszonyokat persze csak a mi kiszikkadt és agyonegalizált, majd agyonetatizált jogérzékünk nézheti chaotikusnak; akkoriban mindezen szolgáknak, ministerialisoknak, udvarnokoknak, várnepeknek megvolt a maguk körülírt helye, joga és kötelessége

s társadalmi helyzetében kiki védelemre számíthatott minden hatóságnál fel egészen a királyig. A műveltség kettészakadásáról még szó sem lehetett, ennyire egymásba folyó társadalom idején; ehhez az kellett, hogy az úri, parancsoló osztály végkép elváljék a jobbágytól, a szolgától, ami csak a középkor végén ment végbe. A nemesi osztálynak XIII. századbeli kialakulásával még mindig nem vonódott meg ez az éles határvonal, sem pedig azzal, hogy a XIV. század közepén már érelyes törekvések jelentkeztek abban az irányban, hogy a szolgált népek kötelességei egységesíttessenek, ami előfeltétele volt az alsó néposztály megmerevedésének. Egységes jobbágyosztályról még a következő század első felében sem lehet szó; ehelyett nagyszámmal vannak adataink, melyek azt mutatják, hogy úr és jobbágy közt sokkal szélesebb területen áll fenn az érdek-közösség, semmint gondolnók. A század magánharcaiban, melyek egyszerű határsértéstől és útonállástól nagyhatalmú szomszéd földesurak népeinek fegyveres hadjáratáig fokozódtak s amelyeket Mátyás király csak nagy nehézséggel tudott megszüntetni, a földesúr nemes gazdatisztje, udvarbírája vagy familiárisa vezetése alatt főként jobbágyok, parasztok, mesteremberek vesznek részt, akik természetesen maguk is részesednek az ily rablóhadjáratok zsákmányaiban. A jobbágy még ekkor is fegyveres, fegyverforgató, vitézséget gyakorló ember, akit be is soroznak az országot fenntartó banderális és portális katonaságba. Szabad költözése még nem vitás; Mátyás király a földesuraknak földhöz kötő törekvéseit még erőlesen elutasítja. Vagyonhoz, sőt birtokhoz is bizonyos körülmények közt joga van; földesúri uralom alatt álló jobbágyok más úrtól földet, így különösen szőlőket bérelhetnek s adataink vannak arra, hogy a kor viszonyaihoz képest nem egy jobbágy gazdagnak is volt mondható. Mindebből következik, hogy a jobbágy még nem volt kizárva a nemzeti műveltségből, tehát a népet és

vezető osztályát szoros anyagi és szellemi kapcsok és közös kultúra tartotta össze. Ennek nemzeti jelentőségét igazában csak mi tudjuk méltányolni, akik magunk előtt látjuk „magaskultúra” és népi kultúra, politizáló vezető osztály és nemzetileg közönyös szegény nép borzasztó kettészakadását. Az egységes jobbágyosztályba utóbb lesüllyedt parasztság is megtartotta ősi kultúrájából amit szegénysége megengedett neki, ennek bizonyítéka népzene, népművészetünk és nem utolsó sorban nyelvünk; az is bizonyos, hogy szabadságszeretettől meghatározott ősi nemes emberiségét sem vesztette el új, lealázó helyzetében sem, aminek bizonyítására legyen elég a XVII. századi magyar utazó, Szepsi Csombor Márton megfigyeléseire hivatkoznom: ő felháborodva szemlélte a francia jobbágy alázatosságát, koldulását, térd- és főhajtatását és ezzel szemben rámutatott a magyar jobbágy önérzetére és földesuraihoz való elfogulatlan viszonyára: „házánkban gyakorta az nemesember is bétér az szegény parasztember házához s nem szégyenli túrót és kenyeret kérni tőle”, amit persze a magyar jobbágy ingyen ad urának, azaz a földesúr vendége jobbágyának. Ilyen és hasonló adatok szerint a szegény nép és vezető osztály közt még nem fejlődött ki nagy jellembeli eltérés; mindkettő lelkében ott működött még az ősi szabadságszeretet, az „úri” gondolkodásnak és a más ember megbecsülésének igazi kútfeje, a rabszolgaságnak és a rabszolgatartásnak ellentéte, de a magyar történet tényleges alakulását ez már nem befolyásolta: az alsóbb néposztályok a nemesség és parasztság végleges jogi elválása után kiestek a nemzeti élet irányításából.

Több mint százados előkészület után, melyet Mátyás király jobbágybarát törvényhozása csak megszakított, de megállítani nem tudott, a végzet az 1514-i jobbágytörvényekben teljesedett be, melyeket Verbőczy István felvévén Hármaskönyvébe, ezzel érvényüket 1848-ig biztosította. A jobbágyságnak

ez új helyzetében lehetetlenné vált mindennemű politikai működés, a legkisebb befolyás is a magyar történet alakítására; véleményét politikai dolgokban soha többé nem kérdezték meg, látköre túl nem nőhetett kijelölt foglalkozásán, az agrármunkán és azt kiegészítő falusi kisiparon. Igaz, hogy a földközösség egyes vidékeken még sokáig megmaradt, ami a birtokos és a parasztság között valami lelki közösséget is jelentett: később pedig, amikor a földesúr birtoka végkép kivált és elkülönződött a jobbágyfaluétól, a parasztok akkor is többé-kevésbbé legális haszonélvezői maradtak az úr urdejének, mezőjének, legelőjének, tehát a kapcsolatok végkép nem szakadtak meg. Mindez azonban csak bizonyos kulturális értékek csereforgalmát tette lehetővé: a parasztok átvették az úriházból a „lesüllyedő” kultúrjavakat, legelőször a renaissance bútorműveket, hímzéseket, színgazdagságot, az urak pedig továbbra is azt az ősi magyar beszédmodort használták, fordulataival, szöbősségével, finom elhallgatásaival és kihagyásaival, mely régebben az egész nép tulajdona volt s most, a nyugatias gondolkodás terjedésével, mindinkább visszavonult a parasztlélek érintetlen mélységeibe. Úr és paraszt még tudott egymás nyelvén, megértette egymást s így még jó ideig feltehetjük, legalább is a XVI. századra nézve, hogy az úri politika az egész nemzet számára érthető formákban folyt le.

De bármennyire megvolt is, egyelőre még, a szellemi hátvédje a nemesi osztálynak a jogtalanná tett parasztság gondolkodásában, ez lényegesen nem könnyítette meg a feladatot, melyet magára vállalt. A Verbőczy-féle kategóriák fennállása idején az országnak, mondjuk, tizenkilenc-huszadrésze földbirtoklásra, hivatalviselésre, műveltségszerzésre képtelenné vált, a felülről jött parancsok végrehajtásán kívül minden más tevékenység tilos volt számára. Felelőssége többé a parasztnak nincsen a magyar sors alakításában, még akkor sem, ha a végvá-

rakat az ő „ingyenes munkája” építi és tartja karban, ha a végvonal hajdu és huszárcsapataiban ő is harcol s ha az ország felszabadítása után a hadiadót, a seregek ellátását, a vármegyei közigazgatás költségeit szinte egyedül fedezi is. Felelőssége mindenért a nemességnek van, hiszen ő zárta ki a nemzet tevékeny közösségéből annak túlnyomó részét s a rendiség fenntartásával, ellenállva I. Ferdinánd püspökei, III. Károly nagyurai, Mária Terézia és II. József hivatalnokai, Széchenyi István és társai humánusabb kezdeményeinek, a nemzet többségét tehetetlenné, mellőzhetővé, semmivé tette. Elismerjük, hogy az újkori jobbágyság más népeknél is megvolt, sőt német, cseh, lengyel, osztrák területen gyakran embertelenebbül sujtotta a jobbágyságot, mint Magyarországon, de azokban a nemzeti életet ily széles tömegek degradálásával mégsem sebesíté oly végzetes módon, mert a legtöbb ily jobbágytartó országban nemesség és jobbágyság közt volt már polgári osztály is, melyben a nemzeti jellemvonások az új idők szükségleteinek megfelelően új formákra találhattak s így a nemesség állam- és nemzetfenntartó munkáját lényegesen megkönnyítették. Magyar polgári osztály hiánya következtében nemes és jobbágy közt rémítő mélység nyílt meg s a vezető osztály még nagyobb felelősség elé került.

Mohácsnál már ez a kizárólagos uralomra tört vezető osztály bukott el. Az erőknél az a józanul elrendezett viszonya, mely még a rendi magyar alkotmányt is jellemezte, már Mátyás halála óta meg bomlott: a királyi hatalom, korábban a nemzet szükségleteihez képest egyképpen nagy a fékezésben és előrelendítésben, már évtizedek óta erőtlen viaszfiguraként statisztált a pártküzdelmekben, melyek során a főpapok és főurak tekintélye is lehanyatlott, a döntés a nemzet életkérdéseiben kortesbeszédektől felizgatott, politikailag analfabéta kisnemesek fegyveres tömegeire szállott át. Nem csoda, ha a nemzet örökölt

belső szervezetének ily szétbomlása közben a hagyományos népi jellemvonások sem funkcionáltak többé. Vitéz katonák helyébe vakmerő kalandorok léptek, a tájékozatlan sereg sokszoros túlerővel szemben harcba kényszerítette vezérét, a tanácskozás nyugalma és lehetősége eltűnt, azé a tanácskozásé, mely évszázadokon át erőssége volt a magyarnak. Ebben a kapcsolatban nyerne jelentőséget adataink, melyek szerint már a Mohácsot megelőző országgyűléseken sem volt nyugodt diszkusszió, a tömegek nem hallgatták meg szónokaikat, lehurrogták őket, minden tumultuárisan, terror hatása alatt ment végbe. Amint ez természetes is. A szabadságszeretetet nem vezetheti többé azokat a tömegeket, melyekben szabadság már szabadossággá fajult el: nekem minden szabad, neked semmi; aki csak parancsol és nincsenek kötelességei, az önmagában és alattvalóiban is megőli az egyenlőség érzését, mely pedig az ősi szabad magyarságban bizonyosan megvolt. A jobbágyság örök időkre szolgáltságba taszított s akik ezt megtették, Mohács idején már remegve ültek otthon, lesve jobbágyaikat, nehogy fellázadjanak és a nemesek ellen forduljanak. Az uralomra jutott egyhuszad-rész magyar közt már csak kevés akadt szabadságszerető, vitéz és belátó; ezek mind ott voltak Mohácsnál; elvesztették életüket, de megmentették a magyar becsületet.

MOHÁCS UTÁN EGYETLEN FELADAT hárult az életbenmaradottakra: az ország védelme és ennek érdekében az államegység helyreállítása. A török fenyegetés állandó súlya alatt, mintha egyszeriben elválták volna, megszűnt a kisnemesség túltengő befolyása; a politika megint a nagybirtokosok, egyházi és világi főurak dolga lett, amióta fejenként nem gyűlhetett többé össze a nemesség a rendi gyűlésekre. Ha a főnemesi osztály Mohács után csak annyira magyar, mint még Zsigmond és Hunyadi János korában, kétségtelenül rátalál a kivezető útra.

Külső segítség egyedül I. Ferdinándtól volt várható, s ezt a segítséget minden kockázat nélkül el lehetett fogadni, amíg Ferdinánd nem volt császár, csak Ausztria és Csehország ura. Ez a két terület ugyanis együttvéve sem volt olyan erős és hatalmas, mint Magyarország, tehát ha az ország Ferdinánd segítségével visszanyeri integritását, ennek fejében nem kellett tartania attól, hogy Bécs uralma alá kerül. Ferdinánd csak ritkán és nagynehezen kapott segítséget bátyjától, V. Károly császártól, de ami fegyverest ő maga, saját tartományaiból összeszedett és ha azt nem János ellen kellett volna küldenie, hanem az egységes Magyarország haderejével együtt Szolimán ellen, azzal bizonyára helyreállíthatta volna a déli védvonalat. A tragédiát az okozta, hogy a vezető főurakból épp ez időben hiányzott a hagyományos politikai bölcsesség, a helyzetet nem voltak képesek a tényekből kiindulva megítélni, s ehelyett előbb azt a főurat választották királlyá, aki akkor már két évtizeden át szinte naponként bebizonyította kormányzásbeli tehetetlenségét, azután pedig ennek a királynak védelmében behívták az országba az ősi ellenséget, a pogány törököt. Alig képzelhető el a hagyományos magyar politikai bölcsesség súlyosabb arculcsapása, mint János kormányának török segítséggel fenntartása. De ezt is megértjük, ha ismerjük János tanácsadóit, pártszenvédélyben felnőtt néhány magyar úr mellett délszláv főpapokat és egymással rokonságban álló szerb-oláh családok fiait. Zápolyai nevű király alatt Petrovics, Perussith, Cserepovics, Drágffy, Patócsy, Frangepán, Majlád, Statileo, Brodarics, Verancsics nevű kormányférfiak, diplomaták, hadvezérek akadályozták az ország egyesítését; a magyar urak végül is csak akkor tudtak összeállni két királyuk erőszakkal kibékítésére, mikor már elmúlt a több mint tíz esztendeig tartó „pszichológiai pillanat” és sem János nem akarta többé családja királyi jövőjét feláldozni, sem Ferdinánd nem volt képes a polgárháborúban elhasznált csapa-

tait idején pótolni, a török pedig e huzavona alatt rájött Magyarország szervi gyöngeségére. Budavár 1541-i elveszte, éppúgy, mint Mohács, a régi államfenntartó erők teljes meggyengülését demonstrálta.

Két olyan csapás, mint Mohács és Budavár, végre is életre keltette a magyar energiát. 1541 után valóban olyan volt a magyar helyzet, hogy a leghiszékenyebb optimistákat is kellett, hogy kijózanítsa s a legfeketébb pesszimisták jóslatait is igazolta. A három részre vagdalt országban alig volt többé lehetőség arra, hogy a magyarság régi független életét tovább élje, hiszen mindenütt idegenek parancsoltak neki: Nyugaton Bécs, Erdélyben Szolimán, a hódoltságban basák és bégek. Ha a magyar még megtartott valamit ősi nomád szabadság szeretetéből, akkor lehetetlen volt fel nem lázadnia, hiszen sem állami, sem egyéni élete nem volt többé az övé. Ilyen katasztrófa nem érte a népet még soha, bár hasonló krízist élt át a Magyarországra költözés előtt a bessenyő támadáskor és utóbb, amikor Szent István alkotó munkájának a törzsfők egymásután ellenszegültek. De ez a két krízis nem romlott katasztrófává, Árpád és István még igazi magyarok voltak. Mohács után is bizonyára éltek igazi magyarok, — mi lenne egy népből, ha nem lennének jobbjai? — de a földrengés második lökéséig vagy nem jutottak szóhoz és hatalomhoz, vagy pedig szabadságérzetük és bátorságuk mellől hiányzott a harmadik nemzeti erény, a politikai belátás. Budavár elvesztése után egymást követve álltak talpra nagy politikai tehetségek, akik a hazai föld primér szeretetéből éveket és évtizedeket átdolgoztak a szétszakadt ország egyesítésére. Munkájuknál érdemes egy pillanatra megállanunk, egyrészt, mert bőven folyó adataink miatt közelebbről is szemügyre vehetjük őket, semmint a középkor régebbi államférfiait, másrészt, mert szinte megoldhatatlan feladatok előtt állva a hagyományos politikát új, hatékonyabb eszközökkel folytatták s

egyszersmind olyan szenvedéllyel, a hazának idejüket, becsületüket, egész sorsukat áldozatul dobva, aminő szenvedély régebben talán csak Szent Istvánban izzott, amikor Magyarorszáért saját rokonait is kiirtotta. Három nemzedéknek három nagy magyarját, Fráter Györgyöt, Báthory Istvánt és Bocskai Istvánt nézzük meg politikai munkájában.

Fráter György nem volt ugyan magyar származású, de politikai magatartása az országot és nemzetet fenyegető veszélyekkel szemben ugyanaz volt, mint az ősmagyar Báthoryé és Bocskaié. Akkor is a közismert asszimilációs törvény bizonyosodott be: túlságos nagy idegen tömegeket nem lehet beolvasztani, ezért viselkedett a sok délszláv János udvarában a magyar érdekek kárára; egyesek azonban éppoly jó magyarrá váltak, akár csak a vérbeliek. Fráter Györgyről is elég, ha lesimítjuk az idegenszerűséget, mely részben külsőleges volt, a politika alacsonyrangú eszközeit illetve, részben irigy kortársai, vagy késői történetírók aggatták rá s megláthatjuk nála azt a módszert teljes tisztaságában, melyet nagy veszedelmek idején magyar államférfiúnak hasznos és kell alkalmaznia. A barát nem volt cselszövő, sem hintapolitikus; mögötte sem intrika szövevénye, sem misztérium árnyéka nem sötétlett. Ellenkezőleg, őszinte magyar politikus volt, aminthogy a nagy magyar politikusok rendszeren annyira őszinték, hogy ellenfeleik nem mernek nekik hinni s ezzel önmaguknak ártanak a játszma végén. Igaz, hogy két politikát, egymással ellentéteset folytatott Fráter György, de nem egyszerre, hanem egymásután s mind a kettőt meggyőződéssel, életét mindkettőre feltéve. Az első Budavár elvesztéig, abból kiindulva, hogy neki, mint a Zápolyai-ház elkötelezett hívének, kötelessége Jánost fenntartani trónján és hogy természet szerint, János uralkodása Magyarország megmentése is lesz. Tizenkét esztendőn át szolgált János királynak s mint kincstartó, ő gereblyézte össze az elpusztult országbán

az összegeket a király diplomáciai és hadi céljaira. A Zápolyai-ház érdekében a legnagyobbat is merészelte: inkább Szolimánnak, mint Ferdinándnak adta át a kisiút és székvárosát. Egészen János-párti volt, tévelygés és megtorpanás nélkül, de hasonlókép egészen Ferdinánd-párti lett, mikor Szolimán brutálítása ráébresztette korábbi politikája hamisságára. A Budavárt elveszejtő év után mondja: „eddig nem tévedtem cselekedetemben, csak egyszer, mikor a török kezébe adtam Budát”, az igaz, hogy ez főbenjáró tévedés volt, melyért ő haláláig vezekelt és amelyet életének még hátralevő tíz esztendejével próbált jóvátenni. A tévedést felismerve oly elfogulatlanul teszi félre eddigi politikáját és veszi elő a másikat, hogy Machiavelli Fejedelme jut eszünkbe. 1541 augusztus 29-én, a mohácsi csata évfordulóján lesz Buda Szolimáné s még nem múlik el ez az év, december 29-én megköti Ferdinánddal a gyalui szerződést s abban megígéri Erdély átadását; ő maga is leteszi a hűségesküt Ferdinándnak. Élete most már csak folytonos kísérletezés, hogy ígérlet, fenyegetés, erőszak eszközeivel megvalósítsa az ország egyesítését a Habsburg- király koronája alatt. Felépíti Erdély önálló kormányrendszerét, de úgy, hogy hatalmában legyen azt bármikor megsemmisíteni, hiszen ő nem Erdélyért, nem két magyar államért dolgozik, izzad, sír és könnyörög, borul a könnyelmű és éretlen gondolkodású királyné lábai elé, táncol vele és ágyúkat vonat fel ellene; nem, ő mint koráig minden magyar, az egyetlen, örök Magyarorszáért dolgozik. A törökkel is tárgyal, de azért, hogy símán, magyarok vére hullása és pusztulása nélkül hajthassa végre az ország egyesítését. Nem az ő hibája volt, hogy csodálatos őszinteségében az átlag-machiavellizmushoz szokott olasz hadvezér nem tudott hinni, mögötte misztériumot szimatolt, remegésében keresztet vetett, és mint ez nem egyszer történt így, halálos félelmének tárgyát leszúratta.

Szenvedélyes és fáradhatatlan munka, ugyancsak két, ellentétes irányú, egymást kizáró ritmusban, jellemezte Báthory István államférfiúi életét is. Az eltérés Fráter György pályájától főként abban állt, hogy ez utóbbi előbb Kelettől várta a magyarság megmentését, később a Nyugattól, holott Báthory, Bocskaival együtt, eleinte a nyugati nagyhatalomhoz csatlakozott és utóbb hagyta el azt, ellene fordulván. Erdélyt éppen Báthory István trónralépését megelőzőleg kötötte le János Zsigmond és követe, Békés Gáspár, a speyeri szerződés által Miksa királynak; ezen Báthory nem változtatott, hanem a szerződés értelme szerint elismerte Erdélyt Magyarország részének, magát a magyar király alattvalójának, titkos tanácsülésben hűségesküt tett, mint erdélyi vajda Miksának és megígérte, hogy kívánságára bármikor visszaadja hivatalát. Nem is vett fel egyéb címet, mint az erdélyi vajda és székelyek ispánja hagyományos titulását. Az Erdély területén fekvő királyi, azaz vajdai várakat csak Miksa engedelmével vette kezébe. Bécsbe követséget küldött, osztrák hercegnőt kérve magának feleségül. Nem is annyira Békés Gáspárnak a bécsi udvartól támogatott felkelése idegenítette el a nyugati szövetségtől, mint inkább politikai látókörének tágulása és az a sok új hatalmi eszköz, mellyel a lengyel királyi trón elfoglalása után rendelkezett. Egy pillanatig sem folytat érzelmi politikát, s amint a varsói királyi palotából kitekintve horizontja megváltozik, politikáját is megváltoztatja. Célja azonban mindig ugyanaz; a lengyel király sem akar mást, mint az erdélyi vajda, mai kifejezéssel Nagy-Magyarországot. A lengyel haderő élén, egyesítve azt az erdélyivel, lehetségesnek tűnt fel előtte Magyarország felszabadítása és területi egyesítése Nyugat és Kelet nélkül, a török és német hatalom ellenére. Ehhez azonban előzetesen a legsürgősebb lengyel kérdéseket kellett megoldania: az 1569-ben megkötött lengyel-litván unió következeit levonni, Liv-, Lett- és Kurországot felmenteni az

orosz nyomás alól és Rettenetes Iván támadásaival szemben Lengyelországot hosszú időre biztosítani. Hogy tervét, a magyar tervet megvalósíthassa, a törököt döntőleg megverhesse, Magyarországot alóla s utóbb a Habsburgok alól is felszabadíthassa, ehhez az orosz cári hatalom megtörése lett volna előzetesen szükséges. Báthory vállalta az egymásba fonódó feladatokat, szemét a végső pontra, Magyarország felszabadítására függesztve; több éves küzdelemben elűzte az oroszokat az északi provinciákból, de mielőtt döntőleg megverte volna, 1581-ben megkötötte vele a kiwerowa-horkai lengyel-orosz békét. Lengyel történészek hibáztatják ezt a korai békekötést, magyarázatául Possevino és más jezsuiták illúzióit szokták felhozni, akik hittek Iván cár ígéreteinek s akkor is könnyen elérhetőnek találták az orthodox schisma megszüntetését — mert nagyon erősen kívánták ezt. Báthory hasonló vágyakozással várta saját végcélját, a magyar felszabadulást, s talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy már nem volt türelme ott északkeleten viaskodnia a muszkával, minél előbb a török és német ellen akart fordulni, s azt hitte, hogy az addigi vereségek is kordában fogják tartani hátában az orosz hatalmat. Tudjuk, hogy a török és német hadjáratra már nem maradt ideje, őt is felőrölte a szinte lehetetlen feladat: szétesett hazájának újra egybekovácsolása.

Pedig ő, Fráter Györggyel és Bocskaival összehasonlítva, látszólag sokkal kedvezőbb helyzetben volt, hiszen egy barátságos nagyhatalom összes hatalmi eszközei felett rendelkezett. De éppen az ő példája mutatta meg, hogy a magyar kérdés egyedül kívülről nem oldható meg. Nem tehetjük ki önmagunkból a saját súlypontunkat, és ha igen, akkor az már nem a mi súlypontunk, hanem másoké. Lengyelország erejét felhasználhatta Báthory István, de csak addig, ameddig a lengyel érdek engedte. A magyar érdek, a magyar államrezon Magyarországnak régi határai közt helyreállítását és szabadságát kívánta; a lengyelek

bármily barátságosak voltak is, de nem fogadhatták be a magyar államrezont a sajátjuk helyébe. A lengyel államrezonnak pedig sok egyéb sürgősebb feladata volt, mint Magyarországot óriási, minden más célt kizáró erőfeszítéssel helyreállítani. Az északi és keleti, orosz és német kérdések után a török kérdés súlypontja lengyel szempontból nem Erdélyen és Magyarországon volt, hanem attól keletre, Podolián, Volhinián, Beszarábián, ezek voltak a százados török-lengyel harcok színhelyei. Báthorynak hatalmas terve kellett hogy terv maradjon, még akkor is, ha tervezője tovább élhet, — sem akkor, sem később nem volt oly európai hatalom, melyet Magyarország a saját érdekében korlátlanul, a maga szempontjai szerint, felhasznált volna.

Bocskainak már csak kettő közt volt választása, akárcsak a Barátnak. Ő előbb választotta a németet, csak utóbb a törököt. Az ifjú Báthory Zsigmond udvarában, mely fényre, pompára, műveltségre és erkölcsökre annyira hasonlított a cinquecento olasz városállamaihoz, neki, mint a fejedelem nagybátyjának és Várad kapitányának előkelő helye volt, de még egyelőre háttérben állott Báthory Boldizsár és ennek apósa, Kendy Sándor mögött. Mikor Boldizsár a fejedelem beleegyezésével megölette a kitűnő Gyulai Pált és Gálfi Jánost, Bocskai közbelép barátaiért könyörgő levélben és személyesen is, de sikertelenül. Nemsokára eljött az ő ideje is. Boldizsár és törökbarát pártja elől Zsigmond Kővárba menekül, onnan Bocskai vezeti vissza az erős váradi haddal Kolozsvárra, Boldizsár és apósa kivégzése is a Bocskaitól gyűjtött sereg védelme alatt, az ő helyeslésével, részben értelmi szerzőségével megy végbe. Az öreg Kendi mindvégig ellenállt a török háborúnak: „amíg Budát a keresztények fegyverei el nem foglalják”, addig nem szabad szerinte nyilvánosságra hozni, hogy Erdély el akar a töröktől szakadni. Bocskai nem gondolt akkor arra, hogy tíz esztendő múlva maga is

ezt fogja vallani. Boldizsárékban udvari vetélytársait, személyes és elvi ellenfeleit semmisítette meg, s ezzel megnyílt számára az út, Fráter György második útja, hogy Erdélyt, államiségának megszüntetésével, felszabadítsa a török alól és újból egyesítse a szentkoronát viselő Habsburg-király alatt Magyarországgal. Ő ment el Zsigmond követeként Prágába, megkötötte Rudolffal a szövetséget, letétette Zsigmonddal a hűségesküt, s ugyancsak ő állt élére a magyarországi vitézekkel és hajdúkkal megerősített erdélyi seregnek, mellyel a törököt Havasalföldről kiverte és Mihály vajdát megszabadította. Tovább is kitart a nyugati szövetség mellett, amikor Zsigmond idegbeteg állhatatlansága, folytonos kiszámíthatatlan elmenetelei és visszatérései, majd oláh vajdák és Basta rémuralma veszélyeztetik a német kapcsolatot és az erdélyieket elidegenítik. A mezőkeresztesi vesztett csata után ő kíséri Zsigmondot Prágába, első lemondását elrendező. Mikor az ország átvételére kijelölt helytartó, Miksa főherceg késik és a zavart felhasználva Jósika István feltámad Zsigmond ellen, megint Bocskai áll fejedelme mellé, ő javasolja mint első votum Jósika elítélését és ő tartóztatja le. A Sziléziába távozott Zsigmonddal ő levelez, ő készíti elő visszatérését Fejérvárra, az udvari gyalogokat ő esketi fel újra Zsigmondra, s mikor az ország főkapitánya, Kornis Gáspár, kit éjjel sátrában fog el, szemébe vágja: „ha a Maros a hátadon átmegy is, nem mossza le az áruló nevet”, pillája se rezdül, válaszolva: „élet és halál előtted van”. Annyira hitt politikája helyességében, s ennek érdekében oly gondosan járt el erői összegyűjtésében, hogy még csak védekezni sem tartotta érdemesnek az árulás vádjával szemben. Pedig ekkor már megtörött politikája: a császártól megígért német katona, pénz nem jött be, kétségei támadtak a német irány helyességében, s Báthory Zsigmondot azért hozta vissza, hogy vele esetleg más politikát kezdhessen. Seregével és a fogoly Kornissal Fejérvárba nyomul, a császári

biztosokat elfogja és a katonáknak beszédet tart: Miksa főherceg nem tartotta meg ígéretét, a németre nem lehet számítani, vissza kell hozni Zsigmond fejedelmet. Átfordulásának igen logikus oka is volt: úgy látta, hogy Rudolf és Miksa nem akarják a török háborút folytatni, s azt remélte, hogy Zsigmond az ő befolyása alatt erélyesebben fordul a török ellen. De Zsigmondban újra csalódnia kellett: még őneki kellett Prágába mennie, s ott Zsigmond második lemondásának feltételeit megállapítania; távolléte alatt Zsigmond átadta az országot unokatestvérének, András bíborosnak. Ezzel Bocskai, Prágából visszatérve, már mint Rudolf császár megbízottja, követte kezd tárgyalni, de éppen német orientációja miatt sikertelenül. Nem tesz hűség esküt Andrásnak, erdélyi birtokairól a katonát és ágyút kivonja váradi kapitányságába és ottani birtokaira, végül András országgyűlésre idézi, mint árulót és Boldizsár halálának okozóját. A bíbornok gyászos bukása után Mihály vajda kérésére és Rudolf utasítására bemegy Kolozsvárra, megnézi a helyzetet, eleinte még együttműködik az északi Erdélyt elfoglaló Bastával, még Mihályhoz is elmegy Fejérvárra, de már nem tesz eleget annak a kívánságának, hogy az erdélyi várőrségeket levélben szólítsa fel, hogy az oláhnak engedelmeskedjenek. Prágába küldött jelentéseiben Mihály ellen nyilatkozik, aki erre lefoglalja és szétosztja erdélyi birtokait. Helyzete mindinkább bonyolódik: Basta országgyűlésén az erdélyiek is száműzik, mint Miksa főherceg és az ausztriai ház ellenségét és „nyughatatlan elmét”, de ő egyenesen Prágába megy, ott Rudolf tanácsosává fogadja és mikor Zsigmond újra visszatér, őt használja fel a fejedelem harmadik lemondása előkészítésére. Rudolf nevében Bocskai kéri Zsigmondot a távozásra, ne higgyen a töröknek, hisz ez János királyt és fiát is megcsalta, Erdély és Magyarország érdekét csak a császár védheti meg. Az ő bizalmas embere, Bánhegyi nevű közvetít Zsigmond és Basta közt és távolítja el Zsigmon-

dot. Ekkor már 1602-t írnak, két évvel Bocskai felkelése előtt. Basta rémuralmat kezd és visszaadja Bocskai, mint Rudolf hű embere és tanácsosa erdélyi birtokait. Ekkor újra bemegy Erdélybe, végigjárja birtokait és megismeri az állapotokat, melyeket a német segítség hozott létre. Az ő józan érzékének ez elég volt. Nem kell azt képzelnünk, hogy hamut hintett fejére, látva, hogy tíz esztendőn át hiába ontotta nagyúri összeesküvők és hadseregek vérét, hiába járt vérözönben — az út rossz útnak bizonyult. Nem kesergett és nem vezekelt, amint a nomád-lovas ősök sem érzelegtek, ha az orosz pusztá úttalan útjain eltévedtek, s közel az éhhalálhoz vissza kellett fordulniok. Talán vállalt vont, talán ezt sem tette. De azonnal visszafordult a rossz útról. Kiment bihari birtokaira, érintkezésbe lépett a törökhöz menekült erdélyiekkel és előkészítette a felkelést, mely egész életének megtagadása lett. A törökhöz állva nem melegedett vele össze; azt kell hinnünk, hogy a haza boldogulásának akadályozóit, törököt és németet, sem nem szerette, sem nem gyűlölte. Mindegyiket hidegen nézte és nyugodtan mérlegelte hatalmi eszközeiket és módszereiket. Nemcsak magát, a magafajta magyar politikust is jellemezte, mikor feleslegesnek tartotta, hogy a főherceg bőbeszédű követet küldjön hozzá, mert bár „sem az dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, a dolgot önmagát nézzük, csak az mi nemzetünk javát és magunk megmaradását, azonkívül a szók és rábeszélések minálunk semmit nem fognak”. A „dolgot önmagát” néző politikusnál semmi sem áll távolabb, mint az érzelmi politika, gyűlölet, hála, szeretet, reménység; Bocskai a török szövetségese lett, mert végcélja, Magyarország megmentése ezt kívánta újabb elképzelése szerint, de soha nem bízott benne: Rákos mezejéről a török táborba indulva úgy rendelkezik, mint aki halálba készül; már lovon ülve félrehívja fővezérét, Homonnait, s megígérteti vele, hogy ha neki „a török közé meneteléből nyavalyája lenne”,

„soha a török nemzetségnek kérlek ne higgyetek”. Homonnai is őszintén utálkozik, mikor új szövetségeseikkel lakomáznia kellett és szerencsésen visszatérve Rákos mezejére, fejedelmével együtt hálákat ad Istennek, hogy kihozta őket a farkasok közül. A szövetséget azonban megtartották, mert azt érzelmeiktől függetlenül, tisztán politikai érdekből kötötték.

Bocskai történész, Károlyi Árpád finom történeti érzékkel vette észre hőse alakjában Machiavelli tanítványát, el is nevezte őt a brachykephal II Principének. Fráter György, Báthory István és még sok más régi magyar politikus nem kevésbé machiavellista volt, ha éppen ezt az elhasznált kifejezést akarjuk rájuk húzni. A saját portánkon maradva, talán joggal megállapíthatjuk, hogy a török hódítás, s ennek következtében az idegen földre kitelepedett királyság emberfeletti feladatok elé állította a magyar történetet, és azok az emberek, akik ezekben a nehéz időkben szolgálták hazájukat, minél élesebb eszközöket kerestek, hogy hagyományos céljukat, az ország és nemzet szabadságát megközelíthessék. Az eszközök éle gyakran nem maradt el azokétól, melyeket Machiavelli szabadalmazott, de ebből még nem következik, mintha magyarjaink az olasz bölcsnek perfekt tanítványai lettek volna. Két dologban nagyon is különböztek az ő mintaképétől. Az egyik: hiányzott belőlük az ember és az emberiség megvetése. Ez pedig lényeges eltérés, mert Machiavelli a „forza” alkalmazásának jogát abból vezeti le, hogy az ember csak feliben ember, feliben állat, s ezért kormányzása tisztán törvényekkel, erőszak nélkül lehetetlen. A történelem annyiban igazolja ezt a tételt, hogy mindazok, akik a tömegeken ily eszközökkel tudtak uralkodni, megvetették az embereket. A sikeres demagóg lenézi uralkodásának tárgyait, éppen úgy, mint a renaissance kényúr. De a magyarok soha se vetették le az ember szeretetét, közöttük nem is igen akadtak sikeres demagógok, sem renaissance zsarnokok. Fráter György lelke mélyén aszkéta szer-

zetes volt; az isteni parancs szerint szerette az embereket és lelki gyötrődést szerzett neki a jobbágyság szomorú sorsa, melyen mindenkép segíteni szeretett volna. Bocskai sok vért ontott, de mint hadvezér és mint az állam rendjének és biztonságának őre, politikai szükségből és kényszerűségből, de nem könnyelműen, az emberéletet semmibe nem véve. A másik tulajdonságuk a magyar machiavellistáknak, hogy politikai eszközeiket ugyan a célszerűségtől vezetve válogatják és cserélgetik, de ezt a szabadságot saját személyükre nem viszik át. Egyéni bűnökkel, melyek a magánélet erkölcsi kötetlenségéből származnak, jóformán soha sem találkozunk a magyar történetben szereplő nagyobb formátumú politikusoknál, holott a nyugati népek története, az angoltól és spanyoltól a németig, teli van ily kétes világitású kormányférfiakkal. A magyar levegőben Báthory Gáborok és Csernátony Lajosok nem nőhettek meg nagy politikusokká. És ezt a negatívumot talán érdemes megjegyeznünk magunknak manapság, mikor nem is egy oldalról szoktatnak bennünket kisebbségi komplexusokra.

A török hódoltság véres korszakában a magyar politikusok is véres emberekké lettek, akik a „dolgát önmagát” nézve tudták, hogy az államélet minden lehetőségét fel kell használniok, különben elbuknak és velük az ország. Eszközeik lehettek pogányok; ma megtagadhatták, amit tegnap nagyratartottak; a köröttük levő embereket megnyerhették hízélgéssel és hódolattal, mely mögött a lélek üres volt, vagy megfenyegethették és kivégezheték, de sohasem voltak Borgia Cézárook, sem kicsinyek, sem nagyok. A XVI. század bűnökben fetrengő francia történetéből szinte egyedül emelkedik ki Coligny admirális tiszta alakja; a történészek nem is tudják eléggé csodálni. A mi történetünkben jóformán minden nagyobb alak ilyen Coligny-féle, azzá teszi mindegyiket mély vallásos érzése, mely politikáját is át meghatja. A jámbor hitű bíboros szerzetes, a jezsuitáktól vezetett

lengyel király, a protestáns vallásszabadságnak Európaszerte ismert kálvinista harcosa, mindezek itt is csak példák, kiemelve a sok közül. Ország, föld és nemzet szabadságának lebírhatatlan vágya mindegyiknél vallásos színezetet nyer, — ez az új politikus típusban, hogy úgy mondjuk, a szentistváni vonal. Tárgyilagosságuk talán a másik, még régibb vonalat, a lovas-nomádot dicséri. Legmélyebbről bizonyára a közönyből származik ez a tárgyilagosság, saját népükön kívül senkit sem eresztenek közel magukhoz; szeretetük és gyűlöletük tárgyai a saját fajta emberei, a többi csak ritkán emelkedik fel horizontukon nagy meszeseségekből, s akkor, ha már észre kell venniök, egyetlen képzetet ébreszt fel bennök minden ilyen, gyepükön túlról jövő lény: ártani vagy használni fog-e? Mit kell tennünk, hogy támadását elutasítsuk és esetleg hasznunkra fordítsuk? Erre az elemi kérdésre válaszol a magyar politika, mely nem gyűlöl és szeret, hanem szemlél és saját érdekeivel összevet. Az érzelmi attitűd e hiánya miatt sokszor vádolták álnoksággal és megbízhatatlansággal, rendesen azok, akik olyan politikát szeretnek űzni, melyet valóban ajánlatos érzelmekkel kifesteni, anélkül nyilvánosan hazug. Az igazi magyar politika azonban sohasem tudja elfelejteni, mert ősidőktől fogva vérében van szomorú tapasztalata, hogy népe egyedül van a világon és sem barátja, sem ellensége nincs önmagáért, hanem csak érdekből. Aki pedig megtanulta, hogy a nemzetközi életet érdekek és más semmi nem mozgatja, az elvégzte politikai iskoláját. Kifelé közöny és meg nem vesztegethető hideg számító pillantás, benn föld és nép szabadságának izzó vágya, ez tette a török korszak emberét nagy politikussá.

A TÖRÖK URALOM MAGYARORSZÁGON több mint másfélszáz évig tartott. Vegyük hozzá előtte a Jagelló-korszakot és utána a Lipót abszolutizmusát és a Rákóczi-főkelést, akkor

látjuk, hogy több mint kétszáz esztendőn át tartott az idegen uralom és a belső anarchia korszaka, amikor külső népek hadseregei özönlöttek el az országot és uralkodtak rajta, a magyarok pedig egymással örök viszályban vitatkoztak azon, mit kellene tenniök, de közmegegyezésre soha nem jutottak. Az ősi tulajdonságok ilyen viszonyok között nem működhettek egységesen; a szétbomlott ország, egymás ellen agyarkodó nép jelleme is kellett, hogy megváltozzék. Valóban ez a kétszáz esztendő idegen uralom és belső nyomorúság nem maradt hatás nélkül a nemzeti jellegre. Amint a mai magyar élet sok egyéb megnyilvánulása, látszólag ősi örökség, csak a XVI—XVIII. században lépett a török hódoltságtól elpusztított régi helyébe, így a nagy parasztvárosok, a tanyai élet, a Hortobágy pusztája, a népművészet hímzései és ruhadívatja, városaink mai, barokkos formái, hasonlóképp lényeges átalakuláson ment át a népi jelleg is. Itt nagy szerepe volt a vezetőréteg lelki szakadásának, másrészt úr és jobbágy további eltávolodásának egymástól; egységes nemzeti lélek ezóta lesz ritkán megvalósuló jámbor kívánsággá, s a ténylegesen megnyilatkozó tulajdonságok ezóta válnak kettősekké, alkalmat adva a hegeli dialektikán felnőtt teoretikusoknak, hogy hatásos ellentétpárokat fedezzenek fel a korábban egységes jellemben.

Kétszáz esztendőn át a vezető réteg, melyben a faji jelleg többé-kevésbbé tudatosan élt, éppen a nemzet életbevágó kérdéseiben nem tudott soha egy véleményre jutni. Minden második embernek más volt a véleménye, mint az elsőnek. Az állandó ellentétet Nyugat és Kelet vonzóereje okozta; a Habsburg-királyság és a török uralom hívei századokig vitatkoztak és évtizedeken át fegyverrel pusztították egymást. De más ellentétek is rombolták az ősi egységet: néha társadalmiak, főpapok és világiak, fejenként felkelt megyei nemesek és nagybirtokos mágánások ellentétei, hosszú időközön át katolikus és protestáns felekezeti viszályok, melyek ugyan távolról sem öltöttek magukra oly véres

formákat, mint angol, francia, német földön, de talán éppen azért, mert nem robbanhattak ki, hiszen az egyik fél, előbb a protestáns, utóbb a katolikus, akkora túlerővel rendelkezett, hogy a kisebbségnek csak panaszkodnia és keseregnie lehetett, de fegyverfogásra alig gondolhatott — éppen ez elnyomott keserőségek-ből nőtt ki a két fél elidegenedése. Közvéleményünk ma is szereti megkülönböztetni a kálvinista és pápista magyart, mint az alapjellem két, élesen elhatárolható változatát, nézetem szerint hibásan, anekdotikus vonásokat komolyan véve. Józan történeti szemléletünknek nincs is nagyobb akadályozója, mint az anekdotákból kialakított történeti tudás. A valóságban a katolikus és protestáns magyar között a nemzeti jellem dolgában nincs számbavehető különbség, akárcsak egykoron I. Rákóczi György és Pázmány Péter, Zrínyi Miklós a költő és II. Rákóczi György, vagy Thököly és Rákóczi közt sem volt, nem is lehetett nemzeti jellegbeli eltérés. A XVII. század erdélyi támadásaiban a szembenálló protestáns és katolikus magyarok mint két testvér hasonlítottak egymásra, beszédjükben, szokásaikban, harcmódorukban, s viszont élesen elkülönült mindegyik a saját szövetségeseitől, a töröktől, svéd-től, német-osztráktól. De ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a hosszú időn át fennálló felekezeti ellentét hozzá nem járult az ősi jelleg megváltozásához. A változás ugyanis nem abban állott, hogy kétféle magyar típus alakult volna ki, például protestáns és katolikus, labanc vagy kuruc; nem ilyen egyszerű osztódásról van szó, hanem arról, hogy kuruc és labanc egyformán más magyar lett, mint a középkori, egységes jellegű nép. A magyarság új árnyalataiban is hasonlószerű, egyforma színű maradt, de ez a szín nem volt többé a régi.

A változás menetét a nemzeti önkritika világánál, a magyarság bűneit feddő, ostorozó szövegekből könnyen felismerhetjük. Hosszú időn át, a XVII. század közepéig ez a „feddő” költészet és próza tudtommal nem szolgáltat adatokat a népi jellem meg-

változását illetőleg. Szidalmazza ugyan a magyar bűnöket, de ezek általános kereszténytelen bűnök, aminőknek bűn jellegét a keresztény morális parancstól való eltávolodás ad. Aki talán legelőször átkozza meg népe bűneit Mózes „nagy haragjával, rettenetes átkával”, Szkhárosi Horvát András tályai prédikátor, csupán ily vétket sorol fel, melynek a nemzeti jelleghez semmi köze nincsen, egyszerűen a felebaráti szeretet és keresztény hitelvek megtagadásának eredménye:

Nagy bőséggel ugyan nyilván jargal a hamisság,
Mindennemű uzsoráság, kalmárság, csalárdság,
Méltatlanság az föld népén, hamis hatalmasság,
Egyiptomnak rabságában esik Magyarország!

Horvát András üti meg már 1547-ben az alaphangot, melyet másfél századon át annyit variálnak: a magyar nemzetet kihozta Isten Szittiából a jó kövér földre, felülteté asztalfőre, de nem becsülte meg Urának nagy kegyes voltát, bűnökkel töltekezett, s ezért romlásba jutott. A jóvátétel útja is egyetemes vallási: vissza kell térnie a keresztény erkölcshez, s akkor Isten megint kegyelmébe fogadja. Tudjuk, hogy ezeket a vádakokat katolikusok és protestánsok egymás ellen fordították, de mindketten megmaradtak a keresztény morális alapon, — ez az egész irodalom azt bizonyítja, hogy akkor még senki sem vette észébe, hogy a magyar egészében, vagy akár egyik, katolikus vagy protestáns részében más lenne, mint korábban. A nemzet kondíciója, létfeltételei, mozgási szabadsága, reménységei romlottak már, s mint egy tatár rab éneke panaszkolta:

Elváltozott színünk,
Elhervadt orcánk,
Bésett két szemünk,
Mint az írott képnek!

a költő már betegségről szólt, de azért még mindenki meg volt győződve, hogy ha a nép elveti bűneit, az Úr megkönyörül rajta,

helyreállítja az országot és szabadságát. A régi magyar lélek önbizalma kellett ehhez a hithez; kétségek az önjellemet illetőleg ekkor még nem jelentkeztek.

Az új formák, melyek a régihez képest rosszabbodást és bomlást jelentettek, csak a XVII. század közepe táján lépnek fel oly nyilvánosan, hogy az egykorú szemlélők is észreveszik. Eddig tartott, míg a nemzeti élet zavarai a lélek nyugalmát is meg tudták zavarni. Mert először tényleg csak zavarról lehetett szó: a két-háromfelé szakadozott országban hiányzott az egységes gondolat és ha még megvolt is csorbitatlan egységében a szabadságszeretet, senki sem ismerte többé a biztos utat, melyen a régi szabadságot újra meg lehetett valósítani. Hiszen mint láttuk, a legnagyobb szellemek is, Fráter György, Báthory István, Bocskai arra kényszerültek, hogy egymásután két ellentétes úton próbálják meg a haza megmentését. Pedig német és török szövetség csak szélsőségek voltak; közöttük az eszközök nagy változatosságában válogathattak a hazafiak, amit meg is tettek, s a vége az lett, hogy az egységes közszellem végkép eltűnt, már a mohácsi vész századában. Még súlyosabbá vált a helyzet 1606 után, amikor Bocskai új, életképes, a királyságtól független erdélyi államot alkotott, s ennek a saját államrezonja ellentétbe került az addigi egyetlen magyar államrezonnal, mely az ország és nép egységét követelte. A független Erdély II. Rákóczi György bukásáig, a török hadak 1657. évbeli bevonulásáig élt, tehát annyi ideig, mint a dualisztikus osztrák-magyar berendezés, de ezen idő alatt politikai és kulturális tekintetben kielégítvén lakosait, elszoktatta őket a nagy magyar gondolatról. A királyság területén viszont a Habsburg-pártiság különböző árnyalatai harcoltak egymással, s az országgyűlési küzdelmek messze felülmúlták jelentőségben a középkori rendi harcokat, mert most már nem osztálykülönbségekről és szociális dolgokról volt bennük szó, hanem a nemzeti jellem dolgában alap-

vető magatartásról: hogyan, mennyire lehet a némethez vagy törökhöz csatlakozni az ország érdekében. Mindennek a lelki káosznak tehetetlenség, cselekvésembeli tétlenség lőn a következménye, hiszen adott esetben, mikor valamely pozitív tette lett volna szükség, lehetetlen volt communis opiniót hozni létre az illető tett helyes vagy akár szükséges volta tárgyában. A szilárd Habsburg-meggyőződésű Esterházy Miklós nádort sem a török, sem Erdély ellen nem követik a harcba a felvidéki urak, s ugyancsak ezeknek a bátor kiállástól lapulását, mindennemű áldozatkészségük hiányát ócsárolja a másik oldalon, becsületsértő kifejezésekkel Bethlen Gábor. A nemzeti gondolat egységét nem tudták megvalósítani, de ami még súlyosabb, lassankint el sem tudták képzelni, még a legnagyobbak sem. Olyan egyéniségek, mint aminőkkel a XVI. században találkoztunk, nincsenek többé; a politikusok nem áldozzák fel többé életük nyugalma az ország egyesítéséért, belenyugszanak a változhatlanba. Bethlen Gábornak nem sikerülvén magyar királysága, másfelé veti ki diplomáciája finom szövésű hálóját. Pázmány Péter belátva azt, hogy uralkodóját lehetetlen eltávolítani nyugati érdekköreitől a törökmagyar felé, ha nem is Bethlennel, de utódával szívélyes viszonyba lép és megbékül a kettészakítás gondolatával. Az öreg Rákóczi György fejében már meg sem fordul az egyesítés; megelégszik, ha a királyság néhány vármegyéjét elszakítja és Erdélyhez csatolhatja. II. Rákóczi György lengyel hadjárata meg ugyanolyan tévedés volt a magyar államreazon szempontjából, mint Nagy Lajos olasz útjai. S ha a nagyok is így tévelyegtek, s belső keserűséggel, vagy akár anélkül, elfogadták a tényleges helyzetet, akkor nincs mit csodálkoznunk azon, hogy az egész vezető réteg hazaszeretetéből sem születtek új cselekedetek. Az ősi szabadságszeretet már csak ott tudott alkotni, ahol a személyes érdekekkel, családi biztonsággal egyesülhetett: a vidéki nemesség még egyre fegyverbe áll és hősiesen harcol, mikor arról van szó, hogy a kör-

nyékére, megyéjébe betört török csapatokat elűzze. Nagy nemzeti vállalatra sem közszellem, sem nemzeti fegyelem nincs többé. Ennek a helyzetnek persze sötét hátterét sem szabad elfelejtenünk: Nyugat képviselőiként Castaldo, Schwendi Lázár, Basta, Khlesl püspök váltotta fel egymást, a magyarság tönkretételének, kipusztításának, német, oláh vagy török kézre juttatásának egyre megújuló programjával; a török „szövetségest” pedig még ellenség korából eléggé ismerte a magyarság és látta, hogy szerződéses félként sem változott; a mindkét oldalról fenyegető végveszély és a saját gyöngeség tudata nagyban hozzájárult a régi szellem lehanyatlásához, a politikai anarchiához, s vele a régi jellem megromlásához.

Legelőször Esterházy Miklós veszi ezt észre; az ő indulatos kitörései az országgyűlés és vármegyék tunyasága és önzése ellen már a nemzeti jellembe vágó hibákat emlegetnek. A megyék protestálnak felkelést elrendelő levelei ellen, amit ő a nemzeti fegyelem megsértésének minősít. Az adónemfizetéssel kapcsolatban kijelenti, hogy „sokakban igen meghűlt az ő hazájokhoz való igaz szeretetök”. Helyteleníti, hogy a honvédelem céljaira a nemesség nemcsak vért, de pénzt sem akar áldozni, s az adóterhet is jobbágyságra tolja át. I. Rákóczi György fővezére, Kemény János, a későbbi fejedelem, egyenesen a „magyar nemzetnek elvetemedettségében” látja annak okát, hogy senki se akar harcolni, a nép „elkedvetlenedett, gazzá lött”, „elfajult”, s hozzáteszi: „nem most jött be ez nemzet közé az az elvetemedettség”. Ha ilyen a vezető réteg, nem lehet más a parasztság sem, melynek politikai jogai ugyan nincsenek, de mindkét fél szívesen besorozza a nemességtől csak gyéren kitöltött hadi kereteibe. Kemény szerint a parasztság „csak azt várja, ha melyik fél egymást megnyomja, azon kapdos; efféléhez keveset vagy semmit sem kell bízni”. Az emberek érzik, hogy a baj gyökere a szabadság körül van, annak különböző értelmezésében; a nemzet, mely szabad-

sága biztosítását nem ugyanabban látja, hanem egymást kizáró megoldásokban, természet szerint nem is szabadulhat. Rákóczi György szabadságot ígér a királyság lakóinak, mire Esterházy visszakíált: „ez-e a szabadság? nem szabadság, hanem rabság”. Egyik fél sem hallgatta meg, utóbb már nem is értette a másik érvelését, a nemzet nem egyesült, akciói ellanyhultak, végül is minden tettekre kész hazaszeretet elhallgatott. Nádasdy Ferenc, Lipót országbírája, a legélesebben támadja a bécsi kormány rosszindulatát, de a rendekben sem talál hazaszeretetet; a magyar társadalom osztályairól, főurakról, nemesekről, városi polgárokról egyenkint kimutatja, hogy önzők, tunyák és lusták; a nemesek nem harcosok többé, hanem ügyvédek és szatócsok, akik a katonáskodás alól kivonják magukat. Ugyancsak az ősi vitézség meggyöngyülését panaszolja Zrínyi Miklós, miután hadtudományi módszeres vizsgálatai és saját tapasztalatai egyként meggyőzték erről. A „magyar romlás seculumjának” nevezi korát, s a magyar „geniusz” romlását abban látja, hogy a cél kitűzésében, sem az eszközök megválasztásában nem működik többé ősi ösztönszerűséggel. Előbb a török áfiumban mutatja meg az „emésztő tüzet”, s élete végén közel van ahhoz, hogy Bocskai fordulatát utánózva a német ellen induljon. De sem törökellenes, sem németellenes politikájában nem számíthatott többé az ősi magyar ére nyekre: a szabadságszeretet megzavarodott és képtelenné vált utat mutatni, a vitézség és politikai belátás meggyöngyült, egészen elhalt. „Csúfsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségeknek pedig prédájává. Miért? a vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymás gyűlöléseért és ezer ilyen vétkünkért”, Kétségtelen, hogy Zrínyi e „nemzeti vétkeket”, melyek ekkor kerülnek be a magyar nyelvhasználatba, nem tartja ősi hibáknak; ő még világosan látja egészen friss voltukat és azt, hogy az ősi magyar jellem egészen más volt, nemzetfenntartó és országvédő. Hiszen „teliek a histó-

riák a mi magyar nemzetünknek dicsőségével", s bármily rendetlen, pénzsóvár, fegyelmetlen és tudatlan rabló is a korabeli átlagos magyar hajdú, katona, mégis ha kérdik: „kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmamra, azt mondom, a magyart kívánom". Mert „ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, legvitézebb nemzetség." Csak megint rendbe kell szedni, meg kell jobbitani, reformálni, s akkor megint úgy lesz, mint korábban mindig: „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók". Ugyancsak a katonai szellemből indult ki II. Rákóczi Ferenc kritikája, aki fegyelmezetlen, zsákmányoláshoz szokott, ujjongó lelkesedéssel támadó, léhán bizakodó és a következő pillanatban szétzaladó kuruc csoportokból próbált szabályos ezredeket alakítani, de kritikájában továbbhaladva a vezető rétegek hiúságát, gőgjét, dolgokhoz nem értését is leleplezte. Tapasztalataival, melyek folytonos kiábrándulásokat okoztak érzékeny lelkének, igazolta Zrínyi keserű panaszait, s kétségtelen, hogy az ő megfigyeléseivel is bizonyíthatólag egy-másfél nemzedékkel Zrínyi után a magyar jellem nem javult, inkább talán rosszabbodott.

Esterházy Miklós, Kemény János, Nádasdy Ferenc, Zrínyi Miklós, Rákóczi Ferenc megfigyelései (hogy másokat ne idézzünk) egyértelműleg megerősítik az általános fejlődésből nyert azon benyomásunkat, hogy a magyar jellem kettőssége, melyben ideális erények és rendetlen, értelmetlen viszonyokat teremtő vetkek egymás mellett szoronganak, nem genuin, ősi tulajdonságunk, hanem csak azóta jelent meg, hogy a kétszázésettendős nemzeti nyomorúságban a magyarság szem elől veszítette célját és útját, az összekötött vesszőcsomó széthullott, s ezzel a nemzet erőtlenné vált. Nagy dolog volt, hogy a nemzet jobbjai felismerték a helyzetet, s ellenmértéget azonnal alkalmazni próbálták. Ettől kezdve nincsenek többé illuzióik a nemzeti jellemet illetőleg, de mindnyájan erősen hisznek a jobbíthatás, a reformálás lehetőségében. Zrínyivel és Nádasdyval egész iskola kezdődik, mely a nemzeti

jellem hibáit kutatja és megjavításukat nemzetneveléssel akarja elérni. Mivel azonban a hibákat azon méltatlan életviszonyok hozták létre, amelyek közt a magyarságnak élnie kellett, a reformtörekvések mindaddig sikertelenek voltak, amíg e viszonyok meg nem javulnak. De az életfeltételek a török kiűzésével hiába változtak meg, középkori fényébe és függetlenségébe nem került vissza a magyarság, s így jellemének árnyoldalai is csak változtak, színeződtek sötétből világosabbra és viszont, de végkép el nem tűntek. Először jellemünk alakította történetünket, s utóbb történetünk jellemünket.

Zrinyi Miklós már szinte ugyanazon árnyoldalait figyelte meg nemzeti jellemünknek, mint utóbb Széchenyi István. A nemzeti hiúságot, üres kérkedést és a tetterő hiányát, melynek tétlenségben töltött falusi élet felel meg: „Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik a nemesség titulussával, mint a magyar; maga annak megbizonyítására s megőrzésére, látja Isten, semmit sem cselekszik. Fiaink haszontalanul élnek” — otthon atyjuk házánál, korán házasodnak anélkül, hogy világot látnának, s maguk is folytatják az atyák tunya életét, mely már rég elszokott a fegyverforgatástól; harci munka helyett vadászat a napi foglalkozása a nemesnek, persze nem nagy vadra, hanem ártatlan nyulakra. Az egyének ez általánosan jelentkező hibái a kollektív nemzeti szellemet is sötétre árnyékolták, még pedig az ország kettészakadása következtében két különböző formában. Az ország nyugati részein a Habsburg királysághoz hű magyarokban az ősi szabadságszeretet gyengült meg idők folyamán, miután már évszázados tapasztalataik szerint lehetetlen volt a „német sas” körmei közül kimenekedniök. Beletörődtek tehát a változhatlanba, lépésről-lépésre lemondva a nemzeti függetlenség érvényesítéséről. Így állott elő az a kormányzási rendszer, melyben a magyar ügyeket a bécsi német hatóságok intézték a legfelsőbb fokon, de itthon úgy látszott — s aki akarta, el is hihette, hogy a törvé-

nyek értelmében a magyar főhatóságok, kancellária, helytartóság, kamara igazgatják az országot. Elvben és elméletileg ezek a nyugati magyarok sem mondtak le az ősi szabadságszeretettől követelt nemzeti önállóságról, s amikor pl. Miksa és Rudolf király a tényleges állapot elismerését kívánta, hogy a rendek fogadják el a bécsi hatóságok jogszerinti befolyását a magyar dolgokra, ezt ők erőlyesen elutasították. Még a Lipót korabeli abszolútizmus nyomása alatt sem nyugodtak bele a magyar alkotmány megszüntetésébe az „aulikus” főurak és főpapok, Esterházy, a későbbi nádor, Széchenyi érsek, Pálffy püspök kancellár sem. A Rákóczi-felkelés alatt is a labancok fenntartották a magyar közjog érvényét és alkotmányos módon, országgyűlésen tárgyalták meg az ügyeket. De arra már nem volt erejük, hogy a függetlenséget teljességében követelték volna. És amint az idők haladtával, a szatmári béke után mindinkább kifejlődött ez a kormányzati kettősség: független magyar hatóságok rendelkezései, de oly módon és oly tartalommal, ahogyan a bécsi hatóságok nekik, a király személyén keresztül, megparancsolták — ezt a helyzetet elviselhetővé már csak bizonyos önáltatás tehetette.

A vezető réteg — a XVIII. században már nemcsak a labancoknak, hanem a kurucoknak is leszármazói, tehát az egész politikai nemzet — óvakodott tudomásul venni a nemzeti önrendelkezés ez állandó sérelmét, s ehelyett a közjog illúzióiba burkolózott. Megelégedett azzal, hogy időnként, így 1711-ben, 1722-ben a *pragmatica sanctió*ban, 1791-ben a híres 10. törvénycikkben, s emellett a koronázások alkalmával napnál világosabban elismertette teljes és tökéletes függetlenségét, megfogadtatta a királlyal, hogy azt mindenkor tiszteletben fogja tartani, — s ebben meg is nyugodott. Már arra sem volt kíváncsi, hogy maguk ezek az alkotmánybiztosító törvények is csak idegen hatóságok jóváhagyásával, velük folytatott hosszadalmas tárgyalások után jöhet-

tek létre, aminő tárgyalásokat éppen ezen törvények akarták lehetetlenné tenni. Gyermekes volna azt hinnünk, hogy ezt az alkotmány betűjével és szellemével egyként ellenkező játékot csak az udvari emberek és főtisztviselők ismerték; az országgyűlések minden tagjának, s általuk a megyei nemességnek épúgy tudomása volt róla, hiszen nem egyszer hetekig várták, míg felirataikra a bécsi hatóságok összekotyvasztották a választ, mely persze alkotmányos formában, magyar királyi leirat útján adatott eléjük. Akinek lelkiismerete még tovább lázongott és követelte az alkotmányosságot, az még egy további jogi illúzióval nyugtathatta meg magát: a rendszer jó, a király alkotmányosan uralkodik, a baj csak az, hogy tanácsosai rosszak, ezeket kell megbüntetni és a magyar alkotmány respektálására szorítani. A gondolat nem volt új; már a két gyöngye Jagelló-királyal is szembe szegezték a rendek, de akkoriban még elég erejük volt, hogy fegyveres országgyűlésen a tanácsosokat lemondásra kényszerítsék. Holott a XVIII. és XIX. században a tanácsosellenes akciók görögtüzes támadások voltak, melyek az oppozíciónak népszerű beszédekre adtak alkalmat és minden egyes esetben király és rendek kibékülésével végződtek, anélkül, hogy a „rossz tanácsosoknak” hajuk szála görbült, vagy a bécsi hatóságok törvénytelen hatásköre a legkisebb mértékben visszaszorult volna. Az illúzió rendkívül veszedelmes volt a jellemre és a nemzet jövőjére egyaránt: a szabadságszeretetet elaltatta, a politikai érzéket és a védekező ösztönt meggyöngítette; a vezető osztály fegyver, fegyver, fegyver helyett jogi érveket, üres formulákat, fikciókat halmozott fel fegyvertárába és végül is hajlamossá vált egyéb súlyos nemzeti kérdéseknek is a valóságtól távoli külsőleges, palliatív, vagy pedig káprázatos, illuzionista kezelésére. Nádasdy és Zrinyi még csak azt hibáztatták, hogy az egyes nemesekben terjed az ügyvédi gondolkodás, kétszáz év múlva az egész vezető réteget átítatta a jogi rabulisztika, s a nemzet, mely fegyvertől, lótól, ősei szo-

kásaitól elszokott, büszke lett arra az új fikcióra, hogy „jogász nemzet”.

A keleti fél sem maradt el a nyugati mögött az ősi jellem továbbformálásában, azaz rongálásában. Amint a labancgondolkodás a tényleges viszonyok nyomására, kényszerűségből fordult az illúziók felé, mert nem volt ereje a valóság megváltoztatására, úgy a kurucok is csak az ő sorsuknak engedelmeskedtek, mikor vakmerő, meggondolatlan támadásokkal és hirtelen szétfutásokkal leszállították a hagyományos vitézség nemzetvédelmi jelentőségét, s a politikai belátást hányaveti optimizmussal, alaptalan bizakodással, s végül is fekete lemondással vagy a valóságot szidalmazó, de tehetetlen „következetességgel” helyettesítették. Kuruc és labancénekek egyforma hitelességgel rajzolják meg ezt a fényes katonát, a „nyalka kurucot”, kinek friss a járása, sebes a futása, vitéz a karja, ezüstös a kapcsája, gyönggyel fűzött a bocs-kora (dicsekszik maga a kuruc), aki olyan volt, mint a szép strucc, hosszú pántos karddal, majd tízfontos, csatos forgóval, kócsagtollas prémes csákóval, cifrán varrott nagy tarsollyal, míg ez világból ki nem futott, sok cifra káromkodás, nyelvelés, senki személyének nem becsülése, a jövőre nem gondolás után (mint a labanc kárörömmel mondja). „A jövődöt nem gondoltad”, ez a szemrehányás éri Thököly bujdosóit, Rákóczi kurucait, ami eredetileg igaztalan vád volt, hisz épp a szebb jövő miatt vetették el jelenüket és indultak bujdosni és álltak szervezetlenül csapatokba. De idővel kiderült, hogy a jövődöt a bujdosók és kurucok eszközeivel sem lehetett biztosítani, — mint a labancokéval sem — s a számukra is keserű valóság előtt a kurucok is illúziókba menekültek, optimista, önmagát túlbecsülő, az ellenfélt lenéző és kigúnyoló, ködös jövőváró reménységekbe. A hasonlóság labanc- és kurucsors között abban is megvolt, hogy míg a labancillúziók a szabadságszeretet érvényesülését akadályozták meg, addig a kurucoknál a haza lett a cél a győzelem minden

reménye nélkül, a szabadság nemzeti jelentősége frázissá vált és idővel megelégedett a — cinkotai itcével. A látókör és politikai érzék végül is összeszűkül, emberi és kulturális szükségletek, a nemzeti ösztön ez alapjai is háttérbe szorultak, — a világ-háborút megelőzőleg az akkori „kuruc” szellemiség képviselői, a 48-asok még Rákosi Jenőt is felülmúlták a kuruc Ady kigúnyolásában.

De ez is csak évszázadokat egybekötő racionális vonal; a labanc és kuruc szellemiség időnként más és más formákban jelentkezett, melyeket egyenkint nem vehetünk szemügyre. Voltak igen magas erkölcsiségű képviselői, akik egyéni tragikumukban a nemzet tragikumát hordozták, a szabad életében megakasztott, el nem hárítható külső nyomás alá helyezett nemzetét. Rákóczi kurucos optimizmussal hitt a felkelésnek orosz és más diplomáciai támogatással való új életre keltésében, de miután elindult csallóka csillagokat követve útjára, minő lelki szilárdsággal, egyéni bátorsággal, nélkülözést és megaláztatást megvető hittel és szabadságszeretettel viselte sorsát! A kuruc hadak vezérlő fejedelme, tudjuk, seregében a legkevésbé kuruc egyéniség volt, aki egyedül diplomáciájában volt optimista, minden egyébben ironikusan keserű, kételkedő ember; végzetes optimizmusát Rodostóig megtartotta, de szabadságszeretete a kuruc hadak élén és a száműzetésben egyként ősi magyar örökség volt, a nomád-lovas ősök jellemének kivirágzása egy egész gyökeréig nyugati, keresztény-humanista lélekben. Részletes vizsgálat ugyancsak megállapíthatná, hogy labanccá vált tábornoka, Károlyi Sándor viszont az ősi magyar politikai bölcsesség, a lehetőségeket józanul mérlegelő realizmus embere volt. Az pedig a nemzet tragikumát jelentette, hogy ezek a hagyományos jellemvonások nem egy emberben egyesítve jelentkeztek, hanem fősvény kézzel darabokra törve és szétosztva. Kuruc és labanc egyik sem lett volna baj, ha az egész nemzet kuruc vagy labanc lehet; egymással szembeállva

azonban mindegyik akadályozta a nemzeti jellem teljes, hiánytalan kifejlését — és a politikai célok elérését. A kettészakadt magyarság immár csak a nemzeti fájdalom, a honfibánat hangjaiban tudott egyesülni és „inségben lévőkként” kérni „Boldog édes Anyánkat”:

Magyarországról, mi édes hazánkról,
Ne feledkezzél el árva magyarokról.

IGAZÁN ÁRVA MAGYAR A JOBBÁGY volt a mohácsi vész óta, s nem csoda, hogy a magyarság számára Isten irgalmát kérő egyházi énekek is a nép száján éltek tovább. Míg a vezető osztályok nemzeti jellegét az ország kettészakadása, s az annak következtében előálló politikai nehézségek gyöngítették és betegítették, addig a „szegény nép” a ránehezedő szociális nyomás súlya alatt vesztett mind többet ősi jellemvonásaiból, s azoktól biztosított akcióképességéből. A török uralom alatt rájasorba jutva, minden politikai és öngazgatási szabadsága megszűnt, egyedül a menekültek nagy számától felduzzadt néhány új nagy parasztvárosban fejleszthette ki önállóságát és, igen szűk korlátok közt, szabadságszeretetét. A török elűzése után felszabadult ugyan a rájasorból, de ehelyett Verbóczi Hármaskönyvének kivétel nem ismerő, könyörtelen uralma alá került. A fentidézett Csinom Palkó nótáját éneklők közül kevesen veszik eszükbe, hogy az ének utolsóelőtti versszaka, XVI. századi példát másolva, a paraszt sorsát gúnyolja nemesi háborúkbán:

Az parasztembernek
Fogd meg az szakállát,
Hajtsd el az marháját,
Verd pofon ő magát.

Békében is ő volt a teherhordó, aki nemcsak földesurát, hanem az államot is köteles volt robotjával, fizetésével, vére hullásával eltartani. A kuruckor elmúltával a nemesi vármegye szer-

vezi meg a jobbágy szolgáltatásainak beszedését, statutum-alkotó jogát elsősorban arra használja, hogy a jobbágyfalvak életét a legkisebb részletekbe menően szabályozza azon célból, hogy a szolgáltatásokat biztosítsa és a jobbágynépességet alávetettségében megtartsa. Kezdeményező tehetség e nemesi gyámkodás alatt alig mutatkozhatott többé. A jobbágyok magángazdasági tevékenysége a földesúr gazdatisztjeinek felügyelete alatt állott, ugyancsak ez rendelkezett az uraság szolgálatáról, robotról, fuvarozásról, pénzbeli és természetbeli kötelezettségekről. A hadiadót az államnak, a mind súlyosabbá váló, mert állami ellenőrzés nélkül kivetett háziadót a vármegyének a falusi bírák szolgáltatták be, akiknek esküdtek és szolgabírók, katonai és polgári biztosok parancsoltak; maguktól semmire sem volt hatalmuk. A községek igazgatása alatt jóformán semmi sem maradt; idők multával a földközösség is mindinkább bomladozott, a földesurak elválasztották allodiумukat, a saját kezelésbe vett földet a jobbágybirtoktól, magára hagyták a falut, igazgatásába csak annyiban folytak már be, hogy kinevezték házsor szerint a bírákat, miután magától már nem volt hajlandó a jobbágy a bíróságot elvállalni. Így haldokolt az önkormányzat szelleme; szabadságszeretet, politikai bölcsesség tárgytalanná vált, legfőllebb a vitézség maradt meg a császári hadsereg magyar ezredeiben szolgáló jobbágy keblében. És ezt nem kell kevésbe vennünk, hiszen a nemes később már annyira süllyedt, hogy a katonáskodás terhet is teljességgel a jobbágyra tolt. A mai volt jobbágycsaládok ősei közt így aránytalanul több volt a katona a XVIII. és XIX. században, mint a nemes és kismanes családok ősei között. Viszont a jobbágysorból való felemelkedhetés teljes reménytelensége, a földesúrtól minden tőke hozzáadása nélkül szabályozott extenzív gazdálkodás, melyben javítás és kezdeményezés ki volt zárva, a másnak dolgozás leverő tudata végül már emberi méltóságában és öntudatában is megtámadta a jobbágyságot: ellustult, munkakerülővé vált, egyetlen reménysége

volt, hogy mint „hajdú” bekerüljön a nemesúr udvarába, házi szolgálatra, ahol legalább a robottól, mezei munkától volt szabad, s emellett a földesúr pártfogásával a hadiadó alól is kibújhatott. Voltak idők, mikor a felnőtt jobbágyoknak nem kevesebb, mint egyharmada folytatott ily céltalan házicseléd, léhűtő életet, mely annál rombolóbb hatással volt a nemzeti jellemre, minél kevesebb ösztönzést találhatott a parasztcseléd nemes ura házában a magasabb életre. A vidéki nemes élete is fennakadás nélkül zuhant mind mélyebbre, a Zrinyitől megfigyelt fokról a Széchenyi könyveiben leírt állapotba, amikor már épp a nemesi élet vált a nemzeti bűnök melegágyává. A jobbágyról, az itt vázolt fejlődés ismeretében, nem mondhatjuk, hogy megromlott, nemzeti jellemét elvesztette volna; a tényeknek inkább megfelel, ha azt mondjuk, hogy társadalmi lesüllyedésében a nemzet köre alá ereszkedett le, ahol nemzeti jellem szóba sem jöhetett többé számára. Szabadságszeretet, politikai belátás, reális gondolkodás a jobbágy életében túl magas fogalmak lettek, melyekhez anyagi és szellemi nyomora következtében, észjárása nem emelkedhetett fel többé. Az ősi jellem ily körülmények közt legfőlebb virtuálisan élhetett benne, rejtve és senkitől észre nem véve, de készen arra, hogy ha egyszer megint visszakerül emberi méltóságába, át tudja venni a nemzet sorsának vezetését a közben elgyöngült és elzagyvult vezető osztálytól. Annyi kétségtelen, hogy amint a XVIII. század végén, Mária Terézia és József reformjai következtében anyagi helyzete javult és élete biztonságosabbá vált, a nemesi vármegye minden tilalmával dacolva kivirágoztatta népművészetét, melyben ősi tulajdonságok bukkantak fel s az is bizonyos, hogy még legelnyomottabb korszakában is hű őrzője volt a távolkeleti multba vesző magyar zenének. Mindez bizonyítja, hogy lélekben magyarabb volt ekkor is a vezető osztályoknál, melyek sem az ősi zene, sem a többi népművészet iránt nem tanúsítottak érdeklődést, de az is bizonyos, hogy a jobbágyságnak éppen nemzet- és államfenn-

tartó képességei aludtak Verbőczy uralma alatt s így a nemzet tizenkilenc huszadrésze történelmünk alakításában hosszú, döntő idő-kön keresztül részt sem vehetett.

A POLITIKAI TÖRTÉNET MOHÁCS UTÁNI katasztrófái és a társadalmi helyzet, a jobbagyság állami elnyomottsága s ebből folyólag legalább is közönye a nemzeti célok iránt, alakította ki a XIX. század helyzetét, mely minden optimista szemlélet csúfjára, még a mára is kihat. A magyar jellem, amint a lovas-nomád alapokon a kereszténység behatására a Duna-medencében kifejlődött s megalakította, egyes faji eredetű elemekből a magyar nemzeti egységet és a magyar államot, szinte páratlanul szerencsés történeti képződmény volt, elég nagy szilárdsággal és ellenálló képességgel, hogy a középkor politikai krízisén és társadalmi átalakulásain keresztül, változatlanul megtartsa alapvető tulajdonságait. De a török hódítás, az ország ketté és három részre szakadása, az államiság meggyöngülése a külföldre helyezett kormányzat következtében, mindez alapjaiban rázta meg a nemzeti jellemet, melynek egyes vonásai harmóniából zavarba oldódtak, lassankint elvesztették hatékonyságukat és idővel erényekből a nemzet fenntartására ártalmas „nemzeti vétkekké” változtak. Innen érthető, hogy az utóbbi másfél század megfigyelői csupa ellentétes, egymást kizáró jellemvonásokat vettek észre a magyarság arculatján s ezt a zavart eleinte, szinte már Bessenyeitől kezdve azzal próbálták megmagyarázni, hogy a magyar keleti nép, gyökereit veszítve ért ide Nyugatra, ahol máig sem tudott megnyugodni az idegen, lelkiségének meg nem felelő környezetben; innen van jó és rossz, erény és bűn párhuzamossága. Eddigi fejtegetésünk talán eléggé bebizonyította ily romantikus felfogás helytelenségét, rámutatván arra a történeti tényre, hogy az ősi, lovas-nomád népi jellem kitűnően alkalmazkodott a nyugati keresztény viszonyokhoz, erejé-

ből semmit sem veszített, hiszen nemcsak létrehozta, de a közép-kor évszázadain át fenn is tartotta az akkori Európának egyik legszilárdabb államát. Ez a romantikus mese kelet bujdosójáról mai napig életben van és külön tanulmány tárgyát képezhetné átalakulásainak története, egészen a mai napig, amikor még egyformán él légies szappanbuborékká finomodott németes szellemű filozófémákban és vaskos tudatlanság öléből felbukkanó „turáni” elképzelésekben. Természetes, hogy ez a romantikus jellemkép idők folyamán maga is hozzájárult a magyar jellem alakításához; hozzá tehetjük, nem az egység, szilárdság és harmónia irányában, de ennek a vonalnak figyelemmel kísérésével már messze túlhaladnók jelenlegi kereteinket. A következőkben csak néhány fordulatra szeretnők felhívni a figyelmet, melyet jellemünk legújabbkori alakulására fontosnak tartunk.

A nemzeti hibákat már legelső felfedezőik, így Zrinyi és Rákóczi, nemzetneveléssel akarták a magyar lélekből kiküszöbölni. Mivel ezek a hibák nem szervezeti, születés óta élő jelenségek, hanem csak idővel fejlődtek ki, bizonyos, hogy nemzetnevelés tárgya lehet megjavításuk. Ezt a nevelési munkát azonban nem pedagógusaink vállalták magukra, hanem költők, írók, a nemzeti létben mélyen gyökerező államférfiak. Bessenyei Györgytől elkezdve nincs nagyobb költőnk, aki hozzá ne járult volna a nemzeti hibák felfejtéséhez és részletes megismertetéséhez s aki a maga körében ne próbálta volna meg azok megjavítását. A XVIII. század végén a költők a magyar vitézség dicsőséges képét tartották a magyarság elé, hogy önmagára ismerjen és visszatérjen az ősi jellemhez, melyet Virág Benedek és társai, meg Berzsenyi Dániel párducos Árpád és római Cato sajátosság keverékének rajzoltak. Virág optimizmusa csakhamar helyet ad a „rút szibarita váznak” és Kölcsey pusztuló népének, melynek jobbléte már nem is magától, hanem egyedül Isten irgalmától függ. A nemzeti bűnökben elmerül a nemzet, a „dicső nép, mely tanult izzadni s izzadás

közt hősi bért aratni", megromolva helyet ad új, idegen „más szózatú és más keblű” népnek; sírját Vörösmarty víziója szerint legalább gyász, könnyező népek veszik körül. De ez is illúziónak bizonyul, sem 1849-ben, sem 1918-ban nem vettek körül bennünket részvétellel szomszédaink s már 1849 bukása megtanítja költőinket arra, hogy bűneink nem hogy fogytak volna, hanem gyarapodtak és erősödtek. Arany János és fia, László, már keserű, gyilkos, vagy öngyilkos szatirával nézi nemzeti jellemünket Csóri vajda és dádái meg Hübele Balázs groteszk alakján át; még a tragikumot is megtagadják népüktől. Mindez azonban csak a vezető rétegek, az „intelligencia” köreiben megnyilatkozó nemzeti jellemre vonatkozik, arra az osztályra, mely történetünket alkotta és életünket irányította ezekben az időkben s mely vékony rétegeződésében valóban már alig tudta hordozni a nemzeti sors súlyát. Közben Petőfi átmenetileg jobb véleményvel van a nemzeti jellemről, nem ugyan erről a nemesi, „úri” jellemről, melynek ősi bűneiről, gőgös tétlenségéről, patópáloskodásáról, szellemi összeeséséről felejthetetlen zsánerképeket festett; ő végre felfedezi a beteg középosztály alatt a nemzet egészséges ösztönvilágát és azt a népet, melyet jobbágysorsa háromszáz esztendőnél tovább kizárt a nemzeti közösségből.

Petőfit ebben már megelőzték az államférfiak, élükön Széchenyi István az ő nagy felfedezésével a kilencmillió „jó és hű” jobbágyról, aki a magyar jövő záloga. A vezető osztály betegségeit kívülről, könyörtelen szemmel tekintvén meg, Széchenyi elkészíti a nemzeti bűnöknek mai napig legteljesebb diagnózisát, valamint a gyógyulás nemzetnevelői eszközeit is számba veszi. Ha az ő őszinte hazaszeretetét követni akarjuk, be kell vallanunk, hogy meggyógyítani nem sikerült, sem neki, sem követőinek, a beteget, de rámutatott az abszolút sikerű gyógyszerre, melyet ő még nem alkalmazhatott, utána pedig senkinek sem volt bátorsága többé alkalmazni. Ez a heroikus szer Széchenyi szerint abban áll, hogy

újra elő kell venni a magyar parasztságot, melyben oly ősi erények, oly hamisítatlan monumentális formákban nyugszanak, hogy a fiatal gróf alig tudta azokat könnyezés nélkül szemlélni. A vezető rétegek betegsége tönkre teheti a magyarságot, de minden vihart bizonyosan ki fog állni akkor, ha megint igénybe veszi a parasztságban rejtve élő ősi magyar jellemet. Széchenyi a vezető réteg megjavításáról sem mondott le szívesen, de gondolatainak analíziséből világos, hogy amennyiben a vezető osztályt végkép használhatatlannak találta, a nemzet jövőjét az „utolsó reménységtől”, a parasztság aktiválásától, történeti szerepének visszaadásától várta. Az ő munkájának hatása alatt indult meg a reformkorszak, melynek témánkkal kapcsolatban néhány tanulságos oldalára kell még futólag rámutatnunk.

A Széchenyi mellett működő államférfi-nemzedék, történetünk egyik legszebb kivirágzása, minden egyes tagjában, szinte kivétel nélkül, régi történeti családokból származott. Ez nem azt jelenti, hogy mai, történetietlen értelemben fajmagyarok lettek volna, hanem egyszerűen azt, hogy ősük nemzedékeken, századokon át a magyar vezető rétegben éltek, még akkor is, ha egyesek köztük szláv vagy német származásúak voltak. Azaz új, egy-két évtizedes asszimiláns alig volt köztük s aki ilyen volt, mint Toldy, Irányi, Henszlmann, azok nem játszottak vezető szerepet. Ez volt az utolsó hamisítatlan magyar vezető csoport, mely az ország sorsát hatalommal tudta irányítani. Évszázados gyökeres magyarsága következtében öntudatlan szálak kapcsolták össze egyetlen vérrokonával, a magyar parasztsággal s miután Széchenyi ezeket a szálakat észrevette és jelentőségüket felfedte, az ő nyomdokain megkezdődött a fiatal vezető osztály jobbágyszabaddító munkája. Bár a jobbágy szabaddá tételét Kossuthnak köszöni a közvélemény s bár a tényleges felszabadítás művét az idegen abszolutizmus hajtotta végre, a 48-at megelőző húszéves agitációban Kölcseyt és Széchenyit követve a történeti magyarság kép-

viselői léptek fel jobbágy testvéreik érdekében; Kossuth is ahhoz a történeti magyarsághoz tartozott. A probléma csak az, hogy vajjon a megromlott nemzeti jellem, a megcsontosodott Verbőczyes gondolkodásmód uralma alatt, miként mozdulhatott meg ily emberies irányban ez a vezető réteg? A felelet egyik mondatát már megállapította a történetkutatás: nem az egész nemesség mozdult meg, hanem annak csak egy elit-része, a vagyonos közép-nemesség és annak is azon fiatal tagjai, akik olvasmány, utazás útján magukba szívták a kor humanitárius szellemét. Mivel a magyarság társadalmi kettészakadásának végső fokon a rendiség volt az okozója, a nemesség privilegizált volta és jobbágy feletti uralma, minden oly mozgalom, szellemi áramlat, mely a rendiség megszüntetésére törekedett, egyúttal elősegítője lett a magyar egység helyreállításának, a magyar jellem foltjaiból kitisztításának is. Innen van, hogy a költők és írók most körvonalozott nemzetjavító munkája is csak azóta élénkül meg, hogy Bessenyei átülteti magyar földbe a francia felvilágosodás eszméit: felvilágosodás, francia forradalmi, liberális-demokratikus ideák mind a tüzelőanyag feladatát látták el a magyar önkritika és reform embereinél. Persze a jobbágyság felszabadítása és a nemzeti jellem újra egybekovácsolása más indítókoknak is lehetett volna következménye. Első sorban a keresztény szellem és a vele kapcsolatos természetjogi ideák követelhettek volna a nemzeti társadalomnak jobbágyszabadító átalakítását, — történetünk egyik sajátossága, melynek kapcsolata nemzeti jellemünk új, beteges formáival még kimutatandó lenne, az a körülmény, hogy sem a katolikus, sem a protestáns vallás nem gyakorolta nálunk azt a humanitárius társadalmi hatást, melyet az előbbi például a XIX. század Németországában, a másik korábbi időkben angol és más földön közismerten gyakorolt. Ez a megjegyzésünk, sajnos, a mai napig jellemzi a magyar helyzetet; kivétel alig van Széchenyin kívül, akinek humanitárius gondolkodása kétségtelenül keresztény hitével kap-

csolatos. A vallási idea gyöngesége miatt a nemzetjavítás és társadalom-egységesítés egyetlen motoraként a felvilágosodás s ennek utóda, a liberális-demokratikus szellem hatott, mindkettő azon természetjogi tartalomnál fogva, mely a kereszténységhez hasonlóan, bár lényegesen kisebb és zavarosabb formában, bennük is megvolt. A magyar reformerek azonban két évtized nyilvános, tárgyi diskussziós munkájával vetették össze a külföldi ideákat a hazai élet szükségleteivel, — e téren Eötvös, Szalay és társaik munkája, Széchenyié után, minden magyar reformra példaadó lehet, hogy miként lehet a magyar jellemet, szellemi átvétel esetében is, idegen veszélyektől megóvni.

48 meghozta a reformot, a katasztrófát és az idegen elnyomás korszakát. A legjobbak, Arany János, Kemény Zsigmond, a bukást a nemzeti jellem hibáinak tulajdonították, körülbelül azoknak, melyeket egykor a labancok a „nyalka kuruc” jellemén vélték felfedezni. A bajokból a nemzetet külpolitikai szerencséje és a reformnemzedék még megmaradt nagyjai vezették ki a kiegyezés által, de az ő gyors elmúlásukkal semmi sem tudta többé feltartóztatni a nemzeti jellemnek az eddiginél is rohamosabb megzavarodását. 67 után minden bajt rózsaszínnek, minden előnyt feketének lát a politikai bölcsességében mindinkább visszafejlődő vezető osztály. Képtelen felismerni a kiegyezés nemzeti előnyeit, azt, hogy teljes szabadságot biztosítottunk magunknak, Deák és Andrássy politikai tehetsége által, összes belső ügyeinkben; helyreállítottuk uralmunkat a régi határok között, a nem-magyar nemzetiségek irányítását megint magunk vehettük át és annak fejében, hogy a közös ügyek dolgában engedményeket tettünk, biztosítottuk magunknak anyagi jólétünket s minden külső támadással szemben határainkat, olyan koncentrikus támadásokkal szemben is, aminőknek mi egyedül alig állhattunk volna ellen. Azon a 67-es alapon, töretlen magyar jellem, ősi realizmusával, nagyot és tartósabbat alkothatott volna, semmint az az ország,

mely 1918-ban süllyedt el. Ehelyett az úgynevezett közjogi küzdelembe vetettük magunkat, szabadságot követeltünk és meglévő szabadságunkkal nem tudtunk élni, saját nemzeti erőinket nem tudtuk felhasználni, de még csak meg sem akartuk azokat ismerni. Önismeretünk soha nem volt oly csekély, mint a dualizmus korában. Az idegen eszméket nem tudtuk a magyar föld szükségleteihez alkalmazni; a vezetők politikai bölcsessége elvesztette az ősi mértéktartást, az egyik nádszálként hajlongott a katasztrófa előszelében, a másik kemény derékkal megmerevedett és minden új utat, új gondolatot elutasított, a harmadik pedig csak az utolsó pillanatban jutott hatalomhoz, mikor már itt volt a katasztrófa.

A vezető réteg e politikai tehetetlenségének okait ma már eléggé ismerjük. A jobbágyfelszabadítás és azzal kapcsolatos átalakulása a mezőgazdasági termelésnek a birtokos nemességet lejtőre vitte s ennek alján néhány évtized után utolsó menedékként az állami és megyei hivatalokra talált. A süllyedés alatt a nemzeti kultúrával való kapcsolatai is meglazultak s végül már, a század elején az új irodalommal és nemzeti művészettel, Adyval, Babitscsal, Móriczcal, Bartókkal, Kodálllyal, nemcsak hogy ismerős nem volt többé, hanem velük szemben értetlen, ellenséges állást foglalt el (ami talán egy vezető, intellektuális réteg munkaképtelenségének legszélsőbb, nálunk eddig egyedülálló bizonyítéka). A régi nemesi réteg elszegényedése akkor ment végbe, amikor az ország kezdett bekapcsolódni a világkapitalizmusba s amikor a gazdasági élet nagy jövőt nyújtó helyeit a mágnások és nemesek egyértelműleg átengedték a túlnyomó többségében idegenből jött kapitalista zsidóságnak. De nemcsak az ipari és pénzübeli nemzetgazdaságot, a szellemi élet sok terét is a zsidóság foglalta el; a régi vezető osztályok passzivitása annyira ment, hogy még hazafiasságuk formáinak kialakítását és irányítását is átengedték a jövevényeknek. Az új állam, a liberalizmus elveit szociális korlátok nélkül alkalmazva, a volt jobbágyság gazdasági el-

siklását sem tudta megakadályozni s arról szó sem lehetett többé, amit pedig Széchenyi és társai minden reform végrehajtása esetén természetesnek tartottak: hogy a volt jobbágyság a nemzeti közösség tagjává tétessék, érdeklődése a nemzeti kérdések iránt felkeltessék és végül is saját, tisztább nemzeti jellemével szolgálja a közösséget. A szegény nép továbbra is kívül maradt, passzív tagként, akinek parancsolnak és akit vezetnek; az ősi szabadságszereket frázisait hajtogatva, a vezető osztály nem gondolt a szegénység szociális nagykorúsítására. A bajokat betetőzte, hogy ez a megzavarodott vezető réteg, a megszorodott állami feladatokat számszerűleg sem tudta többé ellátni s így kénytelen volt saját soraiba idegeneket bevenni, előbb a Bach-korszakból itt maradt, nagyszámú német és cseh hivatalnokot és gazdasági embert, azután a hazai német kisebbségből felemelkedőket, a városi polgárság megmagyarosodott családjai után a falusi, sváb községeknek a hivatalokhoz sodródó egyedeit. Emellett természetesen a minden magyar, lovas-nomád és szentistváni gondolattal ellenkező magyarosítási szellem uralma alatt szláv és egyéb hazai nemzetiségek szilánkjai is elborították a magyar törzset. A töretlen magyar jellem átvétele annál nehezebb volt, mert ezek az idegenek egy hanyatlásban levő, a magyar történettől és szellemiségtől elszakadt osztályhoz hasonulva, annak erőtlen gondolkodását tették magukévá és így végső eredményként: vak vezet világta-lant, beteg középosztály asszimilál idegen tömegeket, melyeknek gyökereit a multhoz nem képes átvágni. Mi sem természetesebb, mint hogy ebből az új keverékből első sorban az államvezetés öröklött művészete veszett el és hogy politikai érzék híján a korszak egyetlen lényeges kérdését sem tudta döntőre vagy pláne nyugovóra vinni: a dualizmusból folyó kérdéseket, a felekezeti békét, a nagybirtok és nagytőke korlátozását, az akkor még nemzetileg jól használható középirtok megmentését, a paraszt szegénység gazdasági felszabadítását, a kivándorlást, a földrefor-

mot, a mezőgazdasági és ipari munkáskérdést, a zsidó és nemzeti-ségi kérdést, a demokrácia és emberiesség követelményeit. Mindezt megoldatlanul maradt a háború utánra.

A háború után pedig jöttek a katasztrófák s nyomukban minden történeti feladatunkat felülmúló óriási kérdések, melyeket, hogy ez a vezető osztály nem oldhatott meg, az eddigiek után az is természetes. Most már benne vagyunk az új világkriszisben, amikor pedig orientáló képességünk semmit sem erősödött, amikor idegen hatásoknak könnyelműen teret engedve, vezető rétegünknek még meglévő csekély konszisztenciáját is felbomlással fenyegetik egész történetünkkel, tapasztalatunkkal és lényegünkkel ellentétes fogalmak. Az egész világ demokratizálódott, nem utolsó sorban azon népek, melyek a demokrácia ellenségeinek nevezik magukat. Minden nép összefogja erőit és szentimentalizmust megvetve, az II Principét felülmúló realizmussal várja a krízis megoldását vagy kitörését, jól tudva, hogy minden emberére szüksége lesz mindkét esetben. Mi ezalatt dolgainkat érzélgősen, gyűlölet, hála, szeretet politikátlanásával nézzük, vezető rétegünk pedig a még mindig tizenkilenc huszadnyi öntudatlan magyarnak nemzeti munkásságát oly módon akarja megindítani, hogy saját gondolkodására akarja nevelni. Az ősi jellem letéteményese, a nép igazi valósága iránt éppoly kevés érzék él, mint történeti és régi népi kultúránk egyesítése iránt, ami pedig a magyar jövőnek egyetlen szellemi alapja.

De a magyarságot mindig a szellem tartotta fenn s ősi jelleme is, durva erőszaktól és hazug formalizmustól távol, erőteljes és finom vonások egybefűződéséből állt elő: vitéségtől szolgált szabadságszeretetből és az egyedülálló, senkire nem számítható magányos ember körütekintő, hideg józan érzékéből. Jövőnk ezeknek a tulajdonoknak, mondhatjuk: erényeinknek érvényesítésétől függ, tehát éppenséggel nem reménytelen. De amíg ez ősi erők egyetlen mai letéteményese, a szegény nép és mindazok,

akik nem felelősek az utolsó emberöltő hibáiért, ki nem alakítják az új vezető osztályt, mely ismét történeti multunk és jellemünk szerint fog cselekedni, addig nekünk, a szellem embereinek kell kötelességünket megtenni, még akkor is, ha végül bele is hullunk nyitott szemmel Kölcsey, Vörösmarty, Arany sötét kétségbeesésébe.

A szellem legelső kötelessége pedig az önismeret.

Ennek a tanulmánynak legtöbb adata közismert, ami felment pontos idézésektől. A középkor rajzánál Hóman Bálint, Németh Gyula, Deér József, Bartoniek Emma, Eckhart Ferenc, Mályusz Elemér, Váczy Péter, Szabó István eredményeit és a saját idevágó kutatásaimat vettem tekintetbe. A honfoglaló magyarok jellemére vonatkozó idézet Hóman Bálint, Magyar Történet, 3. kiadás, 1., 92. lapról való. A középkori irodalmi vonatkozásokra I. Horváth Jánosnak a „Magyar Szemle Könyvei” közt megjelent kötetait. A versek Toldy Ferenc és Horváth János (Magyar Versek Könyve) gyűjteményéből valók. Nagy Lajos olasz hadjáratai és egész egyénisége megítélésében Hóman id. m. felfogásától eltértek. Az újkort illetőleg I. Magyar Történet és Három Nemzedék c. könyveimet. Bocskai Habsburg-párti tíz évének részletes rajzát egykorú iratokból állítottam össze; életének ez a fejezete, mely államférfiúi nagyságának igazi alapja, még megiratlan.

K É P E K

	Lap
I. KASSAI JAKAB: Nicodemus della Scala. 1443	434
II. M. S. MESTER: A három királyok imádása. 1515 körül	435
III. Királyfej Kalocsáról. XII. század vége	436
IV. ISMERETLEN KASSAI SZOBRÁSZ: Alamizsnás Sz. János. Részlet. 1480 körül	437
V. ALEXANDER MESTER?: A kassai főoltár szobrai. 1500 körül	444
VI. KASSAI MIHÁLY: Sz. János evangelista. 1516	445
VII. KASSAI MIHÁLY: Madonna-fej. Részlet. 1516	446
VIII. ISMERETLEN MAGYAR SZOBRÁSZ: Báthory András Madon- nája. 1526	447
IX. A kassai egykori jezsuita, ma premontrei templom. 1670— 1680 körül	450
X. A kassai Sz. Domonkos-templom. XIV. század	451
XI. A kassai Sz. Erzsébet-székesegyház Mátyás-tornya	462
XII. Kassa város repülőképe és térképe	463
XIII. ISMERETLEN KASSAI SZOBRÁSZ: Allegorikus alak a kassai székesegyházból. XVIII. század	464
XIV. ISMERETLEN KASSAI FESTŐ: Magyarországi Sz. Erzsébet szü- letése. 1470—74	465
XV. ISMERETLEN KASSAI SZOBRÁSZ: Sz. Katalin. 1500 körül	480
XVI. ISMERETLEN MAGYAR SZOBRÁSZ: Thurzó György síremléke XVII. század	481

TARTALOM

	Lap
A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA	7
A magyarság	RAVASZ LÁSZLÓ 13
A magyar jellemről	BABITS MIHÁLY 37
A magyarság külföldi arcképe	ECKHARDT SÁNDOR 87
A magyar önismeret útja	KERESZTURY DEZSŐ 137
Magyar ember, típus, faj	BARTUCZ LAJOS 169
Nyelvünk alkata	ZSIRAI MIKLÓS 193
A magyar stílus	ZOLNAI BÉLA 217
A nagy költők tanuságtétele	FARKAS GYULA 263
Magyar irodalom	KERESZÉNYI DEZSŐ 297
A magyar jelleg a néprajz tükrében	VISKI KÁROLY 341
Magyarság a zenében	KODÁLY ZOLTÁN 379
A magyar művészet szelleme	GEREVICH TIBOR 419
A magyar jellem történetünkben	SZEKFŰ GYULA 489
Képek jegyzéke	557

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI“

ÖNÁLLÓ MONOGRÁFIÁK

*

SZEKFŰ GYULA
BETHLEN GÁBOR

Ára 12 P 80 f

WEIS ISTVÁN
A MAI MAGYAR TÁRSADALOM
Ára 10 P

HÓMAN BÁLINT
A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS ÚJ ÚTJAI
Ára 15 P

HORVÁTH JÁNOS
A MAGYAR IRODALMI MŰVELTSÉG KEZDETEI
Ára 11 P

FARKAS GYULA
A „FIATAL MAGYARORSZÁG” KORA
Ára 11 P

BABITS MIHÁLY
„AMOR SANCTUS” SZENT SZERETET KÖNYVE
Ára 9 P 20 f

JULIER FERENC
„1914—1918”
A VILÁGHÁBORÚ MAGYAR SZEMMEL
Ára 10 P

GRATZ GUSZTÁV
A DUALIZMUS KORA (1867—1918)
Ára két kötetben 22 P

GRATZ GUSZTÁV
A FORRADALMAK KORA (1918—1920)
Ára 8 P 80 f

GENTHON ISTVÁN
AZ ÚJ MAGYAR FESTŐMŰVÉSZET TÖRTÉNETE
Ára 11 P

HORVÁTH JÁNOS
AZ IRODALMI MŰVELTSÉG MEGOSZLÁSA,
MAGYAR HUMANIZMUS
Ára 9 P 60 f

BIERBAUER VIRGIL
A MAGYAR ÉPÍTÉSZET TÖRTÉNETE
Ára 10 P

ECKHARDT SÁNDOR
A FRANCIA SZELLEM
Ára 8 P 80 f

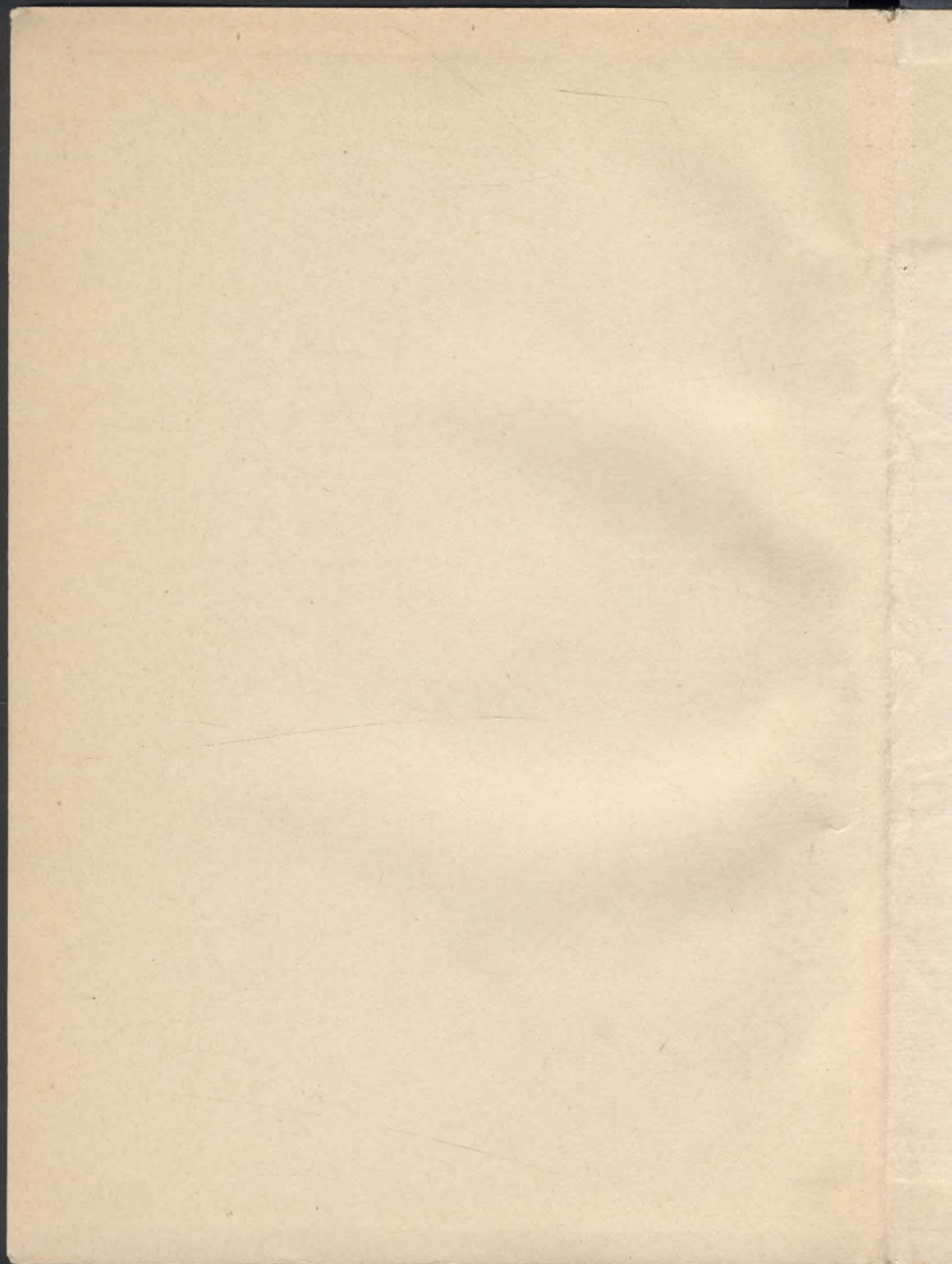
„A MAGYAR SZEMLE KLASSZIKUSAI”
Kötetenként vászonkötésben 9.60 P, füzve 8 P

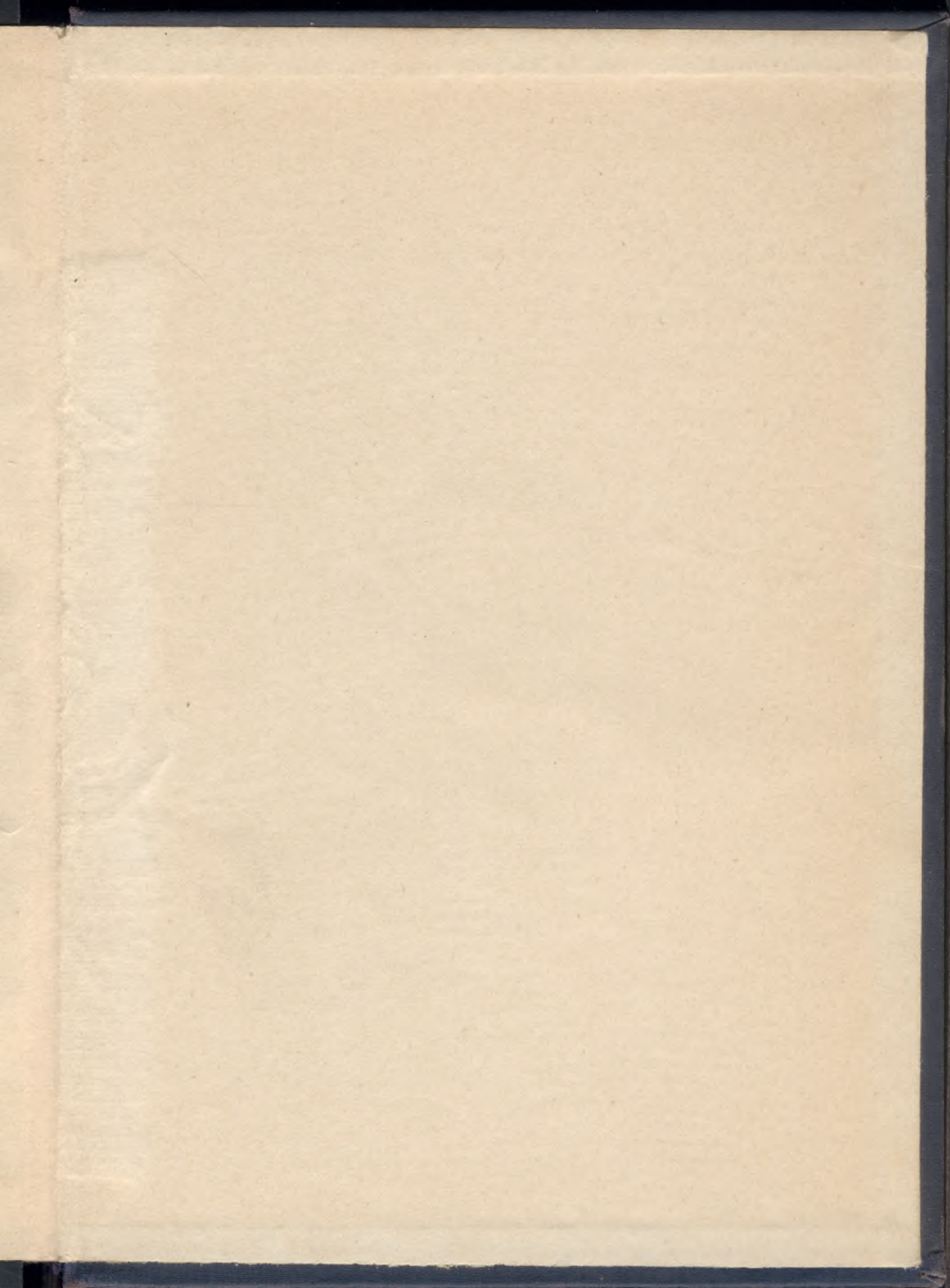
HORVÁTH JÁNOS
MAGYAR VERSEK KÖNYVE

GRÓF ZRINYI MIKLÓS PRÓZAI MUNKÁI
Sajtó alá rendezte MARKÓ ÁRPÁD

KINCSESTÁR
Tudománynépszerűsítő olcsó könyvsorozat, az ismeretek minden ágából, eddig 75 kötet. Kötetenként füzve 80 fillér, egészvászonkötésben 1 pengő 20 fillér

MAGYAR SZEMLE
A művelt magyarság folyóirata
Előfizetési ára magánszemélyek részére évi 9.60 P
Budapest, V., Vilmos császár-út 26.

MI A MAGYAR?

SZERKESZTETTE
SZEKFÜ GYULA

MAGYAR
SZEMLE
TÁRSASÁG